

KOPPÁNY TIBOR

KASTÉLYOK
A VÉGVÁRAK MÖGÖTT

---

*Késő reneszánsz és kora barokk kastélyépítészet
a 16–17. századi Dunántúlon*

BALASSI KIADÓ · BUDAPEST

A kötet megjelenését támogatta

Nemzeti Kulturális Alap

A borítón Wathay Ferenc *Vág* című rajza (1602)

© Koppány Tibor, 2014

ISBN 978-963-506-948-4

Felelős kiadó a Balassi Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő Borus Judit

A kötetet tervezte Czeizel Balázs és Jederán György

A nyomdai munkálatokat a Séd Nyomda Kft. végezte

Ügyvezető igazgató Katona Szilvia

www.sednyomda.hu

TARTALOM

Bevezetés	7
A Dunántúl a 16–17. században	11
A téma és időbeli határai	11
Kutatástörténet és a felhasznált források.....	16
A táj és története.....	19
Kastélyépítés a tervezéstől a megvalósításig	35
Az építtetők	35
A főnemesség.....	36
A köznemesség.....	39
Az építők: művészek és mesterek.....	40
Külhoniak és idegenek	40
Hazai, céhes mesterek	43
Uradalmi mesterek	44
Stílus és forma	47
A 16–17. századi castellum-kastélyok építészeti képe	50
Erődítés, palánk, latorkert, külső kapu és tornya.....	50
A kastély lakóépületei	54
a) A továbbélő középkori formák.....	54
b) A reneszánsz részletekkel átformált középkori elrendezés.....	58
c) A késő reneszánsz kastélyformák	59
d) A reneszánsz formák továbbélése	62
e) A kora barokk kastélyformák	63
A kastély lakóépületének elrendezése és részletei.....	67
Kapu, kapualj, kaputorony	67
Az erődítésben álló földesúri lakóépület	69
a) Az alsó szint és helyiségei.....	70
b) A felső szint helyiségei	73
A kastély épületeinek külseje és homlokzatai	77
A kastélyépítés gyakorlata.....	83
Az építési szándéktól a tervekészítésig.....	83
Contractus, conventio, szegődés, megalkuvás: az építési szerződés.....	89
Díjazás és munkabér, kifizetés és elszámolás.....	92

Építés és munkaszervezés.....	94
Előkészítés és anyagbeszerzés.....	94
A munka beindítása: a helyszíni kitűzés és az alapás.....	97
A kőművesmunka	98
A kőfaragás	99
Az ácsmunka.....	101
A kovács munkája	103
A tetőfedés.....	103
A bádogos és munkája	104
Az asztalos és az épületlakatos	105
Az üvegezés	106
A stukkátorok és munkájuk	107
A kályhák és kályhások	108
A befejezés és elszámolás	109
 Kastélykert és kertépítés	 111
 A dunántúli kastélyok helye és szerepe a királyi Magyarország építészetében	 121
 Adattár (Acsád–Zseny).....	 123
 Függelék Dunántúli kastélyleltárak, összeírások, leírások, építési szerződések és elszámolások.....	 271
 A felhasznált források és irodalom rövidítéseinek jegyzéke.....	 335
 Helynévmutató	 353

BEVEZETÉS

„Régi várak, paloták lehullnak
Tornyok, halmok es
elszakadoznak, ...”
Ismeretlen szerző, XVII. század

A török kori Magyarország, több évszázad távlatából nézve, nem tűnik az építészet számára kedvező időnek. Mégis, a királyi Magyarországon, éppen úgy, mint Erdélyben, a történelmi helyzethez alkalmazkodva és a hódoltságot, az oszmán hatalom jelenlétét mindig átmeneti állapotnak tekintve, mindenütt szinte állandóan folyt az építkezés. Már a hódoltság első, 16. századi időszakaszában is sokrétű és gazdag építészet alakult ki a megmaradt országban, amelyet a századvégnek a következő évszázadba átnyúló háborúja csupán megszakított, hogy azután a 17. század második évtizedétől annál nagyobb lendülettel bontakozzék ki Pozsonytól és Csáktornytól Munkácsig és Brassóig.

Az elveszett királyi székhelyet, az 1541-ben a törökök által megszállt Budát felváltó bécsi udvar és az általa képviselt központi hatalom a török hódítást megállítani hivatott végvárak sorát emeltette, azok mögött pedig a megváltozott és többnyire nehezen elviselhető körülmények ellenére változatlanul folyt tovább az élet és szerves részeként az építkezés. A főnemesség saját magánvárait és nagyméretű kastélyait, a középbirtokos nemesség a kisebb kastélyokat, a nemesség udvarházait, a városok falaikat és azokon belül polgárházait építtette tovább, a középkorban megszokott módon. A reformáció előretörésével, az új hit kívánalmainak megfelelően, a régebbi templomokat alakították át, később azonban megindult az önálló protestáns, majd a közismertebb formában ellenreformációnak nevezett katolikus restauráció megerősödésével a nagyszabású katolikus templom- és kolostorépítés.

A kastélyépítés témájában eddig csupán Erdély vonatkozásában történt összefoglaló kísérlet,¹ ott ugyanis jelentős korábbi kutatási eredmények álltak a feldolgozás rendelkezésére. Az egykori királyi

¹ B. NAGY 1973, 352–354, az erdélyi késő reneszánsz kastélyokra vonatkozó irodalommal és KOVÁCS András, *Késő reneszánsz építészet Erdélyben 1541–1720*, Budapest–Kolozsvár, 2003, 83–147.

Magyarország területének kastélyépítészetéről hasonló összesítés még nem készült.² A királyi Magyarországhoz tartozó, török kori Dunántúl területén egykor volt kastélyok történetének és építészetének bemutatásával ezt a hiányt szeretnénk a jelenlegi ismeretek birtokában pótolni. A pótlás nem lehet teljes értékű, ahhoz az egyse személyes kutatás több évtizede sem nyújthatott lehetőséget.

Az alábbiakban a 16–17. század királyi Magyarországnak egy részét alkotó, nyugat-dunántúli magánföldesúri kastélyai és építészetük szerepel, az utóbbi alakulását befolyásoló történeti, társadalmi, művelődési és gazdasági háttér vázlatos áttekintésével. A dunántúli kastélyok építészetének késő reneszánsz és kora barokk változata nagyjából 1550 és 1700 közé helyezhető, bár csekély számban léteztek korábbiak is. A következőkben az eddig elért adatokból és ismeretükben ennek a másfél évszázadnak a másfél száznál valamivel több kastélya, illetve építészete, építészeti képe, megépülésének módja és menete, a betűrendes felsorolásban egészének és részeinek vázlatos története és leírása szerepel, valamint a Dunántúl 16–17. századi kastélyépítészetének összefoglaló építészettörténete. Az utóbbihoz még hosszú út vezet, a jelenlegi ismeretek nem elégségesek; az itt szereplő vagy esetleg még fellelhető építmények teljes körű megismerése lenne szükséges. Ehhez azonban a lehetőség szerint a legtöbb helyen régészeti feltárássra, műszaki felmérésre és rajzban való rögzítésére, az egésznek és a részleteinek fényképezésére lenne szükség, annak érdekében, hogy a részekből összeállítható legyen az egész.

A 16–17. századi Dunántúlon, illetve a végvárak mögötti területén százhatsvan olyan épületről sikerült adatokat gyűjteni, amelyet abban az időben a magyar nyelvű forrásokban kastélynak, a hivatalos, latin nyelvű iratokban még sokáig *castellum*nak neveztek. Ezek az épületek természetesen nem azt az építészeti formát és megjelenést képviselték, amelyet a jelenkor kastélyként ismer. Az elnevezés akkor számtalan, egymástól eltérő megjelenésű épületformát takart. A kor ugyanúgy *castellum*nak vagy kastélynak nevezett olyan kisméretű, a késő középkorból származó köznemesi rezidenciákat, amelyeket fából vagy téglából, kőből épített fallal és azon kívül vizesárokka vettek körül, mint a nagybirtokos réteg impozáns megjelenésű, a birtokukban levő váraknál kevésbé megerősített székhelyeit. Volt közöttük egészen kis kiterjedésű, egyszerű és szerény megjelenésű és olyan, amely várra emlékeztető, kiterjedésben, erődítésében és épületében vagy épületeiben gazdag részletességű, művészi megformálású volt.

Ez a több mint másfél száz építmény természetesen nem egyszerre és azonos időben létezett. A békésnek nem nevezhető, megközelíthetően két évszázad ilyen épületei közül sok vált az állandó háború áldozatává, nemcsak az esetlegesen középkori származású, gótikus vagy kora reneszánsz részletekkel rendelkező koraiak,

² Az eddig megjelent, egyetlen részösszefoglalás FELD István *16. századi kastélyok Északkelet-Magyarországon* című kötete, tizenkét olyan épülettel, amelyben az elengedhetetlen történeti adatkutatáson túlmenően régészeti és műemléki kutatás is történt; a 16. századi kastélyok és előzményeik kutatástörténetének ismeretében össze-foglalást is tartalmaz.

hanem a korszak vége felé épült, már barokk stílusúak is. Többségük már a tárgyalt két évszázad idején elpusztult, némelyiknek még a helye sem ismert, csupán létezését örökítették meg írott források. A megmaradtak sem láthatók eredeti formájukban, mert az azóta eltelt évszázadok igényeinek megfelelően újból és újból átépítették, a későbbi stílusok formavilágával alakították őket.

Mindennek tudomásaival az elérhető levéltári, könyvészeti kutatás, ritkábban régészeti feltárás vagy műemléki épületkutatás és nem utolsósorban – a megmaradtak esetében – a helyszíni bejárás segítségével mutatható be a másfél évszázadnak a késő reneszánsz és a kora barokk stílust képviselő, a pillanatnyi tudás alapján megismerhető emlékhanyaga.

A DUNÁNTÚL A 16–17. SZÁZADBAN

A TÉMA ÉS IDŐBELI HATÁRAI

„Minden hitván nemes ember csak valamennyire magát bírhasza, [...] kastelt akar csinálni” – írta panaszosan 1573-ban a tehetős zalai nemesúr, Csebi Pogány János Batthyány Boldizsárnak.¹ A kastélyépítés igyekezetének akkor természetes indoka volt. Erről a szintén zalai középbirtokos Kávássy Jób már 1550-ben így tudósította Nádasdy Tamást: „Ha magam volnék, nem volna annyi gyötrelmem, búsulásom. De az Úristen házastárssal és apró gyerekekkel szeretett. Im csináltam valami palánkocskát ez végre, hogy ne lennék olyan, mint az nyul, hogy mindjárt csak egy lövést hallva is az én édes örökségemből, házamból, kit az régi jámbor fejedelmek az én eleimnek nem pénzekül, hanem vérök hullásáért és halálukkal adtak, kelljen elfutanom.” Hasonlóképpen írta 1556-ban a szintén zalai kisnemes Balajti Pál: „Egy nyomorék palánkocskát csináltattam volt, az pogány rabástól hogy gyermekestől megmaradhassak.”²

Kávássy Jób és Balajti Pál, valamint a hozzájuk hasonló kisebb birtokosnak – Csebi Pogány János szavaival „hitván” nemesnek – anyagi erejéhez viszonyítva nem volt más lehetősége, mint hogy jobbágyaival palánkot építtetett lakóháza köré, és ha tehetete, vízzel töltött árokkal vetette körül. Lakóhelye ettől még nem feltétlenül lett kastéllyá. Helyszíni, főként régészeti jellegű kutatás hiányában jelenleg még nehezen állapítható meg, hol húzódott a határ az esetleg csak erősített nemesi lakóház és a kastély között, mint ahogyan az sem tudható, hogy a két évszázadban kastélynak, *castellum*nak nevezett építmények valóban megfeleltek-e az abban a korban rekonstruálható követelményeknek. Vajon feltétlenül kastélynak nevezhető az erősített nemesi rezidencia csupán azért, mert építtetője, birtokosa annak nyilvánította? Vagy abban az esetben, ha irigye, haragosa kastélyépítésért jelentette fel? Az ilyen és hasonló, felvethető kérdések tisztázása további kutatás feladata, amelynek során eddig ismert és kastélynak tartott épületek kieshetnek a sorból, ugyanakkor azonban újabbak is bekerülhetnek.

A középkor óta létesített, a nemesi lakóhelyeket védő, a kastélyokra jellemző palánkok és árkok Európa-szerte azonos módon ké-

¹ 1573. február 16.
Cséb, Batthyány-levéltár,
Miss. no. 37.670.

² Uo.

szültek; ez semmiképpen nem volt magyar sajátosság. Maga a palánk többnyire leásott fatörzsek közötti vesszőfonadékból állt, amely előtt húzódott a rendszerint vízzel telt árok, az árok helyéből kiásott földből pedig feltöltés magasodott az árkon kívül vagy a falpalánk mögött, ahonnan a támadóra lőni lehetett. Ezek a kisméretű palánkok csak a váratlan megrohanás ellen nyújtottak védelmet. A nagyobbakat és a jobban megerősítetteket Európában mindenütt kastélynak nevezték, azaz az azonos jelentésű latin *castellum* – vagyis kisméretű vár – megfelelőjének, mert a várakhoz hasonlóan, bár kevésbé erődítettek, de védhetők voltak. A kisebbek és gyengébben erődítettek általában továbbra is az udvarház nevet viselték, amely azonban már a késő középkorban is kerítettségével és rendszerint körülárkolt voltával elkülönült a hozzá tartozó településtől. Csebi Pogány János idézett, az általa hitványnak nevezett nemesség erődített udvarházait említő levele nem hiába folytatódik a következő szavakkal: „...asztán ha az török ki jü, mind puztan hagyák es az orszagnak nagy karara vagyon [...] mast is hogy Egerszezen votam, hozak hirre, hogy Zechint az törökök meg vettek es az bene valokat mind le vaktak.”³

1566-ban Osztopáni Perneszi András, somogyi középirtokosként királyi személynőki ítélőmester, a török elől menekülve az uralkodóhoz intézett folyamodványában így írt: „Szigetvár elfoglalása után Lövvőre vonultam családommal és ott kastélyt építtettem.”⁴ Kávássyval és Balajttal ellentétben Perneszi somogyi javai elvesztése után, zalai birtokai révén továbbra is a jobb módú köznemesség képviselője maradt. Levele további részében az olvasható, hogy hatszáz paraszttal és családjukkal érkezett a zalai Lövvőre. Anyagi helyzetének megfelelően ott nem „palánkokskát” építtetett, hanem „kastélyt” – az ebben a korban már egyre ritkuló latin nyelvű iratok „castellum”-át –, amely azonban méretében különbözött a kismemesi erődített udvarházaktól. A Perneszi András gyermekeinek 1596-ban kelt birtokosztozásáról fennmaradt leírás ugyanis elmondja, hogy „Az kastel Arokjában” víz volt, felvonóhidas kapuja felett torony emelkedett és palánk övezte, amelynek sarkain ugyancsak palánkszerkezetű bástyák emelkedtek, a palánkon belül pedig udvarát három oldalról emeletes lakószárnyak vették körül.⁵

1580-ban a Nádasdy család nemesi ágának két tagja Vas megyei ősi birtokukon levő, „Az Nadasdy kastélyt keth fele osztottak... Az árok asasth és Palank chynalast egyenlőkeppen mynd ketten chynallyak es Epechek.” Közösben hagyták a felvonóhidas kaput, a palánkot pedig úgy osztották fel, hogy fele-fele jutott az osztózónak, a sarkain levő bástyákkal együtt.⁶ A Sitkey család kissitkei kastélyának 1548-ból származó osztozásában is az azt körülvevő palánkról írtak.⁷

A török kor nemesi kastélyairól a rendelkezésre álló források a viszonylag csekélyebb 16. századi adatokkal szemben a 17. században jóval bővebb leírást nyújtanak. A ma már romokban levő bozsoki alsó

³ B. NAGY 1973. A levélben jelzett „Zechin”, amelyet a törökök bevettek, a somogyi Szőcsénnyel azonos, amely azonban nem nemesi lakóhelyből, hanem a falu középkori templomából épített és a korai végvárak közé tartozó palánkvár volt.

⁴ TAKÁTS, *Rajzok*, 55.

⁵ 1596. január 16-án Vas vármegyének a helyszínre kiküldött hatósága előtt néhai Perneszi András négy fia: János, Imre, György és László, valamint két leánya: Kata, Hagymássy Gáborné és Klára, Kürthy Istvánné osztottak a kastély birtokán: Zichy-levéltár, Fasc. 217 et A. no. 56.

⁶ Az 1580. október 23-án kelt osztálylevéllel a Nádasdy család nemesi ágához tartozó János fiai, Pál és Tamás osztottak a kastélyon és az ahhoz tartozó birtokon. Az erről szóló irat az árok ásásáról és a palánk építéséről szóló szövegrésze szerint a kastély még befejezetlen volt: Sallér-levéltár, Fasc. 89. no. 27.

⁷ 1548. február 8-án tíz Vas megyei nemes alkotta „fogott” bíróság előtt osztott néhai Sitkey Sebestyén öt fia: Batthyány-levéltár, Misc. Rajkiana no. 114.

kastélyról fennmaradt, 1670. évi latin nyelvű kamarai összeírás elmondja, hogy teljesen víz vette körül, felvonóhidas kapuja felett torony emelkedett, órával, udvarában kút volt, a sok helyiséget magában foglaló, négyszögű lakóépület pedig emeletes volt.⁸ A muraközi Rakovác kastélya az 1672-ből fennmaradt értékbecslés szerint vízzel telített, halastónak használt árokkal körülvett építmény volt, amelyhez új fahíd vezetett és felvonóhidas kapu tartozott hozzá külön épületben. A kastély főépülete fából készült, lent háromszakaszos pincével és konyhával, a felette húzódó szinten három, afelett további két helyiséggel.⁹ A példákat hosszasan lehetne sorolni, azonban valamennyi megegyezik abban, hogy a kor kastélya minden esetben erődített, egyes részeiben várakra emlékeztető építmény.

A 16–17. századi kastélynak méretétől és építészeti alakításától függetlenül volt tehát árka, abban az adottságoktól függően víz, az árkon belül vagy azon túl palánk vagy – ritkább esetben kőből, esetleg téglából épített – fal vette körül, amelynek sarkain tornyok vagy bástyák álltak. Megközelítése az árkon átvezető hídon keresztül történt, amelynek utolsó szakasza a kaputoronyhoz tartozó felvonóhíd volt. A kapun belépve lehetett az udvarba jutni, amelyben – vagy akörül – emelkedett a birtokos egyetlen épületből vagy több szárnyból álló lakóháza. Ezt az épületformát nevezte a kor kastélynak, latinul *castellum*-nak, ahogyan azt a történetírás már a 20. század elején felismerte.¹⁰

Mindez azonban nem volt dunántúli sajátosság. A kastélyépítés – akárcsak az építészet többi ága – az egész ország területén, a királyi Magyarországon és Erdélyben azonos módon folyt. A két évszázad magyarországi és erdélyi kastélyai sokféleségük, méretük vagy kiterjedésük, sőt esetleg eltérő művészettörténeti stílusuk ellenére külső erődítéseikben vagy azokon belül építészeti formálásukban nagyjából azonos részletekkel épültek.

Az elnevezésükre alkalmazott kastély szón a 16–17. század folyamán tehát nem a legújabb kori, nagy kiterjedésű parkban álló, tágas és díszes épületet értették. A kastély akkor és már azt megelőzően a késő középkorban is – ahogyan írták: kastely, kastel, az épületfajta eredeti latin *castellum* formájából castely, castel, sőt németesen *kastell* – olyan erődített nemesi lakóhely, rezidencia volt, amelynek lakóházát a várépítészetből kölcsönzött védőművek, árkok, falak, azokban tornyok, sarkain bástyák védtek. Ennek a védelmet nyújtó nemesi lakóhelynek az építését, ahogyan azt Kávássy Jób, Balajti Pál vagy Perneszi András idézett leveleiből látható, elsősorban a háborús veszély, a hódító török hatalom jelenléte és nem utolsósorban a közbiztonság megromlása tette szükségessé.¹¹

A vizesárokkal, azon belül palánkkal vagy tornyos-bástyás falakkal védett kastély azonban nem a török veszéllyel telített 16–17. században kialakult építmény volt. Ismerte, használta és építette már a kö-

⁸ 1670. szeptember 29. „Castellum Bozok Quadrangulare parvum, ex multis aedificiis constans, alias duarum contignationum aqua per totum circuitum circumdatum...”: *Forráskiadványok* IV. 1., 77.

⁹ „Aedificium castelli unius contignationis lignae habens, tria cubicula, separata alia contignatione, continens cubicula duo, ad portam domum unius contignationis, cellaria ligna tria, [...] una cum culina; portam attractilem, et pontem novum, undique et circumcirca circumdatum fossa, et aqua piscibus impleta...”, *Monumenta Zrínyiana*, II., 210.

¹⁰ DEMKÓ 1914, 214, az alábbi megállapítással: „A »castellum«-ok vízárkokkal, erős falakkal körülvett úri lakások, amelyeknek négy sarkán rendszeren kör alakú bástyatornyok emelkedtek. Ezeknek magyaros nevük a kastély.”

¹¹ A 16–17. században kastélynak nevezett épületforma a történeti kutatásban már a 19–20. század fordulóján ismert volt, a művészettörténet és azon belül az építészettörténet kutatásában azonban nem honosodott meg. Minderre lásd DEMKÓ 1914.

zépkor is, amikor az ország belsejét még ritkán pusztította háború. Akkor, akárcsak a későbbi évszázadokban, a kastély elnevezésű, erősített lakóhely nemcsak tartózkodási hely, hanem a földesúri hatalom jelképe is volt. A nemesúr a középkortól kezdve ezért igyekezett birtokainak központjában lakóhelyeként kastélyt építtetni. Európában a földbirtokon alapuló nemesi társadalom kialakulásával egyidős, a szó a földrész nyugati részén a 12. századtól, a Kárpát-medencében pedig a 13. század második felétől volt ismert. A kivétel nélkül latin nyelvű források *castellum* elnevezésű építményei eleinte inkább kis-méretű vár formájában, fából és földből épültek, mai ismeretek szerint maradandóbb anyagból, kőből vagy téglából inkább csak a késő középkor idején.

A 15. század folyamán jelentősebb földesúri székhely kastély nélkül már alig volt elképzelhető, a társadalmi helyzet reprezentatív székhelyet követelt. A főnemesi réteg uradalmakkal – ahogyan akkor mondták, vártartományokkal – rendelkező várakban rezideált, vagyis város úr volt. A vagyonosabb középbirtokos réteg, ha társadalmi helyzetének meg akart felelni, birtokainak középpontjában reprezentatív, erősített székhelyet kellett hogy építtessen, mert csak ebben az esetben lehetett kastélyos úr. A kastély ugyanis a középbirtokos társadalmi réteg számára ugyanúgy a hatalom jelképe volt, mint a főúri réteg számára a vár.¹²

A Rába mellett fekvő Hidvég birtokos ura, Polányi Osvát ezért emelte ki hangsúlyozottan egy Kőrmenden folytatott egyházi per tanújaként 1518-ban, hogy ő ingóságokban bővelkedik, birtoka és azon jobbágysai, sőt kastélya is van.¹³ Ez az épület volt az ő és családja állandó lakó-, ingó vagyonának, nemesi létének és birtokait igazoló levéltárának őrzési helye, s egyúttal birtokainak gazdasági középpontja is. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy kastéllyal nem rendelkező nemesúr nem juthatott volna el a köznemesi pálya magasabb fokára valamelyik nagybirtokos főúr szolgálatában, a familiárisaként, főképpen ha megfelelő tanultsággal rendelkezett. És mindez nem jelenti azt, hogy feltétlenül kastélyban kellett élnie. A kutatás ezzel kapcsolatos, ma még többrejtő problémái közé tartozik annak megállapítása, hogy főként a késő középkor folyamán volt-e és milyen összefüggés a magyar társadalomban a várral, kastéllyal vagy udvarházzal rendelkezők között. Megdőlt az a korábbi feltételezés, hogy vára a főúrnak, kastélya a köznemesi rétegnek, udvarháza pedig a kisbirtokos nemességnek volt. A kutatás kiderítette, hogy sok kastély létezett a főnemesi réteg birtokában, gazdagabb köznemes rendelkezhetett várral és számtalan esetben nevezték a fennmaradt írásos források udvarháznak a társadalom felsőbb rétegeinek várát, kastélyát.¹⁴ Ezt a tényt és helyzetet az ország három részre szakadása, vagyis a török kor sem szüntette meg, és mindez érvényes a 16–17. századi Magyarországra, azon belül pedig a Dunántúlra is. Amint arról már

¹² A vár = hatalom elvére és fogalmára lásd FÜGEDI 1977, 87, valamint ENGEL Pál, Vár és hatalom. Az uralom területiális alapjai a középkori Magyarországon I., *Világosság*, 1984/5–6, 288–375.

¹³ ERDÉLYI Gabriella, *Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán*, Budapest, 2005, 219–224 (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok, 38.).

¹⁴ HORVÁTH Richárd, Várak és uraik a késő középkori Magyar-országon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről, in *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*, szerk. NEUMANN Tibor–RÁCZ György, Budapest–Piliscsaba, 2009, 63–103.

eddig is volt szó, a téma vizsgálata tehát nem befejezett, és mindaddig, amíg legalább az egykor volt kastélyok jelentős részében nem történik régészeti és műemléki feltárás, teljes mértékben általánosítható képpel nem rendelkezhet a kutatás.

A középkor kastélyaiból ugyanis az ország területén mindenütt sok megérte a török kort, sőt élt tovább, és velük együtt élt a kastélyépítés korábban kialakult szokása, módja, formája. A 16. század közepén induló török hódítás még középkori állapotban találta őket, a megváltozott körülmények és az életforma változása azonban szűkessé tette a meglévők átépítését. Az új stílus, a reneszánsz formavilága már a 16. század elején megjelent rajtuk, késő változata pedig a 16. század második felétől jelentkezett a kastélyok építészetében,¹⁵ hogy azután a 17. század második felében felváltsa az addigra elterjedt barokk stílus.

Az új reneszánsz stílus közismerten a a királyi központot, Budát utánozó főúri várakon terjedt el a 16. század első negyedében, velük együtt és egy időben azonban a kastélyokon is megjelent. A megváltozott ízlésvilág hatására a 16. század közepétől a várak külső-belső megjelenése egyre inkább a kastélyokra emlékeztető formát mutat, mint az ismert dunántúliak közül Kabold, Kapuvár, Monyorókerék vagy Sárvár és számtalan felvidéki, miként a legközismertebb Sárospatak. A mai közfelfogás az ismert váraktól eltérő megjelenésük miatt általában „várkastély” néven tartja számon őket. Ezt a kifejezést azonban a 16–17. század nem ismerte, a 19. század második felében, az irodalmi romantikában született. A kor, amely a középkor zord váraiból építette át őket, ekkor is változatlanul váraknak nevezte őket, és a továbbiakban ezért nem szerepel a „várkastély” kifejezés.

A 16. század viszonylag kisméretű és sok esetben középkori eredetű kastélyai mellett a század közepétől, főleg azonban a következő évszázad első harmadában épültek először az addigiaktól eltérő méretű, nagy, főúri birtokban lévő reneszánsz kastélyok. A másfél évszázad alatt voltak tehát a kisebb vagyonú nemesség birtokában levő, nekik és családjuknak lakóhelyet biztosító, kisebb méretű kastélyok mellett olyan nagyok is, amelyek egy-egy főúr egész udvartartásának is helyet adhattak. Voltak egyszerűek, fapalánkkal övezett kicsinyek és a kor stílusváltozatainak megfelelően, belsejükben teremsorokkal megépített, többszintes, az akkori legkorszerűbb formai megoldásokkal kialakítottak. A 16–17. század dunántúli kastélyai, akárcsak az ország más részeiben levők, rendkívül sokfélék és változatosak voltak. Közös volt bennük, hogy valamilyen védhető külső gyűrű vette körül őket, amely váratlan támadás esetén ideig-óráig védelmet nyújthatott, olyan hosszan tartó védelemre azonban egy sem volt alkalmas, mint a jól megépített és megerősített vár. A két évszázad számtalan változatban ismert kastélyai közt – akár az írott forrásokban, akár a megmaradtak között – alig fordul elő azonos formájú vagy méretű,

¹⁵ A latin oklevelekben „castellum” elnevezésű kastély középkori létét az 1974-ben megjelent A castellumtól a kastélyig című tanulmányban kíséreltem meg először bizonyítani (*Művészettörténeti Értesítő*, 1974/4, 285–299). A középkori ország területén található kastélyokról szóló gyűjtésem a *Művészet-történeti Füzetek* 26. kötetében, *A középkori Magyarország kastélyai* címen 1999-ben jelent meg.

ezért kastélytípusokról nem lehet beszélni. Nagyon ritka az olyan kastély is, amely tisztán egymást követő stílusokhoz köthető, bár erről később még szó esik.

A késő középkortól kezdve ismert az a forma is, amelyet a fennmaradt, főként latin nyelvű írott források „Domus nobilitaris in modum/ad instar Castelli” vagy „Curia nobilitaris in modum/per formam Fortalitij” kifejezéssel illettek. Ez az elnevezés minden esetben a kisebb vagyonú köznemesség 16. századi, erősített lakóhelyeit takarja, amelyeket azonban a következő évszázadban már rendszeresen „castellum”-ként említene. A korai elnevezés nyomán elképzelhető, hogy ezeket az erősített, külső védőövvvel – többnyire csak fából készült palánkkal – övezett, minden nemes által emeltethetett udvarházakat a középkorból örökölt jogszokás alapján eleinte nem is tartották valódi kastéllynak, csak a 17. századtól számították annak. A dunántúli kastélyok adattárában ennek ellenére szerepelnek.

Kastély vagy kastély módra épített elnevezéssel egyébként a középkor óta nem csak az erősített földesúri lakóhelyeket jelölték. Így nevezték azokat a katonai, a legtöbbször csupán ideiglenes hadászati céllal épített és kisebb méretű erősítményeket is, amelyeket utak lezárására, folyókon levő átkelőhelyek biztosítására, vagy nagyobb várak ostroma alkalmával emeltek. A hódoltság korának százötven éve alatt a kortársak a nagy végvárak közötti kisebb, rendszerint fából és földből épített végházakat is kastélyként emlegették. Bemutatásuk, tárgyalásuk eltérő feladatukból következően azonban nem tartozik az itt tárgyalt témába, ugyanis nem állt bennük földesúri lakóhely, nem voltak nemesi rezidenciák.¹⁶

A végvárak közé került magánföldesúri vagy katonai célzattal, nemegyszer falusi templomok, vidéki kolostorok köré épült és kastéllynak nevezett kisebb végvárakra a török kiűzése után nem volt többé szükség, így lebontották őket. A háborús események következtében elpusztult azonban a magánföldesúri kastélyok egy része is, sajnálatos módon egészen a közelmúltig. Az utóbbiak közül azoknak, amelyek megmaradtak, mára alaposan megváltozott a külső megjelenésük. Eredeti formájukban jóformán egy sem létezik közülük. A jelenleg is álló, egykori magánföldesúri kastélyok falaiban sok esetben maradtak meg azonban középkori vagy 16–17. századi kastélyok épületrészei, amelyek egy helyreállítás közben kerülnek elő, válnak megismerhetővé.

KUTATATÁSTÖRTÉNET ÉS A FELHASZNÁLT FORRÁSOK

A török hódoltság korának nevezett másfél évszázad építészete még számtalan szempontból feltáratlan, bár az utóbbi évtizedek kutatása jelentős eredményekkel pótolta a hiányokat. A korábbi művek – meg-

¹⁶ A témáról legújabban lásd HORVÁTH, i. m.

bízható adataik ellenére – nemegyszer a 19–20. század sokszor romantikus és elfogult szemléletét követik. Ennek ellenére a nyomtatásban megjelent, esemény- és gazdaságtörténeti, művészet- és művelődéstörténeti, valamint a helytörténeti irodalom összefoglaló vagy részleteket tárgyaló tanulmányaiban a kastélyokra vonatkozóan rendkívül gazdag anyag található. A bennük lévő adatok összegyűjtése és számbavétele, valamint felhasználása azonban sok esetben a túlhaladott történeti felfogás miatt csak kellő kritikával történhet.

A Dunántúlról az eddig megjelent nyomtatott irodalomban a Sopron megye területén találhatóakat, főként a barokk és klasszicista sílusúakat – és köztük csak nagyon kevés reneszánsz kastélyt – Csatkai Endre ismertette az 1930-as években közreadott és a megye műemlékeit bemutató sorozatában.¹⁷ A 16–17. század kastélyépítészetéről Rados Jenő az először 1931-ben, majd 1939-ben bővített formában kiadott *Magyar kastélyok* című művében emlékezett meg első ízben. Az akkori felfogás nyomán azonban megjegyezte: „A fegyverekkel és perekkel vívott elkeseredett küzdelmek közt alig volt idő és alkalom jelentősebb, békés célzatú építmények alkotására. Emiatt indult meg a nagyobb szabású építőmunka csak a XVIII. században, az 1711. évi szatmári béke után.”¹⁸ Rados könyve ennek ellenére az idézett bevezetést követően húsznál is több 16–17. századi kastélyt ismertet rövid leírással és fényképekkel, több esetben alaprajzokkal, természetesen nemcsak a Dunántúlról, hanem az egykori, teljes Magyarországról. Közöttük szerepel a késő reneszánsz és a kora barokk kiemelkedő emlékeiként a dunántúli Egervár, Kismarton és Sopronkeresztúr. A melléjük sorolt Kabolddal és Sárvárral – amelyek sem korábban, sem akkor nem kastélyok, hanem várak voltak – valóban úgy tűnhetett, hogy a magyarországi kastélyépítés a 16. században kezdődött, és nem volt korábbi előzménye. A bemutatott épületeknek és stílusformáknak a képekről leolvasható gazdagsága ugyanakkor nem támasztja alá azt a feltételezést, hogy a kor nyomasztó politikai és gazdasági viszonyai közt jelentősebb épületek alkotására 1711 előtt nem lett volna mód és alkalom, az csupán a kötetben szereplő barokk kastélyok mennyiségéhez viszonyítva tűnhetett kevésnek.

A korszak dunántúli kastélyai közül az addigiaknál több szerepel H. Takács Marianna *Magyarországi udvarházak és kastélyok* című, 1970-ben megjelent kötetében. Az ott közöltekben azonban az idejélmúlt források felhasználása miatt a számtalan tárgyi tévedés sok félreértés lehetőségét hordozza.¹⁹ Az egyes dunántúli kastélyokról annál több adat található a 19. század második felétől megjelent kisebb-nagyobb helytörténeti tanulmányokban, közleményekben. Közreadásukat Ráth Károly és Ipolyi Arnold kezdte meg, ők jelentettek meg levéltári források felhasználásával és több esetben a helyszínen alapos ismeretében először máig is érvényes adatokat, leírásokat és megállapításokat.²⁰ A helytörténeti irodalom azóta is bővelkedik kellő kritikával felhasználható adatokkal.²¹

¹⁷ CSATKAI 1932–1937.

¹⁸ RADOS 1939, 14.

¹⁹ Ismertetése és kritikája DÉTSZY Mihály tollából: *Építés-Építészet - tudomány*, III(1972), 4. sz., 475–479.

²⁰ A teljesség igénye nélkül, dunántúli példaként RÁTH Károly, *A marcaltói régi kastély*, 1865, 150–156 (Győri történeti és régészeti füzetek, III.).

²¹ A helytörténeti irodalom az adattárban felsorakoztatott kastélyok jegyzetanyagában található.

A Dunántúl kastélyairól bővebbet és részletesebben először Balogh Jolán 1933-ban és 1940-ben megjelent, összefoglaló tanulmányai tartalmaztak.²² Részletesebb összefoglaló olvasható az 1950-es években közreadott műveiben,²³ valamint a Dercsényi Dezső és Zádor Anna szerkesztette, több kiadást megért *A magyarországi művészet története* című kötetben.²⁴ Garas Klára ugyanott megjelent és a kora barokk emlékeit tárgyaló fejezete egészítette ki a Dunántúl kastélyainak sorát.²⁵ Az általuk közöltek túlmenően újabb eredményeket a magyarországi építészet történetének azóta megjelent összefoglaló művei nem nyújtottak, annál többet viszont számtalan rész tanulmány. A magyarországi késő reneszánsz és kora barokk építészetében legjellegzetesebb, a négy sarokbástyás kastély formájának történetét és a dunántúliakét is Balogh Jolán dolgozta fel 1975-ben,²⁶ Garas Klára pedig ugyanabban az évben mindehhez a barokk térhódításának és az abban részt vevő itáliai művészeknek és mestereknek, hatásuknak és jelentőségüknek bemutatásával járult hozzá.²⁷

Az eddig megjelent irodalomból hiányzó adatok a levéltárakban megbúvó, ma még szinte felmérhetetlen mennyiségű iratanyagból várhatók. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézete és a korábbi műemléki hatóság, az Országos Műemléki Felügyelőség támogatásával az elmúlt évszázad második felében folytatott levéltári kutatómunka sokrétű és gazdag forrásanyagot hozott felszínre, amelyet a jelzett két intézmény tudományos adattára őriz.²⁸ Az utóbbi kutatómunka azonban a budapesti Országos Levéltár anyagát sem tudhatta teljes egészében feltárni, az ország egyéb levéltárainak anyaga pedig építészettörténeti szempontból szinte alig feldolgozott. A jelzett két intézmény adattárának anyaga az alábbiakban a lehetőségek szerint szerepel. Az azokból felhasználtakhoz további, saját levéltári kutatás járult, azonban az egyszemélyes kutatás során erre csak az Országos Levéltárban őrzött iratanyag egy részének átnézése volt lehetséges. Ugyanonnét, valamint a területi, megyei levéltárakban őrzött iratokból további és értékes anyag várható, ehhez azonban szervezett, országos jellegű, többszemélyes kutatásra lenne szükség. A Dunántúl 16–17. századi kastélyainak és építészetüknek eddig összegyűlt kutatási eredményei azonban így is meglepően bőségesek, és ha nem elegendők is a teljes igényű összefoglalás elkészítéséhez, az első áttekintéshez rendelkezésre állnak.

Az írott források mellett a kastélyok egykori külsejének megállapításához korabeli ábrázolás kevés maradt. Ezek ugyanakkor nem olyan valóságshűek és részletesek, hogy segítségükkel egy-egy kastély képe egyértelműen rekonstruálható lenne. Eredeti vagy akár későbbi alaprajz is alig maradt, nagy részükről nincsen semmiféle ábrázolás. A jelenlegi állapotokról számba vehető alaprajzi vagy egyéb felmérési rajz, régebbi vagy újabb fénykép a későbbi évszázadokban történt sok átépítés miatt a kutatást csak részben segíti, belőlük általában

²² BALOGH 1933, 328–350, és BALOGH 1940, 513–570.

²³ BALOGH Jolán, *A magyar renaissance építészet*, Budapest, 1953, és BALOGH 1954, 247–252.

²⁴ A reneszánsz kor művészete, in *A magyarországi művészet története*, főszerk. FÜLEP Lajos, 4. átdolg. kiadás, Budapest, 1970, 190–256.

²⁵ A barokk kor művészete, uo., 257–312.

²⁶ Olasz tervrajzok és hazai későreneszánsz épületeink, in *Magyar-országi reneszánsz és barokk*, szerk. GALAVICS Géza, Budapest, 1975, 55–135.

²⁷ Az olasz mesterek és a magyarországi barokk térhódítása, uo., 201–229.

²⁸ BIBÓ István–KERNY Terézia–SERFÖZŐ Szabolcs, *A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének Levéltári Regesztagyűjteménye, Repertórium*, Budapest, 2001.

nem állapítható meg az eredeti, a török kori állapot. Ennek ellenére a kor kastélyépítésének bemutatására sok kastélyról található ábrázolás, régiek és újak, metszetek, rajzok és fényképek.

Az 1550 és 1700 közötti időben a tárgyalt százötvennél is több kastély között – amint arról már szó esett – számtalan olyan van, amely azóta elpusztult, az írott források csupán egykori létezésüket őrizték meg. Egy részükről azon a tényen túlmenően, hogy léteztek, semmi több nem tudható. Sokszor még a helyük is ismeretlen. Nagyobb azoknak a száma, amelyekre vonatkozóan maradt annyi adat, hogy történetük, esetleg még építéstörténetük is megismerhető, bár elpusztultak. Mások, főleg a fejlett írásbeliséggel rendelkező főnemesség kastélyai, szerencsés esetben a megmaradt levéltári forrásanyagból oly mértékben rekonstruálhatók, hogy nemcsak főbb építési szakaszaikról, de még kisebb javításairól is maradtak adatok, sokszor pedig leírás jellegű leltárak. Az utóbbiak esetében az sem ritka, ha építőik, a részt vevő művészek és mesterek nevét is megőrizték a levéltári források.

Azok a 16–17. századi kastélyok, amelyek az ismétlődő háborúk ellenére megmaradtak, kevés kivétellel szinte a felismerhetetlenségig átépültek. Egyes kastélyok esetében az utóbbi évtizedek műemléki kutató és helyreállító munkája során sikerült a későbbi átépítések rétegei alól a korábbi állapotot feltárni. Eredeti formájuk rekonstrukciója a megmaradt részleteik bemutatásával azonban a legtöbb esetben is csak elméleti lehet.

A kutatási eredmények, valamint a fellelt adatok, az esetleges ábrázolások mégis sok és sokféle következtetés levonására alkalmasak. Az összegyűjtött források alapján és a hiányok ismeretében nagy vonalakban számba vehetők a Dunántúl 16–17. századi magánföldesúri kastélyai. Építészeti alakulásuk képe főbb vonásaiban megrajzolható, annak ellenére, hogy az eddig összegyűlt forrásanyag semmiképpen sem tarthat igényt a teljességre. A kutatást ugyanis, amely megközelítően négy évtized egyszemélyes kutatómunkájának eredményeit igyekszik bemutatni, befejezni nem lehet, csak abbahagyni, ahhoz egy emberélet nem elégséges. A ma is álló, rendszerint többszörösen átépített, történeti adataikban a 16–17. századig visszavezethető kastélyok további helyszíni kutatása, az elpusztultak helyének felderítése, régészeti és művészettörténeti módszerekkel történő vizsgálata, nem utolsósorban pedig a még megközelítően sem kimerített levéltárak iratai tovább bővíthetik az alábbiakban közölt, eddigi ismereteket.

A TÁJ ÉS TÖRTÉNETE²⁹

A Dunántúl a magyarországi művészet egyetlen korszakában sem volt az ország többi részétől elhatárolható művészetföldrajzi egység. Késő reneszánsz és kora barokk kastélyépítészetének önálló tárgya-

²⁹ A történeti eseményekre mindmáig alapvető fontosságú SALAMON Ferenc *Magyarország a török hódoltság korában* (Budapest, 1885) című műve, valamint ACSÁDY Ignác, *Magyarország három részre osztásának története 1526–1608*, Budapest, 1897. Újabb általános összefoglalás: *Magyarország története, II. 1526–1790*, szerk. H. BALÁZS ÉVA–MAKKAI LÁSZLÓ, Budapest, 1962. és újabb kiadásai; BENDA KÁLMÁN, *Habsburg abszolutizmus és rendi ellenállás a XV–XVII. században*, Budapest, 1975; BENDA KÁLMÁN, *A magyar végvári vonal fenntartásának költségei a XVII. század elején*, in *Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században*, szerk. BODÓ SÁNDOR–SZABÓ JOLÁN, Eger, 1983, 49–59; *Magyarország története, 1526–1686, I–II.*, szerk. R. VÁRKONYI ÁGNES, Budapest, 1987; *Magyarország történeti kronológiája, II. 1526–1848*, szerk. BENDA KÁLMÁN, Budapest, 1989; SZAKÁLY FERENC, *Virágkor és hanyatlás 1440–1711, Magyarok Európában II.*, Budapest, 1990; R. VÁRKONYI ÁGNES, *Három évszázad Magyarország történetében, I. A megosztottság évszázada 1526–1606*, Budapest, 1999; PÁLFFY GÉZA, *A tizenhatodik század története. Magyar századok*, Budapest, 2000 és ÁGOSTON GÁBOR–OBORNI TERÉZ, *A tizenhetedik század története. Magyar századok*, Budapest, 2000. – A fenti összefoglaló művek mellett nagyon sok hasznos adat található a helytörténet-írás tanulmányaiban és kötetekben, mint például a Studia Agriensia sorozatában.

lását nem is ez indokolja, hanem sokkal inkább az, hogy az ország más részeihez egyébként minden korban sok szállal kapcsolódó terület földrajzilag könnyen körülhatárolható.

A királyi Magyarországhoz tartozó török kori kiterjedése nem azonos a földrajzilag meghatározható jelenlegivel, annak még a felét sem alkotta. Teljes területével csak az egykori Moson, Sopron és Vas megyék tartoztak hozzá. Győr, Veszprém és Zala megyéből a Dunától a Drávaig húzódó végvárvonál mögötti rész, beleértve a ma Horvátországhoz tartozó Muraközt és a Mura mellékét, valamint a Szlovénia keleti sarkát képező, egykor Vas megyei területet. Somogy megyéből, amelynek területét már az 1550-es években meghódította a török, csak északnyugati sarka maradt egy ideig a királyi Magyarország része. A mai Burgenland nyugati része ugyanakkor a 15. század végétől a 17. század első feléig Ausztriához tartozott. A többi, a Dunántúl déli és keleti fele részben már 1543 óta a töröktől megszállt terület volt, Szigetvár 1566-ban történt elcsúszásától pedig az Oszmán Birodalom része lett.

1526 augusztusában, amikor Szulejmán szultán hadserege az eszéki hídon át a földjére lépett, a Dunántúl területén mintegy nyolcvan középkori kastély állt. Voltak közöttük egészen egyszerű, fából emelt nemesi udvarház köré készített, árokkal és sánccal, fapalánkkal körülvett építmények, de voltak kőből vagy téglából, soktornyos, gazdagon kialakított belső terekkel és homlokzatokkal készült, ugyancsak árokkal, sánccal és palánkkal övezett, a latin nyelvű oklevelekben *castellum*nak, *fortalitium*nak nevezett kastélyok is.³⁰

A mohácsi csata után Buda felé vonuló török had a Dunántúl megyéit végigpusztította, a Baranya, Tolna, Fejér és Pilis megyei kastélyok többségét felégette, de a nyugati tájak kastélyait sem kímélték.³¹ A középkori kastélyok pusztulásának mértéke az arra vonatkozó adatok hiányában egyértelműen nem állapítható meg, az azonban ismert, hogy nagyon sok, még 1526 előtt is álló kastély – a mohácsi csatavesztést követő években a török által továbbra is használt és fenntartott vagy megerősítettek kivételével – már nem szerepel az írott forrásokban.³² Valószínűleg sok pusztult el a kettős királyválasztást követő belháború során is. A középkori kastélyok és velük együtt az egész dunántúli táj pusztulását tovább növelték Szulejmán szultán 1529-ben és 1532-ben megismételt, eredetileg Bécs ellen tervezett hadjárata, amelyek során a Duna mentén és a Somogy–Zalaidombvidéken a Rábán át Kőszegig égettek fel mindent.³³

Buda 1541-ben, Esztergom, Fehérvár, Tata, Pécs és Siklós 1543-ban történt török megszállásának hatására – amelynek során a Duna Esztergom környéki tájától a Drávaig tűntek el további középkori kastélyok – a megmaradt területeken megindult a meglevő várak, kastélyok, sőt egyes jelentősebb települések gyors erősítése, amint Pápa városméretű várrá való kiépítéséről a földesúr Enyingi Török család

³⁰ A Dunántúl középkori kastélyairól lásd KOPPÁNY 1999.

³¹ A Baranya, Tolna és Fejér vármegyék területén egykor állott középkori kastélyokról uo., 250, 253; a Dunántúl teljes területének végigdúlására és felégetésére: 1504–1566. *Memoria rerum*, ajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta BESSÉNYI József, Budapest, 1981, 30.

³² A korábbi, illetve a török által felégetett vagy a későbbiekben a végvárvonalba került kastélyok előzményeire az adattárban betűrendben felsorolt kastélyok adatai szolgálnak felvilágosítással.

³³ A dunántúli táj pusztulására és elnéptelenedéséről HORVÁTH Ferenc, *Adatok a kanizsai végvárvidék (Grenzgebiet von Kanizsa) politikai és társadalomtörténetéhez, 1529–1600*, Veszprém, 1986, 79–84 (A Dunántúl település - története VI.).

tisztartója, Martonfalvay Imre deák megmaradt leírása részletesen beszámol.³⁴ Ott az új palánkvárba került a középkori kővár is, mint ahogyan a zalai Egerszeg város méretű palánkjában kastéllá épült a veszprémi püspökök korábbi udvarháza.³⁵

Az 1543. évi és a Dunántúl nyugati felét is végigpusztító törökdúlásról Martonfalvay azt írja, hogy a szultán Esztergomból „Mehmet béköt az Rábaközre bocsátá rablani és pusztítani”, Pápa sikertelen ostroma után pedig „az Kemenősalját elrablotta Uloman bék, ki lén az egész földnek nagy romlására”.³⁶ Ekkor rendelték el először, hogy a Dunántúl területére behatoló török portyák ellen a Rába vonalában az átkelőhelyeket és az utakat kivágott fatörzsekből készített torlaszokkal kell elzárni.³⁷ Mindezek ellenére a terület nyugati felét ismételten feldúló török pusztítások nyomán újabb, korábbi eredetű kastélyok tűntek el.

A királyi székhely és a Dunántúl keleti részének elvesztése után bekövetkezett helyzetet, történetét és gazdasági alakulását, az építészeti helyzetét és a kastélyépítést is három fő tényező határozta meg: a törökkel folytatott szakadatlan harc, a megmaradt országrésznek a Habsburg-monarchiába való beépülése, a művelődés változása terén a humanizmus és a reformáció elterjedése, illetve a következő évszázadban az ellenreformációnak nevezett katolikus restauráció. Mindezekkel együtt új eszmék és életmód, új építészeti felfogások, a 16. század folyamán a reneszánsz művészet késő változatának, a 17. század második felében pedig – bár csekélyebb vonatkozásban – a barokk stílusnak a térhódítása volt a jellemző.

A fenyegető veszedelem ellen a dunántúli nemesség több korábbi, sikertelen országgyűlési kísérlet után 1547-ben a Rába menti Hídvégen gyűlt össze, hogy saját védelméről tanácskozzon. Az ott hozott és már korábban is kirajzolódó felismerés szerint a török terjeszkedés ellen épülő végvárat az ország egyedül nem képes fenntartani, ahhoz birodalmi segítségre van szükség. A bécsi hadvezetés a hídvégi gyűlés erre vonatkozó kérését a következő évben elfogadta. A királyi jóváhagyással működő dunántúli területi főkapitányság és az akkor már hosszabb ideje Győrött székelő királyi főkapitány vezetése alatti hadak azonban a középkori magánvárakból és nagyobb kastélyokból, néhol megerősített kolostorokból és templomokból viszonylag rövid idő alatt szervezett végvárak őrsgével együttesen sem nyújtottak elegendő védelmet a török hódítás ellen. A megmaradt országrész védelmére az 1540-es években ezért indult meg a végvárvonal tervszerű kiépítése, ekkor még az alsó-ausztriai kamara, illetve bécsi központtal működő építési hivatala irányításával.³⁸

A bécsi udvar és Isztambul között 1547-ben megkötött első béke nem hozta meg a várt nyugalmat, sőt a török–magyar végvári harcok

³⁴ MARTONFALVAY 1982, 88–89.

³⁵ BÉKEFI 1915, 18. és legújabban VÁNDOR László. Újabb adatok az egerszegi várról és a városról a legutóbbi régészeti kutatások alapján, in *Végvárból megyeszékhely. Tanulmányok Zalaegerszeg történetéből*, szerk. MOLNÁR András, Zalaegerszeg, 2006, 18–25.

³⁶ MARTONFALVAY 1982, 89–90.

³⁷ *Magyar országgyűlési emlékek*, szerk. FRANKÓI Vilmos, II., Budapest, 1875, 526, 564.

³⁸ A végvárvonal kiépítésére vonatkozó, bőséges hazai, több mint egy évszázados irodalom felsorolása meghaladja az itt rendelkezésre álló lehetőséget. A végvárrendszer katonai szervezetének kiépülésére legutóbb PÁLFFY Géza, A török elleni védelmi rendszer néhány alapkérdése a XVI. század első felében, in *Hagyomány és korszerűség XVI–XVII. században*, Eger, 1997, 59–74 (Studia Agriensia, 17., szerk. PETERCSÁK Tivadar); PÁLFFY 1997, 257–287; PÁLFFY Géza, A törökellenes határvédelmi rendszer a 16–17. században, in *A magyar hadtörténelem évszázadai*, szerk. KIRÁLY Béla – VESZPRÉMY László, Budapest, 2003, 77–92. Az azt építő szervezet kezdeteire és későbbi alakulására KOPPÁNY 1997.

néven ismert, másfél évszázados háború ebben az időben vált rendszeressé. A magyar történetírás által „háborús békeévek”-nek nevezett folyamat ettől kezdve, különösképpen pedig az 1568-ban megkötött második, drinápolyi békét követően vált állandóvá. A török az 1550-es évektől a Dunántúl nyugati felében folytatta a hódítást. 1552-ben elesett Veszprém, 1554–1555-ben a somogyi várak, 1556-ban pedig a dél-dunántúli védelem akkori kulcspontja, Szigetvár. A Dunántúl déli részén végigvonuló török és magyar hadak nyomán Somogy megye majdnem teljesen elnéptelenedett. A nemesség és a parasztság tömegei előzönlöttek a megmaradt megyéket. Ez a várháborúnak nevezett időszak végül Szigetvár elestével, ugyanakkor Tata, Gesztes, Vitány, Veszprém és Várpalota visszavételével zárult. Ekkorra alakult ki a Győrtől a Bakonyon át a Balatonig és onnét Kanizsán át a Drávaig húzódó új határvonal. A Dunántúl hódoltság alá eső keleti és déli részének helyzetét jól jellemzik a jómódú somogyi birtokosnak, Osztopáni Perneszi Andrásnak a királyhoz írott és a bevezetőben már idézett levelének sorai: „Szigetvár elfoglalása után Lövőre vonultam családommal és ott kastélyt építtettem. Több mint hatszáz paraszt menekült ide a török elől.”³⁹ A jobbágyaival együtt menekülő Perneszi nem volt kivétel, a török hódoltságtól mentes dunántúli táj a század közepére megtelt menekültekkel. Ebben az időben jelent meg a Dunántúl nyugati tájain a török elől nagy tömegben a Dráván túlról menekült horvátság is.

A század második felétől a Dunántúl északi részét a Dunától a Balatonig védte az a végvárvonal, amelynek része volt az újonnan és a legkorszerűbb itáliai várépítési elvek alapján emelt Komárom és Győr; azok előtt a Bakony erdős vidékéig Tata, a pannonhalmi kolostorból alakított Szentmárton és az újonnan emelt Pápa. A végvársort a Balatonig Csesznek, Palota, Veszprém, Nagyvázsony, tovább a tó északi partja mentén az ugyancsak középkori Szigliget és Csobánc, új várként pedig a kolostorból alakított Keszthely, Tihany és Zalavár palánkvára folytatta. Belőlük alakult ki a század közepe után az észak-dunántúli, Győr központtal megszervezett királyi főkapitányság.⁴⁰

A bécsi Haditanács a Balatontól délnyugatra elterülő somogyi és zalai táj védelmére Szigetvár elestét követően alakította ki a másik, a déldunántúli királyi főkapitányság szervezett határvédelmét. Ebbe a Kanizsa középkori vára köré épített, nagyméretű bástyás palánkvár mellett az egykori ágostonos kolostorból még az előző században várrá átépített Kiskomár és több, ekkor tovább erősített, kisebb-nagyobb végvár tartozott. A földrajzilag a Dunántúl részét alkotó Muraköz a Dráva és a Mura összefolyásában álló Légrád várával a harmadik, a horvátországi Varasd főkapitányságának tartozéka lett. A Dunántúl katonai védelmét ettől kezdve ez a három főkapitányság látta el.

A végvárláncban a nagyméretű erődökké kiépített, központi várak és a rendszerint újabb részekkel megerősített, középkori eredetű

³⁹ TAKÁTS, *Rajzok*, II., 56.

⁴⁰ PÁLFFY 1999.

magánvárakból állók mellé mindenütt bekerültek templomokból és kolostorokból kialakított erősségek és azok a magánföldesúri rezidenciák is, amelyeket stratégiai fontosságú helyzetük következtében szintén végházakká építettek át. 1550 után a Dunántúl eredetileg mintegy nyolcvan középkori eredetű kastélya közül nagyjából harminc maradt meg a végvárvonal mögött. Az észak-dunántúli, a győri végvári kerület végvárai közé került be közülük a Veszprém megyei Devecser, a kanizsai főkapitányság körzetében pedig ilyen módon lett végvárrá a somogyi Kéthely és Szenyér, a zalai Bér, Botszentgyörgy, Csány, Gétye és Rajk addig magánföldesúri udvarháza és kastélya. A két somogyi kastélyt a század utolsó negyedében elfoglalta és felégette a török, Botszentgyörgyöt pedig, az építészeti szempontból egyik leggazdagabb, középkori eredetű dunántúli kastélyt 1574-ben, mint katonailag védhetetlent, felrobbantották.⁴¹

A drinápolyi békét követő évtizedek az addiginál alig hoztak nyugalmasabb helyzetet. A török hódító szándékát jelző, állandó határharcok folytatódtak. A hivatalos békének csak azt a pontját tartotta be a török hatalom, amely szerint nem volt szabad ágyúval vívott várostromot kezdeményezni. A lehetőségeket ügyesen kihasználó török portyák azonban tovább folytatták az addigi hadviselés módot. 1582-ben „a Balatoni jégen által jövének és a Keménies allyát Vasvár megyében rablák” – írta 17. századi krónikájában az azokban az években nem ritka eseményről Pethő Gergely.⁴²

Az állandósult háborús helyzet hatására ez a kor volt a végvárvonal végleges kiépülésének ideje. Ugyanakkor a végvárak védelmében elterülő mögöttes területen ebben a korban, a 16. század második felében kezdődött meg az új, az addigiaktól eltérő formájú magánföldesúri kastélyok építése, amely azonban csupán alig egy-két évtizedig, az 1590-es évek elején kitört hosszú vagy tizenöt éves háború idejéig tartott. Erre a korra jellemzők a bevezetésben idézett levélszövegek. Ez az az idő, amelyben a dunántúli reneszánsz kastélyok első nagy építési hulláma zajlott.

A két évszázad fordulójának hadjáratai majdnem mindent elpusztítottak, ami az alig két évtizedes hivatalos béke idején felépült. 1593-ban újból elesett Veszprém és Palota, 1594-ben a központi jelentőségű Győr, azt követve pedig Tata és Pápa. Török kézre kerülésük hírére a kisebb végvárakat a Balatonig elhagyták őrsegeik. A Dunántúl területének északi része a Rába vonaláig elveszett. A török portyák Sopron közeléig dúltak fel mindent, ahogyan az a katonaköltő Wathay Ferenc önéletírásában olvasható: „Az én vági jószágom is mind elpusztulván Rábaközzel, [...] mely föld akkorban minémő szörnyűségben volt, és mind az egész Rábabelső fel mind Bécsig, és rémülésben – nincs, azt ki megírhatná.”⁴³ 1595-ben Vas vármegye közgyűlésének jegyzőkönyvében rögzítették, hogy Pápa elestét követően a törökök és a tatárok ismét feldúlták a Kemenesalját, s igen nagy ret-

⁴¹ TAKÁTS Sándor, Tengöldi Bornemissza János, *Hadttörténelmi Közlemények*, 1914, 240, 3. jegyzet.

A szervezett végvárvonal a dunántúlihoz hasonlóan az ország más vidékén is a 16. század közepe után jött létre, a Felvidék nyugati részén az előbb Léva, később Érsekújvár központtal kiépített bányavidéki vagy alsómagyarországi és a keletin a Kassa székhellyel megszerzett felsőmagyarországi főkapitányság.

Irányításukat a már idézett, 1556-ban a hadügyek vezetésére Bécsben létrehozott és már említett Udvari Haditanács látta el.

⁴² PETHŐ 1993, 127.

⁴³ WATHAY 1976, 145.

tegés lett úrrá a Dunántúl nyugati részének népén, a lakosság pedig mindenhol menekült.⁴⁴ A pusztulással együtt járt a gazdasági romlás, a parasztság eddigi elszegényedésének fokozódása. Az ebből adódó hiány pótlására a nemesség, elsősorban a nagybirtok tovább növelte majorsági gazdálkodását, még több termőföldet vett saját kezelésbe és még több robotot követelt. Az ilyen módon megerősödött főúri rend, amelynek vezetői saját hadsereget tartottak, a török elleni védelem új formájának kezdeményezőivé vált.⁴⁵

Győr és Pápa váratlan elvesztése után Nádasdy Ferenc dunántúli főkapitány javaslata nyomán a Rába mentén fekvő várakból és főként az ott álló magánföldesúri kastélyokból új végvárvonal kiépítését tervezték. A megerősített kapuvári vár körül Mihályi, Répcelak, Vág és Ostffiaaszonyfa kapott volna őrséget, Sárvár vára közelében pedig Ikervár, Rábakovácsi, Rum, Hidvég, Körmend, Csákány és Tótfalu kastélyai. A Marcal mentén és közelében ugyanakkor Izsákfalva, Jánosháza és Mesteri kastélyait a tervezet lerombolásra ítélte.⁴⁶

A javaslatot a Haditanács elfogadta, Pápa 1597-ben és Győr 1598-ban történt visszafoglalása azonban szükségtelenné tette a tervezetben szereplő kastélyok végvárrá alakítását.⁴⁷ Nádasdy főkapitány ennek ellenére elrendelte, hogy a Rába mentén az ismert átkelőhelyeken kivágott fákból mindenütt emeljenek újabb torlaszokat, az utakat zárják el árkokkal és őrzésükre a megyék gyalogos puszkásokból állítsanak őrséget.⁴⁸ Egyes kisebb, addig magánkézben levő kastélyba – például a Hosszútótyak külsőváti erődített udvarházába – ugyanakkor őrséget, fegyvert, sőt ágyút is rendelt.

A következő esztendőben északon Esztergom, délen a somogyi Babócsa, Csurgó és Berzence visszavételével pillanatnyi egyensúlyi helyzet keletkezett. 1597–1598-ban a már említett Győr, Pápa, Tata, Veszprém és Palota, 1601-ben pedig Fehérvár visszavétele kedvező reményekre jogosított, de Kanizsa 1600-ban, Fehérvár 1602-ben és Esztergom 1605-ben történt újbóli elvesztése a török hódítás javára változtatta meg a helyzetet. Ami a két évszázad fordulójának hadjáratai és újabb várháborúja után megmaradt, azt 1605–1606-ban Bocskai Dunántúlra küldött serege és az azokkal vonuló török segélyhadak, utánuk pedig a benyomuló császári seregek pusztították el. A tizenöt éves háború során vonuló hadak másfél évtized alatt ismételtelen számtalan kastélyt égettek fel.

Az 1606-ban megkötött békék nyomán a Duna és a Balaton között a korábbiakkal azonos vonalon változatlan maradt a hódoltság határa, a Balatontól délre azonban török kézre került teljes Somogy megye és Zala jelentős része. Itt a Murától kiindulva a Balatonig új végvárvonalat kellett építeni. Ez lett akkortól a török kézre került Kanizsával szembeni főkapitányság alá tartozó végvárvonal, amelybe ismét bekerültek korábbi, megmaradt és újjáépített magánföldesúri kastélyok, Körmend, Csákány, Kányafölde-Kányavár, Mogyorósd, Szécsisziget.

⁴⁴ TÓTH 1989, 43 (113. reg.), 62 (173. reg.).

⁴⁵ BENDA Kálmán, *A késő-renaisszánsz korának gazdasági, társadalmi és politikai összetevői Magyarországon*, in *Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, 4., Szeged, 1978, 91 skk.

⁴⁶ PÁLFFY 1999, 214–216.

⁴⁷ PÁPÁRA PÁLFFY Géza, *A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1997*, Pápa, 1997; Győrre pedig PÁLFFY 1999, 221–224.

⁴⁸ TÓTH 1989, 199 (584. reg.).

A végvár vonal mögött a Dunántúlon ismét csökkent az adózó jobbágság száma, gyengült az építető köznemesség vagyoni helyzete és még erősebb lett a nagybirtok. Mindezzel együtt járt a főúri udvarok vezető politikai, műveltségi és építető szerepe. A Rába vonala mögött a Batthyány-, a Nádasdy-, délen a Zrínyi- és északon az Esterházy-udvarok vették át minden vonalon az irányítást.

Az új évszázadot változatlanul a meg-megújuló török betörések kivédése, az állandósult határháború jellemezte. 1619 és 1622 között a Dunántúl megmaradt része Bethlen Gábornak hódolt, amelyre válaszul nyugat felől a Rábáig császári had dúlta fel. Ebben pusztult el akkor Rohonc, Körmend és Sopronkeresztúr kastélya, bár később mindhármát újjáépítették. Az 1622-ben megkötött nikolsburgi béke a kicsire zsugorodott országrész számára újabb, „békésebb” időszakot hozott, amely a két század fordulójának évtizedeihez viszonyítva valamivel kedvezőbb volt a kastélyépítés számára.

A török támadások azonban ekkor sem szüneteltek, amint azt a végvár vonal mögött fekvő, Vas megyei Rakicsány kastélyának 1647-ben történt leégése példázza. Augusztus elején a kanizsai török őrség negyven lovasa hatolt be a megye déli részébe, s ott váratlanul megrohanta a kastélyt és az alatta fekvő falut. A lakosság egy részét levágták, a gyermekeket elvitték. A kastélyt körülvevő palánkból rájuk lőttek, de a palánk tüzet fogott, s azzal együtt „az kastély megh gyuladván éppen el égett az feőle s a padlasok is a feölseő contignatioban úgy mint kik gerendas hazak voltak, mind beszakadtak, mind benne valo eszközök, úgy mint székek, asztalok, ablakok es karpitok több része el égett”.⁴⁹

A „nyugalmasabb” évtizedeket az 1640–1650-es években a Zrínyi Miklós és Batthyány I. Ádám által irányított dunántúli hadaknak a hódoltság területére behatoló hadjáratai jellemezték. Az 1664-ben indított nagy török hadjárat szentgotthárdi veresége és a vereség elenére a bécsi udvar által megkötött vasvári béke nyomán gyökeres változás történt. Az addigiakat felülmúló pusztulás, a török hatalom újabb, főként felvidéki terjeszkedése és a bécsi hadvezetés tehetetlenségének láttán megindult, Wesselényi Ferenc nádor nevével jelzett főúri összeesküvés 1671-ben történt felszámolása, a végvári magyar katonaság jelentős részének elbocsátása, s végül 1673-ban az abszolútizmus bevezetése visszavetette az ország és a Dunántúl helyzetét is. A változatlan politikai helyzetet jól jellemzi a Sopron megyei Dörföl kastélya urának, Hedly Mátyásnak 1679-ből fennmaradt levele: „Az Dunantul valo darab Orszagh pedig éppen el pusztult, sok helyen az faluk helyét a szél fuia, ott is megh approsodnak Proventusink, s – úgy latom nem szünik Isten Ostora szegény Hazankon.”⁵⁰ Egy évvel később, amikor a száműzetésre ítélt és Ostffy Miklós által asszonyfalvai kastélyában bújtatott Fekete István evangélikus püspök védelmére a környék nemessége fegyvert fogott, a kastély elfoglalására és

⁴⁹ Sallér Ferenc tisztartó levele: Batthyány-levéltár, Miss. 40.674.

⁵⁰ ZSÁMBÉKY Monika, 17. századi sírkövek a szombathelyi Szent Márton templomban, Szombathely, 1992, o. n. (Lapok Szombathely történetéből, 18.)

lerombolására sereget küldtek Győrből. A végrehajtásban részt vevő Esterházy János győri vicegenerális keserű hangú levélben számolt be Batthyány Kristóf főkapitánynak: „Bár inkább Esztergam és Buda falait ronthatnánk, mint ezt.”⁵¹ Az egy évtizeddel később, 1683-ban a Bécsig nyomuló szultáni és a Dunántúl északi részét végigpusztító tatár seregek tetézték az országrész és kastélyai további pusztulását.

Buda 1686-ban és Kanizsa 1690-ben történt felszabadítása meghozta ugyan a töröknek a Dunántúlról való kiűzését, az országrész azonban nagyjából elnéptelenedett. A betelepedés és az újjáépítés csak nagyon lassan idült meg. Építkezésre főként csak az északnyugati vidéken, Moson és Sopron megyék területén volt lehetőség és ott is csak 1690 után készült egy-egy újabb kastély. A nagyobb méretű építkezést a Rákóczi-szabadságharc 18. század eleji eseményei sem tették lehetővé, sőt a Dunántúl korábbi kastélyainak egy része ennek harcai során pusztult el. Az újjáépítés csak az 1720-as években indulhatott meg, az azonban már az érett barokk építészet kora volt.

Az ország három részre szakadása után a megmaradt országrész kormányzására az új királyi székhelyen, Bécsben szervezték meg a központi kormányzatszerveket, a Pozsonyban működő magyarországiakat is alájuk rendelték. Az uralkodó és a mellette működő királyi tanács – amelynek magyar tagja csak ritkán volt – az udvari kancellárián keresztül irányította a magyarországi politikai életet, a pénzügyeket és nem utolsósorban a hadügyet. A Magyar Királyság a 16. század második felére ezáltal vált a Habsburg-monarchia részévé. Az ország élén álló Helytartótanács hatalma éppúgy névleges volt, mint a Pozsonyban szervezett magyar és a század második felétől Kassán székelő szepesi kamaráé.

Az európai politikával elfoglalt Habsburg-hatalom a rendelkezésére álló pénzügyi és katonai lehetőségeket természetes módon saját tartományai védelmére használta fel. A Magyarország védelméhez szükséges katonai kiadások fedezésére az egykorinál szűkebb hazai források nem voltak elegendők. A központi hatalom ezért a magyarországi határvédelem költségeit német birodalmi segélyekből, valamint a Habsburg-tartományok, Alsó- és Felső-Ausztria, a Belső Ausztriának nevezett Stájerország és az azt övező tartományok, Cseh- és Morvaország kamaráival fizettették. A végvárvonallal fenntartása még ilyen módon is örökös pénzügyi problémákat okozott.

Az országnak a török elleni védelem érdekében a Habsburg-monarchiába történő beillesztése a 16. század közepén felgyorsult. 1556-ig a Habsburg Birodalom élén álló V. Károly császár által képviselt franciaellenes politika volt a meghatározó. Magyarország védelme – bár az innét jövő uralkodói bevételek miatt fontos volt – sokadrangú kérdéssé vált. A császár öccsének, az osztrák tartományokban, Cseh-

⁵¹ Batthyány-levéltár, Miss. 12.022.

országban és Magyarországon uralkodó I. Ferdinándnak a királyságai a birodalmi érdekek alá rendelve voltak. V. Károly 1556-ban történt lemondása után a Magyarország számára is alapvető változást I. Ferdinánd császárrá választása jelentette. Az addig Madridban levő birodalmi székhely Bécsbe került át, az új főváros pedig közel feküdt a török hódítás fenyegetéséhez. Magyarország védelme előtérbe került, amit legjobban az új katonai főparancsnokság, az Udvari Haditanács létrehozása bizonyítja.⁵²

A 16. század közepére a magyar nemesi társadalom felzárkózott az új politikai helyzethez. A főnemesség és a jobb módú köznemesi réteg fiait a korábbi szokásnak megfelelően továbbra is Itália egyetemére, Bécs és Graz iskoláiba, később birodalmi német egyetemekre küldte. Ez nem csupán olyan tanultsági többletet jelentett, amellyel az ország vezető tisztségviselői közt foglalhattak helyet, hanem a politikai tájékozódást elősegítő nyelvtudást és világlátást is. Külföldi útjaik során, amelyek a főnemesség tagjai részéről akár hosszabb nyugati utazások is lehettek, megismerkedhettek az európai tudomány és művészet legújabb irányzataival, azon belül az építészettel, általa az otthonteremtés fejlettebb módjaival, és azt itthon hasznosíthatták. Nyelvtudásuk kapcsolatot teremtett a birodalom szomszédos tartományaival, ami lehetőséget nyújtott az ott már meghonosodott tudományos és művészeti irányzatok befogadására, magyarországi művelésére. Az 1550-es évektől ennek hatására virágzott ki az az itáliai eredetű késő reneszánsz művészet, amelynek formavilága a kor magyarországi építészetét és a kastélyokat is jellemzi.

A 17. században – a szellemi életben már korábban, a művészetekben 1630 körül – megindult kora barokk változatlanul nyugati forrásokból táplálkozott, az építészet terén ekkor is elsősorban Itáliából, az osztrák tartományokon keresztül.

Mialatt a Dunántúl keleti és déli megyéi sorra a török hatalma alá kerültek, a megmaradtak pedig a Habsburg-monarchia részévé váltak, az ország területén egyre gyorsuló ütemben terjedt a reformáció. A már 1526 előtt is ható lutheri tanok 1541 után gyorsan hódítottak. Nem sokkal később terjedt el a svájci irányzat, Kálvin és Zwingli tanítása. A század végére a Dunántúl kevés kivétellel egységesen protestáns volt, ekkor azonban már folytak a hitviták nemcsak a katolikusokkal, hanem a protestantizmus irányzatai között is.

A három ősi dunántúli püspökség közül a pécsi területén rendezkedett be először a hódító török hatalom, de Somogy és Fejér megyével a veszpréminek is nagyobb része elveszett. Pécs véglegesen, Veszprém kétszer is ideiglenesen török uralom alá került. A harmadik, a győri püspökség területe sem maradt érintetlen, székhelyén a Dunántúl északi részének katonai védelmét irányító parancsnokság ült.

⁵² A témára PÁLFFY Géza, *A tizenhatodik század története. Röögös magyar út Bécsbe: a Habsburgok és Magyarország, in Magyar századok*, Budapest, 2000, 51–83.

A dunántúli főpapság távol élt, a katolikus egyházkormányzat létezése szinte megszűnt. A szerzetesi kolostorok elnéptelenedtek, lakói elmenekültek, birtokaikra és vagyonukra a reformáció mellé álló főnemesség tette rá a kezét.

A 17. század elejére az egyre inkább elfajuló vallási harc politikaivá vált. A központi hatalom segítségével az újból erősödő katolicizmus ezt a maga javára használta fel, és nyílt küzdelmet indított a birtokos nemesség és annak segítségével a néptömegek visszahódításáért. Az ellenreformációnak nevezett katolikus restauráció az új század első negyedének végére érte el első látványos eredményeit, éppen a dunántúli főnemesség megnyerésével. A század közepére a vezető dunántúli nagybirtokos réteg egységesen katolikus volt, birtokairól eltávolította a protestáns prédikátorokat, és megkezdte helyükre a katolikus papság betelepítését.

A vázolt folyamat a vallási helyzet mellett elsősorban a művelődés irányára volt döntő befolyással. A protestantizmus 16. századi elterjedése a mindennapi életen túlmenően elsősorban az írásbeliség terén az anyanyelv használatát terjesztette, ugyanakkor a magyarországi műveltségben addigi, főleg itáliai hatás irányát a német tartományok és Németalföld egyetemei felé tolta el. Mindez erőteljes hatással volt a politikai életre, a Habsburg-királyal és bécsi udvarával való viszonyra és azon keresztül a művészeti életre, benne pedig nem kis mértékben az építészetre, amelyben a 17. század első felében jelent meg a késő reneszánsz áramlataként a kastélyok építésében is megfigyelhető északi manierizmus.⁵³

A protestantizmus a végvárak mögötti területen mindenütt átvette a korábbi templomokat, és új, saját liturgiája követelményei szerint alakította át és rendezte be őket. A folytonos háborúk azonban – nem utolsósorban pedig a váratlan török betörések – a templomok egy részét elpusztították. A 17. századtól megindult újjáépítésük, nem egy helyen katolikus és protestáns részről újak is épültek, a barokk megindulásával pedig nagy ütemben kezdődött meg a kolostorépítés. A század végére a kastélyok építése – amely szinte mindig a késő reneszánsz stílusformák között maradt – nagyjából befejeződött. A barokk azonban alig egy-két épület esetében jelent meg, s csak a század második felében.

A mezőgazdasági termelést folytató Magyarország az előző évszázad végétől kezdett beilleszkedni a 16. század közepére kialakuló európai piacba, a kontinentális kereskedelmi forgalomba. Az új évszázad elejétől Európa nyugati részein a népesség növekedésével ugrásszerűen emelkedett az élelmiszerkereslet, ami Magyarország számára a gazdasági fellendülés lehetőségével járt. Az európai élelmiszerárak az 1520-as évektől rohamosan emelkedtek. A gazdaságtörténet ezt az

⁵³ KOPPÁNY 1990a, 451–461.

időszakot soha nem tapasztalt árforradalomként emlegeti. Európa megnövekedett népességének élelmiszerellátására Magyarország egyre nagyobb mennyiségben szállított gabonát, bort és főleg szarvasmarhát.

A változó gazdasági helyzetet felismerve a magyarországi nagybirtokosok egy része már Mohács előtt is igyekezett bekapcsolódni a mezőgazdasági kereskedelembe. A gazdasági életnek ezt az egész Európára kiható változását sem a kettős királyság belháborúja, sem a török megjelenése nem állította meg, legfeljebb léptékét csökkentette. Az 1530–1540-es években – az európai agrárkonjunktúra hatására – elsősorban éppen a Dunántúlon indult meg a mezőgazdasági termelés átszervezése: a jobbágyföldek kisajátításával, a földesúri kezelésbe vett birtokon a majorsági gazdálkodásra való áttérés.⁵⁴

Az európai árukeresletet Magyarországon a háborús idők hadikonjunktúrája tovább fokozta. Az ország nyugati felének nagy- és középbirtokosai a század közepére egymással versenyezve szervezték majorságaikat. Az ott termelt és a jobbágyságtól kényszerárfolyamon felvásárolt, valamint az egyházi tizedek bérbevételéből befolyt gabonát és bort, főként az Alföldről felhajtott szarvasmarhát, nagy mennyiségben szállították észak-itáliai, osztrák, morva és lengyel piacokra, vagy adták el az országban állomásozó idegen katonaságnak, a század közepén már nem egy esetben a hódoltsági törökkel együttműködve. A marhakereskedelem a falvak számára hátrányokkal is járt. 1595-ben és 1596-ban Vas megye hivatalosan is nehezményezte, hogy a velencei marhakereskedők az átvonuló csordákat magánterületeken legeltették és ezzel kárt okoztak.⁵⁵

Mindez az ország három részre szakadása, a törökkel vívott szakadatlan háború és az azzal járó pusztulás ellenére a megmaradt országrészekben anyagi fellendülést eredményezett. Ez tette lehetővé a nemesi életforma és a keretét adó udvarok fenntartását, a további vagyongyűjtést, a műveltséget, az irodalom- és művészetpártolást, és nem utolsósorban pedig az építkezést. A török kori Magyarország és a Dunántúl társadalmát a fenti történeti, politikai, gazdasági és művelődési tényezők határozták meg. Voltak azonban jellemzői: a viszonylag kisszámú nagybirtok és abban a század elején még az egyháziak túlsúlya, vele szemben a közép- és kisbirtokosság nagy száma. A társadalmat Mohács és főleg 1541 után a radikális politikai változások nemcsak területileg, hanem szerkezetében is megváltoztatták. A török hódítás és a reformáció hatására eltűntek az egyházi birtokok. A közép- és kisbirtokos réteg ugyancsak a kis létszámú nagybirtokos család befolyása alá került, ami azonban az építkezések szempontjából sok előnnyel is járt. A középbirtokos nemesség kastélyépítkezései ezért szaporodtak meg a század közepe körül.

A mezőgazdasági termelés átszervezésével járó fellendülés 1570 körül érte el tetőpontját. Ezt követően két évtizednyi viszonylagos

⁵⁴ MAKSAJ Ferenc, *Parasztág és major - gazdálkodás a XVI. századi Magyar - országon*, Budapest, 1958.

⁵⁵ TÓTH 1989, 34 (88. reg.) és 77 (212. reg.).

egyensúlyi helyzet után az európai és a hazai háborúk okozta gyors hanyatlás következett. A háborúkat kísérő gazdasági válság Európaszerte pénzromlást eredményezett. Az árak csökkenése megakasztotta a nemzetközi kereskedelem addigi ütemét. Magyarországon mindez a tizenöt éves háború pusztításaival együtt a kisbirtokos nemességnek, a városi polgárságnak, legfőképpen pedig a parasztságnak az előző időszakhoz viszonyított elszegényedését, velük szemben a nagybirtok további megerősödését eredményezte. A 17. század elején a nagybirtok számára – amint arról már szó esett – a leromlott gazdasági helyzet javítása a majorságok újjászervezésével és bővítésével és az azokon végeztetett, mind nagyobb mérvű robotoltatással volt elérhető. Az építési kedv mindenek ellenére alig lankadt. A „magyar romlásnak századában” a nagybirtokos réteg tovább építtette nagyméretű várait, a Dunántúlon többek között a Batthyányak Borostyánkő, Németújvárt és Szalónakot, az Esterházyak Fraknót, a század második felében Kismartont, a Nádasdyak Sárvárt és Kapuvárt, Zrínyi Miklós Csáktornyát, és ebben a korban emelte nagyméretű, gazdag részletezésű késő reneszánsz vagy barokk kastélyait is. A vonzási körükben élő és őket követő középbirtokosság ugyanakkor változatlanul építtette a kisebb kastélyait.

Az 1664-ben és 1683-ban a Dunántúl nagy részét ismételten végigpusztító török, tatár és császári hadak nyomán a század végére a nyugati része kivételével elnéptelenedett táj gazdasága nagyon meggyengült. Hanyatlás észlelhető a század utolsó évtizedeiben a kastélyok építésében is, amely csak a török kiűzését követően emelt, de már többnyire külső erődítések építése nélküli új kastély formájában jelentkezett.

Az ország három részre szakadásának idején a királyi Magyarországon és a Dunántúlon a gazdasági életben tapasztalható fejlődéshez hasonlóan a kulturális életben sem volt olyan törés, mint politikai vonatkozásban. A Jagelló-korban és Szapolyai János királyságának tizenöt esztendejében – annak ellenére, hogy kifelé a politikai és főként a katonai bomlás jelei mutatkoztak – befelé folytatódott az a Mátyás király kora óta tartó „csendes művelődési forradalom”, amely a humanizmus mellett főleg 1541 után a reformációtól kapott újabb erős lendületet.

Az alapvető történeti változással a művelődésben mégis gyökeres fordulat történt: a korábbi hatalmi központok megszűnését a megosztott országban a műveltség és a művészet többirányú megoszlása követte. Az ország különböző részei, földrajzi adottságaiktól függően, a történeti viszonyok hatására egymástól többé-kevésbé eltérő irányban haladtak tovább, bár a humanizmus és a reformáció éppen úgy nagy egységbe foglalta őket, mint a reneszánsz a művészetet.

Az új Habsburg királyi székhelyhez, Bécshez a Dunántúl volt a legközelebb, ezért érthető módon az egykori Felvidék, hasonló helyzetű nyugati részével, nemcsak történetileg vált az új monarchia részévé, hanem magyar sajátosságaitól eltekintve műveltségben és művészeti téren is szorosan kapcsolódott hozzá. Építészetében is felzárkózott, ha nem is a szomszédos osztrák vagy morva tartományok művészeti színvonalán.

A történeti események hatására a műveltség és a művészet nem alakult egyenletesen. Buda eleste és a drinápolyi béke, tehát az 1570-ig tartó időszak legfőbb jellemzője a török terjeszkedés elleni állandósult háború és az azzal járó, eddig soha nem tapasztalt pusztulás volt. Ennek ellenére a század elejétől tartó és kedvező gazdasági változások ebben az időben érlelődtek meg oly mértékben, hogy ez a kor lett a nemzeti művelődés, a magyar nyelvű irodalom és a késő reneszánsz művészet kialakulásának ideje.

A század közepén a Dunántúl társadalma már a humanista, nemzeti nyelvű műveltség útján járt. Nádasdy Tamás sárvári udvarában Sylvester János megkezdte a Biblia magyar fordítását és latin–magyar grammatikájának írását, Abádi Benedekkel pedig 1541-ben fejezték be a nyomtatásukat. Tinódi Sebestyén már írta Török Bálint szigetvári udvarában magyar nyelvű históriás énekeit. Az arisztokrácia és a vagyonosabb köznemesség fiai változatlanul Bologna, Padova, Bécs és Krakkó egyetemére jártak. Bécs, Krakkó és főleg Wittenberg egyetemén egyre nagyobb számban jelentek meg a középbirtokos nemeség és a mezővárosi polgárság ifjai is.

A humanista műveltséget egyébként éppen a külhoni egyetemeken tanult új értelmiség közvetítésével már az itthoni iskolákban is egyre inkább meg lehetett szerezni. A Nádasdy Tamás által fenntartott egyik iskolában például olyan mester működött, aki vele együtt tanult Padovában, Sárvár iskolájában pedig Sylvester és egy ideig Dévai Bíró Mátyás tanított. A hitújítás tanait a főúri udvarok árnyékában ugyancsak külföldi egyetemeken művelődött, Európa nyugati tájain járt prédikátorok hirdették.

A nemzeti művelődés új központjai a főúri udvarokban alakultak ki, itt virágzott a 16–17. század magyar nyelvű irodalma és ezek adtak otthont a késő reneszánsz és később a kora barokk művészetnek. Az új főnemesség új udvarai a humanizmus és az új műveltség hatására jelentősen megváltozott gondolkodásmódot és életformát képviseltek. A hatalom gátlás nélküli gyakorlása, az erőszakos birtokszerzés és vagyongyűjtés, a kisebb nemesség elnyomása és a parasztság mértéktelen kiszípolozása párosult a török elleni honvédő harccal és akár az önfeláldozásig elmenő helytállással, ahogyan azt szigetvári Zrínyi Miklós élete példázta.

A 16. és 17. század fényes udvart tartó főura harácsoló és sokszor gátlás nélküli vagyongyűjtő, birtokszerző nagyrú, amellelt pedig fegy-

verforgató és országot védő vitéz katona, egyetemet járt és művelt humanista, az irodalom pártfogója, sőt nem egy esetben művelője, tanulni vágyó ifjak taníttatója, művészek és mesterek bőkezű mecénása volt.

Megerősödött a középbirtokosságba tartozók rétege is, amelynek nagy része szintén kicserélődött. A korábbiakhoz hasonlóan, főleg az egyre nagyobb számban tanultak, udvari és kormányzati, vagy a nagybirtokosság szolgálatába húzódva leginkább katonai és gazdasági szerepet vállaltak. A kisbirtokos nemesség ugyanakkor már a korszak elején elszegényedett, a parasztsággal együtt földönfutóként árasztotta el az ország megmaradt részeit. Belőlük került ki a végvárak katonai vezető rétege, s közülük katonai érdemeik következtében sokan emelkedtek fel a középbirtokos, ritkábban a főnemesség soraiba. Mások tanultságuk alapján elért udvari vagy közigazgatási méltóságaikkal kerültek a köznemeség soraiból akár a főnemesi rétegbe.

A főúri udvarok fényét iskolák, nyomdák, könyvtárak, nagyszabású és sok művelt írástudó és értelmiségi emberrel rendelkező udvartartás, a megváltozott életformának megfelelően átalakított vagy újonnan emelt várakét és kastélyokét pedig külföldről behívott művészek és mesterek közreműködése, itáliai, német, sőt németalföldi festmények, szobrok, ötvöstárgyak, németalföldi kárpitok, török és keleti szőnyegek, drága bútorok növelték. Egy-egy magyar főúr székhelyén termeket töltött meg a kincstár, és emellett meglepően nagy összeget fordították újabb és újabb építkezésekre.

A Dunántúlon, akárcsak az ország többi részében, a török elleni folytonos harc közepette az európai kereskedelemben gazdagodó főnemesség és középbirtokos réteg művészetpártolása nyomán 1541 után változatlanul élénk művészeti élet folyt. Az építészet fellendítője kezdetben elsősorban a török hódító ellen a végvárakon folytatott hatalmas építkezések voltak. Ennek irányítója a század közepére a humanista központtá növekedett Bécs, az ott székelő uralkodói udvar és burgundi mintára kialakított hivatali szervezete volt. Korszerű haditechnikának megfelelő végvárak, a reneszánsz életformának és ízlésnek eleget tevő főúri udvarok sorában magánvárak és kastélyok sora épült, amelyeken itáliai, német, osztrák, később németalföldi, sőt francia hadmérnökök, építészek, kőművesek, szobrászok, kőfaragók, stukkátorok és festők dolgoztak. A reneszánsz gondolkodással, életformával és művészettel bekövetkezett ízlésváltozásban a század utolsó negyede, az 1570 körüli időpont szintén korszakhatár. Ugyanerre az időre alakult ki a hódoltság közel végleges határa, ekkorra épült be a királyi Magyarország a Habsburg-monarchia centralizált kormányzatába, a protestantizmus országosan átvette a vallási egyeduralmat, a humanizmus hatására kialakult az új gondolkodásmód, az anyanyelvű irodalom és a reneszánsz udvari kultúra és valamennyinek művészeti kereteként az itáliai, már-már a manierizmus határát súroló késő reneszánsz.

Az 1590 után a névleges béke ellenére is rosszabbodó politikai, katonai és gazdasági helyzet, a bécsi udvar által támogatott, erőszakos rekatolizáció és a tizenöt éves háború pusztításai nyomán megindult változások végül Bocskai István felkeléséhez vezettek. Az azt lezáró bécsi és zsitvatoroki béke a törökkel is viszonylagos nyugalmat teremtett. A belső békét az 1618-ban tartott országgyűlés hozta meg, az 1608-ban szentesített szabad vallásgyakorlás kimondásával és az országgyűlés, illetve a főnemesség jogait biztosító törvényekkel.

A 16. század utolsó évtizedeitől megváltozott a gondolkodásmód is. Az erősödő németalföldi szellemi kapcsolatokkal terjedő sztoikus filozófia együtt járt a délnémet-németalföldi irodalmi és művészeti manierizmus előretörésével. Ugyanakkor a 17. század első felében a vallási ellentétek – amint arról előbb már volt szó – nemcsak katolikusok és az országnak még mindig többségét alkotó protestánsok között újult ki, hanem egyre erőteljesebb lett az egymástól eltérő protestáns felfogások között is. Az utóbbit a bécsi császári udvar vonzásával együtt a katolikus főpapság tehetséges vezetői arra használták fel, hogy az arisztokrácia egyre több tagját térítették vissza, ez pedig a főnemesi udvarok nemesi kíséretének, valamint a nagybirtok parasztságának rekatolizációjával járt. A katolicizmus előretörésével szellemi és művészeti téren ismét az itáliai hatás erősödött meg, a sokáig élő késő reneszánsz mellett megjelent az ugyancsak itáliai befolyású barokk művészet. A megerősödő egyházi építészet már ebben a szellemben bontakozott ki az 1630-as évektől felépülő új és a megújuló régebbi templomokban és kolostorokban. Befolyása hamarosan jelentkezett a világi építészetben is, főként a nagybirtokos réteg várain és kastélyain: eleinte a belsők dekorálásában, főként a reprezentatív helyiségek mennyezeteit díszítő stukkókban és a közéjük illesztett festményekben, később a falfelületek stukkóiban, végül pedig az egyes helyiségek kialakításában. A középbirtokos nemesség kastélyain azonban még a század végéig a késő reneszánsz formanyelve uralkodott, bár ez alól is volt kivétel.

KASTÉLYÉPÍTÉS A TERVEZÉSTŐL A MEGVALÓSÍTÁSIG

AZ ÉPÍTETŐK

A Dunántúl területén, akárcsak a megmaradt királyi Magyarországon a végvárak kezdettől és állandóan akadozó létesítésével, a szükséges mesterekből és munkásokból kialakított építőszervezet létrehozásával és fenntartásával a legnagyobb építető a királyi hatalom lett. A másfél évszázad alatt az erre fordított pénzüsszegek megállapítása a megfelelő források hiányában reménytelen vállalkozás, azonban feltételezhetően jóval nagyobb, mint az egyes birtokosok kastélyainak építésére felhasznált javak összessége.

Buda 1541-ben történt eleste előtt, a hódító török hatalom megjelenésének idején a már jelzett, nagyjából nyolcvan középkori kastély mellett – amelyből volt nagybirtokos által építtetett és volt közbirtokosi építtetésű – mintegy hatvan, ugyancsak középkori, főúri birtokban levő vár állott a Dunántúlon. A század közepére, a Drávától a Dunáig húzódó végvárvonal mögött mindebből harminckét kastély és negyvenöt vár maradt. A várak továbbra is a nagybirtokos réteg birtokában voltak, a harminckét kastélyból tíz, huszonkettő azonban változatlanul a középbirtokosság rezidenciája maradt. Ez a rövid adatsor azt az egyébként közismert tényt támasztja alá, hogy a késő középkorhoz hasonlóan a 16. század második negyedét követően is a várak változatlanul a nagybirtokkal rendelkező főurak kezén voltak. A kisebb uradalmakhoz kastélyok is tartoztak, az utóbbiak többségében azonban a köznemesség lakott.

Ez a török kor kezdetén megfigyelhető helyzet a továbbiakban lényegesen módosult. A nagybirtok középpontjában magasodó vár változatlanul az arisztokrácia legfőbb rezidenciája maradt. A 16. század középső évtizedeiben mindenütt megindult az új igényeknek megfelelő átépítés és a nagyszabású főúri székhely reneszánsz kialakítása. Egyidejűleg megkezdődött a kényelmesebb életformát biztosító, a nagybirtokos várúr reprezentatív életformáját jobban képviselő, olyan nagyméretű kastélyok építése, mint amilyen többek között a középkori várból átformált, a Nádasdyak birtokában levő Sopronkeresztúr, az ugyancsak középkori eredetű kastélyból a Batthyányak által ki-

épített Körmend és Rohonc, a Héderváryak hédervári kastélya, a kor-
szak végén pedig az Esterházy Pál által szintén középkori várból át-
épített kismartoni kastély volt. Számuk nem volt jelentős, mert a Du-
nántúlon nem volt sok főúri nagybirtokos család és a várak átépítése
mellett további kastélyok építése még a nagybirtok számára is ko-
moly anyagi terhet jelentett.

A nagyméretű főúri kastélyok mellett a középbirtokos nemesség
kastélyainak száma lényegesen megnövekedett. Az adattárban fel-
sorakoztatott, százötvennél valamivel több, 16–17. századi dunán-
túli kastély háromnegyed része az utóbbiak közé tartozott. A két
társadalmi réteg azonos elnevezésű épületei építetőik vagyoni hely-
zetének függvényében azonban egymástól lényegesen eltérők le-
hettek. A bevezetőben említett Kávássy Jób és Balajti Pál – a köz-
nemesség alsó rétegében élő „hitván nemes” – palánkkal és árokkal
körülvezt, erősített és általában kastélynak nevezett udvarháza,
vagy akár Csebi Pogány János zalacsébi, az ugyanott idézett Perneszi
András büszkén említett zalalövői kastélya azonban méreteiben
más volt, mint Körmend, Rohonc vagy Sopronkeresztúr. Korabeli
elnevezésük viszont egyaránt kastély, a latin nyelvű forrásokban
castellum.

A két építetői réteg eltérő társadalmi helyzete és anyagi lehető-
sége nyomán más és más jellegű, formájú és méretű kastélyok épül-
tek már a 16. század folyamán is. A különbség a következő évszázad-
ban méretben, főleg azonban külső megjelenésben egyre nagyobb
lett. A következőkben a két építető réteg kastélyait, építésük lehe-
tőségeit és módját érdemes külön-külön szemügyre venni.

A FŐNEMESSÉG

A 16. század második negyedétől a Dunántúl addigra kihalt középkori
birtokos családjai helyét nagyjából újonnan felemelkedettek fog-
lalták el. Mellettük a nyugati, sokáig Ausztriához tartozott ország-
szélen osztrák, stájer és cseh-morva arisztokrata családok szereztek
vagy örököltek birtokot. A század második felére a magyar és a kül-
földi eredetű nagybirtokos családok többszörösen összeházasodtak,
a magyarok osztrák, az osztrákok magyar honfiusítást szereztek, és
mindkét oldalról kihasználták a gazdasági konjunktúra adta lehető-
ségeket. Ők lettek azok az új nagybirtokosok, akik birtokközpont-
jaikban nemcsak várakkal, hanem korábbi kastélyokkal is rendelke-
ztek, sőt újakat is építettek.

A kiemelkedő dunántúli főnemesi családok közül az Alsólindvai
Bánffyoknak Alsólindva vára mellett Belatincon, Izszakócon és Rácka-
nizsán, a Batthyányoknak főrezidenciájuk, a németújvári vár mellett
Dobra, Rohonc és Szalónak, később Borostyánkő vára volt még bir-
tokukban, azok mellett pedig Körmenden, Rakicsányban, Rohoncon

és a muraközi Toronyban volt kastélyuk. A Choron család Kabold, Somlyó és Ugod várán kívül az előnevet adó Devecser és Jánosháza kastélyával rendelkezett. A Nádasdyak sárvári főrezidenciájuk, Kapuvár és Léka vára mellett Csapod, Csepreg, Egervár, Ikervár, Keresztúr és Petánc kastélyát birtokolták. A korszak végén az Esterházy család kezén Fraknó és Kismarton mellett Lánzsér vára és Lakompak, Szamosfalva és Szentmiklós kastélya, Nádasdy Ferenc 1671-ben történt elítélése után az országbíró majdnem összes vára és kastélya alkotta birtokát. A felsőlindvai Széchyek Felsőlindva várában tartott központi rezidenciáján kívül Letenyén, Muraszombaton, Nagyfaluban, Szécsiszigeten és Törmördön volt kastélyuk, a Zrínyieknek Csáktornya vára mellett a szintén muraközi Pribislavec, Rakovácon és Újudvarban állt még ilyen épületük. A felsoroltak közül Sárvár, Kabold és Kapuvár vára 16–17. századi építésük során olyan épületekké alakultak, amelyek a megváltozott igények következtében már közelebb álltak a kastély fogalmához, mint a váréhoz, bár változatlanul várnak nevezték és annak is tartották őket. Teljesen kastélyrá épült át ugyancsak középkori várból Keresztúron a 16. században a vár, mint ahogyan a kismartoni várból is kastély lett egy évszázaddal később.

A Dunántúlon Nádasdy Tamás és Batthyány I. Ferenc voltak a század közepének mecénásai, később őket követte Oláh Miklós esztergomi érsek, a Nádasdy és a Batthyány család egymást követő tagjai, valamint a Zrínyiek, az Alsólindvai Bánffyak, a Devecseri Choronok. A 17. század közepéig Ausztriához tartozott nyugati országszálen idegen birtokosok, Königsbergerek, Lobkowitz-Poppelek, Salmok, Teuffelek követték őket a kastélyépítésben, bár a vezető művészeti központok továbbra is a Nádasdy- és a Batthyány-udvarok maradtak, valamint a század második felében az Esterházyaké. Ebben a nem kis mértékű építkezésben eleinte a 17. század közepéig a nyugat-dunántúli területeken birtokos idegen családok képviselték a vezető szerepet, ők hozták ugyanis elsőként Bécsből, illetve Grazból az új formavilágot megvalósító olasz mestereket.

Az új építtető főnemesség a 16. század elejének a középkori hagyományokban élő, Jagelló-kori arisztokráciájával szemben már kivétel nélkül írástudó, tagjai között nem volt ritka az itáliai, később német egyetemeken tanult sem. A legfelső, a politikai életet vezető réteg tagjai amellet, hogy ismerték a század első negyedének a budai várból szétsugárzó humanista műveltségét és reneszánsz művészetét, 1541 után elsősorban Bécsen keresztül kerültek kapcsolatba az új művészet legfrissebb áramlataival. A megszűnt budai királyi udvart az 1550-es évekre művészeti téren felváltó Bécs és a belső-ausztriai tartományokat addigra összefogó Graz nyújtotta azokat az építészeti lehetőségeket, amelyeknek köszönhetően művészek és mesterek áramlottak az ország megmaradt részeibe. Bárhonnét jöttek, Európa többi részéhez hasonlóan a korabeli Itália késő reneszánsz művelt-

ségét, művészetét és – az utóbbi keretein belül – építészetét tolmácsolták és ültették át a királyi Magyarországra.

A nagybirtokos főnemesség a rosszabb gazdasági lehetőségekkel bíró 17. században is rendelkezett akkora vagyonnal és politikai befolyással, hogy biztosíthatta megszokott életvitelét és építetői szerepét. Társadalmi helyzetének, rangjának megfelelően és reprezentálása érdekében változatlanul építkezett, nemzedékről nemzedékre alakíttatta, bővítette és díszítette tovább rezidenciáit, ahogyan ezt a középkortól kezdve elvárták tőle. Ebből a főnemesi rétegből kerültek ki az ország vezető tisztségviselői, akik részben már az új királyi székhelyen, Bécsben nevelkedtek, ott ismerkedtek meg az új európai szellemi mozgalmakkal és a legújabb művészeti áramlatokkal, amelyeket ők plántáltak át hazai rezidenciáikba és virágzó udvartartásaikba. Késő középkori szokások örökségeként változatlanul sokan tanultak közülük itáliai, később német, sőt németalföldi protestáns egyetemeken és egyre többen utazgattak Európában és jutottak el osztrák és német földön túli Spanyol- vagy Franciaországba esetleg Németalföldre. Meglevő váraik és kastélyaik átépítése és az európai késő reneszánsz megjelenése nagyrészt a Lajtán túl szerzett tapasztalatok hatása. A kitárulkozó európai horizontú világképnek köszönhetően alakultak ki a főúri könyvtárak és jelentek meg bennük a művészeti, főként építészeti vonatkozású könyvek. Ezeknek a műveknek az ismeretében az építetők valamilyen fokon tájékozódtak a megújuló stílusok és stílusváltozatok, főként a hadiépítészet, az *architectura militaris* területén, amelyhez hamarosan csatlakozott az *architectura civilis* ismerete is.

Az építészet megismert új és új változatainak alkalmazásához, a főúri várak és kastélyok átépítéséhez szükséges anyagi javak megszerzését a mezőgazdaságból származó bevétel még a nagybirtok esetében is alig tette lehetővé. Az országos tisztségekkel járó többletjövdelem mellé ezért vett részt az építető réteg a 16. század végéig tartó gazdasági fellendülés adta lehetőségekben, a birtokkoncentrációban, a majorsági gazdálkodás akár erőszakos terjesztésében és a robotoltatásban, legfőképpen pedig a marha-, a gabona-, a bor-, később a török rabkereskedelemben, bérelte az egyházi tizedeket, birtokot adott vagy vett zálogba és azzal kereskedett. Megfigyelhető ugyanakkor az építkezésekhez szükséges uradalmi mesterek telepítése, egyes esetekben pedig az ahhoz értő újkeresztény anabaptista telepek létrehozása. A korszak utolsó szakaszában a főúri nagybirtokon sok helyen működött már állandó kőműves, ács és kőfaragó, nem egy esetben valamelyik szomszédos osztrák tartomány céhébe tartozó mester. Ők nemcsak az új építkezéseket bonyolították, hanem a meglévő épületek új és megváltozott igények szerinti átépítését, állandó karbantartását is elvégezték. A legfejlettebb gazdálkodást űző nagybirtokon, többek között az Esterházyakén, a 17. szá-

zad második felére a gazdálkodás egyéb vonatkozásaihoz hasonlóan kialakult az önellátó, uradalmi építő réteg.

Mindezek ellenére a nagybirtokos arisztokrácia által végeztetett nagyszabású építkezések velejárója volt az állandó pénzhiány, a késedelmes fizetés, az építetű váratlan halála esetén teljes elmaradása. A királyi Magyarország területén és a Dunántúlon, főként a főnemesség birtokain ennek ellenére és ezzel együtt meglepően sokrétű és gazdag építészet alakult ki.

A KÖZNEMESSÉG

A főnemesség példáját anyagi lehetőségeihez mérten a középbirtokos réteg is követte. Birtokközpontjainak állandó rezidenciahelyein nemcsak azért épült kastély, hogy védelmet nyújtson, hanem azért is, mert a társadalmi helyzete megkívánta reprezentáció megkövetelte, hogy a kastélyos urak közé tartozónak mondhassa magát. Az építkezéshez – mindent megelőzve – azonban pénz kellett, azzal pedig a mezőgazdaságból élő kisebb birtokos sem rendelkezett. Csak úgy juthatott pénzhez, ha fizetéssel vagy egyéb juttatással járó tisztséget vállalt valamelyik nagybirtokos főúrnál és tagja lett a szervitori rétegének, és tanultsága segítségével az országos vagy a megyei közigazgatásban vett részt. Ezenkívül arra is szüksége volt, hogy rátérjen a majorsági gazdálkodásra és a robotoltatásra, részt vegyen gazdasági lehetőségeket biztosító állat-, gabona-, bor-, esetleg a törökkel vívott állandó harc nyújtotta rabkereskedelemben, birtokot adjon és vegyen zálogba és azzal kereskedjen. A középbirtokos és a kisebb nemesség a főnemesség szolgálatában többletjövedelemhez, esetleg birtokhoz is juthatott, szervitori helyzettel a főúri birtokközpontban vagy ahhoz közel házhoz és földhöz, szőlőhöz. Az utóbbi esetben városi lakos lett, vidéki kastélyához tartozó birtokát tiszttartóval vezettette, maga a kastély pedig nemesi földbirtokos létét reprezentálta.

Tagjai szinte kivétel nélkül írástudók voltak, uraik társaságában, kíséreként Európa közeli és távoli tájain vagy egyetemein is megfordultak, nem egy esetben uraikkal azonos vagy egyes esetekben nagyobb műveltséggel rendelkeztek. Szervitori szolgálataik vagy a közigazgatásban, megyei életben betöltött szerepük katonai tisztségeik közben betekintést és lehetőséget nyertek a hadi, a politikai és a gazdasági életbe, a királyi végvárok és a nagy főúri vár- és kastélyépítkezések alkalmával megismerkedhettek az egymást váltó stílusok építészetével, az építkezések bonyolításának módjaival. Építkezéseikben, kúriáik vagy kastélyaik emelésében sok szempontból kötődtek uraikhoz, és számtalan esetben vásároltak tőlük építőanyagot, kértek mestereket. Az ország építetű rétegében nagyszámú kastélyaikkal jelentős helyet foglaltak el.

AZ ÉPÍTŐK: MŰVÉSZEK ÉS MESTEREK

A Lajtától nyugatra elterülő európai vidékhez viszonyítva Magyarországon alig rendelkezett annyi, az építkezéseken szükségszerűen részt vevő iparossal, hogy a szabad királyi városokon és egyes nagyobb uradalmi központokon kívül önálló céhekbe tömörülhettek volna. A Dunántúl nyugati szélén a 16–17. században Győrött, Kismartonban, Kőszegen, Sopronban, és a korszak végén Lékán és Szombathelyen is volt már építőipari cég. Az új és nagyszabású feladatok megvalósításához kis létszámú tagságuk azonban még abban az esetben sem elégíthette ki az építési igényeket, ha a megelőző Jagelló-korban elsajátította a reneszánsz stílus formavilágát.

KÜLHONIAK ÉS IDEGENEK

A török hódítás elleni védelem érdekében az 1540-es évektől a végvárokon meginduló, nagyszabású munkához idegenből szerződtetett mesterekkel kezdődött az az építészet, amelyet az Itáliában kialakult késő reneszánsz művészet képviselői műveltek. Az olasz Istria, Friuli és Dél-Tirol a középkor végétől Habsburg-tartomány volt, a 16. század első negyede után pedig Lombardia is. Az Alpok déli lábánál elterülő észak-itáliai tavak és az azokhoz lefutó folyóvölgyek évszázados és nagymúltú kőfaragó hagyománnyal rendelkező területe ettől kezdve majdnem két évszázadon át látta el a Habsburg Birodalom országait és a királyi Magyarországot is építési gyakorlattal rendelkező művészekkel és mesterekkel. Ebben az időben az övék volt az építészet irányítása az osztrák tartományokon kívül a délnémet tájakon, a cseh-morva, sőt a lengyel vidékeken is. Működésük nyomán terjedt el az Alpoktól északra a késő reneszánsz és azt követően a barokk stílus is.

Közvetítőhelyük, ahonnan érkeztek, elsősorban a császári székhely, Bécs, mellette pedig a déli Habsburg-tartományok központjaként Graz. Mindkét helyen közülük sokan le is telepedtek, tagjai lettek az ottani céheknek vagy uralkodói engedéllyel önálló cégbe tömörültek. Őket – akár a végvárok, akár a kastélyok, vagy bármilyen más épületforma készítésével bíztak meg – mindig meghatározott munkára és időre, rendszerint egy-egy évre, szerződtették. Munkahelyük, vállalt munkájuk a szomszédos országok bármely részében lehetett. Az osztrák, cseh, morva, horvát vagy magyar területen, egymástól nagy távolságra a 16–17. század folyamán ugyanazok a mesterek tervezték és építették a várakat, kastélyokat. A helyi sajátosságoktól és a megrendelők igényeitől, műveltségétől eltekintve ezért oly sok a hasonlóság a Habsburg Birodalom országainak és tartományainak késő reneszánsz és kora barokk építészetében.

A dunántúli kastélyépítésben a Bécsen és Grazon keresztül érkezett olaszokon kívül a történelmi és politikai kapcsolatok alapján kaptak szerepet a szomszédos osztrák tartományok, elsősorban Alsó-Ausztria és Stájerország, azokat követve pedig a távolabbi délnémet, sőt később, főleg a 17. században már németalföldi és francia, spanyol területekről, a korszak végén főként a végvárak építésében, akár Angliából jött szakemberek.

A szakirodalom hazai szereplésük nyomán, miután ők voltak a végvárok tervezői és építői, többségük hadmérnökként, hadiépítésként ismert. A hadmérnöki tudomány azonban ekkor még nem vált el az építészet általános elméletétől és gyakorlatától, mint ahogyan ekkor még nem létezett hadmérnöki képzés sem. Az *architectura militaris*, a 16. századi Itáliában született új szaktudomány az építészeti általános képzettségnek még hosszú ideig szerves része volt. Építész – *architectus* vagy *Baumeister* –, tehát építőmester és többnyire torzított formájú elnevezése csupán cím, hivatal vagy rangjelző volt. A középkortól a céhszisztem 19. századi felbomlásáig alig változó építési gyakorlatban szakmai szempontból a legmagasabb elérhető képesítés a „mester” címmel járt, s csak céhen belül és csak mestervizsgával lehetett elérni. A kőművesmesteri vizsgának szerves része volt az épületek tervezése és a tervek rajzban való rögzítése.

Nádasdy Tamás az általa folytatott korai építkezésekhez 1530-ban „Magister Petrus Budensis domorum fabricator”-t hívta meg az ugyancsak budai „Magister Francesco Lapidista Italico”-val küldött levelével: mindketten az 1526 és 1541 közötti időben még mindig működő budai olasz építő kolónia tagjai voltak.¹ Buda elvesztését követően ez a művész- és mestergárda szétszóródott vagy elmenekült. Ezt követő építkezéseihez Nádasdy Tamás már a dunántúli birtokaihoz közeli Grazból hívott mestereket. Az 1550-es években és a következő évtized elején vezetőjük, a sárvári vár építésében is részes Domenico dell’Allio, valamint az általa küldött építőmesterek és kőfaragók dolgoztak számára.² Magister elnevezésük kőműves-, illetve kőfaragómester voltukat bizonyítja. Mester volt ugyanis valamennyi, a magyarországi vár- és kastélyépítésben dolgozó külföldi. Építész elnevezése ellenére „Maurer Meister” volt az 1540–1550-es években az egri, a győri és sok más várat tervező és építő, különböző hangzatos címekkel megnevezett „architectus regius”, Giovanni Maria Speciecasa és Francisco Pozzo, vagy a század második felében Ottavio Baldigara is. A Borostyánkő vára nagyszabású átépítésének terveit készítő, Bécsből hívott Francisco da Pozzo, később Nádasdy Tamás építkezéseinek is tervezője, éppen úgy mestervizsgával rendelkező szakember volt,³ mint a gyakran művészként említett Pietro Fera-bosco és valamennyi 16. századi társa.

Kőművesmesteri képesítésük alapján a királyi építtetésű végvárokon dolgozó idegen „hadmérnokok” a kor valamennyi magánépítke-

¹ Nádasdy-levéltár, B. 1513. Pall. 6. Idézi NÉMETH Péter, *A városlódi karthauzi kolostor története és régészeti leletanyaga 1.*, Veszprém, 1995, 374, 380, 68. jegyzet (A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 19–20.), valamint KOPPÁNY 2002a, 392.

² KOPPÁNY 2002a, 382.

³ Borostyánkőre Schmeller-Kitt 1974, 100–103, Nádasdy Tamás és Pozzo kapcsolatára KOPPÁNY Tibor, Francisco da Pozzo „Architectus regius” és köre. Adatok a magyarországi várépítés XVI. századi történetéhez, *Műemlékvédelem*, 28(1984), 1. sz., 1–6.

zési igényét ki tudták elégíteni és minden feladatát meg tudták oldani. A nem egy esetben építészeti téren is tájékozott építtető épületeik tervezésébe és megvalósításába mindenütt igyekeztek bevonni a katonai feladatokon dolgozó, legjobb külföldi mestereket. Azok ilyen módon akár a magyarországi, akár a duna-völgyi Habsburg-monarchia többi országában és tartományában a már idézett *architectura militaris* mellett alkotói lehettek a szintén említett *architectura civilis*nek is.⁴ Hasonlóképpen kőművesmester volt a Batthyány család több tagjának a 17. században évtizedeken át dolgozó Carlo della Torre, aki a németújvári vár és a körmendi kastély Filiberto Lucchese által tervezett átépítésének kivitelező mestere, a ma is álló szalonaki plébániatemplom és a szombathelyi domonkosok Szent Márton-templomának tervezője, és ebben a feladatkörében tervrajzainak készítője és egyben megépítője is volt.⁵ Kőművesmesteri képzettséggel rendelkezhetett maga az arisztokrácia sok neves tagja számára terveket készítő Lucchese is, aki viszont a rohonci kastély kápolnájában testvérével és segédeivel együtt az ottani stukkódíszítmények saját kezű megvalósítója.⁶

Az itáliaiak közül az ország nyugati feléhez hasonlóan a Dunántúlon is a bécsi mesterek nevéhez fűződnek a nagy építkezések. A másfél század folyamán nagy szerep jutott a stájer területről, főként Grazból jött mestereknek is, köztük a már idézett Domenico Alliónak. A grazi kőműves- és kőfaragócéh mestereinek munkássága a barokk 17. század eleji megjelenéséig később is jelentős maradt. A változás 1630 körül figyelhető meg, amikor az alsó-ausztriai olasz kőművesek és kőfaragók céhének vezetője, Simone Retacco építőmester az 1630-as években egyidejűleg építette Esterházy Miklós nádornak Fraknó várát, Batthyány I. Ádám számára a németújvári várat és a rohonci kastélyt, és miközben császári megbízásból a bécsi Burgon is dolgozott, Pálffy Pál részére a Pozsony megyei Stomfa kastélyát építette.⁷ Mellette az ács munkák vállalkozója az a szintén bécsi Simon Fraunhofer⁸ volt, aki az 1630-as években meginduló, magyarországi barokk építkezések ács munkáit végezte. A Dunántúlon Batthyány I. Ádám számára ugyancsak Németújváron és Rohoncon építette a tetőket, 1635-ben a nagyszombati jezsuita templom⁹ és a pozsonyi vár tetőzetének készítésére szerződött,¹⁰ 1636 és 1640 között Pálffy Pál pozsonyi kerti palotájára épített tetőt,¹¹ 1641-ben pedig a győri jezsuita templom toronysisakjait és tetőszerkezetét készítette.¹²

Olaszok és németek, származásukra és állandó lakóhelyükre való tekintet nélkül egyaránt céhes mesterek voltak, anélkül sem korábbi képzésük, sem munkavégzésük a korban nem volt elképzelhető. Ez alól egyes esetekben csupán a közvetlen császári szolgálatban álló, „udvari” művészek és mesterek alkothattak kivételt, mint a 16. században valószínűleg a festőként is szereplő Pietro Ferabosco és a 17. században talán a stukkátor Filiberto Lucchese vagy a szobrász Pietro

⁴ VOIT Pál, *Tervek, mesterek és a mű, Művészettörténeti Értesítő*, 1960, 269.

⁵ KOPPÁNY 1993, 339–354; UÓ, *Művészek és mesterek a Batthyány család 16–17. századi építkezéseiben*, in *Magyar Műemlékvédelem. Az Országos Műemlék - védelmi Hivatal Évkönyve (1991–2001)*, XI., szerk. BARDOLY István–LÁSZLÓ Csaba, Budapest, 2002, 191–182; ZSÁMBÉKY Mónika, Carlo della Torre szerződése a szombat - helyi Szt. Márton-templom építésére, *Művészettörténeti Értesítő*, 1997, 83–86.

⁶ GARAS 1975, 211–229.

⁷ FIDLER 1997, 231.

⁸ 1637-ben kötött szerződése: Batthyány-levéltár, Ép. iratok, 123. cs. f. 14.

⁹ JAROSLAV DUBNICZKY, *Ranobarokový universitný kostol v Trnave*, Bratislava, 1948.

¹⁰ KEMÉNY Lajos, *A pozsonyi vár és váralja*, Budapest–Pozsony, 1933, 17–20.

¹¹ FIDLER 1995, 209.

¹² VOIT 1970, 21.

Maino Maderno, bár képesítésüket ők is céhes keretek között szerezték, esetleg még itáliai szülőföldjükön.

A Bécsen vagy Grazon át érkező kőművesek, kőfaragók, ácsok és egyéb mesterek szerződésük alapján egy-egy, szerződésben vállalt munkára és az elvégzésére szükséges időre érkeztek. A munkaidő – miként korábban, sőt ma is – tavasztól őszig tartott, télen hazatértek. Az utóbbi adott lehetőséget számukra, hogy céheiken keresztül lépést tartsanak szakmájuk legújabb eredményeivel, amelyeket azután Magyarországon is alkalmazhattak. Különösképpen vonatkozott mindez az itáliaiakra, akik tavasszal visszatérve az akkori Európa legfrissebb művészeti irányzatait gyümölcsoztethették magyarországi munkahelyeiken.

A század első felétől az olaszokon kívül egyre több volt a német mester, mint például a kőszegi evangélikusok templomát 1615–1618-ban építő, a stájerországi Kirschlagból behívott Walentin Marx kőműves vagy a Ruszt evangélikus templomát tervező Ulrich Mayer zürichi mester.

A letelepedett vagy vándor mesterek építészeti műveltségéről, esetleges szakirodalmi ismereteiről vagy szakkönyveiről ismert adat nem maradt. A kor szakembereinek általános műveltségéről azonban feltételezhető, hogy a 16. század közepére már Európa nagyobb részében elterjedt építészeti és „hadmérnöki” munkák, elsősorban Sebastiano Serlio 1537-ben nyomtatásban megjelent *Regole generali di architettura*-ja és Palladio 1570-től sokszor kiadott könyve, a *Quattro libri dell'architettura* az akkori Magyarországon működött építők kezében nem lehetett ritka. A 17. században az itáliaiakat követő francia és németalföldi építészeti teoretikusok egyre nagyobb számban ki nyomtatott művei éppen úgy nem lehettek ritkák, mint az építészet gyakorlatával foglalkozó mintakönyvek.

HAZAI, CÉHES MESTEREK

A királyi Magyarország és azon belül a Dunántúl európai szinttől meglehetősen távoli városai nem rendelkeztek annyi építési szakemberrel, kőművessel, kőfaragóval, áccsal és a többivel, hogy egyrészt önálló céhekbe tudtak volna tömörülni, másrészt ki tudták volna elégíteni az igényeket. Ezért kevés volt az olyan település, ahol ebben a korban építőipari céh létezett. Ha volt is, mint Sopronban, Kőszegen, Győrött vagy Kismartonban és a kor vége felé Lékán vagy Szombathelyen, az ottani iparosoknak az idegenből jött, újszerűbb és abban nagyobb jártassággal rendelkezőkkel szemben eleinte másodlagos szereppel kellett megelégedniük. Önálló, nagyobb munkához csak a korszak vége felé jutottak, amikor a városi céhek megerősödtek, tagjaik közt azonban ebben az időben már a letelepedett és polgárjogot szerzett német, osztrák és főleg olasz mesterek voltak a vezetők.

A hazai céhes mesterek többnyire az idegenből szerződtetettek terveit valósították meg vagy csak egyszerűbb, átalakító, átformáló munkát végeztek. Ilyen lehetett a Sopron megyei Mihályiban Ládonyi Demeter számára négy kerek saroktoronnyal rendelkező kastélyt építő, magát „Antaly mester”-nek nevező kőműves, aki kőműves - kalapáccsal és vakolókanállal díszített gyűrűs pecsétjével látta el 1574-ben kelt elismervényét.

A mihályi kastélyt kivéve alig maradt olyan írott forrás, amely kastélyt építő, hazai céhes mesterekről szólna, pedig a középbirtokos nemesség kisebb kastélyainak építői valószínűleg közülük kerültek ki. A városi céhes mesterek a városok polgárságának tagjai voltak, rendszerint német származásúak és nagyrészt a szomszédos osztrák vagy délnémet területekkel álltak összeköttetésben. A kereskedelemben és az iparban fontosabb szerepet betöltő városokban, mint a dunántúli Győrben, a helyi építőmesterek mellett számottevő helyet foglaltak el az ott letelepedett és polgárjogot szerzett itáliaiak. Közéjük tartozott a valószínűleg kőszegi Merthoffer András ácsmester, a tarródházi kastély 1688-ban készült új tetőszerkezetének készítője, az Ostfiasszonyfán 1688-ban emeletes boronaházat építő Picheler János soproni ács, valamint a büki kastély 1697-ből ismert mesterei, Hauck Mátyás és Schneider Jakab kőműves, Eysenköbl Lőrinc, Müller Bálint és Unger János kőfaragó, valamennyien soproni polgárok. A 17. század végén mellettük tevékeny szerepe volt a léka-szombat-helyi, Nádasdy Ferenc országbíró pártfogása mellett Pietro Orsolini által alapított céh tagjainak, köztük többek közt a toronyi kastélyt 1684-ben építő, kőszegi polgár Carlo Antonio Canevalénak, Széchenyi György győri püspök házi építőmesterének.

A céhes városi építőmesterek szakmai műveltségére is csekély számú és ismert épületeik alapján lehet következtetni: az általuk emelt épületek, köztük a kisebb kastélyok, a késő reneszánsz és a kora barokk művészet középszintjének képviselői voltak.

URADALMI MESTEREK

A nagybirtok a középkor óta rendelkezett jobbágy- és mezővárosi polgáriparosokkal, akikkel saját kisebb építkezéseit végeztette. Közéjük a leghétköznapiabb szakmák művelői, főleg kőművesek és ácsok tartoztak, valamint kovácsok, lakatosok, pintér és kötélverő. Az építési tudók között voltak a középkortól kezdve a molnárok is, akik a vízzel hajtott malmokat szinte minden esetben fából készítették és így értettek az ácsmunkához is.

A 16. század második felében a főnemesség építkezésein tűntek fel egyes uradalmakban szervezett jobbágyiparos csoportok. Ők készítették az építőanyagok egy részét vagy ők dolgozták fel beépítés céljára. Főleg mészégetők, téglavetők, kőfejtők és zsindelygyártók,

falazókőművesek, ácsok, asztalosok, lakatosok voltak, akik munkájukat többnyire robotban, néha minimális bérért végezték. Számtalan helyről maradt róluk írásos említés a Batthyányak nyugat-dunántúli uradalmaitól az ország északkeleti részében fekvő Ungvár uradalmaig.

Az építőiparosok nem nagyszámú rétegét alkották a habán vagy újkeresztény mesterek. A Dunántúlra a Morvaország felől még a 16. században a Felvidék nyugati szélén megtelepült, nagyrészt német anyanyelvű újkeresztényeket több nagybirtokon is befogadták. 1548 óta ismertek a Nádasdy-uradalmakban, Horpácson, Keresztúron, Lékán és Sárváron. Kovács, kőfaragó, asztalos, ács és üveges is volt köztük.¹³ Az 1500-as évek végén a Stájerországból kiűzött anabaptistákat a Batthyányak fogadták be, és II. Rudolf 1600-ban kiadott parancsa ellenére sem távolították el őket. Batthyány II. Ferenc 1622-ben telepítette be újabb csoportjukat, akik között kőművesek, ácsok, gerencsérek voltak.¹⁴ Ebben az évben írta németújvári fővárnagyának: „Fölötte igen akarom, hogy az új körözteny Körmendre menne es megh niznye mind az Molnokat s mind penigh az Varatt.”¹⁵ 1630 után a rekatolizáló Batthyány I. Ádám sem üzte el őket, ács és gerencsér még a század középső évtizedeinek számadásaiban is szerepel.¹⁶

A 17. században a nagybirtok lépésről lépésre építette ki saját igényeinek megfelelően azt az állandó uradalmi építőszervezetet, amellyel saját építkezéseit végeztette. Ez már nemcsak a szakmához értő jobbágyokból és mezővárosi polgár iparosokból állt, hanem városi céhből vagy idegenből, nemegyszer külföldről szerződttetett mesterekből. A század közepétől a kisebb építkezések mellett a nagybirtok jóformán minden építkezésén részt vettek.

¹³ PAYR Sándor, *A soproni evangélikus gyülekezet története*, Sopron, 1917, 91–92; KATONA Imre, *Adalékok a nyugat-magyarországi anabaptisták történetéhez*, *Arrabona*, III(1964), 93–102.

¹⁴ IVÁNYI Béla, *Az anabaptista vagy újkeresztények Nyugat-Magyarországon*, *Református Egyház*, 1964/14, 16–20.

¹⁵ Batthyány-levéltár, Miss. 4474.

¹⁶ KATONA Imre, *Habán emlékek Vas megyében*, *Savaria*, III(1965), 237–255.

STÍLUS ÉS FORMA

A 16. és a 17. század reneszánsz és az azt követő barokk műveltsége a társadalom felső rétegeinek ízlését, azon keresztül pedig életmódját változtatta meg. Az életmód és a szemlélet változása átformálta az építészettel kapcsolatos igényeket is. A középkorból itt maradt vár vagy kastély egyre kevésbé felelt meg az új életformának, amelynek igényeit sem az épületek külső megjelenése, főleg azonban belső tereinek száma és mérete, egymáshoz való kapcsolódása nem elégítették ki. Az új szellemi áramlatokkal járó életforma-változás és az azzal járó reprezentáció igénye tágabb és bővebb, lakályosabb, világosabb otthonokat követelt, az ízlésbeli változás pedig új építészeti megoldásokat és formavilágot.

A 15. század utolsó negyedétől meggyökeresedő reneszánsz építészet a lakóhelyek új formájú igényeihez, a tágasabb és levegősebb otthon megteremtéséhez Itáliából, később német területekről és Németalföldről új technikai tudást, új szerkezeteket, az ízlésváltozáshoz pedig a késő reneszánsz európai formavilágát biztosította. Amennyiben a vár vagy a kastély tulajdonosa rendelkezett megfelelő anyagi alappal, addigi lakóhelyét igyekezett átépíttetni, vagy ha az sem elégítette ki igényeit, újat építtetett.

A százötven éven át tartó háborús helyzet a reneszánsz és az azt váltó barokk művészet magyarországi alakulását a történelmi és a sajátos gazdasági helyzetnek megfelelően bizonyos fokig akadályozta, lassította és határok közé szorította. A két stílus kiteljesedését Európa nyugati területeihez viszonyítva elsősorban szerényebb méretűvé tette, a stílusjellegzetességek életét, használatát meghosszabbította. Ennek következtében a késő reneszánsz a barokk megjelenésénél, sőt elterjedésénél is tovább élt. A történelmi körülmények a művészetek és az építészet alakulását ugyanakkor más irányba, a folytonos háborúk miatt a hadiépítészet felé tolta el.

1541 után másfél évszázadra a döntő szerep – amint arról eddig már többször esett szó – az ország védelmét biztosító végváraknak jutott, a legfontosabb építési feladat a létesítésük és fenntartásuk lett. Építésükkel a legelső és egyben legkiemelkedőbb építtetővé az ország területén kívül székelő királyi hatalom vált. A hazai építtető

társadalom azt a nagyszabású és mindent felülmúló anyagiakkal járó munkát, amelyet a végvárak építése anyagban, szerkezeti tudásban, munkaszervezésben, tervezők és megvalósító mesteremberek előteremtésében jelentett, anyagilag nem vállalhatta. A bármilyen lassan és akadozva, sokszor fegyveres felkelést is előidézve megvalósuló végvárépítéssel honosodott meg az országban ugyanakkor az újszerű, reneszánsz hadiépítészet – a többször idézett *architectura militaris* – és jelentek meg azok az azt megvalósító, eleinte itáliai művészek és mesterek, akik a késő reneszánsz építészeti tudását, formavilágát terjesztették el. A kastélyok, az erődített nemesi rezidenciák építészetére természetes módon elsősorban a várépítés, a végvárakon megjelenő késő reneszánsz formavilága volt a legnagyobb hatással, annál is inkább, mert építésükben a várépítés, elsősorban a Bécsen át Itáliából érkezett művészek és mesterek vettek részt.

Ugyanezek a mesterek és művészek honosították meg a magánvárak és kastélyok építésében az építészet másik nagy és jelentős ágát, a késő reneszánsz *architectura civilist*, a 17. század második negyedétől pedig a földesúri rezidenciákon addigra elterjedt reneszánszot követő barokk stílust, akkor azonban már az egyházi építészetben is. Az Itáliából indult, de Ausztria tartományain keresztül érkezett, a királyi Magyarország területén és azon belül a Dunántúlon is elterjedt 16–17. századi reneszánsz építészet sajátos, a Duna menti Habsburg Birodalom többi tartományához sok szempontból hasonló stílusformát alakított ki. A kastélyépítés terén az épületek tömegformálásában a késő középkor festőisége maradt uralkodó. A minden váron és kastélyon megjelenő torony a hatalom jelképeként változatlanul uralkodó forma maradt. Mellette a kastélyokon a kapu felett vagy az épületek sarkain emelkedő további tornyok fokozták ezt a festőiséget, amelynek alakításában fontos szerepe volt a vízzel telt, legtöbbször halastóként is hasznosított vizesároknak és – a nem utolsósorban a megfelelő anyagi háttérrel rendelkező főnemességnél – a kastélyhoz csatlakozó, virágtáblás, szobrokkal, szökőkutakkal, hűsítő barlangokkal ellátott, szabályos elrendezésű díszkertnek.

Ebben a folyamatban majdhogynem a 16. század végéig volt jelen az itáliai kora reneszánsz, mellette azonban már a század elején megjelent az Alpoktól északra kialakult német és lengyel reneszánsz sajátos és egyéni formavilága, és a kettő keveredéséből a század második felében a manierizmus. A nyíláskereteken, az ajtókon és az ablakokon azok a kímás tagozatú keretezések uralkodtak – még a 17. század második felében is –, amelyek már a 15–16. század fordulóján megszokottak voltak. A 16. század közepéig többnyire a keresztosztású ablakforma volt az uralkodó, amelyet az 1570–1580-as években megjelenő, osztás nélküli és szalagkeretes forma váltott fel, bár sok helyen továbbra is megtalálható volt a kímás tagozatú nyíláskeret. A kastélyok homlokzatait általában a gazdagon formált kapukeretek

és az ablakok mellett az egyes szinteket elválasztó párkányok és az egész épületet koronázó főpárkány díszítette, egyébként simára vakoltak voltak, legfeljebb a sarkokon jelent meg a néha faragott kőből készült, a legtöbb esetben azonban csupán festett armírozás. Mindez nem volt magyarországi jellegzetesség, az Alpoktól északra elterülő, közép-európai és német nyelvű tájakat mindenütt ez jellemezte.¹

A külső megjelenéssel ellentétben a belső terek formálása sokkal gazdagabb volt. Az egytraktusos középkori helyiségsorok előtt – főként a nagyobb kastélyok esetében – megjelentek a nyitott, többnyire oszlopos-árkádós folyosók. A reprezentatív helyiségek díszítésében uralkodóvá vált a mennyezetek, boltozatok stukkókkal és festményekkel történő díszítése, az egyszerűbbeknél a faragott famennyezetek alkalmazása. A kisebb kastélyoknál egyre szélesebb körben terjedt el a középkor végén megjelent kéttraktusos alaprajzi elrendezés, amellyel bővült a felhasználható helyiségek száma, és a lakóhelyiségek mellett megjelentek a reprezentáció lehetőségei is.

Ezt a sokszor festői, ugyanakkor homlokzatain általában egyszerű, simára vakolt kialakítású késő reneszánsz kastélyformát az egyházi építészetben az 1630-as években megjelenő barokk stílus egy emberöltővel később váltotta fel. Első és egyben szinte utolsó példái az 1660–1670-es években épült kismartoni Esterházy- és köpcsényi Liszthy-kastély, amelyet csak a török hatalom kiűzése után követtek újabbak, például a Felsőbüki Nagy István által a század végén emeltetett büki kastély. Az új stílus kastélyainak külső megjelenése és belső elrendezése egyaránt más volt. A simára vakolt homlokzatokat gazdagon tagolt felületek váltották fel, s megjelent rajtuk az antik minták és – nem utolsósorban a nagy késő reneszánsz teoretikus, Andrea Palladio már sok helyen megtalálható könyve nyomán – a több szintet összefogó „nagy oszloprend”. A homlokzatalakításnak ez az új formája azonban már nem Itáliából eredt, hanem sokkal inkább Bécsen és Ausztrián át idekerült francia hatás.²

A sarokbástyák kis kiülésű rizalitokká szelődültek, a bejárati tengelyben emelkedő torony helyén hangsúlyos középrizalitok magasodtak, a szerény méretű főpárkányok helyét dúsan dekorált párkányok váltották fel. Amint az a kismartoni kastély korabeli ábrázolásain látható, a vizesárok már csak díszként övezte az épületet, partjain nem bástyás palánk vagy lőréses kőfal, hanem szobrokkal díszített bábos korlát húzódott. A kastélyok körül nagy kiterjedésű, bár alapjaiban még késő reneszánsz alakítású kertek terültek el, amelyekben a virágtáblák már barokkos formájú, hímezéses parterréké változtak, a köztük levő szobrok és szökőkutak addigi formáját felváltotta az új, a barokk formavilága.

A homlokzatok mögött már elengedhetetlen lett a stukkóval díszített mennyezet vagy boltozat és azon a többnyire mitologikus vagy történeti jelenetekkel festett felület, a stukkódíszítés azonban

¹ Ulrich SCHÜTTE, Schloss und Herrenhaus, in *Architect und Ingenieur. Baumeister im Krieg und Frieden*, Wolfenbüttel, 1984, 242 skk.

(Ausstellungskataloge der Herzog August Bibliothek No. 42.).

² Petr FIDLER, „...Alla moderna gebaut und vom sehr Artigen gout ...”. Das Palais Dietrichstein-Lobkowitz in Wien. Zur Frage des französischen Einflusses in der mitteleuropäischen Architektur des 17. Jahrhunderts, *Acta Historiae Artium Scientiarum Historicae*, 37(1994/95), 145–174.

megjelent a helyiségek függőleges falfelületein, sőt a homlokzatokon is. A belsők dekorálása egyre gazdagabb lett, és mindezzel az arisztokrácia kastélyai egyre messzebb kerültek a vidéki középbirtokos nemesség kisebb rezidenciáitól.

Innét már csak rövid út vezetett a kastély ma ismert formájához, amelynek már semmi kapcsolata nem volt a késő középkorban kialakult első formával, ugyanis nem volt sem árka, sem palánkja vagy körítőfala, semmiféle védelmet nyújtó külső építménye. A török kiűzése után, 17. század végén épült és kevés számú dunántúli kora barokk kastélyt már csak díszkertek övezték, akárcsak a következő század érett barokk stílusú kastélyait.

A 16–17. SZÁZADI CASTELLUM-KASTÉLYOK ÉPÍTÉSZETI KÉPE³

ERŐDÍTÉS, PALÁNK, LATORKERT, KÜLSŐ KAPU ÉS TORNYA

A középkori és a kora újkori kastélynak nem csupán eredeti, latin „castellum” elnevezése jelzi a várral való rokonságot, hanem elrendezése, felépítése és sok részlete is. A fennmaradt leírások, családi osztozkodások és leltárak, a kastélyokról szóló egyéb adatok, egyes esetekben a régészeti feltárások eredményei, nem utolsósorban pedig az ábrázolások egyaránt arról tanúskodnak, hogy a vár és a kastély között egyrészt nagyságrendjükben, erődítéseik mértékében, esetleg kialakításuk gazdagságában nem egy esetben alig volt jelentős különbség.

A vár vagy kastély megközelítésére szolgáló utat a 16–17. század folyamán egyaránt vizesárok, azon belül pedig fallal kerített, elővár jellegű külső udvar, az akkor leggyakoribb elnevezés szerinti latorkert zárta el. Ez rendszerint egymás mellé leásott fatörzsek vesszővel összefont sorából, fából készült palánkból állt, amelyet sárral, agyaggal tapasztottak be, felületét a legtöbb esetben fehérre meszelték és tetjét fazsindellyel fedték. A Sopron megyei Tábor kastélya körül 1554 és 1570 között kettős vizesárok húzódott, mind a kettőn híddal és a két hídon felvonós kapuval és közöttük palánkkal. A külső vizesárkot halastónak használták. A nádasdi kastély 1580-ban történt felosztásáról szóló családi egyezségben közös feladatként hagyták „Az Arok asasth [...] Az kapu Eley es az uthan mynd az halastóigh”. 1596-ban Zalalövön „Az kastel Arokyaban walo halak felől” intézkedtek. A dénesfai és az apáti kastélyt még 1720-ban is „vallato antiquo excavato per modum Piscinae” vette körül.⁴

Az árkon átvezető hidat minden kastély esetében említik. 1548-ban Sitkén „az hyd” a kapuval és a teljes palánkkal közös maradt az osztozkodó családtagok között, fenntartása ugyanis valamennyiük

³ A következő fejezetekben felsorakoztatott, évszámos példákhoz a legtöbb esetben nem tartoznak lábjegyzetek, az adatok forrásai megtalálhatók a betűrendes adattár megfelelő címszavainál.

⁴ A felsorolt példákra vonatkozó források az adattár címszavainál találhatók.

közös kötelessége volt. 1637-ben a toronyi kastély bejáratánál első, második és harmadik „föl vonjo kapu”, azaz felvonóhíd szerepel, a három között kettős vizesárokka és palánkkal. 1648-ban a pinkafői kastély leltárában olvasható az „Emelczeős hid”. 1649-ben Egervárról jelentette az ottani gyalogvajda Batthyány Ádám főkapitánynak, hogy „az vissza vonyo kaput es Hidat keztem chinaltatni”. Rohoncon az 1650-ben felvett leltár szól „Az Föl vonio kapuban Lancz az Hidon”-ról. A körmendi kastély leltárában 1655-ben említik „Az emeleő hidon lancz No. 2.” és a bozsoki felső kastélynál 1690-ben a „hidatt, amellyen az kastelyban ki s bé járnak”. A vasszécsenyi kastély bejáratáról jegezték fel, hogy ott 1693-ban „föl Vonnyo a vagy Emelő kapu” volt. A 17. században végvállra alakított Körmend városának 1674. évi térképén a kastélyhoz a vizesárkon át vezető hosszú hidat kisebb sziget szakította meg, amelyen azt védő, önálló torony emelkedett. Ennek a toronynak az építési kora ismeretlen, a kastélyok előtt levő, akár palánknak, akár latorkertnek nevezett elővárhoz hasonlóan lehetett akár középkori eredetű is. A fából készült külső védőöv természetesen állandó karbantartásra és időnkénti megújításra szorult. Ezt jelzi a rakicsányi Batthyány-kastély 1643-ban felvett leltárának befejező része: „Az castellj körül körniös kerül uj parkany es lator kert vagion”, amit két évvel később így ismételték meg: „Az kasteli körniös keőrul parkanial es lator kertel Vagyon keritve.”⁵

A latorkert többnyire ugyancsak fából készült kaputornya előtt sok kastély esetében padokkal vagy lócákkal ellátott, fedeles szín helyezkedett el, azoknak a személyeknek a számára, akiket előre nem jelentettek be, s akiknek ott addig kellett várakozniuk, amíg engedélyt nem kaptak a belépésre. A rakicsányi kastély latorkertje előtt 1640-ben „lábos szín”, Rohoncon pedig 1650-ben „Az var hidgia előtt Sindeles Szín” volt. A fedeles szín után felemelhető sorompó zárta le az utat, mint 1548-ban Sitkén, ahol „az sorompó”-t külön említik. Mindez azonos volt a várak előtt is felépített és hasonló, a kapu előtti „elővár”-hoz. Az ezután következő külső udvart a nagy kastélyok esetében nem fapalánk, hanem kő- vagy téglafal kerítette, benne lőrészekkel, esetleg tornyokkal, sarkain palánszerkezetű vagy maradandó anyagból készült bástyákkal. Több kastély külső részéhez hosszabb falszoros vezetett, amelyben további kapuk állhattak.

A sokféle alakítású kastély között olyan is volt, amelynek bejárata előtt nem volt a fentiekben leírt elővár. A katonaköltő Wathay Ferenc sok helyen és sokszor említett kastélyrajzán is ilyen látható, a kastély külső falai körül csak egyszerű palánsor, azon kívül árok húzódik, amelyet az ábrázolt híd jelez. Nem volt elővár az olyan nagy kastélyok körül sem, mint a városi településben álló, egykori rohonci kastély, amelyet csak széles szárazárok védett.

Az általában felvonóhidas bejárat lehetett kettős nyílású is, külön gyalog- és külön lovaskapuvál, mint a középkori várak esetében.

⁵ Batthyány-levéltár, Leltárak, no. 69, 71.

A bejárat felett kaputorony emelkedett, fent esetleg lábakon álló tetővel, ahonnan szemmel lehetett tartani a bevezető utat, illetve a belépésre várakozókat. Ezeket a szellős felső részeket nevezik az összeírások filagóriáknak, szakállszárazstónak, nyári háznak. 1579-ben Mesteri kastélyának kapuja felett említik „az csordakoth”, amely másutt „Niary haz” elnevezéssel szerepel ez a szellős, ácsolt szerkezetű, a tető alatti szint, a sok helyen és sokszor említett „szakállszárazstó”. 1693-ban Szécseny kastélyában volt „az Gradicsok fölött Nyari mulato hely Pallasok nélkül”. Magában a kaputoronyban vagy melléje készített épületben tartózkodtak a kapuőrség tagjai, a puskával ellátott, gyalogos darabontok, külön porkoláb parancsnoksága alatt. A fallal kerített külső udvarban rendszerint istállók, kocsiszínek, magtárak, általában gazdasági melléképületek álltak. Az állandó őrséggel ellátott végvárakban az itt elhelyezett lovasság után nevezték a palánkkal kerített előudvart huszárvárnak is.

A Dunántúl török kori kastélyai közül az akkor Somogy megyei, de még késő középkori eredetű Botszentgyörgyöt széles árkon belül vette körül fapalánk. Az árkon keresztülvezető híd végén valószínűleg felvonóhidas kaputorony emelkedett, amely után hosszú, feltételezhetően fedett, esetleg boltozott kapusoros vezetett a kastély főépületéhez. Hasonló módon a zalai Gétye kastélyát is az árkon belül övezte palánk, sarkait kerek rondellák erősítették. Mindkettő elpusztult, elrendezésüket Giulio Turco 1572-ben készített rajzai őrizték meg. Az egykor Sopron megyéhez tartozó Lakompak esetében a kastély körüli kertet vette körül fapalánk, a külső udvart azonban magas és lőréses kőfal, benne felvonóhidas kapuval, annak két oldalán egy-egy bástyaszerű toronnyal, ahogyan azt Matthias Greischer 1680 körül készített metszete ábrázolja.

A kastélyt védő fapalánk anyaga miatt veszélyt is rejthetett, amint az a vasi Rakicsány esetében 1645-ben történt: egy kisebb török portya feltűnésekor a porkoláb kilövette a híradó mozsarat, attól meggyulladt a palánk és „Az kastélynak hidja, palánkja és latorkertje mind elégett”.⁶

A külső- vagy elővárat, előudvart újabb vizesárok választhatta el magától a kastélytól, amelyet további külső fal vagy palánk és a nagyobb kastélyoknál ahhoz belülről emelt melléképületek sora vett körül. Ide is felvonóhíddal ellátott kaputornyon, a belső kapun és azon belül a legtöbb esetben boltozott kapualjon át lehetett bejutni a kastély második, belső udvarába. „Be jövet Az Boltos kapun” szöveggel kezdődik a pinkafői kastély 1648-ban készült leltára, 1655-ben pedig a körmendi leltárban szerepel a boltozott kapualjat jelző, „az kapu közben” kifejezés.

A kapuköznek nevezett, boltozott kapualj felett általában újabb torony emelkedett. 1548-ban Sitkén jegyezték fel „az kapw felewt walo zoba”-t, Nádason 1580-ban „Az kapwth felseő hazawal egyetembe”, Zalalövön pedig 1596-ban „Az kapw keöz mynd alliawal feoliuel” sze-

⁶ Uo., 80.

repel. A kapu feletti torony ott emelkedett 1543-ban Mesteriben, 1605-ben Körmenen, 1634-ben Rohoncon, 1640-ben Rakicsányban, 1665-ben a bozsoki alsó kastélyban és 1674-ben Rámócon is.

A kaputornyon, amely gyakorlati szerepe mellett, mint minden nemesi rezidencia esetében, a földesúri hatalom jelképe volt, a kapunyílás felett gyakran helyezték el az építető címerét és vele együtt annak vagy az egész kastélynak felirattal, jelmondattal ellátott építési évszámát. A dunántúli kastélyok között a legkorábbi, 1569-ből származó címeres kőfaragvány Egerváron nem a kapu felett, hanem a délkeleti sarokbástya élén található, feltételezhető azonban, hogy nem az volt az eredeti helye. A kettős címer Nádasdy Kristóf és felesége, Devecseri Choron Margit kastélyépítető tevékenységének emléke. A bozsoki felső kastély kapuja felett máig ott díszlik az építető Szarvaskendi Sibrik Osvát és neje, Gersei Pethő Éva neve az 1614-es évszámmal. A lakompaki kastély elővárának kapuja felett feliratos és címeres kőlap hirdeti, hogy 1618-ban Esterházy Miklós és Dersffy Orsolya építtette az egész kastély átfarmálásával egyidejűleg. Sopronkeresztúron a kapu felett kétoldalt két címeres-feliratos tábla őrzi annak emlékét, hogy a kastélyt 1620-ban történt elpusztítása után, 1625-ben Nádasdy Pál építtette újjá mai formájára. A 17–18. század fordulóján elpusztult vati kastélyból viszont csak az a faragott kőtábla maradt meg, amelyen az építető Felsőkálldi Káldy Péter és felesége, Szeczer Éva címere látható az építkezésről tudósító felirattal. Az Esterházyak családi címere díszlik az 1660-as években középkori várból kora barokk formájúra alakított kismartoni kastélyon is, valamint a bükki kastélyon, ahol a felirat azt örökíti meg, hogy 1696-ban Felsőbükki Nagy István királyi ítélőbíró emeltette.

Mindez azonban nemcsak a kastély külső erősítésének kapuját díszíthette, hanem az erősítőményekben álló földesúri lakóépületet, illetve a bejáratát, sok helyen az ott emelkedő újabb tornyot is.

A kastély külső védelmi övezetében a barokk megjelenése után több helyen említést érdemlő változás figyelhető meg. Matthias Greischernek a többnyire Esterházy Pál birtokában levő kastélyokról készített rajzszorozatán figyelhető meg, hogy a mai értelemben vett, díszesen kialakított és barokk palota jellegű központi épületet csupán lőréses téglavagy kőkerítés övezte, amely nélkülözötte a sarokbástyákat, sőt olykor még a kiemelt kaputornyot is. Ezek azután a török 1683-ban történt Bécs alá vonulása idején nagyrészt el is pusztultak. A legfigyelemreméltóbb a Darázsfalva határában ma is álló Páris-malom, a később nádori rangot és hercegi címet viselő birtokos kedvelt tartózkodási helye, amely minden külső védőfalat nélkülözött, díszkertje gazdag kialakítása azonban összes többi kastélykertjéét felülmúlta. Ez annál is figyelemreméltóbb, mert a vele azonos időben épült köpcsényi kastély köré ugyanakkor hatalmas bástyák épültek, igaz ugyan, hogy a bécsi török hadjárat nem kímélte meg, annak nem tudott ellenállni.

A kastély legbelső épülete volt a földesúri lakóhely, amelynek számtalan és változatos formája ismert. Közülük egyesek, főként természetesen a középkori eredetűek, alaprajzi alakításukban, tömegformálásukban, sőt nemegyszer részleteikben is változatlan formában maradtak, másokat átépítettek vagy bővítettek, többnyire reneszánsz formákkal, egyeseket pedig barokká alakított, jelenleg is álló kastélyok belsejében találtak meg az utóbbi évtizedek műemléki kutatómunkája során. Az új, alaprajzukban is reneszánsz formák a 16. század középső évtizedeitől jelentek meg.

a) A továbbélő középkori formák

A földesúri lakóépület az egyszerű, a középkorból már ismert háromosztatú lakóháztól a tornyosig, egyetlen vagy több toronyból álló elrendezésig, a több épületszárnyból álló formáig, vagy a négy szárnyal megépített, belső zárt udvaros elrendezésig bármilyen lehetett. Az ismert alaprajzok között csak ritkán található egymáshoz hasonló, azonos pedig egyáltalában nincs. A magyarországi, közöttük a dunántúli késő reneszánsz kastélyok ezért sem alaprajzi elrendezésükben, sem tömegalakításukban nem sorolhatók típusokba, csupán megközelítően hasonlóak. Egységes reneszánsz kastélytípusról tehát nem lehet szólni, dunántúli viszonylatban sem. Az ismert formákat egy-egy fennmaradt ábrázolás vagy leírás örökölte meg, többnyire azonban Giulio Turco 1572-ből származó⁷ és több 17. századi művész, köztük Johann Ledentu 1639-es,⁸ az idézett Matthias Greischer 1680 körüli⁹ és az ő nyomán Justus van den Nypoort 1686-ban nyomtatásban kiadott¹⁰ rajzai és metszetei ábrázolják.

A középkori formák, illetve a középkorban kialakult kastélyépítés 16. századi továbbélését jól jellemzi az a tollrajz, amelyet 1546-ban ifjabb Jurisich Miklós készítettett akkor épülő, Tabor nevű kastélyáról. A rajz – amint arról már korábban szó esett – az akkor Alsó-Ausztriához, jelenleg Burgenlandhoz tartozó Répcekehely és Alsólászlófalva közé eső építmény helyszínrajzát ábrázolja, a legfontosabbnak tartottak szöveges megjegyzéseivel, egyébként az alsó-ausztriai kamara Bécsben székelő építési hivatalához beadott engedélykérés melléklete volt.¹¹ A történeti adatok szerint a kastély lakóépülete a nem sokkal azelőtt vásárolt, a Répce vizével hajtott, „Középmalom”-ból épült. A négy kerek rondellával megerősített és falalánkból készített védőövön belül a nagyjából 10 × 28 méter méretű, emeletes malomépület két és fél láb, vagyis körülbelül 85 centiméter vastag fallal rendelkezett és fent pártázat zárta. A rajz ennél többet nem árul el róla, belső beosztása ismeretlen. Vele szemben, az udvar másik oldalán fából készült borospince helyezkedett el. A bástyás belső palánk mögé húzott vonal azt jelzi, hogy a mintegy két méter magas palánkfal

⁷ Giulio Turco Bécsben őrzött eredeti rajzainak egységes szempontú, teljes kiadása és feldolgozása még nem történt meg, a történeti, hadtörténeti és művészettörténeti szakirodalom azonban valamennyit közölte.
⁸ Bécs, Nationalbibliothek, Handschriftensammlung: Cod. 8622. KÖH, Fotótár, Ledentu, Film és nagytáblák, no. 141–214.
⁹ Greischer fennmaradt metszetsorozatára legutóbb lásd Gertraud KLIMESCH, Zur „Greischer-Serie”. Eine Topographie für Paul Esterházy (1635–1713), in *Festschrift für Harald Prickler*, Eisenstadt, 1994, 213–224 (Burgenländische Forschungen, Sonderheft XIII., Beiträge zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes).
¹⁰ BIRCKENSTEIN 2001.
¹¹ Harald PRICKLER, Der Tabor von Unterloisdorf-Mannersdorf, in *Festschrift für Heinrich Kunert*, Eisenstadt, 1969, 114–135 (Burgenländische Forschungen, Sonderheft II., Beiträge zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes).

mögé vastag agyagterítés került, annak tetejéről lehetett védekezni az esetleges támadók ellen. A négyzetes alaprajzú, négy sarokbástyás belső kastélyt kerek formában víz vette körül. Az így formált belső árkot széles, kívül szabálytalan tízszögű töltés övezte, külső vonalában ugyancsak fából készült, fonottpalánk-kerítéssel. Ezen belül fákat ábrázol a rajz, amiből gyümölcsöskertre lehet következtetni. Végül az egészet a külső palánk tízszögű formájának megfelelő, újabb és széles vizesárok vette körül, amelybe a korábbi, a Répcéből ásott malomcsatornán keresztül folyt be a víz. A csatornához közel helyezkedett el a kastély bejárata, mindkét vizesárkon keresztülvezető fahiddal, amely leereszthető csapóhidas és tetővel fedett kaputornyokhoz vezetett. A külső kaputorony mellett magastetős épület, a lóistálló állott.

Jurisch Miklós Tabor-kastélya a belső rész négy kerek sarokroncellája kivételével jellegzetesen középkori építmény, amelyet a vidéki nemesség erősített rezidenciájaként a latin nyelvű források a 14. század vége óta a már korábban említett „domus nobilitaris per formam/per modum castelli aedificata” kifejezéssel jelöltek. Ez a fapalánkkal és vizesárokkal körülvett épület volt az a legegyszerűbb kastélyforma, amelyet drága pénzen foglalkoztatott mesteremberek nélkül, paraszti munkaerővel is meg lehetett építeni, ezért volt még a 16. században is megszokott és az egész ország területén elterjedt.

Turco rajzainak egy része hasonló kastélyokat ábrázol. A legegyszerűbb épületforma, a már említett, késő középkori és háromosztatú nemesi ház a Rajki családnak a zalai Rajkon egykor állt kastélyáról készített rajzon látható: árokkal körülvett, négy sarkán kerek bástyákkal megerősített palánk, udvarán téglalap alaprajzú, belső osztás nélküli épülettel. Helyszíni kutatás hiányában feltételezés lehet, hogy az ábrázolt épület olyan emeletes ház pinceként használt földszintje, amelyet két boltívvvel alátámasztott, háromszakaszos dongaboltozat fedett és afelett, a felső szinten helyezkedett el az eredetileg nemesi lakóhelyként szolgáló három helyiség. Hasonló a mai Zalacsány határában árkaival, illetve egykori patakmedreivel körülhatárolt, a Csányi család birtokában volt kastély rajza is. Annak hasonlóan az alsó szinten egyterű épülete előtt középen azonban torony helyezkedett el, amelynek bejáratához külső lépcső vezetett fel. Ilyen késő középkori nemesilakóház-típus az elmúlt évtizedek műemléki kutatása során előkerült Devecser, Jánosháza és Zsennye kastélya.

A 15. század második felében épült devecseri kastélyban, az ottani földesúr Choron család akkor még nemesi kúriájában is egyterű az alsó szint, dongaboltozatát két hevederív osztotta arra a három szakaszra, amelynek megfelelően a felső szint háromosztatú volt. Az épületbe a torony első emeletén felvonóhidas kapun át lehetett belépni, ehhez fából ácsolt lépcső vezetett fel. Eltérő arányokkal és már alsó szintjén három helyiségre osztva épült Jánosháza hasonló kastélya 1510 körül, amikor felépítésére Erdődy Péter királyi engedélyt

kapott, s hasonló Zsenyének a Sennyey család által közelebből nem ismert időben építtetett kastélya is. Ilyen elrendezésű épület a 16–17. századi ország területén másutt is megtalálható és általánosan ismert volt. Devecser, Jánosháza és Zsenye kastélya ma is álló emléke annak az emeletes késő középkori nemesi rezidenciának, amelynek egyterű és pincének használt alsó szintje felett háromszatú lakórész volt, a középső pitvar előtt egy emelettel magasabb toronnyal. Mind a két helyen az épület körüli, tágas udvart magas kőfal vette körül, amelynek bejáratánál felvonóhidas kapu, amögött boltozott kapualj és felette valószínűleg kaputorony emelkedett.

Ugyancsak középkori, de meglehetősen szokatlan formájú Turcónak a béri kastélyról készített rajza. Ott a Zala folyó széles medrében álló szigeten négy sarkán enyhén hegyesszögű bástyákkal emelt palánkon belül két vastagfalú torony helyezkedett el, a bejárat felé köztük falazott kapuval, az előtt valószínűleg fából épült kaputoronnyal és a vizesárkon átvezető híddal. Építésére Béri István 1507-ben kapott engedélyt a királytól. A kastélyról szóló 16–17. századi írásos forrásokban a kettős torony forma nem szerepel. Az előzőekben bemutatott kastélyformával ellentétben ez az elrendezés kutatás hiányában másutt ismeretlen.

Írott források alapján viszont több olyan kastély ismert, amelynek főépülete egyetlen torony vagy torony formájú ház volt. A Győr megyei Rárón Bakics Pál az általa lebontatott hédervári vár köveiből emeltetett a későbbiekben kastély elnevezéssel szereplő tornyot az 1540–1550-es évek fordulóján. A Vas megyei Mesteri kastélyának 1543-ból fennmaradt, a Mesteri család tagjai közötti felosztása olyan toronyszerű és háromszatú, háromszintes épületet említ, amelyet sarkain bástyás palánk vett körül. Egyetlen toronyból és a körül vizesárokkaal körülvett, bástyás palánkból állt a Sopron megyei Darufalva Nádasdy-kastélya, amelyet 1554-ben írtak le ilyennek. Az ugyancsak vasi Nádasd 1580-ban szereplő Nádasdy-kastélyában négy sarokbástyás palánkkal övezett, szintén torony módra épült házakat említettek. A Szombathelyhez közeli Torony falu és a muraközi Torony Batthyány-kastélyának neve mutatja, hogy középkori megépülte idején torony volt a központi épülete, amint az a szintén Vas megyei, jelenleg Burgenlandhoz tartozó Vörösvár középkori „Rubea Turre”, illetve mai Rotenturm nevéből kiderül. Valamennyi létezéséről 16–17. századi adatok is szólnak.

Turco rajzai közül a leggazdagabb és legösszetettebb középkori forma a 16. század utolsó negyedéig lakott és használt Botszentgyörgy kastélya. Az 1480-ban kapott királyi engedély alapján a kastélynak nevet adó Bajnai Both család által emelt épület a kor latin nyelvű irataiban szereplő *castellum* elnevezéséhez méltóan valóban kisméretű vár volt. A 20. század végén történt régészeti feltárása nagy vonalakban igazolta Turco rajzát, eredményei gazdagon kiala-

kítt épületegyüttes alapfalait hozták napvilágra. A megközelítően kör formájú árkon belül falalánk húzódott. Az árkon kelet felől hosszú híd vezetett át, valószínűleg felvonóhidás kapuhoz, illetve az a felett emelkedő toronyhoz. A palánk mögött fedett falszoros volt a főépületben levő második, kőkeretes kapuhoz, amelyen át nyílt a boltozott kapualj, a kapuköz. A felett és két oldalán helyezkedett el a kapu felett emelkedő tornyával az emeletes lakóépület, a régészeti kutatás szerint földszintjén a kapualjtól délre kápolnával, északról téglaburkolatos, pincének használt és nagyméretű helyiségével. A pince felett volt a nagy palota, mellette a kapu felett előtér és a kápolna felett lakószoba. Emeleti helyiségeit az udvari oldalon fából készített lépcsőn és fafolyosón lehetett megközelíteni. A kastély nagyjából négyzetes udvarának bal oldalán a körítőfal külső oldalához vastag falú torony támaszkodott, belsejében két pillérrel, amely az ott elhelyezett konyha kürtőjét támaszthatta alá. A főépülettel szemben, az udvar túlsó, valamint az udvar jobb oldalán egy-egy újabb háromosztatú ház alaprajza látható. Közülük a hátsóban szintén konyha és kemencés sütőház került elő, a jobb oldali alatt borospince volt, felső szintjén pedig fűthető lakóhelyiségek. A két épület közötti külső fal sarkán kisebb és kerek torony emelkedett.

A sarkain kerek tornyokkal megerősített elrendezés formáját a vasi Körmendnek a 15. század közepe táján, feltételezhetően a Szécsényi család által épített kastélya máig megőrizte.¹² Későbbi, főként az 1605-ből származó leltára alapján a négy kerek saroktoronnyal emelt külső fal nyugati oldalán háromosztatú és emeletes, középkori eredetű lakóépület állt, előtte kaputoronnyal, amely azonban nem a középső, hanem az egyik szélső helyiség előtt magasodott.¹³

A felsorolt kastélyok a középkorból továbbélők közül az ismertebbek. Rajtuk kívül az írott forrásokban említettek között további hasonlók is lehettek, amelyek azonban vagy elpusztultak vagy máig is élő kastélyok falaiban rejtőznek, és régészeti és műemléki kutatás hiányában ma még nem ismertek.

A 16–17. század kastélyai között azonban nemcsak a korábbi századokból származó és változatlanul tovább használtak voltak, hanem olyanok is, amelyek újonnan épültek, továbbra is középkori elrendezéssel, de már reneszánsz részletekkel. Ezek a középkorban megszokott és általánosan elterjedt kastélyformákat képviselték. Ilyen volt az a katonaköltő Wathay Ferenc rajzáról ismert kastély, amely az általa építtetett, Sopron megyei Vág nemesi rezdenciájával azonosítható. A rajzon téglából készített, megközelítően szabályos négyszöget bezáró és fallal kerített udvar bal oldalán kétemeletes lakóépület áll, előtte egy szinttel magasabb toronnyal és a mögött pártázatos, alacsonyabb épületrésszel. Vele szemben, az udvar másik felében földszintes, zsúppal fedett, valószínűleg istálló lehetett. Az udvar első oldalán boronafalú és emeletes kaputorony, földszintjén kettős, gyalog-

¹² MENTÉNYI Klára, A körmendi kastély helyszíni kutatásának eddigi eredményei, in *A Batthyányak évszázadai*, tudományos konferencia Körmenden, 2005. október 27–29., szerk. NAGY Zoltán, Körmend–Szombathely, 2006, 355–368.

¹³ KOPPÁNY Tibor, *Körmend városának építéstörténete*, Körmend, 1986, 5. kép.

és lovaskapuval, emeletén nyitott és gerendavázis „szakállszáraztával”, az udvart lezáró hátsó falban pedig alacsony torony.

A kastélyok külső falain, palánkjain belül elterülő udvaron kút volt vagy ciszterna, körülötte pedig azok a belső épületek, amelyek az ott élő földesúr és családja kiszolgálásához és ellátásához voltak szükségesek, mint többek között a botszentgyörgyi konyhaszárny vagy Wathay idézett rajzán a zsúppal fedett istálló. 1620-ban „Az udvara auagy piarcza az haznak az kuttal” volt található Szőkeföldén. Vasszécsenben pedig „az kastely Piaczon vagyon egy kis galamb Hazacska” 1693-ban.

b) A reneszánsz részletekkel átformált középkori elrendezés

Az építészetet az ország területén már a 15. század végétől átformáló új stílus a kastélyok építésében a következő évszázad első negyedében jelentkezett. A korábban épített középkori kastélyokon ekkor jelentek meg a reneszánsz tagozatú ajtó- és ablakkeretek, kandallók és boltozatot tartó gyámkövek, például Devecser kastélyán 1526 körül. Az ennél másfél évtizeddel korábban, 1510 után újonnan emelt jánosházi kastély esetében viszont a késő középkori alaprajzot és tömegformálást követő épület eleve reneszánsz ajtó- és ablakkeretekkel, kandelóval épült. A reneszánsz nyíláskereteket a jóval korábbi eredetű Botszentgyörgy kastélyán is megtalálta a régészeti feltárás, lehetséges azonban, hogy nem a kastély 1480 utáni építése alkalmával kerültek oda, hanem az 1496-os fegyveres ostrom utáni újjáépítés során.

A reneszánsz stílus Devecserben nem csak a középkori részeken mutatható ki, ahol 1526-ban vagy közvetlenül azt követően méreteiben többszörösére növelték az egész épületet. Az eredetileg háromosztatú és tornyos házhoz nagyméretű és dongával boltozott kéttraktusos pincét építettek, föléje az első traktusban a reprezentáció érdekében boltozott palotát, a hátsóba pedig újabb háromosztatú helyiségcsoportot. Az épületet tágas udvar, azt pedig lőréses kőfal keretezte, amelynek külső sarkaihoz két évtizeddel később palánkszerkezetű bástyák készültek. Az egészet a közeli Torna patak felduzzasztásából széles vizesárok vette körül. A kétszeresére bővített, most már kéttraktusos épület homlokzatain kora reneszánsz, keresztosztású ablakok jelentek meg, az emeleti helyiségek fiókos dongaboltozatai reneszánsz vállkövekről indultak, egyes helyiségeiben pedig kora reneszánsz jellegű kandallók álltak, és a helyiségeket reneszánsz keretelésű ajtók kötötték össze.

A 16. század második felében Jánosháza már eleve kora reneszánsz részletekkel készült, középkori formájú kastélyát is megtoldották újabb háromosztatú épületrésszel, azon reneszánsz nyíláskeretekkel. Az 1584 előtt történt építkezés során készülhetett az ismeretlen korábbi külső erősítést felváltó, jelenleg is meglevő, négy sarokbástyával kialakított külső védőöv és az azt körülvevő szárazárok. A század vé-

gétől a 17. század második feléig a külső védőfalakhoz újabb szárnyakat emeltek, amelyeknek az ott végzett ásatással csupán alapfalai kerültek elő, ezért részleteik ismeretlenek.

A harmadik, az előzőekhez hasonló alaprajzi elrendezésű kastély-épület a már több alkalommal említett, Vas megyei Zsennyén maradt fenn. Ez a Sennyey család ismeretlen időben, valószínűleg azonban a 15. század végén emelt udvarházából a következő évszázad első felében épült. Devecser és Jánosháza lakóépületétől eltérően kétosztatú volt, főhomlokzata közepén azonban itt is egy szinttel magasabban emelkedett fölé. Az eredeti formájában még késő gótikus épületen folytatott műemléki kutatás során lefaragott reneszánsz ablakkeretek kerültek elő. Körülötte nagy kiterjedésű udvar volt, széles vizesárok övezte, belső oldalán valószínűleg itt is palánkkal.

A 16–17. században változatlan formában továbbélő devecseri, jánosházi és zsennyi kastély azon kora reneszánsz időben utolsóként átfarmált emlékek közé tartoznak, amelyeket csak a 18. században építettek át barokk formákkal.

A középkori körmendi kastélyban a nyugati és emeletes, háromosztatú lakószárnyon kívül 1605-ben az akkor készült inventárium szerint a fallal körülvett, négyzetes udvar hátsó oldalán magtár, a délin pedig megkezdett, de befejezetlen, valószínűleg emeletes szárny állt. A következő évtizedekben a kastélyt több alkalommal, újabb szárnyakkal bővítve építették tovább. Az 1667-ből ismert városalaprajzon már az udvar mind a négy oldala beépített volt. Részleteik a jelen század elején megkezdett műemléki kutatás során kerülhetnek elő.

c) A késő reneszánsz kastélyformák

A 16. századi kastélyok közül az addig nem ismert formát a négy sarokbástyával készültek képviselték. A már akkor és jelenleg is sarokbástyának azonban nem csupán a négyzetes vagy hegyesszögű alaprajzzal emelt saroképítményeket nevezték, hanem a kerek formájukat, másképpen rondellákat. Négy kerek „bástyával”, azaz saroktoronnyal már a késő középkorban is készültek kastélyok. Mindkettő reneszánsz formája az új stílus szülőföldjén, Itália középső területein, közelebbről Toszkánában alakult ki a 15. század vége felé, és firenzei mesterek terjesztették ott és az Alpoktól északra.¹⁴

A középkori mintát követő – amelynek máig élő példája az utóbbi években történt helyszíni kutatás alapján Körmend középkori eredetű, később sokszor átépített kastélya –, négy kerek saroktoronnyal készültek közül a Dunántúlon az egyik legkorábbit Alsóindvai Bánffy László építtette a zalai Belatincon. Építésére 1548-ban kapott engedélyt I. Ferdinánd királytól, Magyarország katonai védelme érdekében kifejtett hűséges szolgálatai fejében. A 20. század végén már romos kastély belső udvart körülzáró négy szárnyból áll, amelyek azonban valószínűleg nem épültek egyszerre.

¹⁴ BALOGH 1975, 55–135.

A Sopron megyei Mihályi kastélyát a 16. század közepén építtette a falu földesura, a bécsi egyetemet megjáró, jómódú középbirtokos Ládonyi Demeter; a körmendinél kisebb mérettel, de hasonló elrendezéssel. Magas fallal körülvéve, sarkain kerek tornyokkal. Négyzetes udvarának feltételezhetően a déli oldalán emelkedett az emeletes lakóépület, amely háromosztatú lehetett. Az udvart övező falakhoz itt is melléképületek csatlakozhattak. Ebben a formában az először 1560-ban említett mihályi kastély egyike a késő középkori formákat követő új kastélyoknak. A mellette elhaladó országút túlsó oldalán az ugyanabban az időben kialakított *allodium* helyén jelenleg is az egykori majorság átalakított épületei állnak.

A 16. század dunántúli kastélyai között ritka volt az az egyszerű, négyszög alaprajzú tömb forma, amelyet a Sopron megyei Lakompak első kastélya képvisel. 1548 és 1552 között Erasmus Teuffel emeltette az akkor Alsó-Ausztriához tartozó Lánzsér vára uradalmaiban. Zárt belső udvaros, saroktornyok vagy bástyák nélkül épült és városi palota formája volt, udvarának hátsó oldalán – vagy köröskörül – a talán legkorábbi toszkán oszlopos árkádsorral, a kastély körül vizesárokkal és feltételezhetően fallal vagy fapalánkkal körülvéve. Kapuja felett torony magasodott, amint azt Matthias Greischer 1670. évi metszete ábrázolja: mai formájában késő barokk magtár, amelyet az 1787-ben az egész kastélyt elhamvasztó tűzvész után a megmaradt nyugati szárnyból alakítottak ki, miután a másik három szárnyat lebontották. Erasmus Teuffel lakompaki kastélyát 1553-ban Oláh Miklós esztergomi érsek vásárolta meg, ezt követően pedig, meghagyva a korábbi épületet, köréje felépíttette a jelenlegi külső kastélyt, sarkain már hegyesszögű bástyákkal. A jelenleg csupán két és fél szárnyból álló épület kevés reneszánsz részlettel rendelkezik. Földszinti helyiségeinek fiókos dongaboltozatokkal fedett formája és néhány kihúzott élű bordákkal díszített boltozati stukkója, valamint a keleti, bejárati szárny udvari oldalán az emeleti folyosót egykor tartó kettős konzolsor emlékeztet a 16. század közepén folytatott építkezésre.

Ugyanebben a formában épült fel a vasi Vép kastélya is. A hozzá tartozó uradalom eredetileg Erdődy-birtok, 1557 és 1613 között azonban csereképpen a Zrínyiek kezén volt. A kastélyt 1580 és 1590 között Zrínyi György építtette zárt udvaros formában. Egyetlen saroktornya valószínűleg később épült hozzá. 18. századi barokk és 19. századi romantikus átépítése után, a 20. század második felében történt sájnálatos lecsupaszítása alkalmával építéstörténeti megfigyelése nem történt meg, ezért építéstörténetének részletei ismeretlenek.

Négy hegyesszögű bástyával az itáliai példák mintájára épült kastély a Dunántúlon elsőként Egerváron készült az 1569-et megelőző években. Ismeretlen tervezője az építtető Nádasdy Kristóf bátyjának, Tamás nádornak stájerországi kapcsolatai alapján a grazi Domenico

dell'Allióhoz és köréhez kapcsolható. A későbbiekben nagy kiterjedésű palánkvár épült köréje, amely a török kézen levő Kanizsa ellenében fontos végvár volt. A 18–19. század folyamán többször is átépült. 20. századi helyreállítása alkalmával építéstörténete csak csekély mértékben tisztázódott. Egervárhoz hasonló méretű és kialakítású, négy sarokbástyás kastély áll Muraszombaton, ahol a Felsőlindvai Széchy család középkori *castellum*ának helyére 1590 körül építtette a mait a leányági örökös Lobkowitz Poppel László. Az újkorban történt átépítései következtében ennél több alig tudható róla.

Itáliai hatású, sarokbástyákkal felépített, szabályos alaprajzú kastélyok a következő évszázad első felében is készültek, sőt az volt ennek a formának a fénykora. Közéjük tartozott és egyben a legnagyobb volt az 1950–1952-ben háborús sérülései miatt lebontott rohonci Batthyány-kastély, amelynek helyén már a késő középkorban is állt egy ismeretlen formájú és méretű *castellum*. Reneszánsz átformálásáról semmiféle adat, sem ideje, sem részletei nem állnak a kutatás rendelkezésére. Csupán feltételezés lehet, hogy 1620-ban történt leégését követő újjáépítése során kaphatta négy sarokbástyás késő reneszánsz formáját, udvarán a kiemelkedően nagy kastélyokon majdnem mindenütt megvalósított árkádos folyosóval. Először az 1630–1640-es években, később pedig 1680–1690 körül kora barokk részletekkel építették át, végül a 19. század elején klasszicista formákba öltöztették. Korábbi ábrázolásai nyomán zárt udvaros épület volt ez is, méreteire jellemző, hogy a 18. században udvarán egy lovasezred sorakozhatott fel.

A jelenleg is álló négy sarokbástyások közé a már említett Lakompak Oláh miklós érsek által a 16. század közepén építtetett második periódusa és Sopronkeresztúr kastélya tartozik, mindkettő a 17. század első feléből származik. Lakompakon a mostani már a harmadik kastély, és amint arról korábban már szó esett, 1618-ban építtette mai formájára Esterházy Miklós és Dersffy Orsolya. Kettőjük évszámos, latin nyelvű és az építkezést megörökítő táblája ma is ott díszlik a külső kapu felett. Ebből az építkezésből származik a kastély nevezetes látnivalója, az udvar toszkán oszlopos, emeletes árkádsorának megmaradt része.

A több építési szakaszt tartalmazó lakompaki kastéllyal ellentétben a keresztúri kastély egységesen késő reneszánsz megjelenésű. A kapuja felett kétoldalt elhelyezett, címeres és feliratos kőtábla már említett latin szövegében olvasható, hogy a korábbi épület pusztulása után Nádasdy Pál emeltette, illetve fejeztette be 1625-ben. A korábbi épület az a kastély volt, amelyet Nádasdy nagyapja, Tamás nádor építtetett 1555 és 1561 között, egy középkori vár helyére. A vár és a 16. századi kastély ismeretlen formájú, nyomait eltüntette a jelenlegi épület. A késő reneszánsz kastély téglalap alaprajzú, négy külső sarkán hegyesszögű bástyákkal, udvarán körbefutó és emeletes, toszkán

oszlopos árkádsorral. Négy szárnya egytraktusos, földszintjén és emelelete egyes szakaszain fiókos dongaboltozat fedí. Kívül és belül egyaránt sok kora barokk részlettel rendelkezik, amelyeket 1640 után Nádasdy Ferenc készíttetett. Északkeleti sarokbástyájában alakították ki a kápolnát, amelynek belsejét, a kastély védelmi jellege ellenére, nagyméretű, csúcsíves ablakok világítják meg. Belső felületeit gazdag késő reneszánsz, itáliai ízlésű stukkódíszítés borította, amelyből csupán a főpárkány és az a feletti, boltozatot borító rész maradt meg. A kastélyt eredetileg vizesárok övezte, amelyen kívül több oldalán ma is magas földsánc takarja. Körülötte kőfalakkal kerített, több részből álló, gyümölcsös- és díszkert terült el, valamint nagykiterjedésű majorság.

Szabályos alaprajzú és négy sarokbástyás, zárt udvaros kastély képe látható a jelenleg burgenlandi Stotzing egykori kastélyának 17. század végi ábrázolásán is, amely a kolostor feletti dombon állt. 1590 körül építtette az akkor Alsó-Ausztriához tartozó faluban Ruprecht von Stotzingen báró, császári főudvarmester, alsó-ausztriai helytartó. A négy sarokbástyás megoldás a felsorolt példák alapján nem csupán az itáliai előképeket követő, szabályos és négyzetes alaprajzzal készülhetett, mint Egervár vagy Stotzing, Rohonc és Keresztúr. Velük szemben Bozsok négy sarokbástyás alsó kastélya már közel sem volt szabályos alaprajzú. A bástyáknak nevezett saroképítmények azonban inkább négyszögű tornyok voltak, nem szabályos alaprajzzal és nem voltak egyformák. Első építési periódusában csak a bejáratnál szembeni oldalán emelkedett emeletes lakószárny, a bejárat oldalán a következő század folyamán készült a második, az udvar felé valószínűleg toszkán oszlopos folyosóval épített szárny. A vasi Rakicsány kastélyán is megtalálható volt a négy sarokbástya, legalábbis az akkor annak nevezett, négyzetes alaprajzú saroktorony. A 16. század végén Lobkowitz Poppel László által építtetett kastély U alaprajzú első részén a két „bástya” azonban inkább erőteljes sarokrizalitnak látszik. A két hátsó, amely ma már nem létezik, az 1640–1650-es évek leltárai szerint fából készült, boronaszervezettel. A bemutatottak mellett további reneszánsz formájú kastélyok is állhattak a 16–17. századi Dunántúlon, legnagyobb részük azonban későbbi átépítések vagy háborúk áldozata lett, sokat pedig lebontottak.

d) A reneszánsz formák továbbélése

A török kor két évszázadának dunántúli késő reneszánsz és kora barokk kastélyépítészete egyes esetekben még a következő évszázadba is áthúzódott. Az építkezéseket megakadályozó Rákóczi-szabadságharc katonai eseményei következtében kezdődő barokk kastélyépítészeti már újszerű elrendezéssel, alaprajzokkal, tömeg és homlokzati formákkal indult az 1720-as években. A korábbi megmaradt és újjáépített vagy a régihez ragaszkodó kisebb vagyonú nemesség kas-

télyaiban ugyanakkor még lépten-nyomon található a reneszánszra, illetve a kora barokkra jellemző alaprajzi elrendezés, tömegformálás, sőt esetleg részlet is.

A Sopron megyei Mihályi kastélyát az 1709-ben átvonuló hadak felégették. Hátsó, a Kis-Rábára néző szárnyát 1712-ben résztulajdonosa, a Niczky család újjáépíttette. Mindez az újjáépített rész homlokzatára elhelyezett, latin szövegű kőtáblán olvasható. A kastély 1860 körüli, romantizáló homlokzatalakítása ellenére a Niczky-szárny külső és udvari oldalán, valamint belsejében ma is látható részletek késő reneszánsz jellegűek. Sarkain megmaradtak a kerek tornyok, udvarán átépítve ugyan, de ott van az egykori, emeletes és toszkán oszlopos, reneszánsz árkádsor maradványa. Ereszvonala alatt még középkori hatású, vörösen festett cikcakkdíszítés vonul végig. Emeleti nagytermében levő, mestergerendás és bibliai feliratos, 1712-es évszámú fafödeme pedig faragott formájában nem is annyira reneszánsz, mint inkább késő gótikus hagyományokat követ. A kutatás hiányos voltának köszönhetően ma még nem tudható, hogy hány máig megmaradt dunántúli kastély falaiban rejtőznek még 16–17. századi részletek, a mihályi kastély azonban valószínűleg nem az egyetlen. A 18. század első negyedéből fennmaradt kastélyleltárak és összeírások – amelyek stiláris részletekről ugyan nem szólnak – szövegéből kiolvashatóan nem egy esetben azt a formát képviselik, amely a vizesárokkal és fallal vagy palánkkal körülvett, emeletes késő reneszánsz kastélyokra volt jellemző, amint az a gátai kastély 1705-ös, a hermányi 1713-as vagy az apáti 1720-as leírásából kiderül.¹⁵

A késő reneszánsz hagyománya a kastélyok alaprajzi elrendezésében, felépítményében, homlokzatalakításában, sőt belső részleteiben is továbbélt, amint azt több, jelenleg is álló kastély bizonyítja, még a 18. század elején is, közben azonban a 17. század középső évtizedeiben új formákkal jelent meg a barokk.

e) A kora barokk kastélyformák

A rohonci kastély pusztulása következtében sajnálatos módon nem tudható, hogy az 1640-es években a késő reneszánsz épületen a Dunántúlon Filiberto Lucchese tervei nyomán miként jelentkeztek a legkorábbi, 1640 körüli barokk formák. A kastély kápolnájának belsejéről fennmaradt fényképek alapján az ott alkalmazott stukkódíszítés szigorú mértani befoglaló formáival még reneszánsz hagyományokról tanúskodik. A kastély belső helyiségeinek esetleges díszítéséről egyetlen 1690 körül készült stukkós mennyezetet kivéve semmi adat nem áll a kutatás rendelkezésére. A Batthyány I. Ádám által valamivel később, ugyancsak Lucchesével készítettetett másik, a borostyánkői ebédlőt díszítő stukkósorozat alakos jeleneteivel és Nádasdy Ferenc keresztúri kastélyán az egyes termek szintén a 17. század

¹⁵ Mindhárom teljes szövegét lásd a Függelékben.

zad középső évtizedeiben készült mennyezetstukkó díszítése, valamint a délkeleti sarokbástya főpárkányának középső mezőjében levő, lobogó leveles stukkósor mozgalmassága már teljesen barokk szellemet sugároz.

A század közepén a korábbi kastélyok belsejét, illetve ritkábban külsejét díszítő barokk stílus az 1660-as évektől külső megjelenésükben, s ennek következtében alaprajzban, tömegalakításban és homlokzatképzésben új formájú kastélyok építését eredményezte. A kora barokk felfogásában épült vagy átépült dunántúli kastélyokról néhány korábbi kivételével Matthias Greischer 1680 körül készült metszet-sorozata nyújt felvilágosítást. Az azon ábrázoltak akkor a Greischert megbízó Esterházy Pál gróf birtokában voltak, s közülük azóta több elpusztult, többet pedig átépítettek. A feltételezhetően változatlan formában megmaradtak azonban arról tanúskodnak, hogy a róluk készített metszet legtöbbször idealizált és nem tükrözi mindenben a valóságot. Ezért azokat itt-ott kisebb fenntartással kell szemlélni és a segítségükkel kialakítható építészeti kép a néhány, többnyire eredeti állapotában megmaradt épület segítségével vázolható fel. Greischer metszetei kevés kivétellel nem kiemelkedő értékű kastélyokat sorakoztatnak fel, hanem a kisebb jelentőségű Esterházy-uradalmak központjában állókat. Elsőként megfigyelhető közös vonásuk a késő reneszánsz kastélyokkal szemben a védelmi jelleg csökkenése. Ennek legfontosabb jele a vizesárkok és a külső sáncok, palánkok hiánya. Általában lőréses kerítésfal vette körül őket, ha azonban településen belül álltak, még az sem. A legtöbb esetben hiányoznak róluk az erőteljes sarokbástyák. Homlokzataikon az addig megszokottaknál nagyobb ablakok vannak, kapuik nem mindig felvonóhidasak, egyes szintjeiket választópárkányok különítik el. Nem ritka rajtuk a hagyományok torony, főleg a kapuk felett, mint Keresztúron vagy Fehéregyházán, magán a kastély tornyán. Mindez természetesen nem általánosítható, főleg a nagyobb, jelentősebb, reprezentatív földesúri rezidenciákra vonatkozik ritkán.

Azt, hogy a kora barokk stílus meghonosodásával a korábbi reneszánsz bástyák erőteljes rizalitokká váltak, az 1660-as években Kismarton középkori várából kastéllyá alakított formája mutatja. A kastély alapformája változatlanul a korábbi és megszokott, belső és zárt udvaros elrendezést követi, amely 18. századi kisebb és 19. századi erőteljes átépítése után is megmaradt. A négy sarokrizalittal megépített, gazdagon tagolt homlokzatokkal készült kora barokk kastélyt a hagyományoknak megfelelően még vizesárkok övezte, szélein azonban – amint arról fentebb már volt szó – bábos korlátok húzódtak és díszkert vette körül. Kismartonnal ellentétben a vele azonos időben épült másik kora barokk kastély, Köpcsény már az U alaprajzú, francia mintát követte, annak ellenére, hogy építői változatlanul bécsi olasz mesterek lehettek, akárcsak Kismartonban. Magát az épületet

ennek ellenére erőteljes, reneszánsz jellegű bástyákkal emelt külső védőöv vette körül, azon kívül széles vizesárok A harmadik, a Bükön a 17. század legvégén felépült kora barokk kastély kisebb és egyetlen zárt tömbből áll, ugyancsak gazdag homlokzati formálással, nagyobb-részt hazai mesterek műveként. Mai formájában környezete teljesen nyitott, egykor azonban eredetileg tágas és körben meglevő udvarát sarkain kerek tornyokkal épített fal vette körül, és azon kívül talán vizesárok is.

A KASTÉLY LAKÓÉPÜLETÉNEK ELRENDEZÉSE ÉS RÉSZLETEI

KAPU, KAPUALJ, KAPUTORONY

A leírásokban, leltárakban olvasható, a kastélyok részleteit tagláló felsorolás a középkorból örökölt elrendezést megörökítő módon mindig a kapuval, az a mögött húzódó kapualjjal és a felette emelkedő toronnyal kezdődik. A mesteri kastélyban 1543-ban történt, latin nyelvű családi osztozkodás első mondatát a torony alatti kapu említése vezeti be.¹ Sitkey Sebestyén fiainak 1548. évi osztozkodásában a sitkei kastélyban levő „az kapw” szerepel és „az kapw felewt walo zoba”. Ugyanott olvasható „az kapw kwz”, vagyis a kapualj.² Az osztozkodás alkalmával mindkettő közös birtokban maradt, fenntartásuk közös feladat volt. 1580-ban, amikor Nádasdon néhai Tamás nádor unokaöccsei maguk között kettéosztották az ottani kastélyt, „Az kapwth felseő hazaval egyetemben közben hattak mynd kettőnek Egyenlőkeppen”.³ A muraközi Torony kastélyában 1602-ben „Az Kapwkozben” kerekéken mozgó tarack és szakállaspuskák, az azokhoz szükséges lőpor és golyók voltak.⁴ A rohonci kastély 1634-ben készített leltárában összeírták a „Kapu közet”, amelyben egy német muskéta, rabokra való két vas és hat bőrvödör volt.⁵ 1650-ben ugyanott feljegyezték, hogy „Az kapu közben” akkor is ott volt a muskéta, egy dob, valamint vasbilincsek és szerszámok. A kapuköz előtti kapuhoz viszont „Az Föl vonio kapuban” lánc volt a hídon, a kapun pedig két lakat.⁶ A körmendi kastély 1633. évi leltárában „A kapuban hir leonj valo mosar” volt.⁷ A muraközi Torony kastélyában ugyancsak 1633-ban tizenhárom szakállaspuskát, valamint a kapura való reteszt és lakatot jegyezték fel.⁸ A rakicsányi Batthyány-kastély 1640-ben készített leltárában „Az kapu közben” ugyancsak fegyverek, szakállaspuskák, muskéta, kopja, valamint zászló és dob volt, de itt is feljegyezték vasbilincseket, szerszámokat, magán a kapun pedig tizenegy lakatot.

A kapualjról nyílt általában a kapuőrző gyalogosok, a darabontok helyisége. Nem volt nagyméretű, azonban volt benne kandalló vagy kályha, mint az épületkutatási eredmények alapján már a Mohács körüli időkben Devecserben és talán még a késő középkorból örökölt elrendezésű körmendi, vagy a fent idézett rakicsányi kastélyban

¹ „porta subtus turri...”, MKI Horváth T. A.

² Batthyány-levéltár, Misc. Rajkiana, no. 114.

³ Sallér-levéltár, Fasc. 89. no. 27.

⁴ Batthyány-levéltár, Leltárak, no. 94.

⁵ Uo., no. 76.

⁶ Uo., no. 79.

⁷ Uo., no. 36.

⁸ Uo., AA. Alm. 3. Lad. 9. No. 44/1.

1640-ben. Berendezése egyszerű volt, nyers deszkából összeácsolt asztal, padok, esetleg falon függő fogas a kapuórség fegyvereinek elhelyezésére.

A középkorhoz hasonlóan a kastélyoknak ebben a korban sem volt nagy létszámú őrsége. A birtokos nemesúr vagyoni és társadalmi helyzetétől függően változott a számuk. A sitkei kastély 1548. évi felosztása alkalmával az öt részbirtokos vállalt egy-egy, összesen öt fő „kapunállót”, egy porkoláb parancsnoksága alatt.⁹ A porkolábot és darabontjait gyakran említik az összeírások, többek közt 1596-ban a lövői kastélyban.¹⁰ Az ilyen kis létszámú őrség a többnyire fapalánkkal övezett és kisebb méretű kastélyok védelmére nem lehetett elégséges. Nagyobb létszám tartására azonban egyrészt sehol nem volt anyagi fedezet, másrészt a már az 1540-es években megszervezett, egységes dunántúli hadvezetés azt csak abban az esetben engedélyezte és csak abban az esetben kapott állandó, nagyobb létszámú őrséget, ha a kastélyt katonai szempontok alapján a végvárak sorába emelték. Ez történt a Zala megyei Rajk esetében, ahol a birtokos Rajki család udvarháza köré az 1560-as évek végén Tahy Ferenc kanizsai kapitány segítségével Rajki Gábor, az Alsólindvai Bánffyak várainak prefektusa építtetett négy sarokbástyás palánkot, s abba, mint Kanizsa vára alá tartozó végvárba, 1574-ben rendelt 20 fős fegyveres gyalogos őrséget II. Miksa király.¹¹ Az ilyen esetekben a végvárrá lett kastély kapitányságát általában a birtokos család legidősebb férfitagja kapta meg és viselte a két évszázad során. Ha a kastély birtokosa királyi engedély vagy a dunántúli katonai parancsnokság beleegyezése nélkül tartott fegyvereseket, úgy járhatott, mint a belsőváti kastélyt építtető Felsőkálldi Káldy Péter, akit Batthyány I. Ádám dunántúli, és egyben a Kanizsával szembeni végvárak generálisa vont ezért felelősségre 1658-ban. A végvárak mögött álló magánföldesúri kastélyok helyzetét jól jellemzik Káldynak ez ügyben Batthyányhoz írott sorai: „...felelmes helben köletet sorulnom, ha Isten által ason legeniek vigiasassok körülötttem nem volna, lakhasom it nem lehetne...”¹²

Rakicsányban a kapu felett emelkedő torony legfelső szintjén hat szakállaspuskát találtak.¹³ Fegyverek voltak a körmendi kastély kapu felett emelkedő tornyában már 1605-ben is, amikor azt a pozsonyi Magyar Kamara megbízottja átadta Batthyány II. Ferencnek. Ott is szakállasokat és muskétákat, a hozzájuk szükséges golyókat, puskaport találtak az összeírók.

A kaputorony legfelső szintjén, a tető eresze alatt, főleg a 17. században, sok helyen már óra is volt. A körmendi kastély 1605-ben felvett, latin nyelvű leltára szól erről: „In turri supra portam Arcis sub tecta habetur horologium maius cum omnibus suis necessarijs instrumentis”, s ez az óra származhatott az előző évszázad végéről is. 1633-ban és 1636-ban Körmenden volt „Az Toroniban Eoregh Ora”, 1650-ben Rohoncon „Az oras Toromban [...] Ora Harangostul”, 1665-ben pedig

⁹ Batthyány-levéltár, Misc. 101. cs. Rajkiana, no. 114.

¹⁰ Zichy-levéltár, Fasc. 217. et A., no. 56.

¹¹ Az építésre TAKÁTS

Sándor, Tengöldi Bornemisza János, *Hadtörténelmi Közlemények*, 1914, 235.

és Batthyány-levéltár, Miss. 39. 170–171.

Az őrségre: Rajki-levéltár, 1. cs., 1574.

¹² DOMINKOVITS Péter, *Egy 17. századi Vas vármegyei alispán: Felsőkálldi Káldy Péter*, in *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában*.

Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára, szerk. MAYER László

–TILCSIK György, Szombathely, 2003, 200.

¹³ Uo., no. 67.

a bozsoki alsó kastélyban „Az Toronyban [...] Vár ora minden hoza tartozando Eszközeivel”. A tornyok csúcsos tetejét fémből készült gömb és abból kiemelkedő szélvitorla koronázta, rajta esetleg felirattal vagy évszámmal. Esterházy Pál vázlatos tollrajza örökítette meg a rohonci Batthyány-kastélyt 1660 körül: a kaputorony magas és hegyes tetejét sarkain olyan négy fiatorony díszítette, amely manapság főként Erdélyből ismeretes és amely ugyancsak hatalmi jelkép, a birtokos kiváltságos voltának kifejezője volt.¹⁴

AZ ERŐDÍTÉSBEN ÁLLÓ FÖLDESÚRI LAKÓÉPÜLET

A kastély változatos, sokféle módon erősített főépülete, amely legtöbbször emeletes volt, mind a két évszázadban kevés kivétellel kőből vagy téglából épült, bár ez utóbbi volt a költségesebb. A kisebb kastélyok gyakran készültek faragott gerendákból, boronaszerkezettel. Az apja által 1560 előtt megkezdett vági kastély építéséről írta a már sokszor idézett Wathay Ferenc: „kezdet szegény elsőben egy fa nagy rend boronaházat, kőbe fekve, kastély módra”.¹⁵ Boronaszerkezettel később is építkeztek. 1596-ban a zágrábi káptalan tiltakozott az ellen, hogy Pinkamindszenten Bellovics Mátyás „ligna pro Domo construenda fabricari” kezdett.¹⁶ A 16–17. század fordulójának éveiben Szentgyörgyvölgyi Bakacs II. Sándor által építtetett rábakovácsi kastélyról 1601-ben készített értébecslése és az 1677-ből maradt leírása egyaránt azt írja, hogy fából készült,¹⁷ és fából volt a Zrínyiek Rakováczkastélya is 1672-ben.¹⁸

Sűrűbben fordult elő, hogy a kastély főépületének csak egy-egy része készült fából, akár boronaszerkezettel, akár vesszővel befont favázzal, amelyet azután kívül-belül vakoltak és meszeltek. 1640-ben a rakicsányi Batthyány-kastély leltárában szerepelt az „Egyik wy fa Bastia”,¹⁹ amely egyéb adatok szerint a főépület hátsó oldalán állt. A vasszécsenyi kastélyról 1693-ban készített leírás szerint egyik szárnyának első emeletén „ezen hazaknak, délrul, a vagy folyosso felül valo fala csak talpra vagyon, és nagy része sövényi”.²⁰ A felsorakoztatott példák a kivételesebb eseteket mutatják be, az általánosan elterjedt, a Wathay szavaival „maradandóbb” építőanyag nem az olcsóbban és könnyebben beszerezhető és akár faragómolnárokkal is megmunkálható fa volt.

Aki azonban tehette, a „maradandóbb” anyagból, téglából vagy kőből építkezett akkor is, akárcsak azelőtt és később is. Ehhez azonban szakértő mesterre volt szükség, akiből a töröktől meg nem szállt, megmaradt dunántúli tájon nagyon kevés volt, miután alig volt építőipari céhekkel rendelkező polgárváros.

Az építési anyag egyébként alapvetően meghatározta a kastély méretét, kiterjedését és formáját. A felhasznált anyagtól függetlenül a kastély lakóépülete alaprajzában és tömegében lehetett téglalap for-

¹⁴ Kovács András, Erdélyi reneszánsz kastélyok, in *Épületek emlékezete. Nevezetes épületek Erdélyben*, Budapest, 2007, 133.

¹⁵ WATHAY 1976, 540.

¹⁶ Acta jes. Coll. Sopron. Fasc. 14. f. 24–26., No. 5.

¹⁷ Tallián-levéltár, 1. cs. 1601, p. 3, 7. és Batthyány Miss. 21.196.

¹⁸ *Monumenta Zrínyiiana* II., 210.

¹⁹ Batthyány-levéltár, Leltárak, no. 67.

²⁰ Festetics-levéltár, Scr. II. fasc. K., no. 41.

májú, egyetlen tömbből álló épület, mint Devecser, Jánosháza és Zsennye, lehetett több épületből álló csoport, mint Botszentgyörgy, de lehetett két, három vagy négy szárnyból összetett, belső udvaros épülettömb, miként a kisebb Bozsok és Mihályi, vagy a nagyok közül Lakompak, Rohonc, Sopronkeresztúr és Vép. A legtöbb esetben közös jellemzőjük a bejáratot magába foglaló torony, amely a kastély kiemelt jelentőségű hatalmi jelképe volt. A külső erődítmények kapuja, illetve az a felett magasodó kaputorony ismertetésénél már szó esett arról, hogy a tornyok felső szintjén a vidék szemmel tartására többnyire nyitott árkádsor vagy fatornác volt.

a) Az alsó szint és helyiségei

A két évszázad kastélyairól fennmaradt források bőséges felvilágosítással szolgálnak a helyiségeikről, a kaputól kezdve a padlásig. A kor nemesi lakóhelyei a késő középkortól kezdve általában kétszintesek, vagyis egyemeletesek voltak, bár kétemeletes kastélyokról is maradtak adatok. Azoknak a kastélyoknak az esetében, amelyeket vizesárok vett körül, pincét nem is lehetett mélyíteni, sőt szigetelési ismeretek hiányában a falakban felhúzódó nedvesség következtében lakás céljára a földszinti helyiségek nem voltak alkalmasak. A lakóhelyiségek többnyire mindenütt a felső szinten voltak. Ezt az évszázadok alatt kialakult építési gyakorlatot Európa-szerte ismerték, és a reneszánsz teoretikusai írásban is rögzítették. Andrea Palladio 1570-ben Velenében megjelent és nem sokkal később mindenütt ismert művében így olvasható: „Az épületnek a legalul levő részébe, amelyet én részben a föld alá építek, legyenek elhelyezve a borospincék, faskamrák, az éléskamrák, a konyhák, a személyzeti ebédlők, a mosókonyhák, a kemencék és más hasonlóak, amelyek a hétköznapi életben nélkülözhetetlenek. Ebből két előny származik: az egyik az, hogy a felső rész teljesen szabad marad, és a másik, amely nem kevésbé fontos, az a mondott felső szint egészségessé válik a lakásra, lévén padlózata távol a föld nedvességétől, azon túl, hogy felmagasodva szebb látványt nyújt és szebb a kilátás is.”²¹ Palladio megállapítása magyarországi viszonylatban a kisméretű devecserire és az annak többszörösére épített rohoncira egyaránt vonatkozott. Az előbbiben a félig földbe süllyesztett alsó szinten csak borospincék voltak, Rohoncon azonban más, főleg gazdasági jellegű helyiségek berendezését is felsorolták, mint „Az Viz Egettő hazban”, „Az Só Tarto hazban”, „Az Porkolabok Hazaban”, „Az Tömlőczben”, „Az Rabok Tüzeleő helén”, valamint „Az Gradicz alat valo kamaraban” levő tárgyakat és berendezést.

Az alsó szintet nem minden esetben nevezték pincének, a legtöbbször a középkortól örökölt latinos szóval alsó *contignation*nak, vagyis szintnek. Ott elsősorban a bort tárolták hordókban, de sok összeírás említ savanyított káposztát tartalmazó hordókat is. A rakicsányi Batt-

²¹ PALLADIO 1982, 94.

hyány-kastély 1640. évi összeírásában külön sorolták fel „Az Boros Pinczében” és „Az kapoztas hazban” talált tárgyakat és felszerelést,²² ugyanúgy mint Rohoncon és a család többi kastélyában. Az olyan kisebbekben, mint a devecséri kastély, a felső szintről csigalépcső vezet le az alsóba. Ez az alsó szint a nagyméretű és zárt udvaros kastélyok esetében is főként borospince volt, ezeknél azonban már itt kapott helyet a konyha és az ahhoz tartozó raktárak egy része, a belső istálló, az esetleges kocsiszín, a ház körül használt szerszámok raktárai. A bozsoki, eredetileg a Sibrik család által építtetett, a 17. század közepétől azonban a Batthyányak kastélyának boltozott alsó szintjén „Az Tár ház néveő valo Boltban” vörös- és fokhagymát, almát, gesztenyét tároltak.²³ Egyes esetekben az alsó szinten volt a földesúri borkimérés, amint azt a szombathely-szőkeföldi kastélyban 1620-ban a „korczomallo pincze” elnevezés mutatja.²⁴

A pinkafői Batthyány-kastély 1648. évi inventáriumában „Az Also Contignatioban [...] Az Eöregk konihan” említéssel, a hozzá tartozó „koniha mellett valo kamara [...] Az koniha mellett valo Czeled Haz” és „Az koniha előtt valo Pittvar” szerepel.²⁵ A rohonci kastély két évvel későbbi összeírásában „Az Eöregk Koniha” mellett egy ház elnevezésű, ablakos helyiségben felsorolt „Paraszt kemencze [...] Aztal [...] Agy” arról tanúskodik, hogy ott lehetett a szakács szállása. Az „Abbul nyuló kamaraban” is volt asztal, ágy és szék. A konyha mellett további kamarák is voltak.²⁶

A konyha a kisebb, főként az egyetlen szárnyból álló kastélyépület esetében legtöbbször nem a házban volt, hanem külön erre a célra emelt épületben. A palánkkal vagy akár bástyás kő- és téglafallal övezett, egyszerűbb kastélyokban tűzveszélyes volta miatt a konyha lehetőleg önálló építmény volt. A körmendi kastély 1652. és 1654. évi leltára említi a „Var előtt Valo Konyhan” és „Az Var eleött Valo Konihaban” kifejezésekkel a lakóépülettől független konyhát. A konyha elhelyezését tekintve a kor nézetét jellemzően tükrözi Berzeviczy Márton 1592-ben berzevicei házát építtető unokaöccséhez írott levele: „azt adgya Baksai Istvan értenem és Gáspár is, hogy az házhoz valami fakonyhácskát akar Kgd ragasztatni, ki énnekem semmiképpen nem tetszik [...] igen félő az tűz miatt konyha mellett lakni.”²⁷ Az alsó szint helyiségei között szerepel „Az Eczetes Haz” is, amelyben 1650-ben Rohoncon nemcsak ecetet tartottak hordókban, hanem sőt tömbökben, faggyút és gyertyát, de volt benne asztal és szék, almárium, sőt mázas kemence is. Előtte pitvar húzódott, s abból nyílt a „Gyertia czinalo Bolt”. Az ezt követő tételben leírt gombkötőháznál feljegyezték, hogy valamennyi az egyik sarokbástyában helyezkedett el.²⁸ Ugyanott az alsó szinten volt a mosóház, „Az kenier Süthő haz” és „Az Sütheők Szallasa”, a lisztes ház, „A Víz Egettő” és „A Só Tartó haz”, valamint „Az Toron alatt valo Szalonas Haz”. Ott voltak az istállók és ahhoz kapcsolódóan a lovászmester, a takács lakóhelyisége

²² Batthyány-levéltár, Leltárak, no. 67.

²³ Uo., no. 85.

²⁴ MKI Horváth T. A.

²⁵ Batthyány-levéltár, Leltárak, no. 56.

²⁶ Uo., no. 79.

²⁷ BERZEVICZY Egyed, Berzeviczy Mártonra vonatkozó okmányok a Berzeviczy családi levéltárból Lomniczon, 1550–1613, *Történelmi Társ*, 1899, 68.

²⁸ Batthyány-levéltár, Leltárak, no. 79.

és műhelye, a borbélyok háza és nem utolsósorban az egész kastélyt és a működését felügyelő tisztartó szállása.

A főúri nagy kastélyokban az alsó *contignatió*ban kapott helyet az úr és családja, valamint a kíséret és az őket kiszolgáló belső személyzet számára egyaránt elérhető, általában két szintet egybefoglaló terű kápolna. Dunántúli viszonylatban három ilyen kastélykápolna ismert: Lakompakon, Rohoncon és Sopronkeresztúron.

Közülük a lakompaki és feltételezhetően a rohonci is még 16. századi, a keresztúri már a következő évszázadból származik. Lakompak első, 1548 és 1550 között épített kisebb kastélyát 1553-ban vásárolta meg a Teuffel családtól Oláh Miklós érsek, aki a következő évtől építtette köréje a ma is álló külső, négy sarokbástyás épületet. Az északnyugati sarokbástyában helyezték el a ma is álló, két szint belső magasságú kápolnát, közepén egy nagyméretű belső pillérrel, amelyen 1556-ban egy Baptista nevű olasz kőműves dolgozott. Belseje elhanyagolt, jelenleg nem tekinthető meg.

A rohonci kápolna, amely a 17. századi távlati képek szerint a kastély bejáratával szemben levő, hátsó szárny közepén, a középkori várkápolnákhöz hasonlóan, az épületből kinyúló módon épült, feltételezhető, hogy korábbi eredetű. A jelenlegi ismeretek alapján az tudható róla, hogy legutóbbi formájára Batthyány I. Ádám építtette a bécsi Filiberto Lucchese tervei alapján 1640-ben. Lehetséges azonban, hogy Lucchese segédeivel csak a már akkor is meglevő kápolna belső, kora barokk dekorációját készítette az oldalfalakon és a boltozaton stukkókeretes mezőkkel és egyenes záródású végfalán a két ablak közötti, kora barokk oltárral. A 20. század közepének háborús eseményei után romossá lett kastéllyal együtt a kápolna is elpusztult.

Sopronkeresztúr kastélyának kápolnája szintén az egyik sarokbástyában, az északkeletiben kapott helyet. Külső és belső kialakítását egyaránt a 17. század első felének gótizáló manierizmusa jellemzi. Négyzetes alaprajzú terét nagyméretű és csúcsíves ablakok világítják meg, s azokban fent kőből faragott mérművek vannak. Belső terét oldalankint két-két fiókkal ellátott kolostorboltozat fedi, amelyet gazdag, manierista késő reneszánsz stukkók díszítenek: a boltozat négy oldalán kariatidákkal keretezett, tagozott párkánnyal zárt és azon puttókkal közrefogott címerpajzsokkal fedett, íves záródású keretben festmények foglalnak helyet. Simára meszelt oldalfalait gazdag, stukkódíszes párkány zárja, a sarkokon korintizáló fejezetű lizénákkal.

Kápolnáról több, kisebb méretű, köznemesi kastély esetében is maradt adat, elhelyezésükről azonban ritkán szólnak. Az apáti kastély emeletén levő kápolnáját ugyan a 18. század elején említik, de már 1639-ben azzal a megjegyzéssel hívta meg oda Csetemey Józsa özvegye Batthyány I. Ádámot, hogy férje temetése „az mi Apati Kaste-liunkban” lesz. Egy évvel korábban, 1638-ban ugyancsak Batthyány I. Ádámot arról értesítette Récsey Bálint özvegye, hogy elhunyt férjét

a temetéséig „az mi Galoshazi castelunkban be tettük”. Kápolna létre lehet következtetni a sitkei kastély ma is álló északi tornyának stuk-kódízes emeletén is.

b) A felső szint helyiségei

A felső *contignatio* helyiségei a kastély méretétől és kiterjedésétől függően sokféle és változatos felhasználásúak és elnevezésűek voltak. A köznemesség kisebb – az írott forrásokban kastélyként említett, a valóságban inkább – erődített udvarházaiban a birtokosnak és a családjának legszükségesebb lakóhelyiségei kaphattak helyet, minden mást a védőfalakon, a palánkon belül emelt melléképületekben helyeztek el.

A birtokos úr és családjának, valamint belső személyzetének és kíséretének lakóhelyiségein kívül a felső szinten helyezkedtek el a reprezentáció terei, a fogadó- és a vendéglátás, az étkezés, az anyagi vagy tárolására használt helyiségek: a kincstár, a könyvtár és a levéltár; a házi kápolna. Az inventáriumnak nevezett leltárösszeírások, a családi osztozásokról készült leírások, a fennmaradt levelezés, a tisztartói jelentések és kimutatások alapján megrajzolható kép a belső berendezés leírásával és számbavételével együtt a kastélyokban folyó élet mindennapjait is ábrázolja. A kutatás rendelkezésére álló írott források ennek ellenére, sajnálatos módon, nem elegendők az alaprajzok nyomán ismert kastélyok felső szintjeinek egyértelmű rekonstruálására, valamennyi ott található helyiség meghatározására. Dunántúli viszonylatban ugyanis nem maradtak olyan leltárak és összeírások, amelyek alapján az egymást követő helyiségek rendeltetését és kapcsolatát, főként sorrendjét meg lehetne határozni. A tárgyalt két évszázadban egyébként sem alakult még ki a különböző rendeltetésű helyiségek elhelyezésére vonatkozó egységes szokás, s ha elkülönült is a férfi és a női lakrész, a reprezentatív és a kiszolgáló helyiségek sora még nem különült el egészen. A királyi Magyarország egyéb részein levő kastélyok közül a 17. század utolsó negyedéből azonban már több olyan ismert, amelynek leírása vagy alaprajza azt mutatják, hogy már kezdtek kialakulni az egymástól eltérő rendeltetésű helyiségek csoportjai.²⁹

A rohonci kastély 1639-ben felvett inventáriumában a kisebb lakóhelyiségek mellett kiemelkedő a huszonegy ablakos „eöreg Palota”, amelybe három ajtón át lehetett bejutni. Falain három kárpit volt, s öt asztala mellett tizennégy szék. Ennél is gazdagabb volt a nyolcablakos ebédlőpalota berendezése: a falakon tizenkét kárpit és kilenc kép lógott, egyetlen hosszú asztal mellett pedig tíz különböző szék állt, valamint volt egy zöld mázas kályha. A kastély egy évtizedekkel későbbi, 1650. évi leltárában a felső *contignatió*ban a gombkötőház után a szabóház következik, s azt egy vendégház és az udvari pohárnok szobája követi. Az ezután leírt „ebédlő Palota”, valamint „Az Ur

²⁹ A Komárom megyei Csicsó Zichy-kastélyáról maradt az eddig ismert egyetlen olyan 17. század végi alaprajz, amelyen minden helyiség megnevezése szerepel: MOL. P. 707. Zichy család levéltára, 124. cs. Fasc. 164 et D. No. 7. Nyomtatásban közölve: KOPPÁNY Tibor, 17. századi tervrajzok a Zichy család levéltárából, *Ars Hungarica*, 20(1992), 1. sz., 53–57.

eő Nagha haza” és az „Az Ur eő Nagha halo Haza” önálló, a földesúr lakóhelyéül szolgáló csoportot alkot az azt követőkkel: „Ez mellett valo Uram eő Nagha elseő haza... Az masik Haza” helyiségekkel ugyanúgy, mint az egymás után összeírt női lakosztályrészben a „Frauczimerek Haza [...] Azoniom eő nagha haza [...] Az kis Aszoni Haza [...] Az kisebb kis Ur haza [...] Az kis Urak előbeni ebédő Haza [...] Az kis koniha” és „Az kis Urak Tanulo Haza”, valamint „Az kis Urak halo haza”. Az úr lakrésze mellé sorakozó női lakosztály része volt az emeleten levő kis konyha, ahol a szűkebb család, a gyermekek számára készíthették vagy melegítették a központi konyhában elkészített ételt. Rögtön ez után következtek az úr bent lakó nemesi kíséretének helyiségeiben összeírtak, köztük „Hadnagy Uram Szalassan”, „Az Uraimék Hazaban”, a főnemesi udvarban nevelkedett „Iffyak Hazaban” elhelyezett berendezés. A kastélyban lakozók közt kiemelték Batthyány Ádám vejének, „Ezterhas Laszlo Uram eő Naga Szalassan” találatokat, amelyek három szobát foglaltak el. Mindezek után szerepel a kápolna és a barátok szállása, nem utolsósorban pedig a kapu felett elhelyezkedő nagy palota, a fogadások, családi és egyéb ünnepek színtere, ahova a kapualyból külön – minden bizonnyal díszes kialakítású – már nem csigalépcső, hanem egyenes karú lépcsőház vezetett.

Rohoncon a kisebb helyiségek berendezése általában egyszerű. A lakottakban a bútorok mellett az összeírások felsorolják a mázas kemencéket, amelyek legtöbbször zöld színűek, egyes helyiségekben azonban kék, az úrnő szobájában fehér. A reprezentatív jellegű helyiségek között 1639-ben a legjelentősebb a huszonegy ablakos „eőregh Palota”, amelybe három ajtó nyílt. 1650-ben a nagy palota tizennyolc ablakos volt, benne a „Musikasoknak valo karos”, ácsolt szerkezetű, lábakon álló és mellvédes zenészerkély, az ünnepi étkezések, a vendégfogadások és a táncmulatságok alkalmával az udvari muzsikások helye. Az ott levő kilenc nagy asztal mellett harmincnégy támlás szék, négy pohárszék és két zöld mázas kályha volt. Az ennél kisebb, csupán nyolcablakos ebédőpalota falain nyolc rámás kép és tizenkét zöld színű kárpitot jegyeztek fel, egy kerek és két négy-szögű asztal, tizenhét különböző formájú szék és egy pohárszék mellett. Az úr házában – dolgozó- és fogadósobájában azonban – „Ramas kep az falakon Nro 21.” és „Aranias karpit az falon Nro 6.” volt. Aranyos kárpit az úr hálójában is volt hat darab, az amellett levőben újabb tizennégy kép és négy aranyos kárpit, az úrnőében pedig „Vörös és Sarga atlacz karpit Nro 7.”. A Batthyány házaspár lakóhelyiségein kívül Esterházy László három helyiségből álló lakrészében jegyeztek fel öt aranyos és öt ezüstös kárpitot. Az inventáriumokban általában nem vagy csak ritkán szerepel a helyiségek belső kialakítása, díszítése, más adatokból azonban tudható, hogy a példaként bemutatott rohonci kastélyban már a 17. század első negyedében voltak mennyezeti stukkókkal ékes termek és festett

falú helyiségek is, a falfestmények és a stukkók formája és témája azonban nem ismert.

Amennyiben a leltár készítésének idején a földesúr nem rezideált a kastélyban, a helyiségeket mindenütt tárolásra használták. A bozsoki alsó kastélyban, „Az Reghi Palotában” 1665-ben az odavaló asztalok és székek mellett kötésben levő kendert, búzát, zabot, hajdinát, diót és aszalt meggyet tároltak. Az inventáriumok helyiségenkénti felsorolásában ezért olvasható sokszor még a reprezentatív termekben is gabona, savanyú káposzta, nemritkán szerszámok felsorolása. Hasonló volt az arisztokrácia, például a Nádasdy család keresztúri, az Esterházyak lakompaki kastélyának és más, nagyméretű főnemesi rezidenciáknak a belső beosztása és az egyes helyiségek használata is, ahogyan az a fejlettebb írásbeliséggel és azzal együtt gondosabb gazdálkodással rendelkező nagybirtokos réteg levéltári forrásai és maguk a megmaradt kastélyok alaprajza alapján elképzelhető.

Tárolásra sok esetben használták fel a tetőteret is. A rakicsányi kastély padlásán 1640-ben árpát, kölest és hajdinát tároltak köböl-számra, mellettük pedig három szakállas puskát. A már idézett rohonci kastély padlásán 1650-ben, az újonnan épített helyiségek felett 1372 darab „Maszos es paraszt faszek”, 1400 „Eöreg es apro maszos es paraszt korso”, 1210 „Maszos es paraszt Tal”, 190 „Labos”, 42 „Födő” és 17 „melegítő Labos” volt. A palota feletti, ajtóval lezárt padláson rostákat, szórólápátokat, vasalt köbölmérőket őriztek, a hosszú palota felettiben pedig 22 tábla szalonnát.

A középbirtokos réteg kisebb kastélyairól leltárak ritkán maradtak. Belső beosztásukról, helyiségeikről családi perek és osztozkodások iratai tanúskodnak. Az alsó és a felső szintek helyiségeit ott is változtatva sorolták fel, azonban azok rendszerint annak alapján választhatók szét, hogy általában lent boltozottak, fent síkmennyezetesek voltak. A kisebb kastélyok részeit említő iratok közt mindig kiemelten szerepel a „Palota”. A lakóhelyiségeket, ha boltozottak voltak, közkeletűen „bolt”-nak, a fagerendás – akár mestergerendás, akár simára deszkázott és vakolt mennyezetű – „ház”-nak vagy „szobá”-nak írták, ahogyan az a vati Káldy-kastély 1687-ben történt családi osztozkodásáról készített iratból is kiderül.³⁰ Közöttük hálólhelynek vagy tárolásra használt „kamrák” sorakoztak. „Az Eöreg Konyha” Bozsokon is az alsó szinten volt, fent viszont „Az iratos veres Ház” berendezésének összeírása olvasható. Gyakran szerepel a felső szinten a „Sütő Haz”, ahol a napi szükségletre szánt cipó készült.

A kisebb kastélyok közé tartozott a Batthyány család németújvári várához közeli Senteleken felépült is, amelynek jelentős része ma is áll. Helyiségeiről 1691-ből maradt részletes inventárium.³¹ Szövege arról tanúskodik, hogy az összeírók akkor frissen átépített formájában járták végig. A már jóval korábban is létezett épületről felvett leltárban sok új részletről írtak. Huszonhárom beszámozott tételében

³⁰ Sibrik-levéltár, 149. tétel, 8–9.

³¹ Batthyány-levéltár, P. 1322., 63. cs., f. 15–19.

ugyanannyi helyiség és hozzá a sorszám nélküli sütőház, valamint két pince sorakozik. Köztük megszokott módon „Az Ur eö nagysága háló háza” és az „Ebül nyilo audenciás Ház”, azután „Aszonyom eö Nagysága háza”, mellette pedig „Ebül nyilo frauiczimerek háza”, valamennyi a felső *contignatió*n, ahol a sor „az Palotán” kezdődik és az „Ebédlő ház”-on folytatódik. A leltár helyiségeinek felsorolásában olvasható elsőként az összes lakó-, azaz hálójáz mellett a különálló „árnyék székek”, a kastély emeletén összesen négy helyen. Az ennél korábbi inventáriumokkal való összehasonlítás során az látható, hogy – bár a legtöbb kastélyban nem említik ezt a civilizációnak megfelelően mindenütt feltétlenül meglevő helyiséget – 1580-ban a nádasdi kastélyban egyetlen és közös árnyékszékem emlitenek, 1597-ben a nagyméretű sopronkeresztúri kastélyban is csupán egyet,³² a sitkei kastély 1548-ból fennmaradt felosztása többet is kamaraszék néven, ez azonban erre a célra készült, hordozható, bár külön kamrában elhelyezett bútor is jelenthet. A köznemesi birtokban levő kisebb kastélyok helyiségeinek belső elrendezéséről és berendezéséről az írásbeliség ottani fejletlenebb volta következtében a kutatás számára nem állnak rendelkezésre hasonló adatok, országos szinten is csak a 17. század végétől maradtak.

Az írott források és az ismert alaprajzok alapján az is felismerhető, hogy a török kor másfél évszázada alatt a változó életforma és a nyomán formálódó igények nemcsak a helyiségek és helyiségcsoportok kastélyon belüli elhelyezését, hanem számuk változását, bővülését is eredményezte. Az idővel egyre több és lakályosabb, igényesebb módon kialakított lakóhelyiséggel egyidejűleg megnőtt a reprezentációs feladatok ellátására szánt szobák és termek száma. A nagyméretű és főúri kastélyokban a várak mintájára az úr és az úrasszony korábban megszokott egyetlen szobája mellett – amint arról korábban már szó esett – megjelent az úr külön háló-, dolgozó- és audenciás háza, sőt fürdőháza is. Külön helyiséget, a deákok házáat kapták az úr levelezését és gazdaságirányító tevékenységét szolgáló íródeákok. Az asszonyházhoz csatlakozóan megszokottak voltak a gyermekek szobái, külön a kis urak és a kisasszonyok hálójáz, az ő igényei – ket ellátó és már említett kisebb konyha, több kastélyban a kis urak ebédlő- és tanulójáz. A kastély korábban egyetlen nagytermén, a palotán kívül lehetett még kisebb palota, amely azonos lehetett az úr audenciás házával és ebédlő palota is. A főúri udvartartás nemesi kísérete számára az inventáriumokban gyakran szerepel az addig megszokott „uraim háza”, később az ahhoz csatlakozó uraim ebédlőháza, a főnemesi udvarban tanuló ifjak háza, s azok hálójázai és még számtalan más elnevezésű és rendeltetésű helyiség. A nagy kiterjedésű és zárt udvaros, négy sarokbástyás főúri kastélyokban mindezek egyetlen helyiség sorban elhelyezve az udvari, sokszor árka-dos folyosóról nyíltak, a kisebbekben azonban egymás mögött két

³² Forráskiadványok XIX.,
7/4. füzet, 217.

sorban is lehettek. Az utóbbi esetben azok mintegy önálló csoportként a birtokos család lakó- és reprezentációs helyiségeit alkották, a kíséret és a kiszolgálás, azzal együtt a konyha és az ahhoz tartozó sokféle helyiség az istállókkal együtt a külső védőfalhoz támaszkodó épületekben nyert elhelyezést. Velük szemben a főúri nagy kastélyokban csak a 17. század vége felé alakultak ki és váltak szét a felső szinten a rendeltetések alapján önálló csoportokban az úr, az úrnő, a gyermekeik, a nemesi kíséret és a kiszolgáló személyzet, a reprezentáció helyiségei és az egyéb feladatokat ellátók.

Az alsó és a felső szinteken elhelyezkedő helyiségek sokfélesége arra vall, hogy koronként és a mindenkori birtokosok igénye alapján változók voltak. Elnevezésük a kastélyépítészet egészéhez és más részletéhez hasonlóan ugyanakkor országosan elterjedt és használt. Az ország főbb tájegységein voltak ezektől eltérők, azonban a Felvidéken és Erdélyben a kor azonos életformája és civilizációja következtében ugyanazok voltak használatosak.³³ A kastély helyiségeinek száma és elrendezése alapvetően határozta meg az épület méretét, kiterjedését, sőt bizonyos fokig elrendezését is, nemcsak az alaprajzban, hanem a felépítményben is. A helyiségek számában és ezzel a kastélyok méretében, kiterjedésében való különbségek ugyanakkor nagyon eltérők is lehettek, ahogyan példa erre a középkori eredetű devcseri vagy a jánosházi kastély első periódusának háromosztatú épülete és velük szemben egy évszázaddal később a rohonci kastély megközelítően kilencven helyiséget magába foglaló kiterjedése. Mind ebbe természetesen alapvető módon szült bele az építtető társadalmi és vagyoni helyzete, szinte kötelezően a kor szokása és divatja, s az azt képviselő stílus. A 16–17. század egymástól eltérő méretű, alaprajzú és tömegű, külső megjelenésű kastélyait az utóbbi, az egységesen itáliai eredetű késő reneszánsz és az azt felváltó kora barokk stílus fogta abba a nagy egységbe, amely nemcsak a királyi Magyarországot – és Erdélyt – jellemezte, hanem a Hasbsburgok Duna-völgyi országait is.

A KASTÉLY ÉPÜLETEINEK KÜLSEJE ÉS HOMLOKZATAI

A késő reneszánsz magyarországi kastélyainak külső megjelenését visszafogott, puritán egyszerűség jellemzi. A legtöbbször díszítés nélküli, simára vakolt és fehérre meszelt, ritkábban színesre festett homlokzatokat csupán a kapuk gazdagabban kialakított és az ablakok viszonylag egyszerű tagozású kőkeretei uralják. A homlokzatokat kevésbé tagozott, egyes esetekben háromrészes párkányok zárják, s felettük emelkedik az általában faszindellyel, a főúri kastélyoknál cseréppel fedett, magas tető, amelyből gazdagon díszített kémények magasodtak. A kevés tagozattal ellátott homlokzatok azt a zártságot jelzik, amely az erődtett, árokkal, sánccal, fallal vagy palánkkal kö-

³³ RADVÁNSZKY 1986, 9–25, a Lakás, bútorzat című fejezet, valamint B. NAGY 1973.

rülvett kastélyok sajátja volt. A védelmi jelleget hangsúlyozták az ablakokon még ma is sok helyen megmaradt, kovácsolt vasból készült és néhol díszesen kialakított kosaras rostélyok és a kapuk többször is említett felvonóhidas megoldása. A kevés és csupán eredeti formában megmaradt töredékei alapján a dunántúli kastélyok többsége ilyen, ahogyan azt a nagyobbak közül a viszonylagosan épségben megmaradt Lakompak és Sopronkeresztúr kastélyainak homlokzatai, a kisebbek közül a sokszor idézett Devecser, Jánosháza, Mihályi és Zseny-nye kastélyainak helyszíni műemléki kutatása bizonyítja.

A korszak első részét alkotó 16. századból változatlan és minden szempontból eredeti állapotban nem sok maradt. Az akkori kastélyok külső megjelenésére a műemléki helyreállítások során tapasztalt, illetve talált kutatási eredmények nyomán lehet következtetni. A mintát részben a késő középkorban megszokott, hasonló módon képzett, akkori kastélyhomlokzatok szolgáltatták. Ugyanezt a felfogást vagy nagyon hasonlót képviseltek az olasz tájakról érkezett mesterek által ismert és a Duna-völgyi Habsburg-országokban meghonosított itáliai késő reneszánsz épületek homlokzatképzései is. A kevés és megmaradt részletnél több adatot nyújtanak a rajzi ábrázolások, ezek azonban nagyjából már a 17. századból, annak is második feléből származnak. A lakompaki kastély eredeti formában maradt részletei vagy a sopronkeresztúri kastély máig megmaradt homlokzatai, Johann Ledentu 1639-ből származó, vagy akár Justus van Nypoort század végi rajzain azonban még akkor is az az egyszerű és simára vakolt homlokzati forma látható, amely az előző századra is jellemző volt.

A kastélyok általában egyemeletes épületeinek homlokzatait a kapukon és az ablakokon kívül a bejáratok közelében elhelyezett és a kastély építésének körülményeit, építetőjét és az építés időpontját megjelölő, a már szintén említett feliratos, címeres táblák, azonkívül zárt erkélyek is díszíthették. A kastély reprezentatív helyiségeit nagyobb méretű vagy sűrűbben elhelyezett ablakok jelezték. A homlokzatok bejáratok részét az általában a fő tengelyükben elhelyezkedő és az előzőekben már többször említett kaputornyok tették változatossá.

A különböző elrendezésű kastélyépületek már ismertetett legegyszerűbb csoportjában, ahol az egyetlen tömbből álló lakóépület előtt torony magasodik, a rendszerint faragott kőkerettel ellátott bejáratot a torony emeleti szintjén helyezték el. Devecserben, Jánosházán és Zseny-nyén került elő ezeknek nyoma. Feltételezhetően még sok helyen lehetett, mert nemcsak a Dunántúlon léteztek ilyen kastélyok. Ezt az emeleti bejáratot fából ácsolt lépcsőn át lehetett megközelíteni, amely azonban nem közvetlenül a bejárat elé vezetett; a felső végén levő pihenő a kőkeretes kapuból leereszthető csapóhíddal, a leírások „emelcső”-jével csatlakozott az épülethez.

Az elmúlt évszázadokban történt számtalan átépítés eltüntette a faragottkő-tagozatokkal készült kapuk és ablakok, zárt erkélyek vagy

más homlokzati díszítőelemek közötti felületek sima vakolását. Ezért csak elszórt adatok utalnak arra, hogy a simára vakolt felületeket színesre is festhették. 1634-ben többek között Rohoncon, a kastély leltárában szerepel „Az Irot Bastia” ismeretlen, de feltételezhetően több színű mintával díszített felülete. Mihályi kastélyát a főpárkány alatt végighúzó, vörös színnel festett cikcakkos fríz és valamennyi nyílást keretező vörös csík díszíti.

A négy szárnyból alakított, nagyobb méretű kastélyok esetében a belső, udvari homlokzatokat a külsőknél kevésbé zárt formák jellemzik. A 16. század közepének évtizedeiben ezeken jelent meg az oszlopos árkádsor, amelynek ettől eltérő részletezésű előzményei főként a késő középkori, illetve a kora reneszánsz várak és kastélyok esetében korábban is ismertek voltak. A 16. század középső évtizedeiben megjelenő udvari árkádsor mindenütt toszkán oszlopokon nyugodott, a század első negyedének általánosan elterjedt jón oszloprendjével ellentétben. Fénykora a következő század első felére esett és még a 18. században is sok helyen előfordult. Mindkét változata Itáliából került Magyarországra. A karcsúbb és elegánsabb, kora jón oszloprendes árkádok Közép-Itália tájáról, főként azonban Rómából és környékéről még a 15. század második feléből származtak, a toszkán oszloprend hazája azonban már Lombardia és Velence vidéke. A kor erről vallott felfogását a 17. században már könyve nyomán Magyarországon is ismert Palladio foglalta össze: „A toszkán oszloprend, amint Vitruvius mondja róla, és a valóságban is látni, az építészeti összes oszloprendjei közül a legtisztább és legegyszerűbb: mert bár teljesen elmaradnak róla a többiek díszítményei, megvan benne az az eredeti antikvitás, amely azokat tekintélyessé és széppé teszi.”³⁴ A nagy kiterjedésű és emeletes kastélyok udvarán a földszinten többnyire négyzetes alaprajzú pillérek nyugodott az árkádsor, az azok felett levő emeleten pedig toszkán oszlopokon. Az emeleti oszlopsor tömör és falazott mellvéden áll.

A Dunántúlon ennek legkorábbi emléke az 1550 körül épített lakompaki kastély nagyobb részében lebontott, de egyetlen és megmaradt szárnyában magtárrá alakított belső épülete, ahol az osztrák kutatás megtalálta annak az udvari és oszlopos árkádsornak egy szárnyát, amelyet Justus van Nypoort 1680 körüli metszete ábrázol. Nyomai sok más kastélyon is fellelhetők, részletei Bozsokon, magán az említett lakompaki kastélyon és főként Sopronkeresztúr máig is teljes udvarán. A kőből faragott toszkán oszlopokon kívül jellegzetes részlete még a bábos vagy orsós korlát, amelyből „Foliosora valo orso faragoth keouek” a sopronkeresztúri kastély 1597. évi, a „Folyossora valo egy rakas fa orso” pedig a rohonci kastély 1634. évi inventáriumában szerepel. A bábos korlát oly mértékben tartozott az árkádos udvarokhoz, hogy Sopronkeresztúron, ahol az emeleti folyosónak már tömör, falazott mellvédje van, kívül ráfestették az orsókat.³⁵

³⁴ PALLADIO 1982, 29.

³⁵ Az emeleti folyosó délkeleti sarkában az 1970-es években még látható volt.

Az udvari árkádsor készülhetett falazott pillérekkel is, mint ahogyan azt a vasszécseni kastély 1693. évi leírása írja: „bolt folyoso téglából épéttve”. Maga a folyosó készülhetett fából, ácsolt szerkezettel, mint a jánosházi kastélyé, amelynek 1698-ból fennmaradt leírásában olvasható: „gradicsa folyosóval együtt fabul valo”. Az utóbbi ugyanakkor arra utal, hogy a kastélyok emeleti folyosóira általában külső és fából készült lépcsők vezettek. A belső és kőből épített lépcső csak a főnemesség nagyméretű kastélyaiban és csak a 17. században épült, mint Sopronkeresztúron, ahol ma is kétkarú lépcsőházon át közelíthető meg az emelet. A kisebb kastélyok leírásaiban, leltáraiban gyakran fordul elő a csigalépcső említése, akkori nevén a „kerengő gradics”, vagy ahogyan 1680-ban a rakicsányi kastélyban, „az kis forgó gradics” és 1693-ban a vasszécsenyiben a „kerek gradics”.

Amint a homlokzatok, a felettük emelkedő tetők is változatos formájúak voltak. Az egyetlen tömbből álló, nyeregtetővel fedett kastélyépület legtöbbjének két végén oromfal emelkedett, de a korabeli rajzok két végén kontyolt tetőformát is ábrázoltak. Ettől eltérő lehetett a késő középkortól ismert ároktetős rendszer, amelyben az épület hosszára merőlegesen állított, több nyeregtetőszakasz fedte. Az egyes tetőszakaszok közötti árokból, a vápából, mindkét oldalra bádogból, fából vagy faragott kőből készült vízköpőkön át távozott a csapadék. A megszokott és magastető épületforma mellett új homlokzatalakítási elrendezést képvisel a magas attikafallal koronázott épülettömeg. Ennél az attikafalak mögött többféle tetőmegoldás volt lehetséges. Egyik a csak bádogfedéssel megoldható, befelé lejtő tető, a másik pedig a már említett, több tetőszakaszból álló, akár fazsindeellyel, akár cseréppel fedett, ároktetős megoldás. Mindkét esetben vízköpőkkel kellett megoldani a csapadék eltávolítását, amelyek szűkségszerűen az attikafal áttörésein át vezették el a vizet. Ez a megoldás elég korán elterjedt. Devecser kastélya már 1526 körül magas attikafalak mögött elhelyezkedő, kettős és az épület hosszával párhuzamos ároktetővel készült, a kettő között a két rövid végfal attikafalában kőből faragott vízköpőkkel. Az attikafalas és az a mögötti ároktetős fedés egyébként a korra olyannyira jellemző volt, hogy az ország területén mindenütt előfordult, várakon, kastélyokon és polgárházakon egyaránt. A díszített attikafalas kastélyforma emléke Héderváron maradt meg. Ott az attikát a német területeken honos, vakolatból készített lőréssor díszítette, a mögöttük levő épületszárnyakat befelé lejtő féltetők fedték.

A homlokzatalakításban a nagy változás a 17. század második felében következett be, amikor a barokk formavilága már nemcsak részletekben, hanem az egész épület megfogalmazásában is elterjedt. Az 1660-as években így épült az addig megszokott módon simára vakolt felületektől eltérően oszloprendes és vakolatarchitektúrás homlokzatokkal Kismarton középkori várából a nemcsak az akkori

Magyarországon, hanem Bécsen és Ausztrián át Közép-Európában másutt is meghonosodó francia hatást tükröző, zárt udvaros barokk kastély, Köpcsényben ugyancsak franciás elrendezéssel, *cour d'honneur* alaprajzzal és tömegalakítással két nagyméretű kastély, Bükön pedig a század utolsó évtizedében a barokk kastély kisebb, köznemesi formájaként új, egyetlen tömbből alkotott, már külső erődítés nélküli, szinteket átfogó, nagy oszloprenddel díszített épület.³⁶ Az idézett három kastéllyal a Dunántúl kora barokk kastélyépítése az akkor ismételten fellángoló háborús helyzet miatt be is fejeződött. Azt követően újabb kastélyok csak a 18. század első felében épültek, már a barokk művészet fénykorának kezdetén.

³⁶ „...Alla moderna ebaut und vom sehr Artigen gout ...”, FIDLER, i. m., a *Stílus és forma* című fejezet.

A KASTÉLYÉPÍTÉS GYAKORLATA

AZ ÉPÍTÉSI SZÁNDÉKTÓL A TERVKÉSZÍTÉSIG

A kastélyépítés szándékának, mint kezdettől máig minden építkezésnek, elsődleges feltétele a szükséges anyagi alap megteremtése. A török veszélynek kitett területeken a meglevő nemesi kúriát meg lehetett erősíteni jobbágy munkával készített palánksorral és azt körülvevő árokkal, ez azonban a legtöbb esetben nem nyújtott elegendő védelmet. Az egyszerű palánk és árok készítésével a földesúri rezidencia még nem felelt meg a kastély korabeli fogalmának. Ennél több kellett, elsősorban kastélyépítésben jártas mesterember vagy mesteremberek, aki vagy akik elkészítik az akkor már kötelező tervrajzot és annak nyomán meg is építik a kastélyt.

Marczaltóy Miklós felesége, Zay Anna 1610-ben kelt végrendeletében olvasható, hogy a marcaltói kastélyt alapjaitól 12 000 forintnál nagyobb összegért építtette.¹ Szentgyörgyvölgyi Bakacs Sándor azt jegyezte fel birtokainak 1619. évi összeírásában, hogy Rábakovácsiban lévő kastélya telkét felesége öccsétől, Gersei Pethő Istvántól 270 magyar forintért vásárolta és azon a kastélyt ő emeltette.² 1646-ban Cziráky Ádám vallotta, hogy dénesfai kastélya újjáépítésére 4000 forintot költött.³ 1694-ben újjáépíttetett mesteri kastélyára végrendelete szerint Festetics Pál a felhasznált építőanyag ára nélkül 6000 magyar forintot áldozott.⁴ A négy kastély építéséről tudósító adat azt mutatja, hogy a középirtokos nemesség egy része rendelkezett az építéshez szükséges pénzzel. Volt viszont, aki készpénz hiányában kölcsönhöz folyamodott, és cserébe birtokait vagy egy részét kötötte le vagy adta zálogba. 1611-ben Thurzó György nádor előtt Inhoffer János és felesége, Szarvaskendi Sibrik Anna az ivánegerszegi kastély megvételére az előző évben 1000 arany dukát és 700 tallér készpénzt vett fel néhai Eörsy Péter esztergomi alkapitány és Sennyey Erzsébet fia Benedektől, és ezért lekötötték neki a Sopron megyei Peresznyén levő kúria jukat az ahhoz tartozó birtokkal együtt. Miután nem tudtak fizetni, a szerződést meghosszabbították.⁵ A vétel végül is megtörtént, 1620-

¹ H. Takács Marianna (H. TAKÁCS 1970) az építtetőt Marczaltóy Miklós özvegyeként említi, Marczaltóy Miklós azonban 1629-ben hunyt el (HORVÁTH József-DOMINKOVITS Péter, *17. századi Sopron vármegyei végrendeletek*, Sopron, 2001, 118–131). Az építtető ezért csak első felesége, Zay Anna lehetett.

² Tallián-levéltár,

2. cs., 1619. f. 18v–19.

³ Esterházy-levéltár, Acta Dominiorum. P. 150. Süttör et Kapuvár.

No. 2. p. 5.

⁴ SZABÓ 1928, 42, 46.

⁵ NRA. Fasc. 619. no. 21.

ban Sibrik Anna már sajátjaként említette a kastélyt.⁶ Chernel Pál maga és testvérei nevében 1615-ben a vaskvári káptalan előtt 140 forint kölcsönt vett fel Egervári István pápai provizortól csernelházi kastélya restaurálására.⁷ Marcaltói kastélya restaurálására vett fel 1634-ben Marcaltóy István és Mihály 100 ezüst tallért Kutassy Mihály cseszneki kapitánytól.⁸ 1648-ban a Perneszi-örökös Bossányi László 400 forintot kölcsönzött a zalalövői kastélyban birtokolt része újjáépítésére rokonától, Perneszi Ferenctől,⁹ 1657-ben Cziráky Ádám, felesége és gyermekei nevében is, dénesfai kastélyuk felújítására ugyancsak 100 tallért kapott beledi jószágukra Bella Istvántól és felesége, Dömölky Katától.¹⁰ Felsőkálldi Káldy Péter megkezdett vati kastélyának befejezése érdekében vett fel 500 magyar forintot Vízkelety Évától, aminek fejében magát a vati jószágot adta neki zálogba három évre, amíg a kastélyt felépíti.¹¹ A számtalan hasonló adat arról tanúskodik, hogy az építkezéshez szükséges összeg előteremtése érdekében áldozatot kellett hozni. Ez alól még a nagy jövedelemmel rendelkező főnemesi réteg sem volt kivétel. Nádasdy Pál 6000 forint kölcsönt kényszerült felvenni feleségétől, Révay Judittól, az elmúlt háborús időkben tönkrement keresztúri kastélya és kapuvári vára újjáépítésére 1622-ben.¹²

A kastély építését, akárcsak a várét, kezdettől fogva uralkodói engedély alapján lehetett megkezdni, mert az erődített épület birtoklása visszaélésre adott lehetőséget. Az építési engedély kéréséhez azonban, legalábbis a 17. századtól kezdve, mellékelni kellett a tervrajzot is. Az építtetőnek ezért először tervkészítésben jártas szakembert, azaz fundálót, fundálómestert kellett keresnie. Igényesebb építkezés már az előző évszázadokban sem volt elképzelhető tervrajz, a korabeli latinos szóhasználat szerint *delineatio*, németesen *Abriss*, vagy modell nélkül. Az utóbbi elnevezésen egyébként sokszor ugyan csak tervrajzot értettek.

A Mohács utáni évtizedekben, amikor a két király közötti belháború és az állandósuló török veszély egyaránt létbizonytalanságot okozott, aki csak tehette – amint az már a bevezetőben olvasható volt – erődíttette lakóhelyét. A zavaros időket kihasználók saját erődített lakóhelyüket nem egy esetben mások rovására igyekeztek felhasználni. Ezért az egymást követő országgyűlések az 1530–1540-es évektől kezdve újabb és újabb törvényeket hoztak az utóbbiak lerombolása érdekében, amelyeket azonban a polgárháborús időkben nem mindig lehetett végrehajtani.¹³ Ezek a törvények hangsúlyozták, hogy kiemelten érvényesek királyi engedély nélkül emelt épületekre. A megadott engedély minden esetben kimondta, hogy a kastély építése a birtokos személyének, családjának és vagyonának védelmére épülhet, amint azt az Alsóbindvai Bánffy László számára 1548-ban a zalai Belatinc, Deregnői Daróczy Ferenc számára pedig 1612-ben az abaúji Deregnő kastélyának építésére kiadott engedélyek írják.¹⁴

⁶ Batthyány-levéltár, Miss. 43.047.

⁷ Chernel-levéltár, No. 1–150., no. 84.

⁸ Véghely gyűjt. Kutassy-levéltár, f. 3.

⁹ Tallián-levéltár, 3. cs., 1648, f. 13–14.

¹⁰ Békassy-levéltár, 9. cs. 1657, f. 5.

¹¹ Sibrik-levéltár, Káldy-iratok, 1650, 1. tétel.

¹² NRA. Fasc. 645. no. 14.

¹³ A várak és kastélyok építéséhez szükséges uralkodói engedélyek történetére: KOPPÁNY 1999, 30. és újabban HORVÁTH Richárd, Középkori kastélyépítési engedélyek Somogy megyéből, in *Castrum*. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele, szerk. FELD István–SZATLÓCZKY Gábor–DOMOKOS György, Budapest, 2005/1, 13–14, irodalommal. – A Mohács utáni törvények közül az 1536. évi 60., az 1547/15. és az 1548/24. törvény-cikkre hivatkozik BÉKEFI 1907, 255–256.

Az 1542–1547 közöttiekre FRANKÓI Vilmos, *Magyar Országgyűlési Emlékek*, II., Budapest, 1875, 360, 554. és DEMKÓ Kálmán, Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században, *Hadtörténelmi Közlemények*, 1914, 226.

¹⁴ 1548. Belatinc: Döry-levéltár, 1675. f. 5–8. – 1612: Deregnő: Lónyay-levéltár, 1. cs. Ser. I. fasc. 3. No. 43.

Az engedély megszerzése nem volt egyszerű. Folyamatáról a Dunántúl területén egykoron állt egyetlen kastély esetében sem rendelkezik a kutatás kellő adattal. Az egyetlen ismert az ifjabb Jurisich Miklós által az akkor Alsó-Ausztriához tartozó Répcekehely határában emelt Tabor-kastély, amelyről azonban csak az tudható, hogy építési szándékához 1546-ban nyújtottak be engedélyezési kérelmet az alsó-ausztriai tartományi kamarához, amely I. Ferdinánd nevében a következő évben adta ki engedélyét.¹⁵ Az általános képet a királyi Magyarország egyéb területén levő kastélyok példájával lehet bemutatni. 1592 év elején a Szatmár megyében birtokos Károlyi Mihály fordult kastélyépítési engedélyért. Kérését Ferdinand Graf zu Hardegg kassai főkapitányhoz intézte, ami annak bizonyítéka, hogy a katonai kérdéseket érintő engedélyek kiadása, legalábbis 1556-tól, az Udvari Haditanács megalakítása óta, csakis a területileg illetékes katonai főparancsnokokon keresztül történhetett. Hardegg válaszában közölte, hogy a királyhoz címzett supplikációt küldjön, mert „Az mi az kegyelmed házának keretését illeti [...] meg is engednénk ha hatalmunk volna rejá, de mi semmiképpen azt a dolgot ő felsége hire nélkül nem engedhetjük kegyelmednek”. Végül az év közepén közölte Károlyival Hardegg generális, hogy „Az mi az kegyelmed házát Károlban illeti, arra ő felségétől én nekem immár jó válaszom vagyon, és az dolog immár csak rajtam áll; azt noha nehezen meg szerezhettem, mint hogy Golopi Gáspárnak es nagy nehezen meg engedték”.¹⁶

Az engedélynek feltételei is voltak. Az építtető köteles volt írásban biztosítékot vállalni arra, hogy az építkezést képes saját költségén végrehajtani és királyi hozzájárulást nem igényel. 1571-ben a szepesi kamarát arra szólította fel a király, vizsgálja meg, felépíthető-e Gersei Pethő János főkapitánynak a Zemplén megyei Turányba tervezett kastélya a kincstár megterhelése nélkül.¹⁷ Mátyás főherceg 1593-ban kiadott utasítása alapján a Kamarának azt kellett közölnie az engedélyt kérő Telegdi Jánossal, hogy a Bereg megyei Szentmiklóson építkézhet, de anyagi hozzájárulásra nem tarthat igényt.¹⁸ Az 1563. és az 1593. évi országgyűlés 16. törvénycikke ugyanakkor kötelezte a várak és a kastélyok birtokosait, hogy épületeiket saját költségükön tartsák fenn.¹⁹ A magánbirtokban levő kastélyokban a földesurak még abban az esetben sem tarthattak fegyveres őrseget, ha az a királyi engedély szerint is saját védelmükre készült. A Zala megyei Rajk kastélyába – amint arról már történt említés – a birtokos Rajky család akkor kapott 24 fegyveres gyalogos tartására engedélyt Miksa királytól, amikor 1574-ben bekerült a Kanizsa körül kiépülő végvárak közé.²⁰ Egy évszázaddal később, 1670-ben Káldy Péter vasi alispán került súlyos ellentétbe Batthyány Kristóf dunántúli főkapitánnyal a vati kastélyában maga által fizetett, fegyveres őrség tartása miatt. Káldy ugyanis, Veszprém megye hivatalos panasza szerint „Kastelyos Vath”-i, név szerint felsorolt katonáival megrohanta Rátky György

¹⁵ Harald PRICKLER, *Der Tabor von Unterloisdorf-Mannersdorf, in Festschrift für Heinrich Kunnert*, Eisenstadt, 1969, 118 (Burgenländische Forschungen. Sonderheft II., Beiträge zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes).

¹⁶ GÉRESI Kálmán, *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*, III., Budapest, 1887, 549–565.

¹⁷ Kapossy reg. 255.

¹⁸ Uo., 653.

¹⁹ 1563: SZEGŐ Pál, *Végváraink szervezete a török betelepülésétől a 15 éves háború kezdetéig. 1543–1593*, Budapest, 1911, 30.

1593: DEMKÓ 1914, 226.

²⁰ Rajky-levéltár, 1. cs. 1574, pecsétetes királyi oklevél.

özvegyének, Telekesi Török Annának Szergény nevű birtokát, kifosztotta, a jobbágyokat pedig vati kastélyába vitette.²¹

A kastélyépítés engedélyezéséért a kérelmezőnek fizetnie is kellett. 1606-ban országgyűlési határozat mondta ki, hogy 12 magyar forint illeti a Kamarát. A 16. század második fele óta a rendelkezések betartását szigorúan ellenőrizték. Az engedély nélküli építkezés ellen a maguk és birtokaik biztonsága érdekében a szomszédos birtokosok is tiltakoztak. 1555-ben Batthyány I. Ferenc elpanaszolta Nádasdy Tamás nádornak, hogy a Vas megyei Vajdalfalván Ankerreyter János erősséget építtetett. A nádor az ügyet kivizsgálva közölte Batthyányval, Ankerreyter nem építtetett erősséget, csupán a többi nemesek módjára lakóházát erősíttette meg.²² A királyi engedély nélkül emelt kastélyt egyébként a kerületi végvári főkapitányok lebontatták. Görgey Benedeknek a szepesi Görgön 1583-ban álló kastélyát Ferdinand Graf zu Nogarol főkapitány annak ellenére lebontásra ítélte, hogy azt a tulajdonos a török becsapások ellen, saját védelmére építtette.²³

Az építtetői szándék megfogalmazásától és a királyi engedély megszerzésétől az elkészült kastély birtokbavételéig tartó folyamatról dunántúli viszonylatban is számtalan adat szól, a teljes kép kialakításához azonban ebben az esetben is csak az egész és egykori királyi Magyarország területéről származó források adhatnak kielégítő képet. A következőkben tehát a bemutatható, a 16–17. századi Dunántúlról megismerhető kastélyépítési adatok mellett itt is szerepelnek olyan, az ország egyéb részeiről valók, amelyek érthetőbbé teszik az építés folyamatát. A felsoroltak lehetőleg kastélyok építéséről beszélnek, de szükségszerűen más épületek, várak, lakóházak vagy akár templomok építéséről vett, de általánosítható források is szerepelnek, az építkezés menete ugyanis valamennyinél azonos volt.

A tervrajz vagy a modell megszületését meg kellett előznie a „programalkotás”-nak, az építtetői szándék kialakulásának és rögzítésének, erről a folyamatról azonban alig szólnak a kor forrásai, inkább csak következtetni lehet rá. Az elhatározott épület készítése, akár kastély, akár vár vagy bármilyen más írásba foglalt vagy tervrajzra kerülő formája, az építtető szándékát rögzítette, akárcsak ma. A megbízó elképzelésében élő programot azonban akkor még nem volt általános szokás leírni, az építtető és a fundáló szóban beszélte meg. Ismertek azonban olyan esetek is, amikor az építtető írásba foglalta elképzeléseit. Így történt ez 1656-ban a zempléni Nagymihály kastélya esetében, ahol a birtokos rokonságot képviselő Pongrácz Nagy Mihály a vármegye megbízottjai előtt íratta le az építtetői elképzelést a jelen levő kőművesek és ácsok számára: „az Pongracz Nagy Mihalyne Aszszonyom haza Szegeletitül foghvan az Polgorab haza Szegeleteig hogy egy erős Bastya forman valo alast Czinallyanak melynek az felső része egyenlőjül mennyen az Polgorab haza padgiaval. [...] minden épületet, tudniillik a magassagukat egy Singel fellebb rakiak Czorbait

²¹ Sibrik-levéltár, Káldy-iratok, 1. tétel, 1670.

²² TAKÁTS 1915, II., 55. A nemesi lakóházak kisebb mértékű erősítése a középkor óta lehetséges volt. ERRE KOPPÁNY TIBOR, Erődített nemesi udvarházak a késő középkori – kora újkori Magyarországon, in: „*Quasi liber et pictura*”. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születés-napjára, szerk. KOVÁCS GYÖNGYI, Budapest, 2003, 297–300.

²³ VERES ENDRE, A Görgeyek egykori görgői várkastélya, *Hadtörténelmi Közlemények*, 1912, 446–448.

bé foldozak kívül es belől megh vakollyak, megh meszellyek, Ablakiait es löü lyukait Resdobollyak kett Arniek Szeikett az falban megh rak-
kiak.”²⁴

A kor elismert építészeti szaktekintélye, Andrea Palladio, akinek mintakönyvei nem egy magyarországi, főúri építető könyvtárában is megtalálhatók voltak, írta, hogy minden épület esetében három alapvető szempontot kell figyelembe venni: a hasznosságot, a tartóságot és a szépséget, mindezt rajzon és modellen, hogy a tervezett épület maradandó, céljának megfelelő és építetőjéhez méltó legyen.²⁵ Ezeknek a követelményeknek csak a gyakorlattal rendelkező fundálómester tudott eleget tenni, ahogyan azt Batthyány II. Ferenc özvegye, Poppel Éva írta 1636-ban az egyik dunántúli építkezésével kapcsolatban tiszttartójának: „jó mester embereket köly elsőben erre hozni Regedébül avagy Gréczbül, akj ugy fundallia, hogy annak utanna állandos legyen.”²⁶ Az ő gondolatai csengnek vissza Debreczeni Tamás sárospataki tiszttartó I. Rákóczi Györgynek 1648-ban írott levelében: „Fundalonkis ninczien hozza, s annakwl ollian derekas Eppeoletet, kinek ereosnek, allandonak kellene lennio, mint czinalhatni meg?”²⁷ Batthyány II. Ferenc ezért írta 1601-ben Rohoncon kelt levelében az ott tervezett építkezés érdekében a Bécsben tartózkodó Sindly Lénárt udvari főemberének: „Az fhundalo Mestert es az Alczot igen kerlek hogy hozd el magaddal.”²⁸

Egyszerűbb építkezés, újjáépítés esetében a szóban történt meg-
egyező alapján is készülhetett az épület. Számtalan adat szól mező-
városi vagy falusi iparosok által, tervrajzok nélkül készült építkezé-
sekről. 1688-ban Nádasdy András tarródházi kastélyának tetőmeg-
újítására szerződött ilyen módon Merthoffer András ácsmesterrel,
s a szerződésben részletesen leírták a teendőket: „Torony és Gradics
föleének csinálására, folyosorul ki bocsátot uy épületnek, s – rundélnak
Copuláual valo meghfödözésére.”²⁹

A megbízó és a tervező-fundáló közötti kapcsolatot és magát a
tervezés menetét jól illusztrálja a rohonci kastélykápolna építése ese-
tében Batthyány I. Ádám és a bécsi kőművesmester és stukkátor Fi-
liberto Lucchese levelezése, illetve Batthyány fennmaradt feljegyzései.
1640. április 17-én kelt a megbízónak az a kiadási jegyzéke, amelyben
feljegyezte: „Az eő feölsege paranczolatiaira hagi Becsben mentem
mit attam ki es mire. [...] Paumaszter Filibertanak attam laykaufot
(azaz előleget, K. T.) az kapolnatul f. 33.”³⁰ Augusztus 17-én kelt újabb
feljegyzésében ez olvasható: „Filibertanak attam az Rohonczi kapolna
munkaiara laikaufot.”³¹ A két adat arra enged következtetni, hogy a
megbízás azt megelőzően és szóban történt.

Tervrajzokról azonban jóval korábbi időkből szólnak levéltári for-
rások. 1554-ben Léka alsó várának építését Francisco da Pozzo terv-
rajza alapján kezdték meg.³² Akkor, sőt már azt megelőzően is, alig
volt elképzelhető a tervrajz nélküli építkezés. A Batthyány család tag-

²⁴ MOL NRA. Fasc. 868.
No. 103.

²⁵ PALLADIO 1982, 15.

²⁶ Batthyány-levéltár,
I. Ádám iratai, 1. cs. f. 12.

²⁷ DÉTSY 1972, 350.

²⁸ Batthyány-levéltár,
Miss. 4147.

²⁹ Sallér-levéltár, 72. fasc.
no. 23.

³⁰ MKI Iványi.

³¹ Uo.

³² DÉTSY 1994, 231.

jai és a hozzájuk hasonló, igényes építtetők minden lényeges építkezése tervrajz alapján készült. Batthyány II. Ferenc levelezésében 1615-ből maradt fenn az a német nyelvű levél, amelyben Jacob Huebel am Straden prágai császári és udvari építőmester közölte, milyen rajzokat mellékel számára a tervezett rohonci mulatóház építéséhez.³³ A megrajzolt terv abban az 1640 előtti szerződésben is szerepel, amelyet Batthyány I. Ádám kötött a németújvári belső vár átformálására a bécsi Giovanni Battista Orsolini építőmesterrel. Szövegének korabeli magyar fordítása szerint a munka úgy készül, „ahogyan az a rajzon előre látható”.³⁴ A tervrajzok az épületek alaprajzát és függőleges irányú metszetét, valamint homlokzatát ábrázolták már akkor is, amikor Filiberto Lucchese az 1641-ben Batthyány I. Ádámnak küldött, a németújvári vár és az alatta levő ferences kolostor átépítésére vonatkozó terveiről írt.³⁵ 1643-ban, amikor a rohonci kastély kápolnáját építették Lucchese tervei szerint, kifogásolták, hogy a pallér „annak előtte meg nem mutatta volt Nagságoddal az epület feleöl valo dispositiojat”.³⁶ A Rába menti Csákány kastélyának építése idején, 1648 tavaszán azt írta az ottani tiszttartó Batthyány I. Ádámnak, hogy Carli mester és Hans Draier ács „egy Abriszt fognak czinalni” hozzá.³⁷ 1651-ben pedig arra kérték Batthyányt, jöjjön el Csákányba, hogy lássa a befejezés előtt álló kastélyt, mivel Carli mesternél „vagon az Obriz”.³⁸ A tervrajzok említését és az építkezéseken való jelenlétét, az építtető személyes ellenőrzését végül két 17. század végi adat zárhatja: 1684-ben Palásthy István kötött szerződést a „Győry Püspök Vram eü Nagysaga Paumasterevel, ugj mint Anthonius Knoravallal, hogh az mely epületet czynaltatunk Tornjon, az delineatio szerent”.³⁹ A kőszegi lakos Antonio Canevale személyével azonosítható építőmester ekkor a Szombathelytől nyugatra fekvő Torony faluban építette fel Palásthy kastélyát.⁴⁰ 1696-ban Batthyány II. Ádám kéri fel magához Bécsbe a rakicsányi kastélyon dolgozó kőfaragót és az asztalost, mindkettőt az „Abriss”-szal együtt.⁴¹ Az írott forrásokban szereplő *delineatió*k ből a legújabb korra alig maradt valami, ezért a dunántúli kastélyok viszonylatában az egyetlen ismert tervrajz az, amely a kismartoni kastély 1663-ban készült keresztmetszetét ábrázolja. A rajzon készítőjének neve nem szerepel, nagy valószínűséggel azonban az akkor már császári és udvari építőmester Filibert Lucchese műve.⁴²

A tervrajzokat készítő kőműves- és ácsmester létéből következik, hogy az eszmei-szellemi tervező munkában ugyanúgy járatos volt, mint a gyakorlati építésben, ahogyan arról fentebb már volt szó. Tervező és kivitelező, megvalósító között a középkorig visszavezethetően és ugyancsak a 19. század második feléig, képesítésük, illetve tanultságuk alapján nem volt különbség, ezért a 16–17. századi Magyarországán természetes volt, hogy a tervek készítői egyben építési vállalkozók, saját terveik megvalósítói is.

³³ Batthyány-levéltár, Miss. 20.645.

³⁴ Uo., Ép. iratok, 122. cs. f. 15–16.: a szerződés német szövege szerint „von Maurer Arbeit in Schloss zu Güssing wir in abriß ab zu sehen”.

³⁵ Batthyány-levéltár, Miss. 29.919.

³⁶ Uo., 2099.

³⁷ Uo., 22.671.

³⁸ Batthyány-levéltár, Ép. iratok, 122. cs. f. 16–17.

³⁹ Vég hely gyűjt., Palásti család levéltára, f. 6.

⁴⁰ Antonio Canevale személyére Harald PRICKLER, Giovanni Bernardo Ceresola: a szombathelyi Szent Márton-templom építője, *Vasi Szemle*, XII(1968), 442.

⁴¹ Batthyány-levéltár, Miss. 2905.

⁴² HOLZSCHUCH 1995, 148.

A kastély felépítését a tervrajz vagy a modell elfogadása után szerződéskötés előzte meg. A korban – ahogyan a tervrajzokat is más módon készítették és állították ki, mint manapság – a mai szemlélettől eltérően fogalmazták meg építési szerződéseit.

A 'szerződés' jelentésű *contractus* szó meglehetősen késő, dunántúli viszonylatban a 17. század utolsó évtizedeiből ismert. A Palásthy István fentebb idézett toronyi kastélyára vonatkozó, 1684-ben kelt irat viseli a „Contractus Stephani Palásti” címet.⁴³ Jóval korábbról, 1641-ből származik az a Zólyom megyei Osztrolukán álló kastély építésére vonatkozó *contractus*, amelyet Arcz Ábrahám selmecbányai kőművesmesterrel kötött Osztroluczky Menyhért.⁴⁴ A több ismert közül kiemelt példa annak lehet bizonyítéka, hogy az ország különböző tájain azonos volt a szokás.

A *conventio* magyar megfelelőjeként a megegyezés, egyezmény olvasható Palásthy idézett iratának külsején. Ezt a kifejezést használták Batthyány I. Ádám építési irataiban is az 1630–1640-es években kötött szerződésekben, felváltva a „végezés” szóval. A *conventio* a Carlo Retacco pallérrel kötött megállapodás címeként szerepel 1642-ben.⁴⁵ 1639-ben kelt a „Béczi Paumásztter Simon Rodekkal (azaz Simone Retacco építőmesterrel, K. T.) valo Végezés”,⁴⁶ de már három évvel korábban, 1636-ban készült az a feljegyzés, *memoriale*, amelyben ez olvasható: „Johann Batiszta Orszállal (Giovanni Battista Orsolini kőművessel, K. T.) á mint végeztünk az Szent Eleki Kastélynak meghéptése felleől.”⁴⁷

1632-ben jegyezte fel Sallér Pál dobrai főporkoláb, hogy „Szegődtem meg Alio Master Francz kű mivessel Aszonyom ü Naga Paranczoliattijabul (vagyis a bécsi Franz Allióval Batthyány II. Ferenc özvegye, Poppel Éva utasítására, K. T.) az it valo apatika Haznak meghczinaltatására”.⁴⁸ Ugyanő írta a következő esztendőben: „Alkutam megh Zalonaki Tislerel, Hansz Knedlivel.”⁴⁹ A leégett rakicsányi „itt valo Castell épiteset es chinaltatásat az Achal es kűmiesekkel [...] megh szegödtünk” – írta 1648-ban az ottani tisztartó.⁵⁰

A különböző elnevezésekkel jelölt szerződések, megállapodások, megszegődések kisebb részletektől eltekintve azonos felépítésűek. Kiállítója az építtetőtől annak íródeákján át a vállalkozó mesteremberig bárki lehetett. Bevezetőjében ott szerepel a megbízó és a munkát vállaló neve, az épület, majd felsorolják a végzendő munka részleteit. A Vas megyei Tarródháza kastélyának tetőfelújítására 1688-ban szerződő ácsmester a felsorolt tanúk előtt így nyilatkozott: „En Merthoffer András adom tudasara mindeneknek az kiknek illik, hogy én Nemzetes és Vitézleő Nádasdy András Urammal alkuttam meg, az eő Kglme Háza födelének uyítására, Torony és Gradics fölének csi-

⁴³ Véghely gyűjt., Palásti család levéltára, f. 6.

⁴⁴ DÍVALD Kornél, Újabb adatok a felsőmagyarországi reneszánsz építészetéről, *Művészet* XI(1912), 63–64.

⁴⁵ Batthyány-levéltár, Ép. iratok, 122. cs. f. 13v.

⁴⁶ Uo., f. 15.

⁴⁷ Uo., f. 13.

⁴⁸ Batthyány-levéltár, Földesúri familia, dobrai számadáskönyvek, No. 326/a f. 32.

⁴⁹ Uo., f. 35.

⁵⁰ Batthyány-levéltár, Miss. 48.869.

nálására.”⁵¹ A szerződés második részében a végzendő munkáért járó bért rögzítették, ahogyan azt az idézett tarródházi szerződésben leírták: „Száz tiz foréntokban és becsületes Laykaufban, a mint előre azokból az Száz Tiz forentokból eöt forentokat már föl is vettem.” Ezután következik a munkához szükséges építőanyag, esetleg a szerzőszámok és majdnem mindig a segédmunka, a napszámosok felsorolása, akiket ebben az időben az építtetőnek kellett biztosítania. A hazai mesterek szerződéseit befejezésül rendszerint arról szólnak, hogy a vállalkozó kötelezi magát a leírt és felsorolt munka hiánytalan elvégzésére. Erről Merthoffer ács szerződésében ez olvasható: „Mölylyeket én is tartozom az eö Kglme kívánságáha szerint jól és becsületesen vigbe vinnem.”⁵² Az ugyancsak 1688-ban, ostfiasszonyfai házának építésére Picheler János soproni ácsmester és Ostffy Miklós szerződésében egyaránt „tettek mind a ket reszről tiz taller kötest, a ki közülök ö kegyelmek az alku meg masolna, az meg allo fél a meg nem allo félen [...] meg vehesse”.⁵³ A többször idézett, Vas megyei Torony kastélyának építésére 1684-ben kötött „Contractus” című szerződésében a „Bernhard Paomazter” névvel jelölt Giovanni Bernardo Ceresola szombathelyi építőmester nyilatkozatát így írták le: „Eöys reafeleven, hogy az föl fogadot munkat veghben viszzy fogyatkozás nélkül.”⁵⁴

A különböző elnevezésű, az építtető és az építő közötti megállapodásoknak a 17. század folyamán volt egy olyan csoportja is, amit a legkifejezőbben a bécsi fundálómester Giovanni Battista Orsolini-nek 1637. február 3-án a Vas megyei Dobrán végzendő munkáját leíró szerződése világít meg „Az Bécsi Pau Maszternek belől meg irt Dobraj épületektül valo kiüanságáha” címmel.⁵⁵ Hasonló címet visel Filiberto Lucchesének a rohonci kastélykápolna stukkómunkáiról szóló 1640. évi irat: „Filibertának a kívánságáha az Rohonczi kapolnarol.”⁵⁶ Ettől kissé eltérő az az 1653. február 10-én kötött megállapodás, amelynek címe: „Az Keörmendj Vár Epületrül valo Jedzés, s – atul az Paumaszter mit kíván.”⁵⁷ Mind a háromban a kívánt munka rögzítését az érte járó készpénz, illetve az abból fizetendő előleg összege követi, azt pedig a természetbeni juttatás, a pénzösszezen kívül a kívánt bor, gabona, hús, illetve élő állat, esetleg vaj, sajt, bab, borsó, lencse mennyiségének felsorolása. Az Orsolini és a körmendi kastélyt építő Carlo della Torre munkáit és kívánságait rögzítő forrás magyar nyelvű, Luccheséé azonban olasz és saját kezű, mellette azonban megtalálható a korabeli magyar fordítás is. Az utóbbiban felsorolta a stukkók készítéséhez szükséges anyagot, a gipszet, a meszet és egyebet, valamint azt, hogy a helyiségben fűthető kályha legyen elegendő tűzfával és gyertya a világításhoz. A körmendihez hasonló felsorolás található a szükséges téglá, mész és faanyag mennyiségéről és az asztalosmunkáról az összes ajtó és ablak méretével, valamint az ahhoz szükséges szerszámokról. Végül valamennyiben szerepel a szállás és

⁵¹ Sallér-levéltár, 72. fasc. no. 23.

⁵² Uo.

⁵³ Ostffy-levéltár, 1. cs. T. fasc. f. 323. (no. 50.).

⁵⁴ Antonio Canevale és Giovanni Bernardo Ceresola személyére PRICKLER, Giovanni Bernardo Ceresola, i. m., 442.

⁵⁵ Batthyány-levéltár, Ép. iratok, 122. cs. f. 15–16.

⁵⁶ Uo., f. 16–17.

⁵⁷ Batthyány-levéltár, Leltárak, 111. cs. no. 31–54., f. 974/h.

a napi étkezés biztosítása: „az Mesternek itelt ittalt elegendőt, és amikor ide vagy penigh amoda kelletik menni, alaiá valo rendelt szerkeret... Az Pallirokeknak valo lako hazat, ezenkéuöl az munkas embereknekis Quartirt es fát.” Saját helyszínre jöveteléhez kikötötte: „Eő magának pedig mikor ide jeön, tisztességes Asztala es Ágya es azonkiuöl szerkeret érette küldenj mikor ide köly jeönj, es mjkor innéd el megyen.”⁵⁸

A szerződésnek mindezekon felül része volt az előlegként kifizetett áldomás, amely megint csak lehetett készpénz, de akár bor, gabona is. Nagysága megegyezés tárgya volt, általában a vállalt munka egy-két százaléka. Így szerepel Orsolini mester 1637-es németújvári szerződésében egy startin borral, amely jelentéktelennek látszik Lucchese két változatban készített rohonci kápolna tervének két hordó, azaz 20 akó és Bécsbe szállított borból álló áldomásához viszonyítva.⁵⁹ A kisebb építkezések alacsonyabb összegű szerződéseikhez viszonylag kis összegű áldomáspénz járult. Palásthy István 1684-ben toronyi kastélya építésére kötött 160 forintos szerződéséhez négy forintot fizetett Knoravall, azaz Canevale mesternek, Nádasdy András pedig öt forintot a Merthoffer András ácsmesterrel 1688-ban kötött taródházi, 110 forintos szerződésére.

Nemcsak a kőműves vállalkozóval, a stukkátorral, adott esetben az áccsal szerződött külön-külön a kor építtetője, hanem minden szakma iparosmesterével. Abbondio Bolla kőfaragómester „Mit kivan az küfarago az Rohonczi kapolnaban valo munkatol” címet viselő „végezés” részében felsorolták a szükséges kőfaragványokat, amelyekhez az árukat is leírták.⁶⁰ Egy évszám és mesternév nélküli és német nyelvű szerződéshez – amelynek korabeli magyar fordításban mellékelt címe „Uyvari Tislér munkáról valo jedzés az Himes Palotaban” – csatolt kimutatás „Az Tislyer munkához a’ minemio fa es deszka kivantatik” címet viseli.⁶¹ Egy másikon „Stukatorok kiuánsághy, ugi mint Szegh, giertya, s-eszköz a’ mi az eő munkaiokhoz tartozik, annak feol irata” olvasható.⁶² A dunántúli építtetők között mindez csupán a Batthyány család rendkívül gazdag, már a 17. században is minden pénzkiadással kapcsolatos témában gondosan vezetett leltárában található meg.

Ott szerepelnek a helyszínen folyó munkát irányító, a sokféle szakmát összefogó pallérokra vonatkozó szerződések is. Ők általában a vállalkozó kőműves vagy ácsmester bizalmi emberei voltak, az ő szóbeli ajánlásuk nyomán kapták megbízásukat. Így szerződtek 1637 és 1639 között évenként a bécsi Giovanni Battista Orsolini által fundált és vállalt németújvári és a rohonci kastélyon folytatott építkezések végrehajtására Jacopo Cavelle pallérral,⁶³ aki mestere váratlan halála után, 1639 őszén – Festetics Pál deák jelentése szerint – „az el múlt napokban ide jöt kűmiesit mind elvitte innend”.⁶⁴ Az Orsolinit követően felfogadott, ugyancsak bécsi Simone Retacco munkavezető pal-

⁵⁸ Lásd 104. jegyzet.

⁵⁹ Batthyány I. Ádám számadásaiban 1641-ben szerepel „Filip Bertanak ket hordoval” és „Filiberta Lukacznak hordo bor 20 ako”.

⁶⁰ MKI Iványi.

⁶¹ Batthyány-levéltár, Ép. iratok, 122. cs. f. 37.

⁶² Uo., foliázatlan lap.

⁶³ Uo., f. 15.

⁶⁴ Batthyány-levéltár, Miss. 14.009.

lérja rokona, talán testvére, Carlo Retacco pallér volt. A németújvári és a szalónaki várban, valamint a rohonci kastélyon végzett munkáinak hat önálló szerződéséről maradt fenn irat az 1641 és 1642 közötti időből.⁶⁵

A felsoroltak nem csupán az építtetők és az építők közötti megbízások és megállapodások, szerződések szövegezéséről, felépítéséről és tartalmáról, kettőjük viszonyáról és a lebonyolításban történt szerepéről nyújtanak felvilágosítást, hanem arról is, hogy az építkezéseken jelentkező minden önálló iparosszakmára külön-külön kellett szerződnie az építtetőnek. A 16–17. századi építkezésekhez eszerint nem szerveztek olyan egységes, kisebb-nagyobb műhelyeket, mint azt a korábbi kutatás vélte. Az egyes munkanemeket – vagy akár több rokon szakmát is – a pallérok irányították, de kézbentartásuk, főleg pedig szervezésük az építtetőt képviselő tiszttartók feladata volt, akik a munka menetéről, az azzal kapcsolatban felmerülő problémákról uruknak tartoztak jelentéstétellel. Mindez még a 17. században is a középkortól megszokott módszer változatlanságát bizonyítja, legfeljebb írásba foglalt formája módosult az idővel.

DÍJAZÁS ÉS MUNKABÉR, KIFIZETÉS ÉS ELSZÁMOLÁS

A bemutatott *contractus*, megszegődés, megalkuvás és egyéb címet viselő szerződések egyetlen esetben sem tüntetik fel elkülönülten a tervekészítés és a kivitelezés, a megvalósítás díját. A munkát vállaló tervező, azaz a fundáló, vagy szóban egyezett meg az összezről a megbízóval, vagy levélben értesítette arról. Filiberto Lucchesének a rohonci kastély kápolnájához készített tervével kapcsolatban 1640. augusztus 27-én kelt az a Batthyányhoz Bécsből küldött levele, amelyben megírta, hogy egy rajzon két tervváltozatot küld választás céljára „ainen abrisz wegen der bewüsten Capelln zu machen”. Az elsőért 550, a másodikért 400 forintot kért.⁶⁶ Ezt követően, dátum nélkül jegyezte fel Batthyány Ádám a következőket: „Az Abriss mellyik szép keteő kezöl, azt különben nem csinálhatya. Az masik Abrist penigh csinalya.” A számára is szebb változat helyett tehát az olcsóbbat választotta.⁶⁷

Megvalósítására 1640 áprilisában Bécsben 33 forint előleget és gipsz vásárlására további 11 forintot adott neki, ugyanazon év augusztusában pedig 6 tallér és 11 forint újabb előleget. Az 1640–1641 telén, kályhával fűtött és az előre kialakított gyertyákkal megvilágított kápolna belsejében elkészült stukkódíszítésért Batthyány 1641. évi elszámolása szerint mégis 550 forintot fizetett, ez az összeg azonban már Lucchese legényeinek munkadíját is tartalmazta. Az utóbbiak itálipénz fejében további 22 forintot és 50 dénárt kaptak. A kápolna oltárának elkészítéséért ugyanakkor 218 forintot fizetett a kőfaragónak. 1641 májusában, amikor Batthyány ismételtén Bécsben

⁶⁵ Uo., Ép. iratok, 122. cs. f. 13v–15v.

⁶⁶ Uo., Miss. 29.916/a.

⁶⁷ Uo., Ép. iratok, 122. cs. f. 17.

járt, saját feljegyzése szerint „Filiberta Lukacsnak attam ayandekon f. 110.”⁶⁸ A több részletben kifizetett munkadíj eszerint megközelítően 1000 forint körül volt, amelyben nem szerepel a szállás és a természetbeni juttatás, vagyis a napi ételmezés, a fűtés és a nem kevés gyertya ára.

A fennmaradt és ismert építési szerződések szerint a tervezők, a mesterek, a pallérok és legények ugyanis csak részben készpénzben, részben azonban gabonában, borban, vágóállatban és egyéb élelmiszerben kapták juttatásukat az építtetőktől, amint arról a szerződések ismertetése esetében már volt szó. A 17. század második feléig az utóbbi szerepel *conventio* néven. A század közepétől többnyire pénzzel váltották meg, és az írott források általában összecsúszva mutatták ki a természetbeni juttatás értékét. A korábban idézett körmendi szerződésében Carlo della Torre építőmester 1540 forintos készpénzfizetését követően 151 forint árú bort, búzát és hízott sertést soroltak fel. Egyes szerződésekben a vállalkozó mester nem egy összegben, hanem az építkezés részleteit felsorolva, javaslatában azokat külön-külön árazta. Orsolini fundálómester Batthyány I. Ádámmal kötött, 1637. évi szerződésében Rohoncon 450 forintért vállalta az alapozás munkáját az ahhoz szükséges földmunkával együtt, az azt követő kőművesmunkát pedig 5500 forintért.⁶⁹ Hans Moser hartbergi kőfaragó ugyancsak a rohonci kastélyra és szintén 1637-ben kötött „végezés”-ében egy kifaragott oszlop – valószínűleg az udvari árkád-soré – ára 7 forint, egy ablakkereté ugyanannyi, egy ajtókereté 6, egy kályha fűtőnyílásáé 2,5 forint volt.⁷⁰ Abbondio Bolla idézett, a rohonci kastélykápolna kőfaragványairól szóló 1640-es szerződésében „az mint az Abresz mutatya”, a fehér és fekete márványból készülő padlóburkolat ára elkészítve 200 forint és 2 startin bor, az oltár oszlopaie 50 forint, az azelőtt levő lépcső és korlátja 150 forint, az ajtó kerete 20, az ablakoké 5 forint.⁷¹ Az ilyen módon kiállított iratok címében olvasható a feljebb már szereplő, a vállalkozó mester „kívánsága” kifejezés, ezért árajánlatnak is felfoghatók.

A Moson megyei Gátán tervezett kastélya építésére Esterházy Dániel 1629 és 1635 között Hans Baur építőmesterrel évenként meghatározott munkára szerződött. A mester bérét is eszerint kapta. 1629-ben készpénzben 115 rénes forintot vett fel és egy müt búzát, majd ettől kezdve évenként az ezt megközelítő összeget és melléje gabonát, bort, hízott disznót.⁷²

A mesterekkel és a pallérokkal szemben a legények, akár az építtető, akár a vállalkozó mester fizette őket, napszámbért és napi ellátást kaptak. A szerződések és megállapodások erre vonatkozóan csak utalásokat tartalmaznak. A beosztottak munkabérének megállapítása a mesterre, illetve az általa képviselt céhre tartozott. A szerződések inkább csak az ellátásra vonatkozó adatokat tartalmaznak, az pedig országosan majdnem mindenütt napi 1 pint bor és 3 cipő

⁶⁸ MKI Iványi. A kápolna stukkómunkájáért fizetett 550 forint és az itálipénz és gipsz árában felvett 22,5 forint szerepel in AGGHÁZY 1959, 194, és AGGHÁZY 1965, 107.

⁶⁹ Batthyány-levéltár, Vegyes számadások, 17. cs. f. 228.

⁷⁰ MKI Iványi.

⁷¹ Uo.

⁷² Esterházy család, zólyomi levéltár, III. E. 5. 50. cs. Számadások, 1629–1762. és KOPPÁNY Tibor, A gátai számadások: adatok egy 17. század eleji dunántúli uradalom építkezéseiről, *Műemlékvédelmi Szemle*, X(2000/1–2), 145–157.

volt. Ennyit kapott 1623-ban a németújvári váron dolgozó Friedrich Inau kőműves,⁷³ ennyiben alkudott meg ugyanott 1632-ben a torony sisakját készítő két ács,⁷⁴ 1644-ben a kőfejtő és segédje,⁷⁵ 1649-ben a körmenyi kastélyon a német ácsmester és legényei.⁷⁶ Lucchese rohonci stukkátorai azonban emellé napi két font húst és egy tyúkot alkudtak ki szerződésükben.

A levéltárakban fennmaradt számadások, fizetési jegyzékek nyomán nem állapítható meg a kifizetések összegében vagy időpontjában azonos rendszer. A rohonci Batthyány-kastély 1634 és 1639 közötti építési elszámolásaiban a „Paumasternek ualo fizetes” cím alatt 1636-ban két, 1637-ben tizenegy, 1638-ban hét és 1639-ben egy alkalommal fizettek, az összeg pedig valószínűleg a végzett munka nagyságrendjének megfelelően alakult 24 és 400 forint között. Az ácsnak 1637-ben hatszor, 1638-ban hét, 1639-ben három alkalommal fizettek 21 és 100 forint között, a kőfaragónak ugyanebben a három évben három, illetve két-két alkalommal 10 és 50 forint közötti összegeket. Ugyanennek a kimutatásnak a németújvári várra vonatkozó részében látszólag teljesen rendszertelenül fizettek.⁷⁷

A dunántúli nagybirtokok építkezéseire vonatkozó adatok szerint a pénzbeli juttatás megegyezett a század első feléből származó, hivatalos soproni ár- és bérlimitáció által meghatározott összegekkel. Eszerint a kőműves- és az ácsmester napszáma 28, a legényeké 24 dénár volt.⁷⁸

Az egyesített tervezői és vállalkozói díj, valamint a munkabér nagysága a 17. században, valószínűleg azonban már a 16. század második felében is, vagy előre kialakított átalányösszeg volt, amely vonatkozhatott a felvállalt teljes munkára vagy csupán meghatározott részeire, illetve meghatározott időn belül történő elvégzésére, vagy az ország különböző területein kis mértékben változó, de meghatározott keretek közt mozgó napszámbérre.

ÉPÍTÉS ÉS MUNKASZERVEZÉS

• *Előkészítés és anyagbeszerzés*

A tervrajz elkészítését és az építési szerződés megkötését követő munkamenetről és szervezéséről szerte az ország területéről sokféle forrás tudósít. Az építtető és a mesterek levelei, a tisztartók jelentései, az egyes uradalmak elszámolásai, számadásai, az építkezések menetéről és az azokkal kapcsolatos anyagbeszerzésről, kiadásokról készített jegyzékek adataiból egy-egy építkezés bonyolítása nagy vonalakban összerakható.

Az Esterházy Dániel által emeltetett, Moson megyei Gáta kastélyának 1629–1635 közötti számadása az első esztendőben tégláégető kemence és egy náddal fedett téglaszáritó pajta felépítésének költségeivel kezdődik. Ezt téglavető formák készítése és a tégláégetéshez

⁷³ Batthyány-levéltár, Miss. 25.372.

⁷⁴ Uo., 13.506.

⁷⁵ Uo., 22.557.

⁷⁶ Uo., 33.724.

⁷⁷ Batthyány-levéltár, Ép. iratok, 122. cs. No. 39.

⁷⁸ DOMONKOS Ottó, *Ár- és bérlimitációk Sopron városban és Sopron megyében. XVI–XIX. század*, Budapest, 1980, 53 (Előmunkálatok a magyarság néprajzához, 8.).

szükséges fa és szalma megvásárlása követi. Ezután vették meg a közeli, farkasfalvi erdőben az építéshez szükséges faanyagot és kezdték meg a Sopronhoz közeli Margitbányán „az Aitokhoz es Ablakokhoz az küweket faragni”.

A rohonci kastély építésének az 1630-as évek elejéről származó elszámolása ugyanilyen címekkel kezdődik: „Mész kemenczehez ualo keőfeitestől az keőfeitőnek és mész egetőnekis walo fizetes [...] keőfeitőnek ki az epülethez köuet feitet”, valamint a „Teglaüetőnek ket féle Tegla csenaltatasul” fizettek.⁷⁹ A kincstártól vásárolt körmendi kastélyt 1609-től építtette át Batthyány II. Ferenc. Az építkezés itt is téglakészítéssel kezdődött: „Az tegla vető Körmenden volt, ahol regen teglat egetek, es ahol az kemencze vagon, ot kely teglat vetni” – írta a tisztartó az év elején, később pedig arról számolt be, hogy „az Teglat be hordattam az Varban, vagon gondolom husz ezer”.⁸⁰ Az építkezés előkészítő munkanemei közé tartozó téglavetésre és égetésre, kőfejtésre ebben a korban önálló szakmákat képviselő mestereket kellett szerződtetni, a téglásmester és a kővágó vagy kőszegő külön szakma volt. Munkájukhoz a segédmunkát az építtető saját jobbágyainak robotjával biztosította.

A téglának és egyéb építőanyagoknak a helyszínre történt szállítását követően megindul kőművesmunkához azonban még sok minden kellett. A gátai kastély építésénél 1630-ban az uradalmi pintér hordókat gyártott, „az melj hordokban az kő miuesek uizet tartattanak”. ugyanott és ugyanakkor „állásnak ualo deszkat 80 szálat uettem”, majd „uettem az Arcusok (a boltozáshoz szükséges, az ács által fából készített mintaívek, K. T.) szegezni ezer lécz szeget”. 1617-ben a németújvári tisztartó azt jelentette, hogy „Az Fridryk kőműves [...] zaz zal dezkat kerne es zaz zal fenyő fat allasnak, azt pedig öreg hának mongya es negy zeglet formara meg kelly faragny”,⁸¹ vagyis nagy keresztmetszetű gerendákat kér ahhoz az állványzathoz, amelyről vastag kőfalat lehetett falazni. Állványanyag hiányában ugyanis akkor sem lehetett dolgozni, az építkezés leállt, mint ahogyan az 1619-ben Körmenden, a kastélynál történt: „az keőmies allas dezka nélkül szükölködik es nincs honnend vennünk”.⁸²

A téglá, a kő, a mész és a homok, a víztároló hordók és az építési állvány biztosításán túlmenően majdnem minden munkanemhez segéd munkásokra is szükség volt, ahogyan azt 1623-ban írta a tisztartó Batthyáynak: „Az Friderik kömiessel zolottam [...] valamenny kömiesse lezen, minden kömiesnek hatt hatt ember kel, ketté meszet hordani, az négye keőwet.”⁸³

Az olyan nagybirtokon, mint amilyen a Batthyány családé volt, egyes kastélyokban kisebb-nagyobb javításokra is tároltak építőanyagot. A bozsoki alsó kastély 1664. évi inventáriumában 4300 téglá és három kemence mész mellett „Az Castély épületére” vastag és vékony fenyődeszkát, valamint ablakkeretekhez szükséges tölgyfa lé-

⁷⁹ Batthyány-levéltár, Ép. iratok, 122. cs. No. 39.

⁸⁰ Batthyány-levéltár, Miss. 7165, 43.747.

⁸¹ Uo., 7390.

⁸² Uo., 40.877.

⁸³ Uo., 30.523.

ceket írtak össze.⁸⁴ A kő és a tégl mellett a fa volt a leggyakoribb építőanyag, bár a végvárok és a kastélyok legtöbbször ebből készült erődítményei nagy mértékben pusztították az erdőket.⁸⁵ Alsókindvai Bánffy István már 1560-ban így írt Batthyány Kristófnak: „valamely malom ala valo fat igerthwnk volt kegelmednek ez el mwlt nyarban [...] annyira el fogiatkozott az yo fa az erdon hogi mayd magwnk ys meg zwkeolwnk fa nekwl.”⁸⁶ Az erdők fogyásával az építetők arra kényszerültek, hogy az azzal rendelkező nagybirtokosoktól vásároljanak fát, mint ahogyan szőkeföldi kastélyának tetőépítéséhez 1570-ben Bejczy Gergely Batthyány III. Boldizsártól kért szálfagerendákat.⁸⁷ 1583-ban Viczay György arra alkalmas erdő hiányában a soproni tanácstól kért húszerre való fát lósi háza – amely az ottani kastéllyal volt azonos – megkezdett építéséhez.⁸⁸ 1585-ben a győri püspökök fertőrákosi kastélyának építéséhez kért 12 gerendát és ugyanannyi pár szarufát az ottani tiszttartótól.⁸⁹ 1656-ban Szentjakabi Pethő György írta Batthyány Ádámnak: „az Körmendi vár épületire Nagyságod számára az en Szent Jakabi erdőmnek javat [...] le vagtak, az mi keves hatra maradt azon el pusztított erdőmben, had epithessem megh en is vele az mi pusztja Hidveghi Castelunkat.”⁹⁰

Az apai első kastélyról szóló és már idézett beszámolót Wathay így folytatja: „mikoron látta volna szegény atyám, hogy az faház romlandó és nem örökös volna, úgy kezdette szegény azon helen téglából építeni vági házamat, fondomentomából újonnan, mikor írtanak volna 1560.”⁹¹ A kastély eszerint 1560-tól épült át téglából, maradandóbb anyagból. A téglából vagy a hegyvidéki tájon kőből készült épületek anyagának beszerzése sem volt mindig járható megoldás. A nyugati határszél és a Bakony hegyvidékeinek kivételével építésre alkalmas falazókőben, különösképpen pedig az ajtók, ablakok kereteinek és egyéb finomabb részleteknek a készítéséhez szükséges faragványokra alkalmas kőanyagban szegény volt ez a táj. Mindebből következik, hogy akár a kőből, akár a téglából falazó kőművesben és a kőfaragásban jártas mesterekben is nagy volt a hiány, ők inkább a városokban, Kőszegen, Sopronban, az ottani nagy váruadalmak településein éltek. A Dunántúl síkvidéki tájain a falazáshoz nélkülözhetetlen mész beszerzése is nehézséget okozhatott. Hasonlóképpen problémát jelenthetett a téglaműanyag megszerzése, mert a téglavetés és égetés komoly anyagi befektetést igényelt.

A nagybirtok, ha módja volt rá, önellátásra rendezkedett be, saját erdőiből maga termelte ki a faanyagot, szükség esetén kőbányát nyitott és téglavetőket építtetett. Ezekből azonban nemcsak a maga építkezéseit szolgáltatta ki, hanem eladásra is termelt, akárcsak a városok, köztük is legfőképpen – szabad királyi városként – Sopron.

A középbirtokos nemesség és sokszor még a kőbányák helyétől távoli főnemesség kastélyépítéséhez szükséges faragható követ ezért a legtöbbszor távolról és rendszerint a nagybirtoktól kellett kérnie.

⁸⁴ Batthyány-levéltár, Leltárak, no. 84.

⁸⁵ R. VÁRKONYI Ágnes, Történelmi ökológia és a művelődés története, in *Európa híres kertje. Történelmi ökológiai tanulmányok Magyarországról*, Budapest, 1993, 268.

⁸⁶ Batthyány-levéltár, Miss. 1719.

⁸⁷ Uo., 5419.

⁸⁸ Házi Jenő, *XVI. századi magyar nyelvű levelek Sopron város levéltárából*, Sopron, 1928, 130.

⁸⁹ Uo., 149.

⁹⁰ Batthyány-levéltár, Miss. 36.611.

⁹¹ WATHAY 1976.

Nádasdy Kristóf egervári kastélyához 1564-ben a Keszthelytől északra fekvő, a Gersei Pethő család birtokában levő Reziből szállították szekereken a követ; az ablakok kereteit 1567-ben a soproni Ludovicus lapicida faragta.⁹² Az arra felkészült nagybirtoktól vagy a nyugati határszélen fekvő városoktól lehetett beszerezni a téglát és a meszet. A fertőrákosi provizor, Körtvélyessy János által 1585-ben Sopron városához írott és tetőépítéshez szükséges faanyagot kérő levelében említi, hogy azt megelőzően téglát és meszet már vásárolt tőlük. Bejczy Gergely 1567 és 1569 között épített szőkeföldi kastélyához Batthyány III. Boldizsártól kért téglát és meszet.⁹³ 1585-ben megkezdett dénesfai kastélyépítéséhez is a soproni tanácstól kért meszet Cziráky Mózes.⁹⁴

Bizonyos fafajták, például a vörösfenyő hiánya – amely a tetőfedéshez elengedhetetlen zsindely alapanyaga volt –, még a főúri nagybirtokot is behozatalra kényszerítette. A Batthyány-birtokok gazdasági vezetőinek 16–17. századi levelei számtalan esetben kérték tetőfedő zsindely beszerzését, illetve többnyire Bécsből történt vásárlását, holott a németújvári várhoz tartozó Őrség lakóinak kötelességei közé tartozott a zsindelykészítés. A kisebb birtokú kastélytulajdonosok nem egy esetben a nagybirtok uraitól, köztük többek között a Batthyányaktól kértek zsindelyt, mint 1658-ban Csányi Bernát tótfalusi kastélyához, vagy 1686-ban az apáti kastély fedéséhez maga Batthyány II. Ádám leánya, Borbála, Rimaszécsi Széchy Péter özvegye.⁹⁵

A mintaként bemutatott esetek az építkezéseknek a későbbi és a hagyományos gyakorlattal megegyező kezdéséről tanúskodnak. Azonban, ha erre mód és lehetőség volt, a téglát a helyszínen vagy ahhoz közel vetették és égették, a falazáshoz és a mészégetéshez szükséges követ, ha volt ilyen, a közeli és uradalmi bányában fejtették, a fát a környékbeli erdőben döntötték. Az építtetők – érthető gazdasági szempontból – az építőanyagot igyekeztek saját uradalmaikkal előállíttatni, mivel a munka végzéséhez kellően képzett mesterekkel nem rendelkeztek, és őket, valamint a tervrajzok készítőit fizetniük kellett. A Batthyányak idézett építési adatai erről szolgálnak bőséges felvilágosítással.

• *A munka beindítása: a helyszíni kitűzés és az alapás*

A tervrajzok és építési szerződések birtokában kezdődő építkezés a készítendő épület kiterjedésének és falainak a helyszínen történő kijelölésével, a legújabb korban szokásos szakkifejezéssel, a kitűzéssel indult. A kutatás rendelkezésére álló kevés, erre vonatkozó adat közül kiemelkedik az egyébként királyi szolgálatban álló, itáliai Joannes Maria Speciecasa kőművesmester Nádasdy Tamáshoz 1554-ben írott levele, amelyben arról értesítette, hogy „Lékán karókkal ki van tűzve Francisco de Pocho (Pozzo) tervének rajzolata”.⁹⁶ A tervnek megfelelően az épület alaprajzát tehát már akkor is karókkal tűzte ki

⁹² 1564: Nádasdy-leveltár, B. 1559. Számadások, részletezés nélküli adat. MKI Horváth T. A. 1567: uo., 180/b.

⁹³ Batthyány-leveltár, Miss. 5383, 5394, 5396.

⁹⁴ HÁZY, i. m., 146.

⁹⁵ 1658: Batthyány-leveltár, Miss. 8915. 1686: uo., 3302.

⁹⁶ DÉTSKY 1994, 231.

Speciecasa mester, a Nádasdy számára másutt is dolgozó Francisco da Pozzo tervei alapján.⁹⁷

Adatok hiányában ismeretlen, hogy a templomok és kolostorok építésének megindítása alkalmával tartott ünnepélyes alapkövetéssel szokását kastélyok építésénél is megtartották volna. Az azonban valószínű, hogy az általános gyakorlatnak megfelelően az ebben az esetben szokásos áldomást itt is megülték és itt is szokás volt a vállalkozó mester számára ekkor előlegként jelképes összeget fizetni.

Az építőmunka első lépéseként ezután következett az alapfalak és az esetleges pince helyének kiásása. Ez a munka többnyire az ebben a korban külön szakmát jelentő toásó mester és legényeinek feladata volt. A többször idézett gátai Esterházy-kastély számadásában olvasható, hogy „az első esztendőre az keomiuesnek Hans Paurnak munkára [...] attam 115 renest és d. 17. ezen kiüül az pinczen walo ásásért adtam neki fl. 94 d. 97.”. Külön tételben szerepel az a napszám, amit „az tó Asso legeninek ki az pincze fundamentumot segitet ásnj” fizettek. Az 1630–1631-ben Gátán dolgozó toásók lengyelek voltak, amint az az ország egyéb építkezéseiben is megfigyelhető. A hazai céhes ipar történetének irodalmában a toásó mesterség ismeretlen. Ennek oka az lehet, hogy a későbbi évszázadokban különösen meg nem becsült „kubikus” munka akkor, amikor hatalmas méretű várak épültek földből, különleges szakértelmet kívánó és megbecsült, de Magyarországon talán kevésbé művelt mesterség lehetett.

• *A kőművesmunka*

A kiásott alapárkokba az alapozást természetesen már a kőműves készítette, ott végzett munkáját a korabeli számadások alapján csak ritkán lehet elválasztani az egyéb falazási feladatoktól.

A korábbiakban vázolt, a 16–17. századi Batthyány-építkezéseken szereplő kőművesek közül az 1610-es években Friedrich Inau több legénnyel dolgozó pallér volt, s a körmendi kastélyon kívül Németújvár és Szalónak várának építésén is részt vett. Mesterük a stájerországi Gleisdorf városába való vállalkozó, Thomas Weiss, csak időnkint jelent meg az építkezések helyszínén, hogy emberei munkáját ellenőrizze és irányítsa. „Az Mayster Thoma itt volt [...] az minemő ablakokat rakoth az kőmies, jo vallotta, hogy jo legyen, az minth Nagsagod parancsolta” – írták Körmendről.⁹⁸ Szalónakról, az ottani ciszterna építéséről jelentették, hogy úgy építi a kőműves, „az mind majszter Thoma elejeben attá es megh mutatta”. A mestert betegsége idején pallérai otthon keresték fel, s ő ott „megh monta az Frydryknek mi hozz kezdjen addegh, mastan azt rakia”.⁹⁹

A kőművesmunka sokrétegűségére világítanak rá Boros Benedek németújvári tiszttartó 1619. évi beszámolói. Júliusban „megh padlották”, vagyis deszkaburkolattal látták el a pattantyúsok házának mennyezetét, augusztusban elbontották a kis konyhát és az új palota

⁹⁷ Pozzo Lékán kívül Sárváron is dolgozott Nádasdynak és ő építette számára bécsi házat. Minderre KOPPÁNY Tibor: Francisco da Pozzo „architectus regius” és köre. Adatok a magyarországi várépítés 16. századi történetéhez, *Műemlékvédelem* 28(1984), 1. sz., 1–16.

⁹⁸ A németújvári tiszttartók levelei Thomas Weiss mesterről: Batthyány-levéltár, Miss. 7382, 7395, 22.280, 25.337, 29.799.

⁹⁹ Uo., 7382, 22.280.

falait rakták fel, közben Friedrich kőműves harmadmagával a híd alját falazta, ősszel pedig a sütőház kemencéjét és kéményét építették.¹⁰⁰ A kőműves az építés menete közben hasznos tanácsokat is adhatott, ahogyan az a rakicsányi kastély 1649-ben történt újjáépítésénél volt. Scholtz Kristóf provizor írta: „az keömies, ki Rakitsani Castelt épét, hozzám jütt, azt mongya hogy képtelennek láttya, az mint az elöt voltak Rakicsani Castélban azok az Ablakok, kik az hazakbul folyosóra vagy tornáczra szolgaltanak, mivel az folyosóru minden hazban az ember be nézhet az ablakon. Ha Nagod jó akaratya volna, be rakatna azokat es azoknak az faragot köveket, kik azokon az ablakokon vannak, masutt csinalna föl.”¹⁰¹

A megkötött szerződések értelmében a segédmunkát, amint arról már szó esett, az építtető biztosította. A Batthyányak építkezésein általában rabok, többségükben török hadifoglyok végeztek. Az építőanyagot szintén az építtető adta. 1619 augusztusában a hidat falazó Friedrich állványanyagot és ahhoz deszkát kért. Az utóbbi azt bizonyítja, hogy a munka többféle ok miatt nem mehetett zökkenőmentesen. Körmendről írta meg Somogyi András tiszttartó, hogy a tervezett nyolc új ablak helyén a kőműves „az keő falakat nem vaghta ki még” a régi falból, mert egyrészt az azokba kerülő kőkeretek még nincsenek a helyszínen, másrészt „az kűmiesek azt mongyak, hogy Nagsagod az Altsot ala küldgye, mert ha az Ablakokat be rakják, az Mester gerenda osztan fel nem vonható”.¹⁰² 1611-ben arról értesítették Batthyányt, hogy Christoph kőműves eltűnt Németújvárról, most is valahol csavarog, egyébként is csak akkor dolgozik, ha bérét előre megkapja.¹⁰³ Körmendről 1619-ben arról panaszkodtak, hogy „megh erttettem ugyan az Nagsagod parancholattjath az keömies felől, az zalgaja megh jeötth, de az ura el marath, merth megh rezegült volt”.¹⁰⁴ Marusits Mátyás várnagy 1622-ben értesítette urát, hogy „az kőmivest mi illeti [...] hallottam, hogy Grecben ment volna. Az masik kőmives penigh [...] ugy ment el hogy Körmendre mégyen, oda pedig nem ment”.¹⁰⁵ Festetics Pál deák 1639-ben jelentette Batthyány I. Ádámnak, hogy Bécsben váratlanul elhunyt Orsolini építőmester, és pallérja a félig kész pincét otthagya, kőműveseit elvitte Németújvárról.¹⁰⁶

• *A kőfaragás*

A kastélyok kapu-, ajtó- és ablakkeretei, lépcsői, kandallói, a cserép-kályhák lábai és még sok egyéb részlet készítése a kőfaragók munka körébe tartozott. Az idézett szerződésekből és a fennmaradt levelezésből kitűnik, hogy ezeket a legtrikább esetben faragták a helyszínen. A nagybirtok saját uradalmi kőbányáiban fejtette a követ, ha rendelkezett ilyennel, ha pedig nem, akkor távolabbi helyről vásárolta. A kisebb birtokkal rendelkező építtetők számára csak az utóbbi megoldás volt a lehetséges. Az épületek kőből készülő részeit a bányában történt fejtés után még ott a kívánt méretre nagyolták, majd a bányá-

¹⁰⁰ Uo., 7388–7396.

¹⁰¹ Uo., 42. 039.

¹⁰² Uo., 43.738.

¹⁰³ Uo., 7247.

¹⁰⁴ Uo., 40.876

¹⁰⁵ Uo., 20.487.

¹⁰⁶ Uo., 14.009

hely közelében levő műhelyben faragták készre. Az ilyen munkához tervdíjra volt szükség vagy olyan kimutatásra, amely minden kőfaragvány méretét pontosan megadta. Ezt követően az építető által biztosított fuvarral szekerelték az építkezés színhelyére. A kívánt mennyiséget a kőfaragómesterrel kötött szerződés tartalmazta.

A rendelkezésre álló és eddig ismert, kevés 16. századi adat a kőfaragók munkájának akkori ismertetésére nem alkalmas. A levéltári források létüket és munkásságukat bizonyítják, emléküket pedig egyes kastélyok reneszánsz kőfaragványai őrzik. Közülük a kiemelkedők a kis számban megmaradt, a század második feléből származó kandallók, amelyek díszítése a század végétől az itáliai manierizmus itt meghonosodott formavilágát mutatja. Közéjük tartozik a sopronkeresztúri kastély gazdag stukkódíszes, Nádasdy- és a csákánydoroszlói kastélyban levő, Batthyány-címeres kandalló, az utóbbi azonban Szalónak várából került Csákánydoroszlóra.¹⁰⁷

1648-ban Scholtz Kristóf dobrai tiszttartó azt írta Batthyány I. Ádámnak, hogy „Az keő farago megh tekintette az ith valo keőbaniat... Azt mongya, hogy az minemeü keőcsatornia kévántatik [...] ahoz anni keövet találhat”.¹⁰⁸ A kőfaragómunka egyes részei eszerint a bánya megtekintésével kezdődtek, még a szerződés megkötése előtt. A Kisalföld sík vidékén fekvő Gáta kastélyának ablakkereteit 1632-ben az Óvárnak nevezett ausztriai Deutsch-Altenburgban vásárolták, ahogyan az a tiszttartó levelében olvasható: „az keő faragonak, nemet óuárinak az ablakokhoz ualo köuek áraban adtam f. 20. d. 80.”¹⁰⁹ A gátai kastély nyílásainak kőkeretei csak részben készültek Deutsch-Altenburgban, egy részüket a kismartoni uradalomhoz tartozó Szentmargitbányán faragták: „az keő faragonak S. Margarétára adtam 24 reneset és 30 pénzt.”¹¹⁰ Batthyány I. Ádám építkezéseihez, köztük a rohonci kastélyhoz a szomszédos stájer Hartberg adta a követ és a feldolgozásukhoz szükséges kőfaragókat. Ők nagyjából olaszok voltak, akik már a 16. században letelepedtek a kőbányáiról ismert kisvárosban. A legtöbbet foglalkoztatott, ott lakó Abbondio Bolla készítette a rohonci kastély ajtó- és ablakkereteit, lépcsőit, a kastélykápolna Filiberto Lucchese által tervezett oltárát, a lépcsőjét és korlátját, valamint a padlóburkolatot. 1640-ben „Hans Moser [...] csinalion 53 kübül egy kerengő gradicsot, attul fizetnek neki”. Ugyanő 1637-ben már oszlopokat és oszlopfőket faragott Rohoncra.¹¹¹ A számadásokban és levelekben Anton Butz, Buz, Pucz néven szereplő Antonio Pozzo 1650-ben a kastély belső udvarára szobrokkal díszített szökőkutat faragott.¹¹² A szintén hartbergi Ruprecht Rosenberger 1640-ben a kápolna elé, „az harangh az hol fogh álanj, annak tornja”-t faragta.¹¹³

1642-ben írott levelében Bolla az elkészített és már a helyszínrre szállított ajtókeretekért járó pénzt kérte és egyúttal 24 ládat „Az Rohonczy zentedgyhaz padimentomozásához walo keövekért”, valamint a szerződése alapján járó bort, mert annak árából szerette volna ki-

¹⁰⁷ A sopronkeresztúri kandalló képe RADOS 1939, XXV. tábla, a csákánydoroszlói *Lapidarium Hungaricum* 5. Vas megye I., szerk. LÓVEI Pál, Budapest, 2002, 198. Az utóbbi szalónaki származására: *Az örökség hagyományozása.*

Könyöki József műemlék-felmérései, 1869–1890, összeállította VÁLINÉ POGÁNY Jolán, Budapest, 2000, 328.

¹⁰⁸ Uo., 42.020.

¹⁰⁹ Esterházy család, zólyomi levéltár, P. 1291. III. E. 5., 50. cs.

Számadások, 1629–1762. ¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ MKI Iványi.

¹¹² Batthyány-levéltár, Miss. 0005–0007, 7813–7817.

¹¹³ MKI Iványi.

fizetni a kőanyag árát és legényeit.¹¹⁴ Antonio Pozzo 1647-ben azt írta, hogy az előző évben végzett munkájáról elszámolt az udvarbíróval, de kéri a még ki nem fizetett 263 forintját és legényeinek a szerződés szerinti 30 mázsa rozst, mert ki kell fizetnie a helybeli parasztokat, akik a telkeiket átadták neki kőbányászásra. 1650-ben arról értesítette Batthyányt, hogy a megrendelt kőfaragómunka elkészítése és leszállítása után embereit elbocsájtotta, ezért új munkát egyelőre nem tud vállalni. Ha azonban küldenek neki a Szalónakra kért kőfaragványokért 24 és a Rohoncra rendeltékért 30 szekeret, kész újból összeszedni őket és az új megrendelésnek eleget tenni.¹¹⁵

• Az ácsmunka

A kőművesekhez hasonlóan a velük sok ágon összefüggő ácsok munkája is többirányú előkészítéssel kezdődött. 1609-ben a körmendi kastély építéséhez nemcsak téglát égettek, hanem az uradalmi erdőkben, Nickly ácsmester utasítása alapján, fát döntöttek, ahogyan Saly Imre udvarbíró írta: „Az mi az palotanak valo gerendakath illeti, mind megh hordattam, ugy minth hatvan eöth szal fath, es igen munkaloznak rajta mind az Alchok.”¹¹⁶ Az év júniusában jelentették, hogy Nickly mester harmadmagával megfaragta a Rohoncra való 80 gerendát és 150 szarufát. Megkezdte a németújvári új tető gerendáinak készítését is, amelyhez „Az Eörseghy Alczokat is fel hivtam egy hetre, hogy hamarab faraghyak”. A másfél évtizeddel később még mindig a Batthyány-uradalmakban dolgozó „mester Nykly” húsz őrsegi parasztáccsal dolgoztatta 1623-ban a németújvári tetők faanyagát.¹¹⁷

A tetők és egyéb, fából készült épületrészek megfaragása mellett az ácsok feladata meglehetősen sokrétű volt. Nickly ács 1609-ben Németújvárott is új tetőt épített, embereivel és az időnként melléje adott uradalmi jobbágyácsokkal együtt felpallózta az ebédlőházat, földemekeket ácsolt és a kőműveseknek szükséges állványokat épített. A század közepső évtizedeiben Batthyány I. Ádám építkezéseinek ácsmestere a Dunántúlon és a Felvidék nyugati felében sok helyen dolgozó bécsi vállalkozó, Simon Fraunhoffer volt. Az ő pallérja lehetett a rohonci kastélyon, Németújváron és Szalónakon munkavezető Wolfgang Grundner pallér¹¹⁸ és az őket követő Hans Draier, aki Németújváron és 1654–1655-ben a körmendi kastélyon faragott új tetőt, 1648-ban pedig a csákányi kastély új épületéhez készítette a már idézett tervrajzot Carli kőművessel együtt.¹¹⁹

A tetőállítás és azon belül a szarufák elhelyezésének korabeli elnevezését őrizte meg Darázs Gergely udvarbíró 1651-ből származó levele: „az eczetes ház föli megh vagyon födefázva, azt is csak léczezni köll.”¹²⁰ A rakicsányi kastély 1648–1649. évi újjáépítéséhez Temlyn Balázs deák kérte: „ha a szarufákat es leczeket megh hoznak, igen jó volna, az Gerenda faknak pedig gondjat viselem”, vagyis használták a mai elnevezést is.¹²¹

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ Batthyány-levéltár, Miss. 7165, 40.880.

¹¹⁷ Uo., 7084, 30.523.

¹¹⁸ Batthyány-levéltár, Ép. iratok, 122. cs. f. 14–15v.

¹¹⁹ Batthyány-levéltár, Miss. 22.671.

¹²⁰ Uo., 9863.

¹²¹ Uo., 48.869.

Az ácsmester sokoldalú munkája során a középkortól kezdve ebben a korban is számos épületet és épületfajtát maga készített. A kisebb igényű lakóházaktól a gazdasági épületeken át a templomokig, sőt nem egy esetben, amint arról már szó esett, a Dunántúlon is egész kastélyokat építettek fából.

A fából történő építkezés annyira hétköznapi volt, hogy ahhoz értő mesteremberekben nem volt hiány. Közöttük jelentős szerep jutott a mindenütt megtalálható faragómolnároknak. Ácsok egyébként minden jelentős mezővárosban, sőt a nagybirtok falvaiban is voltak. Az ő munkájuknak tulajdoníthatók a teljes egészében fából emelt kastélyok. Wathay Ferenc írta az apja által a Sopron megyei Vágon, 1560 előtt építtetett első kastélyról: „kezdet szegény elsőben építeni egy fa nagy rend boronaházat, kőbe fekve, kastély módra [...] árokja levén az faháznak [...] és kapuja.”¹²² 1596-ban a pinkamindszenti kastélyról írták, hogy fából készült,¹²³ az 1601 előtt emelt rábakovácsi kastélyról pedig 1677-ben.¹²⁴ 1672-ben Rakovácon volt vizesárokkal körülvett és fából készült kastély.¹²⁵ Közülük egy sem maradt meg és nem maradt egyetlenről sem leírás, sem alaprajz, ezért egykori formájuk ma ismeretlen. A Wathaytól idézett apai kastélyról szóló sorok viszont lényeges felvilágosítással szolgálnak. Közülük az első a vági kastély ott említett boronafalas szerkezete, a másik pedig a „kőbe fekve” kifejezés, amely azt jelzi, hogy a boronafalak kőalapokon nyugodtak. Ez a kőalapokon készült boronafalas házszerkezet jóval régebbi az egykori vági kastély építésének idejénél, a magyar falukutatás régészeti eredményei szerint középkori eredetű és Európa nagy részén elterjedt megoldás volt.¹²⁶

A magyarországi török kor sokoldalú krónikása, a múlt század első felében élt Takáts Sándor *Rajzok a török világból* című művében „A magyar erősségek”, „A magyar faragómolnárok”, valamint a „Régi faragómestereink” című fejezetekben állított emléket a famegmunkáló mestereknek, főleg a jobbágyácsoknak és a náluk jóval magasabb tudással rendelkező faragómolnároknak.¹²⁷ A mesterek dunántúli szereplése még feltáratlan, 1652-ben azonban a felvidéki Kutik József uradalmi molnár azért kapott Rákóczi Lászlótól egy, a Zsitva folyón működő malmot, mert sok esztendő óta minden építkezésén, főként a kistapolcsányi kastélyon dicséretre méltóan szakszerű, kitűnő munkát végzett.¹²⁸

A dunántúli nagybirtok építkezésein a 16. század közepétől szerepelnek újkeresztény ácsok. Nádasdy Tamás birtokain 1548-ban említik őket először, majd 1562-ig a keresztúri vár kastéllá történő átépítésén dolgoztak.¹²⁹ A Batthyány II. Ferenc által Morvaországból betelepítettek között 1622-ben jelentek meg az újkeresztény ácsok, akiket Batthyány fia, I. Ádám is sokszor és sok építkezésén alkalmazott. 1635-ben és 1644-ben Csáky László főkapitány részére Pápán dolgozott a Batthyányiak újkeresztény ácsa. Az 1653-ban a rohonci kastélyon és Szalónak várában említett ácsok egy része is újkeresztény lehetett.¹³⁰

¹²² WATHAY 1976, 139.

¹²³ Acta jes. Coll. Sopron. Fasc. 14. Fol. 24 26. No. 5.

¹²⁴ Batthyány-levéltár, Miss. 21.196.

¹²⁵ Monumenta Zrínyiana II., 210.

¹²⁶ HOLL Imre, Sarvaly középkori lakóházai, Archeologiai Értesítő, 1979/1, 33–51.

¹²⁷ TAKÁTS 1915, I., 1–32. és 422–463., III. 232–248.

¹²⁸ NRA. Fasc. 113. No. 38.

¹²⁹ KATONA Imre, Adalékok a nyugatmagyarországi anabaptisták történetéhez, Arrabona, VI(1964), 99–102.

¹³⁰ Batthyány-levéltár, Tisztartók, 1609–1676. f. 322.

• *A kovács munkája*

A kőműves, a kőfaragó és az ács által épített szerkezetek összefogására a falakba sok esetben vonóvasakat kellett elhelyezni, a tetők gerendáit vaskapcsokkal kötötték össze, a kapuk fa alkatrészeit vasból készült pántokkal fogták össze, a felvonóhidakat vasláncsal eresztették le és húzták fel, az ablakokra vasrács került. Elkészítésük a rendszerint uradalmi kovácsra várt, a hozzájuk való anyagot azonban rendszerint vásárolni kellett. Ez alól kivétel csak a nagybirtok volt, amely ha lehetett, saját vashámort létesített.

A gátai kastélyépítés számadásaiban olvashatóan „az foglalo uassak czinaltatassatul az kouacznak, es az ablakra ualo rostelitol fizedtem”, valamint „czinaltattam 3 rostelit az ablakokhoz, 6 pár foglalo uassat, 4 kötő uassat gerenda kötnj”. Ugyanott „az kouacznak [...] az kaliákhoz zalo vasak, kötőző uasak az kémény mellett” készültek, vagyis a tetőgerendákat összekötő ácskapcsokat, a cserépkályhákba helyezett abroncsokat és a magas kéményeket kitámasztó rudakat gyártotta a kovács.¹³¹

A Batthyány-uradalmak építkezéseihez szükséges vas alkatrészeket és -elemeket a szegektől az ablakrácsokig a Pinkafőn levő hámorban gyártották. A kész termékeket a közeli Radafalván tárolták, ahol külön számtartó és mellette dolgozó íródeák vezette a vásáru saját felhasználású és eladásra kerülő bevételi és kiadási tételeit.¹³²

• *A tetőfedés*

Ez az ács munkáját követő mai mesterség akkor több szakma körébe tartozott. A kastélyok számára a legelterjedtebb és egyben a viszonylag legolcsóbb tetőfedő anyag a faszindely volt. A melléképületek fedésére azonban itt is, mint általában a gazdasági melléképületeknél mindegyütt, a nád- és zsúpfedést használták. A mindkettőnél tűzbiztosabb cserépfedés még a nagybirtok kastélyain sem volt mindennapos. A kutatás rendelkezésére álló adatok alapján úgy tűnik, mindegyik tetőfedő anyagnak külön mestere volt, mindegyiket önálló ipar művelte.

A mesteri kastélyról 1585-ben felvett leltár szerint ott „Ismet kesz syndely anny wacion az haz szuksegerre kytt meg nem szamlalhatunk most. Ismet wacion syndely szeg egi fazekal”.¹³³ Wathay Ferencnek a 17. század első éveiből származó kastélyrajzán, amely feltételezhetően az előző évszázad végén építettett vági kastélyát ábrázolja, a főépületen zszindely, a hátsó melléképületen zsúpfedés látható. Bozay László körmendi provizor 1637-ben írott levele szerint „Az itt valo Supp feleöl azt irhatom nagodnak [...] az Supp kötetlen es öreghe keveben wacion, mert it Sup keteő ember nintsen, Nemethek tudgiak azt megh kötni.”¹³⁴ Ehhez hasonló adat több egyelőre nem ismert, a zsúp kötéséhez másutt is érthettek.

A gátai kastélyhoz 1629-ben épített téglaszárító pajta fedésére „27 kepe nádót, [...] megint Czindorffon huszon kettedfél kepe nádót”

¹³¹ Esterházy-család, zólyomi levéltár, P. 1291. III. E. 5., 50. cs. Számadások, 1629–1762.
¹³² Batthyány-levéltár, Miss. 9677, 9679, 53.436.
¹³³ Kisebb családok levéltár, 2. cs. Bakács család, f. 13–16.
¹³⁴ Batthyány-levéltár, Miss. 7605.

vásároltak, később pedig „Az földöknek, kik az paitat földtek lait kaffal edgiüt fizettem nekik huszonkett forintot es 44 penzt”.¹³⁵ Az idézett elszámolási szövegből nem derül ki, hogy a tetőfedők milyen mesterséghez tartoztak. Valószínű, hogy a nádfedés éppen olyan önálló mesterséget jelentett, mint a cserepezés vagy a zindelyfedés, bár a zindelyrakást egyes helyeken az ácsok is elkészítették.

A fazsindelyfedésről szóló adatok természetes módon az egész ország területéről bőségesen maradtak. 1630-ban két tételben vásárolt 60 ezer zsindellyel fedték az akkorra tető alá hozott gátai Esterházy-kastélyt. Munkájáért „az Ácsnak, az ki az házat sindöliözte, faiat faragta, es fölső padlássátis csinálta” fizettek.¹³⁶ „Sindel uétele” a rohonci kastély számadásaiban is szerepel, 1637-ben 44 forintot fizettek a helyszínen dolgozó „Sindel czenalonak”. Rohoncon 1635-ben és 1638-ban a „Czerni paitahoz”, a „Bolfai Malom”-hoz és „Az Rohonczi kertbeli mulato haz épületire” használtak zsindelyt, magát a kastélyt azonban cseréppel fedték.¹³⁷

1651 nyarán Darázs Gergely németújvári provizor jelentette, hogy az ácsok elkészültek a tetővel, fent van a lécezés, a cserepes azonban hiányzik, ezért a munkát nem lehet befejezni. Erről már 1637-ben írt Körmendről Bozay László tiszttartó: „Az Várnál a cserepet csináltatni es megh földetny igen kivantatnek [...] mivel az esseő mindeneöt be hulhat.”¹³⁸ A már többször idézett rohonci számadásokban jelentős összegek szerepelnek az 1634–1636-ban dolgozó bécsi Paul Miller, az 1640-es években pedig a feldkirchi Wolf cserepesmester számára kifizetettek között.¹³⁹ 1631-ben a gátai kastélyt is cseréppel fedő, ismeretlen nevű mesternek fizettek. A cserepet szükség esetén akár az ács, akár a kőműves is fel tudta rakni, akárcsak ma. Így kérték 1610-ben Körmendről: „Nagod az var heiaszattiaara küldetne Uyvarrul mint egy 5 ezer cserepet, mert igen kivantatik es egy kü mies is jönne az ki fel rakna.”¹⁴⁰ 1618-ban ugyancsak Körmendről írták: „Az mi az kőmies dolgatth illeti, erette kültem, még érte járnak, de csak az vas szegek legyenek kezek, az cserepetth fel rakatni.”¹⁴¹ A szélviharnak is ellenálló, szegezett cserepezésről volt szó 1648-ban is Körmenden: „az cserepezeő itt vagyon [...] az Foliosora szegen rakatta.”¹⁴²

• *A bádogos és munkája*

Boross Bálint németújvári tiszttartó 1611 nyarán az ottani új épületek elkészült tetőszerkezetéhez csatornakészítő mester küldését kérte. Az 1646-ban ugyanott épített torony fedésén a bádogosnak összes kellett volna dolgoznia, de a váratlanul beköszöntött esős idő miatt el sem kezdhetette.¹⁴³ 1644-ből maradt fenn az a számadás, amely szerint a bádogot Grazból hozatták és azzal együtt hatvan font festéket is vásároltak a bádogfedés mázolására. A kedvezőtlen időjárás következtében a bádogfedés mázolása 1647-re maradt, és egy rohonci festőmester végezte el.¹⁴⁴ A Grazból hozatottól azt írták, hogy „fehér

¹³⁵ Esterházy-család, zólyomi levéltár, III. E. 5. 50. cs.

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ Batthyány-levéltár, Ép. iratok, 122. cs. No. 39.

¹³⁸ Uo., Miss. 9863, 7593.

¹³⁹ Uo., Ép. iratok, 122. cs. f. 14v.

¹⁴⁰ Uo., Miss. 43.741.

¹⁴¹ Uo., 40.874.

¹⁴² Uo., 33.709.

¹⁴³ 1611: Batthyány-levéltár, Miss. 7241.

1646: Uo., 22.596.

¹⁴⁴ MKI Iványi.

bádog”, vagyis cinkből készült. Másutt ezt nem volt szokás ilyen módon megjegyezni, valószínű, hogy az egyébként drágább rézlemez volt a csatornák megszokott anyaga. A bádogos munkájában készültek a tetők és a tornyok csúcsaira felkerülő díszgombok, amelyek sokszor hordoztak ugyancsak bádogból vagy kovácsolt vasból készült zászlókat, címereket vagy más díszeket. 1630-ban Gátán ilyen célra szereztek be „az Tornioczkákhoz 11 gombot”. A toronycsúcsok formai megoldását jól illusztrálja Wathay Ferenc többször idézett, 1602-ben készült kastélyrajza.

• *Az asztalos és az épületlakatos*

A két szakma mesterei egymást kiegészítve végezték az ajtók és ablakok, beépített, sőt több esetben a mozgatható bútorok gyártását. Mindkét mesterség önálló lévén, művelője külön-külön szerződés alapján dolgozott. A gátai kastély számára Sopronkeresztúron és Vulkapordányban lakó mesterek készítették az ajtókat és az ablakokat. Az előbbi öt hétre, az utóbbit két legényével együtt harminc hétre, vagyis mindkettőt a tényleges munkával eltöltött idő alapján fizették, nem pedig az elkészített darabszám után.

A több alkalommal idézett, 1653-ban a körmendi kastély építésére kötött szerződés egyik melléklete a következő címet viseli: „Keörmenden az Tislér Munkához az mennj Deszka kívántatik.”¹⁴⁵ A címet követően megadták a készítendő 30 új ablak és 21 ajtó pontos méretét a hozzájuk tartozó fatokok méreteivel, valamint azt, hogy mennyi faanyag kell hozzájuk. A tokot ebben az esetben is, éppen úgy, mint a más építkezésekről szóló forrásokban mindenütt az „Ajto ragasztó” és „Ablak ragasztó” elnevezéssel illették. Egyébként ez volt a neve a kőből faragott ajtókereteknek is, amelyekben általában nem volt külön fából készített tok, hanem egyenesen a kőkeretekre pánolták fel az ajtólapokat. A Körmendre szükséges faanyag valamennyi tokhoz és ablakszárnyhoz tölgyfa, az ajtólapokhoz fenyődeszka, egyes esetekben diófa. Amint a gátai kastély számadásaiban olvasható: „ablak ráamához ualo leczekeket uettem”, majd „az Aitokhoz dio fa deszkakat, eöreghet s aprott, es feniö deszkatis”.¹⁴⁶

A nagybirtok számára a faanyag megvásárlásától a feldolgozásig kifizetendő pénzösszegek megtakarítását jelenthette uradalmi mesterek tartása. A fa ügyis saját erdőből került ki, feldolgozását uradalmi fűrészmalomokban végezték. A lékai Nádasdy-uradalomban már 1557-ben működött fűrészmalom.¹⁴⁷ Az épülő egervári kastélyhoz szükséges deszkákról 1561-ben Török Bernát tisztartó részletes kimutatást készített Nádasdy Kristóf utasítására, amelyben azt is megírta, hogy a deszkametszőben kellene meggyalulni őket.¹⁴⁸ 1574-ben Rechcs István Borsmonostorról pedig azt közölte Batthyány III. Boldizsárral, hogy „Bizon mastan az uram füreszin meczetth dezka ninchen, mert mind Nadasdy Christof uramnak meczettek” Egervárra.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Batthyány-levéltár, Ép. iratok, 122. cs. 97A.

¹⁴⁶ Esterházy-család, zólyomi levéltár, Gátai-uradalom, 50. cs. Számadások, 1629–1762, 1634., 6.

¹⁴⁷ KOMÁROMY András, Magyar levelek a XVI. századból, *Történelmi Tár*, 1911, 446.

¹⁴⁸ Nádasdy-levéltár, Rsz. 1550. Miss. Török Bernát, f. 89.

¹⁴⁹ Batthyány-levéltár, Miss. 39.624.

A Batthyány-uradalmak központi asztalos- és lakatosműhelyét a 17. század folyamán Szalónak várában létesítették. 1654-ben onnét írta az udvarbíró: „Az mi az Körmendy vár épületekhez az Ablak ramakhoz valo leczekeket illeti, es az Ajtoknak valo Dezkakat, készen vannak [...] alkalmatosabbnak tartanám, Naghsagod az tisléri munkat itt fenn csinaltatna megh, itt két jó tislér vagyon”.¹⁵⁰

Az asztalosmunkával azonos időben történt az ajtókra és az ablakokra kerülő pántok és egyéb vasalások megvétele vagy gyártása. 1630 körül a gátai Esterházy-kastély ajtó- és ablakvasalásait az ausztriai Bruckban készítették, helyszíni felszerelésüket azonban az Esterházy család központjáról, Galántáról küldött uradalmi lakatos végezte. Batthyány I. Ádám építkezése in az 1640-es években grazi, pozsonyi és kőszegi lakatgyártók dolgoztak, később pedig a szalónaki műhelyben „lakatjarto Landli”.¹⁵¹ A grazi mesternek 1639-ben fizetésként egy szekér rozst küldtek, s hazafelé „az Pantokat es pleheket”, azaz az ajtók nagyméretű, kilinccsel ellátott, rászégező zárait szállították, szalmába csomagolva.¹⁵²

A lakatos által készített vasalások sokféleségét a Nádasdyak hegykői udvarházának – amely nem volt kastély, csak palánkkal és esetleg árokkal körülvett épület – 1628-ból fennmaradt számadása mutatja. Az akkor bővített és átépített házba díszes és ónozott zárat, az akkori elnevezés szerint „pléheket”, „aytora valo sarok vasakatt”, valamint „Ayto be vonio horgas vasakatt” vásároltak, később pedig „Ablakra valo sarok vasat” és ahhoz „Ky nito karykas vasakatt”, „Be tevő ablakra valo fordito vasakat”, valamint az „Altal vasakat, kikhez az Üvegh ablakokat foglaliak”.¹⁵³

• Az üvegezés

A 16–17. században a ritka mesterségek és a szakiparosok közt a legdrágábbak közé tartozott az üveges. Az üvegezett ablakok nemcsak az üveg és az üvegesmester ritkasága miatt kerültek sok pénzbe, hanem azért is, mert ritka és drága öntött üvegtárcsákból, önkeretben készültek. Az önkeretet lakatgyártó készítette, ahogyan azt Bokor György tiszttartó írta a németújvári templom ablakairól: „Lakatiarto Landli 6 font ónat kivanna az klastrombeli oratoriumnak Ablakaira”.¹⁵⁴ Üveget és üvegesmestert az 1640-es évekig a Dunántúlon egyedül Sopronból lehetett hozatni, ott 1626-tól önálló üvegescéh volt. A hegykői udvarház üvegezését „az Soprony üveg jartoval csinaltattam” – írta Szily Gáspár tiszttartó 1628-ban. A rohonci kastélyban, Németújvár és Szalónak váraiban „a’ mi nemő Ablakokat czinaltak”, azokat 1637-ben szintén a „Soproni Eöveghiarto” készítette.¹⁵⁵ 1646-ban Nádasdy Ferenc keresztúri provizorja írta, hogy „üveg ablak csinamolot hozatam Sopronbul Uram eö Naga Várában Ablakok csinaltasara”.¹⁵⁶ Valószínűleg szintén Sopronból származott a rohonci kastély számadásaiban 1634 és 1636 közötti „Ablakokra ualo Tanier iuegh

¹⁵⁰ Uo., 16.911, 16.918.

¹⁵¹ Batthyány-levéltár, Ép. iratok, 122. cs. f. 14.

¹⁵² Batthyány-levéltár, Tiszttartók, f. 443.

¹⁵³ Nádasdy-levéltár, B. 1563. Számadások, 420.

¹⁵⁴ Batthyány-levéltár, Miss. 6959.

¹⁵⁵ Uo., Ép. iratok, 122. cs. f. 14v.

¹⁵⁶ Nádasdy-levéltár, B. 1564. Számadások, 191.

vetele”, az „Őn vetele”, amihez még munkabér járt az „Ivegh lartónak”.¹⁵⁷ Az 1644-ben megvásárolt Borostyánkő várának uradalmában Batthyány I. Ádám birtokába jutott a pinkafői üveghuta. Ettől kezdve az ott gyártott, önkeretbe foglalt kerek, négy- vagy hatszögletes, kisméretű szemekből készült az ablakok üvegezése. 1650-ben a rakicsányi kastély ablakaihoz az uradalmi „üvegh banjaról” kértek anyagot, amit 1654-ben radkersburgi üvegesek használtak fel, Rohoncon pedig „az Kaboldy Sydo üvegjarto” dolgozott.¹⁵⁸

Az üvegezés – az esetleges saját, uradalmi műhelyben gyártott anyag ellenére – drága volt. A dobrai tiszttartó ezért írta 1643-ban Batthyáynak: „Hogy Forgach uram eő Naga ith lakot, Himes Palotaban levő Eöreg h ablakokat mind el törtek az ő Naga szolgálai. es ha Nagod ide fogna jünni, nem is fűthetnek be.”¹⁵⁹ Az üveghutával és az ahhoz szükséges bányával rendelkezőknek messze tájon híre volt. A pinkafői hutából nemcsak a Batthyány birtokban levő várak és kastélyok ablakaiba jutott üveg, hanem 1654-ben a sümegi vár és az ottani új ferences kolostor ablakait, 1680-ban a bozsoki alsó kastélyét, 1690-ben pedig a pozsonyi klarissza apácák konventjének ablakait üvegezték onnét küldött, illetve vásárolt üveggel.¹⁶⁰

Az üvegezéssel az építkezés lényegében befejeződött. Az ezután következők már a belső helyiségek alakításának részei voltak, például a boltozatokon és a mennyezeteken a stukkók készítése vagy a cserépkályhák építése.

• *A stukkátorok és munkájuk*

A stukkátormesterség az ipar és a művészet határán helyezkedik el, a kor épületeinek, különösképpen a nagybirtok várainak és kastélyainak belső tereit befejezésképpen legtöbbször stukkókkal díszítették. Készítői mindkét évszázadban kivétel nélkül olaszok voltak. Ők is rendszerint Bécsből érkeztek, a 17. század első felében azonban a Grazból terjedő késő reneszánsz manierizmus stílusában dolgozó működték a Dunántúl több helyén. Ilyenek lehettek azok, akik 1627-ben korábban a németújvári várban végzett munkájuk után járó bért követelték Batthyány Ferenc özvegyétől.¹⁶¹

A kora barokk határán, de még késő reneszánsz hagyományokat követő csoport volt az is, amely Filiberto Lucchese vezetésével és az ő tervei nyomán dolgozott 1640-től a Batthyány-várakon és a rohonci kastélyon.¹⁶² Az utóbbiban levő kápolna stukkóinak Lucchesével kötött szerződéséről már volt szó. A Batthyány I. Ádám által készíttetett első stukkódíszítések azonban korábbi említésűek. Giovanni Battista Orsolini 1636. évi szerződésében tűnnek fel: „Az örög Palotaban kevéntatik Padlas olly, hogy kepekkel legyen ekesetve io mogyaval.” A szerződés eredeti, német szövege érthetőbben fogalmaz, mert azt írja, hogy a nagyterem mennyezetére a modell – ebben az esetben valószínűleg a tervrajz – alapján kell a stukkókat készíteni és azok

¹⁵⁷ Batthyány-levéltár, Ép. iratok, 122. cs. No. 39.

¹⁵⁸ Uo., Miss. 28.961, 40.022.

¹⁵⁹ Uo., 41.894.

¹⁶⁰ Uo., 9456, 12.309, 46.192.

¹⁶¹ Uo., 13.491.

¹⁶² GARAS 1975, 211–229.

közé a festményeket beilleszteni.¹⁶³ A szerződés szerinti stukkómunka megvalósítását a megmaradt számadások igazolják. 1637 január 16-án 570 forintot fizettek „az Stokatoroknak”, a „kep ironak” pedig még azt megelőzően, 1636. június 25-én „12 ögeh keptül” 150, majd a következő év július 4-én „Az Viuari Palotaban walo kepektől” újabb 120 forintot.¹⁶⁴ A stukkátorok személye ismeretlen, a festő azonban az a bécsi Christian Kner, aki a kor sok helyen foglalkoztatott művésze volt.

A stukkátorok munkájáról részletes felvilágosítást Lucchese rohonci szerződése nyújt. Az olasz nyelvű és a művész saját kezű eredeti kézírata mellé csatolt, egykorú magyar fordításban olvasható: „Mind den Materiall ami kivantatik, Ugy mint Gibsz, Vas szeg és Mész a mennj kevantatik, Ezenkewöl: Elegendő Zurachert. Ismét Fekete fewenyt (homokot, K. T.) kezensegest, Feiér feuenyt a mellyről Nagodnak emlikezet. Ismét Nadat, Vas vesszőt”.¹⁶⁵ A szerződésekről szóló fejezetrészen már volt szó arról, hogy a kápolnában fűtést és elegendő gyertyát is kívánt, mert szükség esetén éjszakába nyúlóan és hidegben is dolgozniuk kellett, a kikevert gipsz gyors kötéseidejének megfelelően.

• A kályhák és kályhások

A cserépkályha készítője, amint a későbbi századokban is, a gerencsérnek is nevezett fazekas volt. A Dunántúlon és az ország más tájain legkiválóbb művelői az újkeresztény habánok voltak. Az egy- vagy többszínű csempékből összerakott kályhát a 16–17. századi források kemencének nevezték, s a német *Kachel* szóból torzított kályha magát a csempét, a kályhaszemet jelentette.

A Dunántúlon, mint az ország nyugati felében mindenütt, Bécsből és Ausztriából hozatták a kályhákat, kivéve az olyan jól szervezett és ellátott nagybirtokokat, mint amilyen a Batthyány családé volt. 1622-ben, az újkeresztény habánok betelepítésének évében íratta össze Batthyány II. Ferenc uradalmi gerencsérjeit, és megparancsolta, hogy „cedulat kely reaiok ki adny, hogy mindenik ket ket kemenczere valo kalyhakat csinallion akar veöreös s akar fekete legien az, mert sok helre szüksegünk vagion rea”.¹⁶⁶ A családi levéltár építési számadásaiban vannak kályhák vételéről szóló tételek és idegen gerencsérnek fizetett nagy összegek is. A kiadások között többször szerepel zöld mázért adott pénz. Ezt mindenképpen vásárolni kellett, ahogyan az a körmendi tiszttartó 1656. évi levelében olvasható: „az Gerenczer könyörögh Ngodnak ket masa Mazat hozatna Ngod Beczbül”,¹⁶⁷ később pedig így írt: „kemenczet egyet sem rakhatot be az Gerenczer, mivel sohul zöld maznak vagy fősteknek szerit nem teheti”.¹⁶⁸ A körmendi kastélyon végzett építéssel kapcsolatban korábban azt jelentette az ottani tiszttartó, hogy „it jo Gerencser vagyon, en megh hat tam, hogy szep mazos kalyhakat csinallyon”.¹⁶⁹ A kályhák végül is el-

¹⁶³ Batthyány-levéltár, Ép. iratok, 122. cs., foliázatlan.

¹⁶⁴ Uo., No. 39.

¹⁶⁵ Batthyány-levéltár, Ép. iratok, 122. cs. f. 16.

¹⁶⁶ Batthyány-levéltár, Miss. 4478.

¹⁶⁷ Uo., 13.218.

¹⁶⁸ Uo., 13.241.

¹⁶⁹ Uo., 33.943.

készültek, mert 1657-ben így írtak a gerencséréről: „azon leszek hogy ez gyövfő heten Az Palotaban es az Nagod hazaban valo kalyhakat föl csinaltatom vele es fütteteni valami ket nap, hogy gözös ne legyen s Ngod vasarnap vagy hetfőn be szalhat.”¹⁷⁰

A saját gerencsérékkel nem rendelkező építetők a kályhák alkotórészeit kénytelenek voltak vásárolni. Ifjabb Cziráky Mózes 1613-ban Batthyány II. Ferentől kért „egy kemenczere valo mazos kályhath” akkor befejezett dénesfai kastélyához.¹⁷¹ A gátai kastélyhoz 1630-ban a provizor „Beczben 2 kemenczehez ualo zöld kalhat” vett és még ugyanabban az évben „az két zöld kemencze rakássatul” fizetett a meg nem nevezett mesternek.¹⁷² A külsővati kastélyát építő Hosszú-tóthy György 1640-ben így írt Batthyány I. Ádámnak: „ott az Kegtek varasaban jo kalyha csinalo Mester volna [...] annal az Mesternel egy eőregh hazban valo tisztesseges kalyhat pénzemen találhatna”.¹⁷³

Kályhaszemeket gyártó gerencsérek voltak a Dunántúl nyugati szélén fekvő városokban is, főként Sopronban és Kőszegen. Az utóbbiból származtak azok a zöld mázas, kétféjű sasos, Kőszeg város címérével díszített kályhaszemek, amelyek a sümegi várnak az 1960-as években folyt régészeti feltárása során kerültek elő, és valószínűleg az 1670-es évekből valók.¹⁷⁴

• A befejezés és elszámolás

A kastély vagy bármely más épület befejezését általában megünnepelték. Azt megelőzően azonban az éves összeírások alapján számadást vetettek a végzett munkáról és költségeiről. Ilyen módon készült a rohonci Batthyány-kastély többször idézett, 1634 és 1639 közötti építési számadása, amelynek címe: „Rohonczi és Uiuari eppületekre mindenféle kölczegrül, auagi Erogiatioirol valo Computussa”, vagyis a kifizetésekről szóló elszámolása. A nagyméretű és 26 oldalas, részben tabellákra osztott lapokból álló füzetben a kőművesektől a stukkátorokig sorolták fel a mestereket és időrendben a nekik fizetett összegeket, azt követően pedig a tégláégetéstől a cserép- és gipszvásárlásig a készpénzkiadást, majd az építkezésen dolgozók napi ellátására adott kenyeret és bort, annak árával együtt. Befejezésül az egész kimutatást összegezték.¹⁷⁵ A dunántúli kastélyok építéséről szóló források között eddig ez az egyetlen ilyen ismert kimutatás.

Az ugyancsak sokszor idézett, évenként vezetett gátai számadáskönyvek összesítése nem maradt meg. Ismertek viszont az ország távoli vidékeiről hasonló, a munkácsi váruradalomhoz tartozó Beregszentmiklós kastélyának II. Rákóczi György özvegye által az 1670-es években történt építkezéséről való. Az akkor és még sokáig a szokásos építési időny befejezése, vagyis Szent Mihály napja – szeptember 29. – után írták össze az addig végzett munkát és az ott dolgozó mestereknek annak alapján fizettek egy hónappal később, október 26-án. A közben eltelt idő alatt az uradalmi számtartóság ellenőrei

¹⁷⁰ Uo., 13. 237.

¹⁷¹ Uo., 9484.

¹⁷² Esterházy-család, zólyomi levéltár, Gátai-uradalom, 50. cs. Számadások, 1629–1762, 1634, 6.

¹⁷³ Batthyány-levéltár, Missiles, 20.324.

¹⁷⁴ KOZÁK Károly, A sümegi vár XV–XVII. századi kályhái, *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 11(1972), 271–290.

¹⁷⁵ Batthyány-levéltár, Ép. iratok, 122. cs. No. 39.

tételesen felmérték az elkészült falakat, boltozatokat, ajtókat és ablakokat, faragott kőkereteket, kéményeket és mennységüket az előzetes szerződésben rögzített egységekkel beszorozták. Így számították ki a mester évi járandóságát, a készpénzt és a természetbeni juttatást. Az összesítő kimutatást a kifizetés napján a két ellenőr és a mester írta alá.¹⁷⁶

Hasonlóképpen készült a Győr közelében a Lippay család által építtetett bácsai Szent Vid-kápolna elszámolása is, „Az mit, kinek és mire kij attam, arol ualo Specificatiok igi köuetköznek” címmel.¹⁷⁷ A szentvidi számadás megőrizte a teljes építkezés ünnepélyes befejezésének és az akkor adott ebéd kiadásait is:

„Item midőn a’ Dedicatio uolt, akkorbelj ebedre, az mit uasarlottam konyhara ualot teszenfl. 5. d. 35.

Item semljet uettem d. 25.

Item Bort 34 pintel Ittak megh,

pintit negy garason, teszenfl. 5. d. 30.

Item fűszerszámot, mindenfélét, az Asztalra ualo chemegewel egiüt.

Item a’ kik az Archjabbas es az uele ualo

Pap Vrakat ala uittek, fizettem azoknakfl. 1.

Item a Szakacznak attamfl. 3.”

¹⁷⁶ NRA. Fasc. 880. No. 18.

¹⁷⁷ Lippay-levéltár, 3. cs.
Capsa. 10. fasc. 3. No. 34.

KASTÉLYKERT ÉS KERTÉPÍTÉS

A 16–17. századi Magyarország kastélykertjei az akkori kertépítés történetével együtt bőséges irodalommal rendelkeznek.¹ Abban előkelő helyet foglalnak el a dunántúliak, bár közel sem olyan sűrűn, mint a Felvidék vagy Erdély. A Batthyány-, az Esterházy- és a Nádasdy-kertekről a szakirodalomban számtalan adat ismert, s köztük a legtöbb a kastélyokat ábrázoló rajzokról, metszetekről olvasható le. Az utóbbi évek kutatása sokat feldolgozott és közreadott, a kastélyokkal kapcsolatos jelenlegi forráskutatás során, főként a levéltárakban megbúvó adatok feltárásával azonban új ismeretekkel gazdagíthatók az eddig megjelentek.²

Kertek szükségszerűen a középkori kastélyokhoz is tartoztak. A földesúri rezidencia – akár egyszerű udvarház, akár kastély vagy vár – nem létezhetett veteményes és gyümölcsöskert nélkül. A középkoriakról és velük együtt a 16. század középső évtizedeinek hazai kertjeiről alig maradt ismert korabeli adat. Ezért nem tudjuk, hogy a reneszánsz kertművészet hatására létrejött díszkertek voltak vagy középkori haszonkertek, bár ismert, hogy ezekben is voltak virágos részek. Nádasdy Tamás 1541 és 1550 között említett sárvári kertjei – bár nem kastély, hanem vár tartozékai voltak – valószínűleg az utóbbiak közé sorolhatók, a veteményes- és gyümölcsöskert mellett azonban volt bennük virágos-, sőt vadaskert is.³ A Hásságiaknak a Zala megyei Kehidán álló kastélyához 1569-ben két kert tartozott,⁴ akárcsak a Nádasdyak 1558-ból ismert nádasdi kastélykertjéhez.⁵ A Bevezetőben idézett Kávásy Jób boncodföldi,⁶ valamint Zalalövő kastélyának 1596-ban szereplő kertje⁷ szintén zöldséges- és gyümölcsöskert volt. Nem tudjuk, hogy a század második feléig élő középkori kastélykertekben mikor jelent meg a reneszánsz kertekre jellemző virágtáblás elrendezés. A kutatás rendelkezésére álló kevés adat azt látszik alátámasztani, hogy az a század középső évtizedeitől terjedt el szerte a megmaradt országban.

Közéjük tartozik az egyik korai, rajzi ábrázolásból ismert, nem dunántúli, hanem Nyitra megyei Ugróc kastélykertje, amely a birtokos Zay Ferencnek feleségéhez 1555-ben írott levelében található.⁸ Dunántúli vonatkozású azonban – a reneszánsz díszkertek elterjedésével

¹ A legfontosabbak között RAPAICS 1940, és legújabban: GALAVICS 2000.

² ALFÖLDY Gábor, Az 1995–1999 között megjelent, kerttörténettel foglalkozó önálló magyarországi kiadványok jegyzéke, in GALAVICS 2000, 237–241, amely azonban nem teljes.

³ TAKÁTS Sándor, A sárvári kert a XVI. században, in *Emlékezzünk eleinkről*, Budapest, é. n., 33–46. és Uő, Kertészkedés a török világban, in TAKÁTS, *Rajzok*, III., 1917, 396–404.

⁴ *Forráskiadványok*, XI., 109.

⁵ Nádasdy-levéltár, B. 1515., pall. 9., p. 11.

⁶ TAKÁTS Sándor, Egy kertgazdánk a XVI. században, in *Bajvívó magyarok. Képek a török világból*, vál. RÉZ Pál, Budapest, 2000, 104–109.

⁷ Zichy-levéltár, Fasc. 217. et A., no. 56.

⁸ Vendelin JANKOVIČ, Z dejín Uhrovcu a tamojšičia kaštieľ'a (Aus der Geschichte von Uhrovec und des dortigen Kastells), in *Monumentorum Tutela. Ochrana pamiatok*, 11., Bratislava, 1984, 15–27.

⁹ TAKÁTS Sándor, Orvosság-tudakozás és orvoslás a hódoltság korában, in Uő, *Rajzok*, III., 121–128, valamint GRYNÆUS Tamás, „Amíg élek, mindig az emberek javát szolgálom...” Szegedi Kőrös Gáspár orvosdoktor és a Nádasdy család, in „*Szerelmes Orsikám ...*” *A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése*, vál., a szöveg gond. és a jegyzeteket írta VIDA Tivadar, Budapest, 1988, 286–301.

¹⁰ KLANICZAY Tibor, *A múlt nagy korszakai*, Budapest, 1973, 174, 182, 205, 478, 480, valamint PÁL Albert, Clusius, in *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, III., Budapest, 2004, 57–60, mindkettőben teljes irodalommal.

¹¹ Rupert FEUCHTMÜLLER, *Kunst in Österreich*, Wien, 1972, 215–219. és Gerhart EGGER–Renata WAGNER–RIEGER, *Geschichte der Architektur in Wien*, Wien, 1973, Taf. 3., Abb. 7.

¹² TAKÁTS Sándor, Kertészkedés a török világban, in Uő, *Rajzok*, III., 1917, 360–361. A botanika felfedezéséről és tudós műveléséről Uő, *Első tulipánjaink*, uo., 379.

¹³ A humanizmus és a kertszimbolika magyarországi megjelenésére KLANICZAY Tibor, *Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korában*, in *Pallas magyar ivadékai*, Budapest, 1985, 15–16, 25–26. Clusius és a pozsonyi humanista kör kapcsolatára RAPAICS 1940, 64, és KLANICZAY Tibor, Nicasius Ellebodus és poeticája, in Uő, *A múlt nagy korszakai*, i. m., 174–191.

¹⁴ KLANICZAY Tibor, *Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korában*, in *Pallas magyar ivadékai*, i. m., 9–31.

¹⁵ Johan HUIZINGA, *Erasmus*, Budapest, 1995, 54.

¹⁶ BARLAY Ö. Szabolcs, *Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*, Budapest, 1986, 191.

¹⁷ KÁROLYI Árpád–SZALAY József, *Nádasdy Tamás nádor családi levelezése*, Budapest, 1882, 94.

kibontakozó botanika jelentkezéseként – az az ismert tény, amely szerint Nádasdy Tamás nádor udvari orvosa, az olasz egyetemeken járt, humanista műveltségű Szegedi Kőrös Gáspár a Dunántúl gyógyító füveit és virágait gyűjtötte és örökítette meg rajzban és írásban,⁹ Carolus Clusius pedig, Batthyány Boldizsár vendégeként, Németújváron és Rohoncon az ő támogatásával gyűjtötte össze a Dunántúl nyugati részének gombáit és virágait, adta ki nyomtatásban, sőt tervezte számára az első díszkertet.¹⁰

Az itáliai jellegű reneszánsz kertek magyarországi elterjedése, akár csak az itáliai jellegű reneszánsz kastélyoké, főként a 16. század utolsó negyedére tehető. Meghonosodásukban jelentős szerepet játszott a Bécs melletti császári nyaraló és kertje, a Neugebäude, amelyet II. Miksa 1569-től Sallustio Peruzzi és Domenico Maria Mirandola tervei alapján építtetett, nem kis részben Magyarországról telepített gyümölcs- és díszfákkal.¹¹ A helyén elterülő első, kisebb kertet még I. Ferdinánd létesíttette 1558-ban, és 1562-ben ebbe a kertbe kért Batthyány I. Ferenctől díszfákat és oltványokat. 1573-ban Miksa már a megújított és nagyobbított császári kertbe kért Verancsics Antal érsektől ugyanolyanokat.¹² Ennek a kertnek volt a vezetője a németalföldi Clusius, a Radéczy István egri püspök és királyi helytartó köré gyűlt pozsonyi humanista kör tagja, az új stílusú kert ismeretének legfőbb terjesztője.¹³

Az új kertforma és vele a klasszikus örökség vélt feltámasztásával kialakított reneszánsz kert a humanizmust átható neoplatonizmus hatására – Platón egykori athéni ligete nyomán – az elmélyült tudományokat művelő eszmecsere ideális és egyben szimbolikus színtere lett. A világ zajától elvonulást biztosító kastély kertjében szervezett intellektuális összejövetel a század közepére Európában a tudós akadémia fogalmával azonosult. A magyarországi késő humanizmusra nagy hatást gyakorló németalföldi Justus Lipsius szóhasználatában a kert a műzsák otthona és a bölcsesség iskolája.¹⁴ Még korábban Rotterdami Erasmus „invitál [...] egy kertbe vagy kertes házba a városon kívül, ahol egy szép nap hangulatában összejön a barátoknak egy csoportja, hogy egyszerű ebéd vagy nyugalmas séta közben plátói derűvel a szellem dolgairól beszélgessenek...”¹⁵ A kertkultúrának erre a Magyarországon is meglevő ismertségére jellemző, hogy 1553 tavaszán az ifjú Batthyány Boldizsár, aki nevelőjével akkor a család szlavóniai Vinice-birtokán tartózkodott, apjához írott levelében virágos növényeket, facsemetéket és bokrokat kért, mert tanítójával keretet óhajtott telepíteni, hogy a tanulás fáradalmai után ott pihenhesen.¹⁶ A kert már akkor ismert pihenőhely voltát bizonyítja Kanizsai Orsolya 1555 kora őszi férjéhez, Nádasdy Tamáshoz Sopronból, Sárkány Antal ottani házából küldött levele, amely „költ az soproni kertbe igen estve Bódogasszony napján”, s ahova a család orvosa, Szegedi Kőrös Gáspár vitte a szülés előtt álló nagyasszonyt.¹⁷ Ugyanilyen

indoklással írta majdnem egy évszázaddal később Esterházy Miklós nádor feleségének, Nyáry Krisztinának Lakompakról, az ottani ketről: „Itt a szép kertet, hogy nem láthatod, bizony bánom. De ha Isten megtart bennünket, és békével adja hoznod a várandó vendéget, valami bizonyos idő után lakóul jöjjünk ide, mert fölötte szép helynek látszik most ez énnekem.”¹⁸

A pihenés és felüdülés, a meghitt beszélgetés színtere a kazettás beosztású és szőnyegszerű, mindig szimmetriára törekvő, fő- és melléktengelyekkel, nyírt sövényekkel osztott mintás virágszőnyeg, közte vízmedencék, dísz- és szökőkutak, szobrok, vázák, fülkék, lugasok, filagóriák és barlangok klasszikus mitológiával átítatott tere, amelynek egésze a kastélyból áttekinthető, ahogyan ez az elrendezés Itáliában kialakult. Ezt a késő reneszánsz-manierista kertformát képviselte a Bécshez közeli császári kert, nagyméretű, sarokbástyás és árkaos homlokzatú nyaralókastélyával, előtte és mögötte fallal kerített virágtáblás díszkertjeivel, és azon túl a tornyos falakkal körülvett vadskerttel. A kisebb magyarországi kastélykertek ezt természetesen még abban az esetben sem közelítették meg, ha a táblás téralakítás zöldséges- és gyümölcsöskertjeikben érvényesült. A nagy kiterjedésű reneszánsz díszkert első hazai példái a 17. század középső évtizedeiben, a főpapság és a főnemesség birtokain létesültek, a kornak megfelelő műveltség, vagyon és legfőképpen a társadalmi szempontból kötelező reprezentáció jelképeként.¹⁹

Addig csak elszórt adatok szólnak a kertekről és a kertépítésről, köztük azonban figyelemre méltók is vannak. 1559 decemberében Sombory Gergely, Nádasdy Tamás nádor keresztúri tisztartója írta urának: „...az olaz kertez meg it wagion, igen ülteti az fakath, sok oltwaniokath hordoth az hegbowl, kiket immar el ültete...”²⁰ 1560 körül viszont arról maradt tudósítás, hogy Zrínyi Miklós „...Tahy Ferenc lovászmesternek és tanácsosnak, oldalági rokonának nemesi kúriáját jobbágyainak hádával és Szigetről kivezényelt katonáival földig romboltatta; még a kerti dísz- és gyümölcsfákat is kivágatta...”²¹ 1574-ben Baranyay János, a muraközi Torony udvarbírója azt kérte a birtokos Batthyány Boldizsár nejétől, Zrínyi Dorottytól, hogy vitessék el a kastély kertjéből a pávákat, „...mert az kerthben semmy nem marad myatok...”²² A dunántúli kastélykertekben, az idézetek szerint a század második felében, a gyümölcsfák mellett már voltak díszfák is, amelyeket a kor vezető építetői olasz kertészekkel ültettek, esetleg táblás vagy más geometriai elrendezésben és ezekben a kertekben a fák között pávák sétáltak.²³ Ugyanabban az időben Nádasdy nádor sárvári kertjében szegfűt és más virágokat említenek, Batthyány Boldizsár tulipánt, rózsát, szegfűt, violát, nárciszt és török virágokat küld kertjeiből a bécsi udvarnak és osztrák főúrnaknak.²⁴ Az ő rohonci kastélykertjéről – létezésétől eltekintve – alig maradt adat, szalónaki várának udvarára azonban Clusius tervezett kertet, amely virágtáblás kialakítású lehetett.²⁵

¹⁸ RAPACS 1940, 71–72.

¹⁹ S. LAUTER Éva, Főúri kertek és a reprezentáció a 17. században, in *Európa híres kertje*, i. m., 87–104; R. VÁRKONYI, Történelmi ökológia és a művelődés története, uo., 277–279. – STIRLING János, *Magyar reneszánsz kertművészet a XVI–XVII. században. Művelődéstörténeti tanulmányok*, Budapest, 1996, 33–74, az utóbbi újra megjelent in *Régi magyar kertek*, főszerk. GÉCZI János, *Vár ucca tizenhét*, II(1999), 3. sz., 228–285, és Uő, *Kertművészet*, in *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, V, Budapest, 2006, 346–366.

²⁰ Nádasdy-levéltár, B. 1546. Miss. Sombory, f. 43.

²¹ FORGÁCH Ferenc, *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsege alatt*, Budapest, 1982, 276.

²² Batthyány-levéltár, Miss. 2058.

²³ A pávákat nem csak a kertek díszeként tartották, már a középkorban is étkezési célra, ünnepi lakomákra hízlalták és megsütve, tollaikkal tállalták, lásd KÁROLYI-SZALAY, i. m., 72, és TAKÁTS Sándor, in Uő, *Rajzok*, III., 397.

²⁴ TAKÁTS Sándor, *Első tulipánjaink*, in Uő, *Rajzok*, III., 382, és Uő, *Kertészkedés a török világban*, uo., 378–387.

²⁵ Uő.

Az 1570-es években már ismert és általánosan elterjedt volt a reneszánsz díszkert egyik jellegzetes motívuma, a hársfába épített filagória. A Batthyányak rohonci kertjében állhatott ilyen, ugyanis a pozsonyi humanista körhöz tartozó Istvánffy Miklós 1573-ban Batthyány Boldizsárhoz címzett levelében megköszönve a számára küldött fülemülét és hársfát, ugyanakkor az utóbbiról írott saját verseit mellékelte. Hársfáról szóló versét küldte neki ugyanebben az évben a kör másik tagja, Elias Corvinus is.²⁶ A két évszázad magyar nyelvű levelezésében a filagóriás hársfa volt az a száldokfának nevezett részlet, amelyet oly sokszor említenek és amely nélkül a reneszánsz virágtáblás kert nem is volt elképzelhető.²⁷ A 16. századi Batthyány-kertekről olyan források még nem kerültek elő, amelyből rekonstruálni lehetne őket. A család levéltárában a következő évszázadból azonban fennmaradt egy kisméretű kertrajz, rajta tizennégy számított táblába beleírott huszonnyolc latin virágnévvel, s ez kellő áttekintést nyújthat a kornak a virágos növényekkel kapcsolatos ismeretéről és kertkultúrájáról.²⁸

A Dunántúl 17. századi kastélykertjeiről a megelőző évszázad adatainál jóval több tudósítás maradt. A kisebbek közül 1620-ban a zalai Petáncon a Nádasdy család nemesi ágának osztozása alkalmával említik a kastély melletti kertet,²⁹ amely 1637-ben is szerepel.³⁰ Ugyancsak 1637-ben a Polányi és a Heresinczi család birtokegyezségében a Vág kastélya előtti szőlőskertet említik: „...a hid elüt való kert Polanyi Uramnak jutot [...] Heresinczi Péter Uramnak attuk a kastyél elüt való szőlős kertetis...”,³¹ 1652-ben pedig a Kisfaludyak birtokában levő, „az Mihály kastély ellenében ualó nagy neueő kertet”. Az utóbbiról két évvel később azt írták, hogy „Az Mihály Kastély előtt lévő öregh gyümölcsös kert”.³² Mindezekből a továbbiakban felsorolható adatokkal együtt arra lehet következtetni, hogy a középbirtokos nemesség kisebb kastélyaihoz tartozó kertek ebben az évszázadban sem voltak díszkertek, hanem gyakorlati célokat szolgáltak. A nagybirtokos főnemesség kastélyai közül is csak azok mellett volt reneszánsz díszkert, amelyeket állandó rezidenciául használtak és a társadalmi helyzetük által megkívánt reprezentáció ezt megkövetelte. A díszkert a kastéllyal együtt birtokosának rangját, vagyonát és műveltségét hirdette.³³ A jelentősebbek között volt a Batthyányak németújvári és szalónaki várában levő kisméretű kertek mellett a rohonci kastély nagy kiterjedésű és a körmendi kisebb kertje, a Nádasdyak sárvári várkertje mellett a keresztúri kastélyhoz tartozó, illetve az Esterházyaknak a század második felében középkori várból kastéllyá építtetett kismartoni, lakompaki és más kastélykertje.

A Batthyány-kertek közül feltételezhetően a rohoncira vonatkozik Batthyány Ferenc feleségének, Poppel Évának Sigismund Hardeggrófhoz intézett levele, amelyben méhvirágot és puszpángot kért tőle.³⁴ 1621-ben Dobra várának tiszttartója küldött számára búzavi-

²⁶ TAKÁTS Sándor, *A magyar és a török íródeákok*, in *Uő, Rajzok I.*, 37.

²⁷ TAKÁTS Sándor, *Száldokfa*, in *Uő, Rajzok*, III., 305–318.

²⁸ Batthyány-levéltár, *Tisztartóság*, 29/V.a. csomó: Egyéb kertészetre vonatkozó iratok, f. 46.

²⁹ Sallér-levéltár, Fasc. 51. no. 14.

³⁰ *Uő.*, no. 21.

³¹ Dóry-levéltár, 2. cs. 1637.

³² Kisfaludy-levéltár, 6. cs. 1652.

³³ KUSTÁN Magdolna, *Az arisztokrácia kertjei a 16–17. századi Magyarországon*, in *„Idővel paloták...” Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, Budapest, 2005, 471.

³⁴ TAKÁTS 1917, 95.

rágót és kígyósziszt, 1626-ban pedig az odaérkezett három kötés tamariscusfát továbbították Rohoncra.³⁵ 1634-ben feljegyezték, hogy „Van a varhoz egy virágoskert”, azonkívül mindenféle veteményeskert is van mellette, amelyben gyümölcsfák is vannak és kertészház is áll benne. 1648-ban az ottani városi kapu előtt is volt kert, amelynek egy része a virágos, a második a veteményes, a harmadik a gyümölcsös, azonkívül kertészház és pintérház is állt benne.³⁶ Az 1638. évi rohonci elszámolási jegyzékben a következő tétel szerepel: „Az Rohonci kertbeli mulato haz épületire adatot f. 25.”³⁷ Ezzel a mulatóházzal lehetett azonos az 1650-ben felvett leltárban szereplő „Nyári haz”. A felsorolásban „Az Rohonci Var allat [...] Az kerben [...] Eleuen Kut lanczostul [...] Az Meh tarto hazban [...] Az Leuedöző Hazon [...] Az Eöreg Kerten [...] Az viragos kis Kerben ...”³⁸ szerepelnek még. A rohonci kastélykertben álló nyári vagy mulatóház építésére Batthyány Ferenc megrendelése alapján még 1615-ben készített tervrajzot Jakob Hüebel am Straden, a prágai vár császári építőmestere, aki levelében arról értesítette megbízóját, hogy a tervrajzot Bécsben adta át annak az építőmesternek, aki Batthyányhoz készült utazni. Az utóbbi személye név szerint nem ismert.³⁹ Az 1650. évi leltárban szereplő kerti épületek közt figyelemre méltó az ismételten szereplő „Leuedöző Haz”, azaz lövöldöző ház.

A körmendi kastély mellett 1620-ban kétholdas kert terült el, amit akkor készült bekeríttetni a tiszttartó.⁴⁰ Két évvel később jelentette az akkori tiszttartó, hogy „Az var kerth Chynalasat el vegeztük...”⁴¹ A körmendi kastélykert részletezés nélkül az 1640–1650-es évekből fennmaradt leltárakban is szerepel.⁴² Az állandó rezidenciaként nem használt, Vas megyei Rakácsány Batthyány-kastélyához tartozó parkról 1640-ben azt írta az ottani tiszttartó Poppel Évának, hogy a látogatóban ott járt Pálffy Pál nádornak annyira megtetszett, hogy ha-zaérve elküldte udvari kápróját és lerajzoltatta vele.⁴³ Az 1643 és 1650 között felvett leltárakban szereplő kertről feljegyezték, hogy volt benne „Az Eöreg kert” és „Az viragos kis kert”, 1645-ben pedig „Az Kastel előtt valo kertbe Egy nyári haz Uyonnan epitet, Az aliaban pincze Vagion”. A nyári házhoz kívül a leltárak felsorolják „Az Leuedöző Hazon” és „Az Meh tarto hazban” talált ingóságokat.⁴⁴ 1646-ban Pin-kafő Batthyány-kastély kertjében összeírták „Az Nyári Hazban” talált berendezést, 1648-ban pedig „Az Vár mellett Levő kertben [...] Az kertez Hazban” találtakat. Ugyanabban az évben szerepel a kastély leltárában „Az Var Mellett Az Faczan Tarto kertben [...] Mulato hely” és „Madarasz Haz”.⁴⁵

A nyári vagy mulatóház a késő reneszánsz udvari kultúra és reprezentáció részeként a jelentősebb kastélykertek tartozéka volt, akár-csak a célbalövés gyakorlására szolgáló lövöldözőház, valamint szük-ségszerűen a kertben álló kertészház. Nyári ház a vadaskertben is le-hetett, mint 1663-ban Kismartonban. Wukmanich György akkor

³⁵ Uo.

³⁶ ZIMÁNYI 1968, 258–259.

³⁷ Batthyány-levéltár, Ép. iratok, No. 39.

³⁸ Batthyány-levéltár, Leltárak, No. 79.

³⁹ Hüebel am Straden levele: Batthyány-levéltár, Miss. 20.654. „ein Lust Haus machen Lassen könten [...] ein schöner Saal oder Lust Haus.”

⁴⁰ IVÁNYI Béla, *Képek Körmend múltjából*, é. n. [1943], 43 (Körmendi Füzetek 4.).

⁴¹ Batthyány-levéltár, Miss. 13.030.

⁴² 1642–1654: Batthyány-levéltár, Leltárak, no. 43, 45, 52, 53.

⁴³ TAKÁTS 1917, 15; GARAS 1953, 145.

⁴⁴ Batthyány-levéltár, Leltárak, No. 69., 79.

⁴⁵ Uo., 1322. no. 55., f. 15v–22v, valamint no. 56., f. 25–33.

jelentette Esterházy Pálnak, hogy „az uadkerben ualo niari haz” elkészült, csak a grádicsa hiányzik.⁴⁶

A kastélyokhoz tartozó díszkertek közül az Esterházy-kertekről maradt részletes, képes ábrázolás. Létesítésüket még 1624 előtt a későbbi nádor, Esterházy Miklós kezdte meg. Abban az évben írta menyasszonyának, Nyáry Krisztinának a sokak által és sokszor idézett sorokat: „...noha még akkor nem tudtam, kinek csinálom, de igen szép kertet készítettem [...] kiben igen nyílnak a rózsák és egyéb virágok.”⁴⁷ Az írott adatok mellett Miklós nádor fia, az ugyancsak nádori méltóságba emelkedett és hercegi címet kapott Pál által az 1680-as években udvari rézmetszőjével, Matthias Greischerrel készítettett metszetsorozat a század Esterházy-birtokban levő kastélykertjeiről a legbősegebb tájékoztatást nyújtja.⁴⁸ Az ifjú Esterházy Pál 1653-ban Nádasdy Ferenc társaságában járt a regensburgi császárkoronázáson és eközben több német fejedelmi udvarban és azok kertjeiben, amelyekről utazási naplójában emlékezett meg.⁴⁹ Az ott látottak az általa már ismert bécsi császári és az akkor már országos híru pozsonyi kertek mellett nagy hatással voltak rá. Mecénási tevékenységében, akárcsak Nádasdyban, előkelő helyet foglal el a kertépítés.

A mai Sopronkeresztúr kastélya az 1671-ben elkobzott Nádasdy-javakból megvásárolt birtoka volt. Két metszet maradt róla, amely mádártávlatból és egymástól ellentétes irányból ábrázolja, valamint a környezetét.⁵⁰ Ott a vizesárokkaal körülvett, négy sarokbástyás kastéllyal szemben, az előudvar másik oldalán álló „lakodalmi palota” mögött terült el a díszkert. Magas falakkal övezett területét zöld lombos luggással fedett, egymást derékszögben keresztező utak osztották nyolc mezőre, azokban virágmintás táblákkal. A két metszet egymásnak ellentmondó módon ábrázol a táblákban szobrokat és a közölt virágminták sem egyeznek. A kert kialakítása még Nádasdy Ferenc országbíró életében készült, a keresztúri uradalom 1669. évi számadásaiban ugyanis szerepel a Panichich Gergely ácsnak a luggasok készítéséért járó pénz, kenyér és bor.⁵¹ A kastélynak a díszkerttel ellentétes, hátsó oldalán Greischer L alakban elterülő gyümölcsöskertet ábrázol.

Esterházy Pál kisebb kastélykertjei közül a Cinfalván levő – Greischer metszete szerint – a kerek saroktornyos külső falakkal övezett kastély mellett elterülő és bekerített majorság udvarán keresztül volt megközelíthető. Területén háromszor hét virágtáblás mező helyezkedett el, tengelyében a bejárattal szemben hegyes sisakos filagóriával. A metszeten balra, a majorság és a díszkert mellett két, léckerítéssel elválasztott gyümölcsöskert, a távolabbiban ugyancsak hegyes sisakú filagóriával.⁵² A ciklési kastélyt ábrázoló metszeten a lőréses és sarkain kerek bástyákkal erősített falon belül L alaprajzú lakóépület, előtte karcsú torony és mögötte gyümölcsös, valamint virágtáblás díszkert látszik.⁵³ A Kismartonhoz közeli Fehéregyházán álló, majorsági központú kastély gazdasági udvarai mögött terült el a nagy ki-

⁴⁶ Esterházy-levéltár, P. 150., Pál nádor iratai, no. 4221.

⁴⁷ MERÉNYI Miklós, Esterházy Miklós levelei Nyári Krisztinához, *Történelmi Társ.* 1890, 264–295.

⁴⁸ Feldolgozásukat legutóbb Galavics Géza végezte el *A magyarországi kertek képzőművészeti ábrázolásai*, I. rész. 17. század című tanulmányában, in GALAVICS 2000, 178–188.

⁴⁹ HORN Ildikó, Esterházy Pál: *Itinerarium in Germaniam 1653*, in *Sic itur ad astra*, Budapest, 1989, 2–3.

⁵⁰ *Österreichische Kunsttopographie*, LVI., 47–48.

⁵¹ Nádasdy-levéltár, B. 1566. Számadások, 787.

⁵² PRICKLER 1980, 143–144, a Greischer-metszet: 145. oldal.

⁵³ Uo.

terjedésű zöldséges- és gyümölcsöskert és leghátul a virágtáblás díszkert, amint azt Greischer metszete mutatja.⁵⁴

Szamosfalván, az Esterházy Pál által 1661-ben építtetett kastély Matthias Greischertől fennmaradt rajza szerint az itt is magas és lőréses fallal övezett kastély mögött és mellett gyümölcsös- és virágtáblás késő reneszánsz jellegű díszkert volt. A virágtáblák sarkain nyírt bokrok.⁵⁵ Hasonló kertet ábrázol Greischer a mai Lajtaszentmiklóson, a 16–17. században csak Szentmiklósnak nevezett falu Esterházy-kastélya mellett is.⁵⁶

Az Esterházy-birtokok közül késő reneszánsz jellegű és virágtáblás kert még az olyan kis birtokközpontokon is létezett, mint amilyen a sopronnádasi. Matthias Greischer metszetén két egyemeletes épület áll egymással szemben, a kettőt pártázatos falak kötik össze, bennük széles kapukkal. A kettős udvarháztól induló deszkapalánk-kerítés virágtáblás kertet vesz körül, a végén a mögötte elterülő gyümölcsösbe vezető, tetővel fedett, újabb kapuval.⁵⁷ A nagyhöflányi udvarház valószínűleg szintén Greischernek tulajdonítható metszetén két épület mögött látható a szintén magas fallal kerített, virágtáblás kert.⁵⁸ Esterházy Pál valószínűleg legkisebb, művészeti szempontból azonban a leggazdagabb díszkertje a Kismartontól délkeletre fekvő Darázsfalva határában, a Vulka folyó partján álló Páris-malom körül terült el. Magát a malmot nyári rezidenciává átépítve, belsejét gazdag barokk díszítéssel látták el. A szintén Greischer által rajzon megörökített, a folyó partján álló épület mögött terült el a kert, amelynek a hátsó kerítéskaputól sugárirányban szétfutó útjai mentén Nagy Konstantintól I. Lipótig tizenkét uralkodó szobra állott, köztük Szent István, Szent László és Hunyadi Mátyás, az olasz kertben pedig a görög-római mitológia és az Ószövetség híres nőalakjai. A fasorokkal szegélyezett utak közötti gyepszőnyegen pávákat és díszmadarakat ábrázol a rajz.⁵⁹

Esterházy Pál rezidenciái közül a legnagyobb kiterjedésű és egyben leggazdagabb dunántúli kertek Lakompakon és Kismartonban voltak. A lakompaki korai, az 1640–1650-es évekbeli állapotát a fraknoi várból őrzött olajfestmény ábrázolja.⁶⁰ A bejárattól balra eső oldalon elől ötszögű és hegyes tetővel fedett sarokbástya, élén az emeleten zárt erkély és két külső oldalán nyitott árkádsor, az akkori leírások, leltárak szakállszárítója. A szárny hátsó végén magasodik a Greischer-metszeten is látható, Oláh Miklós érsek által a 16. század közepén emelt kápolna tömbje. A kastély oldalszárnya előtt fallal kerített kert terült el, táblás elrendezésben gyümölcs- és díszfák keretezték, közöttük virágdíszes táblákkal. A kastély homlokzata előtt fából ácsolt, kör alaprajzú és csúcsos tetejű filagória állt. Greischer 1680 körüli metszetén a kastélytól balra gyümölcsöskert terült el, még táblás elrendezésben. A virágtáblás díszkert akkor már a kastélytól jobbra volt, mögötte nagy táblákban veteményeskert. A virágtáblákat, ame-

⁵⁴ Uo., 29–30.

⁵⁵ Uo., 135.

⁵⁶ Uo., 106.

⁵⁷ Uo., 128–129.

⁵⁸ Ismertebb képe Justus van der Nypoort 1686-ból származó metszete Burckhardt von Birkenstein metszetes könyvéből, amely Greischer nyomán készült. Mindkettőt együtt GALAVICS 1988, 146–147. tartalmazza.

⁵⁹ Idézi LAUTER, Főúri kertek és a reprezentáció a 17. században, i. m., 103, 29. jegyzet.

⁶⁰ GALAVICS 2000, 182–183.

lyek között magas tetős és földszintes épület, valószínűleg kertészház állt, alacsonyra vágott sövény keretezte, sarkain különböző formára nyírt bokrokkal. A kétoldalt elterülő kertrészt a kastély mögött hosszú, valószínűleg kettős fasor, közte út választotta el a háta mögött levő nagy veteményeskerttől, amelyben vízzel körülvett, mesterséges kilátódomb, valamint két nagyobb vízmedence, talán halastó volt. A lakompaki kert még a 19. század elején is őrizte ezt az elrendezést, egyes elemei pedig még ma is léteznek.⁶¹

A leggazdagabban alakított kert az 1660-as években kastéllyá épített kismartoni rezidenciához tartozott. Az ott álló, korábbi várhoz tartozóan már a 16. század közepén feljegyezték kert létezését, az 1569. és 1581. évi urbáriumokban szerepel.⁶² Matthias Greischer két metszetet is készített róla, azok azonban egymásnak ellentmondó részletekkel ábrázolják. Az egyikben a fallal kerített teljes város látszik, bal felső sarkában az új kastéllyal és mögöttük a szőlővel beültetett dombokra felfutó kerttel, azok mögött erdős hegyekkel. A kastély takarásában levő kertben hatszor három táblával virágmintás díszkert terült el. Attól balra a gyümölcsöskert, jobbra pedig a fallal körülvett vadaskert, benne mesterséges dombon hagymakupolás torony, jobb szélén pedig három, valószínűleg itt is halastónak használt vízmedence. 1663. augusztus elején jelentette Esterháznak Wkmanich György tiszttartó, hogy „az vadkerben ualo niari haz keszen van”.⁶³ Greischer második metszetén a vizesárokkaival és annak mindkét partján ballusztteres mellvéddel körülvett kastély látható, amely azonban sok részletében eltér az előző ábrázolástól. Az épület mögött és bal oldalán ábrázolta a kisméretű táblákkal felosztott díszkertet, a táblák között vízmedencékben álló szökőkutakkal. Az egyes táblákat, akárcsak Lakompakon, itt is alacsonyra nyírt sövény vette körül, a sarkokon ugyancsak nyírt bokrokkal. A táblákban barokk jellegű, virágokból, zöld fülből és kavicsból, kőzúzalékból formált hímzéses minta volt.⁶⁴ 1682-ben ezt „italienischer Manier”-ban készült kertként említették.⁶⁵

A kastélykertek külön, önálló részét alkották a vadaskertek. A fentiekben már szó esett Nádasdy Tamás 1541-ben említett sárvári vadkertjéről, amelyről az év végén azt írta neki felesége, Kanizsay Orsolya, hogy „az dāmavadak óla” elkészült,⁶⁶ és hogy hízlalja a pávákat. 1569-ből maradt fenn a Hans von Weisspriach kismartoni dāmavadas kertjéről szóló híradás.⁶⁷ A rakicsányi kastély kertjében 1640 és 1645 között évenként 24-25 pávát számoltak össze.⁶⁸ A dāmavadak, szarvasok, őzek, pávák és hatyúk a késő középkor óta a főúri vadaskertek megszokott állatai voltak, a 16. század második felétől a bécsi császári kert is példával szolgált. Kismartonba szállították 1671-ben többek között a Wesselényi-összeesküvésben való részvétele miatt lefejezett Nádasdy Ferenc országbíró sárvári vadaskertjének fehér dāmavadait, szarvasait és hatyúit.⁶⁹ A sárvári vadaskert vezetésére még 1660-ban Globiczter Farkast nevezte ki Nádasdy.⁷⁰

⁶¹ Uo., 184–188, és SCHÖBEL–STEINER 2005, 260.

⁶² *Historische Gärten in Österreich*, Konzept und Redaktion Géza HAJÓS, Wien–Köln–Weimar, 1993, 14.

⁶³ Esterházy-levéltár, P. 125. Pál nádor iratai, no. 4221.

⁶⁴ GALAVICS 2000, 180–181.

⁶⁵ Franz PROST, *Die Gärten der Fürsten Esterházy*, in *Historische Gärten in Österreich*, i. m., 14–21.

⁶⁶ KÁROLYI–SZALAY, i. m., 72.

⁶⁷ *Historische Gärten in Österreich*, i. m., 14.

⁶⁸ Batthyány-levéltár, Leltárak, No. 67–69.

⁶⁹ TAKÁTS, A vadkert, i. m., 400.

⁷⁰ RADVÁNSZKY 1986, III., 332 és Uo., Foglalkozás, időtöltés, játék a XVI–XVII. században, *Századok*, 1887, 307.

A kertek „Chynalasat” ebben a században már tervrajzok alapján valósították meg, ahogyan azt 1647-ben Jobbágy Jeremiás tiszttartó írta Németújvárról Batthyány Ádámnak: „Az kertésznek megh mondotam az Nagod parancsolatjat, hogy az Abrisz avagy forma szerint csinalia megh az kertet...”⁷¹ Leveleiben sem a kertész neve nem szerepel, sem az, hogy a kert tervét ki készítette. Maguk a kertészek – akár Nádasdy Tamás 1559-ben említett keresztúri olasz kertésze vagy az 1648-ból név szerint ismert körmendi Andre Riessing, az 1649–1650-ben szereplő Mathes Kharer „Rohonczy kertész Legeny” és Jakob Bella „Rohonczy Uy keresztén kertisz”⁷² – ugyanúgy idegenből jött, mint az 1688-ban a németújvári várkertet ápoló „Kertész Kriker Matthjas”.⁷³ Várkertjeik gondozására is idegenből szerződtek szakembereket, mint 1635 és 1639 között a Dobra vára alatti kertjükhöz Martin Kuglius és Rupertus Pajer grazi kertészeket.⁷⁴ A kismartoni kert művelők közül is többnek fennmaradt a német neve, az 1659-ben szereplő Peter Püetterich és Mathias Liebmayertől az 1699-ben említett Johann Reichig.⁷⁵ A zöldséges- és gyümölcsöskertek művelésére aligha lehetett szükség a szomszédos osztrák tartományokból felfogadott szakemberekre, őket sokkal inkább az egyre szélesebb körben elterjedő díszkertek létesítése és fenntartása érdekében alkalmazták. Lippay János *Posoni kert* című, sokszor és sokat idézett művében azt írta róluk, hogy „ha csak egy vékony tudományú, és együgyü kertészt akarna-is valaki, más idegen Országokbul, nagy költséggel köll azt hoztatni”.⁷⁶ A főúri kertekben alkalmazott és idegenből szerződtetett kertészek hamarosan megalakították első hazai szervezetüket, a század második felében Pozsonyban létrejött kertészcéhet.⁷⁷

A kertészeket mindenütt a megbecsült udvari mesteremberek közé sorolták, a főúri udvartartások állandó alkalmazottai közt szerepeltek.⁷⁸ Külön szerződéssel fogadták fel őket, s pénzben és természetbeni juttatásban egyaránt jelentős javadalmat biztosítottak nekik. Nádasdy Tamás nádor sárvári kertésztől, az 1550-es években említett István deáktól a pozsonyi Magyar Kamara által 1682-ben az ottani nádorkert művelésére felfogadott Fridrich Langig a kertészek a megszokott alkalmazotti fizetéseknél jóval nagyobb összegeket kaptak.⁷⁹ Batthyány II. Ádám 1698-ban kiadott uradalmi instrukciója szerint a rohonci kastély kertésze évi 15 forint fizetést kapott, az ugyanott felsorolt uradalmi prefektus évi 32, a kulcsár–kasznár 20 és a porkoláb 16 forintos fizetése mellett.⁸⁰ A rohonci Batthyány-uradalom 1648–1650. évi gabonaszámadásaiban szereplő Jakob Bella újkeresztény kertész természetbeni javadalmazása évi 6 köböl és 3 fertál búza és ugyanannyi rozs, 6 köböl árpa, 2 köböl köles és 2 köböl hajdina, valamint 3 pár saru volt. A mellé beosztott Mathes Kharer kertészlegény ugyanakkor 3,5 köböl búzát és ugyanannyi rozsot kapott.⁸¹

A díszkertek és a kertész munka részleteinek megismerésére a birtokosok könyvtárában a 17. század közepén már szakkönyvek is ren-

⁷¹ Batthyány-levéltár, Miss. 22.624.

⁷² Batthyány-levéltár, Vegyes számadások, 17. cs., 1649–1650., f. 647–648.

⁷³ Uo., 17/a. cs. f. 1222.

⁷⁴ Batthyány-levéltár, Földesúri familia, no. 355. f. 18. és no. 382/a, foliáztatlan.

⁷⁵ HÁRICH János, A kismartoni vadkert története, h. n., 1994, 48, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 2914. – Az 1659-ből idézett két kertészt követően 1666–1688: Paul Schiessl, 1684–1687: Jakob Gross, 1688–1692: Paul Schiessl másodszor, 1693: Andreas Stainer, 1694: Andreas Hribeuer, 1695–1696: Mathias Schmidtmayer, 1697–1698: Andreas Dinhafter.

⁷⁶ LIPPAY János, *Posoni Kert*, Pozsony, 1664. Idézi RAPAICS 1940, 81–95.

⁷⁷ KUSTÁN, Az arisztokrácia kertjei, i. m., 485.

⁷⁸ RADVÁNSZKY 1986, 184–185.

⁷⁹ A kertészek javadalmazására STIRLING, i. m., 141–148.

⁸⁰ Batthyány-levéltár, P 1313. Törzslevéltár Rohonci levéltár, 120. cs. T.1 fasc. foliáztatlan.

⁸¹ Batthyány-levéltár, P 1334. A Batthyány-birtokok vegyes számadásai. 17. cs., f. 647–648.

delkezésre álltak. Batthyány I. Ádám könyvtárában a németújvári vár felső várbeli tárházában levő könyvek között, „Az keönyves armariumnak az alsó rendén” ott volt a *Kertek cziffrolásinak képi* címet viselő kötet.⁸² A kor legnagyobb nevű és hírű hazai díszkertjének, a Lippay György esztergomi érsek által építtetett pozsonyi kertnek 1664-ben megjelent leíró és illusztrált kötete a század végén már a köznemesi rezidenciák könyvei közt is megtalálható volt, mint az 1691-ben Ostffy Miklós asszonyfalvai könyvtárának összeírásában szereplő „Lippai János kertész könve” tétel bizonyítja.⁸³ Erre vonatkozó források hiányában a kert és az arról szóló könyv dunántúli hatása ma még alig ismert, de nyomot hagyhatott akár Asszonyfalván, akár bármelyik kisebb, mára elpusztult kastély kertjében is. A két példa közül egyik sem lehetett egyedi, a 17. század második felében kertészeti vonatkozású irodalom a Dunántúl kastélyaiban több helyen is feltételezhető.

⁸² *A magyar könyvkultúra múltjából: Iványi Béla cikkei és anyagyűjtése*, szerk. KESERŰ Bálint, Szeged, 1983, 274 (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 11.), valamint KOLTAI András, *Batthyány Ádám és könyvtára*, Budapest–Szeged, 2002, 177 (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai, IV.). Az adatot idézi KOVÁCS Sándor Iván, *Szakácsmesterségnek és utazásnak könyvecskéi*, Budapest, 1988, 181.

⁸³ Ostffy-levéltár, 1. cs. fasc. AA., f. 441.

A DUNÁNTÚLI KASTÉLYOK HELYE ÉS SZEREPE A KIRÁLYI MAGYARORSZÁG ÉPÍTÉSZETÉBEN

Mindaz, amiről a fentiekben a 16–17. századi Dunántúl kastélyairól és építészetéről, valamint a kastélyok építéséről és kertjeiről szó esett, nem csak a királyi Magyarországnak erre a meglehetősen szűk területére vonatkozik. A Dunántúl építészete csupán egyes részletformáiban különbözhetett az ország többi részétől, a Felvidék Ausztriával szomszédos nyugati tájaitól azonban alig, a keleti országrésztől valamivel jobban. A Drávától a Dunáig húzódó végvárlánc mögötti terület késő reneszánsz és kora barokk kastélyépítészetének vizsgálata és áttekintése ezért nem más, mint reprezentatív mintavétel a korról és a közhiedelemmel szemben egykor létezett rendkívül gazdag építészetéről, annak keretében a kastélyok megjelenési formáiról, építetűiről és építőiről, mestereiről, koronként változó stílusáról és arról, hogy milyen indokok alapján és hogyan, milyen módon építették őket. Az ismert források azt bizonyítják, hogy a két évszázad kastélyai és építészetük, építésük a Kárpát-medence egyéb tájain sem volt más jellegű, nemcsak az ország töröktől meg nem szállt északi részén,¹ hanem még Erdélyben sem.² Mindenütt voltak, léteztek a dunántúliaktól eltérő épületformák és elrendezések, egymástól eltérő vagy különböző stílusváltozatok, a Dunántúlnál gazdagabb tájak, ahol több és jobb állapotban megmaradt kastély bizonyítja a kor építészetének itt-ott változatosabb és színesebb voltát. A késő reneszánsz – és a korszak végén a kora barokk – észak-italiai, Bécsen és Grazon, az ország északi tájain Prágán és Krakkón keresztül érkezett, manierizmusba hajló stílusváltozatát képviselték mindenütt azt a formakincset, amely a kastélyok alaprajzi elrendezésében, tömegformálásában, külső és belső részleteiben egyaránt összefogta a helyi vagy az egyes vidékeket jellemző sajátosságokat. A királyi Magyarország és a Dunántúl művészete és építészete, kisebb részleteitől eltekintve, abba a nagy művészetföldrajzi egységbe illeszkedett, amelyet a Habsburgok Duna-völgyi monarchiájának országai alkottak.

A királyi Magyarország töröktől meg nem szállt területein meglepően sok épült ezekből a kastélyokból. A kutatás során a Dunántúlon talált, százötvennél is több, bár nem egyszerre és egy időben létezett kastély csupán egy része volt az országban felépülteknek. A Felvidék-

¹ Stefan PISON, *Hrady, zámky a kastiele na Slovensku*, Martin, 1977; FELD István, *16. századi kastélyok Északkelet-Magyar - országon*, Sárospatak, 2000.

² Erdélyre Kovács András, *Késő reneszánsz építészet Erdélyben 1541–1720*, Budapest–Kolozsvár, 2003.

ken ennél jóval több volt, Pozsony környékétől Erdélyig átépített vagy néhol megközelítően eredeti formában, esetleg romokban még ma is több áll belőlük, mint a Dunántúlon. Az építészet egyéb műfajaiban, a 16–17. században legfőképpen a várépítészetben, a végvárak létesítésében fellelhető, nagyszabású építkezéstől, a városok védőfalainak építésétől a városi polgárházakon, a középületeken, a két évszázad második felében a templomok és kolostorok emelésén át a nemesi kúriákig, a mezővárosok és a falvak lakóházaig folytatott. A szinte folyamatos építőmunka azt jelzi, hogy a százötven éves török hódoltság kora a magyarországi építészet számára nem volt jelentéktelen korszak. Társadalmi és gazdasági, anyagi és műveltségbeli, valamint szakmai háttere sokkal jelentősebb volt, mint amit a közfelfogás ismer és feltételez.

Mindennek egyik legfontosabb oka az a közismert tény, hogy a megmaradt ország lakossága, különösképpen pedig kastélyépíttető nemessége a török hatalom jelenlétét kezdettől csupán átmenetinek tartotta, magát pedig a Lajtától nyugatra elterülő Európa lakójának. Politikai szerepkörétől birtokainak gazdasági vezetéséig ezért igyekezett ahhoz felzárkózni, tájékozottságát és tudását az egyre gyarapodó hazai iskolák mellett ottani egyetemeken megszerezni, otthonait és azok berendezését a keresztény Európa mintája és műveltsége alapján kialakítani. Aki tehette, ezért gyűjtött könyvtárat, lakóhelyiségeinek falait ezért díszítette flandriai kárpitokkal, berendezését osztrák, cseh és lengyel, főként azonban az ország területére telepített habánok edényeivel, bár az sem tagadható, hogy a török kerámia és textiláru is egyre terjedt mindenütt, mint ahogyan a ruházatkodásban is megjelent a törökös divat. Kastélyai mellé ezért telepített reneszánsz és később barokk díszkerteket. Az egyetlen, amiben megalkuvás nem történt, az az iszlám tanításának, jelenlétének elfogadása. Ezt pedig csak az Európa nyugati feléhez való tartozás tudata biztosíthatta, még abban az esetben is, ha a Habsburg-hatalomnak néha fegyverrel kellett ellenállni.

Az európai táj művészetét és építészetét azonban magától értőddően átvehetőnek, felhasználhatónak és sajátjának tekintette a társadalom építtető rétege. A királyi Magyarország sajátos és egyéni, a Lajtától nyugatra elterülő Európától sok szempontból eltérő, sok szempontból azzal közel azonos, alapjaiban azonban szerves részét alkotó kastélyépítészete ezért érdemes részletes feltárára és bemutatásra. A 16–17. századi Dunántúl egykor másfél száznál is több, ép-ségben azonban csak ritkán megmaradt reneszánsz és barokk kastélya ezt a folyamatot mutatja be megmaradt emlékeiben, főként azonban az építtetők levéltáraiban megbúvó, a kastélyokat és építésüket ismertető írásaiban.

ADATTÁR

Az alábbi felsorolásban százhatvan olyan épület szerepel, amelyet a 16–17. századi írott források magyarul kastélynak, latinul *castellum*-nak neveznek. Ez a szám nem végleges, ennyire sikerült adatokat találnia annak az egyszemélyes kutatásnak, amely négy évtizeden át gyűjtötte a témára vonatkozó adatokat. A források mennyisége további gyűjtéssel bővíthető. A rövidítésjegyzékben felsorolt levéltári egységek, kéziratok hagyatékok és nyomtatásban megjelent cikkek, tanulmányok, önálló kötetek adatain túlmenően újabb levéltári kutatás és a továbbiakban megjelenő művek, esetleges régészeti vagy műemléki épületkutatások egyaránt bővíthetik az itt közölt épületekre vonatkozó adatokat és újabb építményekkel gazdagíthatják a két évszázad kastélyainak sorát.

A betűrendben sorakozó településnevek, az akkori megye megjelölésével, 16–17. századi formájukban követik egymást. Ezután a jelenlegi településnév vagy változatai következnek és végül a jelenlegi megye megnevezése. Ha a település ma nem Magyarország területén található, az idegen név következik és rövidített formában a mai országnév az alábbiak szerint: A = Ausztria, H = Horvátország, Sz = Szlovénia.

A százhatvan kastélyról szóló szöveg, attól függően, hogy az adott kastélyról mennyi és milyen adat áll rendelkezésre, lehet rövidebb vagy hosszabb, tartalmazhat csupán a kastély létezését bizonyító említést vagy – főként ma is meglevő, álló épület esetében – hosszú és részletes leírást. A felsorolt történeti és építészeti adatok időrendben követik egymást és magára a településre vagy a kastélyt megelőző épületre is vonatkozhatnak. Középkori előzmények esetében és ha ismertek, a későbbi évszázadokra vonatkozó adatok, álló és létező kastélyok esetében pedig jelenlegi felhasználásuk is, a címszóban jelzett kastély építéstörténetének felvázolása nélkül szerepel.

Az egyes kastélyokat bemutató adatközléseket ugyancsak időrendben követi a rájuk vonatkozó, a rövidítésjegyzékben közölt, levéltári vagy könyvészeti források felsorolása.

Az illusztrációk lehetőség szerint elsősorban 16–17. századi ábrázolások, amelyeket történeti adatok segítségével készített rekonstrukciós rajzok egészíthetnek ki, ma is álló épületek esetében pedig az egész kastélyra, erre a két évszázadra vagy az építésük korára jellemző részleteik rajza és fényképe.

1. ACSÁD (Vas vm.)

A mai, klaszicista kastélynak feltételezhető előzménye volt az az 1699–1700-ban épített emeletes épület, amelyet korábbi udvarház helyére emeltetett Mezőszegedi Szegedy Pál és felesége, Telekesi Török Katalin, és amelyet 1723-ban készült leírása kastélyként említ.

A falut még 1536-ban Enyingi Török Bálint kapta meg, a kihalt Csornai család Vas és Sopron megyei birtokaival együtt. 1618-ig maradt utódai kezén. Akkor a család utolsó férfitagja, István végrendelete alapján Vasszécsénnyel és Köveskúttal özvegye, Gersei Pethő Margit örökölte. Pethő Margit 1620-ban Telekesi Török János felesége lett, Acsád így jutott hozzájuk, illetve az utódaikhoz. 1691-ben a férfiágon kihalt família birtokait leányági örökségként Török Katalin kapta meg, és férjével, Szegedy Pállal 1699-ben 13 000 forintért Köveskúttal együtt megváltotta a rokonságtól.

Első és ismert udvarházát 1549 előtt Martonfalvy Imre, az Enyingi Török család pápai tisztartója építtette, a falu ugyanis urai adományából rövid ideig az ő kezén volt. Ez az épület 1699-ben már rossz állapotú. Az akkor kötött családi egyezség értelmében építtette újjá Szegedy Pál és felesége.

A Telekesi Török-vagyon 1723-ban készült hivatalos összeírásában a két szakaszból álló pince felett a földszinten két szoba, továbbá egy boltozott helyiség és kamra volt, az emeleten újabb két szoba és egy kandallóval ellátott, boltozott és tágas kamra. Az épület egyik végéhez fából készített, emeletes toldalék csatlakozott, amelyben lent nagy szoba, fent pedig vendégszoba volt. 1724-ben kertjét és a mellette levő majorságot említik. A kastélyról részletezés nélkül Bél Mátyás 1730 körüli, valamint Korabinszky 1786-os és Vályi András 1796-os országleírásai is megemlékeznek.

Jelenlegi klaszicista formájára 1810 és 1824 között Szegedy Ferenc hétszemélynek ismeretlen építész tervei alapján építtette. Szociális otthon céljára szolgál.

1536: Soós 1937, 260, 270; CSATKAI–DERCSÉNYI 1956, 69–70. – Martonfalvy birtoklására és építkezésére: MARTONFALVAY 1881, 156–157, 166–167; MARTONFALVAY 1982, 92, 98, 104, 106. – 1618: Festetics-levéltár, Scr. II. fasc. K. no. 16. – 1620: uo., no. 17, 23., valamint Sallér-levéltár, Fasc. 89. no. 215, 221. – Szegedy Pál birtoklására: Festetics-levéltár, Scr. II. fasc. K. no. 44, 48. – Az 1699-ben történt birtokbaiktatásra uo., no. 78, p. 159–171. –

1723: uo., Scr. VI. fasc. A. no. 94. és *Forráskiadványok*, IV. 1., 3. – 1724: *Forráskiadványok*, XI. 4., 7. – Bél Mátyás: *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 448. – KORABINSZKY 1786, 4. – VÁLYI I., 11. – Felhasználására és mai helyzetére: GENTHON 1959, 10; C. HARRACH – KISS 1983, 37; *Műemlék-jegyzék II.*, 1131. és *Kastélylexikon* 5., 7–10.

2. APÁTI (Gyöngyösapáti, ma Gencsapáti, Vas vm.)

Az eklektikus Széchenyi–Apponyi-kastély előzményeként ismert épület legkorábbi említése 1607-ből származik. Építésének kora és építetője ismeretlen, valószínű azonban, hogy az 1590-es évektől a megyei közeletben szereplő, 1601–1602-ben az alispáni tiszteletet betöltő, vagyonos köznemes Ládonyi Csetemey István volt, akit 1607. január elsején apáti *castelluma* felé utaztában gyilkoltak meg Bük mellett. III. Ferdinánd király 1635-ben kelt oklevele szerint akkor Józsa nevű fia és Katalin leányának gyermekei, Battyányi Battyányi János, Kristóf, Ferenc és Kata, Rummy György felesége osztoztak birtokán. Csetemey Józsa 1634-ben seregélyházi, 1636-ban apjához hasonlóan nemesládonyi előnévvel szerepel. 1639-ben Csetemey Józsa özvegye, Ányos Zsófia ide hívta meg férje temetésére Batthyány Ádám generálist, amelyet „Az mi Apáthi kaste-liunkban” tartanak.

A rokonság a század közepére kihalt. A kastélyt Csetemey Józsa fiának, Pálnak özvegye, Viczay Mária 1664-ben Rimaszécsi Széchy Péternek zálogosította el. 1676-ban és 1678-ban Széchy kezében volt. 1686-ban az ő özvegye, Batthyány Borbála a kastély fedéséhez az ifjabb Batthyány Ádámtól kért faszindelyt.

A Széchy család 17. század végi kihalta után Apáti leányágon a Kéry grófok örökölték. 1720-ban Esterházy Borbálának, Kéry Ferenc özvegyének kastélya. Az ekkor készült összeírás szerint fal és azon kívül a Gyöngyös patak vízével feltöltött, halastónak használt árok vette körül, ez azonban már kiszáradt. Maga a kastély emeletes és négyszögű épület volt, egyik sarkán szögletes, másikon kerek toronnyal. Bejárata felvonóhidas, udvarába boltozott kapualjon át lehetett bejutni. Alsó szintjén négy nagyméretű és boltozott helyiség, három pince és egy kocsiszín helyezkedett el, emeletén pedig hét, részben boltozott, részben sík mennyezetes szoba, konyhával, északi oldalán boltozott szentélyű kápolnával.

Bél Mátyás szerint 1730 körül a Styrum–Lymburg grófoké. A század második felében,

1786-ban és 1796-ban Péchy-birtok. 1812-től a Széchenyieké, akik a Nákó családtól vásárolták. 1820–1830 körül Széchenyi Pál gróf klasszicista stílusban építtette át és angol rendszerű parkot telepíttetett köréje. A 19. század végén ezt az épületet alakították át historizáló stílusú kastélyná. 1920 után a magyar államé, amely 1925-ben Apponyi Albertnek adományozta. Később honvédtiszti üdülő. Jelenleg nagy kiterjedésű parkban álló állami nevelőotthon.

A Csetemetey családra és rokonságára: Gersei Pethő-levéltár, 133. cs. Acta Babocsayana, No. 305.; BALOGH 1901, 25–26. és BALOGH–SZLUHA 1998, 33–34. – 1595–1607: TÓTH 1989, I. no. 1, 363, 532, 717. és TÓTH 1992, no. 758, 774, 809, 836, 841, 856, 879–880, 957. reg. – 1607: BALOGH 1901, 25–26. – 1635: Tallián-levéltár, 2. cs. 1635. f. 1–2. – 1639: Batthyány-levéltár, Miss. no. 9045. – 1664: Festetics-levéltár, P. 237. Vegyes iratok, VII. 16. cs., p. 12. – 1676–1678: MKA, Litterae ad Cam. 1676, II. p. 303–304. – 1686: Batthyány-levéltár, Miss. no. 3302. – 1720: *Forráskiadványok*, IV. 1., 13. – BÉL Mátyás: *Vasi Szemle* XXXI(1977), 448. – 1786: KORABINSZKY 1786, 13. – 1796: VÁLYI I., 42–43. – 1812: BARTFAI SZABÓ 1913, II. 550. – 1836: FÉNYES, 361. – 1851: FÉNYES, 32. – 1865: FÉNYES, 167. – Jelenlegi helyzetére GENTHON 1959, 104. és C. HARRACH-KISS 1983, 110; TÓTH József, A gencsapáti Apponyi kastélypark, *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1994/1, 78, valamint *Kastélylexikon* 5., 68–70.

3. ASSZONYFALVA (Ostfiasszonyfa, Vas vm.)

Elpusztult, helye valószínűleg a mai római katolikus templom környéke, a község legmagasabb pontja, ahol a 19. század végén az árkok egy része még látható volt.

A falut birtokló Ostffy családnak a 14. század elejéről származó, Kígyókő vára helyére 1460 körül építtette Ostffy Miklós esztergomi prépost testvéreivel, Ferencel és Lászlóval, V. László királytól 1456-ban kapott és Mátyás király által 1458-ban megismételt engedélye alapján.

A fennmaradt 16–17. századi adatok változva *castrum*, *castellum*, esetleg *fortalitium* néven említik, többnyire továbbra is Kígyókő néven. Az Ostffy család tagjainak 1572-ben és 1630-ban történt birtokosztásairól szóló leírások azt bizonyítják, hogy az akkori *castellum* ugyanúgy kőből épült nagy toronyból, mellette kisebb toronyból, palotából és alapincézett lakóépületből állt, mint ahogyan az ugyancsak családi osztozkodást rögzítő 1399-es oklevél az akkori Kígyókő váráról leírja. Az 1430-tól *castellum* elne-

vezéssel szereplő családi lakóhely eszerint a korábbi vár épületeinek újjáépítésével jött létre és a későbbi századokban is annak építményeiből állt.

1538-ban a család két ága őrségként két kapuőr és egy toronyőr tartott a kastélyban. Nádasdy Tamás nádor 1555-ben a Rábaköz védelmére készített tervezetében a harmadik várvonalba sorolta Asszonyfát. 1572-ben, amikor az északi kapu melletti kőbástya és a keleti kapu melletti fabástya között húzott vonallal Ostffy Jakab soproni alispán, valamint Ostffy Tamás és Mihály között kettéosztották a kastélyt, ugyan csak két puskás kapuőre volt. A bástyák ugyanakkor történt említése viszont arra vall, hogy 1572 előtt építkeztek Kígyókő kastélyában, legalábbis külső védőövét bástyákkal erősítették. Ostffy Jakab és testvére Erzsébet, Hosszútóty Farkasné 1585-ben történt osztozása alkalmával a nagy torony melletti épület pincéjét, az a feletti két helyiséget, az azokhoz tartozó két árnyékszék, a keleti oldalon levő sütőházat boltozott pitvarával sorolták fel Ostffy Jakab részeként. Ezenkívül a nagy torony alsó, boltozott helyisége jutott neki. A felsoroltakon kívül a kis torony és az Ostffy Mihály lakrésze közötti fűthető szoba szerepel még az osztálylevélben.

1594-ben, Győr eleste után szoba került végvárként való megerősítése, erre azonban nem került sor.

1619-ben a toronytól balra álló kőépületet említik. 1630-ban a kastély keleti részén, Ostffy Tamás birtokában két boltozott pince, felettük egy boltozott és egy gerendamennyezetes szoba volt. Akkor az Ostffy Jánosnak jutott nyugati oldalon a nagy gerendás pince és a tejesház felett egy kívülről fűthető nagy szoba volt pitvarával és a felett szalonnás házzal, az emeleten pedig három szoba pitvarral és „egy Gallia” nevű helyiséggel. A kapu feletti szoba Tamásé, a külső fal melletti és boronából épített sütőház pedig Jánosé lett.

1649-ben a leányági örökös Dömölkyek osztozásában a toronyban levő két boltozott helyiség, az „öreg” vagyis a nagyméretű pince, a sütőház és a mellette elhelyezkedő konyha, szoba és pitvar; a sütőház feletti szoba és egy bolt szerepel. A Dömölkyek mellett a 16. század végétől a Hosszútótyak, a Gersei Pethők, a Tevelyek és a Zichy család egyes tagjai részesedtek leányágon az Ostffy-vagyonból és a várszerű kastélyból.

A sokféle épületrészből álló kastély 1680-ban pusztult el. Thököly felső-magyarországi sikereinek hírére Vas megye protestáns nemessége 1679-ben hazahívta a száműzött Fekete István

kőszegi evangélikus lelkészt és dunántúli püspököt, aki Ostffy Miklós és a protestáns urak által felfogadott háromszáz fegyveres védelmében Asszonyfalva kastélyában tartózkodott, miközben maga a nemesség is fegyverkezett. A bécsi udvar a győri vár őrségét rendelte ki ellenük. Az ágyúkkal vette ostrom alá a kastélyt, az őrség erre megfutott, és az elfoglalt kastélyt felsőbb parancsra felrobbantották.

Az ostromban részt vevő Esterházy János győri vicegenerális 1680 augusztus 4-én Asszonyfáról írta meg a kastély bevételeit Batthyány Kristófnak, az alábbi megjegyzéssel: „Tegnap hogy az lovakról le szállottunk, küldö Czengről (ti. Nagycenkről, K. T.) az obester Furlaim uram az Hada-köz Tanács parancsolatait, melyet csak tegnap hoztak kezekhez, hogy az Kastélyt itten demolíálják, addig semmi képpen el ne távozzék, a mig azt végre nem viszi, [...] bár inkább Esztergarn és Buda falait ronthatnánk, mint ezt.”

A vicegenerális újabb, 1681-ben írott levele szerint „az midőn ő Fölséghe Parancsolattyából Ostffy Asszonyfalva alatt voltunk, valamenny Levelek ott Szélllel el hányattatnak, azokat mind eöszve szedettem”, zsákokba rakatta, lepecsételte, és elküldte Ostffynak. A részbirtokos Zichy Péter ugyanakkor a rokonság nevében nyilatkozott: „az minémő Várbély részükben le dült kü fal vagyon, annak téglajatt adtam Nemzetes Ostffy Miklós Bátyám Vramnak [...] ha ő kegelme valami hasznat veheti.”

Ostffy az 1681-ben Sopronban tartott országgyűlés alkalmával Esterházy vicegenerális pártfogásával kegyelemben részesült, de a kastély újjáépítésére nem kapott engedélyt. A kamara ebben az évben készült összeírása lerombolt építményként jegyezte fel. 1688-ban helyette a soproni Picheler János ácsmesterrel emeletes boronaházat emeltetett magának a faluban. Helyére a 18. század folyamán barokk stílusú kúria épült, amelyet 1840 körül építettek át mai, klasszicista formájára.

A dombtetőn álló, egykori vár, illetve kastély romjait 1768-ban és 1786-ban még említik. 1796-ban az akkor már a Kisfaludyak birtokában levő Asszonyfalváról feljegyezték, hogy „hajdan kastélyais vala, egy tőle nem meszsze levő dombon”. 1836-ban és 1851-ben „az ide való várnak ma már nyomai is alig látszanak”. Helyén néhány falmaradvány látható.

Asszonyfalva Kígyókő nevű várára: ENGEL 1977, 122–123, FÜGEDI 1977, 151. Az annak romjaiból épült késő középkori kastélyra: 1456–1458: DL 44.887 és HO II.,

339, valamint CSÁNKI II., 714. és KOPPÁNY 1999, 111–112. – 1572: Ostffy-levéltár, 2. cs. VIII. fasc. no. 19. – 1630: uo., 3. cs. XX. fasc. no. 63. – 1538: uo., 1. cs. V. fasc. f. 372. – 1555: PÁLFFY 1999, 114. – 1585: uo., 2. cs. III. fasc. f. 387–387 v. – 1594: RÁTH Károly, A keszői püspöki vár, *Magyar Sion* 1868, 116. és PÁLFFY 1999, 216. – 1619: Ostffy-levéltár, 3. cs. XVII. fasc. no. 139. – 1630: uo., 3. cs. XX. fasc. no. 63. – 1649: Véghely-gyűjt. 2. cs. Dömölky-levéltár, f. 2–5. – 1680: CHERNEL 1878, 116–117. és PAYR Sándor, *A soproni evangélikus egyházközség története*, Sopron 1917, 491, valamint HETVÉSSY István, Ostffyasszonyfa ostroma és „ismeretlen” megmentője, *Vasi Szemle*, XXVIII(1974), 243–250. – Esterházy János levelét Nagycenkre vonatkoztatva idézi GERŐNÉ KRÁMER Márta, Adatok a nagycenki volt Széchenyi-kastély építéstörténetéhez, *Építés-Építészettudomány*, V(1973), 3–4. – Esterházy 1681. évi levele: Ostffy-levéltár, 1. cs. D. fasc. no. 116. – Zichy Péter levele uo., 3. cs. XXI. fasc. no. 18. – Az 1681. évi kamarai összeírás: *Forráskiadványok*, XI. 4., 181. – 1688: Ostffy-levéltár, 1. cs. T. fasc. no. 50. – 1768: FEISZT György, Elenyészett várak Vas megyében. Kígyókő vára, *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1994/1, 56–60. – 1786: KORABINSZKY, 20. – 1796: VÁLYI I., 71. – 1836: FÉNYES, 412. – 1851: FÉNYES, 56. – A mai kastélyra C. HARRACH – KISS 1983, 290; Vas m. 1982, 294, valamint *Kastélylexikon* 5., 176–178.

4. BALTAVÁR (Bérbaltavár, Vas vm.)

Elpusztult kastély, amelyet 1680-ban Bakacs IV. Sándor keszthelyi főkapitány építtetett fából a mai falu mellett. A birtok a 16. század eleje óta családja kezén volt és eredetileg az addigra elpusztult Martonfalva határához tartozott. A később marandó anyagból átépített és bővített kastélyt 1918-ban bontották le.

1680-ban Széchenyi György győri püspök és kalocsai érsek nevében Jakab Pál levélben kérte Batthyány Borbált, járjon közre Bakacsnál, hogy ne építse meg Baltavár kastélyát. Az építkezés azonban megtörtént, és a Kanizsával szembeni végvárak közé besorolt kastély Batthyány Kristóf generálistól hivatalos őrséget kapott. A „Baltavári sereg” 1687-ben Batthyány II. Ádámhoz írott levele fennmaradt.

1722-ben Festetics József tábornok vásárolta meg a hozzá tartozó birtokkal együtt és továbbépíttette. Iratai között maradt meg a kastélynak a 18. század közepéről származó alaprajza, amely szerint téglalap formájú és tágas udvar köré emelt, földszintes épület volt, eredetileg vízesárokkaal körülvéve. Udvarát pillérekkel tagolt folyosó övezte, arról nyíltak a három oldalról egy-

traktusos, a negyedikén kéttraktusos szárnyak helyiségei. Az utóbbi lehetett esetleg a Bakacs Sándor által építtetett kastély lakóépülete, benne négy szobával, konyhával és kamrával. A Festetics-levéltárban a kastély tetőszerkezetének részletrajza is fennmaradt ugyanott.

1786-ban, 1796-ban és 1836-ban még a Festetics családé, 1851-ben és 1865-ben vásárlás útján a Zalabéri Horváthoké. Tőlük került a Thurn-Taxis grófokhoz, akik 1888-ban a korábbi falak felhasználásával romantikus stílusú kastélyt építtettek. Ezt bontották le 1918-ban.

A falut kis birtokkal 1531-ben Alsólindvai Bánffy János nádor adományozta Bakacs I. Sándornak: Festetics-levéltár, Scr. II. Fasc. A. no. 2. és 5. – 1680: Batthyány-levéltár, Miss. no. 21.202. – 1687: uo., no. 1646. – 1722: SZABÓ 1928, 92. – 1786: KORABINSZKY, 28. – 1796: VÁLYI I., 110. – 1836: FÉNYES, 413. – 1851: FÉNYES, 81. – 1865: FÉNYES, 214. – Alaprajza: Festetics-levéltár, Scr. II. Fasc. MM. no.15 1., 2. „Baltavaer Schloss” felirattal, amelyet azonban nem volt lehetőségem a kötetben közölni. – 1888–1918: BOROVSKY 1898, 20–21; *Kastélylexikon* 5., 325–326.

5. BELATINC, Zala vm. (Beltinci, Sz.)

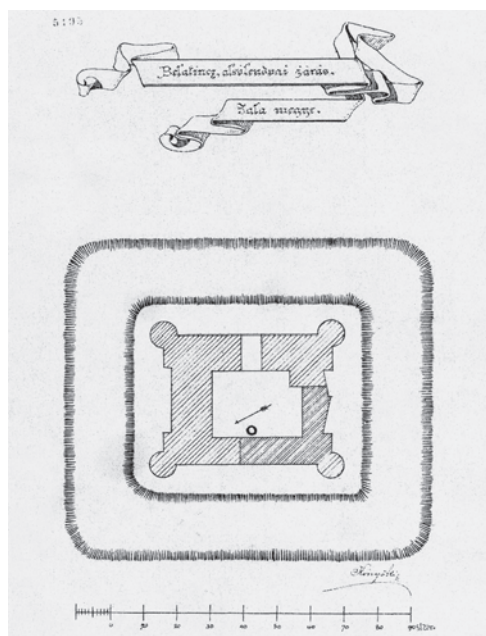
A 20. század végén üresen álló és elhagyott, egyemeletes és négy saroktoronyos, tágas parkban álló épületet első formájában I. Ferdinánd király 1548-ban kiadott engedélye alapján 1551-ben kezdte építtetni Alsólindvai Bánffy László.

Testvérének, Istvánnak a felesége, Guti Országh Magdolna a következő évben írott levelében arra kérte Nádasdy Tamás főkapitányt, tiltsa meg az építkezést, mert sógora ágyúkat és puskákat hozatott bele és folyamatosan erősítteti. Bánffy István egyenesen a királyhoz folyamodott a kastélyépítés ellen. Ennek hatására Miksa főherceg az építtető Bánffy Lászlónak meghagyta, azonnal hagyja abba az építkezést, aminek azonban a királyi engedély alapján eredménye nem lett. 1564-ben maga Bánffy László írta, hogy ácsok nélkül, faragómolnárokkal kellett megépítenie. A kastély tehát eredetileg fából készült vagy legalábbis külső védőművei.

Bánffy László gyermektelen lévén, 1585-ben már István bátyja fiai, 1618-ban pedig unokái osztoztak a kastélyon. Az 1585-ös oklevél szerint a felosztásra került részeket Bánffy István építtette. Az 1644-ben kihalt család birtokait 1647-től Nádasdy Ferenc szerezte meg zálogként azoktól a leányági örökösöktől, akik III. Ferdi-

nánd királytól véglegesen 1648-ban kapták meg. Nádasdy kivégzése után, 1670-től a kincstárra szállt kastélyt a hozzá tartozó uradalommal a Bánffyak után leányági örökös Szentmiklósi Pongrácz család kapta meg királyi adományként 1673-ban. 1679-ben ők adták tovább Széchenyi György kalocsai érseknek zálogként. 1694-ben a Széchenyi család szabad rendelkezési jogot kapott rá, 1701-ben pedig véglegesen megvásárolták. 1697-ben ifjabb Széchenyi György Ilona leányának, Ebergényi Lászlónénak engedte át. 1713-ban magát Ebergényit iktatták birtokba. 1720-ban már az ő veje, Csáky György kezében volt. 1799-ben is Csáky-kastélyként említik. A 19. század elején a Gyika családé, és még 1836-ban is az övék. A század második felében a bankár Sina bárók birtokában volt.

1663-ból maradt meg rövid összeírása. Eszerint mai képéhez hasonlóan négyzetes alaprajzú, mind a négy sarkán kerek, kapuja felett négy-szögű toronnyal épített, emeletes kastély volt, amelyet akkor kiszáradt árok övezett, és egy része még akkor is fából volt. A kapu feletti toronyban harang függött, külsején időt űtő órával. Az összeírás a fegyverzetet és a tárolt élelmiszert is felsorolja. 1682-ből, 1704-ből, 1720-ból, 1722-ből és 1796-ból további, főként a berendezést felsoroló leltárai maradtak.

1 | Belatinc (Beltinci, Sz.), Zala m. Könyöki József helyszínrajza, 1885 (KÖH. Tervtár; K. 1091. lsz.)

A Csáky család 1711 és 1722 között restauráltatta. 1838-ban a Gyika család állíttatta helyre. Az utóbbi alkalommal egyes szakaszait lebontták és újraépítették. Ekkor a régi, kőből faragott részleteket – feltételezhetően a 16–17. századi nyíláskereteket – az új szárnyak alapozásába építették be.

Vázlatos alaprajza Könyöki József 1885. évi rajzán maradt meg, amelyet Gózon Imrének MOB számára 1878-ban a helyszínen készített jelentése és vázlata alapján állított össze (1. kép). Széles szárazárokkal körülvett, négyzetes alaprajzú és négy sarkán kerek saroktoronyos, belső udvaros épületet ábrázol, északkeleti sarkán eltérő vonalkázással, amelyre azonban a rajzon nincs magyarázat. Délnyugati sarkát – amely azonos lehetett az 1663. évi leírásban akkor még mindig fából levő részével – ismeretlen időben, a kastély többi részétől eltérő alaprajzzal újjáépítették.

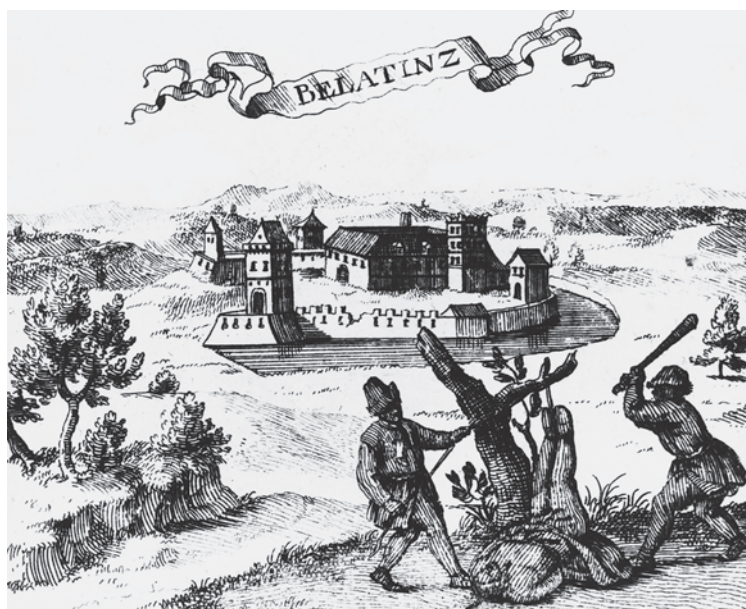
Burckhard von Birckenstein 1687. évi geometriakönyvében maradt fenn Justus van der Nypoorttól származó madártávlati képe (2. kép). Azon a Könyöki által jelzett árok csak félkörben övezi a vízzel telt árkot és részben pártázatos falakkal kerített kastély árok nélküli oldalán sarkait szögletes bástyák védték, amelyekben magas tornyok álltak. A kép a falakon belüli tágas udvarban ábrázolja az emeletes kastélyépületet, előtte háromemeletes és pártázatos tetejű tornyyal. Nypoort sok más várat és kastélyt áb-

3 | Belatinc (Beltinci, Sz.), Zala m.

A délkeleti saroktorony és az udvari homlokzat részlete

(fotó: Székér György, 1996)

2 | Belatinc (Beltinci, Sz.), Zala m.

Justus van der Nypoort metszete

(BIRCKENSTEIN 2001, 98)

rázoló metszetéhez hasonlóan valószínűleg ez sem azt az épületet ábrázolja, amelyet a felette olvasható név mutat, ő ugyanis mások korábbi ábrázolásai nyomán dolgozott.

Az 1980–1990-es években ajtók és ablakok nélküli, rendkívül elhanyagolt állapotban volt, növényzettel sűrűn benöve. Fent említett dél-nyugati sarka már hiányzott. Félköríves nyílású, eredetileg felvonóhidas kapuját kváderes keregetelés díszíti. Négyzetes pillérekkel épített, két-szintes és árkaós udvarán az emeleti ívsort később befalazták és ablakokkal látták el, de a 20. század végén kibontották és megkezdték az egész kastély helyreállítását (3. kép).

(1548: Dőry-levéltár, 1675. f. 5–8. – 1551–1552: Nádasdy-levéltár, B. 1512. pall. 33. p. 2., idézi TAKÁTS 1926, 227. – Miksa főherceg letiltó parancsa: NRA. Fasc. 602. No. 27. – 1564: TAKÁTS 1915, II. 428. – 1585: NRA. Fasc. 1019. no. 15. – 1618: Batthyány-levéltár, Maj. Lad. 36. no. 45. – 1647: Dőry-levéltár, 1647. no. 1–2. – 1648: TURBULY 1996, 1541. – 1673: uo., 1673. no. 1–4. és 1675. no. 1–17. – 1679: FÜGEDI Erik, A Csáky család szepesmindszenti levéltára, *Levéltári Közlemények*, 1979, 122–123. – A Széchényiek és örököseik birtoklására BARTFAI SZABÓ 1913, I. 471–482, 718, 728–729. és II. 510–511. – 1796: VÁLYI I., 166. – 1836: FÉNYES, 519. – 1851: FÉNYES, I. 111. – 1663: *Forráskiadványok*, VI. 3., 23. – 1682–1799: FÜGEDI, i. m. – 1838: Justus van der Nypoort rajza: BIRCKENSTEIN 2001. – 1885: Gózon Imre jelentése, OMvH-MOB Irattár, 1885, no. 11. – Könyöki József rajza uo., Tervtár, K. 1094. – Rövid történeti összefoglalása KOPÁNY Tibor, Kiegészítő adatok Gózon Imre 1877. évi MOB jelentéséhez, *Pavilon*, 7(1992), 10–14. A 20. század végi, még félig romos állapot fényképeit Lővei Pálnak köszönöm.)

6. BÉR (Zalabér, Zala vm.)

Elpusztult, középkori eredetű kastély, amely a falu „Nemes” temetőjének helyén állt. Építésére 1507-ben adott engedélyt II. Ulászló király hűség szolgálataiért Béri Istvánnak. Felépültére vonatkozó középkori adat nem ismert, Mohács utáni források azonban egyértelműen bizonyítják megtörténtét.

Béri István még 1526 előtt fiúörökös nélkül hunyt el. Birtokait királyi engedéllyel a leányági Fajszi Ányos és a Csaby család örökölte. 1537-ben I. Ferdinánd ennek ellenére Kápolnay Ferencnek adományozta. Még ebben az évben előle foglalta el fegyverrel Török Bálint számára dunántúli hadainak vezére, Palatics János. 1541-ben többször

szerepel Török Bálint két itteni várnagya, Horváth Márk és Horváth Gergely. Török Bálint fogságba esése után visszakarta az örökös rokonság. 1551-ben és 1564-ben ők osztozkodtak a kastélyon és a hozzá tartozó tizenkét falu birtokán. 1551 után itt élt az építető Béri István Katalin nevű leánya, Csaby István egri váraprovizor özvegye. Ekkor említik a kastély nagy szobáját.

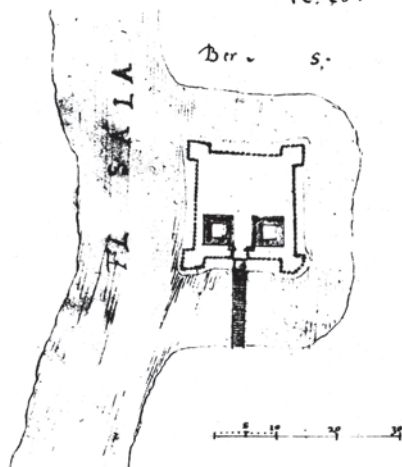
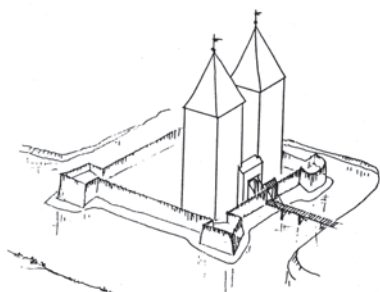
1553-ban I. Ferdinánd király a Béri család kihalására való hivatkozással Nádasdy Tamásnak és Mérey Mihálynak adományozta. Későbbi adatok szerint azonban a kastély és birtokai változatlanul a leányági örökösök kezén maradtak. 1561-ben azt jelentették Nádasdy Tamás nádornak, hogy a birtokosok, ekkor már Ányos Boldizsár, Hetey György és Héránt Péter készek a kastély további erősítésére, amint azt eddig is tették. 1562-ben mégis a kastély védtelen voltára hívták fel a nádor figyelmét, mivel a közeli Hegyesd várának elvesztésével veszélyes helyzetbe jutott és egyetlen katonája sincs benne, aki megvédehetné.

Építészet kiakasztása a dunántúli, végvárként felhasználható erősségeket felmérő, Bécsből küldött Giulio Turco 1572-ben készített alaprajzi felmérésén látható: két, egymás mellett álló és vastagfalú torony, a kettő közötti falban kapuval. Az e mögött elterülő tágas, a rajzon közölt lépték szerint mintegy 60 × 60 méteres udvart négyszögben palánk vette körül, mind a négy sarkán egy-egy palánkból emelt bástyával. A kastély a Zala folyó mesterséges kiszögelésében levő szigeten helyezkedett el, kapujához hosszú híd vezetett a folyón át (4. kép). Még ez előtt, 1564-ben „domus et Curia Nobilitaris in modum Castellum seu fortalitij in eadem Beer erecta” megjelöléssel említették.

Ebben az időben került a Szigetvár eleste után Kanizsa székhellyel szervezett dél-dunántúli végvárok közé. 1576-ban a béri *castellum* kapitányi tisztségét a birtokosok közé tartozó Fajszi Ányos Boldizsár töltötte be. 1588 és 1599 között az Ányos-rész kivételével a kastélyhoz tartozó birtokokat Egerallyai vagy másként Boncz László, Zalavár és Kapornak kapitánya vásárolta meg a Csaby-örökösöktől.

A század utolsó éveiben, Ányos Boldizsár halála után a béri kapitányságot már Egerallyai viselte. 1593-ban jelentette a megyének, hogy Ányos Boldizsár özvegyének része összedől. Zala vármegye bizottságot küldött a helyszínre annak megállapítására, érdemes-e újjáépíteni a leomlott részt, amely az egyik torony lehetett.

Az 1609-ben elhunyt Egerallyai László kastélybeli részét fia, János, később az ő 17. század kö-

4 | Bér (Zalabér), Zala m.

Felül a szerző rekonstrukciós rajza, alatta Giulio Turco 1572. évi rajza (KÖH Tervtár, 14.970. lsz.)

zépén élt György fia, valamint veje, Osztopáni Perneszy János révén annak családja örökölte.

Kanizsa 1600-ban történt eleste után Bathyány II. Ferenc tíz főnyi gyalogos őrséget javasolt bele, amelyet a bécsi Haditanács 1601-ben kelt leirata jóvá is hagyott. A 17. század elejétől ismét a fajszi Ányosok voltak a végvár-kastély kapitányai, 1605 és 1625 között Boldizsár fia Kristóf, 1625 után pedig annak János nevű öccse. Ányos Kristóf 1605-ben Bér erősítését kérte Bathyány Ferenc generálistól, mivel „tudgya Nagyságod az én házamnak ereőtlen voltát”. 1608-ban a megyei közgyűlés kérte a király intézkedését, hogy a többi zalai végházhoz hasonlóan Bér *castellum* őrségének is adják ki a fizetését, ahogyan az azelőtt is történt. 1614-ben Ányos Kristóf tett panaszt Vas vármegye előtt, hogy a béri *castellum* építésére régi szokás szerint szolgáltatott ingyenmunkát a megye nemességéből

sokan megtagadták. 1647-ben a már említett Egerallyai György viselte a kapitányi tisztséget, a század későbbi évtizedeiben pedig az Ányos család harmadik nemzedéke, Zsigmond, György és Péter. A 16–17. század fordulójának évtizedeiben a béri *castellum* több alkalommal nyújtott helyet Zala vármegye közgyűlésének és törvényszékének, így 1586-ban és 1617-ben.

1629-ben, amikor az Egerallyaiak és a velük rokon Pernesziek osztoztak a béri *castellumban* levő részeiken, az ott álló és alapincézett kőépületet említik, amely felett az emelet fából volt. Északról emeletes boronaház csatlakozott hozzá, lent istállóval, fent konyhával és fűthető szobával. A kőépülettől keletre volt a kastély toronyos kapuja. Nyugat felé egy fedetlen, boronából készült bástya helyezkedett el, valamint a kastély külső palánkja, tetején körüljárható folyosóval. A leírás alapján az Egerallyai-Perneszi-rész a Turco által rajzolt egyik torony maradványával azonosítható. A másik, feltételezhetően az 1593-ban összedőlt fele az Ányosoké maradt, akik 1647-ben, 1659-ben és 1669-ben említik. A század folyamán egyébként az utóbbiak voltak a kapitányok, közülük az 1630–1640-es években Ányos János, 1643-ban Ányos Péter, 1669-ben pedig az ifjabb János. Végvári helyzetére, akár csak általában a végvárakra jellemző az őrségnek az az 1676-ban írott panasz, amely szerint „Botokkal és csaknem mezitelenül költetik öfelsége kapuit őriznünk”.

Az Ányos-birtokrész 1732-ben Ányos Krisztina házasságával került a településről elnevezett Zalabéri Horváth Ferenc, az Egerallyai-Perneszi-rész pedig a családba nősült Szentgyörgyi Horváth családon keresztül 1734-ben Festetics József tábornok kezére. Az ő részét vásárolta meg ezt követően zalabéri előnevet viselő Horváth család. A kastély ebben az időben már nem létezett, a végvárak elpusztítása idején, a 17–18. század fordulóján tűnhetett el.

A kastély helyére: Zala m. 1964, 225. – 1507: DL 93.730. – A középkori kastélyra KOPPÁNY 1999, 118. – Török Bálint 1537 és 1541 közötti birtoklására: Nádasdy-levéltár, B. 1526. pall. 26. f. 2a és MKA Lymbus II. Ser. 2. fasc. 4. f. 1., valamint BESSENYEI 1994, No. 197, 199, 205, 259–260, 262–263, 265–266, 268, 270–272, 278. – 1551 és 1564: Zalabéri Horváth-levéltár, 1. cs., évrendezett iratok, 1564. – 1553: PRT, VII., 119. – 1561: Nádasdy-levéltár, B. 1521. pall. 5. f. 2. – 1562: uo., B. 1512. pall. 32. p. 39. – Giulio Turco rajza: OMvH Tervtár, 14.970 ltsz. – 1564: Zalabéri Horváth-levéltár, 1564. – 1576: Bathyány-levéltár, Miss. no. 578. és Misc. Ányosiana, no.

5 | **Boldogasszony**
(Frauenkirche, A.),
Sopron m.

Matthias Greischer
metszete, 1680 körül
(SZALAY-SZÁNTAI 2006,
236)

39b. – 1588–1599: Festetics-levéltár; Scr. V. Fasc. C. no. 3. p. 373–378. és Szegedy-levéltár; 1. cs. f. 31–32. – 1594: BILKEI–TURBULY 1989, 264, 307, az Egerallyai–Perneszy-örökösökre uo., 854. és TURBULY 1996, 163, az Egerallyai címszó alatt jelzett helyeken. – 1600: Batthyány-levéltár; Memorabilia, No. 237. – 1601: ÖStA. KA. Akten Exp. No. 149. f. 2–4., a két utóbbi adatot Pálffy Gézának köszönöm. – 1605: Batthyány-levéltár; Miss. no. 595. – 1608: BILKEI–TURBULY 1989, 810. – 1614: TÓTH 1992, 1388. – Ányos Kristóf kapitányságára: Ányos-levéltár; 1. cs. f. 1–2. – 1647: Zalabéri Horváth-levéltár; 1. cs. – A zalai közgyűlésekre BILKEI–TURBULY 1989, 125, 159. és TURBULY 1996, 949. – 1629: Talián-levéltár; 2. cs. 629. f. 1–2. – 1647–1669: Zalabéri Horváth-levéltár; 1. cs. – 1630–1640: Batthyány-levéltár; I. Ádám iratai, 1. cs. f. 59–60. és 4. cs. p. 76–77. – 1676: TAKÁTS 1956. és TAKÁTS 2000, 12. – 1732: Zalabéri Horváth-levéltár; 1. cs. – 1734: Festetics-levéltár; Scr. V. fasc. C. no. 24, 28, 31.

7. **BOLDOGASSZONY**, Sopron vm.
(Frauenkirchen, A.)

A falu főterének északi oldalán, a kéttornyú ferences templom közelében álló és emeletes, jelenleg iskolának használt újkori épület előzménye.

1660 és 1670 között építtette Esterházy Pál, a Fertő-tó északi oldalán elterülő birtokai központjául. Eredeti állapota ma már csak Matthias Greischer metszetéről ismert. A 20. századig tisztartói lakásoknak használták. Iskola céljára

a század közepén jelentősen átépítették, főként homlokzatait alakították át oly módon, hogy ma már nem emlékeztet eredeti voltára.

Greischer BALDOGASSZON feliratú, 1680 körüli metszetén dísztelen homlokzatú, kilenc nyílástengelyes, emeletes épület, földszintje tengelyében íves kapunyílás, magas tető. Kétoldalt lőréses fal, illetve földszintes gazdasági épületek csatlakoztak hozzá, amelyekkel az épületegyüttes tágas udvarú majorságot alkotott (5. kép). Ebben a formában már alig képviselte a korábbi idők kastély fogalmát. Dél felől az ugyancsak Esterházy Pál által építtetett ferences kolostor kapcsolódott hozzá. A metszeten a kolostor temploma előtt magas talapzatú Mária-oszlop állt.

PRICKLER 1985, 103. és *Burgenland* 1980, 103; KLIMESCH 1994, 214; SZALAY-SZÁNTAI 2006.

8. **BONCODFÖLDE**, Zala vm.

1548 január elején Sipos Demeter, Alsólindvai Bánffy István szervitora, puskás embereivel támadt rá és kirabolta a Kávássyak akkor kúriának nevezett boncodföldi udvarházát. A hasonló veszélyek és a fokozódó török portyák hatására Kávássy Jób „hogy birtokát tehát a száguldó csapatoktól megóvjá, latorkerttel vette körül, s ahogy csak tudta, megerősítette” – írja róla Takáts Sándor. A bevezetőben idézett levelét ezzel kapcsolatosan küldte el Batthyány Boldizsárnak.

A késő középkor óta *castellumnak* nevezett, erősített nemesi lakóhelyek legegyszerűbb vál-

tozata lehetett a levért és vesszővel befönt karókból készített palánkkal, és azon kívül valószínűleg árokkal és sánccal övezett lakóház. Későbbi adatai ismeretlenek, valószínűleg még a 16. század folyamán elpusztult.

1548: MÁLYUSZ Elemér; A Nádasy levéltár magyar levelei, *Levéltári Közlemények*, 1928, 65–66, 146. reg. – Kávássy Jób levelét idézi TAKÁTS 1915, II. 55. és TAKÁTS 1956, 130.

9. BOTSZENTGYÖRGY, Somogy vm. (Nagykanizsa, Zala m.)

Középkori eredetű, elpusztult kastély. Régészetiileg feltárt és konzervált romjai Nagykanizsa határában, a várostól délre találhatók.

Mátyás király 1480-ban adott engedélye alapján az azt követő években építtette Bajnai Both János, aki felesége, Csapi Apollónia hozománya-ként jutott az akkor Somogy megyéhez tartozó Szentgyörgy és a környező hét falu birtokába, és szervezett abból önálló uradalmat. 1481-ben Both János és András nevű testvére itt készülök kastélyuk számára fát szállíttattak a környékről. 1496-ban az akkor már zalai főispán Both András és Mórócshelyi Farkas Márton ostrommal vették el Both János özvegyétől, akinek panasza szerint a falkosi, péterfalvai és szentmiklósi nemesi kúriáit is kifosztották. 1500-ban viszont Kanizsai László tett panaszt a nádornál Besenyői János és István deák szentgyörgyi várnagyok ellen, akik Both János özvegye – akkor már Gorbonaki István felesége – familiárisaival az ő birtokait fosztották ki. II. Ulászló király parancsára 1506-ban a Csapi-örökös Pathi Török Lászlót és nejét, Csapi Annát akarták a kastély és birtokai egyes részeibe iktatni, ezt azonban Gorbonaki és felesége, valamint Both János fiai megakadályozták. 1507-ben Vidi Kis Mihály volt a kastély várnagya. 1523-ban az ifjabb Both János és testvérei, Ferenc és György kastélyaként említik.

A Mohács utáni időkre Both János és András egyenes ági utódaikban családjuk kihalt, birtokaik Imre öccsük leszármazottaira maradtak. Közülük származott az a Both János és György, akik 1538-ban osztozkodtak a kastélyon. Az erről szóló és latin nyelvű irat szövege szerint az akkor várként említett Szentgyörgy alatt halastó volt, amely a várárokkal azonosítható. Szerepel az osztálylevélben a kastély párkálynak nevezett része, amely a késő középkori írott forrásoktól kezdve fapalánkkal körülvett külső várat jelentett, ahol gazdasági melléképületek álltak. Maga

az osztozkodásra került épület négy toronnyal rendelkezett, amelyek közül az egyik a kapu felett emelkedett. Helyiségei között alsókat és felsőket említenek, a kastély tehát emeletes volt. Nagy palotának nevezett terme, kápolnája, *praetorium*nak írott előtere, *stuba* elnevezésű fűthető szobái, boltozott toronyszobája, a nagy palota alatt pincéje, konyhája és a felett füstölője volt. Szerepel még egy „domus cubiculariá”-ban levő festett „mennyezés”, egy másik helyiségben pedig kifestésre váró mennyezet. Mindezt kettőre osztották, a tornyokban levő felsőbb helyiségek azonban, amelyekben a lőport tartották, a csonkának nevezett torony, a tetők, a kapu és a védelemre szolgáló erődített részek közös birtokban maradtak.

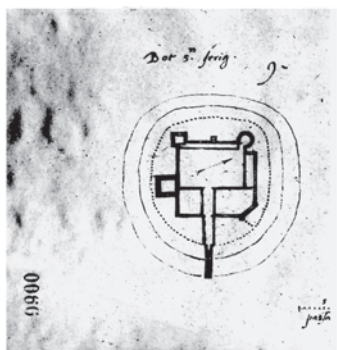
Ezt követően csak a század közepétől szerepel a forrásokban. 1550 körül a csurgói udvarbíró figyelmeztette levelében az itt tartózkodó Terjék Pált, hogy a török sereg Pécs alatt Berzence, Babócsa és Csurgó ellen gyülekezik. A török támadástól való félelmében kérte 1556-ban Both György özvegye és Both Gáspár özvegyének második férje, Palatics János a nádort a kastély erősítésére, mivel az „igen megh pusztult”.

Szigetvár elestének évében, 1566-ban a berzencei török őrség ostrom alá vette, de a Kanizsáról kiküldött felmentő sereg segítségével megvédték, bár a törökök a külső sánca is betörték és az ott tartott lovakat elvitték. 1573-ban sikerrel vertek vissza egy újabb ostromot. A törökök ekkor fogták el a kastély alatt Gyulaffy Mihályt, a pápai vár lovaskapitányát. Ebben az időben már az 1566 és 1570 között Kanizsa központtal szervezett, „A Balaton és a Dráva közötti Főkapitányság” végvárai közé tartozott. Királyi őrség tartózkodott benne, amely 1575-ben újból török támadást vert vissza. Alaprajza Giulio Turco 1572-ben készített felmérési rajza, illetve a 20. század második felében történt régészeti feltárás nyomán ismert. Annak alapján készült a *castellum* elvi tömegrekonstrukciója (6. kép) és került közlésre alaprajza (7. kép).

1579-ben az ismétlődő török támadások miatt nehezen védhető, komoly végvárként nem használható kastélyt az az év tavaszán Eck zu Salm gróf győri generális vezetésével Kanizsa környékén bejáró bizottság javaslatára Tarnóczy Farkas kanizsai alkapitány felrobbantatta. Ettől kezdve nem említik. 1700-ban részleteinek ismertetése nélkül a kanizsai váruadalom egykoron szép kastélyaként írták össze.

Az 1969-ben Müller Róbert által megkezdett, 1976-ban Horváth László és Vándor László által

6 | Botszentgyörgy (Nagykanizsa-Miklósfa), Somogy m. (Zala m.)

Felül a szerző rekonstrukciós rajza, alatta Giulio Turco 1572. évi rajza (KÖH Tervtár 14.964. lsz.)

7 | Botszentgyörgy (Nagykanizsa-Miklósfa), Somogy m. (Zala m.)

Ásatási helyszínrajz (VÁNDOR 1992, 216, 6. ábra)

folytatott és 1990-re Vándor László által befejezett ásatás nyomán feltárult rom alaprajza csekély eltéréssel azonos a Giulio Turco 1572-ben készített felmérési rajzon ábrázolttal. A két alaprajz és az 1538-as osztálylevél alapján a kastély egykori helyiségeinek elhelyezése rekonstruálható, amelyet az ásatást értékelő Vándor László végzett el.

Eszerint a négyzetes alaprajzú, nagyjából 35 × 35 méteres, téglából épített kastélyt palánkkal kerített falszoros vette körül, azon kívül pedig széles árok. Az árkon keresztül ácsolt fahíd vezetett a felvonóhidas kapuhoz. A kapu előtt a kastélyra merőlegesen futó falakkal határolt kapuszoros helyezkedett el, külső bejáratánál Giulio Turco rajza nyomán elképzelhető külső kaputoronnyal. Az ásatás során az utóbbi már nem került elő, mert ahogyan a feltárási eredményeket összefoglaló Vándor László írta: „Hosszú időn keresztül kincskeresők kedvelt terepe, a környékbeliek természetes anyaglelőhelye volt, ahonnan az építkezésekhez nagy mennyiségű téglát hordtak el.”

Az említett bevezető falszoros a kastély keleti oldalán emelkedő, eredetileg emeletes főszárnyhoz, az annak közepén elhelyezkedő kaputoronyhoz vezetett. Abban kökeretes és felvonóhidas kapu nyílt. Ennek alsó része az ott levő kerékvető kövekkel együtt került elő. A kapunyílás mögött egykor boltozott kapualj következett, mindkét oldalán egy-egy további boltozott helyiség volt. A négyzetes alaprajzú délit az ott talált harang töredéke alapján azonosították az 1538. évi osztálylevelében szereplő kápolnával. A kapualjtól északra fekvő, téglaburkolatos és eredetileg boltozott terem volt a nagy pince, felette pedig az emeleten a nagy palota. A kapualj felett lehetett a *praetorium* elnevezésű előtér, a kápolna felett pedig egy, az előtérből nyíló lakószoba. Ennek a szárnynak az emeletére vezető lépcsőnek nem maradt nyoma, valószínűleg fából készült és az udvarról vezetett fel.

Emeletes szárnyak határolták a téglával burkolt udvar északi és nyugati oldalát is, csupán a déli nem volt beépített. Ott emelkedett viszont a külső falhoz csatlakozva egy nagyobb méretű torony. Földszintjén egykor négy pillér volt, amelyből konyhakürtőre lehet következtetni. A torony belső udvarán, az udvar délnyugati sarkában volt a kút.

A bejáratot magába foglaló, keleti főszárny és az északi szárny között a kastély ottani sarkát ferdén húzódó külső fallal kötötték össze. Az ott kialakított helyiségben kemence került elő, ami arra vall, hogy ez a tér is fedett volt. A kastélynak

ez a szabálytalan sarka utólagosan beépítettnek tűnik.

Az északi szárny a késő középkorban sok helyen megtalálható háromosztatú ház formájú. Dongaboltozatos pincéje, az 1538-as osztálylevél „cellarium magnum”-a egységes terű volt és két hevederív osztotta három szakaszra. A középsőbe az udvarról lejtős pincegádor vezetett le. A pince hevederíveire épített választófalakkal feltételezhetően három helyiségből álló emelet középső előtérből és abból kétoldalra nyíló lakóhelyiségekből állt. Az utóbbiakban levő cserépkályhákat az előtérből fűtötték, amint ez általában szokásos volt. Nyugati helyiségére kívül árnyékszék csatlakozott, külső gödre és alapfalai is előkerültek. Ebből az északi szárnyból átjárás nyílt az északnyugati sarkon emelkedő külső kerek toronyba. Három helyiségből állt a nyugati szárny is, amelyek közül a középső konyha, az északi az ott előkerült kemence alapján a sütőház lehetett, kemence alapja azonban a déliben is előkerült. Felettük helyezkedett el az 1538-ban említett füstölő és valószínűleg további fűthető szobák.

A többször említett osztálylevél szerint a Both Györgynek jutott helyiségek között szerepel a festett „mennyezés”-sel ellátott és az a festés nélküli „Menyezeth”, amely minden bizonyosan faragott gerendás, részben színesre festett fáfödémeket jelez. Az ásatás alkalmával a romok között színes festésű vakolatdarabokat találtak, valamint színes mázas késő gótikus kályhacsempeket. Nagy mennyiségű használati kerámia-, üvegtöredék- és fémelet került elő, amelyből edényeket, korsókat, poharakat, aranyozott üvegerleget, késeket és fémszerszámokat lehetett összeállítani és restaurálni. Az ásatás eredményei és az írott források alapján építészeti formálásában gazdag és változatos kialakítású késő gótikus, de már reneszánsz keretelésű ablakkal díszített kastély képe bontakozott ki az egykori Botszentgyörgyön.

1480: DL 18.403. – 1481: DL 18.549. – 1496: DL 75.699. Ezt és a következő, 1500–1506 közötti adatokat Simon Zoltánnak köszönöm. – 1500: DL 75.710. – 1506: DL 75.732–733. – 1507: DL 21.785, idézi HOLUB 1929, 758–759. – 1523: uo. – 1538: SZERÉMI, Szent-György vára, *Archeologiai Értesítő*, XIII(1879), 218–229, az ott olvasható szöveget a Draskovich család levéltárában akkor található eredeti nyomán közölte a szerző. – 1550 körül: SZALAY Ágoston, *Négyszáz magyar levél a török hódoltság korából. 1504–1560*, Pest, 1861, 127. – 1556: Nádasdy-levéltár, Miss. Palatith János, f. 28. – Palatics

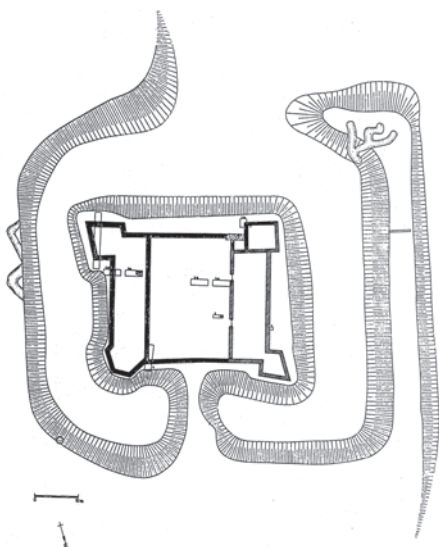
János botszentgyörgyi birtoklására SZALAY, i. m. 346–347, 390. és *Acta div. fam.* 3. cs. 7. téka, f. 11, 42., valamint BARABÁS Samu, *Zrínyi Miklós életére vonatkozó levelek és okiratok*, II., Budapest, 1899, 446–447. – 1566: ISTVÁNFFY 1867, 554–555. – Giulio Turco rajza: OMvH. Tervtár 14.964. ltsz. – 1573: SZABÓ Károly, Gyulafi Lestár élete és munkái, in *Mon. Hung. Hist.*, II., 31., Budapest, 1881, 3, 15. – 1566–1570: VÁNDOR László, Zalai castellumok kutatásának eredményei, in *Castrum Bene* 2., Budapest, 1992, 206–209. – 1574–1575: TAKÁTS 1915, IV. 396, 410. – Lerombolása uo., 473–474. – 1579: KELENIK József, A kanizsai védelmi övezet és természetföldrajzi adottságai a XVI. század 70-es éveinek végén, in *Végvár és környezet*, szerk. PETERCSÁK Tivadar–PETŐ Ernő, Eger, 1995, 163–172 (*Studia Agriensia* 15.). – 1700: *Forráskiadványok*, IV. 3., 39. – 1538: VÁNDOR, i. m. – 1969–1990: uo.

10. BOZSOK, ALSÓ KASTÉLY (Vas vm.)

A falu déli szélén, csekély romjaiban megmaradt, a szombathelyi Savaria Múzeum régésze, P. Hajmási Erika által részben feltárt építmény.

1613-ban Alsólindvai Bánffy Katalin, Sibrik István özvegye azt nyilatkozta, hogy a kastélyt férje kezdte építtetni. Sibrik István – e néven az idősebb – a 16. század második felében élt, 1602-ben már néhaiként említik. A kastély építése eszerint 1580–1590 körülre helyezhető. Először éppen 1602-ben szerepel, amikor fiai osztozkodtak a családi birtokon, s azon belül „In fortalitio Bosok”. Az osztozkodást megörökítő irat szerint már akkori formájában emeletes és bástyás épület volt, alatta pincével. Helyiségei közül a palotát, az az előtti boltozott pitvart, a palota folyosóját és annak pitvarát említik. Az ezeket a helyiségeket tartalmazó szárny a déli volt. Az északi oldalon 1602-ben „épületlen”, vagyis nem elkészült, épülőfélben levő helyiségeket említenek. A kastély előtt valamivel később, 1600–1610-ben szereplő majság terület el (8. kép).

Bozsok birtokába hosszú előzmények után, 1538-ban jutott véglegesen a Sibrik család. A falu a középkor végén, a szomszédos Szerdahellyel, Tolnai Bornemisza János, a Mohács előtti utolsó királyi kincstartó, budai várnagy és udvarbíró tulajdonában volt. 1526-ban Bornemisza idős emberként nem követte II. Lajos királyt a mohácsi csatára, hanem Budán maradt. A csatavesztés és az uralkodó halálának hírére a királyi kincstárral Pozsonyba távozott. Ott halt meg nem sokkal később a várban, ahova bizalmas környezetének tagjai kívül senkit sem engedett be,

8 | Bozsok, alsó kastély, Vas m.

Helyszínrajzi rekonstrukció P. Hajmási Erika ásátása alapján (*Lapidarium Hungaricum* 5., 77. ábra)

még a szintén Pozsonyba menekült Mária királynét sem. Halálát a vele tartó Nádasdy Tamás királyi titkár és társai, Kerecsényi Szalay János, Ivánczy János, Majláth István, Sibrik Osvát és Gergely titokban tartotta Habsburg I. Ferdinánd 1527-ben történt királlyá koronázásáig. Ez idő alatt Bornemiszanak az egész országra kiterjedő, hatalmas birtokait a nevében kiállított oklevelekkel felosztották egymás között, és okleveleket pedig – köztük a két Sibrik testvér Bozsokra szólóját – később Ferdinánd királlyal megerősítették.

A király által szentesített oklevél szerint a Bozsokról szóló adomány Sibrik Gergelynek szólt, aki akkor már Thurzó Elek országbíró familiárisaként annak helyettese volt, valamint Osvát nevű testvérenek, Thurzó felsőlindvai provizorának és unokatestvérüknek, Máténak. Mellettük szerepelnek benne Osvát fiai, László és István is. Közülük Gergely, jogtudósként a Helytartótanács tagja, örökös nélkül hunyt el. Bozsokon Osvát és Máté leszármazottai osztozkodtak. Az előbbi kapta a falu egyetlen utcájának sorában álló, korábbi udvarházat, Máté pedig a plébániatemplom mögött folyó patak túlsó partján emeltetett magának új lakóépületet. Az utóbbi az a romjai - ban ma is álló kőtorony, amelyről egy 1603-ban szövegezett újabb családi osztozkodás írta meg, hogy Sibrik Máté ősi lakóhelye volt. Ez a torony nem állhatott önmagában és védelem nélkül, a

jelenleg bozóttal benőtt környezete rejtje azt a feltételezhető, talán fapalánkkal kerített udvart, amelyben a nemesi rezidenciát kiszolgáló belső személyzet lakóhelyei, valamint gazdasági épületek álltak.

Az alsó kastélyt a testvéreivel, Gáspárral és Györggyel az 1570-es években a bécsi egyetemen tanult idősebb Sibrik István, Máté fia kezdte építtetni. Közülük Gáspár Báthori István erdélyi fejedelem, később lengyel király magyar seregének volt a kapitánya, György pedig Báthori bizalmi embereként 1585-től váradi kapitánya. István pályafutásának részletei nem ismertek, Alsólindvai Bánffy Miklós királyi főpohárnok és Zrínyi Orsolya leányával, Katalinnal kötött házassága azonban arra utal, hogy – testvéreihez hasonlóan – ő is magasabb tisztségekbe juthatott.

A kastély építésére vonatkozó adat nem maradt. A már idézett, 1602-ből fennmaradt családi osztozásban gyermekei: Tamás, György, István, Gábor, Zsigmond és Borbála szerepelnek. A kastély ott felsorolt helyiségei között szerepel a nagy palota, a boltozott pitvar, ahonnan a palota kályháit fűtötték és a palota előtt húzódó folyosó. Valamivel későbbi, 1628-ból származó adat azt írja, hogy a fenti helyiségek a pince felett voltak, a kastélynak ez a része tehát kétszintes volt. Az 1602-es oklevél a kastély északi oldalán épülőfélben levő szárnyat említi, amely a konyhát magában foglaló bástyaig és annak pitvaráig terjedt. A helyiségfelsorolás értelmezésére az ásátás nyújt felvilágosítást. Annak eredménye szerint a nagyjából négyzetes alaprajzú kastély két, egymással szemben levő szárnyból állt, a kettő között udvarral. A két szárny közül a déli épült meg 1602-ig, az északinak csak egy része. Az előbbiben volt a kastély bejárata. A palota előtt húzódó folyosóhoz tartozhattak azok a romterület külső kerítésébe falazott reneszánsz oszloptalp- és oszloptörzs-töredékek, amelyek alapján feltételezhető, hogy a folyosó arkádíves-oszlopos lehetett.

A családi egyezség értelmében a kastély és a hozzá tartozó birtokok kezelését a legidősebb testvér, Sibrik Tamás kapta meg. Ezt követően az anya, Bánffy Katalin másodszor is férjhez ment divékújfalussi Újfalu Jánoshoz, és elköltözött Bozsokról. 1612-ben azonban Gábor István nevű fiával együtt perelte Thurzó György nádor előtt Tamást, akkor vasi alispánt, akinek addigra a kezében kastély és birtok egyaránt tönkrement. A testvérek közötti egyenetlenséget Sibrik Gábor török fogságba esése tetőzte be. Kiváltása érdekében felesége, Kamper Erzsébet 1616-ban kastélybeli részét eladta Batthyány Fe-

rencnek. Kiszabadulása után Sibrik Gábor az adásvételt még ugyanabban az évben a győri káptalan előtt erősítette meg. A folytonos családi ellentét megszüntetése érdekében a hat Sibrik testvér ugyanennek az évnek az őszén közös akarral 8000 forintért zálogba adta a kastélyt és birtokait Batthyáynak, azzal a feltétellel, hogy benn maradhatnak az épületben, sőt újjá is építhetik. Ekkor írták első alkalommal alsó kastélynak, miután 1614-ben a család másik ágából származó Sibrik Osvát, a már említett Osvát unokája, feleségével, gersei Pethő Évával felépítette a jelenleg is álló felső kastélyt. Az alsó kastély 1616-ban történt átadását a következő évben II. Mátyás király is megerősítette.

1617-ben a kastélyban maradó Sibrik családtagok közül már csak az ifjabb István volt az élők sorában, aki a következő időben sorra megszerezte az elhunyt családtagok részeit. Először Zsigmond bátyjának özvegyétől szerezte meg a részét, majd 1628-ban György özvegye, Varjassy Katalin adott át neki egy kastélyrészt, amelyben két pince szerepel, közülük az egyik boltozott, és az a feletti, valamint az egyik bástyában levő szoba, a mindezek felett elhelyezkedő további szobákkal. A felsorolt helyiségek nyomán az 1602-ben elkészültként említett szárnyban lent pincék voltak, sarkán bástya állt, emeletén pedig szobák húzódtak.

Az épületre vonatkozó adatok sorát ifjabb Sibrik István 1629-ben készült végrendelete bővíti. Ebben megírták, hogy Sibrik Tamás kezén oly mértékben ment tönkre a kastély, hogy jóformán csak falai állottak, amikor ő átvette. Anyja anyagi segítségével ő hozatta rendbe és építtette újjá az előtte levő majorságot is. Ezt megelőzően Batthyány Ferenc is építkezett Bozsokon, 1619-ben ugyanis azt írta ottani sáfárjának, hogy a megkezdett kerítést másfél öl magasságúan folytattassa, a kőművest pedig „az Master Parthy” addig nem szabad elengedni, amíg a munkát be nem fejezte.

Ifjabb Sibrik István a kastély rendbe hozatalát követően, Vas megye alispánjaként nősült, feleségül véve Rimaszécsi Széchy Eufrozinát. A vele kapott és a közösen gyűjtött anyagiak tették lehetővé, hogy 1632-ben a kastélyt és a birtokot visszaválthatták a Batthyányaktól. A kastéllyal együtt a falu középkori eredetű templomát is újjáépíttették, 1635-ben már oda temették az elhunyt Széchy Eufrozinát.

A 17. század közepén 1655-ben bekövetkezett haláláig az addigra már idős és özvegy Sibrik Istvánon kívül Katalin leánya és férje, Zay Péter élt a kastélyban, valamint a néhai Gábor Kristóf

nevű fia a családjával. Sibrik Katalint és Zay Pétert 1655-ben III. Ferdinánd király erősítette meg a kastély birtokában. 1660 után a kastély lakói közé már csak Sibrik Katalin és második férje, az olasz származású Locatelli „Babtista János”, meg a fenti Kristóf két fia, Miklós és János tartozott, örököse azonban egyiknek sem volt. Későbbi adatok tanúsítják, hogy a kastélyra a család másik ága tartott igényt, azonban az 1662 tavaszán gyilkosságba keveredő Locatelli elítélésével az épület újból és most már véglegesen a Batthyány család kezére jutott.

A vád szerint Locatelli, aki Batthyány Kristófnak, a Kanizsával szembe vetett végváruk generális főkapitányának volt a tisztje, meggyilkolta tisztársát, Jármán Pétert. A hirre Batthyány katonasággal szállta meg a kastélyt, Locatellit otttartózkodó testvérével együtt letartóztatták, a rohonci kastély börtönébe zárták, majd ugyanott Rabby István királyi ítélmester vezetésével alakított bíróság, tagjai közt Batthyány Kristóffal és öccsével, Pállal, valamint Zrínyi Miklóssal, 1000 forint vérbírságra ítélte. Az összeget a rokonságnak Batthyányék fizették ki, fejében viszont megkapták a bozsoki kastélyt és birtokait. A Batthyány Pál által letett további tetemes összegért Locatellit és Sibrik Katát szabadlábba helyezték. Lakóhelyül Zrínyi ajánlotta fel nekik a muraközi Lapsina kastélyát. A Batthyány család birtoklása ellen a Sibrik család másik ága hiába tiltakozott, az ítéletet megváltoztatni nem volt lehetősége.

Batthyány Kristóf már 1663–1664-ben építkezett a kastélyon, a részletek azonban ismeretlenek. 1665 év elején leltárt készítettek a kastélyról és a benne található ingóságokról. A leltárban szereplő helyiségek alapján belső udvaros, egyemeletes épület rajzolódik ki, amelynek boltozott kapualja felett torony emelkedett, azon pedig óra volt. A leltár az udvaron csigás és lánccos kutat említ, vasvödörrel. Két pince szerepel benne, az öreg, vagyis nagy pince és a konyha alatti. A földszinten volt a boltozott és ablak nélküli tárház, az ott tároltak felsorolása szerint élelmiszerraktár. A földszinten lehetett a leltár végén említett tömlőc is. A tárház feletti emeleten háromablakos szoba helyezkedett el, mellette még egy, ugyanolyan. Azután következett a szintén háromablakos ebédlő, azt pedig két további szoba követte két, illetve három ablakkal. Említi a leltár a kastély másik épületét is. Abban volt a négyablakos régi palota, a mellette levő és fűtő kis bolttal, valamint az előtte húzódó folyosóval, ahogyan azt már 1602-ben leírták. Ezen-

kívül két további szoba és egy kis bolt volt ott, az előbbieik között a négyablakos, „iratos veres”, kifestett és feliratos falú terem a régi palotával azonosítható. Az egyemeletes, bejárata felett óratornyos kastély két szárnya közül eszerint a hátsó volt a régi, az idősebb Sibrik István által a 16. század második felében építtetett. A kastély előudvara körül istállók és egyéb gazdasági épületek sorakoztak. A kastély berendezése kevés számú és egyszerű bútorból állt. A helyiségekben általában gabonát, lent, kendert, répát és hordókból savanyított káposztát tároltak.

A leltár elkészítése után, még 1665-ben Batthyány Kristóf a kastélyt 18 000 forintért zálogba adta vicegenerálisának, az egerszegi kapitány Ákosházi Sárkány Jánosnak és feleségének, Törös Katának. Az erről szóló szerződésben kikötötték, hogy a kastély Sárkány akarata ellenére nem váltható vissza, ő viszont köteles átvett állapotában megtartani. Szabadon építkézhet rajta, az arra fordított összeg azonban nem számítható be a későbbi visszaváltás árába.

A kastély birtoklásában 1670-ben újabb változás történt. Az ekkor kirobbanó országos botrány nyomán vált közzismertté, hogy az Egerszege katonáskodó Sárkány János vicegenerális Bozsokon élő feleségét hosszú évek óta szoros kapcsolat kötötte a többnyire a közeli Rohoncon rezideáló Batthyány Kristófhoz. Sárkány ezért Egerszegegen általa összehívott bíróság élén halálra ítélte feleségét és ott le is fejeztette. A hírre Batthyány lefoglaltatta a bozsoki kastélyt, az ott található ingóságokat elvitette. Sárkány a várható büntetés elől Csáktornyára, Zrínyi Péter védelme alá menekült. Királyi parancsra ott tartóztatták le, börtönbe zárták, vagyonát, benne a bozsoki kastélyt pedig a kincstár foglalta le. Ekkor vették fel azt a rövid leírást, amely szerint négyszögletesre épített, sok helyiségből álló, emeletes épület volt, vizesárokkal körülvéve. Kelet felé istállók és majorság, nyugatra kert terült el. Az utóbbiban halastó is volt. Az épület déli oldalán említik ekkor az emeleti nagy palotát, északi sarkán szobát, tornyában az órát.

Sárkány letartóztatása után, 1671-ben I. Lipót ünnepélyes oklevélben erősítette meg Bozsok birtokában Batthyány Kristófot, akinek javára abban az évben mondott le végleg a kastélyról az időközben elhunyt Locatelli özvegye, Sibrik Kata, újabb 20 000 forint fejében. A török elleni harcokban kitűnt, kiváló katona Sárkány János azonban végül kegyelmet kapott, és 1674-ben már ismét ő lakott a kastélyban második feleségével, Lutterspor Évával. Batthyány csak Sárkány

halála, 1680 után kapta vissza. Ekkor fizette meg az özvegynek a 1665-ben a kastélyért felvett összeget, amelynek fejében az visszavonta a kastély 1670-ben történt kifosztása miatt indított perét. Az erről szóló szerződés értelmében az özvegy az épületben maradhatott. 1684-ben is ott lakott, amikor az ellen tiltakozott, hogy a királyi kamara Batthyány Kristófnak Thökölyhez való csatlakozása miatt lefoglalta a kastélyt.

A török elleni felszabadító háború kezdetén kegyelmet nyert Batthyány család a 17. század végére Bozsok végleges birtokosa maradt. 1688 és 1691 között került sor az épület utolsó nagy átalakítására. Ezt Batthyány Kristóf fia, az ifjabb Ádám végeztette. 1688 tavaszán jelentette neki provizora, Békássy Miklós, hogy „Az Bosoky Épületen munkalozik az paller”. Augusztusban az áccsal alkudott meg az új padlás és tető készítéséről. Ugyanakkor írt a nagy csigalépcső, a „kerengő Grádics” építéséhez szükséges kövekről, a kapu és a torony építéséhez pedig további pénzt kért. A kályhákat a szomszédos stájer Kirschlag gerencséireivel javasolta készíttetni. Szeptemberben a saroktoronyokra kerülő díszgombok ma már ismeretlen tervrajzait terjesztette fel. Ekkori levelében azt is megírja, hogy az új tetőn dolgozó ácsok Sopronból érkeztek. Október elején arra kért választ, hogy a tornyon az óra a felső ablakok alatt vagy felett legyen-e. Az átépítés végleges befejezésére 1691-ben került sor, Békássy az év júliusában írott levelei szerint asztalos, lakatos, üveges dolgozott ott. A négy évig tartó építkezés a kastély késő reneszánsz külsején valószínűleg nem sokat változtatott, legfeljebb belsejét módosította barokk részletekkel.

A kastély történetével foglalkozó irodalom szerint 1698-ban fél évig az újjáépített kastély vendége volt az ifjabb Rákóczi Ferenc és felesége. Rákóczi *Vallomások* című önéletrajza szerint azonban nem itt, hanem Rohoncon lakott, amelyet barátjától, az ifjabb Batthyány Ádámtól vett bérbe.

A 18. századból nem sok adat maradt a kastélyról. Bombardius 1718-ból származó országleírása és Bél Mátyás 1730 körüli leírása csupán arról tudósít, hogy a Batthyány családnak Bozsokon szép kastélya van. Vályi András 1796-ban mindehhez azt fűzi hozzá, a néhai nádor, gróf Batthyány Lajos özvegye itt töltötte élete utolsó éveit. 1813-ban leányági örökösként egy ideig Althan Ferenc gróf élt benne, 1832-ben bekövetkezett haláláig. 1841 augusztus 10-én a délnyugati tornyába történt villámcsapás következtében leégett. Ezt követően 1860-tól nagy részét lebontották, anyagát részben eladták, részben a

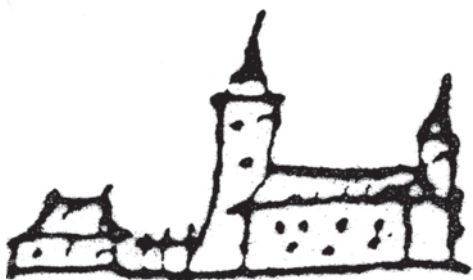
községszerdahelyi plébánia építéséhez használták fel.

A kastély romjainak területén P Hajmási Erika 1990-ben végzett kisebb régészeti feltárást, amelynek során sikerült tisztázni az építmény egykori kiterjedését és azon belül nagy vonalakban alaprajzát is. Eszerint a megközelítően négyzetes alaprajzú kastélyt széles vizesárok vette körül, amelyen át déli irányból ácsolt fahíd vezetett a bejáratához. A kastély épületét nyugati és keleti oldalán egy-egy, egymással össze nem függő és emeletes szárny alkotta, amint az feljebb, az 1665. évi inventárium alapján is megállapítható volt. A nyugati szárny déli végén, a kaputól jobbra szabálytalan sokszögű saroktorony volt, északi végén pedig nagyobb, ötszög alaprajzú bástya. Ugyanilyen sarokbástya volt a keleti szárny déli végén, az északin pedig négyzetes torony. A kismértékű és csekély ásatás alapján a két épület belső beosztása nem volt meghatározható, valamint az sem, hogy az idézett, 1665-ös inventáriumban említett kaputorony létezett-e. A nyugati szárny alatt részben még ép, dongaboltozatos pince húzódik, amely az eredeti földszintnek felel meg. Az északnyugati és a délnyugati, emeletmagasságban megmaradt, romos saroktoronyok falain befalazott ablaknyílások helye látszik. Ugyanazokon késő barokk, vakolatsávos homlokzatképzés részletei maradtak meg. A közeli, Rákóczi út 71. számú ház kerítésfalában több befalazott, ajtó- és ablakkeret-töredék látszik és két toszkán jellegű oszlop nagyobb töredéke, amelyből arra lehet következtetni, hogy az egyik épületszárny udvari oldalán nyitott, valószínűleg az emeletén oszlopos árkádsor húzódhatott.

A kastélyt gróf Esterházy Pál 1678-ban készült kéziratos tollrajzán nyugat felől ábrázolja. Az egymás felett két sor ablakkal emeletesnek rajzolt nyugati szárny jobb oldalán sajnos nem látszik tisztán az ott állott, az alaprajzon négyzetes,

hegyes sisakos saroktorony, a bejárat felőli oldalon azonban a fölé magasodik az északnyugati, ötszögű bástya formájú torony. Előtte látszik a bevezető fahíd pillérsora, az előtt pedig egy földszintes, magastetős kis épület, minden bizonnyal a kapu előtti, őrség számára emelt ház (9. kép). A rajzon szerepelnek még a falu lakóházai is, azonban nem nyújtanak támaszt egykori elhelyezkedésükhöz.

Helyére: Vas m. 1982, 85. – A kastélyra vonatkozó eddigi legfontosabb irodalom: VÉGH Gyula, Bozsok, *Dunántúli Szemle*, 1944/3–4, 90–98; C. HARRACH Erzsébet, A bozsoki Batthyány-várkastély romjának állagvédelméről, *Vasi Szemle*, 1959/2, 83–88; H. TAKÁCS 1970, 178; HORVÁTH Ferenc, Történeti mozaikok, in *Bozsoknak hódoló*, Szombathely 1978, 7–18. – 1613: Sibrik-levéltár, 1. cs. t. 1607–1673. f. 12v. – Az 1602-es osztokodás: uo., f. 4–10. – 1610–1611: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 2. Lad. 3. no. 57. és uo., Sen. Lad. 9. no. 55. – 1538: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 2. Lad. 3. no. 10–12. – 1527: ZIMÁNYI 1962, 11; FORGÁCH Ferenc, Emlékirat Magyarország állapotáról, összeáll. KULCSÁR Péter, ford. BORZSÁK István, Budapest, 1982, 192–195. és RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, „Mohácsi veszedelem után való szép emlékezetre való dolog”, *Kortárs*, 1976. május 8., 1279–1280. – A Sibrik család 16. századi tagjaira: Gergely 1526 és 1545 között királyi tanácsos: EMBER 1946, 211–212; 1539-ben alországbíró: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 2. Lad. 3. no. 11. és Sibrik-levéltár, 8. cs. 25. t., no. 3.; Thurzó Elek 1542-ben kelt végrendelete szerint gyermekei nevelője; 1549-től a Helytartótanács tagja; jogtudósként 1551-ben a *Quadripartitum* egyik szerzője; Nagyszombatban halt meg 1553-ban: *Magyar életrajzi lexikon*, II., Budapest, 1969, 623. Sibrik Osvát 1524–1525-ben esztergomi provizor: DL 70.113, 103.151; 1527-ben felsőlindvai provizor: Batthyány-levéltár, Sen. Lad. 9. No. 162; 1527–1528-ban királyi tanácsos: NAGY 1865, X., 171–172. – Az 1603. évi osztkozás: Sibrik-levéltár, 1. cs. 1. t. 1607–1673, 9–10. – Sibrik Máté gyermekeinek Bécsben való tanulására: Frankl Vilmos, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Budapest, 1873, 208. – Sibrik id. István és Alsólindvai Bánffy Katalin házassága: Sibrik-levéltár, 8. cs. 26. t. 1612.; az 1602-ben szereplő gyermekei: Batthyány-levéltár, Sen. Lad. 9. no. 41. Johann Paulik hercegi főlevéltáros évszám nélküli, 18. századi „Informatio”-ja a bozsoki uradalom birtoktörténetéről. – 1612: uo., AA. Alm. 2. Lad. 3. no. 55. és Sibrik-levéltár, 8. cs. 26. t. – Ifjabb Sibrik István végrendeletét a Sibrik-levéltár, ma már hiányzó iratai alapján idézi VÉGH, i. m., 93. – 1616: VÉGH, i. m., 92. és Sibrik-levéltár, 8. cs. 26. t., valamint Batthyány-levéltár, AA. Alm. 2. Lad. 3. no. 61–62. és Sen. Lad. 9. no. 75. – A bozsoki felső kastély építésének időpontjára lásd az arra

9 | Bozsok, alsó kastély, Vas m.

Esterházy Pál rajza, 1672 (PRICKLER 1998, 185)

vonatkozó címszót. – 1618: uo., Sen. Lad. 9. no. 76. – 1619: uo., no. 79. – 1628: Sibrik-levéltár, 8. cs. 26. t. – 1629: Sibrik István végrendelete: VÉGH, i. m., 93. – Batthyány 1619. évi levele: Batthyány-levéltár, Miss. no. 4419. – 1632: uo., Sen. Lad. 9. no. 95. – 1642: Sibrik-levéltár, 8. cs. 26. t. – 1655–1660: Batthyány-levéltár, Sen. Lad. 9. no. 117–118, 122, 125. – Locatelli pere: VÉGH, i. m., 93. – 1661: Sibrik-levéltár, 8. cs. 28. t. – 1662: Batthyány-levéltár, Sen. Lad. 9. no. 129. – 1664: uo., leltárak, no. 84. – 1665: uo., no. 85. – 1666: uo., Sen. Lad. 9. no. 133. – Árkosázi Sárkány János személyére KEMPELEN IX., 244, felsége kivégzése és Batthyány Kristóffal való viszonyára PAULER Gyula, *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése, 1664–1671*, Budapest, 1876, I. 370. és II. 197, valamint FEHÉR Mátyás, *A vassvári Szt. Domonkos-rendi kolostor története*, Budapest 1942, 62–63. – A házasságtörő asszony kivégzésére: *Gyermekek a kora újkori Magyarországon*, szerk. Péter Katalin, Budapest, 1996, 21. arról, hogy Enyingi Török János, Török Bálint fia Debrecenben lefejeztette házasságtörésen kapott feleségét, Kendy Annát. – 1670: *Forráskiadványok*, IV. 1., 77. – 1671: Batthyány-levéltár, Sen. Lad. 9. no. 126. – 1680: uo., no. 138–139. – 1684: Festetics-levéltár, P. 237. F. Vegyes iratok VII. 1813. évi másolatok. – 1688: Batthyány-levéltár, Miss. no. 5669, 5674, 5678–5679, 5681–5682, 5684, 5704. – 1691: MKI, Horváth T. A. – 1698: C. HARRACH Erzsébet, A bozsoki Batthyány várkastély romjainak állagvédelméről, *Vasi Szemle*, 1959/2, 83–88. – 1718: BOMBARDIUS, 67. – 1730 k.: *Vasi Szemle*, 1977, 276. – 1813–1841: uo. – A kastély romjainak mai helyzetéről KOPPÁNY Tibor–P. HAJMÁSYI Erika–IVICSICS Péter, Bozsok, Batthyány-várkastély – „Alsó kastély”, in *Lapidarium Hungaricum 5., Vas megye I.*, szerk. LÓVEI Pál, Budapest, 2002, 103–123. Ott található a kastély romjainak helyszínrajza, álló falcsontokkal megmaradt részeinek felmérési rajzai és fényképei, valamint töredékes kőfaragványainak rajzokkal és fényképekkel illusztrált számbavétele.

11. BOZSOK, FELSŐ KASTÉLY (Vas vm.)

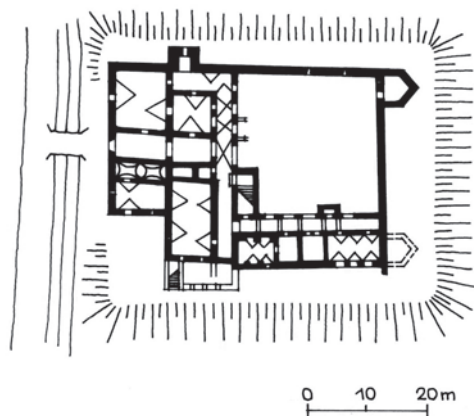
A település északi végén, védett parkban álló kastélyt korábbi udvarház helyére 1614-ben építtette a családja idősebb ágából származó ifjabb Sibrik Osvát és felesége, Gersei Pethő Éva, amint azt kettőjük kapu feletti, nevük kezdőbetűivel ellátott és a „Custodi Domine Introitum et Exitum Tuum” feliratú, évszámos címere tanúsítja. Az ifjabb Osvát egyébként a birtokszerző idősebb Sibrik Osvát unokája volt.

Néhai Sibrik Osvát *castellum*aként 1630-ban írták először. 1631 januárjában, amikor Sibrik Osvát fia Miklós elhalt öccse, Péter özvegyével

osztozott rajta, még befejezetlen volt. Északi részén két boltozott pince felett két „ház”, vagyis szoba volt, a délin pedig „Epületlen házak allyával fölivel, és bolt pincejevel”. A források több helyiséget nem neveznek meg, az udvart lezáró hátsó fal elé épített két kisebb bástyát sem, amelyek közül az egyik még ma is áll. Az osztozók közötti hivatalos eljárást 1634-ben Vas megye kiküldött bizottsága végezte a helyszínen, az erről szóló irat szerint a „felső” kastélyban.

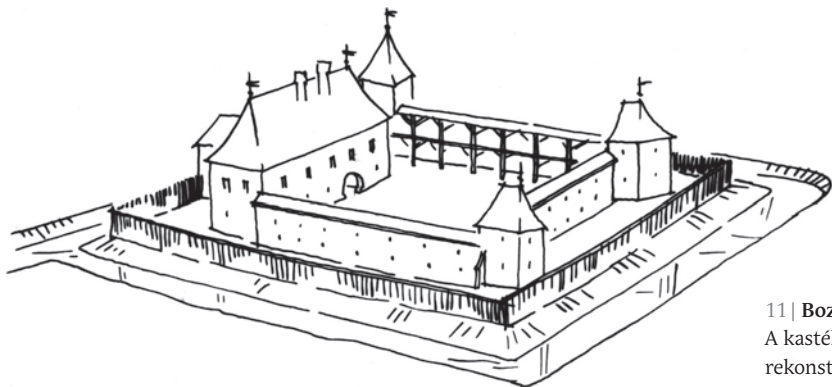
1659-ben az építtető Sibrik Osvát unokája, Péter fia Sándor folytatta az építkezést, az erről szóló irat azonban nem részletezi. A kastély 17. századi állapotára Vas vármegye 1690-ben kiadott oklevele ad felvilágosítást. Eszerint az akkor osztozkodó családtagok között az árkon át a kapuhoz vezető híd közös birtokban maradt, de a boltozott kapualjat, és onnét kezdve az udvart és az azt övező épületeket kétfelé osztották Sibrik Zsigmond és Sándor között. A pince torka előtt, az emeletre vezető külső lépcső alatt volt az uradalmi tömlőc, amelyet még Zsigmond apja, Miklós építtetett. Sándor készíttette viszont a lépcső ajtáját és a konyhát kettéosztó falat, ő zsindelyeztette a kapu és a lépcső tetejét. Sibrik Sándor özvegye, Niczky Borbála 1702-ben a kezén levő északi kastélyrészt Tinkovics József szalónaki kőművessel újjáépíttette. Ekkor több korábbi falat és boltozatot lebontottak, részben újralfalaztak, új lépcsőt, kéményeket és árnyékszékét építtettek.

A felsorolt adatok alapján úgy látszik, a 18. század elejére a kapu elé nyúló két helyiség, valamint az udvari folyosók kivételével már mai formájában állhatott a kastély (11. kép). Az utóbbiak a 17. század végén élt Zsigmond leszármazói

10 | Bozsok, felső kastély, Vas m. A kastély jelenlegi alaprajza (Sedlmayr János rajza, 1960)

11 | **Bozsok, felső kastély, Vas m.**
A kastély 17. századi állapotának
rekonstrukciója (a szerző rajza)

12 | **Bozsok, felső kastély, Vas m.**

A kastély barokk átépítésű főhomlokzata
(KÖH Fototár, 10.684. lsz.)

13 | **Bozsok, felső kastély, Vas m.**

A barokk kapu a korai kastélyt építtető Sibrik Osvát
és Pethő Éva 1614. évi címerével (KÖH Tervtár,
101.628. lsz.)

zottja, Sibrik Mihály (1780–1860) 1815-ben végeztetett építkezéséből származhatnak (12. kép), íves kapunyílása felett az építtető Sibrik Osvát és Pethő Judit 1614. évi, feliratos és címeres kőfaragványával (13. kép).

A kastély ezek után már csak az 1920-as években bővült, az akkor tulajdonos, Végh Gyula által készíttetett déli terrasszal. Jelenlegi formáját 1959–1960-ban történt helyreállítása alkalmával nyerte el Sedlmayr János (OMF) tervei alapján, Vas megye üdülője céljára.

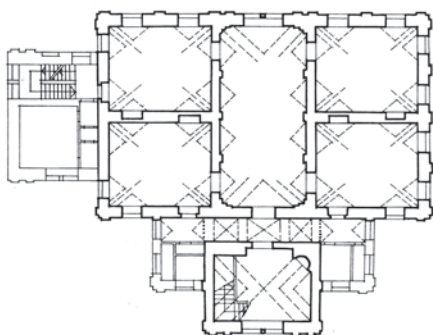
A kastély összefoglaló leírása VÉGH Gyula, Bozsok, *Dunántúli Szemle*, XI(1944), 34–98. Az 1614-es évszám a kapu feletti, a Sibrik és a Pethő család címereivel díszített, feliratos kőfaragványon olvasható. – 1538: Sibrik-levéltár, 8. cs. 25. tétel, no. 3. és Batthyány-levéltár, AA. Alm. 2. Lad. 3. no. 11. – 1554: Sibrik-levéltár, 8. cs. 25. t. 1554. – 1557: Batthyány-levéltár, Sen. Lad. 9. no. 12. – 1560: uo., no. 19. – 1565: uo., no. 41. – 1597: Sibrik-levéltár, 1. cs. 1. t. – 1606: uo., 8. cs. 26. t. – 1614: uo. – 1630: uo., 49. t. f. 2. – 1631: uo., 1. cs. 1. t. f. 18v. – 1634: uo., f. 5–6. – 1659–1690: uo., 8. cs. 26. t. – 1690: uo., és 1. cs. 1. t. 1690–1695, f. 1–6. – 1702–1920: VÉGH, i. m. 96, 98. – Az 1815-ben építtető Sibrik Mihály személyére: SZLUHA 1998, 15. – A mai kastélyra GENTHON 1959, 46; KOPPÁNY Tibor, A bozsoki kastély, in *Bozsoknak hódoló*, szerk. PAPP János, Szombathely, 1978, 13–18. és C. HARRACH – KISS 1983, 85. – Az 1959–1960-ban végzett helyreállításról a tervező, SEDLMAYR János, A bozsoki Sibrik-kastély, *Műemlékvédelem*, IV(1960), 193–200. – *Kastélylexikon*, 5., 16–18.

12. BÜK, Sopron vm. (Vas m.)

A ma is létező Szapáry-kastélyt 1696–1697-ben építtette Felsőbüki Nagy István királyi személynői, később nádori ítélőmester és soproni alis-

pán. Az építtető személyét a bejárati kapukeret feletti, ötsoros és latin nyelvű felirat örökítette meg, az építkezés időpontját pedig a felirat évszáma. További felvilágosítást az a Sopronban, a városi magisztrátus előtt 1697-ben folytatott per nyújt, amely szerint Eysenkölbl Lőrinc kőművesmester, Schneider Jakab és Hauck Mátyás kőművesek, Müller Bálint és Unger János kőfaragó, Momgarin Péter kőfaragósegéd, valamint Püchler Mátyás lakatos azzal vádolták Pietro Antonio Conti stukkátort, hogy őket Bükön, Nagy István alispán épülő házában gyalázta. A perben szereplő mesterek az iratok szerint a kastély építói voltak.

A Nagy család a 17. század elejétől volt birtokos a nemesi lakosú Bükön, ahol az építtető nagyapja, Benedek kapott nemesi levelet. A csornai premontrei prépostság gazdatisztjeként kapta II. Mátyástól a kihalt Felső- vagy Viszlóbüki család birtokát, erősítményszerűen kiépített kúriájával együtt. Felsőbükön eszerint valószínűleg

14 | Bük, Vas m.

Lent a kastély emeletének alaprajza, felette jelenlegi barokk főhomlokzata (a szerző rajza és fotója)

15 | Bük, Vas megye. – A kastély kapuja
(a szerző fotója)

a 16. századtól kezdve volt valamilyen kisebb, közelebről ismeretlen kastélya a birtokos családnak. Az építtető Nagy István először királyi jegyző, később nagynevű jogásként személynői ítélőmester, 1697 és 1747 között soproni alispán, később nádori ítélőmester, végül nádorhelyettes.

1715-ben a kastélyhoz tartozó birtok egy részét Felsőbüki Nagy István eladta a Festetics családnak, Kristófnak, Józsefnek és Erzsébetnek, Ghillányi János feleségének. Maga a kastély még 1767 és 1774 között is Felsőbüki Nagy-birtok, 1786-ban tőlük került Szluha grófhhoz, a 19. század elején pedig tőle a Jankovich családhoz, akiké 1836-ban és 1851-ben is. Később Markovich-birtok, a 19–20. század fordulóján már a Szapáryaké.

1966 tavaszán, az akkor kezdett helyreállítás előtt Tóth Melinda művészettörténész végzett az épületen rövid ideig tartó falkutatást, amely azonban csak a külső homlokzatokra terjedhetett ki. Ennek során négy nagyobb építési szakaszt lehetett elkülöníteni. A kastély legrégibb része az északi traktus, amely pince nélküli, valószínűleg csak földszintes, két helyiségből álló épület volt, és a 16. század végén vagy a 17. elején épült. Feltételezhetően már ezt is négy sa-

16 | Bük, Vas megye. – Az emeleti nagyterem, boltozatán Pietro Antonio Conti stukkóival és közöttük Luca Antonio Colombo festményeivel (KÖH Fotótár, 109.176. Isz.)

roktornyos körítőfal és árok övezte, vagyis kastélynak minősült.

Második szakaszában a 17. század folyamán, közelebről meg nem határozható időben épült fel a kéttraktusos és emeletes kastély, déli része alatt pincével, jelenlegi boltozataival, előcsarnoka oldalán lépcsőházzal. Ezt építtette át 1696–1697-ben Nagy István, a főhomlokzati középrizalittal és a mai külső-belső korai barokk architektúrával, emeleti nagytermében Pietro Antonio Conti stukkóival, azokban Luca Antonio Colombo festményeivel (14–16. kép). A 18. században homlokzatain kisebb módosításokat végeztek. Végül a 19. század vége felé, már a Szapáry család birtoklása idején készült a főhomlokzati középrizalit két oldalán levő és a teljes nyugati toldás, a 17. század végén készülttel azonos homlokzati architektúrával.

1966 és 1972 között – a régi rész lehetőség szerinti érintetlenül hagyásával és a 19. századi toldalékok belső átalakításával – szállodává építették át Sándi Péterné (VÁTI) tervei alapján. 1995-től üresen áll.

A kastélyra CSATKAI Endre, A gróf Szapáry-kastély Bükön, *Soproni Szemle*, I(1937), 248–255, és Uő, *Sopron vármegye műemlékei*, III., Sopron 1937, 136–138; GENTHON 1959, 248. a kapu feletti felirat szövegével. – 1697:

CSATKAI Endre, Conti Péter Antal soproni stukkószobrász, in *Emlékkönyv Lyka Károly hetvenötödik születésnapjára*, Budapest, 1944, 190. – Az építtetőre és családjára NAGY VIII., 36. és SZABÓ József, Felsőbükü Nagy Pálra emlékeztek Bükön, *Honismeret*, XV(1987), 6. sz., 62; FALLENBÜCHL 2002, 209. – 1664: Felsőbükü Nagylevéltár, 1664. no. 1. – 1670: uo., 1670. no. 1. – 1715: uo., 1715. no. 1. – 1767–1774: FELHŐ 1970, 234. – 1786: KORABINSZKY, 81. – 1836: FÉNYES, 286. – 1851: FÉNYES, 189–190. – Az 1966-ban végzett kutatás jelentése: OMvH Tervtár, ÉM. VÁTI tervdokumentációja, 1966. – A 18–19. századi bővítésekre C. HARRACH – KISS 1983, 61–64, ahol a szerzők valamennyi toldást 1770 körülnek tartják. – Az 1972-ig tartó helyreállításról a tervező SÁNDY Péterné, Bük, volt Szapáry-kastély helyreállítása, *Műemlékvédelem*, XII(1968), 15–21. – Mai helyzetére *Kastélylexikon* 5., 26–31.

13. CIKLÉS, Sopron vm. (Siegless, A.)

A nagymartoni uradalom részeként eredetileg Siklósd nevű település 1627-től Esterházy-birtok. Nemesi udvarhelye a 14. század közepe óta ismert. Maga a település a 17. század óta Fraknó várának tartozéka, az 1675. évi urbárium szerint zsindegyházzal fedett kő udvarházzal, prэшházzal, pincékkel, istállókkkal, nagy kerttel és ahhoz tartozó kertész- és halastómesteri házzal.

A jelenlegi Sportplatzgasse 6. szám alatti, emeletes barokk épület. Matthias Greischer az Esterházy-várakról és -kastélyokról készített 17. század végi metszetsorozatának CZIKLES feliratú lapján kerek bástyás és lőréses fallal övezett, tágas udvarú kastélyt ábrázol. Külső falaihoz belül három oldalról gazdasági épületek csatlakoztak, az udvar közepén kétemeletes torony magasodott. A mellette álló, szintén kétemeletes főépület a metszet szerint L alaprajzú. Sima homlokzatai, egyszerű keretes ablakai alapján késő reneszánsz–kora barokk jellegű. Megjelenése és a rá vonatkozó egyéb adatok alapján ezt a formát a 17. század középső évtizedeiben kaphatta. Megközelítően azonos módon látható a fraknói várban őrzött és az Esterházy-várakat, -kastélyokat ábrázoló, 1688-ban készült festett faladán és a vár egyik, ugyanazon részét bemutató, 17. századi festett ajtólapon. A metszet bal oldalán, a főépület mögött gyümölcsöskert és azon túl virágtáblás késő reneszánsz díszkert látszik (17. kép).

18–19. századi átépítésekkel ma is álló épület, a legutóbbi időben faluközponttá alakították.

17 | Ciklész
(Siegless, A.),
Sopron m.
Matthias Greischer
metszete, 1680
körül
(SZALAY-SZÁNTAI
2006, 234)

PRICKLER 1985, 144–145. – 1359–20. század: SCHÖBEL-STEINER 2005, 505–506, az idézett három ábrázolás uo., 496–497. – BUBICS-MERÉNYI 1895, 71, ahol tévesen azonosították a Pozsony megyei Cseklésszel, amelyet a mai napig több szerző is átvett. KLIMESCH 1994, 214; SZALAY-SZÁNTAI 2006.

14. CINFALVA, Sopron vm. (Siegendorf, A.)

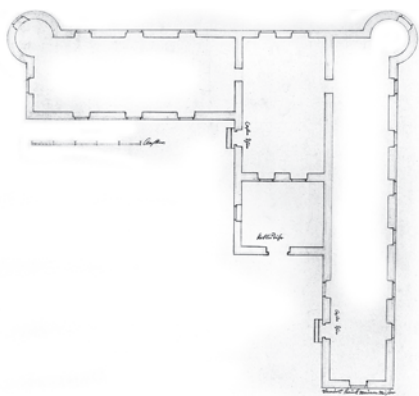
A település középpontjában álló, 1975 óta művelődési ház céljára szolgáló emeletes épület, azelőtt az Esterházy-uradalom kastélyából magtárrá alakított épület.

A falu a középkortól Lánzsér várának tartozéka volt. Nemesi kúriáját 1458-tól említik. A várat birtokaival 1553-ban Oláh Miklós esztergomi érsek vásárolta meg, a kúriából feltételezhetően ő építtetett kastélyt. 1560-ban a Bécsbe utazó Nádasdy Tamás nádor arról értesítette feleségét, hogy útközben „Czindorfon az érsek uram falujában” fog meg szállni. Oláh Miklós örökségeként a Császár-Dersffy rokonság vonalán a 17. század elején került az Esterházyakhoz.

Matthias Greischernek az 1680 körüli, CZINFALVA sive CZIGENDORF feliratú metszetén lőréses fallal körülvett, a fal sarkain rondellákkal erősített épület, amely L alaprajzú és emeletes.

18 | Cinfalva
(Siegendorf, A.),
Sopron m.
Matthias Greischer
metszete, 1680
körül
(SZALAY-SZÁNTAI
2006, 234)

19| Cinfalva (Siegendorf, A.), Sopron m.

A 18. század elején magtárrá alakított kastély földszinti alaprajza, Samuel Hauck uradalmi kőművesmester rajza, év nélkül (MOL T. 2. Hg. Esterházy-lt. XXXVIII. téka, No. 1211.)

Egyik szárnya két sarkán kerek, ugyancsak emeletes tornyok állnak. Homlokzatai egyszerűek. Félköríves kerítéskapujával szemben fallal körülvett majorság helyezkedett el, gazdasági épületekkel. Az utóbbiak mögött virágmintás díszkert, amellet gyümölcsös terület el (18. kép).

A kastély így megismerhető képét egy évszám nélküli, a 18. század első feléből származó alaprajz egészíti ki, amely az akkor már magtárrá alakított épület földszintjét ábrázolja. A rajzon a hosszabb szárny kéttraktusos, amelyből a belső rövidebb (19. kép). Belsejének teljes átépítésével ebben a formában áll ma is.

Csátsai-Frey 1932, 29; Homma 1961, 79; ALB 1980, II. 2., 954–972; Schmeller-Kitt 1980, 285; Prickler 1985, 143–145. – 1560: Károlyi Árpád – Szalay József, *Nádasdy Tamás nádor családi levelezése*, Budapest, 1882, 60. – Matthias Greischer metszete: Klimesch 1994, 214. – Az alaprajz: MOL Térképtár, T. 2. XXXVIII. téka, no. 1241., „Grund Ris über die Sığendorffer Castelln” felirattal, Samuel Hauck Maurer Meister aláírásával.

15. CSÁKÁNY, Vas vm. (Csákánydoroszló)

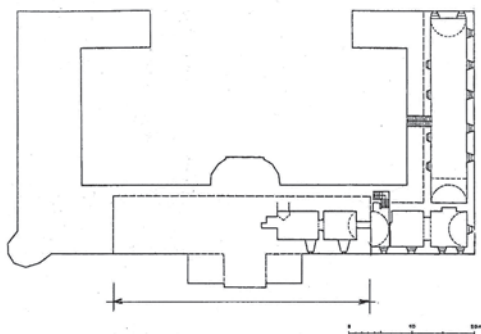
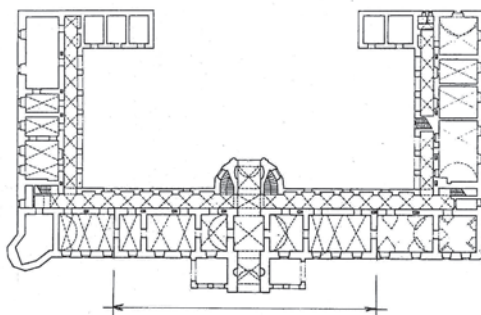
A közigazgatásilag 1939-ben egyesített Nagycsákány és Rábadoroszló között, nagy kiterjedésű parkban álló kastély, jelenleg Budapest főváros gyermekotthona.

Csákány a 16. század elejéig a Héderváriak strémi uradalmának faluja volt, amelyet Batthyány Ferenc részben 1524-ben kapott II. Lajos

királytól, részben 1543-ban vásárlással szerzett, és ott új birtokközpontot alakított ki.

A Rába itteni átkelőjének védelmére feltételezhetően Batthyány Boldizsár szándékozott először kastélyt építtetni. Halála után, 1591 tavaszán ugyanis özvegye, Zrínyi Dorottya azt az utasítást kapta Bécsből, hogy kezdje meg építtetését. Az építkezés végül csak 1596-ban indult meg, és 1600-ig tartott, a Batthyányak őrségi falvainak és Vas vármegye közmunkáinak bevonásával, néhai Batthyány Boldizsár fia, az ifjabb Ferenc és Zrínyi Miklós hadainak védelmében. Erről az első kastélyról nem maradt leírás. Valószínű, hogy fából és földből készült palánkerődítmény volt, akkor még földesúri lakóhely nélkül, kizárólag katonai céllal. Így került 1600 után a Kanizsával szemben álló végvárok közé, a mellette ugyanakkor felépített hid védelmére. Ekkor Batthyány II. Ferenc javaslata alapján 100 fő lovas és 100 fő pus-kás gyalogos királyi őrséget kapott.

Kőművesek érkezéséről először 1617-ből maradt adat. Az akkor említett Péter kőműves és társai a németújvári és a szalónaki várban folyó nagyobb építkezés vállalkozójának, a gleisdorfi

20| Csákány (Csákánydoroszló), Vas m.

A kastély pince és földszinti alaprajza (a szerző felmérési rajza, 1980)

Thomas Weiss építőmesternek emberei közé tartoztak. Az ekkor készült épület még mindig ismeretlen. A mai kastély egyik emeleti szobájában található késő reneszánsz és Batthyány címeres kőkandalló nem az eredeti kastély tartozéka, a 19. század végén Szalónak várából került oda. Magának a végvárnak akkor 34 lovasból és 30 gyalogosból álló állandó őrsége volt.

1646-ban Batthyány Ádám új végvárat emeltetett Csákányban. Az odatelepített, nagy létszámú őrségnek hajdúszabadságot adományozott. 1648 tavaszán a szintén kastélynak nevezett végvár árkának mélyítése, a palánk sávozása mellett téglavető szint és égető kemencéket építettek. Jobbágy Jeremiás németújvári tiszttartó március elején jelentette Batthyáynak, hogy utasítása értelmében Carli kőműves és az ács készítik a tervrajzot a kapu mellett építendő házhoz. Ugyanakkor kérték Carli Paumeister tervrajzait a már oda érkezett Hans Dreier ács számára. Batthyány válaszában mindkét mestert magához kérte a feladat megbeszélésére, egyúttal utasította a tiszttartót, küldjön szekereket az elkészült asztalos-, lakatos-, üveges- és gerencséranyagért. Az új végvár falain belül eszerint 1648-ban kezdték meg újabb földesúri lakóépület készítését, bár az is lehetséges, hogy a feltételezhető korábbi alakították át. 1651 nyarán Carli mester – aki Batthyány Ádám házi építőmesterével, a grazi illetőségű Carlo della Torréval azonosítható – 30 000 téglát kért „az Nagy-

ságod háza épületéhez”. Ez év őszén kérték Batthyányt, jöjjön Csákányba, ahol Carli mester várja a tervrajzokkal. A mai kastély közvetlen előzménye ezek szerint 1651-től épült fel. Ennek maradványa az épület délnyugati sarkán álló sokszögű bástya, valószínűleg a teljes főhomlokzati szárny, a kapu felett magasodó toronnyal együtt. További, esetleges 17. századi építéséről nem maradt adat.

A század utolsó negyedétől a kastély a két ágra oszlott Batthyány család ifjabb, későbbi grófi ágáé lett. E század elejéig ők birtokolták, bár közben a 18. század első évtizedeiben zálogként Ebergényi László kezén volt.

A kastélyt jelenlegi alakjára 1728-ban Batthyány Imre gróf építtette át. Bél Mátyás 1730 körül teljesen új épületnek írta, amelyet akkor még sáncok és árkok öveztek, azokon kívül azonban kellemes park vette körül. Kapujához a vizesárkot áthidaló kőhíd vezetett, korlátján kőszobrokkal és vázakkal. Ebből az építkezésből származik a mai kastély nyugati szárnya, stukkós emeleti boltozataival.

Végül 1753-ban alakíttatta mai késő barokk formájára Batthyány IV. Ádám gróf. Árkait betemették, külső sáncait megszüntették, a bevezető hidat lebontották. Kétszintes és árkádus udvari folyosója, a folyosó két végén levő lépcsőházai, valamint a teljes keleti szárny újjáépítése ekkor készült. Ugyanekkor Bécsből hozatott, gazdag berendezést kapott. Az erről szóló elszámolásokból megtudható, hogy parkjával együtt téglafallal vették körül, melléje felépítették a ma is meglevő majorságot. A parkba Bécsből és Itáliából ritka fafajtákat hozattak, a nyárra kihelyezett narancs- és citromfák téli elhelyezésére megépült az első üvegház. A parkba kőből faragott szobrokat és vázákat helyeztek el, amelyekből még több ma is megvan.

1853-ban romantikus ízlésű építkezés folyt a kastélyban. Ennek emléke az íves alaprajzú kőzepső lépcsőház, a homlokzati főszárny teljes belső kialakítása és a parkban álló kápolna. 1880-ban kapta jelenlegi, historizáló barokkos alakját, belsejét teljesen átépítették és romantikus stílusban kifestették. A legutóbbi átépítést megelőzően végzett kutatás során a festésnek előkerültek a nyomai. Itt helyezte el gróf Batthyány Iván nagyhírű gyűjteményét. 1945 tavaszán az országos jelentőségű képtárat, könyvtárat, fegyvergyűjteményt, a család grófi ágának levéltárát – csekély kivétellel – a teljes berendezéssel együtt megsemmisítette a kastélyt hónapokig megszállva tartó szovjet hadsereg.

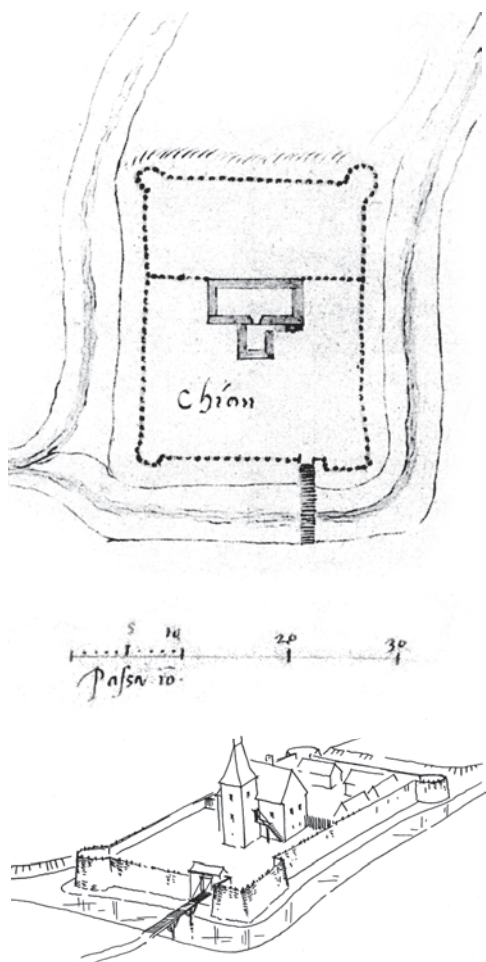

21 | Csákány (Csákánydoroszló), Vas m.
A kastély főhomlokzata (a szerző fotója, 1981)

Az 1945 után gazdátlanul vált épületbe erdészet került. 1967-ben kéménytűz következtében tetőzete leégett, ezt követően hosszabb ideig üresen állt. Végül az 1980-as években jelenlegi felhasználása érdekében állították helyre.

A 20. képen lévő pincealaprajzon szaggatott vonallal látható a kastély legkorábbi kiterjedése, amelyhez később csatlakozott a sokszögű saroktoronnyal megépített, L alaprajzú szárny. Az azzal azonos méretű jobb oldali szárny a 18. század közepéről származik, valamint mindhárom szárny udvari folyosója, illetve valamennyi belső, fiókos dongaboltozata. Az 1880-ban végzett historizáló építkezés idején készült a bejárat torony

22 | Csány (Zalacsány), Zala m.

Giulio Turco rajza, 1572 (KÖH Tervtár, 14.955. lsz.)

23 | Csány (Zalacsány), Zala m. A kastély távlati képeinek rekonstrukciója (a szerző rajza)

és a kapualj udvari oldalán levő lépcsőház, valamint a torony külső oldalának két teraszos toldaléka, lásd 21. kép.

Általános irodalma: RADOS 1939, 58; GENTHON 1959, 57; *Műemlékjegyzék II.* 1139.; C. HARRACH – KISS 1983, 80; KOPPÁNY Tibor, A csákánydoroszlói volt Batthyány kastély, *Műemlékvédelem*, XXIII(1979), 56–73. – A középkori strémi uradalomra: CSÁNKI II., 726, 740, 826. – 1543: Batthyány-levéltár, AA. Alm 1. Lad 3. no. 26. – 1591: uo., Instrukciók, 35. cs. f. 22. – 1596–1600: TÓTH 1989, 242–243, 256, 258–259. reg. és TÓTH 1992, 660, 719, 721. reg. – Őrségére: Batthyány-levéltár, Memorabilia, No. 237. és 1601: ŐSTA. KA. Akten Exp. No. 149. f. 2–4. Az utóbbi két adatot Pálffy Gézának köszönöm. – 1617: Batthyány-levéltár, Miss. no. 7374. – 1633: uo., Földesúri familia, f. 254. – 1646: uo., Instrukciók, 36. cs. f. 249. és ZIMÁNYI Vera, Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez, *Századok*, 1960, 287, 298. – 1648: Batthyány-levéltár, Tisztartók, f. 181–182, 189, 226–230. és Batthyány-levéltár, Miss. no. 22.671. – 1651: uo., no. 6.977 és 47.627. – Carli mester személyére KOPPÁNY Tibor, Carlo della Torre, a Batthyányak 17. századi építésze, in *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*, Budapest, 1993, 339–354 (Művészettörténet–Műemlékvédelem IV.). – 1690: Batthyány-levéltár, Maj. Divisionalia 31. no. 13A. – 1703–1718: FÜGEDI Erik, A Csáky család szepesmindszenti levéltára, *Levéltári Közlemények*, 1979, 124. – 1728: a kastély kapuja feletti tábla felirata és évszáma. – 1730 k.: *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 456. – 1753: Batthyány-levéltár, Ép. iratok, 122. cs. f. 415–416, 424–430, 433, 435, 443, 446–450. – 1786: KORABINSZKY, 58. – 1796: VÁLYI I., 359–360. – 1836: FÉNYES, 393. – 1851: FÉNYES, 195. – 1865: FÉNYES, 202. – Gróf Batthyány Iván gyűjteményére ZSÁMBÉKY Monika, Két Vas megyei kastély műkincsállománya 1919-ben, *Vasi Szemle*, XLIII(1989), 112–122. – A gyűjtemény és a berendezés elpusztulásáról BAJZIK Zsolt, A Vas megyei kastélyok és műkincsek sorsa 1945 után, III. rész, *Vasi Szemle*, LII(1998), 300–301. – A gyermekotthonná történt helyreállítás előtt 1978–1979-ben kisebb kutatást végezhettem az épület belsejében, a felmérése során. – Az 1982-ben történt átépítés tervdokumentációja: OMvH Tervtár. – A kastély jelenlegi helyzetére KOPPÁNY Tibor–LÖVEI Pál, Csákánydoroszló, kastély, in *Lapidarium Hungaricum 5., Vas megye I.*, Budapest, 2002, 187–201. – *Kastélylexikon 5.*, 40–43.

16. CSÁNY, Zala vm. (Zalacsány)

Elpusztult kastély, helye a mai falutól délnyugatra, a patak mentén fekvő „Zsidó-vár” elnevezésű árok és sánc.

1572-ben Giulio Turco felmérte alaprajzát. A kisebb, főhomlokzata előtt toronnyal épített, feltételezhetően emeletes nemesi kúria köré készített palánk három sarkán egy-egy rondella, a negyedikén ötszögű bástya volt. Széles vizesárok vette körül, ennek helye a terepen ma is látható (22. kép). Turco rajza alapján készült a *castellum* 16. századi formáját mutató, elvi rekonstrukciós rajz (23. kép).

Csány a középkortól a Hahót nemzetségből származó, köznemesi Csányi család székhelye. A 16. század második felétől ismert alaprajzú kastély középső épületéről feltételezhető, hogy középkori eredetű. A Turco által megörökített kastély az ő udvarházuk köré, a 16. század közepe táján épülhetett bástyás formában és így került Szigetvár eleste, 1566 után a dél-dunántúli végházak közé. 1580-ban Zala megye ingymunkájával erősítették. Végvár szerepe ellenére 1588-ban változatlanul a Csányi család birtokában volt. Ekkor ifjabb Csányi Bernát özvegye, Kövér Magdolna tett panaszt a megye törvényszéke előtt, hogy Csányi János kizárta Csány „várából” és mindenét elvette.

1600-ban, Kanizsa esztét követően Batthyány II. Ferenc tífőnyi gyalogos őrséget javasolt bele, amelyet a következő évben a bécsi Haditanács el is fogadott. A későbbi időkben nem szerepel a végházak között, valószínűleg elpusztult vagy tudatosan elhagyták, illetve lerombolták.

Helyére: Zala m. 1964, 267. és SÁGI Károly, *A zalacsányi törökkori várak*, Zalaegerszeg, 1960, 131–134 (A Göcseji Múzeum Közleményei 8.). – G. Turco rajza: OMvH Tervtár, 14.955 lsz. – 1580: BILKEI-TURBULY 1989, 84. – 1586–1588: uo., 145, 186. – 1600: Batthyány-levéltár, Memorabilia, No. 237. – 1601: ÖStA. KA. Akten Exp. No. 149. f. 2–4. Az utóbbi adatot Pálffy Gézának köszönöm.

17. CSAPOD, Sopron vm. (Vas m.)

Elpusztult kastély, amely a 16. század középső évtizedeitől a Nádasdyaké volt. Tamás nádor és fia, Ferenc többször tartózkodott itt családjával és nagyszámú kíséretével. A 17. század végén is állt még, az elkobzott Nádasdy-javak 1672. évi urbáriumában ugyanis még szerepel a „Kastél árok mellett” levő terület. Építésének ideje ismeretlen. A 17. század utolsó negyedében az elkobzott Nádasdy-javak többségével együtt ezt is Eszterházy Pál vette meg, a későbbiekben is a család hercegi ágának birtokában volt.

Soós 1940, 127, 158–159. – 1672: KATONA Imre, *A fertődi kastélyrendszer kialakulása, Soproni Szemle*, XXX(1976), 130–143. – 1767–1774: FELHŐ 1970, 226.

18. CSATÁR, Zala vm.

Elpusztult, sáncait és árkait a legutóbbi évtizedekben tüntette el nagyrészt az intenzív földművelés.

Nádasdy Tamás 1541 november elején Eger várról írott levelében arról értesítette Devecseri Choron Andrást, hogy Csatáron Thallóczi Bánffy Boldizsár valamilyen *fortalitiumot* építtet, a Ferdinánd király hűségére tért zalai nemesség serege azonban már készül, hogy ostrommal vegye el tőle. Ez meg is történhetett, mert 1544-ben a *castellum*ként említett építmény Erdődy Péternek, a település birtokosának kezében volt. Királyi parancsra ekkor iktatta birtokba a kapor-naki konvent Erdődynek Tahy Annától született Anna leányát.

1545–1546-ban kúriaként szerepel, amikor Erdődy és második felesége, Puchheim Dorottya Monyorókerék várával, Paka város felével és a csatári apátság kegyúri jogával együtt 6000 forintért Nádasdy Tamás országbírónak adta zálogba a vasvári konvent előtt. 1557–1558-ban *fortalitium*ként említik. Az utóbbi alkalommal azokban az oklevelekben szerepel, amelyek Erdődy Péter és Zrínyi Miklós birtokainak cseréjéről szólnak, és amelyek alapján ezt követően Csatár és kastélya is Zrínyi-birtok lett. 1566-ban Zrínyi végrendeletében az egykoron Erdődy-javakkal együtt feleségére hagyta. 1568-ban, 1570-ben és 1577-ben Zrínyi Miklós örököseié volt. 1582-ben Zrínyi Dorottyát, Batthyány Boldizsár feleségét iktatták birtokába.

1589-ben Erdődy Tamás a király előtt indított pert a birtokok visszaszerzésére, illetve az 1557. évi birtokcsere érvénytelenítésére. A Zrínyiek ezzel szemben a birtokokban történő megerősítésüket kérték II. Rudolf királytól, aki erről szóló oklevelét 1591-ben ki is adta. Az utóbbiban szerepel *castellum* Csatár és uradalma. A per folyamán 1592-ben királyi bizottság becsülte fel a birtokokat, de a töröktől való félelem miatt Csatárra nem mertek elmenni. A félelem jogosságát bizonyítja az a szomorú tény, hogy 1612-ben, amikor az egykori birtokcserét megsemmisítő királyi ítélet megszületett, Csatárra már nem kellett elmenni, a török időkben ugyanis elpusztította. Az utóbbi Kanizsa 1600-ban történt elestével hozható kapcsolatba.

II. Mátyás király 1614-ben kelt és Erdődy Tamást a Zrínyiekkal egykor elcserélt birtokokba visszaiktató oklevele ugyan még *castellum* Csatár és a hozzá tartozó Páka mezőváros és több falu említését tartalmazza, a kastély azonban ekkor már nem létezett. 1719-ben, amikor az uradalom székhelye már Botfa volt, a hozzá tartozó birtok összeírásában még mindig szerepel Csatáron „az Kastil helje”.

Egykori helyéből még látható csekély részére Vándor László szíves szóbeli közlése. – 1541: BESSENYEI 1994, no. 274. reg. – 1544: Vörösvári Erdődy-levéltár, 3. cs. Ser. B. fasc. D. f. 105v–106v. – 1545: NRA. Fasc. 560. no. 7. – 1546: Batthyány-levéltár, Misc. Ser. II. f. 356. – 1557: BARABÁS Samu, *Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó oklevelek és okiratok*, II., Budapest, 1909, 347. és Batthyány-levéltár, AA. Alm. 3. Lad. 8. no. 24, 29, 31. – 1558: uo., Misc. Ser. II. f. 338. – 1566: NRA. Fasc. 369. no. 5. – 1568: uo., Misc. Ser. II. f. 364. – 1570: NRA. Fasc. 1009. no. 14. – 1577: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 3. Lad. 8. no. 37. – 1582: uo., no. 39. – 1589: uo., Misc. Ser. II. f. 387. – 1591: uo., AA. Alm. 3. Lad. 8. no. 43. – 1592: BARABÁS Samu, *Zrínyi György birtokainak fölbecslése, Történelmi Tár*, 1895, 330–357. – 1612: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 3. Lad. 8. no. 46–47. és uo., Misc. Ser. II. f. 338–343, 430. – 1613: uo., f. 450v, 456. és AA. Alm. 3. lad. 8. no. 48 és 51, 2–4. – 1614: Vörösvári Erdődy-levéltár, 3. cs. Ser. B. fasc. D. f. 2–7. – 1719: uo., f. 13.

19. CSÉB, Zala vm. (Zalacséb)

Elpusztult, ismeretlen helyű kastély. A falu a róla elnevezett Csebi Pogány család ősi birtoka volt; már 1503-ban említik valószínűleg korábban is létező kúriájukat. Ebből a kúriából építtethetett a család „kastél”-t, ahogyan azt Pogány János 1573-ban Batthyány Boldizsárhoz címzett levelében írta. 1648-ban, amikor a Pogány-örökös Bossányi László zálogba adta anyjától rámaradt birtokrészét Perneszi Ferencnek, az erről szóló irat szerint „azon csebi határban puzta Kastelhoz ualo földeket” is átadott. A kastély eszerint még a 17. század közepe előtt, valószínűleg Kanizsa 1600-ban történt eleste idején elpusztult.

1503: IVÁNYI Béla, *A széki Teleki család gyömrői levéltára*, Szeged, 1937, 417. reg. – 1573: Batthyány-levéltár, Miss. no. 37.670. – 1648: Tallián-levéltár, 3. cs. 1648, f. 13–14.

20. CSÉKÚT, Veszprém vm. (Ajka–Padragkút)

Elpusztult *castellum*, helye a község felső, keleti oldalán húzódó Kossuth utca 24. sz. kertjének végében, az ottani domb peremén van, ahol kibányászott falainak helye látható.

Első, ismert említése 1548-ból származik, valószínű azonban, hogy korábbi eredetű. Régészeti megfigyelések szerint helyén középkori kerámia található. Az utóbbi alapján feltételezhető, hogy korábbi udvarház felhasználásával a 15. század végén vagy a 16. század első felében épült. Építtetője az az Essegváry Ferenc lehetett, aki a Szapolyaiak pápai várnagyaként már az 1520-as években itt élt családjával. 1526 után ő volt János király pártjának Veszprém megyei vezéralakja, a közeli Essegvár és a bakonyi Döbrönte várának birtokosa. A *castellumot* említő 1548-as oklevél arról szól, hogy az Ajkaiak fegyveresekkel rohanták meg, és eközben Árpásy Gergely provizort megölték. A kastély Veszprém 1552-ben történt eleste után pusztulhatott el, amikor a közeli nemesség a török által megerősíthető kisebb várakat és nagyobb kolostorokat felrobbantotta. 1616-ban, 1649-ben, 1651-ben és 1740-ben egyaránt egykoriként említik.

Helyére az MRT. 3., 47, 13. lelőhely. – 1548: Thaly-levéltár, 1. cs. évrendezett anyaga. – A 16. század elejére, 1522: DL 68.531. és 68.533. – 1536: Kisfaludy id. levéltár, 1. cs. f. 1. és SINKOVICS István, *Sárvár társadalmi, politikai és hadtörténete, 1530–1848*, in *Sárvár monográfiája*, Szombathely, 1978, 345. – 1616: Kisfaludy-levéltár, 5. cs. évrendezett anyaga. – 1640: Véghelygyűjt. Dömölky cs. f. 1–6. – 1649: uo., f. 2–5. – 1651: OMvH, Rómer-hagyatéék, XVII. cs. 413. no. 62. – Az egykori *castellumra* összefoglalóan: ILA–KOVÁCSICS 161, az ott említett és 1641-es irat azonban a Kisfaludy család idősebb ágának levéltárában, a jelzett helyen már nem található.

21. CSEPREG, Sopron vm. (Vas m.)

A belterület közepén, a Széchenyi tér 22. szám alatti Schöller-kastély középkori eredetű előzménye.

A 14. század folyamán már mezővárosi rangú település Léka várának tartozékai közt szerepel, a Kanizsaiak birtokában. Erődített földesúri lakóhelye *fortalitium* elnevezéssel 1454-ben fordul elő először. 1457-ben szintén említik és később, a 16. század első negyedében.

A török veszélytől viszonylag távoli vidéken fekvő kastély, amely a 16. században a Kanizsai-örökös Nádasdyaké volt, az akkori forrásokban nem szerepel. 1605-ben Bocskai dunántúli seregeinek vezére, Némethy Gergely itt keltezte csatlakozásra felhívó levelét. 1608-ból fennmaradt részleges összeírása, amelyben a kapuköz, öt szoba, valamint „Az eoregh Tanczolo Haz” szerepel. Az ablakokról ugyanakkor megjegyezték, hogy „mynd ell horták az Tatarok”, ami a kastély 1605-ben történt kifosztásának bizonyítéka.

1670 után a Nádasdy-birtokokkal együtt a kincstár kezére került. 1677-ben Draskovich Miklós és neje, Nádasdy Krisztina kapta meg. 1684-ben kisebbik fiúk, Ádám örökölte, még 1718-ban is az övé volt. 1775-ben az ő leányági leszármazottja, Zinzendorf Rozália és férje, Szluha György adta el Jankovich Antalnak. A következő évben leégett. A 18. század végén részben a Szluha grófok birtoka. A 19. században a Jankovichoktól előbb a Zichyek, majd a Kéry, később a Felsőbüki Nagy család kezére került. 1834-ben Tallián családé volt, valószínűleg azonban csak bérleményként, ugyanis 1836-ban és 1851-ben még mindig a Jankovichok birtoka.

1730-ban emeletes épületként említették. 1776-ban történt leégése után barokk kastéllyá építették át.

1808-ban bekövetkezett újabb tűzvészt követően a soproni Hild Vencel építette át klasszicista stílusban 1811-ig, a Jankovich grófok megbízásából. Jelenlegi eklektikus formája 1884 utáni átépítés eredménye, amely a ma is használt elnevezés szerint a cukorgyárat építtető Schöller család nevéhez fűződik. 1927-től Sopron vármegye birtokában járási főszolgabírói hivatal működött benne, 1968-tól általános iskola.

A legújabb kori kastélyra RAJCY Mária Mechtilda, Csepreg irodalmi múltja és népköltészeti hagyományai, *Soproni Szemle* VII(1943), 77–114, 171–241; GENTHON 1959, 60; *Műemlékjegyzék II.*, 1141; *Vas m.* 1982, 49. – 1454: CSÁNKI III., 585. – 1457: DL 93.376. – 1509: KÓTA 1997, no. 1130. – 1513: DL 22.442. – 1514: DL 22.656. – 1516: DL 89.067. – 1517: DL 89.112, 89.114, említi REISZIG Ede, A Kanizsaiak a XV. században, *Turul* LV(1941), 75. és *Sopron vármegye története*, II., Sopron, 1891, 616–617. – 1524: uo., 620–621, DL 24.789–24.790, 29.904. – Középkori történetére KOPPÁNY 1999, 130–131. – 1605: BOROVSKY 1898, 198. – 1608: *Forráskiadványok*, XI. 4., 50. – 1670–1834: FARKAS Sándor, *Csepreg mezőváros története*, Csepreg, 1887, 295, 339–355; CSATKAI 1937, 107–111. – 1718: BOMBARDIUS, 63. – 1776: Nádasdy-levéltár B. 424. f. 643–644. – 1786: KORABINSKY, 93. – 1796: VÁLYI I., 404. – FELHŐ 1970, 220. –

1836: FÉNYES, 285. – 1851: FÉNYES, I. 92. – 1730–1880: C. HARRACH–KISS 1983, 72. – Jelenlegi helyzetére: *Kastélylexikon* 5., 48–51.

22. CSERNELHÁZA, Sopron vm. (Chernelházadamonya, Vas m.)

A falu keleti szélén egykor állt barokk kastélyt, amely korábbi helyén állhatott, 1982-ben bontották le.

„Castellum Chener Haza” ismert legkorábbi említése 1585-ből származik, Chernel Tamás nádori ítélőmester ott kiállított oklevelében. Az ő István nevű fia 1606-ban kérelmezte a bécsi Haditanácstól annak a 33 gyalogos katonának a fizetését, akiket még a Bocskai-felkelés idején fogadott fel az ottani kastélya melletti Rába-átkelő védelmére. Chernel István unokatestvére, az ifjabb Pál 1615-ben maga és testvérei nevében azért vett fel pénzkölcsönt Egerváry István pápai provizortól, hogy abból az apai örökségű kastélyt helyreállíttassák. Az idézett adatok alapján valószínű, hogy az építtető apjuk, a 16. század közepső évtizedeiben élt Chernel Ambrus, az ugyancsak a nádori ítélőmesteri tisztséget viselő családtag lehetett.

1610-ben Illésházy István nádor nevében a kastélyban állított ki egy oklevelet Chernel Tamás fia, István, a család harmadik nemzedékének tagja, aki szintén nádori ítélőmester volt. 1615-ben a vasvári káptalan előtt vett fel Chernel Pál a maga és testvérei nevében kölcsönt csernelházai rezidenciájuk restaurálására. „Castellum Chernelhaza” 1621-ben, 1638-ban és 1639-ben szerepel. Az utóbbi évben Chernel György Sopron vármegye előtt panaszolta, hogy az ő csernelházai kastélya előtt saját pénzén épített hidat elkerülik a kereskedők, mert ott vámot kellene fizetniük. Chernel György 1644-ben Rákóczi György pártjára állt, ezért a kastélyt a király elkobozta, és Esterházy Dánielnek adományozta. Az ezután kötött béke és az azt követő amnesztia következtében azonban Chernel György végül visszakapta a kastélyt.

1691-ben családi birtokosztozás említi Chernel Mihály kúriáját, amelyet feleségével, Szily Zsuzsannával épített, ez azonban minden valószínűség szerint nem volt azonos a kastéllyal, amely később, 1786-ban, 1796-ban és 1851-ben is a Chernel család „szép” kastélya volt. Egyetlen megmaradt részlete a községben levő Simonkúria előkertjében található, téglatalapzatra állított, 1761-ből származó és kőből faragott, kettős

barokk címer, a Chernel és a Szeremley családoké. A barokk kastélyt eszerint akkor építtette Chernel László és felesége, Szeremley Eszter.

A 19. század második felében Ürményi-birtok lett, a 20. században pedig a büki cukorgyár vásárolta meg. Csatkai Endre 1937-ben rendkívül rossz állapotú, I alaprajzú és egyemeletes barokk kastélynak írta le, nagy belső lépcsőházzal, emelete tengelyében kupolás nagyteremmel, amelynek falait festett, oszlopos architektúra, a kupolát pedig allegorikus festmény díszítette. A 20. század közepén leromlott állapotú és 1982-ben lebontott kastély alapfalait az 1990-es évek közepén Dénes József, a szombathelyi Savaria Múzeum régésze tárta fel.

A kastélyra és főbb újkori adataira CSATKAI 1937, 145–148. – A címer jelenlegi alapzatába illesztett, kőbe faragott feliraton olvasható az 1984-es évszám, amikor mai helyére tették. Az építetők személyére: KEMPELEN III., 12–14. – 1585: Illésházy-levéltár, Lad. 18. fasc. 3. no. 51. – 1606: PÁLFFY Géza, *Egy különleges nemesi karrier a 16–17. században. Hatos Bálint pápai vicekapitány és családja*, Pápa, 2005, 56. – 1615: Chernel-levéltár, no. 84. MOL Filmtár, 686. doboz, 143. – 1610: NRA. Fasc. 1014. no. 20. – 1621: Batthyány-levéltár, Miss. 8.873. – 1638: Chernel-levéltár, no. 97. uo., 144. – 1691: Véghely-gyűjt. Chernel család f. 10–15. – 1786: KORABINSZKY, 95. – 1796: VÁLYI I., 410. és FELHŐ 1970, 226. – 1836: FÉNYES, 286. – 1851: FÉNYES, I. 191. – A lebontott kastélyra: KOPPÁNY Tibor, Csernelháza, kastély, in *Lapidarium Hungaricum 5., Vas megye. I.*, Budapest, 2002, 237–241, valamint *Kastélylexikon 5.*, 329–330; a Simon-kúria kertjében álló címerre KOPPÁNY, i. m., 40.

23. DÁKA, Veszprém vm.

A kastélyként 1642-ben említett épület a jelenlegi klasszicista és 1820 körüli, emeletes kastély előzménye lehetett, amelyet a falut az újkor elején birtokló Hathalmy család kúriájából ismeretlen időben építettek. A család hat környező falura kiterjedő birtokrészeit Hathalmy Lázár özvegye, Sitkey Eufrozina ekkor adta zálogba Szecczer Györgyné Csaby Juditnak, a kastéllyal együtt. Hathalmy Lázár a 16–17. század fordulójának évtizedeiben élt, és ha ő volt az építtető, abban az esetben a kastély az 1500-as évek végén vagy az 1600-as évek elején épülhetett. Dédunokájával, Farkassal, családja 1738-ban halt ki, birtokait ekkor kapta meg királyi adományként Fesetics József tábornok. A 18. század közepe körül az ő utódai adták el a Nádasdyaknak. 1786-ban

Korabinszky, 1796-ban Vályi és a 19–20. századi források a kastéllyal együtt Nádasdy-birtokként ismerik.

A jelenlegi kastélyra: *Műemlékjegyzék II.*, 1266. – 1642: Esterházy család tatai levéltár, Fasc. 49. no. 15. p. 56. – 1738: IVÁNYI Béla, A Hathalmy család és középkori címeres levele, *Turul* LVI(1942), 74–78. – 1786: KORABINSZKY, 106. – 1796: VÁLYI I., 452. – 1836: FÉNYES, 449. – 1851: FÉNYES, 238. – A település és benne a kastély újkori történetének összefoglalása: ILA-KOVACSICS, 168.

24. DARÁZSFALVA, PÁRIZS-MALOM, Sopron vm. (Trausdorf a. d. Wulka, Pariser-Mühle, A.)

A falutól délre ma is álló épület. A Vulka folyó vizimalmai közé tartozott, abból alakíttatta nyári rezidenciává Esterházy Pál a 17. század utolsó negyedében. Építészeti kialakításában nem tartozik a 16–17. századi, akkor kastélynak nevezett és erősített nemesi udvarházak közé, mégis kastélyként tartották számon, ugyanis Esterházy kedvelt tartózkodási helyei közé tartozott.

Képét egyrészt Esterházy két 17. század végi tollrajza őrizte meg, amely észak és dél felől ábrázolja, másrészt Matthias Greischer 1690 körüli rajzai. Esterházy rajzai szerint a CASTELLUM PARIS Ad Septent: és CASTELLUM PARIS Ad Meridiem feliratú tollrajzokon a folyópartra néző, északi homlokzaton nyíló félköríves, záradékán kőből faragott címerrel díszített kapujához falazott pilléreként nyugvó, ácsolt híd vezetett. Maga az épület két szárnyból álló, I alaprajzú volt. Az északi szárny földszintjének nyugati szakasza volt a négykerekű malom. Kettős választópárkánnyal elkülönített emeletén nagyobb ablakok sorakoznak. Tetőzetén padlásablakok voltak, csúcsain pedig csillag alakú bádorgódszkek. A déli nézetrajzon látszik, hogy az épülethez kelet felől földszintes, valószínűleg istállóépület csatlakozott, a negyedik oldalt pedig lőréses fal alkotta, benne itt is kapunyílással. A rajzon az épülettől jobbra és balra magas és lőréses fa palánkkerítéssel körülvett udvar látható, benne földszintes és magastetős gazdasági épületekkel (24. kép).

Greischernek PARIS Ad Meridiem feliratú, az épület déli oldalát ábrázoló rajza jóval többről tudósít. A lőréses fallal kerített belső udvarra vezető kapunyílás kváderes szegélyű. A emeletes épület sarkait is ilyenek díszítik. Az ablakok mindkét szinten kőkeretesek, szemöldök- és könnyöklőpárkánnyal. A két szint közötti kettős vá-

24 | Darázsfalva, Páris-malom (Trausdorf a.d. Wulka, A.), Sopron m.
Esterházy Pál rajzai, 1670 körül
(MOL T. 2. Hg. Esterházy-lt. XXII. téka, No. 1062.)

lasztópárkány között gazdag stukkódísz sorakozik, az ablakok közötti falmezőkben pedig a vakolt falsíkból kiemelkedő, sarkain négyzetesen lemeztett vakolatmezők láthatók. Főpárkánya is gazdagon tagolt. A tetőablakok a tollrajznál részletesebben ábrázoltak, akárcsak a csillag alakú csúcspdíszek. Rajtuk kívül pártázatos tetejű kéményeket is mutat a metszet. Az épülettől keletre ugyancsak lőréses fallal kerített gazdasági udvar volt, abban ezen is magas tetejű és földszintes épületekkel. A kerítésfalban levő, kváderes kaputól nyílt a sugárirányban, nyírt bokrokkal szegélyezett utakkal felosztott kert, benne pávákkal és pulykákkal (25. kép). Az Esterházy-levéltár egy évszám nélküli jegyzéke szerint a kastélyhoz tartozó itáliai kertben tizenkét császár és király, tizenkét görög-római mitológiai alak és tizenkét öszörvetségi nőalak szobra állt.

1706. február elején Esterházy Pál ismeretlennek írott levelében jelezte, hogy Barkóczi és Rédey kuruc hadai felégették Nagyhőflányt a benne épített kastélyával, valamint a Páris-kastélyt is.

A Greischer-rajzok közlése: Cs. DOBROVITS Dorottya, *Építkezés a 18. századi Magyarországon. Az uradalmak építészete* Budapest, 1983, 5. kép (Művészettörténeti füzetek 15.). – A szobrok jegyzéke: Esterházy-levéltár, Pál nádor iratai, fasc. 700. no. 11.689. – 1706: Esterházy-levéltár, P 125. Cs. 679. 78. köteg, no. 7846. – KLIMESCH 1994, 218–219.

25. DARUFALVA, Sopron vm. (Drassburg, A.)

Nagyobb részt eklektikus homlokzatú, részben szállodaként használt 17–18. századi, korai barokk eredetű kastély, amely még korábbi, 16. századi udvarházból épült.

A falu Kanizsaiak kismartoni váruradalmának részeként a 16. században már Nádasdy-birtok. 1554-ben Tamás nádor udvarháza, amely az oszt-rák szakirodalom szerint a mai, U alaprajzú és árkaos udvarú, barokk épület két oldalszárnya között emelkedő, toronyszerű és háromszintes házzal azonos, már akkor fallal és árokkal körülvett, erődített formában. 1579-ben a néhai nádor Kristóf öccsének özvegye, Choron Margit birto-kolta. 1585-ben a nádor fia, Ferenc udvari orvo-

25 | Darázsfalva, Páris-malom
(Trausdorf a.d. Wulka, A.), Sopron m.
Matthias Greischer metszetei, 1680 körül
(SZALAY-SZANTAI 2006, 236)

sának, Nicolaus Pestalozzinak adományozta, aki 1592-ben Megyery Imre soproni alispánnak adta át. 1663-ig volt a Megyeryek zálogbirtokában, akkor a család utolsó férfitagjától, a már bárói címet viselő Zsigmondtól vásárolta vissza Nádasdy Ferenc országbíró. Ezt követően ő építtette át barokk formákkal. 1670-ből fennmaradt összeírása szerint még akkor is vizesárokkal és fallal övezett építmény volt, az árkon átvezető híddal és kaputoronnyal.

Nádasdy Ferenc 1670 előtt Zichy István kamaraelnöknek adta zálogba. 1672-ben a kincstár szállt kastélyt uradalmával együtt Zichy megvásárolta. 1679-ben leégett, Zichy azonban újjáépíttette. 1681-ben tőle került Meskó Ádámmal zálogként, s attól kezdve egy évszázadon át az ő utódai kezében volt.

1747 és 1759 között Meskó Mária, előbb Johann Baptist Bartolotti, később Karl Herbeviller, végül Ludwig Stahremberg gróf felesége, barokk stílusban építtette át, jelenlegi U alaprajzú formájára. Ekkor létesítették a körülötte máig elterülő, szobrokkal díszített barokk parkot.

1792-től egy évszázadra újból a Zichyeké. 1796 és 1851 között Vályi és Fényes a kastély szépségét és a kert díszes kialakítását említi. 1870-ben a cukorgyáros Petzenhofer család vásárolta meg; ők építtették át ekkor eklektikus formákkal.

Utoljára 1969–1970-ben állították helyre és alakították át szállodává. A kastélyhoz nagy, szobrokkal díszített barokk park tartozik.

A kastély újkori formájára: FREY 1929, XX; SCHMELLER-KITT 1980, 60; PRICKLER 1985, 31–32, a településre vonatkozó középkori adatokkal. – 1554–1970: SCHMELLER-KITT–BENESCH–HOLZSCHUCH–HOFER–PACKPFEIFER 1993, 130–134. – 1585–1795: *Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes*, III., Eisenstadt, 1981, 274–275. – 1786: KORABINSZKY, 130. – 1796: VÁLYI I., 522. – 1836: FÉNYES, 272. – 1851: FÉNYES, I. 243. – A parkra: *Historische Gärten in Österreich*, red. Géza HAJÓS, Wien–Köln–Weimar, 1993, 10–13.

26. DASZTIFALU, Sopron vm. (Egyházasszalu)

Gazdasági épületté alakított, valószínűleg a 17. század második felében az Ebergényi család által emelt kastély. 1695-ben Ebergényi László tábornoké volt, aki még az 1720-as években is ott élt családjával. 1724-ben bekövetkezett halála után Eszter leánya, Viczay Jób felesége örökölte. A 18. századtól a Viczayaké, még a 19. század közepén

is az ő fényes kastélyukként említik. A 19. század végén alakították át gazdasági épületté.

CSATKAI–DERCSÉNYI 1956, 488–489. – 1695–1720: BARTFAI SZABÓ 1913, II. 10, 36–45. és TAKÁTS 1922, 429–445. – 1786: KORABINSZKY, 108. és FELHŐ 1970, 226. – 1851: FÉNYES I., 243.

27. DÉNESFA, Sopron vm.

A védett parkban álló, ideggyógyászati kórházként használt, barokk-klasszicista kastély látható részletformáinál korábbi eredetű. Építéséhez 1585 tavaszán kezdett Cziráky Mózes királyi jogügyigazgató, később nádori ítélőmester, végül királyi személynök, családjának 1620-ban bárói rangot szerzett tagja, aki a kihalt Dénesfai család birtokait nem sokkal azelőtt vásárolta meg. Az építkezés kezdéséről az ő általa a soproni tanácshoz írott levél tudósít, amelyben meszet kért a munkához. A befejezést Batthyány Ferenchez 1613 őszén küldött levele jelzi, ebben egy kályhára való mázas kályhaszemet kért tőle. 1627-ben saját költségén építtetett kastélyaként említette.

1646-ban Cziráky Mózes fia, Ádám azt vallotta, hogy a kastély építésére és restaurálására addig 4000 forintot költött. Ez az összeg nagyméretű építkezésre vall. 1647-ből, 1653-ból, 1657-ből, 1664-ből és 1677-ből maradt adat a kastély említéséről, minden esetben a Cziráky család birtokaként. 1703-ban, amikor Cziráky László elzálogosította Zellinger Mátyásnak, jó állapotban levő, vizesárokkal körülvett és emeletes, felvonóhídon keresztül megközelíthető kastélynak írták le, amelynek egyik sarkán kőtornyos kápolna volt. Az árkon kívül egyik oldalon sörfőzőház, a másikon istállók voltak, mellette gondozott kert terült el, azon túl pedig majorság. Cziráky László 1720 körül írott levele már arról tudósít, hogy a négyzet formára épített, belső udvaros, vizesárokkal övezett kastély a kuruc időkben oly mértékben pusztult el, hogy egyetlen lakható szobája sincs, helyreállításához legalább 4000 forint kellene.

A kastély délnyugati oldalán levő műromba falazott barokk kandallópárkány és egy családi címer azt bizonyítja, hogy a 18. század első felében mégis helyreállították. 1765-ig bérlők kezében volt a hozzá tartozó birtokkal együtt, akkor váltotta vissza Cziráky II. László. A főhomlokzat jobb sarka mögött elhelyezkedő kápolna rokokó belseje ezt követően épült. Mai, klasszicista alakját 1826 és 1830 között nyerte, mestere a feltevések szerint Hild József volt.

GENTHON 1959, 68; *Műemlékjegyzék I.*, 511. – A kastély történetére CSATKAI Endre, A dénesfai gróf Cziráky-kastély, *Soproni Szemle*, IV(1940), 32–37. – 1585: HÁZI 1928, 146. – Cziráky Mózes személyére SZOPORI NAGY Imre, A Wezekény nemzetség és a gróf Czirákyak, *Turul*, 1(1883), 65–66. – 1613: Batthyány-levéltár, Miss. no. 9.484. – 1627: Győr-Moson-Sopron m. lt. Soproni lt. Cziráky család lt. XIII., 5. – 1646: Esterházy-levéltár, Fasc. 11.141. K. No. 2. p. 5. – 1647: Batthyány-levéltár, Miss. no. 9.450. – 1653: BARTFAI SZABÓ 1913, 420. és Sibrik-levéltár, Káldy iratok, 1. tétel, 1653. – 1657: Békássy-levéltár, 9. cs. 1657. no. 5. – 1664: uo., 1666–1669. no. 41. – 1677: uo., 10. cs. 1677–1679. no. 8. – 1703: Soós 1937, 141–142. – 1720 körül: Esterházy-levéltár, Rep. 16. (fasc. 117.), Fasc. B. No. 484. – 1765: Soós 1937, 141–142. – A kápolnára és a klasszicista átépítésre: ZÁDOR-RADOS 1943, 122. és CSATKAI-DERCSENYI 1956, 484–485. – A legújabban: *Kastélylexikon* 6., 41.

28. DEVECSER, Veszprém vm.

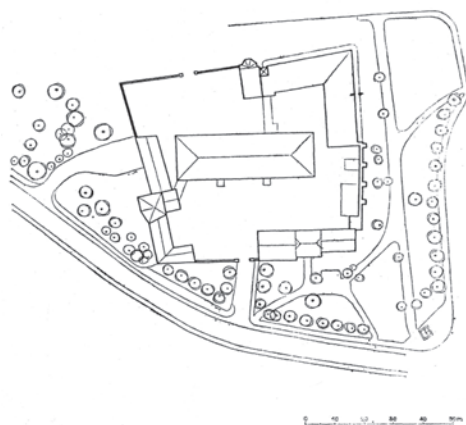
A település főterének keleti oldalán, magas kőkerítéssel körülvett, eklektikus külsejű Esterházy-kastély, amely átépített formában azonos a 16–17. századi forrásokban szereplővel.

Legkorábbi ismert említése 1532-ből származik, amikor a birtokos Chorón András sümegi várnagy és veszprémi alispán azt jelentette Bécsbe, hogy a törökök az utóbbi évben kétszer támadták meg Devecser és Sümeg várát, de ő minden alkalommal visszaverte őket. Erről a „vár”-ról írta 1537-ben a veszprémi püspökséget birtokló Kecsethy Márton, hogy a vagyonát rablással és a szegény jobbágyok sanyargatásával szerző Chorón András Devecserben, ahol azelőtt holmi viskója volt, királyi épületeket emelt.

Az 1974 és 1980 között a kastélyon végzett falkutatás részben igazolta Kecsethynek a királyhoz intézett vádját. A kastély kétemeletes főépületében három főbb építési szakaszt lehetett megállapítani. Ebből az első egyemeletes és tornyos, késő gótikus udvarház volt, amely azonban viskónak semmiképpen nem volt nevezhető. Az udvarházat egyik befalazott ajtónyílásából kibontott ajtószemöldök festett évszáma szerint 1526-ban reneszánsz formákkal építették át és bővítették kétszeres méretűvé. Az ekkor kiépített kastélyt lőréses kőfal vette körül, nyugati oldalán felvonóhidas kapuval ellátott toronnyal, az északin pedig kisméretű bástyával. A körítőfal belső oldalán gazdasági melléképületek sorakoztak, külsején széles árok húzódott (26. kép).

Az 1526 körüli reneszánsz átépítés fűződik Chorón András személyéhez, aki 1520-tól veszprémi püspöki familiáris volt. 1523-ban veszprémi alispánként kapott címeres levelet II. Lajos királytól, 1524-től sümegi várnagy, Mohács után pedig a püspöki bandérium kapitányaként veszprémi várnagy is, egyben a püspökség több megyére kiterjedő birtokainak kezelő provizora. Az általa 1526 körül átépített kastély a három helyiségből és előtte toronyból álló középkori udvarház mellé emelt újabb három szobából, azok előtt nagyteremből, valamint a korábbi épület mögé emelt további két helyiségből állt. Mindez homlokzatain keresztosztaú reneszánsz ablakokkal és zárt erkélyekkel, belsejében változatos formájú reneszánsz ajtókeretekkel és kandallókkal, a termekben fiókos reneszánsz boltozatokkal, vállainál függőfejezetekkel készült. Ennek a korai kastélynak, illetve lakóépületének alsó és felső szintű alaprajzát, valamint tömegének vázlatos képét ábrázolja a 27. kép.

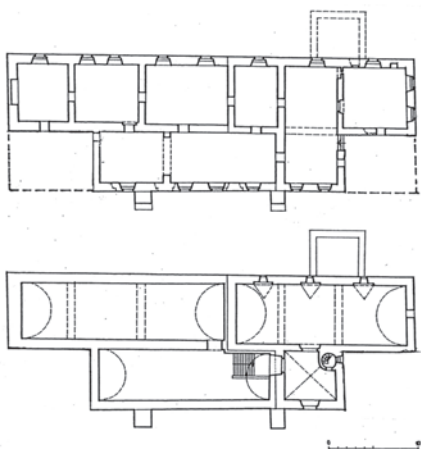
Az építettő fia, Chorón János 1563-ban készített alaprajzi vázlata szerint északkeleti sarkán kerek rondellával, a többi három nagyméretű és ötszögű bástyákkal és az egész körül széles árokkal ellátott kastély volt (28. kép). 1544-től királyi őrséggel végvár lett. 150 lovasból és 100 gyalogosból álló őrsége családjával együtt a bástyás palánkkal körülvett faluban élt. Maga a kastély megmaradt földesúri lakóhelyként. Az építető család az 1550-es években az arisztokrácia sorába emelkedett Chorón Jánossal 1584-ben kihalt. Birtokaikat a devecseri kastéllyal leányági leszármazottaik, a Nádasdy, a Czobor, a Balassa,

26 | Devecser, Veszprém m.

A kastély helyszínrajza, 1972 (a szerző felmérése)

27 | Devecser, Veszprém m.

A reneszánsz kastély rekonstrukciója:
fent az elvi tömegrekonstrukció, lent a földszinti
és emeleti alaprajz (a szerző rajzai)

a Liszthy, a Lippay, a Kéry, a Viczay, a Chernel és a Telekesi Török család örökölte és birtokosközösségben kezelte.

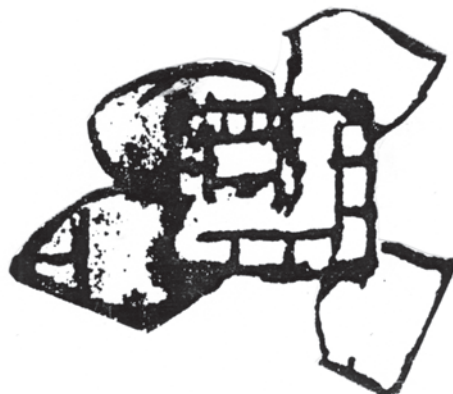
Családi egyezmények nyomán a 16. század végére a Nádasdyak pecsenyédi ágáé lett. Annak 1626-ban történt kihalta után Nyáry-, tőlük házasság útján Esterházy-birtok. A 17. század folyamán több kisebb átépítés történt az épületen, amely végül is az Esterházyak pápai ágának kezén maradt a legújabb korig. 1664-ben a szentgotthárdi csatavesztést követően visszavonuló török had ostrommal vette be és felégette, de ezt követően újjáépítették.

Magát a várost övező bástyás palánkot még a 17–18. század fordulóján bontották el, a kastély külső falait és árkait azonban csak 1760 körül kezdték bontani és betölteni. 1790 és 1792 között Esterházy Károly egri püspök Georg Karl

Zillach kamarai építész tervei alapján építtette át jelenlegi alakjára a főépületet. 1887-ben Voyta Adolf pápai építésszel az egész épületegyüttest, főképpen a belsejét átalakították. Az 1970–1980-as években főépületét városi könyvtár céljára építették át. Melléképületei községi szociális célokat szolgálnak, mögéje pedig modern szociális ott-hont építettek, megsemmisítve a kastély külső falainak északkeleti szakaszait.

Egyetlen korai ábrázolása Burckhardt von Birckenstein geometriakönyvében maradt fenn. A Justus van der Nypoorttól származó metszet a bástyás falakkal körülvett várost ábrázolja, jobb oldali, keleti részén a háromszintes, L alaprajzú kastéllyal, amely azonban sem a jelenlegi, sem az abból a műemléki kutatás során kikövetkeztethető épülethez nem hasonlít (29. kép).

GENTHON 1959, 68; *Műemlékjegyzék II.*, 1266. – 1532: TAKÁTS 1915, I. 380. és TAKÁTS 1956, 226. – 1537: TAKÁTS 1926, 260. – Az 1974 és 1980 közötti kutatást e sorok írója, Koppány Tiborné és előzetes ismertetése KOPPÁNY Tibor, A devecseri kastély kutatása, *Építés-Építészettudomány*, XV(1983), 261–271, valamint KOPPÁNY 2006, 67–78. – A kastély középkori történetére: KOPPÁNY 1999, 135. – Choron Andrásra, pályafutására és családjára uo. és KOZÁRY Károly, A jánosházi gróf Erdődy-birtok és -vár rövid története, *Dunántúli Szemle*, VII(1940), 61–77. – 1563–1564: Choron János rajzára PÁLFFY Géza, *Európa védelmében. Haditérképszet a Habsburg birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században*, Budapest, 1999, 25–26. – A kastély későbbi történetére, 1664: *Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek*, szerk. VARGA Endre, Budapest, 1958, 616–621. – 1718: BOMBARDIUS, 78. – 1760 körül: Esterházy cs. pápai levéltára, Capsa

28 | Devecser, Veszprém m.

Devecseri Choron János rajza, 1563
(PÁLFFY 1999, I. melléklet)

29 | Devcezer,
Veszprém m.
Justus van der
Nypoort metszete,
1686 (BIRCKENSTEIN
2001, 63)

51. I., 76, 157. – 1790: uo., V. 139–140, 153. és LUKCSICS Pál–PFEIFFER János, *A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában*, Veszprém, 1933, 227. – 1860 körül: RÓMER Flóris, *A Bakony*, Győr, 1860, 198. – 1887: Wojza Adolf, *Életrajzom*, kézirat, Veszprém Megyei Levéltár, XIII. 38. II. 8., 98–101, valamint ÉBER László, *Művészeti Lexikon*, Budapest, 1935, 600. – Justus van der Nypoort metszete: BIRCKENSTEIN 2001, 65.

29. DOBRI, Zala vm.

A kastély eddig előkerült egyetlen adata 1599-ből származik. Néhai Szecsődy Ádám özvegye, Széplaki Botka Katalin, akkor már Körmendy Pál felesége, ekkor szólította fel kiskorú István fia nevében Zala vármegye hatósága előtt Kesás Ferencet, hogy a *castellumot* és az ahhoz tartozó birtokrészeket bocsássa vissza a nála levő zálogból. A birtok néhai Szecsődy Ádám anyjával, Szecsődy idősebb István felesége Dobry Ilonával juthatott a család kezére, még a 16. század közepe körül. Adatok hiányában nem tudható, hogy a kastélyt még a Dobry család valamelyik tagja, vagy már a Szecsődyek építették. Zálogba adása azért történhetett, mert a Szecsődy család Vas megyei volt és a Rába mentén fekvő törzsbirtoktól távol feküdt a zalai Dobri.

A kastély emlékét máig élő földrajzi név őrzi. A falu nyugati szélén „vár, Dobri vár” néven is-

merik és „Úgy mondják, Dobra vára állt valamikor ezen a helyen”, ami azonban tévedés.

1599: BILKEI–TURBULY 1989, 705. – A Szecsődy családra: SZLUHA 1999, 141–144. – A helyi elnevezésre: ZALA M. 1964, 451. azzal a megjegyzéssel, hogy a feljegyzett hagyomány nem Dobra várára vonatkozik, amely az egykori Vas megye déli részén, ma Neuhaus am Klingenberg néven Burgenlandhoz tartozó és nagyméretű várom, hanem a Dobri határában egykor létezett *castellumra*.

30. DÖMÖLK, Vas vm. (Celldömölk)

A település nyugati részén, az egykori Nemes Dömölk területén, a későbbi Festetics–Eltz-kastély előzményeként feltételezhetően a 16. század közepe táján építtette a birtokos Dömölky család, valószínűleg korábbi nemesi kúriája felhasználásával.

1561-ben már állt. Ekkor írta Lukafalvi Szarka Pál Nádasdy nádornak: „Ennek is az Dömölknek volna valami kicsin erőssége, csak az héja vagyon, hogy három avagy négy szakálos (ti. puska) kellene bele” erősítésül. 1595-ben, Győr elestét követően Nádasdy Ferenc a Haditanács számára készített javaslatában a dunántúli új végvárok közé sorolta. 1649-ben csupán udvarházként említik, ami ebben a korban megszokott.

1684-ben az addigra elszegényedett Dömölkyek Festetics Pálnak adták át a visszaváltás jogával, egyrészt Dömölky András török fogságból való kiváltására felvett kölcsön fejében, másrészt mivel a „Nemes Dömölkön levő kastély Puszta”, vagyis nagyon rossz állapotú, megépítésére pedig nincs lehetőségük. Az erről szóló szerződésben azt is kikötötték, hogy ha Festetics helyreállíthatná a kastélyt, költségét beszámíthatja a visszaváltás árába. A következő évben a szerződést megújították. Véglegesen 1689-ben adták át adósságaik fejében a kastélyt a Festeticseknek, akkor azonban még mindig csak zálogként.

1693-ban Festetics Pál a Zichyeknek adta tovább zálogba, évenként megújított szerződésekkel. 1696-ban kikötötte, hogy csak abban az esetben újítja meg legközelebb a szerződést, ha Zichy István hiteles szakértőkkel megbecsülteti a kastély értékét, valamint azt, amit addig építetett rajta. Eszerint Zichy István 1693 és 1696 között építkezett a dömölki kastélyon.

1701-ben már Draskovich Ádám kezében volt, ismét csak bérben, mert a Dömölkyek, miután a visszaváltásra semmi reményük nem volt, ebben az évben a kastélyt a hozzá tartozó birtokkal együtt Felsőbüki Nagy István nádori ítélőmesternek adták el. A kastély 1730 körül viszont már Joachim von Zinzendorf grófé, ezt követően a 18–19. században a Marich, attól leányágon a Szógyény családtól került a 20. század közepéig az Eltz grófokhoz.

A 21. század elején teljesen lebontott kastély az 1980-as évek végén már rendkívül elhanyagolt és a felismerhetetlenségig átépített, egykori formájából teljesen kiforgatott állapotban volt, melléképületeivel együtt lakásokra szétbontva. A délre néző utcavonalon és az arra merőleges keleti oldalon kétoldalt földszintes szárnyak keretezik azt az emeletes középső épületet, amelynek háromszortatú emelete és egységes dongaboltozattal fedett alsó, pince jellegű szintje tanúskodott 16. századi eredetéről.

Az egykori kastélytól északra elterülő, elvadult parkban késő reneszánsz, kváderosztású és félköríves lezárású, felvonóhidás kapukeret öt darabja fekszik, amelyeket a 20. század elején birtokos Eltz gróf szállíttatott ide a tulajdonában levő Sitke–Földvárpusztáról. A Sitke és Ostffyaszszonyfa határán elterülő pusztá majorságába ismeretlen helyről került, és ilyen módon eredetileg Sitke 16–17. századi kastélyából származhat.

1561: KOMÁROMY András, Magyar levelek a 16. századból, *Történelmi Társulat*, 1911, 542. – 1595: PÁLFFY 1999, 216,

ahol azonban a dömölki megerősített bencés kolostor szerepel. – 1649: Festetics-levéltár, Scr. VII. Fasc. C. no. 3. és Véghely-gyűjt. 2. cs. Dömölky család f. 2–5. – 1684: uo. és Békássy-levéltár, 10. cs. 1685–1689. no. 31. – 1689: SZABÓ 1928, 40. – 1693: Zichy-levéltár, Fasc. 38 et B. no. 3. – 1696: uo., no. 4. – 1701: Békássy-levéltár, 10. cs. 1700–1710. no. 6, 7, 10. 1730 körül: *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 460. – A legújabb korra BOROVSKY 1898, 73, 554, 563. – A parkban levő reneszánsz kapukeretre P. HAJMÁSI Erika–KOPPÁNY Tibor, Sitke–Földvárpuszta, ismeretlen származású faragványok, in *Lapidarium Hungaricum* 6., *Vas megye II.*, Budapest, 2002, 215–222. – *Kastélylexikon* 5., 35–36.

31. DÖRFÖL, Sopron vm. (Déröld, Dörfel, A.)

A II. világháború idején romossá vált késő reneszánsz kastélyt 1951 és 1965 között lebontották.

A falut, amely Léka várának uradalmához tartozott, 1566-ban adományozta a már özvegy Kanizsai Orsolya néhai férje, Nádasdy Tamás nádor egykori titkárnak, Szentgyörgyi Gábornak. A kastélyt ő építtette, a kapuja felett egykor olvasható évszám szerint 1592-ben. A kapu felett emelkedő tornyon reneszánsz pártázat díszlett, alatta pedig két fülkében szentek szobrai álltak, ahogyan az a 20. század elején készült fényképeken látható.

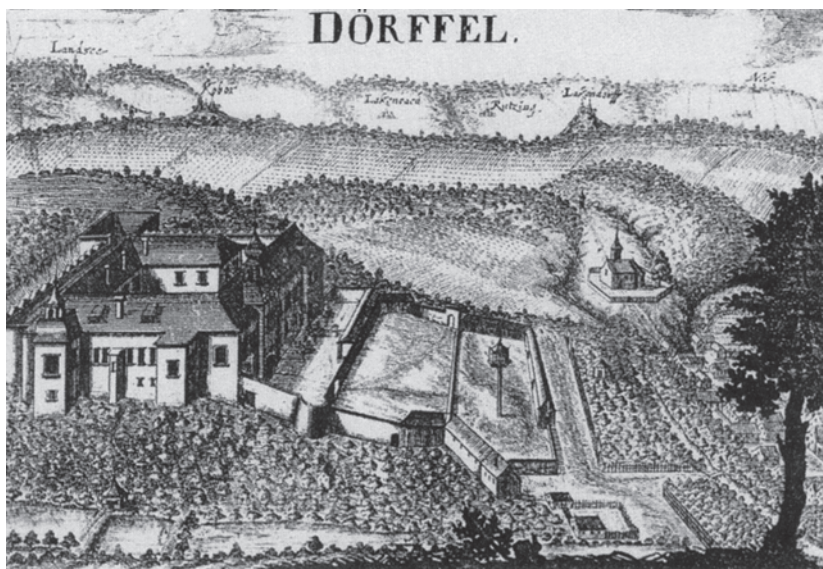
A 17. században Révay, majd Somogyi-birtok, a század közepén pedig az Iffjú család után a Lisztthyeké volt. 1659-ben Nádasdy Ferenc visszavásárolta, 1666-ban azonban báró Hédlifalvi Hédlly Mátyás udvari tanácsosnak adta el, aki röviddel azelőtt, 1664-ben kapott a királytól magyar honosságot. Ettől kezdve ő élt benne feleségével, Szunyogh Borbálával. 1671-ben kérte vissza a kincstártól Hédlly a dörffői kastély kápolnájának tornyába való harangokat és a kastély óráját, amelyet 1664-ben a török elől Léka várába vittek. 1686-ban bekövetkezett halála előtt ő adta el Thököly Évának, Esterházy Pál második feleségének. Ő maga a kastélyban halt meg; a szombathelyi domonkos templomba temették, ahol sírköve ma is megvan. 1695-ben herceg Esterházy Pál nádor állíttatta helyre a kastélyt.

Az Esterházyaktól a 18. század folyamán bérlok kezére került, 1708–1709-ben a Festeticseké, 1719 és 1761 között a báró Schallerer, 1761–1792-ben a gróf Herbeville családé volt.

A 18. század végétől ismét herceg Esterházy-birtok. A 20. században Esterházy-birtokként nagyobbára használaton kívül állt. A II. világháborúban elpusztult, és 1950 körül lebontották.

31 | Dörföl
(Déröld, Dörfi, A.), Sopron m.
Matthias Greischer
metszete, 1680
körül
(SZALAY-SZÁNTAI
2006, 17)

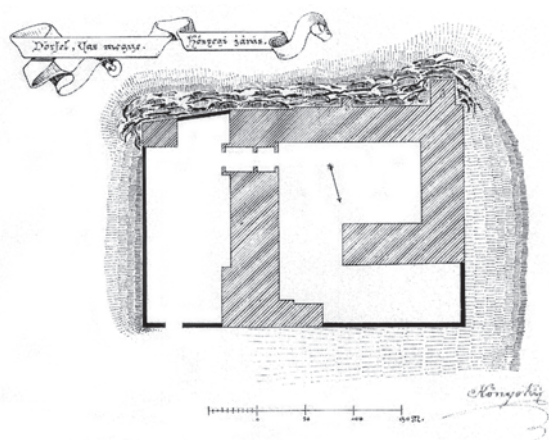
Egykori állapotát a Könyöki József által 1886-ban készített helyszínrajz, illetve Matthias Greischer 1680 körüli metszete örökítette meg. Könyöki rajza szerint a magas dombon álló kastély déli oldalát meredek sziklafal szegélyezte. A megközelítően négyzetes alaprajzú, lőréses kőfallal kerített, szőlős- és gyümölcsöskertek között fekvő kastély három teraszon elhelyezkedő gazdasági előudvar felett magasodott. Az épület négyzetes belső udvar körüli három, emeletes szárnyból állt, keleti oldalán kaputoronnyal (30. kép).

Ezt a képet egészíti ki Greischer metszete, amelyen a meredek tetejű déli és keleti szárnyak

hoz az udvar másik két oldalán pártázatos fal mögött földszintes és befelé lejtő tetővel fedett melléképületek csatlakoztak. A legfelső teraszról nyíló kapu felett a metszet kétemeletes kaputoronyot ábrázol, amelyet kétszintes és meredek hajlású tető fedett, tetején lábakon álló, hagyma formájú sisakkal. A kastélyt nem övezte árok, csupán hátsó zárófala sarkain emelkedtek kisebb tornyok (31. kép).

Kaputornyának legújabb kori formáját egy 1929-ből maradt fénykép őrizte meg. Azon a növényzettel befuttatott kapunyílás nem látszik, tetején pedig Greischer metszetével ellentétben nem összetett formájú sisak, hanem főpárkányán pártázat, az alatt pedig két íves nyílásban szobrok láthatók.

Eredeti formája, több, hasonló korú dunántúli kastélyával együtt lényegesen eltért a 16. század védelemre épített kastélyaitól és közelebb állt a következő évszázad barokk főúri rezidenciáihoz.

30 | Dörföl (Déröld, Dörfi, A.), Sopron m.
A kastély helyszínrajza (Könyöki József
felmérése, 1880; KÖH Tervtár, K. 261. lsz.)

20. századi képéhez FREY 1929, XXII. és 87. ábra; SCHMELLER-KITT 1980, 59; PRICKLER 1985, 159–160. – 1566: PRICKLER 1985, 159–160. – 1592: FREY 1929, XXII. és 87. ábra. – 1578: CHERNEL 1878, II. 53–54. – 1659: Nádasdy-levéltár, B. 1567. Lib. A.p. Hédly Mátyás személyére és a szombathelyi Szent Márton-templomban levő vörös márvány síremlékére ZSÁMBÉKY Monika, A szombathelyi Szent Márton-templom barokk kori építéstörténete és berendezései, PhD-disszertáció, ELTE, 2000, 28–29. Felhasználásáért a szerzőt illeti köszönet. – ZSÁMBÉKY Monika, 17. századi sírkövek Szombathelyen, Vasi Szemle, XLIV(1990), 429–442. – ZSÁMBÉKY Monika,

Egy 17. századi grófnő életének tüköre. Batthyány Erzsébet végrendelete, *Vasi Szemle*, LIII(1999), 2. sz., 243, 73. jegyzet. – 1671: MOL Jankovich-gyűjtemény, MKI. Horváth T. A. –1666–1792: PRICKLER 1985, 159–160. – 18. század vége: FELHŐ 1970, 226. – Matthias Greischer metszetéhez DÁVIDNÉ ASKERCZ Éva, A soproni Liszt Ferenc Múzeum grafikai gyűjteményének története, *Arrabona*, 14(1972), 164, 3. ábra és 18. századi metszete: uo., 4. ábra.

32. EGRSZEG, Zala vm. (Zalaegerszeg)

A 16–17. században az egész várost körülvevő bástyás palánkon belül állt a várost birtokló veszprémi püspökök külön árokkal és védőövvvel ellátott, középkori kúriából átépített kastélya.

1541-ben Kecsehy Márton püspök megkérte I. Ferdinánd királyt, engedélyezze káptalanja számára, hogy Egerszegre költözzön, mivel Veszprém 1538-ban történt ostroma alkalmával a kanonokok elmenekültek, épületeik pedig elpusztultak. Az uralkodó Zala megyéhez intézett parancsa értelmében még abban az évben árokkal és palánkkal vették körül a várost és keleti felében a korábbi püspöki házból és melléképületeiből *castellumot* építettek. 1568 és 1597 között négy összeírás maradt a püspöki kastélyról. Ezek szerint az árokkal és bástyás palánkkal körülvevő, felvonóhidas kapuval rendelkező kastély területén a földszintes melléképületek között álló emeletes püspöki házban lent borospincék és konyha, fent folyosóról nyíló szobák voltak, az utóbbiak mellett egy hímes, vagyis festett, valamint egy palotának nevezett terem.

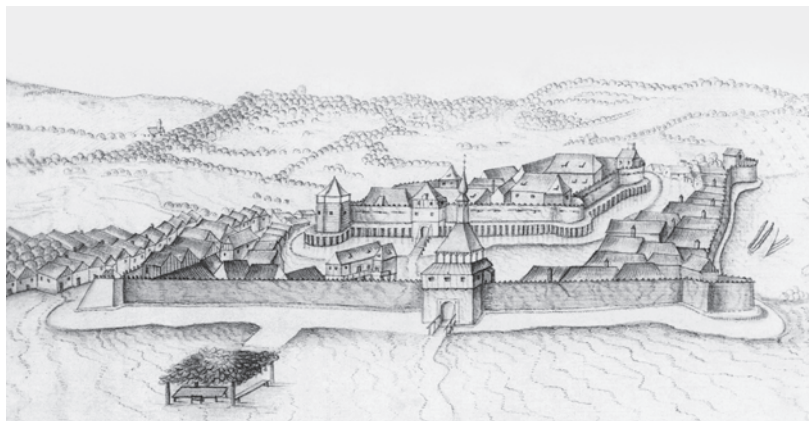
Veszprém 1552-ben történt török kézre kerülését követően, püspökei közül többen itt éltek. 1567-től Zala megye a *castellumban* tar-

totta nemesi közgyűléseit, innét keltezte fontosabb kiadványait, a beszedett adót pedig 1569-től ide gyűjtötték. A püspöki kastély volt a város körül elterülő püspöki birtokok központja is.

A bástyás palánkkal körülvevő város védelme érdekében 1593-ban is „a veszprémi püspök úr egerszegi várában” helyezendő őrségért fordult a megye az uralkodóhoz. Kanizsa 1600-ban történt elvesztése után Batthyány II. Ferenc 30 fő gyalogos és 15 fő lovas őrséggel való ellátását javasolta, de a bécsi Haditanács 1601-ben kiadott jelentésében még nem szerepel a végvárak között. Ennek ellenére hamarosan a „Kanizsával szemben vetett főkapitányság” vicegenerálisi tisztségét betöltő egerszegi kapitányok székhelye lett az erősített település, és az maradt a 17. század végéig. 1664-ben a bástyás palánkkal kerített várossal együtt a szentgotthárdi csatavesztés után visszavonuló török had kezére került, miután az őrsége felgyújtotta és megfutott. Ezt követően még újjáépítették, a század végén azonban feleslegessé válva, a kastély kivételével lebontották.

1679-ből származó távlati képe sarkain bástyákkal erősített, palánkkal és vizesárokkal körülvevő várként ábrázolja, az előtérben emeletes, csúcsos tetővel fedett kaputoronnyal. A palánkfalon belül önálló egységként látszik az újabb vizesárokkal övezett, levert fagerendákból álló külső palánkkal erősített belső vár, sarkain kerek és sokszögű bástyákkal, valamint újabb kaputoronnyal. A rajz a belső palánkfal által körülvevő területen több épületet ábrázol, azok közül valamelyik volt a püspöki ház (32. kép).

1730 és 1732 között Donato Felice Allio bécsi császári építész tervei alapján az akkor már lebontott palánkon belül álló, egykori püspöki házat Zala vármegye székházává építették át. Később és ma is bírósági célokra használták.

32 | Egerszeg (Zalaegerszeg), Zala m.

A végvár távlati képe, közepén a püspöki kastélyból kiépült belső vár
Johann Kleinwächter rajza, 1679
(KÖH Tervtár, 15.060. lsz.)

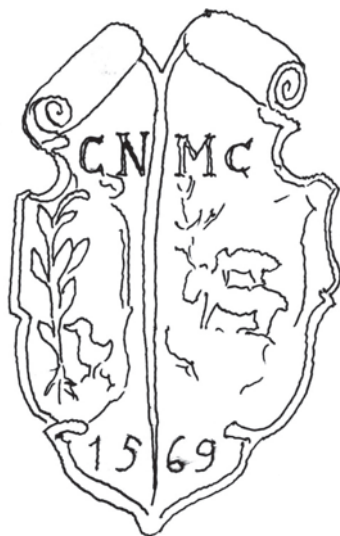
Az épület történetére FÁRA József, *Zala megye levéltára*, Zalaegerszeg, 1937, 6–7, valamint NAGYFALUSSY Lajos, *A kapornaki apátság története*, II., Kalocsa, 1942, 70. Barokk átépítésére Miklós Mojzer, *Werke deutscher Künstler in Ungarn*, in *Studien zur deutschen Kunstgeschichte*, Bd. 329, Baden-Baden–Strassburg, 1962, 11–12, 35. és KOPPÁNY 1989, 16. – 1538–1541: BÉKEFI 1907, 18. és *Egyháztörténeti emlékek*, IV., 469. – U et C, Fasc. 76. No. 17. – 1572–1597: *Forráskiadványok*, XVIII. 6., 59–61. – 1567, 1569: BILKEI–TURBULY 1989, 56, 71. – 1593: uo., 290. – 1600: Batthyány-levéltár, Memorabilia, No. 237. – 1601: ÖStA. KA. Akten Exp. No. 149. f. 2–4. A két utóbbi adatot Pálffy Gézának köszönöm. – 1664: NAGYFALUSSY Lajos, *A kapornaki apátság története*, II., Kalocsa, 1942, 63. – MÜLLER Veronika, *Az egerszegi vár a XVII. században*, Zalaegerszeg, 1976, 35–41 (Zalai füzetek II.). – 1730–1732: *Magyarország műemlékjegyzéke*, II., Budapest, 1990, 1424; KOPPÁNY 1989; VÁNDOR László, Újabb adatok az egerszegi várról és a városról a legutóbbi régészeti kutatások alapján, in *Végvárból megyeszékhely. Tanulmányok Zalaegerszeg történetéből*, szerk. MOLNÁR András, Zalaegerszeg, 2006, 19–25. Az 1679. évi rajz Johann Kleinwachter munkája, a köztölt ábra lelőhelye: KÖH Tervtár, 15.060. lsz.

33. EGERVÁR, Vas vm. (Zala m.)

A jelenlegi és késő reneszánsz eredetű kastéllyal azonos, amely egy évszázaddal korábbi, gótikus kastély helyére épült.

Az első kastély építésére 1476-ban kapott királyi engedélyt Egervári László horvát–dalmát–szlavón bán. Az ezt követő építkezésről írott adat nem maradt, az 1490 és 1524 közötti időből azonban számos forrás szól felépültéről, s azt bizonyítják az 1960-ban folytatott régészeti kutatás eredményei is.

A 15. század végén Egervári László özvegyének második házasságával a Kanizsaiaké lett. Birtokaik 1534-ben Kanizsai Orsolya kezével Nádasdy Tamáshoz kerültek. 1530 körül ő építtetett palánkerődítést a kastély köré, amely azonban 1532-ben meghódolt a Kőszeg felé vonuló szultáni sereg előtt. Ezután hét évig Hássági Dénesnél volt zálogban, uradalmával együtt. 1537-ben olyan kifosztott állapotban került vissza tőle, hogy újja kellett építeni. Erről az építkezésről, amelyben már külső bástyák épültek köréje, 1541-ből maradtak adatok. 1558-ban Nádasdy Tamás átengedte Kristóf öccsének, aki ezt követően külső erődítményeit a szomszédos megyék segítségével 1559-től tovább építette. 1561-ből fából készülő építkezésről maradtak adatok.

33 | Egervár, Zala m.

A kastély délkeleti bástyájának élén elhelyezett Nádasdy–Choron-címeres kőfaragvány az 1569-es évszámmal (a szerző rajza)

Nádasdy Kristóf 1563-ban nősült, 1564-től pedig feleségével, Devcseri Choron Margittal átépítették a kastélyt négy sarokbástyás és zárt udvaros, jelenlegi és késő reneszánsz formájára. Abban az évben kezdték el az építkezést azzal, hogy a Keszthely környéki Reziből követ szállítottak a helyszínre. 1567-ben a soproni Magister Ludovicus *lapicidának* ablakkeretek faragásáért fizettek. A kastély felépítésének befejezését jelenti az 1569-es évszámot tartalmazó, a délkeleti sarokbástya élére elhelyezett, kőből faragott kettős, Nádasdy- és Choron-címer (33. kép). A belső munkák még ezután is folytatódtak, 1574-ben ugyanis „Nádasdy Christof vramnak” metszettek deszkát a Batthyányak birtokán.

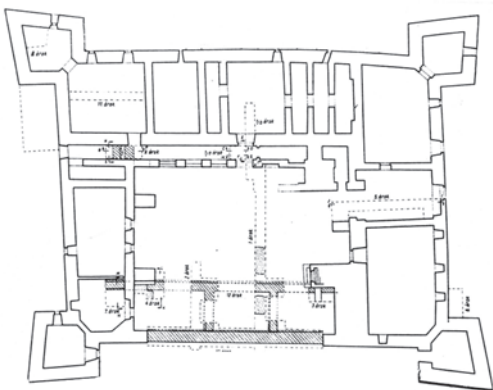
A kastély feltételezhetően a grazi Domenico Allio tervei alapján készült, aki korábban Nádasdy Tamás több építkezésének volt hosszú éveken át tervezője és a szomszédos Stájerországban több, formájában és méreteiben, elrendezésében hasonló kastély építője volt.

Kanizsa 1600-ban történt eleste után a kastély a végvárok közé került. Batthyány II. Ferenc az év elején készített javaslatában 50 magyar és 20 fő német puskás gyalogossal, valamint 25 lovasal történő megerősítését kérte. A bécsi Haditanács végül 1601-ben 20 magyar és 20 német gyalogost rendelt ide, a németekkel együtt egy patantyúst is, és 25 fő lovas királyi őrséget, amely ettől kezdve a külső palánkban lakott.

A 17. századi adatok szerint a négy sarokbástya téglakastélyt továbbra is bástyás külső palánk vette körül. Déli oldalán tővé szélesített vizesárkát halastónak használták. Északi irányban fapalánkkal védett elővár, azon túl pedig szintén palánkkal övezett „hóstát”, az őrség lakóházait magába foglaló, erősített település tartozott hozzá. Maga a kastély változatlanul a Nádasdyak ifjabb ágának volt egyik lakóhelye és birtokközpontja, ahol értékeiket is őrizték. Az utóbbiak itt voltak 1626 tavaszán is, amikor a család utolsó férfitagja, az ifjabb Nádasdy László váratlanul elhunyt. A kastélyt és uradalmát a család fő ágából származó Pál, néhai Tamás nádor unokája foglalta el, és arra – a rokonság tiltakozása ellenére – királyi megerősítést is szerzett.

1626 után a birtokos család már nem lakott itt. A királyi kapitányok vezetésével 25 lovas és 50 gyalogos őrséggel továbbra is végvárként működött. A fennmaradt adatok csupán a külső fapalánk erősítmények javításáról tudósítanak. 1640-ben és 1655-ben maga a kastély és vele a

34 | **Egervár, Zala m.** Fent a kastély délnyugati nézete (a szerző fotója), lent az alaprajza az 1960. évi feltárás után (Nagy Emese, 1969)

belső vár leégett. Az erről Batthyány Ádám főkapitányhoz írott levelek arról tudósítanak, hogy külső hóstátja és annak kapuja megmaradt, valamint ép a belső kapu és az egyik bástya is. A bekövetkezett bajban még az volt a szerencse, hogy a végvár mocsárban ült, széles vizesárok vette körül, ezért – amint írták – a török váratlanul nem rohanhatta meg. Újjáépítése érdekében Batthyány Ádám kerületi főkapitány az uralkodóhoz folyamodott segítségért. A következő év elején Nádasdy Ferenc arról értesítette Batthyányt, hogy az újjáépítés befejeződött. 1649-ben arról tudósították Batthyány Ádám főkapitányt, hogy a felvonóhidat csináltatják, a palánkot fonatják és sároztatják, „az Várnak körül való Palánkja megh épült”. 1664-ben a Szentgottárd felé vonuló török had bevette és felgyújtotta, amelyet követően ismételten újjáépítették.

A Nádasdy-javak 1671-ben történt elkobzása után Egervár is kincstári kezelésbe került. Először Radonay Mátyas zalavári apát bérelte, aki a kastélyt ideiglenesen rendbe hozatta, sőt kápolnát is építtetett benne. 1676-ban több más, egykori Nádasdy-uradalommal együtt Széchenyi György győri püspök és kalocsai érsek vásárolta meg a kincstártól. 1677-ben olyan királyi megerősítést kapott rá, amely egész rokonságára kiterjedt. Erre alapozva hozták rendbe a kastélyt és erősítményeit. 1678-tól az érsek unokaöccse és családja lakott benne. Kanizsa 1690-ben történt visszavétele után a dél-dunántúli végvárval megszűnt, Egervár palánkvára azonban a Rákóczi-szabadságharc végéig megmaradt, sőt 1704-ben maguk a Széchenyiek erősítették meg.

1712–1713-ban a kastélyt az ifjabb Széchenyi György és fia, Zsigmond átépíttette, 1715-től itt is lakott családjával. Bél Mátyas leírása szerint 1730 körül még mindig külső erősítmények vették körül a nehezen megközelíthető mocsárban. 1749 és 1757 között ismét átalakították. Ekkor bontották le északi szárnyát, U alaprajzú barokk kastéllyá formálták át, udvarán felépítették a ma is meglévő árkádos folyosót. A keleti szárnyban ekkor készült a kápolna. Az átépítés közben, 1754-ben teteje leégett, utána kapta mai formáját. Körülötte barokk díszkeret alakítottak ki, déli oldalán istállókat, gazdasági melléképületeket emeltettek.

Széchenyi Zsigmond fia, Ignác halála után, a 18. század végétől lakatlan volt. A következő század elején Széchenyi Ferenc még egyszer lakható állapotba tetette, de attól kezdve már csak magtárnak használták, végül 1873-ban Solymossy Lászlónak adták el. A 20. század közepéig ő és

utódai birtokolták, de már csak gazdasági célokra használták.

Az összedőléssel fenyegető épületet 1960–1965-ben nagy anyagi és főleg szerkezeti áldozatok árán szállodai célra építették újjá (34. kép, felső fénykép; tervező: Dragonits Tamás építész-mérnök), és azt megelőzően végeztek területén régészeti feltárást (Nagy Emese, Magyar Nemzeti Múzeum). A feltárásról közreadott alaprajz (34. kép, alsó ábra) bizonyítja, hogy a legújabbban U alaprajzú kastély eredetileg négy szárnyból és azok által közbezárt belső udvarból állt. Az alaprajz azt is elárulja, hogy az egyes szárnyak belső kialakítását többször átépítették.

GENTHON 1959, 77; *Műemlékjegyzék II.*, 1388; ROZVÁNYINÉ TOMBOR Ilona, Adatok az egervári vár építéstörténetéhez, *Műemlékvédelem*, VIII(1964), 156–158; DEGRÉ Alajos–GERGELYFFY András–VALTER Ilona, *Az egervári vár története*, Zalaegerszeg, 1965; NAGY Emese, *Az egervári vár építéstörténete*, *Archeologiai Értesítő*, 92(1965), 192–206. – 1476: MOL DL 15.666., idézi BALOGH 1966, I. 269–270. – Az 1524-ig idézett adatok és az 1960-ban folytatott ásatás eredményei: ROZVÁNYINÉ TOMBOR Ilona, NAGY Emese, valamint DEGRÉ–GERGELYFFY–VALTER, i. m. – 1530: PATAKI 1931, 102, ahol azonban a szerző az adatot tévesen vonatkoztatja Eger várára. – Középkorára összefoglalóan: KOPPÁNY 1999, 138–139. – 1532: *Török történetírók*, I. 353. és II. 205. – 1539–1541: NAGY, i. m., 201–202. – 1558: DEGRÉ–GERGELYFFY–VALTER, i. m., 18. – 1559: Nádasdy-levéltár, B. 1522. Miss. Ivánczy Péter, f. 86. és B. 1527. pall. 20. f. 43. – 1561: uo., B. 1550. Miss. Török Bernát, f. 89. – 1564–1567: uo., B. 1559. Számadások, p. 108b és 203. – 1569: DEGRÉ–GERGELYFFY–VALTER, i. m., 19. – 1574: Batthyány-levéltár, Miss. no. 39.624. – 1600: Batthyány-levéltár, Memorabilia, no. 237. – 1601: ÖStA. KA. Akten Exp. No. 149. f. 2–4. A két utóbbi adatot Pálffy Gézának köszönöm. – 1601–1619: TÓTH 1992, 761. és 1481. reg. – 1626: NRA Fac. 14. no. 53–54., Fasc. 566. no. 14., valamint Fasc. 644. no. 6. – Nádasdy Pál birtoklására uo., Fasc. 1091. no. 34. és Salér-levéltár, Fasc. 89. no. 408. – 1626 után: DEGRÉ–GERGELYFFY–VALTER, i. m., 24–25. – 1640: Batthyány-levéltár, I. Ádám iratai, 1. cs. 1640, f. 12. – 1655: Batthyány-levéltár, Miss. no. 26.096–097. Batthyány Ádám felségfolyamodványa, uo., I. Ádám iratai, 3. cs. f. 883. – 1565: uo., Miss. no. 32.427. – 1664: ROZVÁNYINÉ TOMBOR, i. m., 157, NAGY, i. m., 202, és DEGRÉ–GERGELYFFY–VALTER, i. m., 26–28. – 1671–20. század: uo., 29, 30–41. – 1730 körül: *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 456–457.

34. EGYED, Sopron vm.
(Győr–Moson–Sopron m.)

A 16–17. századi kastély a jelenlegi romantikus, 1880 körül építettnek volt az előzménye.

A falut 1536-ban Árpással, Soborral és Rábászentandrással a kihalt Mőrichidaiai egykori birtokaként Enyingi Török Bálint kapta meg. Kastélyát, amelyet 1594-ben említenek először, fiai építtethették a század második felében.

1618-ban a család utolsó férfitagja, Török István végrendelete értelmében özvegye, Gersei Pethő Margit örökölte. 1620-ban őt és második férjét, Telekesi Török Jánost iktatták Egyed kastélya és uradalma birtokába. A birtokra 1624-ben királyi megerősítést kaptak. Magát az épületet 1645-ben udvarháznak, 1647-ben *castellumnak*, 1678-ban kúriának nevezik a források, mindvégig a Telekesi Török család birtokában.

1690-ben Egyed a kastéllyal együtt Telekesi Török Julianna és férje, Hevenyessy János kezére jutott, akik az ekkor kötött családi egyezségben engedélyt kaptak az épület megújítására. 1723-ban, amikor az akkor kihalt Telekesi Török család vagyonát összeírták, már romos volt. Ebben az évben és 1724-ben fából készült kerítéssel körülvett, emeletes faépületnek írták le, földszintjén boltozott konyhával és ahhoz tartozó kamrával, pincével, azonkívül falépcsővel megközelíthető emeletén egy nagyobb és egy kisebb szobával, az épület mellett gerendákból rótt kocsiszínnel. A kerítés mellett hat lóra épített faistálló állt, mellette zöldségtartó kamrával. A kastélyon kívül belső majorság terült el, abban további istállók, magtár, szárazmalom és galambház volt, zöldséges- és gyümölcsöskerttel.

Már korábban, 1714-ben a Telekesi Török-javakat, köztül Egyedet is, báró Schilson János Mihály, a győri püspökség jószágkormányzója vette bérbe. A bérleményt 1727-ben megújította. Egy 1739-ből fennmaradt leírás szerint akkor új és fényes kastély állt Egyeden. Eszerint az addig nagyrészt fából készült épületet Schilson báró barokk stílusban átépíttette.

1749-ben az egykori Telekesi Török-birtokokat az építtető Schilson báró Ágost nevű fiától Festetics József tábornok vásárolta meg és később is örökösei kezén volt. A kastély 1752-ben felvett leltára szerint öt szoba, ebédlő, konyha, kamrák, cselédszobák, lépcsőház és folyosó volt benne. 1771-ből fennmaradt összeírása az emeleten hét helyiséget, a földszinten a mellékhelyiségeket és az alkalmazottak lakrészeit említi. A főépület mellett kasznárház és majorház tar-

tozott a kastélyhoz, valamint a korábbiakban is említett majorság.

Festetics-kastélyként említi a 18. század végén Korabinszky és Vályi is, akárcsak a későbbi adatok. 1880 körül tulajdonosa, Egyedy Artúr lebontatta és helyére új kastélyt építtetett.

CSATKAI-DERCSENYI 1956, 488, GENTHON 1959, 78, valamint *Műemlékjegyzék I.*, 513. – 1536: Soós 1937, 260, 270. – 1594: Soós 1940, 144–145. – 1618: Festetics-levéltár, Scr. II. fasc. K. no. 16. – 1620: uo., no. 17. – 1624: uo., no. 23. – 1645: VÉGHELY Dezső, *A marcaltői régi várkastély, s az utolsó Marcaltőyek*, 1865, 289 (Győri történeti és régészeti füzetek. IV.). – 1647: Illésházy-levéltár, Lad. 18. fasc. 2. – 1678: Sallér-levéltár, Fasc. 93. no. 29. – 1690: Festetics-levéltár, Scr. II. Fasc. K. no. 78. p. 48–49. – 1723: uo., no. 82. és Scr. VI. fasc. A. no. 94., és *Forráskiadványok*, IV. 1., 145. – 1724–1726: uo., XV. 5., 31. – 1714: Festetics-levéltár, Scr. II. Fasc. K. no. 146. p. 62–66. – 1727: uo., Scr. VI. Fasc. A. no. 102–105. – 1739: OSzK Kézirattár, Iter Neosoliense. Quart. Lat. 1166. f. 217. OMvH. Adattár, Waigand József kutatása. – 1749: Festetics-levéltár, Scr. VI. fasc. A. no. 130. – 1752: uo., no. 186. – 1770: FELHŐ 1970, 228. – 1771: Soós 1940, 146. – KORABINSZKY, 139. és VÁLYI I., 569.

35. FEHÉREGYHÁZA, Sopron vm. (Fertőfehéregyháza – Donnerskirchen, A.)

A település felett emelkedő dombon álló épület egyemeletes, kaputornyos késő reneszánsz –

kora barokk kastély megmaradt része, egykor nagy kiterjedésű majorság központja.

Eredetileg a kismartoni váruradalom része, a 15. század végétől osztrák nemesek kezén. A kastély első formájában a falut birtokló Leissner család emeltette 1612-ben, 1605-ben leégett udvarháza helyére. 1648-ban adták el Esterházy Lászlónak, miután az előző évben Kismartonnal együtt Ausztriától visszakerült Magyarországra. 1653-ban Esterházy Pál további birtokrészeket vásárolt hozzá Vitnyédy Istvántól. Feltételezhetően ezt követően építtette arra a formára, amelyet Matthias Greischer 1690 körüli metszete örökölt meg.

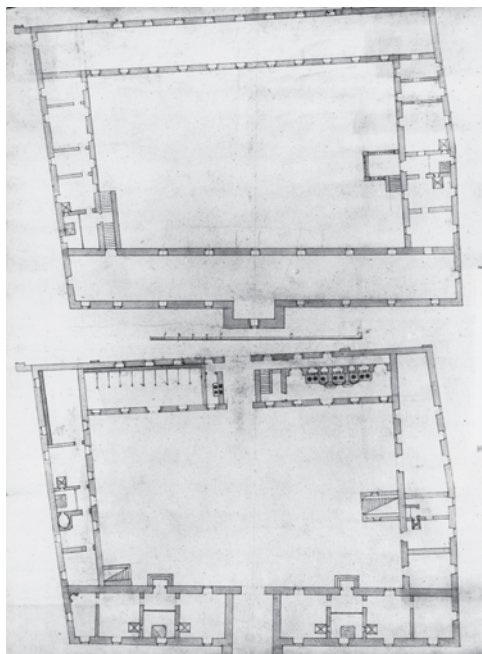
Greischer FEHÉREGYHAZ feliratú metszetén a már külső védőfal és árok nélküli, emeletes épület közepén magasodik a kétemeletes és hagymasisakos kaputorony, mögötte látszik a zárt udvaros főépület. Annak háta mögött és bal oldalán gazdasági udvarokat és melléképületeket ábrázol a kép. Az egész mellett táblákra osztott veteményes és amögött nagy kiterjedésű gyümölcsöskert terült el, hátul pedig, a gazdasági udvar mögött fallal kerített virágtáblás díszkert volt (35. kép).

Eddig ismert legkorábbi, 1730 körüli alaprajza alapján feltételezhető, hogy a kaputól jobbra elterülő része lehetett a Leissner család udvarháza, amelyet a 17. század közepén már Esterházy-birtokban bővítettek a kaputoronnyal és attól balra a korábbi résszel azonos alaprajzú szakasszal. A rajz szerint a 18. század első negyede körül

35 | Fehéregyháza
(Fertőfehéregyház, Donners-
kirchen, A.),
Sopron m.
Matthias Greischer
metszete, 1680
körül
(SZALAY-SZÁNTAI
2006, 234)

36 | Fehéregyháza (Fertőfehéregyház, Donnerskirchen, A.), Sopron m.

Johann Georg Wimpassinger uradalmi Bauinspektor rajza, fent a magtárrá alakított kastély emeleti, lent a földszinti alaprajza, 1740 körül (MOL T. 2. Hg. Esterházy-lt. XXXIII. téka, No. 1184/1.)

földszintjén az uradalmi vezető tisztségviselők lakásai voltak, a főszárny emelete azonban már egybenyitott magtárként szolgált. A rajzon ábrázolt lakások az ősi, háromosztatú ház beosztását követve középső pitvarból, a mögötti konyhából és a pitvarból kétoldalt nyíló, a konyhából fűthető lakóhelyiségekből álltak. Nyugati és keleti oldalszárnya egyaránt emeletesre épült, a keleti alatt további pincével. Az udvart lezáró hátsó szárnyban az ottani kapualjtól nyugatra tíz lóra való istálló, kelet felé pedig a majorsági központ nagy konyhája. Valamivel későbbi második rajza azt mutatja, hogy kapualját átépítették, annak jobb oldalára barokk lépcsőház került, amögé pedig nagyobb terem. Mindkettő készítője az Esterházy-hitbizomány vezető építőmestere, Johann Georg Wimpassinger volt (36. kép). Pincéiben alakították ki a kismartoni uradalom borászati központját. A mögöttes elterülő udvar körül álltak a majorság épületei.

E század elején bal oldali szárnyát lebontották, rusztikás kapujú tornyát pedig alacsonyabbra építették át. Az épület megmaradt ré-

szét 1971-ben a helybeli szőlőművelő szövetkezet saját székháza céljaira állíttatta helyre.

BUBICS-MERÉNYI 1895, 119; CSATKAI-FREY 1932, 200; Harald PRICKLER, Aus der Geschichte des Kastells von Donnerskirchen, *Burgenländisches Heimatblätter*, 37(1975), 3. sz., 98–115. és PRICKLER 1985, 29–30. – Esterházy Pál végrendelete szerint ő építtette: *Történelmi Társ.* 1911, 605. – Greischer metszete: KLIMESCH 1994, 215. – 18. századi két rajza: MOL Tervtár, T. 2. XXXVII. téka, no. 1184–1185, XLIII. téka, no. 1480–1481., az utóbbin Wimpassinger aláírásával.

36. FÜZES, Vas vm. (Gyepüfüzes – Kohfidisch, A.)

Az osztrák szakirodalom szerint a nagyméretű és késő barokk Erdődy-kastély keleti szárnyának földszintje 16. századi kastély maradványa, nyugati szárnya pedig 17. századi eredetű. 1705-ben és 1728-ban valóban állt a helyén korábbi kastély. A középkortól Kőfüzes néven említett falu Monyorókerék várának tartozéka volt, amely a 16. század elejétől Erdődy-birtok. 1557 és 1613 között csereképpen a Zrínyiek kezében volt. A 16–17. századi kastély építtetője a két család közül bármelyik lehetett. A jelenlegi épület a 18. század végéről származik, és az Erdődyek emeltették.

SCHMELLER-KITT 1974, 221–225; PRICKLER 1985, 80–81. – 1705–1728: Vörösvári Erdődy-levéltár, 3.cs. Ser. B. fasc. A. f. 5. p. 7–19. – 1786: KORABINSZKY, 189. – 1796: VÁLYI I., 701. – 1836: FÉNYES, 370–371. – 1851: FÉNYES, II. 29.

37. GÁLOSHÁZA, Vas vm. (Nikitsch, A.)

A Malomházával és Fülessel egybeépült falun kívül, parkban álló, mai formájában emeletes, 1840-ben épített, késő klasszicista kastély, 17. századi toronnyal, falaiban feltételezhetően korábbi épület részeivel.

A település névadó birtokosának, Gallus nemesnek az osztrák szakirodalom szerint már a 14. század folyamán erősített udvarháza, „Kastell”-je volt itt. Családja kihaltával még abban a században a Kanizsaiak kapták meg, és Léka vára uradalmához kapcsolták.

1460-ban ők adták át lékai várnagyuknak, Klankó Jánosnak. A kastély legkorábbi ismert említése 1569-ből származik, ekkor Klankó leányági dédunokája, Récsey István volt a birtokosa. Tőle fiai, István és Bálint örökölték. 1595-

ben az ifjabb Récsey István fia, Imre tulajdona. Az ő öccse, az ifjabb Récsey Bálint 1638-ban halt meg a kastélyban. Özvegyének Batthyány Ádámhoz írt temetési meghívója szerint „temetesenek napjaigh itt az mi Galoshazi Castelunkban az Capolnaban be tettük”, vagyis ott ravatalozták. Egy 1677-ből fennmaradt leírás arról tudósít, hogy az elhunyt Récsey Bálint fia, György ezután átépíttette a kastélyt, mivel már romos volt. A rendelkezésre álló kevés adat alapján feltételezhető, hogy eredeti építtetője idősebb Récsey István lehetett a 16. század közepe táján.

1661-ben Récsey Györggyel kihalt a család. Birtokait, benne a gálosházi kastélyt özvegyétől, Amade Évától Nádasdy Ferenc országbíró vásárolta meg. 1665-ben kötött megállapodásuk szerint az özvegy élete végéig a kastélyban maradt, második férjével, Sennyey Alberttel.

Nádasdy kivégzése, 1671 után a kincstár kezelésébe került. 1673-ban Léka várával együtt négy évre Draskovich Miklós vette át. 1676-ban Esterházy Pál vásárolta meg, de mindjárt át is adta kismartoni fővárnagyának, Despoth Simonnak. 1677-ben az ő kezében levő kastélyként írták össze. Akkor vizesárok és bástyas külső fal vette körül. Az árkon át híd vezetett a felvonóhidás kaputoronyhoz. A falakon belüli emeletes épületben két pince, két kamra, konyha, tíz kisebb-nagyobb lakóhelyiség és emeletén kápolna volt. Külön említik a tornyot. A külső részeket egyébként Despoth építtette át.

1690-ben Esterházy visszavette, és öt évre a pannonthalmi monostornak adta. 1695-től 1708-ig osztrák arisztokratáknál, először Johann Ferdinand von Manndorfnál, később Christoph Heinrich von Steinnél volt zálogban, a hozzá tartozó birtokkal. 1708 és 1721 között Meskó Ádám bérelte, aki 1721-ben meg is vásárolta. Az 1770-es években az ő Éva Mária nevű leányának, előbb Karl Herbeviller, majd Ludwig Starhemberg gróf feleségének birtokában volt, az ő nevéhez fűződik a kastély barokk kiépítése. Az utóbbi emléke a kapu és a kápolna Schaller István által készített oltárképének 1776-os, valamint a kápolna Dorffmeister István-féle mennyezetképének 1781-es évszáma.

1840-ben a Meskó család utolsó tagja, Jakab és felesége, Fáy Mária építtette át klasszicizáló stílusban. Ekkor telepítették a ma is meglevő tájképi parkot annak a korábbi kertnek a helyére, amelyről Vályi András 1796-ban így írt: „földes Ura B. Mesko Uraság, a kinek szép kastélyával ékesíttetik, erdeje jeles, kertje az Uraságnak díszes”. 1903-tól a Zichy-Meskó család birtoka.

FREY 1929, XXVIII.; HOMMA 1961, 65; SCHMELLER-KITT 1980, 216; Harald PRICKLER, Gálosháza, *Burgenländisches Heimatblätter*, 45(1983), 4. sz., 155–185; PRICKLER 1985, 113. – SCHÖBEL–STEINER 2005, 509–510. – 1638: Batthyány-levéltár, Miss. no.39.619. – 1677: PRICKLER 1985, 113. – 1671–1840: uo. – 1796: VÁLYI II., 10.

38. GÁRDONY, Zala vm. (Lesenceistvánd, Veszprém m.)

Elpusztult, középkori eredetű falu, helyét a Gárdonyi-hegy dűlőnév őrzi Lesenceistvánd határában. A 16. században még szerepelt, 1603-tól 1678-ig pusztaként írták össze. 1634-ben itteni nemesi kúriáját vagy *castellum*át a Tóti Lengyel családnak adta el akkori birtokosa, néhai Baranyai Tamás felesége. Későbbi említése nem ismert.

1531–1678: KOVACSICS József–ILA Bálint, *Veszprém megye helytörténeti lexikona*, II., Budapest, 1988, 207.

39. GÁTA I., Moson vm. (Lajtakáta – Gattendorf, A.)

A faluban régeinek nevezett kastéllyal azonos, amely a Lajta folyóval párhuzamos utcában, az új kastély kerítésének vonalában áll. Barokk külsejű, emeletes és manzardtetős épület, befalazott homlokzati nyílásokkal, a 20. század végén használaton kívül.

A falu a késő középkor óta a Levéli Rauscher családé volt, 1526-ban Rauscher Farkas végrendeletében szereplő, kőből épített nemesi kúriával. Kastély elnevezéssel csak 1662-ben említik először; a rendelkezésre álló adatok alapján azonban valószínű, hogy az 1595-ben, Rummy Farkas özvegyének, Rauscher Évának végrendeletében említett nemesi kúria már erősített volt. 1662-ben Rummy György gyermekei osztottak rajta, „az Gatai ioszagh kastellial ... aequaliter négyfele dividaltatik”. Ugyanebben az évben az egyik örökös, az ifjabb Rummy Farkas „in Castello Gata” keltezi levelét.

A birtok a 17. század folyamán a Rummy mellett a leányági örökös Sennyeyek és az Esterházy család cseszneki ága között oszlott meg. Maga a kastély később is a Rummyké maradt, ezért feltételezhető, hogy építtetői is ők voltak a 17. század első felében. 1665-ben ifjabb Rummy Farkas a „Gatai kasteliunkban levő portiomat, úgy mint az also rendben levő kálha bót hazamat konjhasztul pitvarostul pinchestul” adta zálogba Kata

húga férjének, Babócsay Ferenc keszthelyi főkapitánynak. A következő esztendőben a kastélyban levő teljes örökségét átadta sógorának. 1666-ban Babócsay sorra megszerezte a többi örökös birtokrészét is, sőt 1671-ben a faluban levő és az Esterházy-kézben levő másik kastélyt is.

A 17. századi Rummy-kastély emeletes épület volt, bár nem lehetett nagy méretű. Egy 1663-ban felvett leltár háromszakaszos pincét, az öreg konyhát, az a mellett levő helyiséget, valamint kamrát, a felső szinten pedig három szobát, kis pitvart és „Az eöreg palotá”-t sorolja fel. 1713-ban „Az Rumiak Pusztá Kastélyá”-t említik, amelyet 1702-től Babócsay Ferenc fia Páltól 1727-ig Örményesi Fiáth János, attól kezdve pedig Bíró István bérelt zálogjogon.

A kastélyt 1740 után ismét a Babócsayak használták. Pál fia, Ignác és felesége, Szluha Eleonóra, valamint 1767 és 1774 között az ő Pál fiuk élt itt. 1796-ban is a „Babocsay Uraságok” birtokában volt. Az épület nagy oszloprendes barokk homlokzatai a 18. század második feléből származhatnak, építésük feltételezhetően Babócsay Ignácnak tulajdonítható. A 20. században már magtárnak használták. 1945-ben súlyosan megsérült, azóta üresen áll. 1947-ben új manzárdtetőt készítettek föléje, külső nyílásait befalazták.

FREY 1929, XIII.; *Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes*, I., 1954, 196; SCHMELLER-KITT 1980, 106; PRICKLER 1985, 53–54. – 1526: ENTZ Géza, Középkori végrendeletek művészeti vonatkozásai, *Művészettörténeti Értesítő*, 1953, 174–175. – 1595: Esterházy cs. zólyomi lt. III. E. 18. Iratjegyzékek, 60. cs. és Gersei Pethő-levéltár, 133. cs. Acta Babocsayana, no. 326. – 1662: Tallián-levéltár, 3. cs. 1662. p. 3–4. és Gersei Pethő-levéltár, 132. cs. Acta Babocsayana, no. 20. – 1665: uo., no. 132. – 1666: uo., no. 143. és 145. és Tallián-levéltár, 3. cs. 1666. p. 4–6. 1671: Esterházy cs. zólyomi lt. III. E. 1. 43. cs. – 1663: uo., III. E. 13. 60. cs, a gátai uradalom leltárai, 1663 junius 28. – 1713: uo., II. E. 1, a gátai uradalom birtokjogi iratai, 1680–1739. – 1740–1770: Gersei Pethő-levéltár, 133–134. cs. Acta Babocsayana, számozatlan iratai. – 1767–1774: FELHŐ 1970, 166. – 1796: VÁLYI II., 17–18. – 1945–1974: PRICKLER 1985, 53–54.

40. GÁTA II., Moson vm. (Lajtakáta – Gattendorf, A.)

A faluban az újnak nevezett kastély előzményével lehetett azonos. A jelenlegi épület tágas tájképi parkban álló, emeletes barokk kastély az 1730–1740-es évekből.

Gáta és uradalma egy részét az 1620-as évektől Esterházy Dániel, családja cseszneki ágának alapítója birtokolta, aki feleségével, Rummy Judittal kapta. Esterházy gátai tisztartójának, Habardy Mihálynak az 1629 és 1635 közötti időből fennmaradt számadáskönyve szerint a kastély ebben az időben épült, a név szerint ismert Hans Paur, egy Lindert nevű, valamint egy kismartoni és egy galántai kőművesmester, Márton és Wink ácsmesterek, meg nem nevezett kőfaragók és más mesteremberek közreműködésével. A számadásokban boltozott pincék, boltozott és gerendamennyezetes felső helyiségek, kökeretes ajtók és ablakok, kerek saroktornyok, tetejükön vörösréz csúcsgombok, zöld mázas cserépkályhák szerepelnek. Ennek ellenére 1655-ben, amikor Lippay György érsek helytartóként erősítette meg az előző évben elhunyt Esterházy Dániel öt fiát a gátai birtokban, az erről szóló oklevél csupán nemesi kúriát említ itt.

Esterházy Mihály, Zsigmond és János, a néhai Dániel fiai 1696-ban osztották fel maguk között a kastélyt. Az erről szóló iratban a földszinten egy szobát írtak össze pitvarával, három boltozott helyiséget és a pincébe vezető csigalépcsőt, az emeleten két szobát, egy pitvart, egy kamrát, egy kis boltozott helyiséget és a palotát. Az udvart ekkor sövénykerítés vette körül, benne kapuval. Az épület egyik oldalán volt a kút, mögötte pedig a kert.

A 17–18. század fordulójának éveiben Esterházy János fia, Ferenc, Mihály fia, ifjabb Dániel és Zsigmond fia, László egyaránt építkezett a kastélyon. Az ahhoz szükséges építési anyagokról fennmaradt egy évszám nélküli, részletes kimutatás, összesen mintegy 7000 forint értékben, ami nagyszabású építkezést jelez.

A kuruc generálissá lett ifjabb Esterházy Dániel gátai javait 1705-ben összeíratta a kincstár. A felső, másképpen Esterházy-kastélyban, amelybe rossz állapotú kapun át lehetett belépni, balra nagyméretű konyhát, boltozott szobát, és boltozott kamrát, a lépcsőn felmenve az emeleten pedig előteret és négy boltozott szobát találtak. Egy 1709-es rövid összeírás szerint a kastély egyharmada Esterházy Péteré, kétharmada pedig a kincstáré volt mint Esterházy Dániel egykori része.

Az 1730–1740-es években történt barokk átépítés valószínűleg az 1745-ben elhunyt Esterházy Ferenc személyéhez fűzhető. 1786-ban Esterházy Kázmér kastélya volt. 1796-ban Vályi a falu birtokosaiként az Esterházy és Babócsay családokat sorolja fel, a kastélyokat nem említi. Az Esterházy-kastélynak 1836-ban és 1851-ben Fé-

nyes szerint „igen pompás angol kert”-je volt, amely ma is létezik.

RADOS 1939, 50; *Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes*, I. 1954, 196; SCHMELLER-KITT 1980, 106; PRICKLER 1985, 54. – A gátai Esterházy-uradalomra: *Az Esterházy család zólyomi ágának levéltára*, összeáll. IVÁNYI Emma, Budapest, 1963, 26 (Levéltári Leltárak 20.). – 1629–1635, Habardy Mihály számadáskönyvei: Esterházy cs. zólyomi lt. III. E. 5. Gátai uradalom, 50. cs. Számadások, 1629–1762. Feldolgozása: KOPPÁNY Tibor, A gátai számadáskönyvek: adatok egy 17. század eleji dunántúli uradalom építkezéseire, *Műemlékvédelmi Szemle*, X(2000), 1–2. sz., 145–157. – 1655: uo., III. E. 1. 43. cs. A gátai uradalom birtokjogi iratai, 1549–1679. – 1696: uo., 44. cs. 1680–1739. – A 17–18. század fordulóján készített építési anyagösszeírás uo. – 1705: *Forráskiadványok*, IV. 1., 251. – 1709: uo., 252. – 1730–1740: RADOS 1939, 50. – 1786: KORABINSZKY, 194. – 1796: VÁLYI II., 17. – 1831: FÉNYES, 190. – 1851: FÉNYES, II. 38.

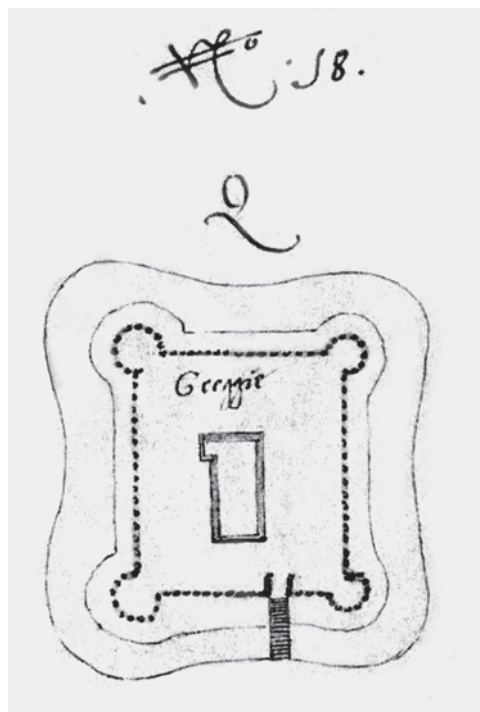
41. GÉTYE, Zala vm.

Elpusztult kastély, helyére vonatkozó elnevezés a mai falu határában nem ismert.

A dunántúli várakat 1572-ben felmérő, Bécsből kiküldött Giulio Turco rajzai között maradt fenn alaprajza, amely egy kisebb épület – feltételezhetően korábbi udvarház – köré épített, nagyjából 50 x 60 méter méretű, négy sarokronellás palánkot ábrázol, széles árokkal körülvéve (37. kép).

Gétye a középkor óta a róla elnevezett Gétyei család birtoka volt. Nemesi udvarháza az 1535 körül elhunyt Gétyei János zalai alispán, szentgyörgyvári várnagy, 1519-től Báthori István alnádorának, halála után pedig Gergely fiának lakóhelye. 1560-ban, Gétyei Gergely halála után Razina keresztúri Bocskay György királyi titkár és „udvari szépíró” kapta meg a királytól a hozzá tartozó birtokkal együtt, menyasszonyával, Gétyei Sárával. A kastély építése az ő személyéhez köthető, az sem kizárható azonban, hogy még Gétyei János alnádor emeltette. 1564-ben, amikor Bocskay házasságkötésére készült, azt írta Batthyány Kristófnak, hogy lakodalmát nem a török veszélynek kitett Gétyén, hanem a biztonságosabb hídvégi kastélyban tartja. Kanizsa 1600-ban történt elését követően pusztulhatott el.

Helyére: Zala m. 1964, 271. – 1569, Giulio Turco rajza: OMvH Tervtár, 14.967. lsz. – A falu történetére: HOLUB 1929, III. 249. – Gétyei János és fia személyére: HOLUB

37 | Gétye, Zala m. Giulio Turco rajza, 1572
(KÖH Tervtár, 14.969. lsz.)

1929, I. 443–444. és BÓNIS 1971, 357, Bocskay György királyi titkár: Kapossy reg. 88, 107, 129, 139, 147, 150, 166, 170, 216, 266, 275, 353, 359.; HOLL Béla, *Ferenczffy Lőrinc*, Budapest, 1980, 23. – 1564: Batthyány-levéltár, Miss. no. 6.855.

42. GÓR, Vas vm.

A falu keleti szélén, kis kertben álló emeletes épület, alacsonyabb hátsó résszel. Az alacsonyabb hátsó rész pincéjében befalazott kőkeretes kapu, zárókőven 1616-os évszám.

Az épületnek ehhez a korábbi részéhez, amely eredetileg kisebb kúria lehetett, 1659-ben építette Guary ifjabb Meszlényi Benedek vasi alispán a magasabb első részt, amint azt akkor sajátkezűleg összeállított birtokjegyzékében megörököltette. A Meszlényiek góri birtokszerzése az 1569–1601 között szereplő idősebb Benedek személyéhez köthető, aki a falut birtokló Szelestei Guary Sárát vette feleségül. Ő maga 1569-ben, amikor érdemeiért három testvérével együtt címeres nemeslevelet kapott az uralkodótól, a győri püspökség és a pornói apátság birtokainak

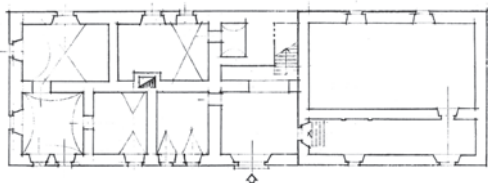

prefektusa volt, 1575-ben pedig kőszegi várnagy. Az épület korai részét az ő Ferenc nevű fia emeltette, erre vall a pincekapu zárókövébe vésett FMDGRC ANNO 1616 felirat (Franciscus Meszlényi de Guar; a két utolsó betű feloldása egyenlőre ismeretlen).

Az épület alacsonyabb és korábbi részének pinceként használt alsó szintje dongaboltozatos, felső szintje faragott sűrű gerendás mennyezettel fedett és mindkét szintjén egy-egy folyosóból és amögött egy nagyobb helyiségből áll. Az 1659 előtt épített magasabb rész földszintje a 18. században átalakított, akkor lépcsőházat építettek bele. A kéttraktusos épület hátsó részében itt is fiókos dongaboltozatok vannak, első traktusában részben síkmennyezetek, részben 18. szá-

zadi boltozatok találhatók. Az egyik sík mennyezetes termében 1850 körüli romantikus kifestés maradt meg. A kastély egyetlen, az építés korát alátámasztó, építészeti részlete 17. századi, korai barokk bejárati kapuzata, amely a rajta látható részletek alapján felvonóhidas volt. Az épületet eszerint árok, azon kívül pedig valószínűleg palánk vette körül (38. kép).

Meszlényi ifjabb Benedekkel családjának ez az ága férfiágon kihalt, ezért a kastély leányágon a 18. század elején a Guary, a Polányi, a Nádasdy és a Gyeli családok öröksége lett. 1786-ban, 1836-ban és 1850-ben a Guaryak kastélya. A 20. század elején a család eladta, a század második felében államosított épületként lakások és irodák voltak benne. Később üresen állt.

38 | Gőr, Vas m. Fent a felvonóhidas korai barokk kapu képe, lent a kastély földszinti alaprajza (a szerző felmérési rajza és fotója)

1659: SÖRÖS Pongrác, Meszlényi Benedek, *Századok*, 1908, 552. – A családra és rokonságára NAGY 1865, 7., 457–458. és KEMPELEN VII., 172–173, valamint SZLUHA 1996, 54–55, 92–93. – 1730 k.: Vasi Szemle, XXXI(1977), 448. – 1786: KORABINSZKY, 203. – 1836: FÉNYES I., 407. – 1851: FÉNYES I., 155–156. – *Kastélylexikon* 5., 71–73.

43. GRICS, Vas vm. (Gritsch, A.)

Elpusztult kastély, amelyet 1640-ben udvarházként említ a dobrai vár uradalmának összeírása. A birtokot ebben az évben vette át Batthyány I. Ádám édesanyjától, Poppel Évától. Az épületet eszerint annak családja emeltette korábban, feltételezhetően a 16–17. század fordulójának évtizedeiben.

1662-ből maradt részletes leltára szerint emeletes épület volt, mellette majorsággal. Alatta pince húzódott, földszintjén szokatlan módon palota, abban kis bolt, pitvar és abból nyíló kamra, emeletén ugyancsak palota, előtte pitvar, szoba és kamra volt, a pitvarból nyíló árnyékszékkel, fent folyosóval, amelyre külső lépcső vezetett fel. Kerítésében kis és nagy kapu nyílt. Majorosház, kertészház, pajta és istállók tartoztak hozzá.

1664 augusztusában azt jelentette a dobrai tiszttartó, hogy a Batthyány Kristófné „kastélyanal levő udvarházat, majort és pajtat is föl igette, s az Kastelyt is föl verte” a Szentgotthárd felé vonuló török had, s „Az Grichy Kastelyt ha meg köll építetni, arra is feles költség megyen”. 1690-ben még elpusztult kastélyként szerepelt a dobrai uradalom javai között. Későbbi említése nem ismert, a 17. század végén bonthatták le.

1640: Batthyány-levéltár, Leltárak, No. 2a. – 1662: uo., No. 21. p. 18–21. – 1664: Batthyány-levéltár, Miss. no. 963. – 1690: *Forráskiadványok* VI. 3., 100. és XX. 8., 193.

44. GYIMÓTFALVA, Vas vm. (Jormansdorf, A.)

Ma is álló, emeletes, L alaprajzú késő reneszánsz épület, udvari belső oldalának földszintjén pillérekkel álló íves árkádsorral, emeletén toszkán oszlopok által tartott vízszintes párkánnyal.

Borostyánkő vára tartozékaként a Königsberg grófoké volt, 1607-ben házikként említik. A délnyugati sarkán elhelyezett címeres és 1626-os évszámú kőtábla szövege szerint a Borostyánkő várát is újjáépíttető Ludwig von Königsberg ekkor építtette mai alakjára, eredetileg mindkét végén beforduló szárnyakkal. 1644-ben a várral együtt Batthyány Ádám vásárolta meg. A nagytermében őrzött két Batthyány-címeres kőlap annak emléke, hogy a 17. század közepe körül is építkeztek rajta. Később is a Batthyányaké. 1956–1957-ben szállodává alakították, 1987-től a 20. század végéig üresen állt.

SCHMELLER-KITT 1974, 87–89; SCHMELLER-KITT 1980, 139; PRICKLER 1985, 71–72. – 1730 k.: *Vasi Szemle*, XXXI (1977), 449. – A 19. század vége: BOROVSKY 1898, 39.

45. GYULAKESZI, Zala vm. (Veszprém m.)

A Csobánc várához tartozó uradalom központi településén állt, 1551-ben *fortalitium* módjára épített kúria. A Csobánc várát a középkor óta birtokló rátóti Gyulaffy család kastélya volt. A Gyulaffyak itteni kúriáját 1534-ben a faluval együtt Bakics Pál, 1548-ban a Balaton északi partját végigpusztító török, 1554-ben pedig Paksy János veszprémi kapitány égette fel és rabolta ki. Mindannyiszor újjáépíttették, bár 1715-ben, 1722-ben és 1744-ben romos épület volt, amelyről azt írták, hogy a Rákóczi-időkből pusztult el.

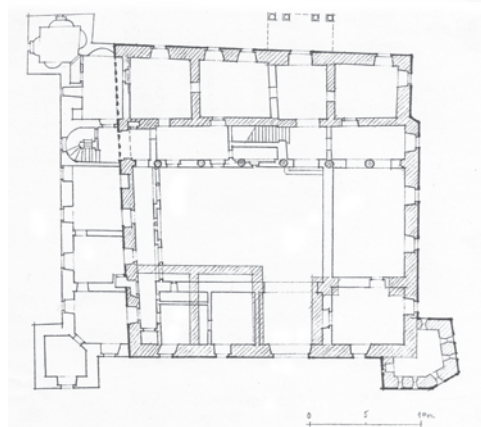
Csobánc várával és az ahhoz tartozó birtokkal 1669-től vásárlás útján az Esterházy család hercegi ágáé. Falai vagy egyes részei feltételezhetően abban a kastélynak nevezett, emeletes és késő barokk formájú tisztartói házban rejlenek, amely a falu közepén álló plébániatemplommal szemben, az átmenő országuúttól kissé beljebb található.

1534–1744: KOVACSICS József – IIA Bálint, *Veszprém megye helytörténeti lexikona*, II., Budapest, 1988, 213–218.

46. HÉDERVÁR, Győr vm. (Győr–Moson–Sopron m.)

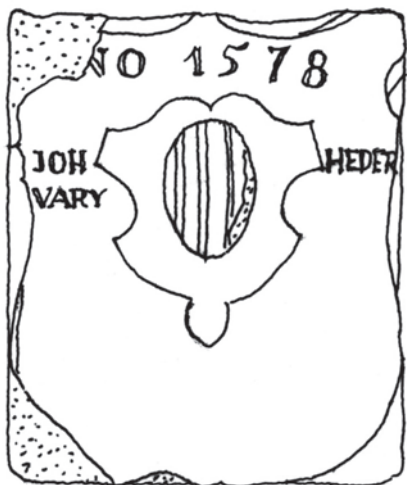
A jelenlegi, kéteemeletes barokk kastély előzménye volt a késő középkori alapokra emelt reneszánsz kastély.

A kastély építésének első periódusa, amint azt az 1983 és 1985 között, László Csaba régész (OMF) vezetésével végzett ásatás és falkutatás eredményei bizonyították, a 15. század végéről származik, és azzal a Sziget nevű *castellum*mal volt azonos, amelyet 1483-ban említenek először. Ez a mai épület kelet felőli háromnegyed része helyén terült el. Felvonóhidas kapuja a mostani kapu helyén nyílt, előtte kisebb építmény, esetleg kaputorony állt. A kapualjtól jobbra és balra egy-egy helyisége volt, a bal oldali előtt keskeny udvari folyosóval, amely külső lépcső helye lehet.

39 | Hédervár, Győr m. Fent a kastély főhomlokzatának képe (a szerző fotója), lent földszinti alaprajza, rajta a vonalkázott rész a 16. századi kastélyt jelzi (Sedlmayr János rajza, 1985)

40 | Hédervár, Győr megye – 1578-as évszámú, Hédervár János nevét és címerét ábrázoló kőfaragvány a kastély főhomlokzatáról (Sedlmayr János rajza, 1985)

A kaput magába foglaló szárnyal szemben, a belső udvar másik oldalán is három helyiségből álló szárny emelkedett. Valószínűleg mindkét rész emeletes volt, a szárnyak felső szakaszaira azonban semmiféle adat nem került elő. Ugyanígy semmi nem tudható a kastély külső védőműveiről sem.

Mohács után a Héderváryak János király pártjára álltak, ezért I. Ferdinánd birtokaikat elvette és Bakics Pálnak adományozta őket. 1534-ben Bakics Hédervár várát és Sziget kastélyát erőszakkal foglalta el és mindkettőt leromboltatta. Anyagukból a nem messze fekvő Rárón új kastélyt emeltetett.

János király halála után a Ferdinánd hűségére tért Héderváryak visszakapták ősi birtokaikat. 1548-ban I. Ferdinánd király előtt kötöttek egyezséget Bakics Péterrel, amely szerint az kártérítést fizet nekik. A kastélyt 1543 és 1549 között a régi alapokon újból felépítették. Az új kastélyban csak a bejárattal szemben levő, hátsó szárny épült fel, előtte árkádos folyosóval, elől pedig, a bejárat melletti sarkon háromszintes formában a ma is álló, nagyméretű és sokszögű torony. 1570 után ezt az épületet építették tovább. Ekkor készült a kétemeletes keleti szárny, előtte nyitott lépcsővel. Az udvar két beépítetlen oldalán többszintes ácsolt fafolyosó volt, a falakban levő lőrések megközelítésére. A külső falakra és a toronyra félköríves pártázatú attikafal került, a homlokzati felületeket vörössel festett

kváderezéssel díszítették. Ennek az építkezésnek a befejezését jelezheti a nyugati homlokzat 1578-as évszámú és Héderváry János nevét tartalmazó címeres kőlapja (40. kép). A kutatás során több a 16. század harmadik negyedére helyezhető késő reneszánsz építészeti kőfaragvány került elő. Közéjük tartozik egy keresztosztású, tagozott ablakkeret, azonkívül oszlopfő, oszlop és lábazat egybe tartozó töredékei, egy udvari árkádsor lehetséges részei, valamint az a két fegyvertrófea és törpepilaszter, amely eredetileg az árkádos udvarhoz vagy esetleg egy kandallóhoz tartozott, s az udvar nyugati falába helyezve korábban is látható volt (42–43. kép).

1643-ban Héderváry István építtette tovább a kastélyt. Megújíttatta „az kis kapu felett való épületekkel”, a tornyot pedig jelenlegi magasságára emeltette. Ezt az állapotot őrizte meg a kastély egyetlen, rövid leírása 1658-ból: „Ezen vár árokkal, palánk kerőlettel és azon belül környös körül erős vastag kőfalakkal meg van erősítve, benn való várban három rendben becsületes palotákkal, úri házakkal, különbféle pincékkel rendesen felépítetve, kedves kútvízzel találtatik.” A leírásban említett külső palánk, azon belül a vizesárok és a kastélyt körülvevő kőfal a 15. század végétől valamennyi kastélyt jellemző külső védőmű.

41 | Hédervár, Győr megye – Udvari homlokzatok: baloldalt a 16. századi árkádos szárny, jobbra a 17. századi (KÖH Fototár, 128.769. lsz.)

Egy évszázaddal később, 1755-ben kapta az épület mai alakját (39. kép). A külső palánkot lebontották, a vizesárkot betöltötték. Magát a kastélyt a nyugati oldalán újabb traktussal bővítették, annak udvari oldalára folyosót, külső sarkaira bástyákra emlékeztető négyszögű tornyokat emeltek. Ekkor épült be a déli szárny is és mind a négy oldalra újabb emelet került. Külsején a ma látható sávos–lizénás vakolatarchitektúrát alakították ki, belsejében a helyiségek egy részét kifestették, különösképpen a most is meglevő kápolnát. A barokk kastélyhoz nagy kiterjedésű és francia ízlésű parkot építettek, amelyet azután 1794-ben a Rajna menti Pfalzból ide került Bernhard Petri kertépítész alakított át tájképi kertté. Az átalakítás befejezését az 1803 körül készített kerti szobrok jelzik.

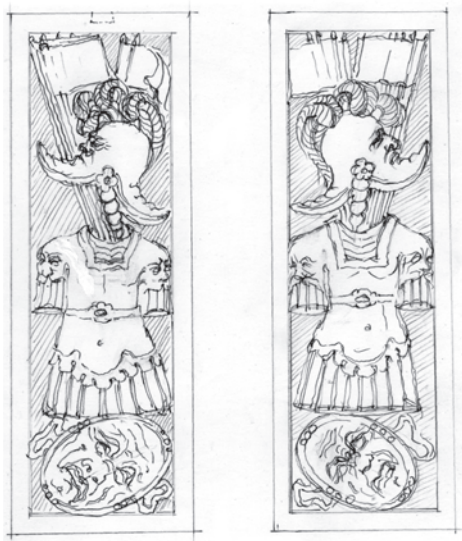
A barokk kastély építtetője már a 17. század közepén kihalt Héderváryakat követő, rokon Viczay család volt, amely 1780 körül bővítette és építtette át barokk formában. Az ő birtoklásuk idejéből emelte ki Korabinszky 1786-ban a kastélyban található gazdag és nagyhírű érem- és fegyvergyűjteményt, a könyvtárat és az akkor újdonságnak számító angolkertet. Fényes ezeken túlmenően 1836-ban és 1851-ben a Duna mentén elnyúló vadaskertet említi.

A 19. század második felében a szintén kihalt Viczayakat a leányági örökös Khuen–Héderváryak követték. 1906–1907-ben Möller István ter-

43 | Hédervár, Győr m.

Reneszánsz domborműves kőpillér kibontás után (KÖH Fotótár, 128.759. lsz.)

42 | Hédervár, Győr m. Reneszánsz domborműves kőpillérek (kandallólábak?) rajza az udvar nyugati homlokzatáról (Sedlmayr János, 1983)

vei alapján ők építtették át a kastély belsejét. Utolsó átalakítására 1983 és 1987 között került sor, amikor műemléki helyreállításával egyidejűleg, Sedlmayr János építész (OMF) tervei alapján üdülővé alakították (41. kép).

GENTHON 1959, 136; *Műemlékjegyzék I.*, 563. – Korábbi, kutatás nélküli feldolgozása KOZÁK Károly, *Adatok Hédervár műemlékeinek történetéhez*, *Arrabona*, 8(1966), 120–130, a legújabb a régészeti feltárást és a falkutatást vezető LÁSZLÓ Csaba, *Hédervár*, Budapest, 1991 (TKM Kiskönyvtára 397.). – 1483: Héderváry oklt. I. 326.; a középkori kastélyra LÁSZLÓ Csaba, *A hédervári vár*, in *Castrum Bene* 1989, Gyöngyös, 1990, 184–189. és Uő, *Hédervár*, i. m., 8; alaprajza László Csaba engedélyével KOPPÁNY Tibor, *Castellumok a késő-középkori Magyarországon*, in *Castrum Bene* 2. 1990, Budapest, 1992, 93, 8. ábra. és KOPPÁNY 1999, 223, Sziget néven (Győr–Moson–Sopron m.) – 1534: Héderváry oklt. II. 139. – 1541: uo., II. 108, 119. – 1543: uo., II. 139. és LÁSZLÓ, *Hédervár*, i. m., 10. A késő reneszánsz kastély alaprajzi rekonstrukciója uo., a hátsó oldal belsején, valamint a kastély építészeti helyreállítását tervező SEDLMAYR János,

A hédervári kastély helyreállítása, *Műemlékvédelem*, XXXIII(1989), 256–264. – 1643: Hédervár oklt. II. LXXVII. – 1658: uo., LXXXI–LXXXII. – 1755: LÁSZLÓ, *Hédervár*; i. m., 10–11. – A parkra Uő és RAPAICS Rajmund, *Magyar kertek*, Budapest, é. n., 157, 164–172. – 1786: KORABINSZKY, 228. – 1796: VÁLYI II., 155. – 1836: FÉNYES, 118. – 1851: FÉNYES, II. 96. – 1906–1907: LÁSZLÓ, *Hédervár*; i. m., 10–11. – 1983–1987: SEDLMAYR, i. m. – VIRÁG Zsolt, *Magyar kastélylexikon 9. Győr–Moson–Sopron megye kastélyai és kúriái*, Budapest, 2007, 111–120.

47. HERÉNY, Vas vm. (Szombathely–Herény)

Jelenlegi formájában egyemeletes, U alaprajzú és eklektikus épület. A műemléki szakirodalom szerint délnyugati szárnya 17. század végi, korai barokk kastély maradványa, amelyet 1696 és 1699 között Szalánczy Márton vasi alispán és felesége, Palásthy Rozina építtetett. 1720-tól a Herényi Gotthárd családé, 1799-ben Vályi is említi. 1880 körül bővítették Hauszmann Alajos tervei alapján, Gotthard Sándor és Jenő számára. A 20. század folyamán későbbi birtokosai tovább alakították, az 1950-es években pedig lakásokra választották szét.

1696–1699: C. HARRACH–KISS 1983, 457, KÁDÁR Zoltán–HORVÁTH Tibor Antal–GÉFIN Gyula, *Szombathely*, Budapest, 1961, 94. – 1880 k.: Uo., és *Műemlékjegyzék II.*, 1215. – *Kastélylexikon 5.*, 264–266.

48. HERMÁNY, Vas vm. (Szombathely–Gyöngyöshermány)

A mai formájában klasszicista, tájképi kertben álló egykori Szegedy–Ensch-kastély előzménye.

Az L alaprajzú épület északkeleti sarkában rejtőznek annak a háromszatú és emeletes kúriának a falai, amely előtt a jelenlegi keleti rizalitot alkotó helyiség valószínűleg torony volt. Ez az udvarház a 16. század közepén az Izsákfalvi Márk családé. Tőlük a Gersei Pethőkhöz került. 1587-ben Pethő Gáspár özvegye, Devecseri Chorón Anna itt végrendelkezett. 1597-ben a birtokért Pethő István pereskedett Pethő Ambrus unokáival, Szenterszébeti Terjék Györggyel és Annával.

1609-ben 80 aranyforintért Merenyei Balogh János egerszegi lovashadnagy vette bérbe a Pethőktől, aki 1614-ig Hermány többi birtokosától is megszerezte a részeit. Az 1641-ben elhunyt Balogh Jánostól, aki akkor már egerszegi kapi-

tány volt, András nevű fia, illetve veje, Békássy Miklós örökölte. A 17. századi adatok szerint erődített nemesi lakóhely volt.

A század végére egyetlen birtokosa Békássy ifjabb Miklós körmendi kapitány, Batthyány II. Ádám javainak prefektusa maradt, 1678 és 1697 között ő birtokolta. Ezt követően Draskovich Miklósnál volt zálogban. 1713-ban Békássyék adósságaik fejében Sigray József vasi alispánnak adták el, aki meghagyta Draskovich generális kezében és csak 1715-ben adta tovább gróf Styrum–Lymburg Lipótnak és feleségének, Draskovich Borbálának.

Még 1706-ban Békássy Miklós özvegye, Káldy Jusztina halálát követően Vas vármegye hivatalos összeírást készített a volt birtokos „Hermáni kastélyában”. Az „Inventarium vagyis Conscriptio” részletesen felsorolja a berendezés bútorait és tárgyait, sőt az ajtókat és az ablakokat, kályhákat és kemencéket, de a kastély helyiségeit nem. Megtudható belőle, hogy az emeleten kápolna volt, valamint több más helyiség, előttük boltozatos folyosó, a földszinten pedig „Az Alsó boltban”, „Az Cseléd házban” és „az főző konyhán” találtakat írták össze.

Részletesebb tudósítást nyújt a kastélynak az az 1713-ban felvett összeírása, amelyet akkor készítettek, amikor Sigray Józseftől Draskovich generális vette át. Ekkor emeletén öt szoba és kápolna nyílt a folyosóról, földszintjén pedig két szoba, a konyha és az abból nyíló boltozott helyiség volt. Alatta pince húzódott. Az udvaron kút, három helyiségből álló és félkész magtár, kocsi és szekérszín, istálló, disznóól, juhakol és galambház állott. A kastély melletti majorságban romladozott majorház, három lóistálló, ökoristálló, tyúkól, „Tejes ház”, két szénapajta, azok mellett kert és abban jégverem volt. Külön említi az összeírás, hogy „Ezen Kastélyhoz vagyon a Gyöngyös vizen három kerekű forgó Malom”, külön molnárházzal és istállóval.

A két összeírásból rekonstruálható emeletes épület a mai kastély fő szárnyának felel meg, amelyet feltételezhetően az 1610-es évektől birtokos Békássyak emeltettek a korábbi udvarház bővítésével.

1786-ban az Inkeyek csinosnak mondott kis kastélya volt, 1796-ban is az övék. 1815-ben viszszerült a Békássy család kezére, akik 1816-ban eladták a Szegedyeknek. Klasszicista átépítése hozzájuk köthető és az 1836 után történt. Utolsó nagy átépítése 1924-ben volt. A 20. század második felében többféle méltatlan felhasználását követően jelenleg üresen áll.

BOROVSKY 1898, 42; GENTHON 1959, 366; KÁDÁR Zoltán–HORVÁTH Tibor Antal–GÉFIN Gyula, *Szombathely*, Budapest, 1961, 149; KÁROLYI Antal–SZENTLÉLEKY Tihamér, *Szombathely*, Budapest, 1967, 144; C. HARRACH–KISS 1983, 457. – Az Izsákfalvi Márk örökségre BALOGH GY. 1901, 96. – 1587: Tallián-levéltár, 1. cs. 1587. Idézi HETVÉSSY István, A hermáni kastély és uradalom leírása 1713-ban, *Vasi Szemle*, XXV(1971), 132. – 1597: Tallián-levéltár, 1. cs. 1609. p. 4. – 1609: uo., 7. cs. 1614. f. 1. – 1641 és a családi leszármazás uo., 10. cs. 1670–1673. f. 32. – A 16. század végére uo., 10. cs. 1678. f. 36.; 1685. f. 31. és 1689. f. 26.; Niczky-levéltár, 1694. f.2. és 1697. f. 3, valamint VARGA J. J. 1976, 106. – 1713: Festetics-levéltár, Scr. II. Fasc. FF no. 1.; a leírás: Békássy-levéltár, 11. cs. f. 15–18. több helyen hibás olvasattal és hiányosan közölte HETVÉSSY, i. m., 132–134. – 1715: Festetics-levéltár, Scr. II. Fasc. FF no.1. és Békássy-levéltár, 11. cs. f. 29–34. – 1786: KORABINSZKY, 230 „mit einem kleinen netten Kastell” szöveggel. – 1796: VÁLYI II., 163. – 1836: FÉNYES, 408. – 1851: FÉNYES I., 103. és 1865: FÉNYES, 156. – 20. századi történetére és jelenlegi helyzetére: *Kastélylexikon* 5., 257–260.

49. HÍDVÉG, Vas vm. (Rábahídvég)

Elpusztult, középkori eredetű kastély. Helye a település délnyugati szögletében, a Rába partján levő „Ördögorsi-vár”-ral azonosítható.

Építésére II. Ulászló királytól 1502-ben kapott engedélyt Polányi Osvát, aki 1518-ban egy Körmenten tartott perben azt vallotta, hogy ingóságokban bővelkedik, sőt kastélya és jobbágjai is vannak. 1532-ben a Kőszeg felé vonuló szultáni sereg előtt meghódolt, miután a törökök átkeltek az ottani Rába-hídon, s a környék bemene-kült lakossága nem tartotta megvédhetőnek. A kastély 1555-ben a dunántúli erődített helyek között szerepel. 1564-ben Bocskay György királyi titkár arról értesítette Batthyány Kristófot, hogy lakodalmát nem a birtokában levő, Zala megyei Gétyén tartja, hanem a biztonságosabb hídvégi *castellumban*. Az 1576-ban leveleit „ex Castello Hidwegh” keltező Polányi Sebestyén személyében családja kihalt. Birtokaik egy ideig a leányági leszármazott Tarnóczy Farkas és pölöskei Eördögh Ferenc kezében voltak, a század végén azonban királyi adományként már szentjakabi Pethő János ült bennük. Győr 1594-ben történt eleste után a Rába mentén kialakított új végvárvonalba került, Kanizsa 1600-ban történt eleste után pedig Batthyány II. Ferenc 25 lovast és 50 gyalogost javasolt bele őrségül. A Haditanács 1601-ben ezt jóváhagyta.

1605-ben Bocskai dunántúli serege ostromolta, amely alól Batthyány Ferenc és Zrínyi György hada mentette fel.

A birtokért még hosszú ideig pereskedtek a Polányiak a Szentjakabi Pethőkkel. 1605-ben Polányi János a „Castellum Hídvég”-hez tartozó földek elfoglalásától tiltotta őket, bár 1610-ben Thurzó György nádor helytartói jogánál fogva megerősítette a Pethő családot Hídvég mezőváros és az akkor már elpusztult kastély birtokában. A kastély Bocskai hadainak dunántúli hadjárata idején, 1605-ben pusztult el, s Thurzó György nádor 1610-ben kelt oklevele is pusztá kastélyként említi. Az 1630-as évekig leányági örökösként része volt a Tarródyak, Geréczyek, Hídvégi Horváthok és Nádasdyak nemesi ágának. 1636-ban III. Ferdinánd király nevében Esterházy Miklós nádor újból megerősítette őket, a Polányi rokonság azonban ez ellen is tiltakozott.

1656-ban szentjakabi Pethő György arra kérte Batthyány I. Ádámot, hogy miután emberei az ő szentjakabi erdejének javát kivágták a környéki kastély építéséhez, kerületi generálisként engedje meg, „had epithessem megh en is vele az mi pusztá Hidveghi Castelunkat”. 1663-ban Pethő János írja, hogy „az mit en az Castelon éeppettem, harmincz keth forintnal többet keöltöttem”, az tehát 1656 és 1663 között épült újjá. Ugyanabban az évben a rendbe tett kastélyt adósságaik fejében a Nádasdyoknak adták zálogba. Az 1668-ban elhunyt Pethő György személyében családjának férfiága kihalt. A kastély a Nádasdyak kezén maradt. További sorsa és pusztulásának ideje, körülményei még ismeretlenek.

Helyére: Vas m. 1982, 523; HORVÁTH Tibor Antal, Vasvármegye régészeti leletei és lelőhelyei. Közli Kis Gábor, *Vasi Szemle*, XLI(1987), 419–420. – Középkori eredetére: KOPPÁNY 1999, 154. – 1502: DL 58.212. – 1518: ERDÉLYI Gabriella, *Egy kolostorper története*, Budapest, 2005, 91–106, 219–224. – 1532: *Török történetírók* I., 354. és II. 207. – 1463: HO IV., 407. – 1474–1488: Festetics-levéltár, Scr. II. fasc. M. no. 259., valamint uo., fasc. K. no. 78–81. és DL 93.584. – 1555: TAKÁTS 1915, II., 57. – 1564: Batthyány-levéltár, Miss. no. 6855. – 1576: Bejczy-levéltár, 1576. no. 2–3. – A Polányi család hídvégi ágának kihaltára: NRA Fasc. 972. no. 13.; a leányági örökösökre: Sallér-levéltár, Fasc. 24. no. 3. – 1594: PÁLFFY 1999, 215. – 1600: Batthyány-levéltár, Memorabilia, No. 237. – 1601: ÖStA. KA. Akten Exp. No. 149. f. 2–4. A két utóbbi adatot Pálffy Géznak köszönöm. – 1605: a kastély pusztulására BOROVSKY 1898, 199. és V. KOVÁCS Sándor, *Könyvek és könyvjegyzékek a XVI. századból*, *Magyar Könyvszemle*, 1975,

68. – 1605: Festetics-levéltár, P. 237. Vegyes iratok VII. 16. cs. p. 65. – 1610: Sallér-levéltár, Fasc. 24. no. 3. és NRA Fasc. 972. no. 13. – 1636: Sallér-levéltár, Fasc. 22. no. 10. és Fasc. 24. no. 10. – III. Ferdinánd adománylevele: uo., no. 12. és 18. – 1639: uo., no. 14. – 1656: Batthyány-levéltár, Miss. no. 36.611. – 1663: uo., no. 36.618. – 1668: Sallér-levéltár, Fasc. 24. no. 29. – Az a feltételezés, amely szerint a jelenlegi Chernel-Seebach-kastély helyén állott volna, valószínűleg tévedés: *Kastélylexikon* 5., 192.

50. IKERVÁR, Vas vm.

Középkori eredetű, eredetileg a Kanizsai család sárvári uradalmához tartozó kastély volt. Az 1532-ben Kőszeg felé vonuló szultáni had elől őrsége megfutott. A század végén, Győr elestét követően 1595-ben Nádasdy Ferenc javasolta a Rába menti új végvárvonalba történő bevonását és őrséggel való ellátását. 1600-ban, Kanizsa eleste után pedig Batthyány II. Ferenc a Rába vonalának megerősítésére tett javaslatában megjegyezte, hogy Ikervárra a sárvári őrségből kell elegendő lovast és gyalogost rendelni.

A Nádasdy-uradalmak 1639-ben felvett urbáriuma említi a „Palánkon belől az Kastély szeren” levőket. Eszerint a települést palánk övezte, azon belül helyezkedett el a „Kastély szer” magával a Nádasdy-birtokban levő kastéllyal Ezt megelőző és ezt követő története egyelőre még ismeretlen. A 18. században maga a település Viczay-, később Draskovich-birtok volt. Kastélyt csak a 19. század folyamán emlitenek benne. Fényes szerint 1836-ban Batthyány Borbála grófnőé, 1861-ben és 1865-ben Batthyány Lajos gróf özvegyéé volt. Mindhárom alkalommal szerepel „ritka szépségű angol kertje”. A ma is álló, historizáló stílusú kastélyt 1847-ben Batthyány Lajos gróf építtette a korábban említett, valószínűleg barokk épület helyére.

Középkori eredetűre és az 1532. évi adat: KOPPÁNY 1999, 156. – 1595: PÁLFFY 1999, 215. – 1600: Batthyány-levéltár, Memorabilia, No. 237. – 1639: *Forráskiadványok*, XI. 4., 93. – A 18. századra: KORABINSZKY, 260. – 1836: FÉNYES I., 405. – 1851: FÉNYES II., 131. – 1865: FÉNYES I., 152. – 1847: GENTHON 1959, 141. – *Kastélylexikon* 5., 81.

51. IVÁNEGERSZEG, Vas vm. (Vasegerszeg)

A település északi szélén levő „Kastél alla” dűlő-név jelezheti esetleges helyét, a mai Marku-

sovszky-kastély ugyanis, amely a falu délnyugati szélén áll, 1820 körüli klasszicista kúria.

1610-ben Inhoffer János és neje, Sibrik Anna 1000 aranydukátot és 700 tallért vett fel Eörsy Péter esztergomi alkapitány fiától, Benedektől, az akkor már álló ivánegerszegi kastély megszerzésére. A vásárlás megvalósulására utal, hogy a kastély 1620-ban Sibrik Annáé volt, aki arról tett panaszt Kisfaludy Balázs alispán előtt, hogy Szeles-tyey Sándor felfegyverzett jobbágyaival „fel verte” az ő egerszegi kastélyát és kirabolta. 1630-ban a kastélyban vett fel a család Sibrik Anna bátyjának, az ifjabb Osvátnak és fiának, Péternek a temetésére 300 magyar forintot Pölöskei Eördög Simon-tól és feleségétől, Bakóczai Orsolyától. Az összegért a kastélyt köthették le nekik: 1639-ben Bakóczai Orsolya végrendekezett felőle és második férjére, Perneszy Ferencre hagyta. Ettől kezdve volt a Perneszyek kezén. Az 1630-as adatból feltételezhetően arra lehet következtetni, hogy a kastély eredetileg a Sibrik családé volt, s talán ők is építtették 1610 előtt. 1653-ban Perneszy Ferenc gyermekei, 1665-ben unokái osztozkodtak a kastély birtokán. Az előbbi alkalommal „Castellum Iván, aliter Kastelios Egerszegh” néven említik.

1696-ban Perneszy Anna Julianna és férje, Babócsay Ferenc veszprémi főkapitány birtokolta. Ekkor és már korábban, 1690-ben is Babócsay végrendeletében azért hagyta feleségére, mert együtt építtették. A kastély ezek szerint 1690 előtt újjáépült. Későbbi sorsa ismeretlen, feltételezhetően a kuruc időkben pusztult el.

1820 körül: GENTHON 1959; C. C. HARRACH-KISS 1983, 474. – A kastély feltételezhető helyére: Vas m. 1982, 214–215. – 1610: NRA Fasc. 609. no. 21. – 1620: Batthyány-levéltár, Miss. no. 40.047. – 1630: Tallián-levéltár; 2. cs. 1630. f. 1. – 1639: NRA Fasc. 20. no. 43. – 1653: uo., 3. cs. 1653. f. 3. – 1665: uo., 3. cs. 1663. f. 1–10. – 1690–1696: Festetics-levéltár, P. 237. VII. 16. cs.

52. IZSÁKFALVA, Vas vm. (Celldömölk – Izsákfa)

Elpusztult, középkori eredetű kastély. Helye a településtől délre, a Jánosháza felé vezető országút nyugati oldalán, a temetővel szemben emelkedő Pincédomb. A bozóttal sűrűn benőtt alacsony dombhátat földsánc és azon belül széles árok veszi körül. Nevét a dömölki apátság a 20. századig ott levő, ma már elpusztult pincéjéről nyerte, amely feltételezhetően az egykori kastély része lehetett.

A kastély építtetője az a Gorbai vagy Gorbovai Márk deák volt, aki a falut második felesége, Hosszútóty Krisztina kezével kapta meg a középkor végének éveiben. Építésének ideje nem ismert, de a 16. század első negyedében történhetett. Az 1542-ben először említett „Castellum Izsákfalva” ekkor került vissza Hosszútóty Krisztina és gyermekei birtokába, mert Márk deák halála után a rokon Devecseri Choron család tette rá a kezét, sőt I. Ferdinándtól királyi adományt is szerzett. Hosszútóty Krisztina 1546-ban török fogságba esett. A kastély és az ahhoz tartozó birtok az ő kiskorú fiainak, Márk Miklósnak és Jánosnak az öröksége volt, amelyet nagykorúságukig nagybátyjuk és egyben gyámjuk, Devecseri Choron András kezelt. Tőle, illetve fiától, Choron Jánostól csak a század végén jutott vissza néhai Márk János hasonló nevű fiához. 1595-ben a fiúörökös nélküli ifjabb Márk János is meghalt.

Ebben az évben, Győr és Pápa várainak török kézre kerülése új helyzetet teremtett, ezért a bécsi Haditanács, Nádasdy Ferenc javaslatára, a lebontandó kastélyok közé sorolta, Pápa 1597-ben és Győr 1598-ban történt visszafoglalása azonban a javaslat megvalósítását meghiúsította.

A kastélyt Márk János halála után Choron Margit – az említett András unokája és Nádasdy Kristóf özvegye – foglalta el, a rokonság tiltakozása ellenére. Az a Kerecsényi Bálint, akit az 1618. évi országgyűlés az izsákfalvi kastély elfoglalása miatt idézett törvény elé, az ő familiárisa lehetett. Az ebből keletkezett hosszú pereskedés ellenére Choron Margit fiai, az ifjabb Nádasdy Tamás és László kezében maradt, az utóbbi szintén László nevű fia 1626-ban bekövetkezett haláláig. Akkor Esterházy Miklós nádor és királyi helytartó adományaképpen felét a Márk-örökös Dömölky család, felét Angyal György, a nádor szervitora kapta meg. 1649-ben még mindig a Dömölkyeké és Angyal György gyermekeié. 1664-ben a szentgotthárdi csatatérről visszavonuló török had a faluval együtt pusztította el. 1730 körül Izsákfát „egy szétrombolt kastélyépület maradványaival” említi Bél Mátyás.

Az egykori kastély helyének meghatározását Dénes József régésznek köszönöm. – Gorbai, másképpen gorbovai Márk személyére 1475-ben, amikor első feleségével, Rumi Orsolyával szerepel: NAGY 1865, 9., 818–820; 1483-ban: MOL DL 49.972. – Hosszútóty Krisztinával kötött második házasságának időpontja nem ismert. – 1542: Festetics-levéltár, P. 237. VII. 16. cs. p. 53. – 1475: NAGY 1865, 9., 818–820. – 1546: *Egyház-történeti emlékek*, IV., 471. – 1561-ben Márk János már

néhai, özvegye, Uky Orsolya ebben az évben már Kalauz Péter után harmadik férje, csabi Bazsó András özvegye: PRT, XII. A., 1912, 412, 1. jegyzet. – 1595: Batthyány-levéltár, Maj. Lad. 36. no. 1. és PÁLFFY 1999, 216. – A kastélyt elfoglaló Choron Margit és fiai birtoklására: TÓTH 1989, 11–12, 28. – 1618: NAGY 1865, 8., 208. – 1626: Bezerédj cs. kámi lt. 9. cs. IX. 24. – A Dömölkyek 1649. évi birtoklására: Véghely-gyűjt. 2. cs. Dömölky család f. 2–5. – 1664: KORABINSZKY, 263–264. és VÁLYI II., 224. – 1730 k.: *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 460.

53. IZSAKÓC, Zala vm. (Izakovc, H.)

Elpusztult kastély, amelyet a 16. században, közelebről ismeretlen időpontban az Alsóindvai Bánffy család építtetett Alsóindva várának uradalmában. Zala megye délnyugati sarkában, Belatinc közelében feküdt.

1596-ban Malakóczy Miklós, a Kanizsához tartozó Bajcsa és Keresztúr végvárainak kapitánya vette zálogba a hozzá tartozó csernekszegi jószágokkal együtt. 1611-ben „ex Castello nostro Isakocz” kelt Alsóindvai Bánffy Kristófnak a pozsonyi kamarához intézett folyamodványa. 1614-ben ugyanő feleségének, Draskovich Ilonának kötötte le csernekszegi uradalmát „Izsakóczy Kastelliunkal”, a tőle felvett 20 000 forint fejében. 1646-ban még mindig Draskovich Ilona kezén volt. További sorsa ismeretlen.

Helyére: CSÁNKI III., 64. – 1596: Döry-levéltár, 1646. f. 1–4. – 1611: Acta div. fam. 3. cs. 5. téka, f. 26. – 1614: uo., f. 27. – 1649: azonos az 1596-os adat forrásával.

54. JÁNOSHÁZA, Vas vm.

Jelenleg is álló, késő középkori eredetű, mai formájában barokk és 20. századi átépítésű reneszánsz kastély, bástyás fallal körülvéve, a település északi szélén.

1510-ben kapott királyi engedélyt Erdődy Péter, hogy a Jánosháza birtokán levő kőházát, amelyet ő építtetett, kastély módra fallal és árokkal erősíttesse meg. Az építkezés megtörténtét későbbi iratok és a helyszínen 1979-ben megkezdett kutatás egyaránt igazolta. A falu a 14. század végétől a Veszprém megyei Somlyó várának uradalmába tartozott, Erdődy kezére pedig nagybátyjától, Bakócz Tamástól került.

1546-ban Somlyó várát és uradalmát Erdődy Péter Devecseri Choron Andrásnak adta zálogba. 1558-ban az utóbbi fia, Choron János véglegesen

44 | Jánosháza, Vas m.

Távlati kép és alaprajz a kutató M. Kozák Éva nyomán (*Lapidarium Hungaricum* 5., 328, 622. ábra)

megvásárolta. „Castellum Janoshaza” ettől kezdve szerepel a Choron család irataiban, 1569-ben, 1572-ben és 1586-ban.

Choron János 1584-ben kelt végrendelete szerint a Somlyó várához tartozó Jánosháza nevű *fortalitiumot* ő építtette újjá. Fiúutóda nem lévén, birtokait királyi engedéllyel leányai, Choron Anna, előbb Balassa István, később Liszthy István és Choron Margit, Nádasdy Kristóf felesége és az ő leszármazottai örökölték. Ennek nyomán a 17. század elejére leányágon a Balassa, a Liszthy és a Nádasdy családok mellett részbirtokos lett a Kaszaházi Joó, a Koháry, a Czobor, a Gersei Pethő, a Telekesi Török, a Chernel, a Viczay, a Rátky, az Ipolykéri Kéry és a Lippay család is. A kastély fenntartását az örökösökből alakult birtokosközösség választott képviselője végezte. Ezt a tisztséget a 16–17. század fordulóján Choron Margit és Nádasdy Kristóf fia, ifjabb Nádasdy Tamás látta el.

Pápa és Győr török kézre kerülése után, 1596-ban Nádasdy Ferenc javaslatára a Haditanács a lebontandó erősségek közé sorolta. Ennek elle-

nére Nádasdy ifjabb Tamás 1596-ban a kastély rendbetételéhez királyi segítséget kért, arra való tekintettel, hogy Jánosháza a török végek közepébe esik. 1603 körül rövid ideig Megyery Imre és felesége, Viczay Magdolna kezében volt zálogbirtokként. 1608-ban Pölöskei Ördög György özvegye, Csemethey Katalin, valamint Batthyányi Farkas panaszára Vas vármegye azzal a feladattal küldte Kisfaludy Balázs alispánt küldöttség élén Nádasdy Tamáshoz, hogy a Somlyó várában és Jánosháza *castellumban* birtokolt részjóságait visszaszerezze. Az erről szóló adat alapján nem tudható, hogy a Csemethey–Batthyányi rokonság hogyan és milyen joggal került az itteni birtokokba.

1609-ben Nádasdy Tamás az örökösök közötti osztozkodás alkalmával azt vallotta, hogy az előző évben ő építtette újjá az egész kastélyt. Ekkor az osztozásban a boltozott kaputorony a felette levő „ház”, a kapuhoz csatlakozó darabonház és rabok háza, a kaputól jobbra a keleti sarokbástyaig húzódó emeletes épület szerepel, valamint a középen emelkedő főépületben torony órával és haranggal, a torony alatti nagy pincével, az első emeleten egy szoba és egy kamra, a második emeleten pedig egy kályhás szoba. A külső falak és a négy sarokbástya újjáépített állapotban voltak. Nádasdy a külső sánc tetején is újjáépíttette a palánkot, valamint az azon kívül elterülő és az elmúlt háborús események során leégett majorságot is.

A kastélyban a birtokosközösség tagjai ritkán, esetleg csak átutazóban tartózkodtak, ahogyan arról 17. századi „in – vagy – ex Castello Janoshaza” keltezésű leveleik tudósítanak. A birtokkezelői tisztségben Nádasdy Tamást László öccse, őt 1626-ban bekövetkezett haláláig ugyancsak László nevű fia követte. 1638-ban a Balassa és a Lippay-részt Lippay Gáspár, a Liszthy-javakat 1640-ben Liszthy János, a Czobor-részt és tovább öröklődő töredékeit 1641-ben Kéry János képviselte. A részbirtokosok javaikat egymásnak is zálogba adták, 1647-ben a Telekesi Törököknek, 1667-ben pedig valamennyien Zichy Istvánnak. 1689-ben az uradalom legnagyobb része még mindig Zichy kezében volt.

A sok birtokügylet során 1648-ból maradt fenn újabb, a kastély részeit taglaló irat. Ebben ismét említik a kaputornyot, emeletén a szenes-vagy fűtőházat, a mellette kelet felé húzódó emeletes épület boltozott és kályhás szobáit, alsó konyháját és kamráját, a délkeleti sarkon álló gerendás bástyát. 1665-ben újabb osztozás alkalmával szerepel a nyugati külső falhoz támasz-

kodó, részben kőből, részben fából épített szárny alsó és felső helyiségsora. Az előző alkalommal a Telekesi Török, az utóbbinál a Lippay–Kéry-örökség volt a téma. 1676-ban a Chernel-rész osztozásában említik az „eöreg Palota”-t, a torony felső szobáját, az alatt levő pincét és a kapuközt, az utóbbi mellett szintén pincével. A birtokos közösség 1682-ben készült nagy összeírása a vár előtti majorságról és az alatta levő halastóról beszél, valamint arról, hogy a porkolábok és a hajdúk közösen fizetik. Végül a Chernelnek 1698-ból származó birtokösszeírása elmondja, hogy a híd, a kapu és a kapuköz, a tömlőc és a kút közös, az ő kastélyrészük pedig a Rátkyak és a Viczayak részei között vannak, s az a közös konyhából, az ahhoz tartozó kamra felől, valamint három szobából áll.

A fentiekből rekonstruálható, a főépületből és a külső falak mentén három oldalról, a déli és egyben bejárati oldalon, valamint a nyugat és kelet felől emelkedő, emeletes szárnyakból álló kastély már a 17. század közepén rossz műszaki állapotban volt. Az 1648-as osztozás a Chernel- és a Viczay-részen említ építtetni való helyiségeket. 1689-ben Zichy Istvánné Károlyi Kata arról panaszkodott, hogy amikor hosszú idővel azelőtt átvették a kastélyt, azon sok építeni való volt. 1692-ben a Chernel-részt majdnem egészen elpusztultként említik, ugyanaz 1698-ban félig újjaépített volt. 1703-ban „mind külső, mind belső épületei, ugymint az kapuköz hídjával együtt, mind falai és fedele, oly romlásban vagynak, hogy egy ép hajlék avagy bolt sincsen benne”. A Viczay családot illető kastélyrész 1721-ben is „puszta alappalattal” volt.

Közben, 1685 tavaszán a dunántúli végvárakkal együtt a jánosházi kastélyt is császári sereg szállta meg, Spinola ezredes fegyveres erővel foglalta el.

A tönkrement kastélyt és a kuruc időkben elpusztult uradalmat a fenti évben, 1721-ben kezdte összevásárolni a számtalan tagból álló birtokos közösségtől a Balassa-örökösök közé tartozó Illésházy Miklós. Először a Chernel-, a Kéry- és a Viczay-részt – az utóbbit már az azt bérlő Meskó Ádámtól –, átadva őket Anna leányának, Erdődy Györgynek. Erdődyék azután 1748-ig a többi részbirtokot is megvásárolták. Két évszázadnál hosszabb idő után így került újra a kastély az Erdődy család birtokába.

Erdődyné Illésházy Anna 1748 és 1765 között újjaépíttette Jánosháza kastélyát, amely ennek ellenére 1777-ben ismét leromlott állapotban volt. Az utóbbi alkalommal készült összeírás csak a főépületről és a ma is meglevő, nyugati

konyháról szól. A 17. századi leírásokból megismert, a külső falak mellé épített háromemeletes szárnyat eszerint a barokk átalakítás során bontották le. 1777-re a külső falak és a bástyák is nagyrészt leomlottak, a kastélyt „a marha is környéskörül járhatja”. A főépületet ezután sokáig magtárnak használták. 1935-ben alakították ismét lakóépületté, nagyjából mai formájában.

Az 1979 és 1986 között végzett régészeti és falkutatás részletes eredményei (M. Kozák Éva, OMF) rövid összefoglalás kivételével ma még közöletlenek (44. kép). Az előzetes jelentések szerint helyén valóban 14. századi udvarház állt, erős kőfallal és azon kívül kettős árokkal körülvéve. Ez lehetett a falunak nevet adó Varsányi Agmand fia, János háza. Helyére építtette a 15. század folyamán a jelenlegi főépület keleti részét, déli oldalának közepe előtt toronnyal Erdődy Péter. Ezt a házat vetette körül 1510 után a királytól kapott engedély alapján fallal és *castellumot* építtetett belőle. 1558 után már Choron János bővítette nyugati irányba, felépíttette négy sarokbástyáját, amelyet azután árokkal a külső sánccal, annak tetőjén pedig palánkkal vetetett körül. A körítőfalak belső oldalára a 17. század folyamán a sok örökös új és új osztzkodása nyomán került az a három melléksárny, amely az adatok szerint ugyancsak emeletes volt. Közülük az egykori kaputorony, az attól keletre, a déli fal mentén és a keleti oldalon levők alapfalai kerültek elő az ásátás során, a nyugatiból viszont megmaradt a később külső konyhaként használt, földszintes épület.

A 20. század második felében részben óvodának és iskolának, részben irodáknak használt épület jelenleg üresen áll.

GENTHON 1959, 144; Vas m. 1982, 341; C. HARRACH–KISS 1983, 149–151; *Műemlékjegyzék II.*, 1152. – Történetére KOZÁRY Károly, A jánosházi gróf Erdődy-birtok és vár rövid története, *Dunántúli Szemle*, VII(1940), 61–77, valamint KÁROLYI Antal, A jánosházi Erdődy-kastély, *Vasi Szemle*, XXVI(1972), 437–443. téves adatokkal és azokból levont téves következtetésekkel. – Középkori eredetére: KOPPÁNY 1999, 158. – Somlyó vára és uradalma 1507-ben már Erdődy Péter kezében volt: Galgóczi Erdődy-levéltár, Lad. 53. fasc. 5. no. 9., véglegesen azonban csak Bakócz 1517-ben tett vagyoni rendelkezése alapján kapta meg: DL 89.092. – 1510: Galgóczi Erdődy-levéltár, Lad. 53. fasc. 5. no. 14. Minderre legújabbán ERDÉLYI Gabriella, *Egy kolostorper története*, Budapest, 2005, 38, 93, 181–187. – 1546: NRA Fasc. 22. no. 67. és Lippay-levéltár, Capsa 21. fasc. 2. p. 32–34., valamint LUKCSICS Pál, A vásárhelyi apácák története, Veszprém, 1923, 79. reg. – 1558: Illésházy-levéltár, Lad. 18. fasc. 6.

no. 3. és Lippay-levéltár, Capsa 17. f. 1. – 1569: Békássy-levéltár, 3. cs. 1569. f. 1. – 1572: Lippay-levéltár, Capsa 17. f. 100. – 1586: Véghely-gyűjt. 1. cs. Choron család. – 1584: Illésházy-levéltár, Lad. 18. fasc. 2. f. 1. foliázatlan. – 1595: PÁLFFY 1999, 215. – 1596: Békássy-levéltár, 6. cs. 1596. f. 5. – 1603: Lippay-levéltár, Capsa 17. p. 54. – 1608: TÓTH 1992, 1083. – 1609: KOZÁRY, i. m., 67. – 1596–1613: REIZNER János, A gróf Esterházy-család pápai levéltára, *Történelmi Tár*, 1893, 614. – 1638–1667: Illésházy-levéltár, Lad. 18. fasc. 6. no. 17–19.; Zichy-levéltár, Fasc. 31 et I. no. 30.; Fasc. 38 et A. no. 1. – 1689: Illésházy-levéltár, Lad. 18. fasc. 6. no. 21 és 23. – 1648: uo., no. 43. – 1665: Lippay-levéltár, Capsa 7. fasc. 1. f. 32 és f. 160. – 1676: Illésházy-levéltár, Lad. 18. fasc. 6. no. 57. – 1682: uo., no. 30. – 1698: uo., no. 58. – 1689: Zichy-levéltár, Fasc. 38 et A. no. 4. – 1692: Véghely-gyűjt. Chernel család f. 7–8. – 1698: Illésházy-levéltár, Lad. 18. fasc. 6. no. 58. – 1703: KOZÁRY, i. m., 70. – 1721: Illésházy-levéltár, Lad. 18. fasc. 6. no. 55. – 1685: Batthyány-levéltár, Miss. no. 37.257. – Illésházy vásárlásaira: Festetics-levéltár, P. 237. Vegyes iratok VII. 16. cs. p. 14–15. és Illésházy-levéltár, Lad. 18. fasc. 6. no. 57., valamint KOZÁRY, i. m., 70–71. – Az 1777. évi állapotra uo., 75. – 1935: uo. – Az 1978 és 1986 között folytatott ásatásra és falkutatásra az azt vezető M. KOZÁK Éva előzetes jelentései: *Régészeti Füzetek*, Ser. 1. No. 33. (1980), 105–106; No. 34. (1981), 102; No. 35. (1982), 118–119; No. 36. (1983), 102–103; No. 37. (1984), 113–114; No. 38. (1985), 102; No. 39. (1986), 92–93. és No. 40. (1987), 101, valamint MEZŐSINÉ KOZÁK Éva, A jánosházi kastély a XVI–XVII. században, in *A reneszánsz Magyarországon*, tudományos tanácskozás, Sárospatak, Rákóczi Múzeum, 1991. október 2–4. Az előadások rövid tartalmi kivonatai; gépelt és sokszorosított, kézirat kiadvány, 26–28, periodizált alaprajzzal és Uő, A jánosházi középkori udvarház, in *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*, szerk. BARDOLY István–LÁSZLÓ Csaba, Budapest, 1998, 175–186 (Művészettörténet–Műemlékvédelem, X.). – *Kastélylexikon* 5., 98–101.)

55. JOBBÁGYI, Vas vm.

(Jabing, A., Siget an der Wart része)

Elpusztult kastély. A falut, amely eredetileg Monyorókerék várához tartozott, 1556-ban Erdődy Péter a zágrábi káptalan előtt 500 forintért adta zálogba monyorókeréki várnagyának, „Gayger Nemeth György”-nek és feleségének, Vértessy Borbálának, aki Erdődy unokatestvére volt. 1575-ben a monyorókeréki vár és uradalmának akkori ura, Zrínyi György további jobbágyi és újfalusi birtokrészeket adott át néhai „Gayger” György hűséges szolgálataiért özvegyének, aki akkor

már Dánielffy Péter felesége volt. Egy évvel később, 1576-ban, amikor az özvegyet és fiait, Gaiger Jánost és Györgyöt az újonnan kapott birtokba iktatta a zágrábi káptalan, azt írták, hogy a Jobbágyiban álló „Curia nobilitaris In Modum fortalitii extructa”-hoz kapták. A kastély építetője eszerint az apa, idősebb Gaiger György volt, az építkezés pedig 1556 és 1575 között zajlott.

1590-ben Zrínyi György visszaperelte Jobbágyit és Újfalut a Gaiger családtól, az akkor „domus et curia nobilitaris”-nak nevezett épület azonban a két faluval együtt még az 1600-as évek végén is az ő kezükben volt. A 17. század elején Monyorókerék vára és uradalma visszakerült az Erdődyek kezére. 1613-ban ifjabb Erdődy Péter a falu birtokát véglegesen annak a Gaiger Jánosnak és Györgynek adományozta, akik 1595-ben címeres nemeslevelet kaptak. A kastély további sorsa egyelőre ismeretlen.

1556: Vöröskői Erdődy-levéltár, Ser. A. fasc. 1. f. 11–13. – 1575–1576: Kisebbségi családok-levéltár, 19. cs. Gaiger család, foliázatlan. – 1590–1670: uo. – 1595–1613: SZILAHY 1998, 46.

56. KÁNYAFÖLDE, Zala vm. (Kányavár)

Elpusztult, középkori eredetű kastély. A mai falu földrajzi nevei közötti kastélyra vagy várra utaló név nem található.

A 15. századtól a Kerecsényi család birtokában levő településen 1516-ban említik először kastélyukat, amely 1523-ban várként szerepel. Építtetője Kerecsényi György személyében kereshető, aki esztergomi primási kincstartóként Bakócz Tamás érsek bizalmi embere volt.

1526 után Pál nevű fia annak fejében, hogy a Ferdinánd-párti Pekry Lajos fogságából kiváltották, nővérének, Katalinnak és férjének, Hássági Dénesnek kötötte le a kastélyt. Csak 1548-ban váltotta vissza Pál fia, Mihály, Nádasdy Tamás albánja, majd a század közepétől alnádora. 1535–1536-ban ismét várként említették. Kerecsényi Mihály öccse László, szigetvári és később gyulai főkapitány 1566 januárjában az akkor újból várnak nevezett kastélyban tartotta esküvőjét Frangepán Katalinnal. 1569-től a harmadik testvér, András révén veje, Gersei Pethő Pál szerzett részeket a kastély birtokából, amelyből azután még 1585-ben is tartó családi pereskedés támadt.

A 16. század második felétől egyre sűrűbben szerepel a forrásokban Kányavár néven, mint 1576-ban, amikor az ott őrzött török foglyok ke-

rítették hatalmukba, és a Kerecsényiek csak Alsólindvai Bánffy László hadainak segítségével tudták visszaszerezni. 1588-ban Kerecsényi Mihály özvegye a török támadások veszélyének kitett Kányaföldét és birtokait Rábán túli falvakért cserélte el a királlyal. Maga az ettől kezdve Kányavár néven említett kastély az 1570 körül szervezett kanizsai főkapitányság végvárai közé került. Őrsége eleinte 35 gyalogosból és 10 lovasból állt. Kanizsa 1600-ban történt eleste után az azzal szemben kialakított végvár vonal része maradt a 17. század végéig. Több alkalommal, így 1637-ben is sikerrel vert vissza török ostromot. 1646-ban Zala vármegye rendkívüli adót vetett ki Kányavár és Kiskomár erősítésére. Kanizsát 1690-ben foglalták vissza a töröktől, s ezt követően számolták fel a dél-dunántúli végvárakat, Kányavárral együtt.

1516–1523: HOLUB 1929, III. 357. – Középkori voltára: KOPPÁNY 1999, 162. – 1526 utánra KOSUTÁNY Ignác, A kányaföldi Kerecsényiek a XVI. században, *Századok*, XVI(1882), 457. – 1535–1536: BILKEI 1999, No. 118, 135. – 1566: VERESS Endre, *Gyula város oklevéltára*, Budapest, 1938, 594. – 1569: Festetics-levéltár, P. 237. Vegyes iratok VII. 16. cs. p. 56. – 1585: uo. – 1600 után: Batthyány-levéltár, I. Ádám iratai, 1. cs. f. 59–60. és 4. cs. p. 76–77. – 1637: Batthyány-levéltár, Miss. no. 1857. – 1646: TURBULY 1996, 1492, 1800, 1823.

57. KEHIDA, Zala vm.

Elpusztult kastély, amely a jelenlegi, dombon álló Deák-kúria helyén állhatott. Az Árpád-kortól ismert falu a 14. század elejétől Kanizsai-birtok volt. 1523-ban királyi hozzájárulással Kanizsai László adományozta hűséges szolgálataiért Hássági Dénesnek, aki itt udvarházat építtetett. Özvegyének kúriáját 1541-ben Alsólindvai Bánffy István foglaltatta el familiárisaival, és kirabol-tatta. Ez és a hasonló esetek, valamint a század közepére erősödő török veszély hatására erősíthették, építették kastéllá. 1569-ben birtokosát, Hássági Imrét fej- és jószágvesztésre ítélték Mezölaki Ferenc zalavári apát végrendeletének meghamisítása és javainak kifosztása miatt. A *castellumot* és tartozékait a pozsonyi Magyar Kamara ekkor íratta össze. A latin szöveg szerint benne állt a plébániatemplom is, mint ahogyan ma is ott áll a Deák-kúria mellett a templom. A kúria 1997 és 2001 között több részletben történt, csupán részleges régészeti feltárása és fal-kutatása során megállapítható volt, hogy legré-

gíbb része egy valószínűleg kétosztagú, késő középkori-kora újkori köépület, amely az 1541-ben említett Hássági-kúriával azonosítható.

Az elköbzött „castellum seu fortalitium” ezt követően a Kanizsa központtal újonnan szervezett dél-dunántúli végházak közé került, de 1588-ban a török a közeli Rajk, Fityóháza és Sza-cerlak kastélyokkal együtt elpusztította.

1232–1523: HOLUB 1929, III., 375. – 1541: PRT VII., 123, 4. jegyzet. – 1569: – PRT VII., 174–188. és *Forráskiad-ványok*, XI., 109. – 1997–2001: KOPPÁNY András–THÜRY László, Kehida, Deák-kúria. Összefoglaló jelentések a 2001. év helyszíni műemléki kutatásairól, összeáll. Juan CABELLO, *Műemlékvédelmi Szemle, A Kulturális Örökség-védelmi Hivatal tájékoztatója*, 2002/2, 49–50. – 1588: TAKÁTS 1915, II., 64.

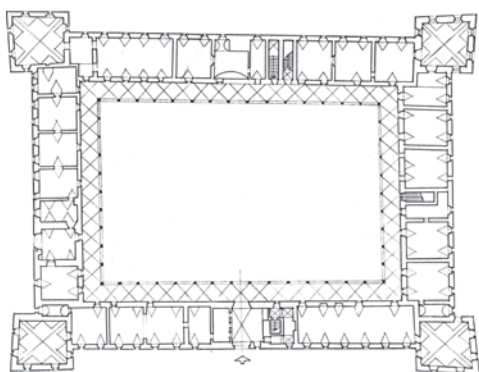
58. KERESZTÚR, Sopron vm. (Sopronkeresztúr, Deutschkreuz, A.)

Jelenleg is álló, emeletes késő reneszánsz kastély, négy sarkán bástyával és belső, árkádos udvarral, kívül három oldalról magas földsáncsal kerítve, bejárata előtt a 20. század közepén lebontott, egykori belső majorság helyével.

Középkori vár helyére épült, amely a Kanizsai-aké volt, és amelyről 1492-től maradtak adatok. A 16. század első felében Kanizsai Orsolya kezével került Nádasdy Tamáshoz, aki 1554 és 1561 között kastéllá építtette át. Az építkezésről az uradalmi tisztségviselők, főleg a Nádasdy Tamás valamennyi építkezését szervező Sennyey Ferencnek, a birtokos család vezető provizorának levelei tudósítanak. Ezekből az 1554-ben folyó téglakészítéstől és -égetéstől az 1555-es alapozási munkákon keresztül az 1561 nyarán történt befejezésig szinte évről évre felvázolható az új kastély építésének menete. A részt vevő mesterekbek közül Ferenc, András és Gulielmo nevű kőműveseket említik, akik legényeikkel együtt Bécsből hozott, olasz vállalkozó mesterek lehettek. Rajtuk kívül szerepel még sárvári Márton és lövői János uradalmi ács, asztalgyártó János, valamint nevük említése nélkül kőfaragók, kovácsok, lakatosok, a záratokat és az ajtókat, ablakok pántjait készítő kalugyerek – feltételezhetően újkeresztény mesterek –, tetőfedők, asztalosok, üvegesek és már 1558-ban az olasz kertész, aki a készülő kertben a fákat ültette.

Az átalakított épületről 1597-ből maradt rövid, még írásban történő rekonstrukcióra sem alkalmas összeírás. Az abból kialakítható kép sze-

45 | Keresztúr (Sopronkeresztúr, Deutschkreuz, A.), Sopron m.

A felvonóhidas, kettős kapu képe (FREY 1929, 98) és földszinti alaprajz (SCHÖBEL–STEINER 2005, XX.)

rint – amely nem azonosítható a jelenlegi kastéllyal – rendkívül elhanyagolt állapotú, hiányos tetejű építmény volt, felvonóhidas kapuval, kapuja felett toronnyal, belső udvarral és mintegy negyven megnevezett helyiséggel. Az összeírás bástyákat is említ. Az udvar leírásánál felsorolt, kőből faragott és folyosóra való orsók tanúsága szerint feltételezhetően bábos korlátú udvari árkádsora volt.

1605 nyarán, amikor Bocskai hadai átléptek a Dunántúlra, egy Sopronból kivonuló császári seregetest agyúkkal vette ostrom alá és felégette,

ahogyan azt Nádasdy Ferenc özvegye, Báthori Erzsébet írta Léka várából Batthyány Ferencnek. A pusztítás nem lehetett nagymérvű, Báthori Erzsébet ugyanis 1606-ban már Keresztúron állított ki adománylevelet. A reneszánsz átépítésű kastély 1621 januárjában pusztult el véglegesen: a mezővárosi jogú, közeli faluval együtt egy magyar, horvát és lengyel egységekből álló, Collalto

46 | Keresztúr (Sopronkeresztúr, Deutschkreuz, A.), Sopron m.

Nádasdy-címeres kőtábla a kapu feletti ablak jobb oldalán, 1622-es évszámmal (a szerző fotója, 1983)

ezredes vezette császári sereg felgyűjtotta. Újjáépítésére 1622 és 1625 között került sor. Ezt egyrészt a mai kastély kapuja feletti, Nádasdy-címeres kőtábla ötsoros latin felirata bizonyítja, másrészt az építtető Nádasdy Pálnak 1625 év elején a király előtt tett hivatalos bevallása, amely szerint Keresztúrt és Kapuvárt romlott állapotukból ő állíttatta helyre a feleségétől, Révay Judittól felvett 6000 forintos kölcsönből (46. kép).

Az újjáépítés még 1628-ban is folyt. Nádasdy Pál ekkor kötött szerződést Szily Mihállyal, „az

47 | Keresztúr (Sopronkeresztúr, Deutschkreuz, A.), Sopron m.

Az udvari árkádos folyosó (a szerző fotója)

48 | Keresztúr (Sopronkeresztúr, Deutschkreuz, A.), Sopron m.
Az udvari árkádsor emelete (fotó: Horler Miklós, 1983)

kereszturi épületnek mindenféle munkája veg-
hez viteleben és minden rendbeli mester embe-
reknek megszerzésében és azoknak megfizete-
seben”. Szily eszerint munkaszevezői tisztséget
töltött be Keresztúron. Az 1628-ból fennmaradt
szerződés valószínűleg csak egyike az ebben a
korban szokásos, évenként megújított megbízá-
soknak, s feltételezhető, hogy az 1620-as évek-
ben történt építkezésnek ő volt végig a vezetője.

49 | Keresztúr (Sopronkeresztúr, Deutschkreuz, A.), Sopron m.
Az északkeleti kápolnabástya (a szerző fotója)

Ugyancsak 1628-ból származik Giovanni Battista Rava olasz nyelvű nyugtája 642 forint felvételé-
ről, amelyet az újabb kutatás a keresztúri épít-
kezéssel hoz kapcsolatba. Az összeg nagysága
alapján Rava valószínűleg a teljes építkezés vál-
lalkozó mestere és egyben tervezője is volt. Sze-
mélye nem azonos azzal a hasonló nevű mester-
rel, aki 1639–1640-ben Pozsonyban és Győrött
dolgozott, a Nádasdynak dolgozó Rava ugyanis
Sopronban halt meg még 1628-ban, és megbí-
zója adós maradt neki.

Az építkezés teljes befejezését az északkeleti
sarokbástyában kialakított kápolna 1631-ben
történt felavatása jelentette (49. kép). Nádasdy

50 | Keresztúr (Sopronkeresztúr, Deutschkreuz, A.), Sopron m.
A kápolna belseje (fotó: Horler Miklós)

Pál ekkor hívta meg Sopron város tanácsát az el-
készült kápolna avatására, amely gótizáló abla-
kokkal, eredetileg oldalfalain és ma már csak bol-
tozatán itáliai előképek nyomán készült, késő
reneszánsz stukkódíszítéssel (50. kép). Eredeti-
leg evangélikus kápolnának épült.

Ebből az időből származnak a nyugati és a
déli szárny termeinek mennyezetstukkói, vala-
mint a külső homlokzatok frízeinek növényi dí-
szítésű, puttós stukkói és a nyugati szárny is,

51 | Keresztúr (Sopronkeresztúr, Deutschkreuz, A.), Sopron m.

Stukkódíszes kora barokk kandalló (FREY 1929, 99)

valamint Nádasdy-címeres kandallója (51. kép). A négy sarokbástyával emelt és árkádos udvarú kastély szintenként mintegy harminc helyiségével a magyarországi késő reneszánsz jellegzetes, manierizmusba hajló formavilágot képviselő, nagy-

méretű emléke (48. kép). Matthias Greischer 1690 körüli metszete vizesárokkaal körülvéve ábrázolja (53. kép). Jelenlegi alaprajzán a kapualját övező, földszinti és emeleti falainak vastagsága arra utal, hogy eredetileg kaputoronnyal épült, amely azonban a 17. század végén, amikor Greischer a rajzait készítette, már hiányzott (45. kép).

1643 körül az építtető Nádasdy Pál fia, Ferenc, a későbbi országbíró végeztetett átalakítást a kastélyon. Esterházy Juliannával kötött házassága alkalmával főként a belső terek már korai barokk dekorációját készítette. Az udvari árkádsor nyugati oldalának tengelyében elhelyezett, kőből faragott barokk címerén olvasható az 1643-as évszám (46. kép). Ebből az építkezésből származik a délkeleti sarokbástya külső párkányának frízében a növényi ornamentikájú keretbe foglalt, domborművű mitológiai jelenet, Ganymedes elrablásának és Aeneas történetének témáival. 1647-ben Christoph Ludwig hartbergi kőfaragómester fekete márvánnyal burkolt egyes helyiségeket. A Nádasdy Ferenc által végeztetett építkezés a kápolnában emelt új oltárral és a belső tér a katolikus rítusra történt átalakításával 1654-ben fejeződött be. A kápolnát ekkor szentelte fel Lippay György esztergomi érsek.

A továbbiakban javításokra vonatkozó adatok maradtak csupán. 1661-ben cserepezők, 1669-ben ácsok dolgoztak a kastélyon. Az utóbbi alkalommal az ismeretlen nevű uradalmi ács lugasokat készített a díszkertben. 1669-ből Peter Greszperger képíró számlája maradt meg, bár nem derül ki belőle, miért fizettek neki.

52 | Keresztúr (Sopronkeresztúr, Deutschkreuz, A.), Sopron m.

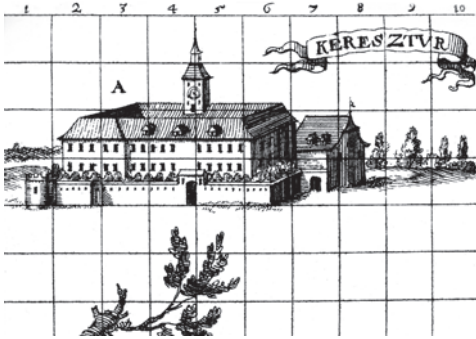
A lebontott kerti palota (FREY 1929, 95)

53 | Keresztúr
(Sopronkeresztúr,
Deutschkreuz, A.),
Sopron m.
Matthias Greischer
metszete, 1680
körül
(SZALAY-SZÁNTAI
2006, 237)

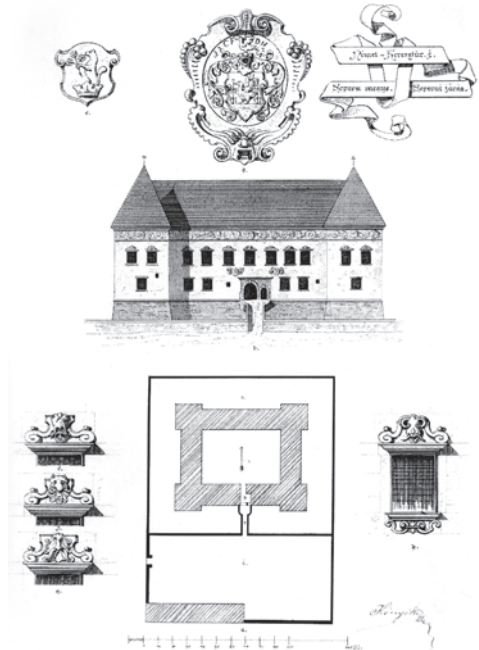
Nádasdy országbíró keresztúri építkezésébe tartozott annak a kastély bejáratával szemben álló, emeletes és hosszú épületnek a készíttetése is, amelyet az utolsó másfél évszázadban már magtárnak használtak és háborús sérülései miatt 1952-ben lebontottak (52. kép). A magas nyeregtetővel fedett, egyszerű tömegű épület homlok-

totta sárvári és kapuvári tisztjeit, hogy a keresztúri új épülethez küldjenek faragáshoz értő ácsokat és molnárokat. Ez az adat erre az épületre vonatkoztatható és építési ideje az 1650-es évekre helyezhető. Homlokzati architektúrája nyomán, amely kevés eltéréssel a kismartoni Esterházy-kastély épiségből maradt udvari hom-

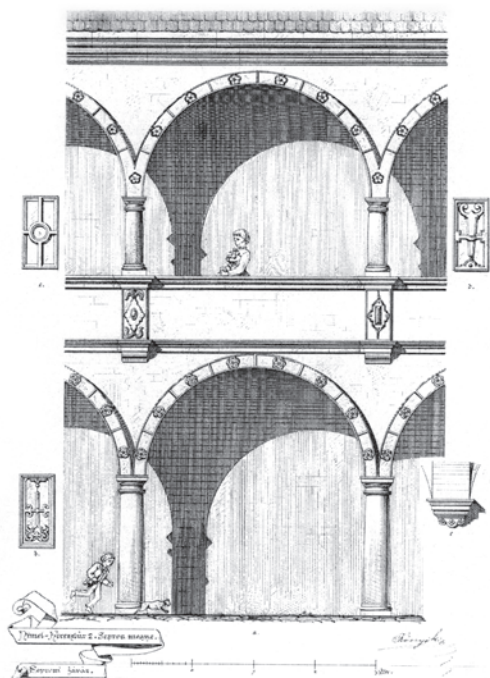
54 | Keresztúr (Sopronkeresztúr,
Deutschkreuz, A.), Sopron m. Justus van der Nypoort
metszete, 1686 (BIRCKENSTEIN 2001, 129)

zatait erőteljes dór falsávok osztották szakaszokra és azokon ülő triglifes főpárkány zárta le, hosszoldalain tizenöt, a rövideken négy ablak-tengely szélességgel. Belsejében a középső hét tengely mögött két szint magasságú terem foglalt helyet, a szélső 4-4 mögött pedig mindkét végén egymás felett 2-2 szoba helyezkedett el, amelyek közül a felsőkre kétkarú lépcsők vezettek fel. Építéséről adat nem áll a kutatás rendelkezésére. Nádasdy 1651 szeptemberében utasí-

55 | Keresztúr (Sopronkeresztúr,
Deutschkreuz, A.), Sopron m.
Könyöki József rajza, 1884 (KÖH Tervtár, K. 3460.)

56 | Keresztúr (Sopronkeresztúr, Deutschkreuz, A.), Sopron m.

Az udvari árkádsor felmérése

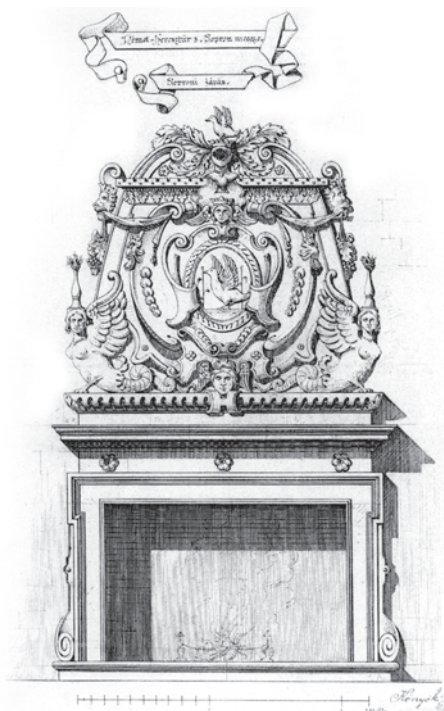
(Könyöki József rajza, 1884; KÖH Tervtár, K. 3461. lsz.)

lokszataival egyezik, illetve a bécsi Burg Leopold-traktjával rokon, Filiberto Lucchese munkájának tekinthető. A lebontott kerti ház a kastélyban hiányzó ünnepi nagytermet pótolta és egyben vendégházul is szolgálhatott.

1671-ben, Nádasdy országbíró kivégzése után, a kincstár kezére került, ahonnan 1672-ben Draskovich Miklós, Nádasdy veje váltotta meg. 1676-ban ő adta el Esterházy Pálnak. 17. század végi állapotát Matthias Greischer két, ARX KÖRESTVR aut CREITZ és KÖRESTUR siue CREITZ feliratú metszete ábrázolja, az egyik nyugatról, a másik kelet felől (53. kép). A két rajzon a szabályos alaprajzú és négy sarokbástyával emelt épület tömbjét vizesárok veszi körül, amelyen át híd vezet a déli oldal közepén levő bejárathoz. A kápolnát rejtő, belső terében két szintet átfogó, de a metszeten az épület többi részéhez hasonlóan kétszintesnek ábrázolt északkeleti bástya udvari oldalán torony emelkedik ki a tetőből. Mindkét metszeten látható a belső udvart körülvevő, kétszintes és oszlopos loggia. A kastély előtt, teljes hosszában két végén kaputornyos kerítéssel lezárt előudvar helyezkedik el. Az első, a bejárat

oldalon levő kaputorony előtt kifalazott és vízzel telített farkasvermet ábrázol, amelyen felvonóhíd vezet át. A kastéllyal szemben, az előudvar másik oldalán emelkedik a kastély reprezentációját szolgáló és a nagytermet tartalmazó, a met-szeten háromszor nyolc, a valóságban kétszer tizenöt nyílástengelyes fogadóépület. Az előudvar hátsó, keleti oldalán újabb, kerítéssel körülvett udvarban álltak az istállók és a kastélyt kiszolgáló belső gazdasági épületek. Az északi és keleti oldalon gyümölcsöskert, a nagytermes fogadóépület mögött fedett fasorokkal az egyik rajzon hat, a második kilenc részre osztott, virágmintás reneszánsz díszkert volt, a középső szakaszokban vízmedencés szökőkutakkal. A díszkert délnyugati oldalán terült el a majorság, újabb gazdasági épületekkel.

A kastély másik, a 17. század végén, Justus van Nypoort által készített, KERESZTVR feliratú rajza alig hasonlít a valósághoz (54. kép). Azon is téglány alaprajzú, emeletes épület látszik, de sarokbástyák és vizesárok nélkül, a szemben levő oldal közepén magas toronnyal, kőkerítés mögött. A rajz jobb szélén a kerítésből kinyúló, íves

57 | Keresztúr (Sopronkeresztúr, Deutschkreuz, A.), Sopron m.

A korai barokk kandalló felmérési rajza

(Könyöki József, 1884; KÖH Tervtár, K. 3462. lsz.)

tetejű, külön épületként ábrázolta az északkeleti bástyában levő kápolnát.

A 18. száza folyamán végig Esterházy-birtok-ban maradt. 1718-ban Bombardius csupán említi. A családi levéltárban fennmaradt adatok szerint mindkét épület nagyon rossz állapotban levő tetőzetét 1724-ben állították helyre, 1729-ben pedig további nagy javítást végeztek a tetőkön. Újabb helyreállítását 1751–1752-ben határozta el az Esterházy-jószágkormányzóság, mert a bejárathoz vezet és akkor még mindig működő felvonóhíd szerkezete elromlott, pusztulásnak indult a kapu kökerete, a torony és az abban elhelyezett óra, az ajtók és az ablakok, tönkrementek a belső burkolatok, valamint ismét a tető és a fedése. Az akkor dolgozó mesterek közül csupán a kapu kőfaragó munkáját végző Emerich Balthauser neve ismert 1752-ből. 1753-ban az egyik, meg nem nevezett sarokbástya helyreállítását hagyták jóvá, amelyhez a láncséri erdőből szállították a faanyagot.

Az Esterházy-levéltár tervrajzai között fennmaradt egy évszám nélküli ceruzarajz a felirata szerint akkor már magtárnak használt kastély délkeleti sarkáról, a hitbizomány építészé, Johann Georg Wimpassinger aláírásával. Ezen a délkeleti sarokbástya vörös színnel jelölt, ami a javítását jelzi, és így a rajz az 1750 előtt, még addig működött Wimpassingernek, az Esterházy-hitbizomány vezető építőmesterének idején készült munkákkal lehet összefüggésben. A családi levéltárban még egy rajz maradt meg a 19. század elejéről, ez a kastély és környékének vázlatos helyszínrajza.

A 18. század közepére többszöri helyreállítási kísérlet ellenére az épületből magtár lett. A század végétől, 1786-ban és 1799-ben, valamint a 19. század elejétől az országleírások részletezés nélkül említik, ami változatlan felhasználására utal.

1883-ban a Műemlékek Ideiglenes Bizottsága megbízásából a kastélyt és részleteit Könyöki József rajzolta le és mérte fel. A három lap közül az elsőn az épület helyszínrajza látható, a vele szemben levő előudvarban álló, a II. világháborúban súlyosan sérült és 1950 körül lebontott fogadótermi épülettel (55. kép). A helyszínrajz felett eltérő mérettel a kastély bejáratí homlokzatának aránytalan rajza helyezkedik el, kétoldalt és fent pedig címerek és ablakpárkányok részletei. A második lapon Könyöki az udvari, emeletes árkádors részletét örököltette meg, több részlettel (56. kép), a harmadikon pedig a nyugati szárny emeletén levő, gazdag stukkódíszes, Nádasdy-címeres kandallóját (57. kép).

1966 óta a bécsi Anton Lehmden festőművész tulajdonában van, aki megkezdte helyreállítását, amelyet a hivatalos osztrák műemlékvédelem folytat.

FREY 1929, XXII–XXIII.; LÁSZLÓ Ernő, Sopronkeresztúr vára, *Soproni Szemle*, II(1938), 93–96; RADOS 1939, 32; SCHMELLER-KITT 1980, 53–54; PRICKLER 1985, 26–28, az utóbbiban teljes történeti áttekintéssel, valamint legújabban SCHÖBEL–STEINER 2005, 22–52. – Az 1554–1561 közötti építési adatokra TÓTH Melinda, A sárvári vár építéstörténete, in *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 4., Szombathely, 1972, 218–231, 246, 248. – 1597: *Forráskiadványok*, XIX. 7.1, 216–221. – 1605: Batthyány-levéltár, Miss. no. 2243. – 1606: NRA Fasc. 947. no. 20. – 1621: Batthyány-levéltár, Miss. no. 25.668. – A kapu feletti tábla latin szövege a kőanyag szétfagyása miatt alig olvasható és töredékes; olvasható részét közli SCHMELLER 1968, 94. – Nádasdy Pál 1625. évi bevallása: NRA Fasc. 645. no.14. – 1628. Szily Mihály szerződése: Nádasdy-levéltár, B. 1532., pall. 150., f. 3. – Battista Rava nyugtája: Nádasdy-levéltár, B. 1566. Számlák, p. 1022. Az adatot elsőként, téves jelzettel H. TAKÁCS Marianna közölte: *A sárvári vár*; Budapest, 1957, 43. és ottani építkezésre vonatkoztatta. TÓTH, i. m., 246. és 275., 223. jegyzetében bizonyította, hogy az adat a keresztúri kastélyra vonatkozik. – A Sopronban elhunyt Rava személyére TÓTH, i. m., 223. jegyzet. – 1631: KOVÁCS József László, Esterházy Miklós udvara és a nyugat-magyarországi reneszánsz, in *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Budapest, 1987, 178. – A kápolnára és belsejére Ingeborg SCHEMPER, Stuckdekorationen des 17. Jahrhunderts im wiener Raum, Wien–Köln, 1983, 86–90 (Dissertationen zur Kunstgeschichte, 17.), és KOPPÁNY Tibor, Gótizáló tendenciák a magyarországi későreneszánsz építészetben, in *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*, szerk. KESERŐ Bálint, Szeged 1990, 451–461 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 10.). – 1647: Batthyány-levéltár, Miss. no. 18.885. – 1654: uo., no. 48.712. – 1661: Nádasdy-levéltár, B. 1532. pall. 58. f. 1. – 1669: uo., B. 1566. Számlák, p. 787. – Peter Greszperger képrő: uo., p. 786 b. – 1651: uo., B. 1528. pall. 24. f. 1. – A lebontott 15 × 2 tengelyes kerti épületre: FREY 1929, XIII. és 93. kép; RADOS 1939, 38.; SCHMELLER 1968, 94. és PRICKLER 1972, 26. – Matthias Greischer metszetei: KLIMESCH 1994, 216. – Justus van der Nypoort metszetére: BIRCKENSTEIN 2001, 128, 179. – 1718: BOMBARDIUS, 83. – 1724: Esterházy-levéltár, 8. cs. Fasc. 800. Vegyes iratok, Instruktionen 1724. – 1729: uo., Fasc. 761. Prot. LVI. No. 356. – 1751: uo., P. 155. Cs. 1. Prot. VIII. No. 294. – 1752: uo., No. 432, 471, 578. és P. 151. Cs. 1. Prot. XII. No. 411. – 1753: uo., P. 155. Cs. 2. Prot. IX. No. 116–117. – A kastély délkeleti sar-

kának tervrajza: MOL Tervtár; T. 2. XLIII. téka, No. 1486. A tervrajz azért származik az 1750 előtti időből, mert Wimpassing 1728 és 1751 között volt az Esterházy-hitbizomány építómestere. – A 19. század eleji helyszínrajz uo., XXXVIII. téka, No. 1253. – Az 1753-as teljes helyreállítás szándékáról: Esterházy-levéltár; P. 155. Cs. 1. Prot. VIII. No. 513. – 1786: KORABINSZKY, 298. – 1799: VÁLYI II., 348. – 1836: FÉNYES, 269. – 1966: PRICKLER 1972, 26. – Könyöki József rajzai: KÖH tervtár; K. 3460–3462. Isz. Közölve: KÖNYÖKI 2000, 289–292.

59. KÉTHELY, Somogy vm.

Középkori eredetű kastély, amelyet korábbi nemesi kúria felhasználásával 1496 és 1501 között Butykai Péter tárnokmester és somogyi ispán, valamint felesége, Fáncsi Margit építtetett. Butykai 1498-ban kapta meg a királytól azokat a somogyi és szlavóniai birtokokat, amelyeket a század elején koboztak el hűtlenségük miatt a Gordovai Fáncsi családtól, és a kéthelyi uradalom kivételével visszaadta nekik. Butykai 1505-ben történt halála után a hozzátartozó falvakkal ismét a Fáncsi családé lett. 1526 után János király pártján álltak, ezért Ferdinánd király a kastélyt és birtokait 1529-ben Batthyány Ferencnek adományozta. 1557-ben a király Batthyányt megerősítette birtokában, ennek ellenére az a Fáncsiaké maradt.

Az 1549-ben várnak nevezett építményt Somogy megye török megszállása után, 1556-ban megerősítették. Szigetvár 1566-ban történt eleste után a következő évben Somogy és Zala megye együttesen kérte a királytól, hogy a Fáncsiak kezén levő kastélyt megfelelő őrséggel lássa el. 1570-ben a Fáncsi család utolsó tagja, János a maga és rokonsága nevében a kastélyt 27 somogyi falura és pusztára terjedő birtokával, a Kőrös megyei Gordova kastélyát 11 faluval és pusztával, valamint a Pozsega megyei Velike várával eladta Enyingi Török Ferenc pápai és dunántúli főkapitánynak. Fáncsi János, aki a maga pénzén tartott a kastélyban őrséget, 1572-ben ott hunyt el.

1572-ben Batthyány Boldizsár a kastélyra vonatkozó jogát eladta Enyingi Török Ferencnek és feleségének, guti Országh Borbálának, akik 1579-ben a Fáncsi-örökös Bejczy család részét is megvásárolták. Az ugyancsak Fáncsi-örökös Héránt család része ugyanakkor a család kezén maradt, Héránt Péter leánya, Klára azt vitte Sankó Gáspárral kötött házasságába. Sankó Gáspár fiai annak jövedelméből emelték a 17. század közepén a Németújvár melletti Sankóházán saját kastélyukat.

1586 tavaszán Bécsből kapott figyelmeztetés nyomán a Kéthely és a közeli, ferences kolostorból végvárrá épített Csákányt veszélyeztető török ellen Enyingi Török István saját és Batthyány Boldizsár hadaival, valamint a dunántúli sereggel Kéthely alá vonult és felmentette a már ostrom alatt levő kastélyt, amelynek akkor 20 gyalogosból állt az őrsége. Két évvel később Ali koppányi bég serege váratlanul megrohanta, elfoglalta és felégette.

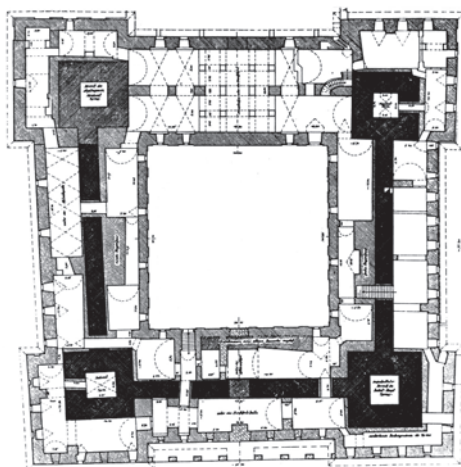
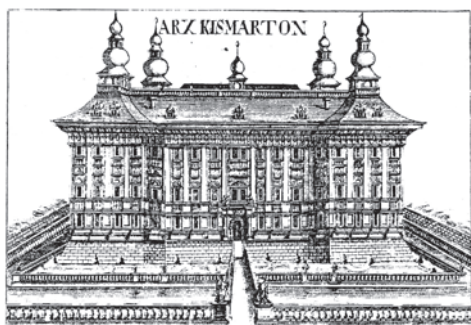
A falutól nyugatra húzódó dombsor lábánál, a Vári-dűlőben, nagyjából 20 × 20 méter alapterületű, 6–8 méter széles és ugyanolyan mély árokkal körülvett terület, sarkain ötszögű földbástyák maradványaival. Az újkori zsidó temető síremlékei vannak rajta.

A középkori kastélyra KOPPÁNY 1999, 163. tévesen a Kőrös megyei Kedhely címszó alatt, amely szintén Fáncsi-birtok volt. – 1529: BUZÁSI János, *A birodalmi udvari tanács és a birodalmi udvari kancellária levéltára*, I., Budapest, 1979, 79. – 1557: Batthyány-levéltár; Majoratus, Lad. 35. no. 23., f. 98. – 1549–1556: BOLLA Mária–JANDRIS István–KISS Zoltán, *Kéthely hét évszázada*, Kaposvár, 1990, 146. – 1567: BILKEI–TURBULY 1999, No. 61. – 1570: Sallér-levéltár; Fasc. 93. no. 4. – 1572: Fáncsi János halála: Batthyány-levéltár; Miss. 7.071. – 1572: a Batthyányak átadják Török Ferencnek: Batthyány-levéltár; Majoratus. Lad. 35., no. 23. f. 101. – 1579: Békássy-levéltár; 4. cs., 1579, f. 8. – A Héránt Klárát megillető Fáncsi-örökség összeírása, 1581-ben: Gersei Pethő-levéltár; 133. cs. Acta Babocsayana, f. 315. – A Fáncsi családra és örököseire: ugyanott, GENEALOGIA FANCSIANA feliratú nemzedékrendi tábla: f. 302, 313. – A Sankóházi kastélyra vonatkozó adatok a Sankóháza címszónál találhatók. – 1586: MOL Kisebb családok lt. Enyingi Török cs., 57. cs., 1586. – 1588: *Évezredek üzenete a láp világából (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén, 1979–1992)*, szerk. KÖLTŐ László–VÁNDOR László, Kaposvár–Zalaegerszeg, 1996, 154. – Kéthely *castellum*ának pusztulását 1586-ra helyezi TAKÁTS Sándor, *Régi magyar kapitányok*, Budapest, é. n., 248, 315.

60. KISMARTON, Sopron vm. (Eisenstadt, A.)

Ma is álló, középkori várból átépített és a 18–19. század folyamán többször átalakított kora barokk kastély, a város északnyugati sarkán. A Kanizsaiak által 1371 és 1372 között emelt négy sarkotornyos várat 1663-tól az 1680-as évekig Esterházy Pál építtette át kastéllyá, az osztrák kutatás szerint Filiberto Lucchese bécsi császári építész tervei alapján.

58 | Kismarton (Eisenstadt, A.), Sopron m.
A kastély főhomlokzata (Matthias Greischer
metszete, 1680 körül; SZALAY-SZÁNTAI 2006, 237)
és földszinti alaprajza (PRICKLER 1972, 39)

A bemutatott tervrajzok és modell nyomán megvalósítására 1663 júniusában szerződött Esterházy az ugyancsak bécsi Carlo Martino Carlone vállalkozó építómesterrel. A megállapodás szerint az építkezést Sebastiano Bartoletti és Antonio Carlone mester vezette pallérként. A kismartoni prefektus augusztusban kapott utasítást az anyagbeszerzés megkezdésére. Az építési munka attól kezdve 1672-ig folyamatos volt, de véglegesen csak 1686-ban fejeződött be. 1664-ben a bejáratot magába foglaló déli, 1666-ban a nyugati, 1668-ban az északi szárny, és végül 1669-re a teljes épület elkészült, az utóbbi évben bontották le ugyanis a várost körülvevő középkori falaknak a korábbi várhoz csatlakozó szakaszait. Közben 1664-től szakaszosan készültek az új tetők, 1665-ben már a stukkátorok dolgoztak a helyiségek belső díszítésén, köztük a kápolnán. 1667-ben ők fejezték be a homlokzatok díszíté-

sét is, miközben bent már a festők dolgoztak, az asztalosok megkezdtek az ajtók és az ablakok, valamint a berendezés készítését. 1670-re készültek el az udvari homlokzatok és a belső burkolatok. 1672-ben az udvart kövezték. Ezt követően már csak a belső dekoráción dolgoztak, amelyen belül a díszterem munkái 1688-ig tartottak. Mindez a fennmaradt elszámolások, bér- és egyéb kifizetési jegyzékek, az építkezés menetét követő tisztartói jelentések és a családi levelezés alapján követhető (58. kép).

Az átépítés vezető mesterei, az azon részt vevő művészek nagyjából azonosak voltak a bécsi Burgnak ugyanabban az időben folyó bővítésén dolgozókkal, a terveket készítő Lucchesétól a kőműveseken, a kőfaragókon, az ácsokon és egyéb mesterembereken keresztül a díszterem mennyezetét festő Tencaláig, többségükben itáliaiak.

Az építési szerződésben megnevezett két építésvezető mellett 1665-ben jelent meg harmadikként Carlo Chisimo, 1666-ban pedig az Antonio Carlonét felváltó Domenico Carlone. A kőművesek között szerepel a közeli Lorettomba való Antoni Riebler, mellette az ismeretlen keresztnévű, a Carlonék által Bécsből hozott Morel mester, az ugyancsak bécsi Christoph Schachner, a kishőflányi Adam Weixelberger és Anton Pranstatter uradalmi mester, valamint az iratokban meg nem nevezett további kőművesek, természetesen legényeikkel együtt. Az ácsmunka vezető mestere a pozsonyi Wolf Egger, aki mellett uradalmi ácsok – Georg Guggenthaler, Georg Pheier és Simon Haas – dolgoztak. A kőfaragók a Szentmargitbányáról jött Georg Natterer, Thomas Gösslinger, Urban Ilimer és velük a bécsi Balthasar Rapst, Johann Matthias Mayr és a bécsújhelyi Andre Hegenwalt szobrász faragta a finomabb részleteket, köztük a homlokzati szobrokat.

59 | Kismarton (Eisenstadt, A.), Sopron m.
A kastély főhomlokzata (a szerző fotója)

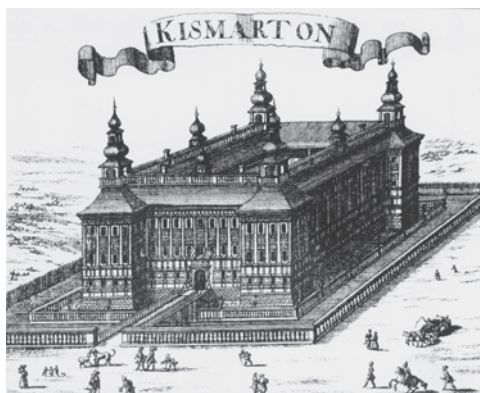
A belsőket is Bécsből hozatott neves stukkátorok, Andrea Bertinelli, Giovanni Battista Veretini, Rocco Bertolotti, Domenico és Valentino Spazzo díszítették. A belsők festését és aranyozását szintén bécsiek, a több alkalommal is Franz Pöll néven szereplő Carlo Francesco Bolla, valamint Sebastian Mündl, Michael Holl, Hans Christoph Pockh és Johannes Reitschamber készítette. Velük együtt a pozsonyi Hans Jakob Khien, a kismartoni Martin Leckhardt és Martin Erhardt festő működött közre (64. kép).

A kápolnában a bécsi Hans Jakob Klwascher faragta az oltárt, az orgonát pedig a bécsűjhelyi Georg Winckler szállította. Az északi szárny két szintet átfogó nagytermének mennyezetére az ugyancsak bécsi Carpofo Tencala festett allegorikus képeket. A szintén bécsi Elias Gundschitz készítette a toronyórát, később 1692-ben Georg Piran egy másikat. A tetők rézgombjait és egyéb díszeit részben a schönaui Benedikt Rupprechter, részben a kismartoni Balthauser Posch gyártotta. Az egyik toronyba harangot a nürn-

61 | Kismarton (Eisenstadt, A.), Sopron m.

Esterházy Miklós és Pál mellképszoobra a kastély kapuja felett (fotó: Horler Miklós)

60 | Kismarton (Eisenstadt, A.), Sopron m.

Justus van der Nypoort metszete, 1687
(BIRCKENSTEIN 2001, 46)

bergi, Bécsben és Pozsonyban is műhelyt fenntartó Balthasar Herolddal öntettek. A délnyugati toronyba 1692-ben a bécsi Johann Kippo készített egy rendkívüli méretű harangot. A felsoroltakon kívül az Esterházy család levéltára még számtalan, név szerint is felsorolt mesterembert említ, a téglavetőtől és a mészégetőtől a kovácson, bádgosokon, asztalosokon át a burkolókig és a szobafestőkig. A kastély teljes befejezése az utolsó nagy harang elhelyezésével 1692-re tehető, amikor Esterházy Pál már évek óta Magyarország nádora volt és I. Lipót császár és király adományaként hercegi címet viselt (60. kép).

A mintegy negyedszázados építkezés során a középkori várból csupán a négy saroktoronyt és az azokat összekötő külső várfalakat hagyták meg, amelyekhez kívül-belül egy-egy helyiségsort építettek, két emelet magasságban. Ez alól csupán az északi szárny volt kivétel, ahol a korábbi várfalat is lebontották és két traktus szélességben alakították ki a kastély dísztermét. A kastély külső sarkain erőteljes, a korábbi sarokbástyákra emlékeztető rizalitok készültek.

Külső és udvari homlokzatai eredetileg azonos architektúrával készültek. Azokat a lábazatként kialakított földszint feletti választópárkányon a két felső szintet átfogó nagy oszloprendő pilaszterei osztották szakaszokra. Az utóbbiakban a kiemelt első emelet nagyobb ablakait váltakozva háromszögű és íves timpanonok zárták. A felettük húzódó mezzanin emeleten kis ablakok sora van, a főhomlokzaton pedig ezek helyén fülkékben a magyar vezérek, a bejárat felett az építtető Esterházy Pál és apja, a néhai Miklós nádor mellszobra foglal helyet. Legfelül a viszonylag egyszerű főpárkányt nagy kiülésű konzolsor tartja (61. kép).

A kastély tömbjét keskeny, parkosított sáv, azon kívül pedig széles vizesárok kerítette. Az árok belső és külső szélén bábos korlátsor állt,

62 | Kismarton
(Eisenstadt, A.),
Sopron m.

1663 előtti tervrajz
a kastély kereszt-
metszetéről
(HOLZSCHUCH
1995, 148)

osztópillérein szobrokkal. A felvonóhidás, gazdagon kiképzett kapuhoz falazott és átboltozott pilléreken nyugvó híd vezetett. Az egykori tervek közül megmaradt, 1663 előtt készült rajz szerint – amely az épület észak–déli keresztmetszetét, azon belül pedig a nyugati szárnynak a maival egyező udvari homlokzatát ábrázolja – az északi oldalon hasonló híd vezetett a kastély mögötti kertbe (62. kép).

Az építkezéssel egy időben átépítették és bővítették a korábbi várkertet is. Ez az épület mögött helyezkedett el, a jelenlegi kert területén. Háta mögött már akkor vadaskertet létesítettek. A helybeli prefektus 1663-ban jelentette, hogy elkészült „az vadkerben valo niari haz”. Az új park kastély mögötti szakaszát 17. század végi metszet ábrázolja. Ezen derékszögű rendszerben, virágmintás szakaszokból épített reneszánsz kert látható. Az egyes szakaszokat sövény keretezte, sarkain növényekből nyírt vagy kőből faragott szobrokkal, a fő útvonalak keresztesződésében szökőkutas vízmedencékkel (63. kép).

Mindebből csupán a kastély alaptömbje, főhomlokzatának felső része és két oldalhomlokzata, az udvari homlokzatok és a belső beosztás egyes szakaszai maradtak meg, a többit a 18–19. század folyamán többszörösen átépítették. Az épület belsejében az északi szárnyban levő nagyterem és egy kisméretű, stukkós helyiség maradt csupán eredeti állapotában. Az átalakításokat az 1730-as években kezdték meg először, a megváltozott életformának akkor már nem megfelelő belsőkhöz. Külsője jóval később változott meg.

1772-ben még rendbe tették a kastély körüli árkot, bár víz már nem volt benne. 1773-ban gyümölcsfákat telepítettek bele. A 18. század utolsó negyedére vall a főhomlokzat földszinti részének, illetve a két oldalrizalit közötti, oszlopokon álló erkélynek az építése, valamint a belső termek késő barokk jellege.

1793-ban a bécsi Johann Henrici tervei alapján készültek a kastéllyal szemben ma is álló őrség- és istállóépületek. A legjelentősebb átépítés végül 1797 és 1805 között az épület északi, park felőli oldalán történt. A Párizsból hozatott Charles Moreau által készített tervek nyomán alapjaitól formálták át az északi szárnyat. Ott egy tervezett, de egészében meg nem valósult,

63 | Kismarton (Eisenstadt, A.), Sopron m.

Matthias Greischer metszete, 1680 körül
(SZALAY–SZÁNTAI 2006, 238)

64 | Kismarton (Eisenstadt, A.), Sopron m.
A díszterem belseje (fotó: Horler Miklós)

magyszábasú és az eredetinek többszörösére méretezett klasszicista szárny középrésze épült meg a két század fordulóján (59. kép).

A változó korok ízlése nemcsak a kastélyt, hanem a parkját is átformálta. 1728 és 1732 között a bécsi Franz Zinner építette a kastély mögötti első barokk kertet, amelyet az 1750-es évek elején Louis Ferdinand Gervais alakított át először és Charles Moreau formált át angolkertté, a 18–19. század fordulóján. A 20. század utolsó éveiben külsejét és részben belsejét is helyreállították.

1371: *Sopron vármegye története. Oklevéltár*; I., szerk. NAGY Imre, Sopron, 1889, 394. – 1392: *uo.*, 504–505; FÜGEDI 1977, 152. és ENGEL 1977, 123, valamint PRICKLER 1985, 36, az utóbbi az 1394-es évszámmal. – Az 1663 és 1672, illetve 1692 közötti átépítésre az összes korábbi közlést összefoglalva Gottfried HOLZSCHUH, *Zur Baugeschichte des fürstlich Esterházyischen Schlosses in Eisenstadt*, in *Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten und Mäzenen*, Eisenstadt, 1995, 144–154. – A kastélyra vonatkozó bőséges irodalomból a jelentősebb korábbiak: CSATKAI–FREY 1932, 55–83, az építésben részt vevők nagy részének felsorolásával és szerződéseik közlésével; RADOS 1939, 35–37; DÜMMERLING Ödön, *A kismartoni középkori vár*, *Soproni Szemle*, 1960, 80–87; Johann HARICH, *Über des Schlosses Esterházy zu Eisenstadt und die Burg Forchtenstein. Unbekannte Archivdokumente*, *Burgenländisches Heimatblätter*, 34(1972), 1. sz., 15–20; GARAS 1975, 214–222; SCHMELLER-KITT 1980, 74–75; Franz BUNZL–Christa FARKA–Gerhard SEEBACH, *Kurzberichte zu Denkmalpflege. Burgenland, Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, XLIV(1990), 3–4. sz., 204–206. – Az 1663.

június 7-én kötött szerződést közli CSATKA–FREY 1932, 56, eredetije: Esterházy-levéltár; P. 125. Pál nádor iratai, fasc. 696. no. 11.051. – Az építkezés menetére HOLZSCHUH, i. m., 144–154. és az alább idézett források: Carlo Chisimo (másutt Carl Eisgirio, Ehisgiry, Chisym), 1665: Esterházy-levéltár; P. 125. Pál nádor iratai, fasc. 696. no. 11.105.; – 1667: *uo.*, no. 11.127, 11.1333, 11.152. – Domenico Carlone, 1666–1668: HARICH, i. m., 16. – A bécsi Morel kőműves: Esterházy-levéltár; P. 125. Pál nádor iratai, fasc. 696. no. 11.051. – Antoni Riebler lorettomi kőművesmester, 1663: *uo.*, no. 11.047. – Adam Weixelberger, 1663: *uo.*, no. 11.073. és 1664: *uo.*, no. 11.095, valamint 1665: *uo.*, no. 11.111. – Anton Pranstötter, 1663: *uo.*, no. 11.073. és 1664: *uo.*, no. 11.096. – Christoph Schachner, 1668: *uo.*, no. 11.170. – Wolf Egger, 1663: *uo.*, no. 11.069. – Georg Guggenthaler, 1663: *uo.*, no. 11.066 és 1664: *uo.*, no. 11.092. – Georg Pheier, 1664: *uo.* – Simon Haas, 1664: *uo.*, no. 11.087. és 1665: *uo.*, no. 11.105., valamint 1668: *uo.*, no. 11.169. és 11.171. – Georg Natterer, 1663: *uo.*, no. 11.075., valamint 1664: *uo.*, no. 11.078 és 11.079., 1665-ben: *uo.*, no. 11.113. de Materer néven. – Thomas Gösslinger, 1664: *uo.*, no. 11.094. és 11.117., valamint 1665: *uo.*, no. 11.117. – Urban Ilimer, 1666: *uo.*, no. 11.122. és 11.123. – Balthasar Rapst, 1666: *uo.*, no. 10.723. ai, fasc. 697. no. 11.212. – Carlo Francesco Bolla, 1664: *uo.*, no. 11.077. – Sebastian Mündl, 1667: *uo.*, no. 11.129. és 1668: *uo.*, no. 11.159. – Michael Holl, 1668: CSATKAI–FREY 1932, 60. – Hans Christoph Pockh, 1664: Esterházy-levéltár; P. 125. Pál nádor iratai, fasc. 696. no. 11.080. és 11.099. – Johannes Reithsamberg, 1667: *uo.*, fasc. 697. no. 11.126. és 11.129. – Hans Jakob Khien, 1667: *uo.*, no. 11.128., valamint 1669: *uo.*, no. 11.178. – Martin Leckhardt és Martin Erhard (a kettő esetleg azonos személy), 1668: *uo.*, no. 11.215. – Hans Jakob Klwascher, 1665: *uo.*, no. 11.107. – Georg Winckler, 1665: *uo.*, no. 11.112. – Carpofo Tencala, 1674: *uo.*, no. 11.211. – Elias Gundschtz, 1667: *uo.*, no. 11.125. – Georg Piran, 1692: *uo.*, no. 11.216. – Benedikt Rupprechter, 1670: *uo.*, no. 11.186. Balthauser Posch, 1669: *uo.*, no. 11.185. – Johann Kippo, 1692–1693: *uo.*, no. 11.219–220. – Az új kertre és az abban épült nyári házra *uo.*, no. 4221. – A Lucchese–Carlone–Tencala művészkörre és szerepére: GARAS 1975, 211–222; a stukkátorokra: GARAS 1953, és AGGHÁZY 1965, a megfelelő címszavaknál, valamint KÁSZONYI 1964, az egész tanulmány és VOIT 1971, 23–24. – Tencala tevékenységére Werner KITLITSCHKA, *Die Tätigkeit Carpofo Tencalas nördlich der Alpen, Ostbayerische Grenzmarken*, II(1969), 172 skk. és UÖ, *Beiträge zur Erforschung der Tätigkeit Carpofo Tencallas nördlich der Alpen, Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, XXIII(1970), 208 skk., valamint Ingeborg SCHEMPER-SPARHOLZ, *Illustration und Bedeutung – inhaltliche Überlegungen zu der Fresken Carpofo Tencalas*

in Trautenfels, Eisenstadt und Námest a. d. Oslava, *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, XL(1987), 303–319. – Az 1730-as évekre: HOLZSCHUH, i. m., 144–154. – 1772: Esterházy-levéltár; Rahier-iratok, Fasc. 1532. no. 201. – 1773: uo., Fasc. 1533. no. 34. – 1793: THIEME–BECKER XVI., 1923, 414–415. és RADOS 1939, 37, valamint HOLZSCHUH, i. m., 131. – 1797–1805: HOLZSCHUH, i. m., 144–154. – A kastélykertre Franz PROST, *Der Esterházyische Schlosspark in Eisenstadt*, in *Historische Gärten in Österreich*, red. Géza HAJÓS, Wien–Köln–Weimar, 1993, 14. és KOPPÁNY Tibor, Franz Zinner, az Esterházy hercegek kertépítő mérnöke, *Művészettörténeti Értesítő*, 55 (1996), 283–288. – 1750 körül: RAPAICS 1940, 122–123, és a III–IV. táblák. – Charles Moreau tevékenységére uo., 201–206, és HOLZSCHUH, i. m., 144–154.

61. KOVÁCSI, Vas vm. (Meggyeskovácsi)

A jelenlegi egyemeletes, egyszerű tömegű, Batthyány József primás által 1780 körül építtetett kastély előzménye volt a korábban Rábakovácsinak nevezett településen.

Kovácsi falu a zalai Kemend várának tartozékként a 15. századtól a Gersei Pethők birtoka volt. 1601-ben Pethő Gáspár és Choron Anna unokái, Mihály fia, István, valamint néhai Kristóf leányai, Katalin és Sára osztoztak rajta. Birtokrészeiket még abban az évben Katalin férje, idősebb Bakacs Sándor vásárolta meg. A falu melletti Rába-átkelő megerősítését már 1595-ben, Győr eleste után javasolta Nádasdy Ferenc, s ez az itteni kastély építésének kezdetét jelentheti. A javaslatban szerepel a Kovácsival jelenleg egyesített Meggyes melletti átkelőhely megerősítése is, megépültéről azonban nem maradt adat. Az első kovácsi *castellumot* az említett Szentgyörgyvölgyi Bakacs Sándor, akkor pápai lovashadnagy, később keszthelyi főkapitány kezdte építtetni. 1619-ben kelt bevallásában elmondta, hogy „az kastel Hel”-re 270 forintot fizetett Pethő Istvának, majd azon „minden embereknek segetsege kívül magam fundamentumból építtettem” az új kastélyt, hozzátéve, hogy „Az kastelra költöttem többet ezer s 2 szaz forintnal”.

1650-ben unokája, ifjabb Bakacs Sándor a kastélyt feleségének, Rummy Katának zálogosította el, két év múlva pedig Szapáry Péternek. 1658-ban, férje halála után Rummy Kata már Babócsay Ferenc feleségként birtokolta a kastélyt. 1668-ban első házasságából származó fiai, Bakacs István és a legifjabb Sándor voltak a tulajdonosai. Akkor kettőjük között került felosztásra „Rába Kovácsiban, Vass Vármegyében levő Udvar ház

Vagy Kastély”, az előtte kelet felől elhelyezkedő majorsággal, abban istállókkal, pajtákkel, színekel és majorosházzal, valamint kerttel. Az osztálylevél a kastély helyiségeit sajnos nem nevezi meg. 1674-ben ők adták át ismét Szapárynak zálogként, s 1677-ben a Bakacs örökösök a győri káptalan előtt együttesen ismerték el, hogy a család „Rába Kovatsi Castelyát” Szapáry Péter átvette tőlük. Ekkor írták róla, hogy „Jól lehet csak fa kastel, de új épület, erőss is, elegendő házak vannak benne”.

A Bakacs család utolsó férfitagja, a már bárói címet viselő Benedek 1715-ben váltotta vissza a kastélyt és birtokait a Szapáryaktól. 1730-ban ott végrendekezett. 1734-ben bekövetkezett halála után végrendelete értelmében vejei: Tallián József és Dessewffy Ferenc örökölték. 1780 körül az ő leszármazottaik adták el Batthyány primásnak, aki a fakastély helyett újat építtetett. Tőle családjának grófi ága örökölte, így tartozott a 19. század végén az ikervári Batthyány-uradalomhoz. A századfordulón onnét vásárolta meg Arz Nándor gróf, 1908-ban. A jelenlegi egyemeletes, egyszerű tömegű, Batthyány József primás által 1780 körül építtetett kastély előzménye volt a korábban Rábakovácsinak nevezett településen.

A mai formájában a 18. században téglából átépített, késő barokk kastély keleti főhomlokzatának közepe elé Arz gróf faragott köpílléren álló fatornácot emeltetett, egyébként kisebb belső átalakítások kivételével ma is eredeti állapotában található. Mindkét szintje boltozott. 1985 óta magánpanzió, étteremmel és borozóval, a beépített tetőtérben vendégszobákkal. Egykor szép park övezhette, amelyből ma már csak itt-ott áll egy-egy öreg fa.

GENTHON 1959, 277; *Műemlékjegyzék* II., 1180; C. HARRACH–KISS 1983, 271–272; IVICSICS Péter, kastélyok, kúriák magáncélú hasznosítása Vas megyében, *Magyar Építőipar*, 1987/9–10, 514–516. – A Gersei Pethő család birtoklására: Cs. II. 767, 844. – 1595: PÁLFFY 1999, 215. – 1601: Tallián-levéltár, 1. cs. 1601. p. 3, 7–9. – 1619: uo., 2. cs. 1619. p. 18–19. és BONCZ Ödön, A szentgyörgyvölgyi Bakacs család, *Turul*, 17(1899), 10. – 1650–1652: uo., 12. – 1668: Tallián-levéltár, 3. cs. 1668. p. 5–7, 27. – 1674: uo., 4. cs. 1688. p. 4. – 1677: uo., 3. cs. 1677. p. 7. – A fakastélyról: Batthyány-levéltár, Miss. no. 21.196. – 1715–1734: BONCZ, i. m., 14–15. és Vasi Szemle, 1977, 447. – 1786: KORABINSZKY, 322. – 1799: VÁLYI II., 420. – 1836: FÉNYES, 408. – 1851: FÉNYES, III. 255. – 1865: FÉNYES, 157. – 1908: BOROVSKY 1898, 86, ahol az olvasható, hogy Batthyány primás építtette. – *Kastélylexikon* 5., 147–149.)

62. KÖPCSENY, Moson vm. (Kittsee, A.)

A jelenlegi, 18. századi barokk Esterházy-kastély 17. századi előzménye.

Köpcsenyt az ott emelkedő középkori várral és az ahhoz tartozó uradalommal, amely részben a kincstáré, részben a Puchheim grófoké volt, 1576-ban vásárolta meg Liszthy János győri püspök, királyi kancellár, és arra királyi megerősítést kapott. Liszthy birtokait, minthogy eredetileg családos ember volt, és csak feleségének, Oláh Miklós prímás unokahúgának halála után, 1568-ban lépett papi pályára, 1577-ben bekövetkezett halála után fiai örökölték. A 17. század utolsó negyedéig a család tőlük származó két ágáé Köpcseny, ahol mindkét ág rendelkezett udvarházzal, a vár ugyanis már 1623-ban lakhatatlan állapotban volt. Az 1660-as években Liszthy János Kristóf fia ugyan rendbe hozatta és benne éltek, a család másik ágát azonban nem engedték be. Unokatestvérük, Liszthy János ezért az 1625-ben már említett, birtokában levő majorság helyén a század közepe után új kastélyt emeltetett. Építését 1668-ban fejezték be. Ezt az évszámot a később lebontott és a mai kastély parkjában felállított felvonóhidassal külső kapu párkányába vésett, többsoros latin nyelvű felirata örököltette meg.

Az építkezés emlékét őrző felirat mellett két 17. század végi metszet is maradt Liszthy János kastélyáról. Közülük a Matthias Greischer-től származó, VI KÖPCZEN seu NEÜ CICZE feliratú és 1680 körüli metszet (65. kép) négy sarokbás-

tyás külső fallal, széles vizesárokkal és azon kívül földsáncsal körülvett, U alaprajzú és kora barokk formájú emeletes épületnek ábrázolja, udvari oldalának tengelyében két oldalról induló, szabad lépcsővel, amely oszlopokon nyugvó, hagymasisakkal fedett pihenőre érkezik. A kastély Magyarországon addig nem ismert, újszerű, barokk formája és tömege építésével azonos időben jelent meg a Habsburg Birodalom területén másutt is.

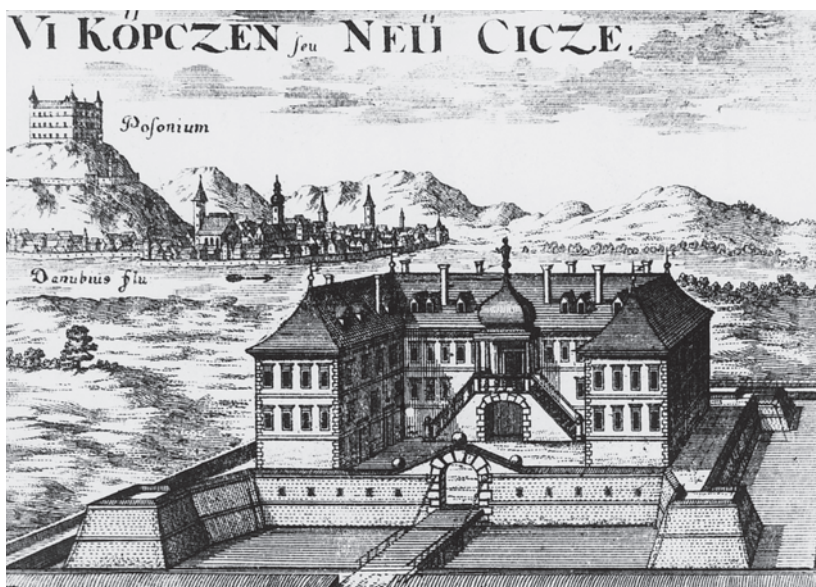
A legújabb kutatás hívta fel a figyelmet az 1664-es szentgotthárdi csata győztesének, Raimondo Montecuccoli hadvezérének Bécs melletti nyaralókastélyára, amely a köpcsenyi kastéllyal közel azonos formában épült 1670 körül, valószínűleg Tencala, esetleg Lucchese tervei alapján (67. kép).

A másik, Burckhard von Birckenstein 1686-ban megjelent geometriakönyvének Justus van der Nypoorttól származó, KEÖPCZIN feliratú metszete (66. kép) a magas és bátyás, vízzel körülvett falak mögött álló, az előzővel azonos kialakítású épületet részben tető nélkül mutatja, annak bizonyítékeként, hogy a Bécs ostromára vonuló török had 1683-ban felégette.

Még ezt megelőzően, 1670-ben adott engedélyt I. Lipót a Liszthy család örökösök nélküli utolsó férfitagjának, az építető János szintén János nevű fiának, hogy a kastélyt a hozzá tartozó birtokokkal együtt eladja. 1676-ban Esterházy Pál vásárolta meg.

Az 1683-ban leégett kastély hosszú ideig állt pusztult állapotban. 1718-ban még mindig romos

65 | Köpcseny
(Kittsee, A.),
Moson m.
A kastély
Matthias Greischer
metszete, 1680
körül
(SZALAY-SZÁNTAI
2006, 243)

66 | Köpcsény
(Kittsee, A.),
Moson m.
Justus van der
Nypoort metszete,
1687
(BIRCKENSTEIN 2001,
82)

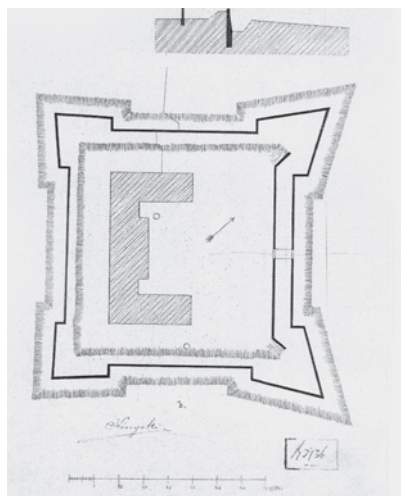
volt. Újjáépítésére 1725-től került sor, ahogyan erre Bél Mátyás nyomtatásban megjelent, Moson megyét tárgyaló kötete utal. Ebben az évben rendelték el elsőként tetőzetének újrakepítését.

A herceg Esterházy család levéltárának tervrajzai között található egy évszám, név és aláírás nélküli, nagyméretű és 18. századi, színezett tervrajz a kastély tervezett kiépítéséről (68. kép). Azon az U alaprajzú, régi épület körül még látható a négy sarokbástyával épített külső védőfal és bár nem rajzolták rá az azon kívül húzódó árkot, meglétét jelzi a négy pillérrel alátámasztott, a külső kapuhoz vezető híd. A kapun belül a rajz jobbról és balról egyhelyiséges órházakat ábrázol. Magán az épület alaprajzán szürkére festve látható régebbi része, udvari oldalán új, árka-dos folyosó pillérsorával. A rajzon a meglevő kastélytól távolabb és mögötte kétoldalt két újonnan tervezett, nagyobb épület látható, amelyek azonban nem valósultak meg. A herceg Esterházy családnak a 18. század első felében készült nagy építkezéseit mindenütt a bécsi Anton Erhard Martinelli tervezte, a köpcsényi kastély nagyszabású bővítési tervrajzának is minden bizonnyal ő volt a készítője. Ennek a tervnek alapján történt az az 1730 és 1737 közötti barokk átépítés, amely a legújabb korban is jellemző a kastélyra. Köréje ugyanakkor új barokk parkot telepítettek. Az ehhez szükséges 1500 forintot az Esterházy-domínium vezetősége már 1730-ban biztosította.

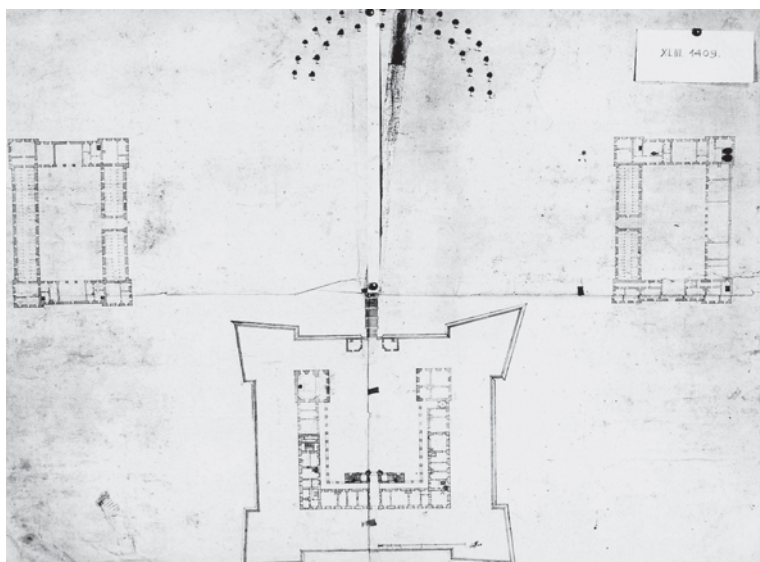
1755 és 1763 között újból átépítették, ekkor az Esterházy-hitbizomány építőmestere, Johann Ferdinand Mödlhammer tervrajza alapján, amely azonban csupán kisebb belső átalakításokat tartalmaz. Az udvari folyosó ezen is befalazott árka-dokkal látható, a belső lépcső pedig azonos a Martinellinek tulajdonítható terven levővel.

1780 táján még állt a kastély körüli, négy sarokbástyás védőfal és azon kívül a széles vizes-árok, ahogyan azt a Gottfried von Rotenstein ál-nevében 1793-ban Lipcsében megjelent útikönyvében gróf Pálffy János megírta. A késő reneszánsz erősítést és a vizesárkot eszerint a 18–19. század fordulójának évtizedeiben számolták fel.

1868-ban a Batthyány család vásárolta meg. 1900 és 1909 között herceg Batthyány László felújította és udvari oldalára rakatta a lebontott pozsonyi prímási kastély atlaszoktól tartott erkélyét. A II. világháború során súlyosan megsérült és kifosztott épületet 1966 és 1977 között burgenlandi néprajzi múzeum céljára állították helyre.

67 | Köpcsény (Kittsee, A.), Moson m.
A bástyás falakkal körülvett 17. századi kastély
(Könyöki József rajza, 1884; KÖH Tervtár,
K. 5136. lsz.)

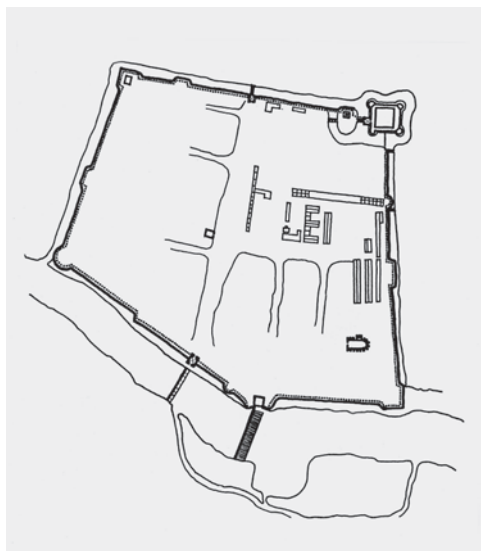

68 | Köpcsény
(Kittsee, A.),
Moson m.
Anton Erhard
Martinelli tervrajza,
a lap közepén
a kastély alaprajzával,
kétoldalt az 1730
körül tervezett
melléképületekkel
(MOL T. 2. Hg.
Esterházy-lt. XLIII.
téka, No. 1409.)

FREY 1929, XVI.; RADOS 1939, 51; SCHMELLER 1968, 132; SCHMELLER-KITT 1980, 144–145; Friedrich BERG, Abschluss der Restaurierungsarbeiten am neuen Schloss in Kittsee, Burgenland, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, XXXVII(1983), 43–50; PRICKLER 1985, 72–75. – 1576: Zichy-levéltár, Fasc. 37 et G. no. 4. – Liszthy János életére és családjára: NAGY 1865, 7, 144–147. téves adatokkal, valamint KOMÁROMY András, Köpcsényi gróf Listhy László, *Századok*, 1886, 32–53, CSERGHEŐ Géza, Liszthy László a költő s a gyilkos két külön személy, *Századok*, 1889, 148–150. és SZERÉMY ERNYEY József, Emlékek a Majthényi bárók levéltárából, *Történelmi Tár*, 1897, 36–38, 42–48, 142–144. – 1623: Acta div. fam. 13. cs. 39. téka, f. 31–32. – A Liszthy család köpcsényi udvarházaira: Acta Jes. Coll. Poson. Fasc. 16. F. 32. No. 16. és F. 33–34. No. 17. – 1660 körül: KOMÁROMY, i. m., 32–53. – 1668: SCHMELLER-KITT 1980, 144–145. – Az eredeti külső kapu felirata: COMES JOANNES LISTIUS PERPETV(VS) IN KÖPCZEN S:C:: MA(JES)T(AT)IS CONS(LIARIUS) CAMERA(RIUS) /SVB AVSPICIO DEI SANCTI TUTELA PII PRINCIPIS LEOPOLDI AVGVSTI REGIS VNGARIAE AERE/ MON(ETA) EXIGVO ET INGENIO LISTIANO HAEC ERRECTA FVERE (olvashatatlan, szétfagyott rész) ANNO 1668. – 1676: NRA Fasc. 1177. No. 28. – Matthias Greischer metszete: KLIMESCH 1994, 216. – Justus van der Nypoort metszete: BIRCKENSTEIN 2001, 83. – Raimondo Montecuccoli bécsi nyaralókastélyára KELÉNYI György, Két kastély: Köpcsény és Buda, in *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai*, szerk. FELD István–SOMORJAY Sélysette, Budapest, 2008, 163–165. – 1718: BOMBARDIUS, 76. – Béli Mátyás könyve: *Compendium Hungariae Geographicum [...] Matthiae Bel*, in partes IV. Posonii et Cassoviae, 1779, 130–131, vala-

mint *Matthiae Belii Notitia Hungariae Novae Geographico-Historica. Pars Secunda Trans-Danubianae*, Budapest, 1892, 42. – 1725: Esterházy-levéltár, P. 155. Cs. 8. Prot. LVI. No. 113. – 1726–1727: Esterházy-levéltár, P. 155. Cs. 8. Prot. LVI. No. 17. és 113. – 1730–1737: uo., No. 615. és P. 131. Cs. 4. Prot. II. No. 1245., valamint Klára GARAS, Das Reisejournal des Architekten Johann Michael Küchel aus dem Jahre 1737. die Reise in Ungarn, *Acta Historiae Artium Scientiarum Historicae*, XXII(1976), 133–147. – 1730: Esterházy-levéltár, P. 155. Cs. 8. Prot. LVI. No. 615. – 1755–1763: Esterházy-levéltár, P. 131. Cs. 6. prot. IV. No. 169.; P. 150. Cs. IV. a p. 102.; P. 152. Cs. 14. Prot. XXXI. No. 30.; P. 153. Fasc. 32. No. 36.; P. 154. Cs. 7. No. 27. és Cs. 9. No. 95. – 1780 körül: Gottfried von ROTENSTEIN, *Lust-Reisen durch Bayern, Württemberg, Pfalz, Sachsen, Brandenburg, Oesterreich, Mähren, Böhmen und Ungarn in der Jahren 1784–1791*, III., Leipzig, 1793, 211–215; idézi Barbara MERSICH, Schloss Kittsee in Berichten aus der Barock- und Biedermeierzeit, in *Festschrift für Harald Prickler zum 60. Geburtstag. Beiträge zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes*, Eisenstadt, 1994, 231 (Burgenländische Forschungen, Sonderband XIII.), valamint GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY Katalin, Magyarországi kertek a 18. századi útleírásokban, in *Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem*, szerk. GALAVICS Géza, Budapest, 2000, 199–205. A kastély építéstörténetének rövid összefoglalására KOPPÁNY Tibor, Adatok a magyarországi barokk kastélyépítés kezdeteihez: a köpcsényi kastély, *Építés-Építészettudomány*, XVII(1985), 137–147, valamint KOPPÁNY 2006, 196–208. – 1868: BERG, i. m., 43–50. – 1900–1977: uo. és SCHMELLER-KITT 1980, 144–145.

69 | Körmend, Vas m.

A fallal körülvelt, erődített város alaprajza, jobb felső sarkában a kastélynál, 1667 (GLASER 1933, 43)

63. KÖRMEND, BATTHYÁNY-KASTÉLY, Vas vm.

A jelenlegi, 18. századi, később többször átépített és kilenc épületből álló együttes főépületének középkori eredetű előzménye volt a város északkeleti sarkában, vízesárokkal és palánkkal körülvéve.

A középkori kastély építésének ideje ismeretlen. Legkorábbi említése 1459-ből való, *fortaliti-um*nak nevezték. A település már korábban is a Szécsényi család birtokában volt, építtetője feltételezhetően a család utolsó férfitagja, ifjabb Szécsényi László lehetett a 15. század középső évtizedeiben. Az ő halálát követően 1460 körül a monyorókeréki Ellerbachok szerezték meg. 1496-ban családjuk kihalt, birtokaik Bakócz Tamás kezére jutottak, aki 1517-es végrendeletével unokaöccsére, Erdődy Péterre hagyta őket, gyakorlatilag azonban már 1496-tól az ő kezében voltak.

Erdődy Mohács után János király pártjára állt, ezért Körmentet 1527-ben és 1529-ben I. Ferdinánd Mária királynénak zálogosította el. 1531 és 1537 között változatlanul királyi birtokként Batthyány Ferenc, 1537-től Thallóczi Bánffy Boldizsár zálogbirtoka volt. Az utóbbi esztendőből maradt meg az 1520-as évektől többnyire *cast-rum*nak írott építmény 59 puskából álló fegyverjegyzéke és abban Nagy János várnagy neve. Az 1539-ből maradt leltárban három tarack, két se-regbontó és tizenhat puská szerepel.

1544-ben Bánffy özvegye, Lipcsei Dorottya Erdődy beleegyezése nélkül Hássági Dénes özvegyének, Kerecsényi Katalinnak adta tovább, akitől viszont Erdődy Péter az év nyarán fegyverrel foglalta el. Az időközben Ferdinánd király hűségére tért Erdődy visszakapva birtokait és bár az ügyből országos hírű per lett, Körmentet ettől kezdve zavartalanul birtokolta.

1545-ben az időközben elhunyt Erdődy szintén Péter nevű fia Tarnóczy Andrásnak, a királyi naszádosok kapitányának adta át használatra, hűséges szolgálatai jutalmául. Tarnóczy 1556-ban bekövetkezett halála után Körment és kastélya még évekig özvegye kezében maradt, az Erdődyek csak 1565-ben váltották vissza tőle. Eközben a Hásságiak Erdődytől is perelték, de 1564-ben végleg lemondtak róla. Ezt követően a kastély egy ideig ifjabb Erdődy Péter, illetve Anna leánya és annak egymást követő két férje, 1566-tól Dersffy István, 1578 körül Illésházy István kezén volt. Végül 1595-ben ifjabb Erdődy Péter fiai a rokonság tiltakozása ellenére 21 000 magyar forintért Kaszaházi Joó János királyi személynöknek adták el. Ekkor, az előző évben a török kezére került Győr eleste után a Rába vonalában szervezett új végvárok közé sorolták.

Kanizsa 1600-ban történt eleste után már véglegesen a végvárok közé került Körment. 1601-ben Batthyány Ferenc parancsnokságával királyi őrséggel látták el. Az ő 1600-ban készített javaslatában 500 magyar lovas és 300 gyalogos, valamint 300 német puskás gyalogos és 200 vértess lovas szerepel, amelyet a bécsi Haditanács jóvá is hagyott. Ezt a nagy létszámú őrséget a városban szállásolták el, amelyet már a 16. század folyamán, valószínűleg az 1540-es évektől bástyás palánk és

70 | Körmend, Vas m.

A kastély nyugati barokk homlokzata, első emeletén az 1970-es években bemutatott 17. századi lőrészekkel (a szerző fotója)

a Rába vízével megtöltött széles árok vett körül. Maga a kastély ennek ellenére továbbra is földes-
 úri birtokban maradt. 1603-ban az Illésházy-perbe
 keveredett Joó Jánostól királyi rendelettel elko-
 bozták, majd a következő évben a kincstár Bat-
 thyány Ferencnek adta zálogba.

1605-ben Bocskai dunántúli serege egymás
 után kétszer is elfoglalta és felégette a kastélyt
 és a települést. 1606 tavaszán a kanizsai török
 sereg rohanta meg és égette fel újból. Batthyány
 már 1604-ben azzal a kéréssel fordult a Kamará-
 hoz, hogy újjáépíttethesse a kastélyt. Erre végül
 is 1609 és 1611 között került sor. Az újjáépítés
 előtti állapotot a Kamara által 1605-ben készített
 összeírás rögzíti. A szerint a kastély négy kerek
 sarokbástyával rendelkező, emeletes épület volt,
 nyugati oldalán kétemeletes kaputoronnyal és
 abban felvonóhidassal, külön vízesárokkal
 körülvéve. Udvarát két, esetleg három oldalán
 épületek szegélyezték, az udvar közepén kút
 volt. A földszinten a számtartó szobáját, a kony-
 hát, a szárzalmot sorolták fel, és ott lehetett
 a helymeghatározás nélküli sajterlelő is, valamint
 a gabonásház, amelyben kevés gabona mellett
 főként fegyvereket találtak. A felsorolt négy na-
 gyobb és fűthető szoba valószínűleg az emeleten
 volt, a hozzájuk tartozó kamrákkal együtt. Szól
 a leltár még befejezetlen helyiségekről is, annak
 bizonyítékeként, hogy 1603 előtt már Joó János
 építkezett a kastélyon.

A Batthyány Ferenc-féle újjáépítés 1609 fe-
 bruárjában a település téglavetőjének és kemen-
 céjének helyreállításával kezdődött. Somogyi
 András tiszttartó jelentéseiből arra lehet követ-
 keztetni, hogy az általa többször is említett kő-
 műves Christoph, valamint Nykli és Pongrácz ács

az akkor még befejezetlen keleti szárnyon dol-
 gozott, bár a kastély többi részét is újjáépítették.

Alig egy évtizeddel később, 1618 őszén újabb
 építkezés kezdődött a kastélyon. A következő év
 végéig a keleti szárnyon építkeztek, földszintjén
 három kisebb helyiséggel, emeletén nagyterem-
 mel. Az építkezés szakemberei ekkor is a koráb-
 biak voltak, vezetőjük pedig a szomszédos Stá-
 jerországban levő Gleisdorf vállalkozó kőműves-
 mestere, Thomas Weiss.

A két alkalommal végzett építkezés eredmé-
 nyeit 1621-ben a Collalto ezredes vezette csá-
 szári sereg pusztítása tette tönkre. A Bethlen
 Gábor pártjára állt Batthyány Ferenc birtokait ez
 év tavaszán dúlta fel, amelynek során bevették
 Rohonc és Körmend kastélyát és mindkettőt fel-
 égették. 1622 őszén „az Kattki” és Fridrik ács,
 valamint a név szerint nem említett újkeresztény
 ácsmester és a kukméri gerencsér dolgozott az
 újabb helyreállításon, amely még 1625-ben is
 folyt és amelynek részletei nem ismertek.

A század legnagyobb építkezése az 1650-es
 években történt a kastélyon. 1647-ben ledőlt egy
 fala, 1652 február végén pedig leégett a teljes
 épület. 1653 tavaszán a várost is elpusztító újabb
 tűzvész során végleg tönkrement. Az ezt követő,
 a 17. század folyamán immár harmadik építke-
 zés tervrajzai ekkor már egy évtizede a birtokos
 Batthyány Ádám kezében voltak. 1642-ben ké-
 szíttette őket a bécsi Filiberto Lucchesével, és
 melléjük 1644-ben famodellt is faragatott Bécs-
 ben. Az ezek alapján 1653 őszén megkezdett
 munka annak a Carli kőművesmesternek a veze-
 tésével folyt, aki az 1670-es évekig állt a Batthyá-
 ny család szolgálatában, és a rohonci plébánia-
 és a szombathelyi Szent Márton-templom terve-
 zőjével, Carlo della Torrérval azonosítható. Az ő
 kőművesei és kőfaragói, valamint Hans Dreier
 ácsmester és legényei 1657-ig dolgoztak az át-
 építésen. Ennek során épült be a déli oldal is, az
 udvar északi oldalán pedig a később elfalazott
 árkád és emeletes folyosó.

A bőségesen megmaradt forrásokban az 1653
 és 1657 közötti időből tizenkilenc leltár maradt
 meg. A feltűnően szegényes berendezésű épü-
 letben a szükséges gazdasági helyiségek, a kony-
 ha, a lisztsház, az ecetsház, a porház, a táro-
 lásra használt kisebb-nagyobb boltozott pincék,
 a tiszttartó és a porkoláb háza mellett az úr háza
 és ebédlője, a nagy palota és az ifjak háza szere-
 pel, valamint a folyosók és a bástyák. A kapun
 csapórács és felvonóhid volt, a kaputorony má-
 sodik emeletén pedig óra. Az időrendben utolsó,
 1655. május 3-án készült összeírás azzal fejező-

71 | Körmend, Vas m.

A délnyugati saroktorony első emeletén bemutatott
 17. századi lőrés szélével (a szerző fotója)

dik be, hogy „most epetik Uyonna az egész Varat”, a 17. századi források ugyanis legtöbbszörre várak nevezik a végvár szerepét betöltő körmendi kastélyt.

Építészeti képeinek megrajzolásához az az 1667-ből származó kéziratos térkép segít, amely a vizesárokkal és azon belül bástyás palánkkal körülvett várost ábrázolja, északkeleti sarkában a kastéllyal. Eszerint a külön vizesárokkal övezett épület a század közepén körbeépített belső udvarával, négy kerek sarokbástyájával és kaputornyával olyan formájú, mint amely nagy vonalakban már az 1605-ben felvett leltárból kirajzolódott. A térkép ép állapotban levőnek ábrázolja, pedig a várossal együtt 1661-ben kétszer is leégett.

A török kiűzése után feleslegessé vált végvárak között 1699-ben Körmentet is a lebontandók közé sorolták. Bár ez csak a várost körülvevő erődítésekre vonatkozott, nem hajtották végre, a Rákóczi-szabadságharc eseményeiben ugyanis 1709-ig szerepel. A dunántúli harcok során a várost és a kastélyt is sok károsodás érte, egy alkalommal mindkettő újból leégett. Helyreállítására, amelynek részletei ugyancsak ismeretlenek, 1712 és 1717 között került sor először. A várost és azon belül külön a kastélyt övező vizesárok és palánk még 1724-ben is állt, ahogyan az akkor készült, a várost és környékét ábrázoló térkép tanúsítja.

1730 és 1745 között a török időkben többszörösen újjá- és átépített, középkori eredetű kastély épületének felhasználásával épült fel a ma is álló és kilenc épületből kialakított kastélyegyüttes, a bécsi Donato Felice Allio tervei alapján, Batthyány Lajos gróf, a későbbi nádor megbízásából (70. kép). Az új, barokk kastély mellé nagyszabású parkot is telepítettek. Mindezt 1799 és 1809 között klasszicista stílusban alakították át, parkját pedig angol rendszerűvé módosították. 1883 és 1886 között eklektikus formákkal újíttották meg, a 20. század elején pedig az akkori igényeknek megfelelően belsejét formálták át. Végül az 1960-as években, amikor szakközépiskolai kollégiummá alakították, nyerte el a homlokzatokon végzett kutatás nyomán mai külső megjelenését. Főépülete az első emeletén elhelyezett helytörténeti múzeum kivételével üresen áll és melléképületei közül is csak egyeseket használnak.

A kastély épületegyüttesének helyreállítását megelőző kutatása 2002-ben az ahhoz szükséges helyszíni régészeti feltárással, műemléki falkutatással és a mindehhez elengedhetetlen adatkutatással a főépületen, vagyis a középkori eredetű kastélyon megkezdődött. A munkát az Ál-

lami Műemlékvédelmi és Restaurálási Központ végezte, Mentényi Klára és Simon Anna művészettörténészek, valamint Koppány András és Thúry László régészek vezetésével. A kastély épületeinek építéstörténete az általuk végzett, több éves munka nyomán lesz megrajzolható, bár a kutatómunka 2005-től anyagi fedezet hiányában nem folytatódott.

RADOS 1939, 38–39; GENTHON 1959, 169; *Műemlékjegyzék* II. 1157.; C. HARRACH–KISS 1983, 167–173; KOPPÁNY Tibor, *Körment városának építéstörténete*, Körment, 1986, 20–23, 33–37, 40–42, 49–58, 71–73. – Középkori eredetéről: KOPPÁNY 1999, 169, a 104. képen téves, a négy saroktorony nélküli alaprajzzal. – 1459: MOL Df. 213.795., idézi BÁNDI Zsuzsanna, *Körment a középkorban*, Körment, 1987, 47. – 1480: MOL DL 24.521. – 1496–1503: BÁNDI, i. m., 37–41. – 1527: NRA Fasc. 992. no. 7. – 1529: HÁZI Jenő, *Sopron szabad királyi város története*, I. 7., Sopron, 1929, 373. és *Egyháztörténeti emlékek*, I., 504. – 1531: IVÁNYI Béla, *A körmendi levéltár memorabiáliái*, Körment, 1942, 22–23. – 1531–1537: uo., 88. és NRA Fasc 364. no. 43., valamint Fasc. 992. no. 7., Fasc. 1001. no. 4. és Fasc. 1011. no. 2. – Az 1537. évi fegyverösszeírás: Batthyány-levéltár, leltárak, no. 31. – Nagy János várnagy személyére: MOL Gévy-hagyaték, IV. 2. köteg, Liska Béla kutatása. – 1539 Batthyány-levéltár, Leltárak, no. 33. – 1544: NRA Fasc. 671. no. 32. és 34. – 1545: uo., Fasc. 357. no. 16. – 1546: uo., Fasc. 996. no. 9. – 1556–1562: KOMÁROMY András, Magyar levelek a XVI. századból. Tarnóczy András levelei Nádasdy Tamáshoz, *Történelmi Tár*, 1907, 547–557. – 1565: Illésházy-levéltár, Lad. 18. fasc. 1. no. 4. – 1564: NRA Fasc. 672. no. 35. – 1566: Teleki cs. gyömrői levéltár, A. I. Elenchus XXIII. fasc. II. no. 52. – 1578: Illésházy-levéltár, Lad. 18. fasc. 1. no. 17. – 1595: NRA Fasc. 317. no. 17. és Vöröskői Erdődy-levéltár, Ser. A. fasc. 1. f. 1–10. és 17–22., valamint PÁLFFY 1999, 215. – 1600: Batthyány-levéltár, Memorabilia, No. 237. és a Haditanács jóváhagyása: ÖStA. KA. Akten Exp. No. 149. f. 2–4. A két utóbbi adatot Pálffy Gézának köszönöm. – 1601: IVÁNYI, i. m., 134–135. – 1603: NRA Fasc. 327. no. 34. és KÁROLY Árpád, Illésházy István hűtlenségi pörére vonatkozó okiratok (1600–1611), *Történelmi Tár*, 1882, 678–679. – 1604: ZIMÁNYI 1962, 5. – 1605: BOROVSKY 1898, 198. és IVÁNYI, i. m., 15. – Batthyány Ferenc újjáépítési szándékára: Kaposy reg. no. 736. – Az 1605. évi összeírás: U et C, Fasc. 78. no. 13. – Az 1609–1611. évi építkezésre: Batthyány-levéltár, Miss. 43.738, 434.740–741, 43.746–747, 43.755–756. – 1615: uo., no. 7356. – 1618: uo., no. 40.872 és 40.874. – 1619: uo., no. 40.876–877, 40.879–880. – 1621: TAKÁTS 1917, 104. – 1622: Batthyány-levéltár, Miss. no. 4472, 4474, 4480, 4489, 20.487. – 1625: uo., no. 13.060 és 13.065. – 1647: uo., no. 15.183. – Az 1652-es és 1653-as tűzvészre uo., no. 33.843 és 45.056. – Lucchese

1642. évi tervrajza: uo., no. 29.920. és az 1644. évi modell: uo., no. 29.922–923., mindkettőt idézi GARAS 1975, 227. – Carli kőműves és Carlo della Torre személyére KOPPÁNY Tibor, Carlo della Torre, a Batthyányak 17. századi építész, in *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*, Budapest, 1993, 339–352 (Művészettörténet–Műemlékvédelem IV.). – A kastély 1653 és 1657 között végzett építésére KOPPÁNY Tibor, A körmendi várkastély átépítése a 17. század közepén, *Ars Hungarica*, 1982/2, 227–234, valamint KOPPÁNY 2006, 159–172. – Az 1667. évi várostérképre GLASER Lajos, *A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga*, Budapest, 1933, 43, 178, címszó. – 1661: BOROVSKY 1898, 204. – 1699: TAKÁTS Sándor, Kísérletek a magyar haderő felosztására, 1671–1702, *Századok*, XXXVIII(1904), 328. – 1704–1709: TÓTH Gyula, *Balogh Ádám kuruc brigádéros*, Budapest, 1958, 42–47. és THALY Kálmán, Dunántúli hadjárat 1707-ben, *Századok*, XIV(1880), 282, 662–664; valamint THALY Kálmán, *Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve, 1706–1709*, Budapest, 1901, 382–383. – A kastély felégetéséről Bél Mátyás tudósítása: *Vasi Szemle*, 1977, 274. A 18–19. századi építkezésekre KOPPÁNY, *Körmen városának építéstörténete*, i. m., 45–73. – A kastélyegyüttes 18. századi kiépítésére ugyanó: Donato Felice de Allio (1677–1761) császári és királyi építész magyarországi működéséhez, *Művészettörténeti Értesítő*, XXXVIII(1989), 16–20. – KOPPÁNY 2006, 209–218. – A kastélyon folytatott műemléki kutatás építéstörténeti összefoglalásának kéziratát az azt végző Mentényi Klára, Simon Anna, Koppány András és Thury László engedélyével használtam.

64. KÖRMEND, RÁTKY-KASTÉLY, Vas m.

A várostól északnyugatra elterülő „Pajtaszer” határ részben a 17. század első éveiben állt Rátky Menyhért körmendi kapitány „kastélya”. Rátky 1604–1605-ben töltötte be Körmenben a kapitányi tisztséget, ahova a zalai Kiskomáromból helyezték át. Ott 1591-től volt a végvári kapitánya.

A kastélyról több adat nem ismert. 1605 elején Rátky Körmen városában vásárolt házat, ennek alapján feltételezhető, hogy a kastély akkor már elpusztult.

A kastély említése a 17. század elején, valamint Rátky Menyhért körmendi kapitányságára és a körmendi ház vásárlására: Sallér család levéltára, Fasc. 89. no. 50. és Tóth István György, A körmendi uradalom társadalma a XVII. században, *Agrártörténeti Szemle*, 1983/3–4. sz., 368, 225. jegyzet.

65. LAK, Vas vm. (Répcelak)

Elpusztult kastély, amelynek többszörösen átépített utódját az 1950-es években bontották le. A 20. század elején Radó Kálmán tulajdonában levő, 1867-ben átépített romantikus kastélyról a korábbi leírások egyöntetűen állítják, hogy régi eredetű. Feltételezhetően azonos volt a 17. században említett Kisfaludy-kastéllyal.

1595-ben a kastély már létezett, ugyanis Győr várának az előző évben történt török kézre kerülése után ebben az esztendőben a Haditanács Nádasdy Ferenc javaslatára a Rába menti új végvár vonal kellő őrséggel megerősített helyei közé sorolta. 1654 és 1669 között hat olyan családi osztozkodást rögzítő okirat maradt fenn a Kisfaludy család levéltárában, amelyben a kastély szerepel. Az osztozkodók valamennyien néhai Kisfaludy Pál és testvére, István leszármazottjai. Ők ketten a 16–17. század fordulóján élt Balázs vasi alispán, a család újkori vagyona megalapozójának fiai voltak. Ezért feltételezhető, hogy a kastély építtetője Kisfaludy Balázs lehetett. A falu egyébként a középkor óta a Kisfaludyak és a rokon családok vasi birtokainak központja volt, udvarházzal, illetve 1654-ben *castellum*mal.

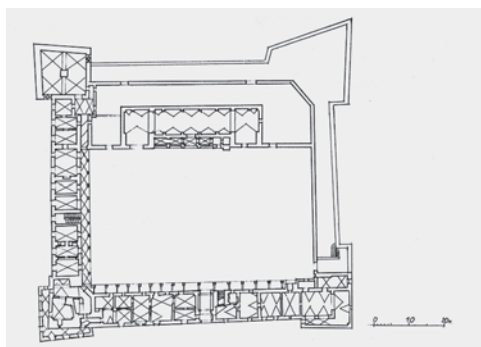
Kisfaludy István özvegyének, az 1670 körül elhunyt Geréczi Annának a vasvári konvent által 1696-ban hitelesített végrendelete azt írja, hogy a kastély emeletes volt és kőből épült, keleti felét alapjaiból ő építtette újjá.

1707-ben itt fogadta a Dunántúlra benyomuló császári hadak élén Stahremberg gróf Kőszeg hódoló küldöttségét. A 18. században a Kisfaludyaktól szállt leányágon a Radó családra, amely akkor és később is több alkalommal építkezett a kastélyon. 1867-ben romantikus stílusban bővítették és átépítették, 1948-ban azonban háborús sérülései miatt nagyjából lebontották. Ma egyetlen, földszintes, jellegtelenre átformált késő barokk eredetű szárnya áll.

1595: PÁLFFY 1999, 215. – 1654–1669: Kisfaludy-levéltár, 6–7. cs. évrendezett iratai. – 1696: uo., 8. cs. 1696. – 1707–1867: BOROVSKY 1898, 88, képpel. – *Kastélylexikon* 5., 347–349.

66. LAKOMPAK, Sopron vm. (Lackenbach, A.)

Az épület jelenlegi formájában többszöri, 18–19. századi átépítésben a 16–17. századi kastély megmaradt része, amelyben az Esterházy hercegi erdészeti hivatal, valamint szolgálati lakásai vannak.

72 | **Lakompak (Lackenbach, A.), Sopron m.**
A kastély alaprajza (SCHÖBEL–STEINER 2005, 708.
A szerző felmérésével kiegészítve)

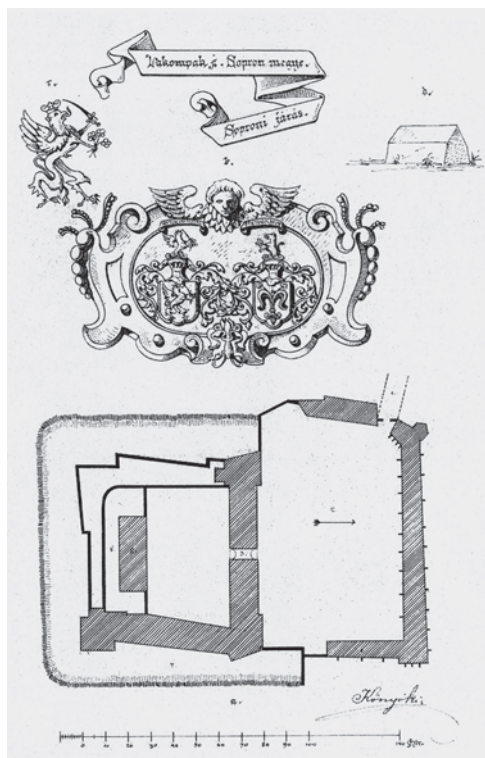
Egykori és kiszáradt árkan keresztül megközelíthető, felvonóhidas külső kapunyílása felett, a pártázatban, egy 1618-as évszámú, Esterházy-Dersffy-címeres kőtábla latin felirata hirdeti az akkor folytatott építkezést. A kapun át fallal és részben gazdasági melléképületekkel körülvett külső udvar következik. Az udvarnak a bejáratnál szemben levő oldalát a kastély ma késő barokk, két szélén sarokrizalitos és emeletes homlokzata alkotja. A tengelyében elhelyezett, boltozott kapualj belső udvarra vezet. Az utóbbi közepén vak-árkádós homlokzatú, pincével ellátott és emeletes magtár található, amely pincéjében és falaiban az itt álló legkorábbi kastélynak részleteit őrizi, amely maga is zárt udvaros formában és vizes-árokmal körülvéve épült, és amelyet az 1787-ben történt, a kastélyt elpusztító tűzvész után nagyrészt lebontottak. A jelenlegi, U alaprajzú, emeletes kastély, amelynek udvari oldalán ma árkádós folyosó húzódik, már a második szakaszban felépült külső kastély többszörösen átépült maradványa, amit szintén vizesárok vett körül (72. kép).

Helyszínrajzát, amely a jelenlegivel azonos, Könyöki József 1883-ból származó rajza ábrázolja. A rajzon e felett a külső kapu Esterházy-Dersffy-címere is szerepel (73. kép).

Az 1490 óta Alsó-Ausztriához tartozó falu kastélyát Erasmus Teuffel építtette. A lánzséri vár birtokosaként az uradalmához tartozó faluban 1548 és 1552 között ő emeltette, ottani és még középkori majorság helyére. Ez állt eredetileg a mai magtár helyén. Lánzsér várát és uradalmát Erasmus 1548-ban szerezte meg testvérétől, Christophtól, aki feleségével, Weisspriach János leányával, Susannával örökölte. Erasmus Teuffel 1552-ben török fogságba esett, és Isztambulban lefejezték.

A lánzséri uradalmat ezek után 1553-ban a Teuffel rokonság Oláh Miklós érseknek adta el. Az erről szóló iratok „curia et domus nobilitaris [...] per modum fortalicii cum propugnaculis erecta” illetve „castellum” elnevezéssel illeték. Az építkezést 1554-től Oláh Miklós folytatta a kastély külső épületének készíttetésével. 1555-ben ma is részben álló, külső övét „Magistro Murario Jeremiá”-val, azaz Geronimo Mariano olasz mesterrel építtette, 1556-ban pedig a Giovanni Battista keresztnévű olasz kőműves a kápolna építésén dolgozott, amely a külső kastély déleleti sarokbástyájában volt. Ezt a kápolnát az érsek 1562-ben kelt végrendelete külön kiemeli. 1559–1560 körül az érsek két leánytestvére: Ilona és Orsolya, valamint az utóbbi fia, Császár Miklós élt a kastélyban.

1561-ben Oláh Miklós királyi engedéllyel minden birtokát Orsolya húgára és férjére, Császár Kristófra, illetve már említett Miklós fiukra hagyta. Az 1580–1590-es években az utóbbi, Oláh-Császár Miklós, Orsolya leánya és később az ő

73 | **Lakompak (Lackenbach, A.), Sopron m.**
A kastély helyszínrajza, felette a külső kapu Esterházy-Dersffy-címere rajzával (Könyöki József, 1884; KÖH Tervtár, K. 6265. lsz.)

férje, Dersffy Ferenc volt a kastély birtokosa. 1612-ben Császár Miklós unokája, Dersffy Orsolya kezével került Lánzsér vára és a lakompaki kastély Esterházy Miklós kezére. Az első kapu feletti, 1618. évszámú címeres és feliratos tábla, valamint a külső kastély épületei előtt húzódó udvari árkádsor az ő és felesége építkezéséhez tartozik (74. kép).

Esterházy levelei szerint az ezt követő években családjával együtt sokszor és szívesen tartózkodott a kastélyban, amelynek különösen maga telepítette kertjét kedvelte. 1620 szeptemberében Bethlen Gábornak a Dunántúlt megszálló serege ide szorította be Esterházyt, akit az ostrom alól akkor a császári hadak mentettek fel. Októberben Bethlen serege mégis elfoglalta és

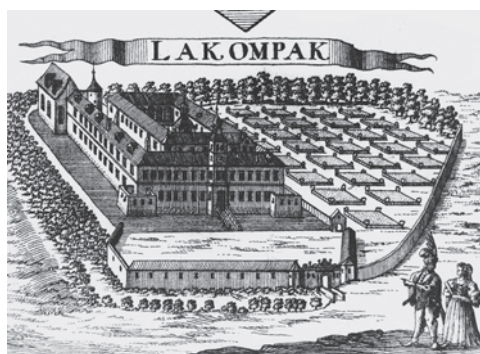

74 | Lakompak (Lackenbach, A.), Sopron m.
Az árkádos udvar részlete (a szerző fotója)

felégette. A pusztulást követő újjáépítéshez kapcsolódik annak az Albertus Örtelmayer festőnek a működése, akinek dátum nélküli levele igazolja itteni szereplését.

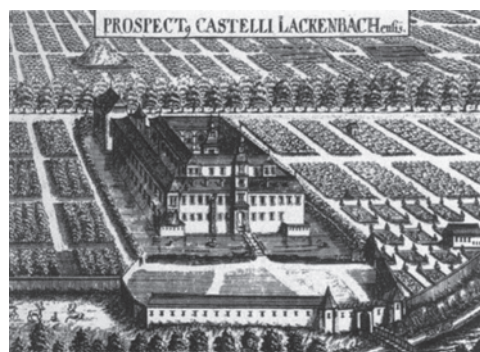
A 17. század második felében Esterházy Pál építkezett a kastélyon. 1656 nyarán név nélkül említett uradalmi kőművesével istállót emeltett. Valószínűleg ebben az időben és itt dolgozott az az Andreas Pecher és Philip Krueg udvari kőművesmester a soproni Hannus Hegerberger kőművessel együtt, akiknek Lakompakon felvett járandóságukról maradt elismervény. Végül 1673-ban szerződött Esterházy Pál Rochus Ber-toletti és Battista Verretini stukkátorokkal a kastélyban végzendő munkákról.

A század végéről két ábrázolás maradt a kastélyról. A korábbi Matthias Greischer 1690 körüli metszete, a másik a Birckenstein-féle, 1686-ban kiadott metszeteskönyv ábrája Justus van der Nypoorttól. A kötet rövid leírást is tartalmaz: ki-tűnően és nagy pompával megépített nyaraló-kastély, amelyet széles vizesárok övez, azon kívül

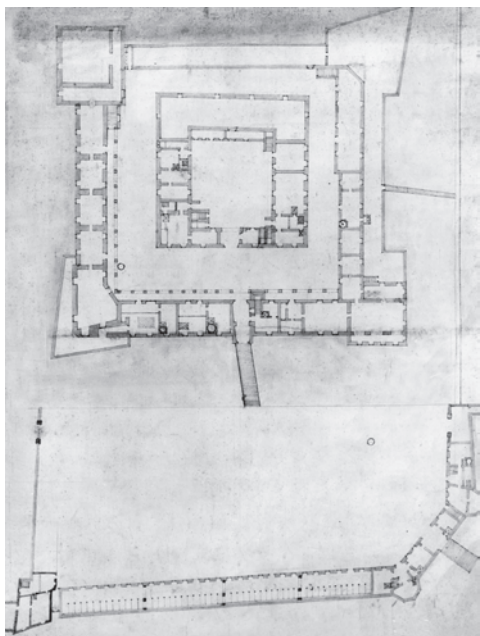

75 | Lakompak (Lackenbach, A.), Sopron m.
Justus van der Nypoort metszete, 1687
(BIRCKENSTEIN, 2001, 141)

pedig kellemes park és vadaskert tartozik hozzá. A metszeten elől a pártázatos külső kapu és az ahhoz kétoldalról csatlakozó, sokszögű, csúcsos tetejű bástyák, azokon túl pedig gazdasági szárnyak látszanak. A kapu mögötti előudvar után foglal helyet az újabb vizesárok-körülvevett kastély. A középvonalában karcsú toronnyal és ahhoz a belső vizesárkon keresztül fahíddal mutatja be a két szélén alacsonyabb és lőréses sarokbástyákkal keretezett főhomlokzatot. Baloldalt a hátsó sarokbástya helyén emelkedett az Oláh Miklós által emeltetett kápolna. Az emeletes kastély udvarában további, négyszögletes alaprajzú, belső udvaros épület következett, árkádos hátsó szárnyal, elől pedig, az említett kaputorony vonalában, itt is torony állt a belső kastély bejárata felett. A kastélytól jobbra terült el a kőfállal körülvevett, geometrikus kialakítású díszkert, amely ligetes erdőben, Birckenstein leírása szerint vadaskertben folytatódott (75. kép).

76 | Lakompak (Lackenbach, A.), Sopron m.
Matthias Greischer metszete, 1680 körül
(SZALAY-SZÁNTAI 2006, 235)

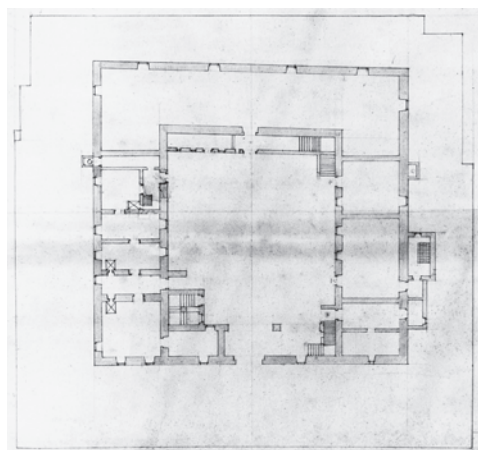

77 | **Lakompak (Lackenbach, A.), Sopron m.**
A kastély alaprajza 1740 körül, Johann Georg Wimpassinger uradalmi Bauinspektor rajza
(MOL T. 2. Hg. Esterházy-lt. XXXIV. téka, No. 1491.)

Greischer PROSPECT CASTELLI LACKENBACH-ensis feliratú metszete nagyjából ugyanezt a képet mutatja, részleteiben azonban bőségesebb. Azon a kertet övező falat is árok vette körül, a külső kapuhoz is híd vezetett, amelyet két csúcsos tetejű torony vett közre. Az ezt követő külső udvarban a várfalhoz támaszkodó istállósor állt. Magát a kastélyt övező vizesárkot sövény kerítette. A vizesárkon átvezető fahíd háromemeletes kaputoronyhoz érkezett. Azon, illetve a már akkor nyilván boltozott kapualjon át vezetett az út a belső udvarra, illetve a közepén álló, ugyancsak vizesárokkal övezett belső kastélyépülethez. Greischer metszetén jól látható a belső épület két sarkán egykor volt saroktorony, bejárati szárnya belső oldalán egy újabb torony, valamint azzal szemben a belső kastély udvari árkádsora. A két 17. század végi ábrázolás lényeges különbsége a kert ábrázolásában fedezhető fel, amely Greischer metszetén sokkal nagyobb kiterjedésű, fákkal sűrűn betelepített táblái a kastély bal oldalán is folytatódnak. A kép előterében szarvasok láthatók; a vadaskert eszerint a kőfalon kívül is folytatódott (76. kép).

A kastély kialakításának és elrendezésének megértéséhez két további, olyan alaprajz nyújt

segítséget, amely ugyan a 18. század elejéről származik és ennél fogva kisebb átépítést tartalmaz, alapvetően azonban Greischer és Nypoort metszeteinek felel meg. A kettő közül a nagyobb a teljes kastélyegyüttes földszintjét ábrázolja, az Esterházy–Dersffy-címeres és 1618-as évszámú külső kapuval, az ahhoz csatlakozó épületekkel, valamint a négyszer tizenkét lóra épített, nagy istállóval és az azok által közbezárt előudvarral, mögötte pedig a széles vizesárokkal elválasztott, kettős kastéllyal (77. kép). Az alaprajzon a távlati képeken látható kaputoronyhoz vezető híd után a jelenleg is meglevő, kétszakaszos kapualj következik. Attól balra több helyiségből álló konyha helyezkedett el, jobbra pedig lakóhelyiségek sora. A bejárati szárny bal sarkán torz sokszög alaprajzú terem foglalt helyet, előtte hegyesszögű bástyával. Az azt követő és a főhomlokzatra merőleges szárnyban négy terem után a hátsó sarkon álló, saroktorony formájában épített és Oláh Miklós érsek által emeltetett, L alaprajzú folyosóról megközelíthető kápolna következett. A kaputoronytól jobbra húzódó – már említett – lakóhelyiségek sora a jobb sarkon, a távlati képektől eltérő módon, már a ma is álló sarokrízalitos terem volt, amelyet ezen az oldalon is rá merőleges udvari szárny követett, ott is lakóhelyiségek sorával, a végén pedig valószínűleg hosszú istállóval. A bejárati és a bal oldali szárnyak udvari oldalán keskeny folyosót ábrázol a rajz, amely a most is létező, a földszinten szegmensívesen áthidalt pillérekkel, emeletén tosz-

78 | **Lakompak (Lackenbach, A.), Sopron m.**
A 16. századi belső, félig magtárrá alakított kastély 1740 körüli alaprajza, Johann Georg Wimpassinger uradalmi Bauinspektor rajza
(MOL T. 2. Hg. Esterházy-lt. XXXVI. téka, No. 1188.)

kán oszlopokkal az 1618-ban megépített árkádsorral azonos. A kapualjtól jobbra, az árkádos folyosó kápolna felőli végén lévő lépcsők annak a bizonyítékai, hogy az U alaprajzú külső kastély, amelyet a 16. század közepén Oláh érsek emeltetett és a következő század elején Esterházy Miklós alakíttatott át, eredetileg is emeletes volt.

A másik rajz a belső kastélynak az előzőn is látható, de kisebb részletekben eltérő, ugyancsak földszinti alaprajzát ábrázolja (78. kép). A nagy alaprajzon is látható lépcsőábrázolások, valamint

79 | Lapsina (Lapšine, H.), Zala m.

A kastély képe, ismeretlen szerző, 1698
(HORVÁTH 1956, 78)

a Greischer- és a Nypoort-féle metszetek alapján ez az épület is emeletes volt. A két rajz közötti különbség szerint a belső, a korai kastélyépület négy szárnyból álló, zárt udvaros beépítésű volt. Ebbe is boltozott kapualj vezetett, két oldalán a bejáratra merőleges szárnyakban fűthető lakóhelyiségek sorakoztak. A nagy alaprajzon a kapualj két oldalán egy-egy helyiség van, a nagyobb azonban a kapualj egy teret alkot a tőle jobbra elterülő és az emeletre vezető lépcsőt magában foglaló térrel. Ez a kisebb rajz az udvar bal sarkában négykarú lépcsőt ábrázol, a nagyon viszont kétkarú látható. A különbségek ellenére és azokkal együtt sem állapítható meg, hogy a két rajz közül melyik ábrázolja a korábbi és melyik a későbbi állapotot, csupán csak annyi, hogy azonos kéztől származnak, valószínűleg Johann Georg Wimpassinger építőmester, a herceg Esterházy-hitbizomány Bauinspektora volt a készítőjük.

A kastély ismert 18. századi nagy átépítése az 1787. évi tűzvészt követően történt. Ekkor bontották le a külső és belső kaputornyot, ekkor készült a külső épületek barokk homlokzata, ekkor tűntek el a külső erősítések és vizesárkok. A legújabb osztrák kutatás szerint az átépítés valószínűleg Johann Henrici bécsi építész működéséhez köthető. Az akkor készült állapotot 1806-ban újabb tűzvész pusztította el. Ezt követően bontották le a belső kastély nagy részét, és a megmaradtból alakították a jelenlegi magtárat, a külső kastélyt pedig a homlokzatain ma is látható barokk formákkal építették át.

A jelenlegi épületegyüttes, a rá vonatkozó levéltári adatok, a 17. század végi metszetek és az Esterházy-levéltárból származó, 1730 körüli két alaprajz alapján az 1806 után lebontott belső épület volt Erasmus Teuffel 16. század közepi kastélya, amelyet az írott források szerint négy sarokbástya külső falöv vett körül, amint arról fentebb már szó esett. 1553 után Oláh Miklós építtette a külső falöv belső oldalára a ma is álló szárnyakat, udvari oldalukon kőkonzolokon nyugvó emeleti folyosóval. 1618-ban Esterházy Miklós és Dersffy Orsolya emeltette az előudvart a kettejük címerével díszített külső kapuval, és az ő építkezésükből származik a belső udvar toszkán oszlopos árkádsora. Fia, Pál készítette az előudvar istállóit, és a felsorolt uradalmi és soproni mesterekkel az 1650–1690-es években a belső kastélyon is végeztetett nagyobb átépítést, amelyet végül stukkós mennyezetekkel díszíttetett. 18. és 19. századi további építkezések alakították ki végső formáját.

FREY 1929, XXII.; HOMMA 1961, 52; SCHMELLER-KITT 1980, 163–164; PRICKLER 1985, 84–86. – A Weisspriach-örökségre és a Teuffel család birtoklására: BUBICS-MERÉNYI 1895, 57–59; PRICKLER 1985, 84–86, valamint SCHÖBEL-STEINER 2005, 242–264. – 1552–1553, a latin nyelvű elnevezésekkel: Esterházy-levéltár, Rep. 12. Fasc. A. no. 4. – 1555: Geronimo Mariano személyére Esterházy-levéltár, Rep. 12. Fasc. C. no. 38.; említi még Harald PRICKLER, Giovanni Bernardo Ceresola, a szombathelyi Szent Márton-templom építője, *Vasi Szemle*, XII(1968), 441. – 1556: Esterházy-levéltár, Oláh család levelezése, II. 1. – 1559–1561: SZELESTEI N. László, Oláh Miklós könyvkölcsönzéséről, *Magyar Könyvszemle*, 110(1994), 1. sz., 67, 7. jegyzet. – 1562: Esterházy-levéltár, Rep. 4. Fasc. C. no. 23. – 1568: PAYR Sándor, *Egyháztörténeti emlékek*, I., 42. – 1595: TAKÁTS 1917, 56. – 1612: BUBICS-MERÉNYI 1895, 57–59. – 1620: uo., 25–26. és SZALAY László-SALAMON Ferenc, *Galántai gróf Esterházy Miklós, Magyarország nádora*, I., Pest, 1863,

143–148, 158. – Örtelmayer festő személyére: Batthyány-levéltár, Miss. no. 34.841. – 1656: Esterházy-levéltár, P. 125. Pál nádor iratai, cs. 693. no. 10.596 és Cs. 696. no. 10.710. – 1673: uo. Cs. 697. no. 11.211. – Justus van Nypoort metszetére Rózsa 1957, 25–45. – Birckenstein 1689-ben Augsburgban kiadott kötetét néhai Tilinger Istvánnak köszönhetem; a lakompaki kastélyra vonatkozó leírás a 141. oldalon, a metszet a 185. oldalon található. Közlése BIRCKENSTEIN 2001, uo. – A két alaprajz: MOL Tervtár, T. 2. XXXIV. téka, no. 1491. és XXXVII. téka, no. 1188. – 1790–1806: PRICKLER 1985, 86. és Gottfried HOLZSCHUH, Zur Baugeschichte des fürstlich Esterházyische Schlosses Eisenstadt, in *Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten und Mäzenen*, Ausstellungskatalog, Eisenstadt, 1995, 155, 59. jegyzet. – 1883-ban a MOB megbízásából Könyöki József mérte fel. Megmaradt két rajza közül az elsőn a kastély helyszínrajza és afelett a külső kapun levő Esterházy-Dersffy-címer, a másikon a Greischer-metszet átrajzolt másolata látható. Minderre KÖNYÖKI 2000, 141–142.

67. LAPSINA, Zala vm. (Hlápicina, H.)

Elpusztult kastély a Muraközben. 1580 körül építtette Malakóczy I. Miklós, 1588-ban a Balaton és a Dráva közötti főkapitánysághoz tartozó és az azelőtti években emelt Bajcs, valamint Keresztúr végvár kapitánya, a Zrínyi Györgytől, a főkapitányság vezető generálisától kapott birtokon. Az 1603-ban elhunyt építtető halála után – akinek egész alakos márvány sírkövét a csáktornyai múzeum őrzi – hasonló nevű fia örökölte. Ő további birtokokat szerzett hozzá, és 1614-ben bárói címet kapott. A család harmadik, ugyancsak Miklós nevű tagja 1649 előtt török fogságba esett, ahonnan még abban az évben a költő Zrínyi Miklós váltotta ki. A kiváltás összegét nem tudta kifizetni, Lapsina kastélyát és az akkor a kezén levő szécsiszigeti kastélyt eladta Zrínyinek. Malakóczy III. Miklóssal családja kihalt, birtokai a Zrínyieknél maradtak.

Az 1650-es évekből Zrínyi Miklósnak több le vele maradt „in castello Hlápina” keltezéssel. 1663-ban Zrínyi jóvoltából itt kapott lakóhelyet Locatelli János és felesége, Sibrik Kata, miután gyilkosságba keveredve a birtokukban levő bozsoki alsó kastélyt kénytelenek voltak átadni a Batthyányoknak.

1670 után Csáktornyaival, a muraközi Zrínyi-birtokokkal és -kastélyokkal együtt ez is a kincstáré lett. Még 1691-ben is császári őrség volt benne. 1692-ből megmaradt a kastély értékbecslése, amely rövid leírását is tartalmazza. Eszerint

fallal körülvett kétemeletes épület volt, boltozott és hosszú pincével, boltozott kapualjjal, a pince felett ugyancsak boltozott konyhával és két szobával, valamint ott és a legfelső szinten összesen kilenc sík mennyezetes lakóhelyiséggel, lent istállókkal, 4500 forint értékben.

Az 1690-es években Csáktornyaival együtt De Prie márkié volt, aki 1698-ban zálogba adta Patacsics Boldizsárnak. A Patacsics család ugyancsak 1698-ból származó kéziratos kódexe tartalmazza a kastély akkori látképét. A kisméretű vízfestmény a falu és a Mura közötti dombon ábrázolja a Castellum Lapsinát, amelyet a domb lábánál palánk vett körül. Háromszintes főépületén át vezetett be az íves kapu a magas falakkal és a sarkokon kerek tornyokkal kerített udvarba. A rajz előterében látható domboldalon teraszos kertet jelöl.

1720–1721-ben De Prie márkitól báró Laurencius de Bercudis birtokában volt. 1752-ben Csáktornyaival együtt már az Althan grófoké, akik azt megelőzően állították helyre. 1877-ben Gózon Imre, a MOB kültagja járt a helyszínen. Jelentése szerint akkor még látható volt a kastélyt övező árok és az azon kívül húzódó földsánc, négy sarkán egy-egy bástya maradványával, fent a felvonóhidás kapu romja kivételével csupán az egykori udvar „köröszlopai” voltak meg, valószínűleg árkádsor maradványai.

Az egykori Lapsina a legújabb korban Zala megye csáktornyai járásában Hlápina néven volt ismeretes, a 19. század végi magyarosítás során pedig a Tündérlak nevet kapta. E néven szerepel SZÉCHY Károly *Zrínyi Miklós* című művében, I., 1896, 285, valamint H. TAKÁCS 1970, 209. oldalán, Lapsina – Tündérlak – címen. – A birtokra és a három Malakóczyra KOVÁTS Gyula, *A lapsinai várrom*, Muraköz, 1887; az 1698-ból származó ábrázolása Andela HORVAT, *Spomenici architecture i likovnih umjetnosti u Medumurju*, Zagreb, 1956, 33–34. és Uő, *Izmedju gotitika i baroka umjetnost kontinentalnog dijela hrvatska od oko 1500 do oko 1700*, Zagreb, 1975, 78. műveiben. – Malakóczy I. Miklós kapitányságára TAKÁTS Sándor, *A magyar múlt tarlójáról*, Budapest, é. n., 163, sírkövére feliratával KOVÁTS, i. m. és Römer-jegyzőkönyv, V., 96–97. – 1588: Kisebb családok-levéltár, Malakóczy cs. – 1652–1654: IVÁNYI 1943, 207–208, 234. – 1663: Batthyány-levéltár, Sen. Lad. 9. no. 129. – 1691: NRA Fasc. 318. no. 33. – 1692: *Forráskiadványok*, IV. 2., 376. – 1708: MARGALITS Ede, *Horvát történelmi repertorium*, I., Budapest, 1890, 141. – 1720: *Forráskiadványok*, IV. 2., 37–377. – 1721: *Monumenta Zrínyiana II.*, 445. – KERNY Teréz, Szemelvények Gózon Imre munkásságához, *Pavilon*, 5(1991), 16–17. és KOPPÁNY Tibor, Kiegé-

szító adatok Gózon Imre 1877. évi MOB-jelentéséhez, *Pavilon*, 7(1992), 11–12.

68. LETENYE, Zala vm.

Elpusztult, feltételezhetően középkori eredetű kastély. A Mura menti település a Felsőlindvai Széchyek birtokaként a késő középkorban hetivásár tartásával rendelkező mezőváros, a Murán révvel és vámmal. 1533-ban szerepel *castellu-mának* várnagya, Ladislavics János. 1536-ban Enyingi Török Bálint foglalta el. I. Ferdinánd király 1540-ben a Széchy-örökség részeként a letenyei kastélyt is Thurzó Eleknek adományozta. Az ő halálát követően 1541-ben Széchy Margit és férje, Nicklas von Salm gróf kapta meg, bár akkor még mindig Török Bálint kezében volt. A Szigetvár 1566-ban történt eleste után, Kanizsa központtal megszervezett új védelmi vonal végvára lett, amelyet 1575 májusában több más, Kanizsa körüli palánkvárral együtt a török elfoglalt és felégetett. Később mégis újjáépítették, a század végén még mindig a Széchy-örökösök kastélya volt, amely 1579-ben és 1582-ben ismételt királyi adomány, 1591-ben pedig családi birtokosztozás során Lobkowitz-Poppel Lászlónak jutott. Végleges pusztulása valószínűleg Kanizsa 1600-ban történt török kézre kerülése után következett be.

A késő középkorra: CsÁNKI III., 21–22. – 1533: Véghegyűjt. cs. 4. Ladislavith család. – 1536: BESSENYEI 1994, No. 143. – 1540: NRA Fasc. 351. no. 27. – 1541: Balassa-levéltár, közelebbi jelzet nélkül, KÖH Adattár, Joanelli A. – 1575: TAKÁTS Sándor, Tengöldi Bornemissza János, *Hadtörténelmi Közlemények*, 1914, 251. – 1579 és 1582: Batthyány cs. grófi ág lt., Lad. XVI. Fasc. 10. no. 6. – 1591: KÁROLY János, *Fejér vármegye története*, III., Székesfehérvár, 1899, 210–215.

69. LOCSMÁND, Sopron vm. (Lutzmansburg, A.)

Elpusztult kastély. Egyetlen ismert említése 1630-ból való, amikor Marczaltőy Katalin végrendeletében itteni kastélyát és malmát férjére, Pathy Zsigmondra és tőle származó Anna leányára hagyta. A falut Marczaltőy Katalin anyjától, Marczaltőy Miklósné Zay Annától örökölte. Az utóbbi 1612-ben kelt végrendelete szerint az eredetileg Kőszeg uradalmához tartozó Locsmánd első férjétől, Szkárossy Jánostól maradt rá, aki Devecseri Choron Margittól, Nádasdy

Kristóf feleségétől vette. Az 1612-ben még csak birtokként említett faluban valószínűleg ezt követően építtette a kastélyt Marczaltőy Katalin és férje. Az épület későbbi sorsa ismeretlen.

VÉGHÉLY Dezső, A marczaltői régi várkastély, s az utolsó Marczaltőyek, *Győri történeti és régészeti füzetek*, IV(1865), 159, 162, 167.

70. LÓS, Sopron vm. (Nagylózs, Győr–Moson–Sopron m.)

A jelenleg szociális otthonnak helyet adó, 1881-ből származó, eklektikus Solymossy-kastély előzményeként a 16. század utolsó évtizedeitől tudósítanak adatok ottani kastélyról.

Lóst, amely a 16–17. században a megye Sopron utáni legnépesebb helysége volt, a róla elnevezett és kihalt Lósy család után 1563-ban kapták meg a rokon Viczayak. 1581-ben osztozott meg néhai Viczay Balázs két fia, János és György azon a kőből épített házban, amely még azt megelőzően épült „in modum Castelli”. Az osztozás során a kastély módjára épített udvarház György-nek és feleségének, Kávássy Margitnak jutott. 1600-ban az ő gyermekeik birtokában volt. 1583-ban maga Viczay György is építkezett rajta, s ahhoz Sopron városától kért húsz szekérre való fát. 1588-ban egyébként az akkor mezővárosi jogú Lóson a kastélyon kívül még két udvarházat írtak össze.

1600 januárjában a kastélyban tartotta menyegzőjét a költő Wathay Ferenc Ládonyi Annával, az ifjabb Viczay István özvegyével. Ettől kezdve birtokosa az elhunyt István öccse, Tamás volt. 1622-ben az ő özvegye, Szennyesy Krisztina tartotta lakodalmát a kastélyban új férjével, Hagymássy Kristóffal. Még ezt megelőzően, 1607-ben valószínűleg zálogként rövid ideig Csemethey István kezében volt.

A 17–18. század folyamán változatlanul a Viczayaké maradt. 1786-ban Korabinszky egy-két évvel azelőtt újjáépíttetnek írta. 1799-ben Vályi szerint igen régi, egyemeletes kastély. 1836-ban és 1851-ben is a Viczayak birtokában levő „Csinos urasági kastély és kert”. A család 19. századi kihalta után lett a Solymossyaké. Az általuk 1881-ben készíttetett átépítés tervezője – Csatkai szerint – „valamely fővárosi építész”, építője pedig a soproni Handler József volt.

1881: CSATKAI-DERCSENYI 1956, 569. – 1563: Széchenyi-levéltár, II. k. 21. sz. I. cs. 380–398. – 1581: Viczay-levéltár, 1581–1846. köteg, fóliázatlan iratai. – 1600: WATHAY

1976, 118 v. – 1583: HÁZI 1928, 130. – 1588: Soós 1940, 215. – 1607: TÓTH 1992, 957. reg. – 1622: Acta div. fam. 11. cs. 26. téka, f. 92. – 1786: KORABINSZKY, 385. – 1799: VÁLYI II., 537. – 1836: FÉNYES, 278. – 1851: FÉNYES, III. 43. – 1881: CSATKAI 1935, 86–87, CSATKAI–DERCSÉNYI 1956, 569. és CSATKAI Endre, A nagylőzsi báró Solymossy kastély, *Soproni Szemle*, IV(1940), 262.

71. LÖVŐ, Vas vm. (Németlövő, Deutsch Schützen, A.)

Elpusztult kastély a jelenlegi, ismételten átépített majorság területén.

Az eredetileg a németújvári vár tartozékai közé számító Lövő a késő középkorban zálogbirtokként került Monyorókerék vára uradalmába. 1496-ban vásárolta meg Bakócz Tamás véglegesen. 1557-ig a Bakócz-örökös Erdődyeké, akkor csere útján Monyorókerék várával együtt Zrínyi Miklóssé lett. 1575-ben az ő fia, Zrínyi György tárnokmester, kanizsai főkapitány, hűséges szolgálatai jutalmául 2000 forintért Debreczeni György deáknak, összes javai prefektusának adta át. A kastély építését Debreczeni kezdte meg ezt követően, amint azt a vasvári káptalannak 1618-ból származó jegyzőkönyve bizonyítja. Lövő, vagy ahogyan már akkor is nevezték, Német Sicz, 1592-ben bekövetkezett haláláig maradt Debreczeni György – ebben az időben már Zrínyi György helyetteseként altárnokmester – kezén.

1593-tól újabb összeg fejében özvegye és János fia birtokolta tovább. A kőből épített kastélyt Zrínyi György birtokainak ekkor készült felbecslése Werbőczy *Tripartituma* nyomán 100 márkára, azaz 400 magyar forint értékűre becsülte. 1606-ban újabb ötezer forintért Debreczeni János felesége, Nádasdy Anna kapta meg ifjabb Zrínyi Miklóstól, 1620-ig pedig Hosszútóty György egerszegi kapitány tartotta a kezében.

Eközben már 1589-től folyt az a per a király előtt, amelynek értelmében az Erdődyek visszakövetelték egykori birtokaikat a Zrínyiektől. A per 1613-ban ért véget az 1557-ben kötött csereszerződés felbontásával. Erdődy Tamást ekkor iktatták vissza Monyorókerék és a hozzá tartozó Lövő, valamint az itteni kastély birtokába.

1620-ban, amikor Bethlen Gábor hadai megszállták a Dunántúlt, Hosszútóty György, a kastély tényleges birtokosa nem állt a fejedelem mellé. Birtokait ezért az elkobozta, s a köztük levő „Német Sicz” kastélyát 10 000 forintért Batthyány Ferencnek adományozta. A háborút lezáró békekötéssel az Erdődyekhez került vissza.

1632-ben ők adták zálogba Wolfgang Königsbergnek. 1646-ban Alsólindvai Bánffy Kristófnál, 1675-ben Szapáry Péternél volt zálogban. Ettől függetlenül 1641-ben, 1651-ben, 1653-ban és 1665-ben Erdődy-kastélyként említik. A század végén, egy évszám nélküli bevallásban, Erdődy Sándor 16 000 forint értékűnek vallotta.

1714-ben a mellette levő majorsággal együtt csak romjai álltak, a kuruc háború során leégett. Később a majorság központi épületeként állították helyre. Az 1927–1928-ban történt újabb helyreállításban ez a „Maierhof” ma is áll.

A késői középkorra: CSÁNKI II., 728. – 1496: SCHMELLER-KITT 1974, 1974, 131. – 1557: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 3. Lad. 8. no. 24. – 1575: uo., no. 55. – 1618: SEGMÜLLER János, A jáki apátság, kézirat, 1883, 15–19, a Szombathelyi Papnövelde Könyvtára. Használatát ezúton köszönöm D. Mezey Alice-nak; valamint SZÉCHÉNYI Miklós, *A Szent György vértanúról nevezett jáki apátság története*, Budapest, 1901, 34. – 1592: BARABÁS Samu, Zrínyi György birtokainak felbecslése, *Történelmi Tár*, 1895, 330 – 357. – 1593: Batthyány-levéltár, i. h., no. 90–96. – 1606: uo., no. 97. – 1606–1620: uo., Misc. Ser. I. 102. cs. f. 124, 130v. – 1589–1613: uo., AA. Alm. 3. Lad. 8. no. 24, 40, 41–42, 46. – 1613: uo., no. 51, p. 2–4. és Alfred RATZ, *750 Jahre Deutsch Schützen*, Eisenstadt, 1971, 26–27. – 1620: Batthyány-levéltár, Misc. Ser. I. 102. cs. f. 116. – 1621: uo., f. 124. – 1632: NRA Fasc. 387. no. 31. – 1646: Döry-levéltár, 1646. f. 1–4. – 1675: Tallián-levéltár, 3. cs. 1675. f. 15v. – 1641–1665: RATZ, i. m., 26–27. – 17. század vége: Acta jes. Coll. Sopron. Fasc. 8. Fol. 77–79. – 1714: RATZ, i. m., 26–27. – 1730 körül: *Vasi Szemle*, 1977, 452. – 18–20. század: RATZ, i. m., 26–27. – A felsorolt források alapján téves Katona Imrének a Hol állt a Manlius-féle könyvnyomda című cikkében (*Vas megye múltjából*, 1. 1976, 142–147) olvasható azon megállapítása, hogy „a Vas megyei Lövőnek nem volt a 16–17. században vára”, szemben a Sopron megyei Lövővel, ahol szerinte „még a 17. század elején is állt ilyen”. Kutatásaim során a Sopron megyei Lövőn állt várra, illetve megerősített kastélyra vonatkozó adatot nem sikerült találnom.)

72. LÖVŐ, Zala vm. (Zalalövő)

Elpusztult kastély a mai falu közelében, a Zala folyó egykori árterében.

„Szigetvár elfoglalása után Lövőre vonultam családommal és ott kastélyt építtettem” – idézi Takáts Sándor Osztopáni Perneszi Andrásnak a királyhoz 1566-ban írott levelét. A zalai Lövő, amely a 16. századig a Csebi Pogány család bir-

toka volt és amelynek nagyobb része a Pogány-örökös Brodarics Katalinnal kötött házassága útján került Perneszy András királyi személynőki ítélőmester kezére, és amelyen unokaöccsével, Perneszy Farkas babócsai várnaggyal, a Báthoriak somogyi birtokainak prefektusával osztozott. Maga a település mezőváros volt, 1600-ban is a Csebi Pogány és a Perneszi család birtokában.

Az 1566-ban épített kastélyról Perneszy András gyermekeinek 1596. évi osztozkodása nyújt részletesebb felvilágosítást. Az öt testvér között egyenlő arányban osztották el akkor a négyyszög alaprajzú, sarkain bástyákkal erősített építményt, amelyet kis kert választott el a falutól és halastónak használt vizesárok vett körül. Az árok felett nyugat felől fahíd vezetett a felvonóhidas kaputoronyhoz. A kapun belépve az udvart a szemben levő három oldalon emeletes szárnyak övezték. A déli szárnyban lent egy nagy és egy kis szoba, valamint istálló, a délnyugati bástyában sütőház, fent további, fel nem sorolt lakóhelyiségek voltak. Az északi szárnyba pitvar vezetett. A hozzá tartozó két bástya földszintjén konyha foglalt helyet, emeletén pedig a nagyterem. A kapuval szemben elhelyezkedő keleti szárnyra vezetett fel az udvarról „Az Nagy gradich”. A kastély és uradalma ügyeit porkoláb intézte, keze alatt puskás darabontok szolgáltak, akik mellé „Thyz gyalogot Eo feolséghe ide rendelth”, az építtető Perneszy András fia, János királyi kapitány fősege alá. Lövé 1596-ban tehát már végvár volt, amellelt a Perneszyek lakóhelye és egyben birtokaik központja. Abban az évben Perneszy János vasi alispán kastélya volt. 10 gyalogusból álló királyi őrségét 1599-ben és 1600-ban is említik. Kanizsa eleste után, 1600-ban Batthyány II. Ferenc javaslata alapján a Haditanács 1601-ben 20 gyalogosban és 6 lovasban alapította meg őrségét.

A kastély 16. század végi leírását egy 1613-ból származó újabb osztozkodás adatai egészítik ki. Eszerint a déli szárnyban, az istálló felett volt a nagyterem, a nyugati végén levő bástya emeletén laktak a hajdúk, és a felettük emelkedő második emeleten volt a fegyvertár.

Az 1630–1640-es években, amikor Lövé már a „Kanizsával szemben vetett” végházak közé tartozott, Perneszy János fia, Ferenc zalai alispán volt a kapitánya, őrsége a birtokos család által tartott, ismeretlen számú darabont mellett a Haditanács által fizetett 6 lovasból és 20 gyalogusból állt. 1648-ig ő vette zálogba a szerteágazó rokonság kezére jutott birtok- és kastélyrészeket. Az utóbbiak közül akkor már több nagyon rossz

állapotban volt. Ferenc fia, István, a lövői kapitányságban utódja, ezért kapott 1659-ben a kincstártól 2000 forintot a kastély újjáépítésére. 1665-ben fele az ő özvegyéé és az őt a kapitányságban követő Ferenc fiáé volt, a másik fele János öccsée, aki akkor somogy-zalai alispánként Alsó-lindva és Lenti várainak királyi főkapitánya. 1686-ban Lövőről 25 lovas és 30 gyalogos vonult az ifjabb Batthyány Ádámmal Buda ostromára, a dunántúli végek seregében. Kanizsa 1690-ben történt visszafoglalása után, a többi dunántúli végvárhoz hasonlóan, felsőbb parancsra a lövői kastélyt is lerombolták.

1566: TAKÁTS 1915, II. 56. – Perneszy András somogyi középbirtokos, 1564–1566-ban a királyi személyes jelenlét ítélőmestere, valamint felesége személyére KUIJÁNI Gábor, A Brodaricsok, *Századok*, 1913, 756. és IVÁNYI Béla, *A körmendi levéltár memorábilái*, Körmend, 1942, 122. A kastélyépítés miatt hosszabb pereskedés zajlott a két birtokos család között, amelyek 1582-ben kötöttek egyezséget: Döry-levéltár 1582, No. 1. – 1596: Zichy-levéltár, Fasc. 217 et A. no. 56., valamint BILKEI–TURBULY 1989, 563. – 1599–1600: BILKEI–TURBULY 1989, 700, 713. – 1600–1601: Batthyány-levéltár, Memorabilia, No. 237. és ÖStA. KA. Akten Exp. No. 149. f. 2–4. Az adatokat Pálffy Gézának köszönöm. – 1600–1657 között végvár: TAKÁTS 1908, 264. – 1613: Tallián-levéltár, 1. cs. 1613., f. 12. – Perneszy Ferenc lövői kapitány, zalai alispán: TURBULY 1996, 1250. – 1630–1640: Batthyány-levéltár, P. 1315. 4. cs. Másolati könyvek/b. p. 76–77, 89. – 1648: Tallián-levéltár, 3. cs. 1648., f. 13–14. – 1659: BADÁL Ede, Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből 6–12, *Arts Hungarica*, III(1975), 123. – 1665: Tallián-levéltár, 3. cs. 1665., f. 1–10. – 1686: KÁROLYI–WELMANN 1936, 173.

73. LUKÁCSHÁZA, Vas vm.

Részben ma is álló, részben elpusztult kastély a falu déli végén, a templommal szemben.

1616-ban tett bevallása szerint az ifjabb Nádasdy Tamás azt megelőző időben építtette ot-tani, az anyja, Devecseri Choron Margit által vásárolt malom köré. Maga a falu eredetileg a kőszegi váruradalom része volt, amely a 16–17. század fordulójának évtizedeiben teljes egészében Choron Margit, Nádasdy Kristóf feleségének birtokát képezte. A malmot három helybeli polgártól vásárolta meg.

1618-ban a vasvári káptalan oklevelében azt írták róla, hogy erősség formájában épült malom. 1622-ben Nádasdy Tamás özvegye és

80 | Lukácsháza, Vas m. Az elpusztult kastély megmaradt felvonóhidas kapuja (a szerző fotója)

László öccse osztozkodott rajta. Az özvegynek a déli oldalon a közepén magasodó torony melletti fűthető és boltozott szoba jutott, a torony mellé épített pincével és egy sarokbástyával, valamint a toronyba vezető lépcső melletti konyha és kamra. Nádasdy László 1619-ben és 1624-ben itt élt. 1626-ban újból az ő szintén László nevű fia és Nádasdy Tamás özvegye osztozott rajta.

Az ifjabb Nádasdy László 1626-ban bekövetkezett halála után a kastély a hozzá tartozó birtokkal a Nádasdy család főágáé lett, és maradt a 18. század elején is. Közben ők is zálogba adták idegen birtokosoknak, 1695-ben a Sennyeyek kezében volt. 1720-ban Festetics József vette zálogba. Ez egyébként a kastélyról tudósító utolsó adat, Bél Mátyás 1730 körül már nem említi.

A kastély a Gyöngyös-patak vizén működő malomhoz épült. Az elmúlt századok folyamán többször átépített malmot a közelmúlt évtizedekben bontották le, helye még most is látható. Maradványait a falu déli végén, az e köré három oldalról épített földszintes, elhanyagolt szárnyak alkotják, amelynek egyetlen hiteles és eredeti részlete kapujának kőből faragott kerete, amely félköríves lezárású, felvonóhíd tükrével kialakított, késő reneszánsz stílusú (80. kép).

Nádasdy Tamás által történt építését évszám nélkül említi TAKÁTS Sándor, *Régi idők, régi emberek*, Budapest, é. n., 241. – 1616: Sallér-levéltár, Fasc. 89. no. 70. – 1618: NRA Fasc. 582. no. 27. – 1622: Sallér-levéltár, i. h. – 1619: Véghely-gyűjt. 6. cs. f. 3. – 1624: uo., f. 26. és Békássy-levéltár, 7. cs. 1624. f. 6. – 1626: Sallér-levéltár, i. h. – 1695: Véghely-gyűjt. 6. cs. f. 1–2. – 1720: Festetics-le-

véltár, Scr. II. fasc. HH. no. 2. – Az Esterházy–Szolnoky-kúriára és barokk stílusának minősített kapujára: *Kas-télylexikon* 5., 142–143.

74. MARCALTŐ, Veszprém vm.

Elpusztult kastély, helye a mai falutól nyugatra, a Rába egykori árterében, „Barátok kolostora” néven.

A település a róla elnevezett Marcaltő család ősi birtoka, a faluban állandó rezidenciával. 1551-ben Marcaltő Miklóst itt keresték fel perbe hívó levéllel. Kastélyukat először egy 1590-ben kelt okirat említi „fortalitium in Marczalthew” néven. Ekkor idősebb Marcaltő Miklós fiáé, György veszprémi alispáné volt.

A kastély és a község történetét a 19. században közreadó Véghely Dezsőnek az a feltételezése, amely szerint az általa 1861-ben a helyszínen talált és középkorinak vélt téglák 15. századi kastély maradványai lennének, adatok hiányában nem bizonyítható.

Az 1861-ben előkerült évszámos téglák alapján Véghely és a nyomában a helyszínen járt Ráth Károly a kastély építését egyébként 1608 és 1613 közé helyezte, és Marcaltő ifjabb György személyéhez fűzte. Az általuk adott leírás értelmében a Nagy József helybeli gazda által kiásott maradványok az egykori mocsárba sűrűn levert cölöpökre épített téglafalak töredékei voltak, amelyek szerintük egykor tágas helyiségeket alkottak. Téglával burkolt folyosókról, színes va-kolatdarabokról, zöld mázas és alakos kályhaszemekről, üvegtöredékekről, a romok között talált ágyúcsődarabról számoltak be.

Ráth Károly következtetései Marcaltő György fia, ifjabb Miklós első feleségének, Zay Annának 1608-ból származó és a kastélyban 1610-ben hitelesített végrendelete értelmében csak részben lehetnek valóságok. A végrendeletben ugyanis az olvasható, hogy „Az Marcaltői kasteliomat én építtettem fundamentumából, az Víz közepin, semmi ot nem lévén chak egi kő is, sem penigh egi szalfa, az mellj kasteliomra költöttem eggiel massal kész penszt [...] többet 12.000 forintnal”. Az ifjabb Marcaltő Miklós 1629-ből származó végrendelete is Zay Anna állítását igazolja, aki szerint csak az első feleségtől származó gyermekei a kastély örökösei, a második asszonynak, Seged Fruzsínának nincs örökösödési joga.

Az egymásnak ellentmondó adatok feloldásához annak feltételezése szükséges, hogy az 1590-

ben említett kastély még nem a Marcal mocsaraiban volt, az ott levőt a következő század elején valóban ifjabb Marczaltóy Miklós, illetve felesége, Zay Anna építtette.

1645-ben Marczaltóy Istvánnal családja kihalt. A király által jóváhagyott végrendelete értelmében javainak örököse a vele közös őstől származott Amadé Lénárt lett. A kastélyt azonban még abban az évben Marczaltóy veje, Thúry Benedek foglalta el és kifosztotta, majd felkérte a királytól. Az ebből keletkezett per nyertese végül Csáky László pápai főkapitány lett, III. Ferdinánd királytól ugyanis még a per befejezése előtt ő kapta meg. 1646-ban Esterházy Miklós nádor közbenjárására jutott a kastély birtokába Amadé Lénárt fia, János és felesége, Esterházy Judit, a Csáky Lászlónak letett 7000 forint fejében. Ettől kezdve a kastély az övék volt, akkor is, amikor 1655-ben a keszői vár hajdúi rohanták meg.

További sorsa egyenlőre ismeretlen. 1683-ban a Bécs ellen vonuló török had feltartóztatására meghirdetett dunántúli nemesi felkelés, amelynek első gyülekezőhelye a Vas megyei Vát kastélya melletti mező volt, az év második felére itt tartotta főhadiszállását. Feltételezhetően a Bécs alá vonuló török had valamelyik portyája, vagy a Rákóczi-szabadságharc idején pusztították el.

Helyére a MRT 4, 47.2. lelőhely. – 1551: uo., 10. jegyzet. – 1590: Zalabéri Horváth-levéltár, 1. cs. 1590. évről iratok. – 1861: RÁTH Károly, A marczaltói régi kastély, *Győri történeti és régészeti füzetek*, III(1863), 149–157. és Uő, A bodonhelyi erősített kastély Sopron megyében, uo., 276, valamint VÉGHÉLY Dezső, A marczaltói régi várkastély, s az utolsó Marczaltóyek, *Győri történeti és régészeti füzetek*, IV(1865), 155–169. és 289–298. – 1608–1610, Zay Anna végrendelete: MOL Múzeumi Törzssanyagból származó, jelzet nélküli regeszta Horváth Tibor Antal gyűjtéséből a MTKI Adattárában. A forrást nem volt alkalmam ellenőrizni, mert a levéltári egységet átrendezték és ezen a címen megszűnt. – 1629: Marczaltóy ifjabb Miklós végrendelete: HORVÁTH József–DOMINKOVITS Péter, *17. századi Sopron vármegyei végrendeletek*, Sopron, 2001, 118–131. – 1567–1592: ILÁKOVÁCSICS 1964, 258. – 1645–1646: VÉGHÉLY, i. m. – 1655: Batthyány-levéltár, Miss. no. 298. – 1683: THALY Kálmán, Az 1683. évi táborozás történetéhez, *Történelmi Tár*, 1887, 299. – Marczaltó község önkormányzata 1992-ben önálló füzetben adta ki H. SZABÓ Lajos *Udvarház és kastély Marczaltón* című művét, amelyben a szerző Ráth és Véghely részben már túlhaladott műveire hivatkozva állította össze a török kori kastély történetét.

75. MESTERI, Vas vm.

Elpusztult, középkori eredetű kastély az egykori Felsőmesteriben, feltételezhetően a ma is álló, Árpád-kori templomtól nyugatra fekvő legújabb kori házior és kertjei helyén.

Első és ismert említése 1532-ből származik. Ekkor, augusztus 6-án foglalta el a Kőszeg felé vonuló török had, ahogyan a szultáni naplóíró Dsælálzáde Musztafa írta: „Mester várának lakosai pedig megijedvén [...] kegyelmet kértek [...] s a kulcsokat elhozván, átadták.” A fentiek alapján feltételezhető, hogy a kastély középkori eredetű, amelyet további források is alátámasztanak. 1543-ban ugyanis, amikor Mestery György és testvére, János osztozkodtak az épület birtokán, azt vallották, hogy atyai örökségük. Az építető tehát valószínűleg apjuk, az a Mestery Bernát, aki testvéreivel 1500-ban kapott címereslevelet II. Ulászlótól, s akit 1503-ban említenek utoljára. Őrá vall az adat is, amely szerint az 1579-ben részbirtokos Mezőlaki Zámbo Ferenc anyai nagyanja, Mestery Bernát leánya, Borbála után örökölte a kastély egy részét.

Az 1543. évi osztálylevél szövege szerint bástya palánkkal körülvett, toronyszerű és háromosztatú épület volt, a palánkban kaputoronnyal. Magában az épületben a földszinten és az emeleten egyaránt egy-egy előtérből két irányban nyíló lakóhelyiségek voltak, de lakható szobák voltak a sarokbástyákban is.

Ezt a leírást az idézett Zámbo Ferenc részére történt, 1579-es osztózási szövege egészíti ki. Eszerint neki jutott „az kapu fölött való ház, ugian azonnak Niary hazával (nyári házával, vagyis lábakon álló, fából ácsolt és szellős felső részével, K. T.) egytetemben az kut mellett való szobával egytt”. A többi, a kőház pincéjével és tornyával együtt anyja későbbi, Majthényi László pápai főkapitánnyal kötött házasságából született mostohatestvéreie lett, akik az egyik külső bástyában tartoztak neki új és boltozott kőpincét építtetni. A felsorolt részek azonban a kastélynak csak egyik részét alkották, a másik változatlanul a Mesteryké maradt, 1573 és 1606 között János tihanyi kapitányé. 1566-ban, 1585-ben, 1602-ben nemesi kúriaként szerepel az írott forrásokban. 1628-ban és 1648-ban magát a települést „Castelios Mesteri”-nek nevezték.

1595-ben, a Győr és Pápa török kézre kerülése után kialakult új dunántúli helyzetben Nádasdy Ferencnek a Haditanács számára készített javaslatában a lebontásra ítélt kastélyok közt szerepelt. A két fontos végvár visszafogla-

lása következtében a javaslatot már nem hajtották végre.

1606-ban Merenyei Balogh János, akkor eger-szei fő lovas hadnagy személyében új tulajdonos tűnt fel Mesteriben. Az addigra kihalt Mestery család birtokait ő kapta meg, 1627-ben pedig megszerezte hozzá a Zámbó-Majthényi-részt is, amely a veje, az egyébként Mestery-örökös Békássy Imre birtokában volt. 1653-ban és 1657-ben Békássy Imre gyermekei és Balogh János fia, András osztozott „in Possessione Hernath Mesteri, ac castello ibidem extracto”.

A század utolsó negyedére a Balogh-rész leányági örökösök között aprózódott szét. Ezeket az 1670-es években zálogként Festetics Pál birtokolta. 1687 és 1691 között a Békássy-rész is Festetics kezére került, 1693 és 1696 között maga is ott lakott családjával együtt. 1699-ben kelt végrendelete szerint a németújvári, széplaki és dömölki birtokai zálogba adásából szerzett pénzen jutott a mesteri kastélyhoz 1684 és 1687 között, s azt 1694-ben 6000 forintos költséggel teljesen újjáépíttette. A kastélyhoz tartozó birtok egy részét már 1676 körül Esterházy Gábornak adta bérbe tovább, aki 1717-ben a Békássy-részt is átvette.

A birtokosok a 18. század folyamán is a Békássyak maradtak, a század első felében azonban továbbra is bérlők kezében. 1733–1734-ben Esterházy Gábor özvegye, Révay Judit újból átépíttette a kastélyt, amelyet még akkor is vizesárok és azon kívül sánc vett körül. Korabinszky 1786-ban is Békássy-kastélyként említi. Felsőmesteri a 19. században is a Békássy családe volt. A 19. század közepén leányágon került a Hertelendyek kezére, tőlük a 20. században pedig a felsőbüki Nagy családhoz. Az 1970-es évek elején bontották le.

Középkori eredetére: KOPPÁNY 1999, 180. – 1532: *Török történetírók*, I. 53. és II. 207, idézi TAKÁTS József, az Izlam Szombathelyen, *Vasi Szemle*, VI(1939), 40. – 1543: Békássy-levéltár, 1. cs. 1543. f. 5–6., 14–16. – 1500: RADOCSAY Dénes, Renaissance letters patent granting armorial bearings, *Acta Historiae Artium Scientiarum Historicae*, 1966, 73. – 1503: DL 48.933. – 1579: Véghelygyűjt. 8. cs. Zámbó család f. 2–4. – 1566: Békássy-levéltár, 3. cs. 1566. f. 2. – 1582: uo., 5. cs. 1582. f. 10. – 1585: Acta div. fam. 2. cs. Bakács család, f. 13–16. – 1602: Békássy-levéltár, 6. cs. 1602. f. 2. – 1595: PÁLFFY 1999, 216. – 1628: uo., 7. cs. 1628. f. 8–9. – 1648: Thaly-levéltár, 1. cs. évrendezett iratok. – 1606: Békássy-levéltár, 6. cs. 1606. f. 1. – 1627: uo., 9. cs. 1627. f. 13v–14. és 17–18., valamint Thaly-levéltár, 1. cs. – 1653–1657: Békássy-levéltár, 9. cs. 1653. f. 12. és 1657. f. 12–21. – 1670 körül: Festetics-levéltár, Scr. II. fasc. V. no. 14. – 1687–1691:

Békássy-levéltár, 10. cs. 1685–1689. f. 59. és 1690–1693. f. 55. – 1693: Zichy-levéltár, Fasc. 38 et B. no. 4. – 1694: Szabó 1928, 46–47. – 1676 körül: Festetics-levéltár, Scr. II. fasc. V. no. 1–14. – 1717: Békássy-levéltár, 11. cs. 1711–1720. f. 39–40. – 1733–1734: Festetics-levéltár, Scr. II. fasc. V. no. 1–14. és BÉL Mátyás leírása, *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 461. – 1786: KORABINSZKY, 409. – A 19. és a 20. századra: FÉNYES 1836, 415–416. és FÉNYES 1851, 83, valamint *Kastélylexikon* 5., 341.).

76. MEZŐLAK, Veszprém vm.

A mai, a falu közepén álló, egykori Esterházy-kastély előzménye lehetett.

A falu a középkortól a 17. század közepéig az előnevét innét vett Zámbó család birtoka, 1579-ben kőből épített nemesi kúriával, amely azonban már akkor erődített lehetett. Egy évszám nélküli és 1700 körül készített kamarai összeírás szerint a falu közepén nem nagy költséggel helyreállítható, romos és magántulajdonban levő „vár” állott. A falu birtokosai akkor a 17. század közepén férfiágon kihalt Zámbó család leányági örökösei, köztük Kenessey István és felesége, Dersénics Erzsébet; az esetleg az ő kezükben levő kastélyról azonban eddig nem került elő adat. BÉL Mátyás tudósítása szerint 1735-ben készült kastély állt Mezőlakon, amely Kenessey birtoka, De Castiglione gróf bérlti tőle. 1751-től Castiglione gróf az 1750-ben elhunyt Kenessey István özvegyének második férje lett. Így Mező-laknak és uradalmának attól kezdve ő és utódai voltak a birtokosai 1824-ig, amikor eladták a pápai Esterházy családnak.

1579: MRT 4. 159. – 1700 körül: *Forráskiadványok*, XVIII. 6., 120. – A falura és újkori birtokosaira: ILA-KOVACSICS 1964, 265–266. és BÉL Mátyás, *Veszprém megye leírása*, Veszprém, 1989, 59–60. – 1751–1824: HARIS Andrea, A pápai Kenessey-Szondy ház építéstörténete, Pápa, 1988, 148 (Pápai Múzeumi Értesítő I.).

77. MIHÁLYI, Sopron vm. (Győr–Moson–Sopron m.)

A falu központjában, a templommal szemben fekvő, 1969 és 1974 között helyreállított kastély 16. századi eredetű, bár utcai homlokzatai többszöri barokk átépítés után jelenleg romantikus formájúak.

Építtetője Ládonyi Demeter, tekintélyes Sopron és Vas megyei birtokos, aki az 1540-es évek-

81 | Mihályi, Sopron m.

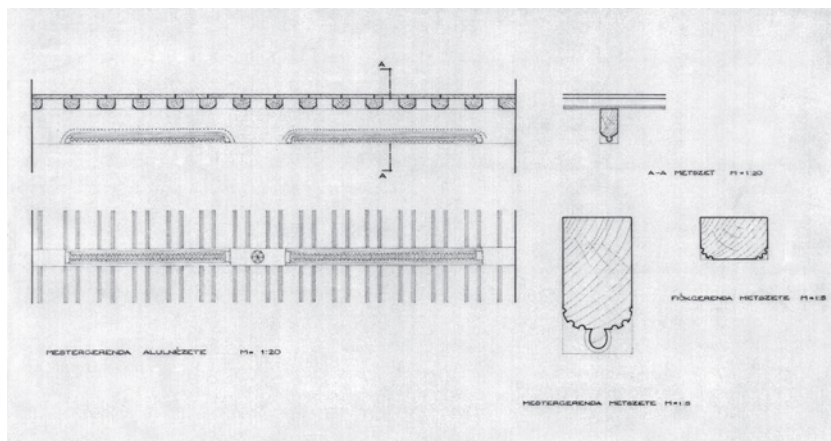
A kastély nyugati oldala, sarkain a késő reneszánsz kerek tornyokkal (KÖH Fotótár, 107.788. lsz.)

ben a bécsi egyetemen végzett jogi tanulmányokat, s az 1560-as években apósa, Pókatelki Szomor János királyi jogügyigazgató helyettese volt. „Castellum Mihályi” első említése 1567-ből származik. A család iratai között fennmaradt a kastélyt építő, egyébként ismeretlen Antaly mester neve, aki 1574-ben, két évvel Ládonyi halála után Mihályiban kiállított nyugtájában ismerte el, hogy a kastély felépítéséért járó minden juttatást megkapott az özvegytől.

A Ládonyi család 1596-ban férfiágon kihalt. Birtokait az építető két veje, a katonaköltő Wathay Ferenc és Kisfaludy Balázs örökölte. 1598-ban kötött birtokegyezségükben „domus et Curia Nobilitaris in modum fortalitij erecta in Myhaly” elnevezéssel szerepel a kastély. A következő évben jegyezte fel Wathay, hogy felesége, Ládonyi Anna, a „Mihali Castelnak felitt” birto-

kolja. 1603-ban ismét *fortalitium* módjára épített nemesi kúriaként említették. Közben, Győr 1594-ben és Pápa 1597-ben történt eleste után javasolták végvárként történő megerősítését és őrséggel való ellátását, ami azonban a két nagy vár visszafoglalása következtében elmaradt. 1601-ben, Ládonyi Anna halála után az ő kastélyrészét is Kisfaludy Balázs kapta meg. Ettől kezdve az ő utódai, a Kisfaludy család két ága osztozott rajta. 1624-ben egynegyede Kisfaludy Anna kezével Felsőkálldi Káldy Ferenc birtokába jutott, s attól később egy további része a Ráttyakhoz. 1652-ben ugyancsak leányágon már a Niczkyek is birtokosok voltak benne, két évvel később ugyanígy Lőrinczfalvy János, 1668-ban Telekesi Török Imre, 1671-ben Tóti Lengyel Zsigmond. A sok ágra szakadt családtól 1696-ban Meszlényi János birtokolta zálogként.

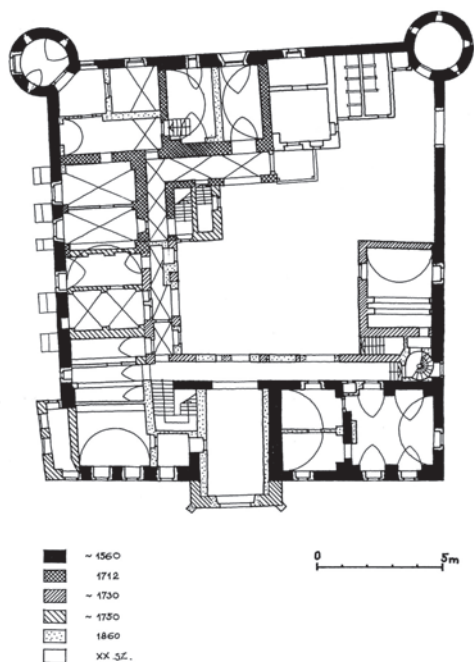
A kastély a Kisfaludy család tagjainak 17. századi osztozásában többször is szerepel. 1642-ben Kisfaludy Mihály és István öccse voltak az osztozkodók. 1651-ben III. Ferdinánd király az előbbi Mihály özvegyét és gyermekeit erősítette meg benne. 1652-ben Mihály és István fiainak osztozása említi először a kastély helyiségeit, a kapuközben levő boltozott szobát, a hosszú boltozott pincét az abból nyíló bástya aljával, az a feletti boltozott és kályhás nagy szobát, a mellette levő bástya boltozott belsejével, valamint a nagy kályhás és padlásos szobát, a kisebb boltozott szobát, a konyhát és a sütőházat. Ugyanebben az évben a Kisfaludyak és a Niczkyek osztozkodásában szerepel ismét az alsó és boltozott pince, a mellette levő sík mennyezetes szoba, a boltozott bástyaalja az előtte levő szobával, az emeleti „Palotás Öreg Szoba”, további boltozott szobákkal együtt. A felsorolt helyiségek alapján

82 | Mihályi, Sopron m.

Faragott famennyezet a nyugati szárnyból, 1709 (a szerző felmérési rajza)

83 | Mihályi, Sopron m.

A kastély periodizált alaprajza (a szerző rajza)

valószínű, hogy a 17. század közepén a kastélynak csak a mai főhomlokzati szárnya állt emeletes formában, két szélén egy-egy emeletes, kerek toronnyal. Ezt erősítette meg a helyreállítást megelőző falkutatás is (81. kép).

1662-ben Kisfaludy Mihály gyermekei ugyanezen a helyiségeken osztozkodtak, sőt a Kisfaludyak és a Niczkyek 1669-es osztozkodásában is ezek szerepeltek. Ebben az időben valamilyen kisebb építkezést folytattak a kastélyon, 1666-ban ugyanis Kisfaludy István özvegye 4600 téglát adott kölcsön erre a célra sógorának, Kisfaludy Pálnak. 1690-ben a Kisfaludyak „a Kastély béli most romlott állapotallal levő” részüket eladták Niczky Györgynek, aki 1694-ben a Káldyaktól is megvásárolta az ő részüket. Későbbi adatokból tudható, hogy ez a kastély Rába-parti, nyugati fele volt.

1704-ben és 1709-ben a faluval együtt kétszer égették fel átvonuló német és rác hadak. 1711-ben még romos volt. A Rábára néző homlokzaton megmaradt latin nyelvű, feliratos tábla szerint 1712-ben az ott emelkedő nyugati szárnyat Niczky György építtette újjá. Az ő nevének kezdőbetűi és az 1712-es évszám olvasható ugyanott, az emeleti nagyterem bibliai idézetekkel díszített mestergerendáján is (82. kép).

A másik, a keletre néző és 16. századi szárny újjáépítéséről az írott források nem szólnak, az 1969-ben folytatott falkutatás azonban olyan barokk táblás festés töredékeit tárta fel a jelenlegi főhomlokzaton, amely az ugyanakkor megtalált és kibontott udvari árkádokkal és hasonló festésükkel az 1720–1730-as évekre tehető. A Rátkyak kezében levő keleti rész átépítése és helyreállítása e szerint ebben az időben történt meg. A falkutatás eredményei azt is kimutatták, hogy ezt az oldalt valószínűleg a 18. század végén késő barokk stílusban építették át.

A keleti rész a 18. század közepére beházasodással a morva eredetű Barthodeiszky család kezére került, a Niczky-részt pedig az örményesi Fiáthok örökölték. A 19. századra az előbbi a Chernel és Róth családoké lett. Végül 1860-ban jobaházi Döry Miklós vásárolta meg az egész kastélyt, s ezt követően romantikus stílusban újította meg. Az 1970-es évek elején történt helyreállítás során az addig iskolának használt és romos kastélyt a megye és a műemléki hatóság (OMF) megyei továbbképző intézménnyé alakította át, 1990 után azonban használatlan. 2006-tól a jelenlegi műemlékvédelmi hatóság a birtokosa.

A kastély történetére és helyreállítására KOPPÁNY Tibor, A mihályi kastély helyreállítása, *Műemlékvédelem*, XXI(1977), 162–169. – Uő, Egy 16. századi Sopron vármegyei kastély és építtetője, *Soproni Szemle*, XXXIV (1980), 46–58. és KOPPÁNY 2006, 93–106. – KOPPÁNY Tibor, A mihályi kastély kutatása és helyreállítása, *Magyar Műemlékvédelem*, IX(1984), 255–277. – 1567: Kisfaludy-levéltár, 3. cs. 1567. f. 3. – 1574: uo., 4. cs. 1574. f. 1. – 1594: RÁTH Károly, A keszői püspöki vár, *Magyar Sion*, 1868, 116, valamint PÁLFFY 1999, 215, 219. – 1597: TURBULY 2000, 63, 85. reg. – 1596: uo., 5. cs. 1596. Ládonyi Demeter fia, Miklós végrendelete. – 1598: Kisfaludy család id. lt. 1. cs. f. 1. – 1599: WATHAY 1976, 544. – 1603: Ostffy-levéltár, 2. cs. fasc. 1. no. 92. – 1601: Kisfaludy-levéltár, 5. cs. 1601, amely szerint Wathay 1450 forint ellenében adta át Kisfaludy Balázsnak a felesége után maradt kastélyrészét. – 1624: Kisfaludy-levéltár, 6. cs. 1624. – 1652: Niczky-levéltár, 1652. no. 1–8. – 1654: Kisfaludy-levéltár, 6. cs. 1654. – 1668: uo., 7. cs. 1668. – 1671: uo., 1671. – 1696: Kisfaludy-levéltár, 6. cs. 1642. február 3. – 1651: Kisfaludy család id. lt. 1. cs. 1651. május 24. – 1652: Kisfaludy-levéltár, 6. cs. – 1662: Gersei Pethő-levéltár, 129. cs. Acta Palasthyana, f. 289. – 1669: Kisfaludy-levéltár, 7. cs. 1669. – 1690: Kisfaludy család id. lt. 2. cs. 1690. június 5. – A 18. század elejére Soós 1943, 208. – 1711: *Forráskiadványok* XI. 4. 410. – A 19–20. századra Mihályi Ernő, Mihályi múltja, kézirat, Pannonhalmi Főapátság

Könyvtár – Az 1970-es években történt helyreállítás ter-
veinek készítője és az azt megelőző helyszíni kutatás
végzője e sorok írója volt.

78. MINDSZENT, Vas vm. (Pinkamindszent)

Elpusztult kastély. Helyének meghatározása a
kevés számú adat miatt bizonytalan. Pinkamind-
szenttel való azonosítása azért valószínű, mert
a hasonló nevű dunántúli települések közül ez
volt egyedül a pornói apátságé.

1544-ben említik Mindszent *fortalitiumát*, a
csatári apátság és a Sopron megyei Seged György
közötti perben, bár lehetséges, hogy ez az adat
nem a mai Pinkamindszentre vonatkozik. 1596-
ban a zágrábi káptalan nevében Hollósy Sandrin
az ellen tiltakozott, hogy a pornói apátság Mind-
szent-birtokán Bellavits Mátyás fából kastélyt
építtessen. Az építkezés mégis megtörtént,
1643-ban ugyanis arról tanúskodtak, hogy a bir-
tokot Bellavits annak idején a Perneszyek segit-
ségével erőszakkal foglalta el, és a kastélyt fel-
építtette rajta. További sorsa ismeretlen.

A falura: CSÁNKI II., 776. – 1544: Vörösvári Erdődy-levéltár, 3. cs. Ser. B. fasc. D. f. 105. – 1596: Acta Jes. Coll. Sopron, Fasc. 14. Fol. 24–26. No. 5. – 1643: uo., fasc. 15. Fol. 64–65. No. 30.

79. MOGYORÓSD, Vas vm. (Őrimogyorósd)

Elpusztult, középkori eredetű kastély. Helye a
Petőfi utca 5–7. számú telkek végén, meredek
domb peremén található. Három oldalról ma is
mély árok határolja, nyugat felé néző egykori be-
járata előtt kettős árokkal.

Ősi birtokosa a Nádasdi Darabos család, már
a középkor végén kastéllyal. Feltételezhetően ez
az a mogyoródsi kúria, amely a család két ágának
1589-ben történt birtokosztozásában szerepel.
1600-ban Darabos János fiai, István és Gáspár
osztották fel egymás között, a kastélyt az utób-
binak juttatva. Még abban az évben, Kanizsa
eleste után a végházak közé került, a Darabos
családból kinevezett kapitányok vezetésével.
1609-ben őrsége 20 gyalogosból állt. 1650-ből az
őrség tagjai név szerint is ismertek.

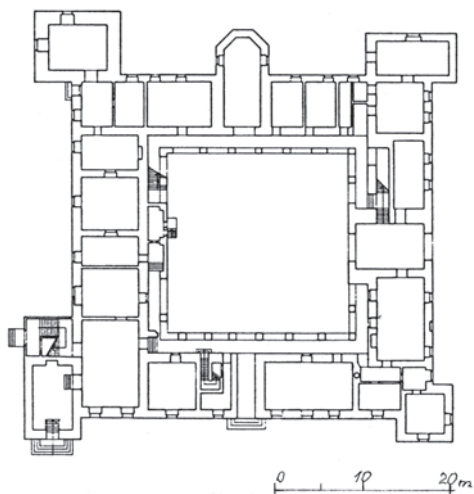
1619-ben Darabos István és Gáspár újból fel-
osztotta a családi birtokot, és a kastélyt is két
részre. Istváné lett a közösben hagyott kapu fe-
letti pitvaros szoba, a teljes keleti szárny, a konyha
melletti bástya alsó és felső részével együtt. Em-

lítik még a pincét, amelyben István addig tart-
hatta borát és egyéb holmiját, amíg újat nem épít-
tet magának a neki jutott kastélyrészen. Minde-
ből és a helyszínből arra lehet következtetni, hogy
az udvar körül több emeletes szárny állt, amelyek-
nek sarkain ugyancsak emeletes bástyák voltak.
Az árkon belül az egész kastélyt négy sarkán bász-
tyákkal megépített palánk vette körül.

1620-ban Darabos Gáspár a maga részét elzá-
logosította Miklós nevű fiának. István nevű test-
vérének részét akkor már annak három fia bir-
tokolta. Közülük 1638–1639-ben László, 1648-
ban az ifjabb Gáspár volt Mogyorósd végvár
kapitánya, Gergely pedig Zrínyi-szervitorként
1634 és 1647 között Légradé. Gergely később
török fogságba esett, ahonnan Zrínyi Miklós vál-
totta ki, s ezért megkapta birtok- és kastélyré-
szét. László örökségéből a század közepén fia, az
ifjabb István pedig azért esett ki, mert 1648-ban
„eö Fölsege it való Mogiorosdi Véghházában a ha-
zakat föl törvén az eö Fölsege Munciojat mind
el lopta”. 1666-ban fiúörökös nélkül halt meg az
egykori Zrínyi-szervitor Darabos Gergely László
nevű fia. Ekkor az egyetlen élő, de ugyancsak fiú-
örökös nélküli férfi családtag, Darabos Miklós ma-
radt. 1667-ben ő tiltakozott az ellen, hogy a kas-
télyt és az ahhoz tartozó családi birtokokat hú-
gainak férjei, Esterházy Mihály, Hollósy Gáspár
és Sankó Miklós kapják meg a királytól.

A kastély ekkor már romokban volt, ugyanis
1664-ben a Szentgotthárd felé vonuló török sereg
felégette. Nem sokkal később ugyan újjáépítették,
sőt 1681-ig őrséggel is ellátták, akkor azonban
őrségét a Kanizsához közelebbi Kányavárba ve-
zényelték, azzal az indoklással, hogy a mogyo-
ródsi tönkrement végház nem érdemes ismé-
telten újjáépíteni. Még ezt megelőzően, 1677-ben
néhai Darabos Gáspár özvegye a család birtokait
a mogyoródsi „kastél hellel együtt” Hollósy Gáspár
leszármazottaira hagyta. A birtok a 18. században
tőlük került a Rimanóczy családhoz.

Középkori eredetére KOPPÁNY 1999, 183. – Helyére és
17. századi történetére BENCZIK Gyula, Az őrimogyo-
ródsi és a tótfalusi kastély a török elleni védelemben
(1609–1681), *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közle-
mények*, 1992/2, 47–48. – 1589 és 1609–1619: uo. és
Batthyány-levéltár, Maj. Lad. 4. no. 2. p. 23., valamint
Lad. 36. no. 45. – Őrségére BENCZIK, i. m. – 1620: Feste-
tics-levéltár, P. 237. Vegyes iratok, 16. cs. VII. p. 91v. –
1638–1639: Batthyány-levéltár, I. Ádám iratai, 4. cs. Má-
solati könyvek, b. p. 76v – 77. és 1. cs. 1631–1639. f. 60.
– 1648: Batthyány-levéltár, Miss. no. 9735. – 1634: Ki-
sebb családok-levéltár, 13. cs. Darabos család. – 1647:

84 | Muraszombat (Murska Sobota, Sz.), Vas m.
A kastély alaprajza (STOPAR 1987, 39)

IVÁNYI 1943, 318–319. – Nádasdi Darabos Gergely és Zrínyi Miklós kapcsolatára SZÉCHY Károly, *Gróf Zrínyi Miklós*, IV., Budapest, 1900, 59, 2. jegyzet. – 1664–1681: BENCZIK, i. m. – 1677–1775: Batthyány-levéltár, Maj. Lad. 9. no. 56, 60, 71, 74.

80. MURASZOMBAT, Vas vm. (Murska Sobota, Sz.)

Ma is álló négy sarokbástyás késő reneszánsz kastély, barokk átépítésben. Jelenlegi felhasználása múzeum.

Helyén már a késő középkorban állt kastély, amelyet 1469 és 1478 között, illetve még 1510-ben és 1535-ben is „castellum in Belmura” néven említene. Maga a település a 14. század óta ismert, a kastéllyal együtt a felsőlendvai Széchyeké.

A birtokos családnak ez az ága 1535-ben férfiágon kihalt. A kastélyt és birtokait az elhunyt

85 | Muraszombat (Murska Sobota, Sz.), Vas m.
A kastély barokk főhomlokzata a 19. század végén (RADOS 1939, CX. felső ábrája)

86 | Muraszombat (Murska Sobota, Sz.), Vas m.
A főhomlokzat a 20. század első felében
(KÖH Fotótár, 26.029.)

Széchy István anyja, ormosdi Székely Magdolna, 1540-ben pedig az ő második férje, Thurzó Elek kapta meg I. Ferdinánd királytól. Thurzó 1541-ben bekövetkezett halála után Székely Magdolna veje, Salm Miklós gróf kapott rá királyi adományt. 1579-ben néhai Széchy Tamás fia, István birtokaira, Felsőlendva várára, Dobra, Letenye, Muraszombat és Szécsisziget kastélyokra Salm Miklós leánya, Magdolna és férje, Lobkovitz Pop-

87 | Muraszombat (Murska Sobota, Sz.), Vas m.
Udvari homlokzat a 20. század elején
(KÖH Fotótár, 26.845)

pel László kapott királyi adománylevelet, 1582-ben pedig családi birtokkegyezség alapján vették kezelésbe a muraszombati kastélyt. 1591-ben a Széchy-örökösök újabb birtokosztozásában csak a fele maradt a Poppel család kezén, fele birtokába rimaszécsi Széchy Tamást iktatták. Poppel László provizora, Dömölky László 1591 tavaszán innét kelt levele szerint akkor építették át jelenlegi formájára (84. kép).

Poppel László 1608-ban hunyt el, ekkor az egészzet a Széchy család rimaszécsi ága kapta meg, miután már 1593 óta perelte a király előtt. 1670-ig volt az övék, ekkor kobozták el Széchy Péter vasi főispánnak a Wesselényi-összeesküvésben való részvétele miatt. A kastély ezt köve-

88 | Muraszombat (Murska Sobota, Sz.), Vas m.

A keleti homlokzat a kápolna szentélyével
(KÖH Fotótár, 26.027.)

tően pusztulásnak indult, 1686-ban romos és feldőlt állapotban volt. Az elkobzás után a nádort illető negyedhez tartozó földszinti nagy konyhát és a felső szinten a bejáratától jobbra és balra eső két-két boltozott és egy sarokszobát is romosként irtak össze.

1687-ben Széchy Péter húga, Júlia és férje, Kéry Ferenc gróf kapta meg, azonban még abban az évben Szécsiszigettel együtt eladták Szapáry Péternek, aki 1698-ban muraszombati bárónak írta magát. A 18. század folyamán építették át barokk stílusban, második emeletet húzva rá (85.

kép). Nagytermét az 1770-es években a Sümegen lakó, bécsi származású Johannes Pöckel festette ki. Bél Mátyás 1730 körül még árokkal és sánccal körülvett épületként jellemezte, amelyhez kelles és díszes park tartozott (86. kép). A kastély a 20. század közepéig volt a Szapáryaké (87. kép).

Ivan STOPAR, *Gradovi no Slovenskem*, Ljubljana, 1987, 38–41, alaprajzzal. – Középkori eredetére KOPPÁNY 1999, 184. – 1469–1478: CSÁNKI II. 717. – 1510: KÓTA 1997, no. 1130. – 1535: Véghely-gyűjt. 6. cs. Soós család f. 4. – 1540: NRA Fasc. 351. no. 27. és Fasc. 992. no. 5. – 1541: MTKI Adattára, a Balassa-levéltár, jelzet nélküli okiratának regesztája, a kutató megjelölése nélkül. – 1579: Batthyány család grófi ágának lt. Lad. XVI. Fasc. 10. no. 6. – 1582: TAKÁTS 1917, 8–9, 33. – 1591: Batthyány-levéltár, Miss. no. 10.097–098. – Az 1591. évi birtokosztozásra KÁROLY János, *Fejér vármegye története*, III., Székesfehérvár, 1899, 210–215. – 1608: TAKÁTS 1917, 8–9, 33. – 1593: MAKSAJ Ferenc, *Urbáriumok*, Budapest, 1959, 51. – 1597: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 2. lad. 9. no. 4. – 1670–1686: *Forráskiadványok* VI. 3. 211–212. – 1687–1689: Kisebb családok-levéltár, Kéry család, valamint NAGY 1865, 10, 480. és Claude André DONADELLA-CSEH Géza-POZSONYI József, *A muraszombati, szécsiszigeti és szapári Szapáry család története*, Debrecen, 2007, 32 (Régi magyar családok, 6.). – 1697: Batthyány család grófi ágának lt. Lad. XVI. Fasc. 10. no. 13. – TÓTH Zsuzsanna, Maulbertsch ismeretlen festőtársa Nyugat-Dunántúlon: Johannes Pöckel nyomában Szécsiszigeten, Sümegen, Balatonkeresztúron és Segesden, *Művészettörténeti Értesítő*, 56(2007), 270. – 1730 körül: *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 456. – 1786: KORABINSZKY, 719. – 1836: FÉNYES, 383. – A 20. századra RADOS 1939, 57. és STOPAR, i. m. – *Kastélylexikon* 6., 32.

81. NÁDASD, Vas vm.

Elpusztult kastély, építésének kora és körülményei ismeretlenek. Esetleg középkori eredetű. Feltételezhető helye a plébániatemplomtól keletre levő dombtető, a Kossuth utca 73–75. számú házak udvara, amelyet az 1980-as években építettek be. Azelőtt mintegy 40 × 40 méteres, árokkal és sánccal körülvett terület volt.

A falu már a 15. század második felében három ágra szakadt Nádasdy család ősi és névadó birtoka, amely még a 16. században is közös volt. Udvarháza mindhárom ágának volt itt. A grófi ág alapítójának, Tamás nádornak az 1550-es években fából épített kúriája állt, szép kerttel.

Kastélyt 1580-ban említenek először a faluban, amikor az épületet a nemesi ághoz tartozó

Nádasdy Pál és Tamás között osztották meg. Ők az akkor már néhai nádor unokatestvérének, Jánosnak a fiai voltak. A felosztásra került kastély „belső Thoron modra chynalt hazak”-ból és az azt körülvevő, négy sarkán bástyákkal épített, árokkal övezett palánkból állt, amelybe kelet felől volt a bejárat, emeletes kaputornyon keresztül. A toronyba felvonóhidas kis kapun át lehetett bejutni, amögött pitvar, végén árnyékszék volt. A palánkhoz a kapu mellett konyha, nyugat felől istálló támaszkodott. Az árkon kívül majorság terült el, amelyet Pál építtetett, azonkívül két gyümölcsöskert és két halastó. A torony módjára emelt, pincés főépület formája késő középkori eredetre vall. Építtetője ebben az esetben az osztozkodók dédapja – egyúttal Tamás nádor nagyapja – az Újlaki familiáris és nádor-fehérvári vicebán, Nádasdy László lehetett.

A kastélyról legközelebb 1635-ben emlékeztek meg abban a vizsgálatban, amelyet II. Ferdinánd parancsára a vasszécsényi kastélyban folytattak néhai ifjabb Nádasdy László ingó vagyona ügyében. Az elhunyt ugyanis Tamás nádor Kristóf nevű öccsének 1626-ban váratlanul meghalt unokája volt, s a kihallgatott tanúk között Angyal György és Merenyey Balogh János bizonyították, hogy ők és Telekesi Török János hozták el Nádasdynak a vasszécsényi kastélyban tett végrendelete értelmében minden értékét a birtokában levő Egervár, Petánc és Nádasd kastélyaiból. A per irataiból az is kitűnik, hogy a nemesi ág által építtetett kastélyt Tamás nádor halála után, 1562-ben Kristóf öccse erővel foglalta el a rokonságtól.

A 10–15 falura terjedő Nádasdy-birtoknak a család grófi ágára eső részét 1670 után Széchenyi György kalocsai érsek szerezte meg, a másik két ágé részben leányági örökösök, részben a nemesi ágból származó és 1683-ban bárói címet kapott Nádasdy Tamás fia, Imre kezén volt a 18. század elejéig. 1738 és 1743 között valamilyen Batthyány Lajos gróf vásárolta meg. Az erről szóló iratokban a kastély már nem szerepel, valószínűleg még az 1730-as évek előtt lebontották vagy elpusztult.

A kastély helyének meghatározását Dénes József régésznek köszönöm. – A Nádasdy család három ágát 1551-ben erősítette meg birtokaiban I. Ferdinánd király: Batthyány-levéltár, Maj. Lad. 4. no 2/8. – A három ág kúriái, 1554: Nádasdy-levéltár, B. 1519. pall. 53. p. 28; 1556: uo., B. 1558. Lajstromok, p. 115.; 1558: uo., B. 1515. pall. 91. p. 11. és 1592: Batthyány-levéltár, Maj. Lad. 36. no. 46. – 1580: uo., Lad. 4. no. 2/9., valamint

Sallér-levéltár, Fasc. 89. no. 27. és BENCZIK Gyula, Az őri-mogyoródsi és a tótfalusi kastély a török elleni védelemben (1609–1681), *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1992/2, 47. – 1626–1635: NRA Fasc. 14. no. 53–54. és Fasc. 566. no. 14. – 1670 után: Batthyány-levéltár, Maj. Lad. 4. no. 2/10. – 1738–1743: uo., no. 2/18., 2/20., 2/22. és Lad. 3. no. 1.

82. NAGYFALVA, Vas vm. (Mogersdorf, A.)

1945-ben elpusztult kastély, első említése 1582-ből származik.

A falu eredetileg a szentgotthárdi apátság ősi birtokai közé tartozott. A 16. század elejétől az egykori kegyúr Széchy család, illetve leányági leszármazottai, a Salm–Poppel rokonság kezében volt. A kastély építtetői is köztük kereshetők. A 17. század elejétől a száz évvel korábban kihalt felsőlindvai Széchyek egykori birtokait megszerző rimaszécsi Széchyeké. 1664 augusztusában, a szentgotthárdi csata idején „Montecuculi a Nagyságod pajtájában, Imperiumbeli Generális Széchy Uram kerttyeben levő nyári házban szállottak – írta Széchy Péterné Batthyány Borbálának dobrai tiszttartója –, meg nem maradt volna a kastély is [...] mert az Imperium beli Generalis a maga Secretariussat rendelte volt Salva Guardianak.” A levélből a kastélyra vonatkozóan semmi közelebbi nem tudható meg, legfeljebb csak az, hogy kertje volt és abban nyári hűsölő ház állott, valamint hogy majorság volt mellette, pajtával.

A török kiűzése után visszakерült a szentgotthárdi ciszterci apátság birtokába. Nagyobb majorság központjaként még a 20. század első felében is állt „Schlössli” néven, a ciszterciek uradalmában.

BOROVSKY 1898, 72; PRICKLER 1985, 168. – 1664: Batthyány-levéltár, Miss. no. 963.

83. NAGYKOMÁR, Somogy vm. (Kiskomárom, Zala m.)

Elpusztult kastély az óbudai prépostság egykori birtokát alkotó, késő középkori és ma önálló településként nem létező Nagykomarban.

1537-ben az óbudai prépostság birtokában levő Komár földesúri kúriáját, amelyben akkor Enyingi Török Bálint dunántúli hadainak kapitánya, Palatics János lakott családjával, kastély módjára palánkkal vetette körül, amint arról le-

velében Mátyássy György értesítette Nádasdy Tamást: „Domini Palatyth fortificaverunt domum, in qua habitabant, in Komar sepimine instar castelli.”

A Komárhoz tartozó birtoktest török elleni védelmére 1543-ban a *castellum*ot Bornemisza Pál prépost és királyi tanácsos építtette tovább, ottani tiszttartója, Kőműves János irányításával. Bornemisza az év őszén Pozsonyból két vastarackot, szakállas és spanyol puszkákat küldött a helyszínre, a szükséges puskaorral és lőszerrel együtt. Fennmaradt kiadási jegyzéke szerint 1544-ben és 1545-ben pénz is küldött az őrség tartására. 1547-ben azt írta Nádasdy Tamásnak, hogy komári jobbágyságai kérték, megmaradásuk érdekében a töröknek való behódolásukat, ő azonban ezt akkor sem engedhette meg nekik, ha a kastéllyal együtt elpusztulnak.

Az időközben veszprémi püspökké előlépett Bornemisza kérésére az óbudai prépostság komári uradalmát Ferdinánd király a sümegi várhoz csatolta. A püspökségben őt követő Kövessy András 1555-ben Nádasdyhoz írott levelében azt panaszolta, Komár, Galambok és Karos jövedelmét a törökhöz közel fekvő *castellum* Kiskomár védői eltérítik. A kastély védelmére Nádasdy még annak az évnek az elején Kanizsáról küldött puskaport. Októberben a sümegi várnagy újból Nádasdytól kért segítséget, mert komári jobbágyságai fel akarták adni a kastélyt a töröknek. Valószínű, hogy 1566 után elbontották, ugyanis a közeli Kiskomárom ágostonos kolostorából – amely már 1537-ben erődített volt – akkor építettek végvárat.

1537: *Egyháztörténeti emlékek*, III., 121. – 1543–1545: VAGNER József, Bornemisza Pál budai prépost és királyi tanácsos kiadásainak jegyzéke 1543 és 1544-ik évről, *Történelmi Társulat*, 1901, 574–576. – 1547: Nádasdy-levéltár, B. 1515. pall. 71. p. 11, idézi TAKÁTS Sándor; *A török hódoltság korából*, Budapest, é. n., 32. – 1555: Nádasdy-levéltár, B. 1524. pall. 8. f. 7. – A Kanizsáról küldött puskaor: uo., B. 1549. Miss. Terjék Tamás, f. 117. – A sümegi várnagy levele: uo., B. 1538. Miss. Ormányi Józsa, f. 1. – A kiskomáromi *castellum* végvárrá 1566-ban Miksa király mandátuma alapján lett: Zichy-levéltár, Fasc. 217. et A. no. 41.

84. NICK, Vas vm.

A jelenlegi, kulturális otthonnak használt épület előzménye lehetett, amelyet ma is „kastil”-nak neveznek.

Eddig megtalált legkorábbi adata 1669-ből való, ekkor említik néhai Niczky Ferencnek, Boldizsár fiának a kastéllyal kapcsolatos jogait. Miután Nicken már az Árpád-korban is *castellum* volt, feltételezhető, hogy a 17. század második felében szereplő épület már az előző században állt. 1730 körül Bél Mátyás a Niczky család ősi örökségében levő kastélynak írta. A későbbi, 18–19. századi országleírások és történeti-földrajzi statisztikai munkák nem említik. Lehetséges, hogy azonos volt az 1982-ben lebontott, akkor már jellegtelen, barokkos Niczky–Schiller-kastéllyal.

A kulturális otthon mai elnevezésére: Vas m., 205. – 1669: Sibrik-levéltár, Rokon családok iratai, 16. tétel, p. 13. – 1730 körül: Vasi Szemle, XXXI(1977), 447. – Az 1982-ben lebontott Niczky–Schiller-kastélyra: *Kastélylexikon* 5., 343–344.

85. ÓHÍD, Zala vm.

Elpusztult kastély. Helye feltételeesen azzal a falutól délkeletre, a temető közelében húzódó Kút-völgyi dűlőben található épülettörmelékes lelőhellyel azonosítható, amelyen a Veszprém megyei régészeti topográfia terepbejárása során 16. századi használatikerámia-töredékek kerültek elő.

Építtetője Kövessy Benedek, Kövessy András veszprémi püspök (1554–1568) unokaöccse. 1580-ban Óhíd falu Zala megye hatósága előtt az ellen tiltakozott, hogy Kövessy Benedek nem hajlandó ottani majorsága után adót fizetni, 1586-ban pedig a megye megállapította, hogy „Curiam nobilitariam in modum fortalitij seu Castelli” épített rezidenciáját engedély nélkül építtette, s abból sok kellemetlenséget okoz szomszédainak. Ekkor arra kötelezték, tizenöt napon belül bontassa le, ellenkező esetben a megye perbe fogja. A bontás nem történt meg, és valószínűleg per sem lett belőle: 1591-ben ugyanis az ő özvegyének *fortalitium* módjára épített nemesi kúriája, másképpen kastélya állt Óhídon. 1599-ben néhai Kövessy Benedek udvarházaként említik. Az óhídi birtokhoz első felesége, a csebi Pogány-örökös Perneszy Klára útján jutott, s azon nagybátyja támogatásával, a veszprémi püspökség birtokainak teljes jogú provizoraként építkesztett. A kastély későbbi sorsa ismeretlen. Legkésőbb 1704-ben pusztulhatott el, az év őszén ugyanis Heister generális hada felgyújtotta a falut.

Helyére: MRT 3. 45/3. lelőhely. – Kövessy Benedek személyére: *Egyháztörténeti emlékek*, V., 140–142. és ÁLDÁSSY Antal, *Címereslevelek*, 2/1. füzet, Budapest, 1923, 112. – 1580: BILKEI-TURBULY 1989, 88. – 1588: Uo., 143. – 1591: Bezerédj család kámi lt. Fasc. III. no. 32. – 1599: Dicales Conscriptiones, Liber XLII. A. Tom. LI. p. 320v. – 1704: BARTFAI SZABÓ 1913, 284–285.

86. OROSZVÁR, Moson vm. (Rusovce, Sz.)

Valószínűleg a jelenlegi, 1841 és 1844 között épített romantikus kastély helyén állt az a 16–17. századi kastély, amelynek történetéről a késő középkorra visszanyúló adatok szólnak, bár a rendelkezésre álló ismert adatok alapján a különböző korokban Oroszvárrott létezett kastélyok helye nem bizonyítható egyértelműen.

Az eredetileg a magyaróvári várhoz tartozó falut 1397-ben szerezte meg Zsigmond királytól az innét elnevezett Tompek család, akinek 1401-ben itt szereplő tornya volt. 1478-tól *castellum* állt a faluban, a Tompek és később leányági örökösei, a jári Joláth és a sávolyi Józsa család birtokában.

Sávolyi Józsa Farkas mosoni alispánt 1556-ban és 1557-ben erősítette meg I. Ferdinánd király Oroszvár mezőváros, az ott álló kastély és a hozzá tartozó falvak birtokában, örökösödési joggal. Maga a település már 1537-ben és 1547-ben is az övé volt. A kastély 1569-ben Benedek nevű fiáé, de ő 1570-ben már néhai húgai gyermekeivel, a Baracskey és a Gátai Rauscher család tagjaival osztozkodott rajta. Az 1598-ban fiúörökös nélkül elhunyt Józsa Benedek örökségéért a fentieken kívül 1599 és 1603 között az ugyancsak leányági leszármazott Hathalmyak, a Sibriek és a Zichyek pereskedtek. A per végül birtokosközösség alapításához vezetett, amelynek élén Zichy Pál győri vicegenerális állt. 1628-ig azután ő szerezte meg a szétaprózódott birtok nagy részét, részben vásárlással, részben zálogként.

A kastélyt 1599-től leromlott állapotúnak írták. Így említik 1610-ben, amikor egy része a Hathalmyaké, s tőlük a Tóti Lengyeleké, valamint 1625-ben, amikor a Sibrik és a Pakay család részei szerepelnek. 1630-ban az előbbi családoktól leányágon a Nádasdi Darabos, az ákosházi Sárkány és a Babócsay család is részbirtokosai közé tartozott.

Az örökösöktől megszerzett Oroszvárra végül is 1646-ban kapott királyi adománylevelet Zichy István kamarai elnök. Az uradalom na-

gyobb része ettől kezdve volt családjáé, bár 1662-ben még mindig további hét részbirtokosa is szerepel.

1710 után Zichy Károly gróf új barokk kastélyt építtetett, amely már a mai helyén emelkedett. 1716-ban ezt a kastélyt a közelmúlt években emelt, alsó kastélynak írták, amelyhez a Dunáig terjedő bekerített park tartozott. Az említésből arra lehet következtetni, hogy volt Oroszváron felső kastély is, az arra vonatkozó adatokat azonban nem lehet különválasztani. Bombardius tágas épületnek, Korabinszky kellemes kastélynak írta a 18. században, szép kerttel. A század végén Vályi szerint „a földes Uraságnak igen jeles, és pompás Kastélyával [...] s ugyan illy szembetűnő jó ízléssel épült gyönyörű Várhoz illő angolyi kertel diszesítettik”. A kertet emeli ki Fényes Elek 1836-ban és 1851-ben megjelent országleíró statisztikája is.

A jelenlegi, Zichy-Ferraris Emanuel gróf által a bécsi Franz Beer tervei szerint épített kastélyra KOMARIK Dénes, A romantikus kastélyépítészet kezdetei Magyarországon, *Építés-Építészettudomány*, VII(1975), 439–444. – 1397: ZsO. I. 4712. – 1401: uo., II. 894. – 1478: CSÁNKI III., 672. – A középkor végére MAJOR Pál, *Moson megye monographiája*, II. füzet, 1886, 211. – Középkorára: KOPPÁNY 1999, 188. – 1537: BESSENYEI 1994, no. 181. reg. – 1547: Sibrik-levéltár, 9. fasc. no. 58–60. – 1556: Zichy-levéltár, Fasc. 22 et B. no. 4. – 1557: Sibrik-levéltár, 105. tétel, számozatlan irata. – 1569: Zichy-levéltár, Fasc. 22 et C. no. 7. – 1570: uo., Fasc. 9. no. 5–12. – 1599–1602: uo., Fasc. 22 et B. no. 1–2. és Fasc. 21. no. 1–3. – 1628: uo., Fasc. 21. no. 124–127. és Fasc. 22 et C. no. 8. – 1599: uo., Fasc. 22 et B. no. 2. – 1610: uo., Fasc. 21 et B. no. 1. – 1625: Sibrik-levéltár, 105. tétel, p. 44. – 1636: Gersei Pethő-levéltár, 132. cs. Acta Babócsayana, no. 1. – 1646: BAKÁCS István, *A Zichy család levéltára*, Budapest, 1963, 7 (Levéltári Leltárak 22.). – 1662: Zichy-levéltár, Fasc. 24 et B. no. 1. – 1716: uo., no. 3. – 1718: BOMBARDIUS, 76. – 1786: KORABINSZKY, 281. – 1799: VÁLYI II., 719. – 1836: FÉNYES, 187. – 1851: FÉNYES, III. 170.

87. PATY, ESTERHÁZY-KASTÉLY, Vas vm. (Alsópaty, ma Rábapaty, Vas m.)

A 17. század második felében álló kastély a mai késő barokk kastély előzménye. 1680 körül már állt.

A 18. század elején Bél Mátyás azt írta róla, hogy építésétől fogva Esterházy László kastélya, aki családja cseszneki ágából származott. A falut

a század közepén Esterházy László nagyszülei, Esterházy Dániel és Rummy Judit vásárolták. A 18. század folyamán, még 1786-ban és 1799-ben is az Esterházyaké. 1836-ban és 1851-ben Festetics Imréné, 1865-ben azonban már a felsőbüki Nagy családé, amely 1945-ig birtokolta. Jelenleg iskola működik benne.

GENTHON 1959, 278; C. HARRACH-KISS 1983, 315–316; MŰEMLÉKJEGYZÉK II., 1191. – 1680 körül: Széchenyi-levéltár, II. kötet, 2. sz. 113. cs. C. p. 163–168. – Bél Mátyás 1730 körül: *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 447. – 1786: KORBINSZKY, 518. – 1799: VÁLYI III., 35–36. – 1836: FÉNYES, 409. – 1851: FÉNYES, III. 206. – KATONA Imre A Mikesek Vas megyei kapcsolatai című tanulmányában (*Savaria*, 13–14 [1979–1980], 311) írja, hogy a falu eredeti neve Farkas Paty volt a 16. századi birtokos Farkas család nyomán, és a cseszneki Esterházyak 1640 körül szereztek meg. – *Kastélylexikon* 5., 194–195.

88. PATY, PATHY-KÉRY-KASTÉLY, Vas vm. (Nagypaty, ma Kőszegpaty)

A jelenlegi barokk kastély előzménye lehetett az a kastély, amely 1670-ben Kéry Ferenc gróf birtokában volt, és amelyben a Bécs felé utazó Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc szállt meg az év április 16-án, mielőtt a Wesselényi-összeesküvésben való részvételük miatt letartóztatták őket.

Eredetileg a kőszegi uradalom Dákópaty nevű faluja, amely a 16. századtól a város mindenkori zálogbirtokosai tulajdonában volt, 1573-ban és az 1580–1590-es években Nádasdy Kristóf és felesége, Devecseri Choron Margitné, illetve az ő Tamás és László nevű fiaié.

Más adatok szerint a 17. század közepéig a Pathy vagy a Patyi Károlyi családé, 1540-ben az utóbbi kapott rá ugyanis új királyi adományt. A kastélyt a rá vonatkozó irodalom szerint ők építtették 1610-ben. 1730 körül Szegedy Ferencé, később tőlük leányágon Festetics-birtok. A 20. században polgári tulajdonosai voltak.

GENTHON 1959, 179; C. HARRACH-KISS 1983, 260; *Műemlékjegyzék* II. 1177. – 1670: NAGY 1865, 6., 227–228; BALOGH 1901, 84. – 1573–1596: DOMINKOVICH Péter, Vas megyei vonatkozású 16. századi magyar nyelvű iratok kiadott családi levéltárakból, II. rész, *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1998/4, 32–34. – A Pathy vagy Patyi Károlyi családra és birtoklására: SZLUHA 1998, 67–68. – 1730 körül: *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 448. – *Kastélylexikon* 5., 138–140.

89. PERESZNYE, ALSÓ KASTÉLY, Sopron vm. (Vas m.)

A mostani és szociális otthonnak használt kastély ismeretlen korú előzménye.

A falu Pereznek néven 1537-ben nemes Pulyai Mihály soproni polgár birtoka volt, amelyet a „Pregarten” nevű nemesi kúriával együtt ekkor adott el a csornai konvent előtt Koroknai Péternek. Kettőjük birtoklástörténete közelebből ismeretlen. Maga a falu a középkorban a Czirákiaké volt, 1567-ig Borsmonostor apátságához tartozott, annak birtokaival került még 1567-ben a Nádasdyakhoz.

A „Praegarten” nevű nemesi kúria 1611-ben Inhoffer János és neje, Sibrik Anna birtokában volt, s akkor adták ismételtlen zálogba Eörsi Benedeknek azért az 1610-ben tőle kapott 1000 aranydukátért és 700 tallérért, amellyel akkor megvásárolták az ivánegerszegi kastélyt. A kúria az Eörsi család birtokában maradt. Eörsi Benedek a 16–17. század fordulóján élt Eörsi Péter esztergomi, később pesti kapitány fia, Eörsi Zsigmondnak, Esterházy Miklós nádor bizalmas familiárisának és soproni alispánjának testvére, aki itt, a valószínűleg általuk kastéllyá építtetett kúriában élt családjával együtt. 1646-ban és 1648-ban Batthyány I. Ádámot fogadta itt vendégként Eörsy Zsigmond. 1652-ben és 1653-ban az ő özvegye, Révay Mária innét keltezte Batthyányhoz írott leveleit és 1654-ben ide utazott lakodalomra Batthyány Ádám.

1657-ben már Nádasdy Ferenc kúriája, amelyről már akkor is azt írták, hogy kastély formára, „Curia nobilitaris in formam castelli extructa” építtették.

Nádasdy országbíró elközbott javaival 1670 után ez is Draskovich-birtok lett, 1677-ben pedig Esterházy Pál vásárolta meg a Kamarától. Ettől kezdve 1695-ig a Rátkyaknál volt zálogban. Ebben az évben adott engedélyt Esterházy Pál a családjára cseszneki ágából származó unokaöccsének, Esterházy Dánielnek és feleségének, Cziráky Katalinnak, hogy a kastélyt és birtokát kiváltsák a Rátkyaktól. Ezt követően a 19. század közepéig volt a cseszneki Esterházyaké. A család kihaltá után, 1866-ban a Trautmannsdorf-Weinsberg grófok vásárolták meg. Tőlük 1872-ben felesége hozományaként kapta meg gróf Berchtold Lipót, és 1945-ig az ő utódaié volt.

A műemléki irodalom 1727-ben épült kastélyként és a Széchenyiek birtokaként tartja számon, ennek azonban a rendelkezésre álló és előkerült adatokban nincs nyoma, csupán annyi, hogy a

18. század közepén az adósságai miatt zárgondnokság alá vett birtokot Szécsényi Ferenc gróf kezelte.

A jelenlegi, eklektikusan átépített, késő barokk kastélyt a korábbi, erősített udvarház helyére és annak felhasználásával a 18. század végén Esterházy Ferenc gróf építtette. A közép-rész földszintjének négy helyisége és alacsony boltvállú fiókos dongaboltozatuk korábbi eredetre utal, feltételezhetően a 17. századi kastély maradványa. Az épület külső és belső részletei egyébként arról tanúskodnak, hogy a 19–20. század fordulóján jelentősen átépítették.

A falu középkori történetét Csánki III., 623. – A 16. század közepén sem Sopron, sem Vas megyében ilyen nevű falut nem írtak össze, lásd Maksay Ferenc, *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*, II., Budapest, 1990, 885–886. – 1537: NRA Fasc. 608. no. 51. – 1610–1611: MOL NRA Fasc. 609. no. 21. – 1648–1654: Batthyány-levéltár, P. 1315. 1. cs. Földesúri fogalmazványok, 1621–1648. f. 132–137. és 166–173v. – 1652–1653: IVÁNYI Béla, *A körmendi levéltár missilis levelei* (2. rész, 1526–1700), Körmend, 2005, 83 (Körmendi füzetek, 6.). – 1657: NRA Fas. 609. no. 13. – 1695: SZOPORI NAGY Imre, A Vezekény nemzetség és a gróf Czirákyak, *Turul* I(1883), 65. – 1786: KORABINSZKY, 521. – 1799: VÁLYI III., 51. – 1836: FÉNYES, 282. – 1851: FÉNYES, III. 220. – 1567–1872: CSATKAI Endre, *Sopron vármegye műemlékei*, III., Sopron, 1937, 94, 96–99. és LÁSZLÓ Ernő, A peresznyei gróf Berchtold-kastély, *Soproni Szemle*, II(1938), 157–159. – 18–19. század: FELHÓ 1970, 234. – Széchenyi kastélyként említi GENTHON 1959, 249–250. és nyomában C. HARRACH-KISS 1983, 305, valamint *Műemlékjegyzék* II. 1188–1189. – *Kastélylexikon* 5., 184–187.

90. PERESZNYE, Sopron m. (Vas m.)

Elpusztult, ismeretlen eredetű kastély volt a falu északi részében. Az eddig megismert adatok először 1695-ben említik. Esterházy Pál herceg ekkor adott engedélyt rokona, Esterházy Dániel számára, hogy a birtokában levő alsó és felső kastélyt kiváltsa a Rátkyak zálogából. Az alsó kastély a jelenlegivel azonosítható, az egykori felsőről azonban több adat nem található, bár Vályi 1799-ben még említi.

1695: SZOPORI NAGY Imre, A Vezekény nemzetség és a gróf Czirákyak, *Turul* I(1883), 65. – 1799: VÁLYI III. 51.

91. PERVÁNY, Sopron vm. (Kleinmutschen, A.)

A II. világháború során elpusztult kastély. A 17. században a Sennyekeké volt. 1786-ban egykori Brenisch-kastélyként szerepel, 1836-ban a herceg Esterházyaké, 1851-ben a Niczky grófoké volt.

Fallal kerített, vizesárokkaal körülvett, emeletes épület volt, felvonóhidas és íves keretű kapuval, a felett emelkedő toronnyal.

FREY 1929, XXII.; HOMMA 1961, 35; PRICKLER 1985, 163. – 1786: KORABINSZKY, 523. – 1836: FÉNYES, 283. – 1851: FÉNYES, III. 222.

92. PETÁNC I., Vas vm. (Petjanci, Szl.)

Elpusztult kastély. A három településrészből, Alsó-, Középső- és Felsőpetáncból – vagy ahogyan a 16–17. században írták, Pethanicz, Pethanyec, Petenyéd, Pecsényéből – álló falu a Nádasdyak Mura-menti birtokai közé tartozott. A család három ágát 1551-ben erősítette meg benne I. Ferdinánd király.

Egy 1626 körüli feljegyzés arról tudósít, hogy néhai Nádasdy Tamás nádor a feleségével szerzett Kanizsai-vagyon átvétele után utódai nevében is lemondott a petánci uradalomban birtokolt részéről. Az ő 1562-ben bekövetkezett halála utáni újabb birtokosztozás alkalmával Kristóf öccse mégis kapott itt birtokot. Kristóf elhunytát követően, 1585-ben özvegye és fiai visszaadták a család másik, nemesi ágából származó Nádasdy Pálnak és öccsének, Imrének azt a kastélyt, amelyet a nevezett Pál építtetett, és tőle az elhunyt Nádasdy Kristóf erőszakkal vett el. Az egyezséglevélből az is valószínű, hogy ez a kastély még 1562 előtt épült. A következő, 1620-ban kötött családi egyezség azt is elmondja, hogy ez a Nádasdy Pál által emeltetett kastély Alsópetáncban állt. Valószínűleg ez volt az a petánci kastély, amelyet 1605-ben Sigmund Trautmannsdorf császári generális birtokosainak Bocskai pártjára történt átállása miatt a Mura menti kastélyokkal együtt felégetett.

Az építtető Nádasdy Pál fia, György fiúutód nélkül hunyt el, ezért a kastélyt apjának Tamás nevű öccse örökölte. A 17. század közepén Tamás fiai: Boldizsár, János és Gábor osztoztak rajta. 1653-ban János halála után, amikor örökségét összeírták, a pincében levő borát, a kamrában tartott élelmiszerét említik, valamint a konyha melletti kamrában a „Nap kelet felől” való kamrában és a kályhás szobában talált ingóságait.

Egy későbbi, évszám nélküli összeírás szerint az ő László nevű fiának kezében a pince feletti szoba, az abból nyíló kamra és a konyhából megközelíthető „Bástya Kamara” volt.

1669-ben a kastély Nádasdy Boldizsár fiáé, a bárói címet szerzett ifjabb Tamásé. Tőle családjának utolsó férfitagja, Imre örökölte. 1736-ban ő is elhunyt. Birtokait Klára leányának férje, jakabházi Sallér István vásárolta össze özvegyétől, leányaitól és unokatestvéreitől, majd 1737–1738-ban Batthyány Lajos kancellárnak adta el.

A kastélyról ebből az időből több rövid leírás maradt. 1737-ben és 1738-ban két szobából, kamrából és konyhából állt. Valemennyi helyisége fából épült és zsindelyes tető fedte, csupán a konyha mellett volt egy további, kőből épített helyiség. Közvetlenül a kastély mellett fából készült és zsúpfedeles istálló állt. 1738-ban Radkersburgból hozatott mesterek 230 forint értékűnek ítélték.

1551: Batthyány-levéltár, Maj. Lad. 4. no. 218. – 1626 körül: Sallér-levéltár, Fasc. 89. no. 408. – 1585: uo., no. 409. – 1605: PETHŐ Gergely 1753, 171. – 1620: Sallér-levéltár, Fasc. 51. no. 14. – 1651: uo., no. 37. – 1653: uo., Fasc. 89. no. 115, 117, 119. – Az évszám nélküli összeírás: uo., Fasc. 51. no. 123. – 1669: uo., Fasc. 72. no. 40/2. – 1737–1738: uo., Fasc. 89. no. 347, 351. és Batthyány-levéltár, Maj. Lad. 4. no. 2/7, 2/20. – A leírások: 1737: Sallér-levéltár, Fasc. 51. no. 86. – 1738: uo., no. 87. és fasc. 89. no. 350.

93. PETÁNC II., Vas vm. (Petjanci, Szl.)

Elpusztult kastély. A Nádasdyak nemesi ágából származó és az előbbi kastélyt építtető Pál vasi alispán öccsének, Tamásnak is volt általa emeltetett kastélya Petáncon. Az 1620-as felsorolás szerint ez is Alsópetáncon állt, akkor „puszta”, vagyis elhanyagolt állapotban. Valószínűleg az előbbi kastélyhoz hasonlóan ez is a 16. század középső évtizedeiben épült. 1624-ben az említett Nádasdy Tamás leánya, Krisztina itt tartotta lakodalmát Dániel Gáspárral.

1626-ban a néhai Tamás nádor unokája, Nádasdy Pál gróf fegyverrel foglalta el. Az erőszakos lépésre az ügyben tartott vizsgálat értelmében azért került sor, mert az abban az évben örökösök nélkül elhunyt ifjabb Nádasdy László, a nádor Kristóf öccsének unokája itt őriztette családi értékeit és ingóságait, amelyekre ő tartott igényt. Az elhunyt azonban végrendeletében mindenét rokonaira, a Telekesi Törökökre hagyta, s azok a

kastélyból értékeit még idejében el is szállítottak. Az ügyből keletkezett per még 1635-ben is folyt, eredmény nélkül.

Gróf Nádasdy Pál, akkor vasi főispán és dunántúli főkapitány közben 1630-ban zálogba adta a kastélyt és tartozékait kisbattyányi és görögáli Batthyányi Ferenc egerszegi vicegenerálisnak, a Zrínyi-birtokok gubernátorának, s így módon a perbe újabb szereplők léptek. 1635-ben már Batthyányi özvegye és gyermekei osztottak a kastélyon. 1660 körül váltotta vissza tőlük Nádasdy Ferenc országbíró, s birtokára 1661-ben királyi megerősítést kapott. Mindezt az az 1670, tehát az országbíró lefejezése után készített beadvány tartalmazza, amelyben az 1620-ban említett Nádasdy Tamás unokái, Tamás, András és Miklós kérték vissza a kastélyt a kincstártól. Az erről szóló vizsgálat során görögáli Batthyányi Ferenc családja okiratokkal bizonyította, hogy a közben lefejezett országbíró az alsópetánci kastélyt nekik újból elzálogosította, ezért az továbbra is a kezükben maradt, sőt 1670 után meg is kapták a királytól.

Az 1653 utáni adatok alapján a Nádasdyak nemesi ága által emelt petánci kastélya olyan épület volt, amelynek kőből épített és boltozott pincéje felett négy, fából készített helyiségből állt, egyik sarkán bástyával. 1693-ban az ifjabb Batthyányi Ferencé és Orsolya húgáé, Jaklin Gábor fia, Ferenc feleségéé volt. 1694-ben tőlük vásárolta meg Jaklin Balázs nyitrai püspök Gábor öccse, illetve az ő fia számára. 1724-ben az akkor elhunyt ifjabb Jaklin Ferenc rezidencióális házaként írták össze. A két utóbbi alkalommal részben téglából, részben fából készült épületként említik, nyugatra néző bejárattal és főhomlokzattal. Nagyméretű és boltozott pince feletti helyiségei közül egy boltozott és egy sík mennyezetű, valamint több más szoba szerepel, lent pedig a konyha. 1693-ban fából készült istálló csatlakozott hozzá, amelynek akkor új tetejét Jaklin Gábor építtette.

1724-ben, amikor visszaszállt a királyi *fiscusra*, a fából épített részt újnak írták, ennek alsó részén két kamra, a felsőn két szoba helyezkedett el.

A birtokot 1730-ban fogarasföldi gróf Nádasdy Tamás kapta meg, aki még abban az évben eladta Sigray József bárónak. 1732-ben tőle vásárolta meg Erdődy Lajos, ő viszont Batthyány Lajos nádornak adta tovább 1752-ben. Korabinszky 1786-os országleírása a kastélyt nem említi, feltételezhetően akkor már nem létezett.

1620: Sallér-levéltár, Fasc. 51. no. 14. – 1624: Batthyány-levéltár, Miss. 32.920. – 1626–1635: NRA Fasc. 14. no. 54. és Sallér-levéltár, Fasc. 89. no. 408. – 1630: Sallér-levéltár, Fasc. 51. no. 16. – 1635: Tallián-levéltár, 2. cs. 1635. f. 1–2. – 1670: NRA Fasc. 1091. no. 34. – 1693: *Forráskiadványok* 4., 202–203. – 1724: Uo. 3., 9. – 1730–1752: Batthyány-levéltár, Maj. Lad. 10. no. 4. – 1786: KORABINSZKY, 534.

94. PETÁNC III., Vas vm. (Petjanci, Szl.)

Elpusztult kastély, amely harmadik Nádasdy-kastélyként „Közzöp Petanicz”-on állt. Építésének kora és körülményei ismeretlenek, feltételezhetően az előbbi kettőhöz hasonlóan ez is 16. századi volt.

1616-ban, amikor először szerepel az iratokban, a család nemesi ágából származó György három fia, néhai Nádasdy Farkas örökségeként birtokolta. Ez a Nádasdy Farkas kilenc testvérével együtt az 1543 és 1572 között szereplő Nádasdy Márton és felesége, razinakeresztúri Bocskai Anna gyermeke volt. A kastély építtetői valószínűleg az utóbbiak lehettek.

1616-ban egyébként Nádasdy Farkas özvegyének második férje, Svastics István zalavári kapitány vette zálogba. 1637-ben az említett Nádasdy György még élő fiai, István és Márton unokatestvérüknek, Tamás fiának, Boldizsárnak adták bérbe, azzal a kikötéssel, hogy ha építkezne rajta, költséget a zálogösszeghez csatolhatja. További adatai ismeretlenek.

1616: Sallér-levéltár, Fasc. 51. no. 19, 35. – 1637: uo., no. 21, 28.

95. PINKAFŐ I., Vas vm. (Pinkafeld, A.)

Elpusztult, a 19. század közepén lebontott, valószínűleg középkori eredetű kastély. Első említése 1532-ből származik, amikor Kőszeg ostromának idején az itteni „Kastell”-t a törökök felégették. Később újjáépítették, és a 19. századig használták. Maga a település Borostyánkő várának tartozéka volt, a Königsberg grófok birtokában. A várral együtt 1644-ben Batthyány Ádám vásárolta meg, attól kezdve családjáé. A rá vonatkozó részletes adatok nem ismertek.

HOMMA 1961, 66; SCHMELLER-KITT 1974, 371; SCHMELLER-KITT 1980, 235; PRICKLER 1985, 118.

96. PINKAFŐ II., Vas vm. (Pinkafeld, A.)

Kétemeletes, két egymásra merőlegesen álló szárnyból összetett, jelenleg is használt, többszörösen átépített kastély.

Építésének ideje és körülményei ismeretlenek. Feltételezhető, hogy a Borostyánkő várához tartozó birtokon 1620 körül Ludwig von Königsberg gróf emeltette, ebben az időben ugyanis Borostyánkő várát is jelentős módon átépítették. 1644-ben, amikor Batthyány Ádám a várral együtt megvásárolta Christoph von Königsberg-től, már nagyjából mai formájában állt. Az osztrák szakirodalom egy része szerint 1644 után Batthyány Ádám építtette mai formájára, más része szerint 1658-tól jelentős részét teljesen újból építtette.

Az 1646 tavaszán készített, első ismert összeírása „Az Pinkaffeldj Casteliban” a pincéről és az a felett három szinten elhelyezkedő helyiségekről szól. Az 1648-ban felvett leltár a felvonóhidás kapu boltozata fölé újonnan épített szobát említi. Építésére 1647 szeptemberében szerződött a helyi provizor meg nem nevezett kőművessel. A kastély 1653-ig évenként felvett leltárai további új részeket nem említene. Azokban pincéket, a földszinten konyhát, kamrákat, cselédházat, sáfárházat, a deákok házait és a lovászmester szobáját sorolják fel, az első emeleten a palota mellett két szobát, két kamrát és a patikaházat, a másodikon pedig összesen hat szobát. Valamennyi a belső lépcsőről megközelíthető és előttük húzódó, egymás feletti folyosóról volt elérhető.

1646-tól szerepel a kastély kertje, benne „mulató ház” és külön a „Faczan tarto kert”.

Az 1658-ban indult építkezésre az adhatott okot, hogy Batthyány Ádám az év elején készített végrendeletében a kastélyt második feleségére hagyta. 1659-ben bekövetkezett, váratlan halála után fiai az özvegyet fogolyként vitték Németújvár várából a pinkafői kastélyba, s ott erőszakkal mondatták le örökségéről. Az épület ily módon továbbra is a család birtokában maradt. Később az ifjabb, a grófi ágnak volt egyik központja. 1690-ben annak birtokosztozása alkalmával Batthyány Zsigmondé lett, s később is az ő leszármazottjai kezén volt.

A 17. század közepétől ismert parkjait 1718-ban Bombardius említi, 1730 körül pedig azt írta róla Bél Mátyás, hogy „bármit is alkotott a Batthyány nemzetség, ami méltó az előkelőségéhez, ez valamennyin túltesz. A kastély lábánál öt vadaskerttel ékesített park van.” Vadaskertjét 1786-ban Korabinszky, jeles úri és vadaskertjét a kas-

téllyal együtt 1799-ben Vályi is dicséri. A 18. század folyamán építették át először, másodszor pedig 1852-ben történt legéése után. Jelenlegi, iskolai célú felhasználása érdekében 1945 után újból átalakították.

A jelenlegi épületre: HOMMA 1961, 66–67; SCHMELLER-KITT 1974, 371–372; SCHMELLER-KITT 1980, 235; PRICKLER 1985, 118. – Borostyánkő vára és tartozékai: SCHMELLER-KITT 1974, 100–103. – 1646: Batthyány-levéltár, Leltárak no. 55. – 1648–1653: uo., no. 56–59. és no. 134. – 1647. szeptember: uo., Miss. no. 18.878. – 1651: uo., no. 51.740. – Batthyány Ádám végrendelete: uo., Maj. Testimonialia, no. 6. – Özvegyére: uo., I. Ádám iratai, 2. cs. 1667. f. 1–6. és Bibiana KAMETLER, Graf Adam I. von Batthyany, PhD diss., Wien, 1961, Österreichisches Nationalbibliothek, 943970–C, 88–95. – 1690: Batthyány-levéltár, Maj. Divisionalia, 31. no. 13/A. – 1718: BOMBARDIUS, 64. – 1730 körül: *Vasi Szemle*, XXXI (1977), 276. – 1786: KORABINSZKY, 538. – 1799: VÁLYI III., 91. – 18–19. század: HOMMA 1961, 66–67. és PRICKLER 1985, 118.

97. PINNYE, Sopron vm.

Elpusztult kastély, a 19. század második felében bontották le. Első ismert említése 1588-ból származik, ekkor az 1550 körül elhunyt Pinnyey Antal unokái osztották fel egymás között. Az osztzkodás alapján valószínű, hogy a kastély épít-

tetője Pinnyey Antal lehetett, s így még a 16. század közepe előtt épülhetett.

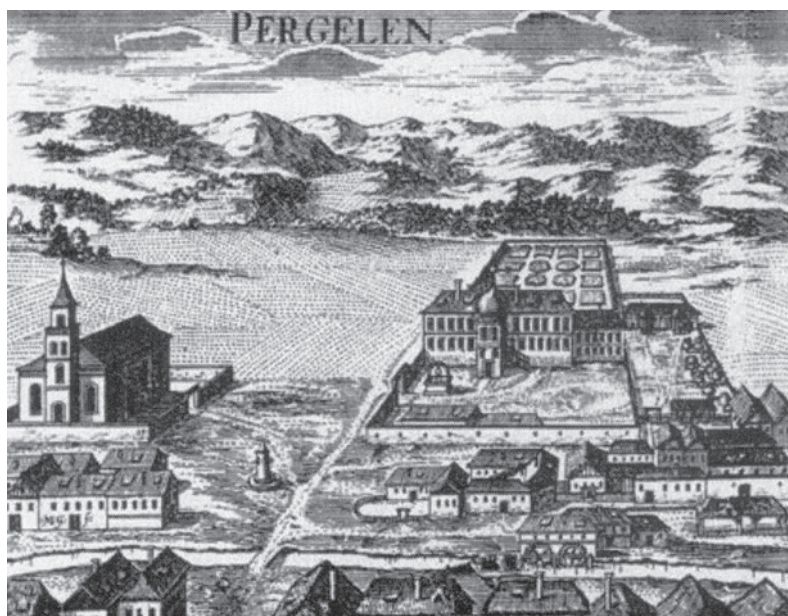
A 17. század elején leányági örökösként Niczky Istváné. A következő két évszázad folyamán az ő utódai birtokában maradt. 1781-ben családjának utolsó férfitagja, Niczky József győri kanonok a kastélyban hunyt el. Bátyja, a korábban meghalt Niczky Lázár 1769-ben kelt végrendelete értelmében birtokaikat unokaöccseik, a szentgyörgyi Horváth és az örményesi Fiáth család tagjai örökölték. Korabinszky 1786-ban Szőke-kastélyként említi. 1851-ben még állt, mint Rohonczy Ignác „jeles kastélya”, ezt követően bontották le.

1588–17. század: Soós 1943, 227–228. és Soós 1937, 263. – 1769–1781: R. R., Niczky Niczky Lázár végrendelete, *Történelmi Társ.* 1908, 346–353. – 1786: KORABINSZKY, 538. – 1851: FÉNYES III., 237.

98. PÖRGÖLÉNY, Vas vm. (Pilgersdorf, A.)

Elpusztult kastély a Nádasdyak egykori lékai váruradalmába tartozó faluban.

1640-ben zálogosította el Nádasdy Ferenc a falut Friedrich Sigmund Speidlnek, két évvel később pedig megengedte neki, hogy ott udvarházat építtessen. A ház a templommal szemben meg is épült, méghozzá erődített formában, a század közepén ugyanis már „Kastell”-ként em-

89 | Pörgölény (Pilgersdorf, A.), Vas m. A kastély és a falu Matthias Greischer metszete, 1680 körül (SZALAY-SZÁNTAI 2006, 235)

lítik. Speidl halála után leányági örökösei között oszlott meg, 1670 után elkobzott Nádasdy-vagyonként kincstári tulajdon, amelyet 1674–1675-ben Draskovich Miklós vásárolt meg. 1676-ban ezt is Esterházy Pálnak adta el. A 18. század végén elbontották. 1680 körüli képét Matthias Greischer PERGELEN feliratú metszete örökítette meg (89. kép). Eszerint a falun kívül, a templomtól dél felé, lőréses fallal kerített volt, előtte tágas udvarral. Kapuja a templom felőli oldalon nyílt. Az udvaron, a bejárat mellett kútház állott, a körítőfal nyugati oldalán pedig magas tetős, földszintes melléképületek. Maga az épület magas földszintes és emeletes, közepe előtt hagymasisakos és vele azonos magasságú toronnyal. Az ábrázolás szerint déli végéhez alacsonyabb, szintén emeletes szárny csatlakozott hozzá. Ezen az oldalon ugyancsak fallal övezett gazdasági udvar húzódott. A kastély mögött virágtáblás kert terült el.

PRICKLER 1985, 170–171. – KLIMESCH 1994. – SZALAY-SZÁNTAI 2006, II., 235. tábla.

99. PRIBISZLAVEC, Zala vm. (Pribislavec, H.)

Ismeretlen korú muraközi kastély a Zrínyiek uradalmában, Csáktornától keletre.

A 17. század végétől a 18. század elejéig maradtak róla összeírások. A konfiskált Zrínyiek között 1691-ben íratva össze először a Kamara. Az 1692-ben, 1720-ban és 1721-ben készült összeírás majdnem azonos szövege alapján háromszög formájú, falazott épület volt, sarkain bástya módra készített részekkel és kisebb belső udvarral. Mindhárom szárnya alatt boltozott pince húzódott, felette tizenegy szoba, két kamra, boltozott konyha és kápolna helyezkedt el, előttük az udvaron kétszintes tornáccal. Akkor az egész kastély elhanyagolt és romladozó állapotú volt, teteje részben zindelyes, részben deszkával fedett. Keleti oldalon kert terült el, amelyben fából épített és zsúppal fedett magtár állt.

Helyén később a Festetics család birtokában levő kastély volt, amelyet 1871-ben György gróf Mechle József soproni mesterrel építtetett át.

1691: NRA Fasc. 318. no. 33. – 1692: *Forráskiadványok* IV. 2. 523. – 1720: uo., 523–524. – 1721: *Monumenta Zrínyiana* II., 388–389. – 1871: Festetics-levéltár, C/XVIII. 1305. cs. f. 559–562. MTKI Adattára.

100. PULYA, Sopron vm. (Felsőpulya, Oberpullendorf, A.)

A város északnyugati szélén, alacsony dombon álló emeletes épület, egyik sarkán kétemeletes és lőréses toronnyal, sima és jellegtelen homlokzatokkal, a második emeleti attikafalban lőrésekkel.

A kastélyt a település feletti Kárászhegyen 1611-ben Kürtössy Mihály építtette, akitől veje, Nedeczky György örökölte. Később is leányágon változtak birtokosai. A 18. században a Niczkyeké, később az innét elnevezett felsőpulyai Rohonczy családé, 1790 körül az Esterházy hercegeké. 1880-ban átépítették, a domb lábánál azonban még egyes helyeken látszik a vízesárok nyoma. Jelenleg szakiskola működik benne.

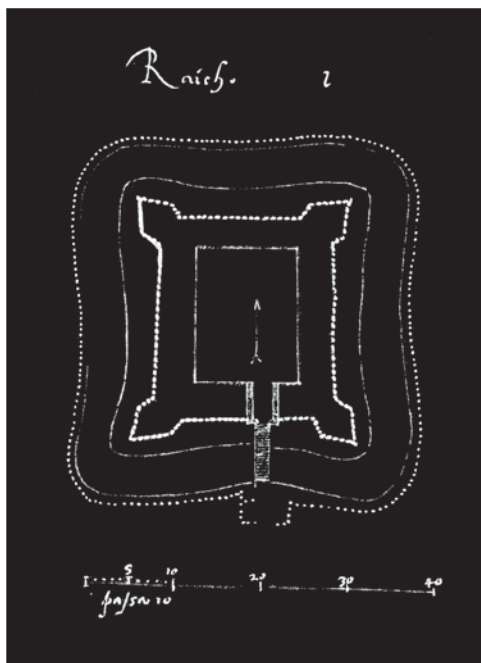
1611: BALOGH Gy. 1901, 301. – NAGY 1865, 9., 759. – *Burgenland* 1980, 219. – SCHMELLER-KITT 1980, 219. és PRICKLER 1985, 115. – 1790 k.: VÁLYI III., 157.

101. RAJK, Zala vm.

A jelenlegi falutól nyugatra, a Principális-csatorna mentén található „Várhel” őrzi nyomát, a megye földrajzi neveit rögzítő kötetben azzal a megjegyzéssel, hogy „A török időkben vár állott itt”.

Alaprajzát Giulio Turco 1571–1572-ben készít, RAICH feliratú rajza örökítette meg (90. kép). Ezen olyan, mintegy 60 × 70 méteres palánkvár látható, amelynek négy sarkán egy-egy hegyesszögű bástya állt és déli oldalán, a két bástya közötti kötőgát jobb harmadában falazott kaputorony emelkedett. A kapuhoz hosszú fahíd vezetett át a nagyjából tizenöt méter széles vízesárkon. Az árok külső szélén újabb palánksor húzódott, a híd előtt kisméretű elővárral. A vár belsejét a rajz üresen ábrázolja, azonban a későbbi adatok szerint, a zalai kis végvárakhoz hasonlóan, ez is a birtokos család udvarházából épült ki.

Építtetője valószínűleg középkori eredetű nemesi kúriából a Rajky család volt. A 16. század közepén birtokosa Rajky Gábor, aki 1549 és 1569 között az alsóindvai Bánffyok birtokainak, várainak és kastélyainak prefektusi tisztségét viselte. Szigetvár 1566-ban történt elesét követően a Kanizsa központtal megszervezett, „A Balaton és a Dráva közötti Főkapitányság” végvárai közé került. Palánkbástyás formájára még 1566–1567-ben Tahy Ferenc kanizsai főkapitány építtette.

90 | **Rajk, Zala m.** Giulio Turco rajza a négy sarok-tornyos, zárt udvaros *castellum* helyszínrajzáról, 1572 (KÖH Tervtár, 5.018. lsz.)

1574-ben Miksa király 24 gyalogosból álló őrséget rendelt védelmére. 1579 tavaszán az Eck zu Salm gróf győri főkapitány vezetésével Kanizsa környékét megsemmelő bizottság szerint „fellette jó fekvésű helyen vagyon”, ennek ellenére a török esetleges átvonulásának megakadályozására új gátat kellett emelni mellette.

1588-ban a török több somogy-zalai kis vég-hellyel, a somogyi Kéthellyel, a zalai Kehidával és Hídvéggel együtt felégette, azonban újjáépítették, mert 1594 és 1598 között ismét említik a zalai végvárak között. 1594-ben egyébként a török elleni zalai nemesi felkelésnek Kapornak és Sümeg mellett egyik gyülekezőhelye, 1598-ban pedig az itteni gyalogosok parancsnoka, Rajky Albert kötelessége volt a vár alatti gázló széttrontása.

A Rajky család eszerint a végvárrá lett többi magánföldesúri kastélyhoz hasonlóan az őrség parancsnokaként birtokban maradt. Ezért írhatta 1625-ben Rajky Ferenc négy fia, „minden Rendeknek, Fő Ispanoknak, Vice Ispanoknak, Fő Zolga Biroknak, Hogy my az my Kastelunkhoz es uduar helünkhoz valo tilalmas Erdonk és Curi-anokhoz ualo nemes földünk” után a rajki jobbágyok rajtuk kívül adót senkinek sem fizethetnek.

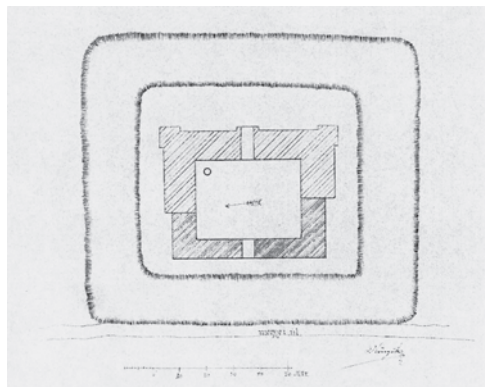
Hat évvel később, 1631-ben, amikor a birtokos család utolsó férfitagja, Rajky Gábor jezsuita atyai örökségű birtokát a pozsonyi jezsuitákra hagyta, már elpusztult kastélynak írták.

Helyére: Zala m. 1964, 507. – G. Turco rajza: OMvH Tervtár, No. 15.018. – Rajky Gábor prefektus személyére: Batthyány-levéltár, Miss. no. 39. 170–171. – Végvárra építésére TAKÁTS Sándor, Tengöldi Bornemissza János, *Hadtörténelmi Közlemények*, 1914, 235. – 1574: Rajky-levéltár, 1. cs. 1574. – KELENIK József, A kanizsai védelmi övezet és természetföldrajzi adottságai a XVI. század 70-es éveinek végén, in *Végvár és környezet*, szerk. PETERCSÁK Tivadar – PETÓ Ernő, Eger, 1995, 168 (*Studia Agriensia* 15.). – 1588: TAKÁTS 1915, II., 64. – 1594–1598: BILKEI-TURBULY 1989, 330, 619. – 1625: Rajky-levéltár, 1. cs. 1625. – 1631: Acta Jes., Coll. Poson. Fasc. 3. F. 326–329, No. 4.)

102. RAKICSÁNY, Vas vm. (Rakican, Szl.)

Ma is álló késő reneszánsz kastély. Főhomlokzati szárnya egyemeletes és U alaprajzú, sarkain emeletes bástyákkal, közepén kétemeletes, barokk oromzatos rizalittal, amely magában foglalja a kastély kapuját. Hátsó és ugyancsak U alaprajzú része földszintes. Nagyobb, elhanyagolt park veszi körül (91. kép).

Rakicsány falu a 16. század végéig a mura-szombati kastély uradalmához tartozott. A felsőlindvai Széchy-örökségből 1582-ben kapta meg a leányági leszármazott, cseh arisztokrata Lobkovitz Poppel László, kisebb birtokkal. Ezt követően ő építtette a kastélyt. 1605-ben Boc-

91 | **Rakicsány (Rakican, Sz.), Vas m.**
A kastély helyszínrajza
(Könyöki József, 1884; KÖH Tervtár, K. 1058. lsz.)

92 | Rakicsány
(Rakičan, Sz.),
Vas m.

A kastély bejárati
homlokzata
(fotó: Lövei Pál,
1987)

kainak a Dunántúlt meghódító serege foglalta el. Ugyanabban az évben a Stájerországból hadal benyomuló Sigmund Trautmannsdorf császári generális a földig égette.

1607-ben már ismét állt, amikor Poppel Éva hozományaként Batthyány Ferenc kezére került. Az ő 1625-ben bekövetkezett halála után özvegye főként itt tartózkodott. 1640 nyarán itt látogatta meg Pálffy Pál, akinek annyira megtetszett a kastély és a kertje, hogy udvari piktorával lefestette magának. Poppel Éva gondoskodását jól mutatja a halálát követően felvett leltárban olvasható gazdag berendezés, valamint az ott szereplő, fából épített új bástya. Az utóbbi arról tanúskodik, hogy külső fapalánk vette körül, s ebben az esetben valószínűleg vizesárok is.

A leltár a részben alapincézett kastély megközelítően húsz helyiségét sorolja fel, teljes berendezésével. Köztük szerepel a kapuköznek nevezett kapualj, az abból nyíló „darabont ház”, a kapu felett emelkedő torony, a lakószobák, a palota, tornácok, lépcső, konyha és sütőház, a sáfár és a tisztartó „háza”, a káposztás ház, az udvarban levő kút, a kertben álló kertészház, a kert melletti majorság gazdasági épületei, a malom és a két téglaszín.

A kastélyon és a hozzá tartozó birtokon 1642-ben, Poppel Éva halálát követően gyermekei, Batthyány Ádám és húgai, Borbála – Forgách Zsigmond –, Magdolna – Csáky László – és Erzsébet, Erdődy György felesége osztottak. Az ő birtoklásuk idejéből, 1642 és 1652 között további nyolc részletes leltár sorolja fel az előzőhöz hasonló sorrendben a kastély helyiségeit. Az 1642-es leltár említi a kastély előtti veteményest és a háta mögötti régebbi kertet.

1645 augusztusában kisebb török lovas had rohanta meg váratlanul a kastély melletti és szintén palánkkal körülvett települést. A tisztartó parancsára elsütötték a kastélyban levő hírmondó mozsarat, amelytől a palánk meggyulladt. A tűz áterjedt a falura, a majorra és magára a kastélyra is, amelynek felső szintje teljes berendezésével együtt elégett.

Újjáépítésére két év múlva került sor. Schultz Kristóf tisztartó és Sallér Ferenc uradalmi tiszt 1647 augusztusában jelentette Batthyány Ádám-nak, hogy megtekinti, „mint kölycene az építkezéshez fognunk”. A név szerint meg nem említett kőművessel és áccsal 1648 júniusában szerződtek. Akkor már faragták az új tető gerendáit, augusztusban felállították, szeptember folyamán be is fedték. A teljes építkezést 1650-ig végezték a mesteremberek. Az ablakok üvegezésével, amelyet radkersburgi mesterek végeztek, 1654-ben fejeződött be az újjáépítés. Az akkor felvett leltár

93 | Rakicsány (Rakičan, Sz.), Vas m.

A kastély hátsó oldala
(fotó: Lövei Pál, 1987)

szerint „Az kastelj körniös keörül uj parkanival es lator kertel vagyon keritve”, vagyis párkány, azaz palánk és azon kívül levett karókból készített kerítés vette körül. Említik a kastély kapuja előtti „emelcsős”, tehát felvonós hídját, az az előtti kertben újonnan épített és pincével ellátott nyári házat, valamint a kertész pitvarból, szobából és kamrából álló új házat, amely a most készült osztozkodás alapján „Forgacs uramnak iutot” (92. kép).

1664-ben a Szentgotthárd felé vonuló török had újból felegette. Következő újjáépítésének körülményei ismeretlenek.

1680-ban már Batthyány Ádám fia, Kristóf osztozott benne elhunyt Pál öccse fiaival, vala-

94 | Rakicsány (Rakičan, Sz.), Vas m.

A bejárati szárny udvari homlokzata
(fotó: Lővei Pál, 1987)

mint Borbála húgával, Széchy Péter feleségével és unokatestvéreivel, Erdődy Sándorral, Csáky Pállal és az ifjabb Lászlóval.

Az ekkor készült felosztás alkalmával közös maradt „az kapu köz, porkoláb ház, Drabant ház, az Tömlöczök, az Toronymak felső részei, az folyosók, az kút, az udvaron valo fa konyha és sütő haz, az lábas szín, az castely elöt valo hoszu istáló”. A Batthyány család tagjainak jutott a bejárati szárny, benne „az kapu fölöt valo hosszu palota”, Erdődyé lett a torony és a palota között a Mura felé néző két kályhás szoba és a „kis forgó grádics”, a Csákyaké a földszinti boltosított helyiségek, valamint „az fa épület-béli Szamtartó ház fölivel, és alliával”. Az osztály-levél szerint 1680-ban a kastély egy része még mindig fából volt.

A század végén az ifjabb Batthyány Ádám építkezett rajta. 1696-ban utasította ottani tisztartóját, hogy küldje fel Bécsbe a kőfaragót és az asztalost a tervrajzokkal együtt. Addigra a kastély már egyedül az ő kezében volt, miután meg-

egyezett a leányági örökösökkel, és visszaváltotta tőlük.

1730 körül még mindig árok és sánc övezte. Belsejében Bél Mátyás szerint „szépen berendezett hálótermek, tanácskozó és étkezőtermek vannak. A várhoz egy, a grófok gazdagságához méltó park tartozik; ebben a Magyarországon honos ezerfajta, különféle gyümölcsfa mellett külföldieket is találunk, főleg itáliaiakat”.

A 18. századból származó adatok már csak a kastély léteéről tudósítanak, akárcsak a 19. századiak.

1884-ben Könyöki József vázlatos helyszínrajzot készített róla, amely szerint akkor is U alaprajzú, egyemeletes épület volt, sarkain négyzetes bástyákkal, közepén emeletes kapurizalittal, a szárnyak közötti udvart pedig hátul földszintes épületek zárták. Mindez megegyezik a mai állapottal, amely késő barokk külsővel rendelkezik (94. kép).

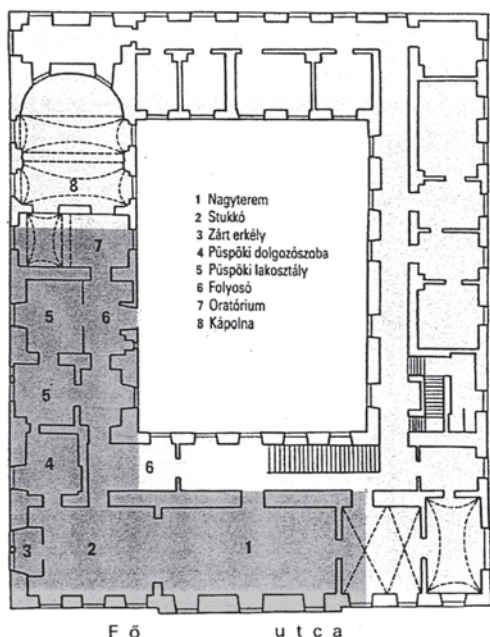
1582: ZIMÁNYI 1962, 12. – 1605: PETHŐ Gergely 1753, 171. – 1640: TAKÁTS 1917, 15. – A kastély idézett leltára: Batthyány-levéltár, Leltárak, no. 67. – 1642: Batthyány család grófi ág lt. Lad. I. Fasc. 8., no. 3. – 1645: Batthyány-levéltár, Miss. no. 40.674. és 41.953, valamint TAKÁTS 1915, II. 80. – 1647: Batthyány-levéltár, Miss. no. 40.708. – 1648: uo., no. 42.017. és 48.869. – Az új tetőre: uo., no. 48.871–872. és 48.877. – 1649–1650: uo., no. 42.027, 42.039, 42.070–071, 48.883. – 1654: uo., no. 28.961. és 28.958. – Az említett leltárak: Batthyány-levéltár, Leltárak, no. 69–75. – 1664: Batthyány-levéltár, Miss. no. 963. – 1680: Batthyány család grófi ág lt. Lad. I. Fasc. 8. no. 6–7., valamint Vörösvári Erdődy-levéltár, 13. cs. I. fasc. no. 1. – 1696: Batthyány-levéltár, Miss. no. 2905. – 1730 körül: *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 275–276. – KORABINSZKY 1786-ban nem említi, VÁLYI 1799-ben a gróf Batthyány uraság épületeként írja (III., 172). FÉNYES Elek 19. századi satisztikáiban pedig létezésén túlmenően semmi nem olvasható. – Az 1884-es Könyöki-rajz: OMvH Tervtár, K. 1058 lsz. – 1898-ban BOROVSKY említi, egy fényképpel a 23. oldalon, ahol nagyjából ugyanolyan, mint jelenleg.

103. RÁKOS, Sopron vm. (Fertőrákos)

A falu közepén, 1743 és 1745 között barokk stílusban átépített, késő reneszánsz kastély.

Az először 1311-ben említett, a mindenkori győri püspökök kezén levő *palatiumot* az 1580-as években alakíttatta reneszánsz formájúvá Draskovich György püspök. Tisztartója, Körtvélyessy János 1585-ben a soproni tanácstól kért

95. Rákóczi (Fertőrákos), Sopron m.

A kastély jelenlegi alaprajza, a korai épület sötétbéllel jelölve

(GÖMÖRY János, Fertőrákos, *Castrum*, 2006/1, 132)

gerendát és szarufát az akkor épülő kastélyhoz, azt is megemlítve, hogy mészkő és téglából már előzően fizetett a városnak.

1587-ből fennmaradt leltára négy részből álló pincét, présházat, egy alsó szobát és egy felsőt, valamint a színesen kifestett és fűthető nagyszobát említi benne. 1592-ben és 1598-ban készített leltára szerint pincéje, amellyel egy szobája és azon kívül még három fűthető szobája volt.

A reneszánsz kastély a mai épület északi szárnyát alkotja, ahol a földszinten ma is öt helyiség van (95. kép). Külső homlokzatán a legutóbb történt helyreállítás alkalmával bemutatták az akkor előkerült késő reneszánsz ablakokat és festett keretelésük töredékeit.

Az 1743–1745 körül épített kastélyra CSATKAI 1932, 85–88; CSATKAI 1939, 249–254; RADOS 1939, 48; CSATKAI –DERCSÉNYI 1956, 515–517; GENTHON 1959, 101; *Műemlékjegyzék* I. 521–522. – 1311: CSÁNKI III., 589. – 1585: HÁZI 1928, 149. – 1587: *Forráskiadványok* XVIII. 6, 182. – 1592: uo., XIX. 7, 117. – 1598: uo., XVIII. 6, 183. – 1718: BOMBARDIUS, 83. – 1786: KORABINSZKY, 595. – 1799: VÁLYI III., 175. – 1836: FÉNYES, 270. – 1851: FÉNYES, III. 278. – A legutóbbi műemléki helyreállítás kutatója DÁVID FERENC, tervező építész ÁGOSTHÁZY LÁSZLÓ volt.

104. RAKOVÁC, Zala vm. (Rakovac, H.)

Elpusztult, a Zrínyiek csáktornyai domíniumához tartozó, ismeretlen időben épített kastély.

1671-ből származó leírása szerint teljes egészében fából épült. Halastónak használt vízesárok vette körül, amelyen akkor újonnan készített híd vezetett át a felvonóhidas és emeletes kaputoronyhoz. A kapu mellett háromszakaszos, földszintes épület állt, amelyben bort tároltak. Főépülete emeletes, földszintjén kettő, emeletén három helyiséggel.

1672: *Monumenta Zrínyiana* II., 210.

105. RÁMÓC, Sopron vm.

(Alsórámóc, Unterrabnitz, A.)

Jelenleg is álló épület, amely a Répce-patak partján emelt kastély maradványa. Hétablakos és földszintes tömbjéből jobboldalt emeletes kaputorony magasodik, felvonóhidas, kora barokk keretelésű kapuval. A torony párkányán festett 1719-es évszám látható, amely későbbi, mint maga az épület.

A helyén álló 16. századi udvarházat 1558-ban vásárolta meg az ifjabb Jurisich Miklóstól Petrinjai Horváth Gergely, aki 1569-ben Beczy Ambrusnak adta el. Az ő Dorottya nevű unokájának kezével került a 17. század elején a Káldyakhoz, 1627-től azoktól leányágon részben a Czirákyakhoz. Az utóbbiak 1652-től perelték az udvarházat és az ahhoz tartozó birtokot, amelynek során először a Káldyak részét szerezték meg, majd a rokonságtól a többi is megvásárolták. A pert megindító Cziráky Ádám nádori ítélőmester és Mózes nevű fia építtették a kastélyt 1652 és 1677 között. 1658-ban már lakható állapotban volt, Cziráky Ádám ugyanis ettől kezdve itt élt.

1701-ben a belső épületből és külső részekből összetett kastély birtokán osztozott a család két tagja. A háromszintes, „az belső három contignatios kastély”, amely eszerint pincéből, földszintből és emeletből állt, Cziráky Katalin kezével Esterházy Dániel lett, „az külső kastély az öreg palotával” pedig Cziráky Lászlónak jutott. Ebből az osztozkodásból gyanítható, hogy a mai épület a külső kastély egy része, a belső azonban ma már nem létezik.

A Cziráky család része 1703-tól Festetics Pál zálogbirtoka lett. 1722-től Sigray-, később Inkey-zálogban volt. Bél Mátyás 1730 körül még a Czirákyak előkelő kastélyaként említi, 1786-ban

96 | Rámóc (Alsórámóc, Unterrabnitz, A.),
Sopron m. A kastély kaputornya
a felvonóhidas kapukerettel (a szerző fotója)

azonban Korabinszky kisméretű, régi formájú épületnek írta le. 1799-ben viszont Vályi ismét jeles épületként emlékezik meg róla. Az 1760-as évektől az Esterházy hercegeké volt.

A jelenlegi kastélyra: HOMMA 1961, 80. és PRICKLER 1985, 148. – 1627: Békássy-levéltár, 9. cs. 1658, f. 8–8v. – 1652: uo., 1658, f. 7. és 1652, f. 31–32. – 1658: uo., 10. cs. 1677–1679, f. 11. – 1693: uo., 10. cs. 1690–1693, f. 80–86. – 1701: SZOPORI NAGY 1883, 67. – 1703: SZABÓ 1928, 47. – 1730 körül: *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 276. – 1767–1774: FELHÓ 1970, 223. – 1786: KORABINSZKY, 596. – 1799: VÁLYI III., 172. – 1836: FÉNYES, 278. – 1851: FÉNYES, III. 279–280.

106. RÁRÓ, Győr vm. (Ásványráró, Győr–Moson–Sopron m.)

Elpusztult, az 1897-ben lebontott barokk kastély helyén állt.

A település eredetileg Héderváry-birtok, amelyet 1522-ben kapott meg a Szerbiából a török elől menekült Bakics Pál, miután Héderváry Ferencről a király a nándorfehérvári vár feladása miatt elkobozta. Az adományt 1532-ben I. Ferdinánd király is megerősítette. 1534-ben Bakics lebontatta a hédervári várat és az az alatt fekvő, Sziget nevű kastélyt, anyagukból pedig 1537-ig

Rárón emeltetett új *castellumot*. Az új építményt még ugyanabban az évben Török Bálint hadai égették fel.

Újjáépítése rövidesen megtörténhetett, az 1540–1550-es években ugyanis rendszeresen szerepel a forrásokban, váltakozva hol nemesi kúriának, hol kastélynak nevezve. Ferdinánd király 1543-as oklevele szerint erődített toronyból állt.

Bakics Pál 1537-ben bekövetkezett halála után veje, Czobor Imre osztozott rajta Bakics öccsével, Péterrel. Az utóbbtól később Mihály nevű fia, attól pedig annak veje, Révay Mihály örökölte. A 17. század elejére a birtokos rokonság a Balassa, a hetési Pethe, a Jakusics és a Nádasdy családokkal, a század közepén a Kéryekkel bővült. 1592 és 1612 között szerepel Pápay Bálint deák, mint a rárói „castrum” udvarbírája. Akkor, 1594-ben a Győrt elfoglaló török sereg égette fel a kastélyt, amely még 1619-ben is lerombolt állapotban volt, pedig 1611-ben is várként említi a Czobor–Bakics rokonság.

Újabb újjáépítés után 1658-ban Széchényi György győri püspök vette zálogba a Révayak, valamint a Czobor–Balassa–Pethe-örökös Jakusicsok részét, az utóbbi a kiskorú Jakusics Imre gyámjától, Pázmány Miklóstól. 1659–1660-ban a szintén Czobor-örökös Tarnovszky Mihály és a Révay-örökös Nádasdy Ferenc részét, 1665-ben pedig az akkor már a Kéryek kezében levő birtok- és kastélyrészeket is megszerezte.

1658-ban részletezés nélküli leltárt készítettek az épületről. Akkor a kastély kapuján bemelve, az ott álló emeletes épület balra eső része volt a Jakusicsoké, a jobb oldali a Révay rokonságé. A bejárat mellett a lisztes ház, amelletts négy szoba és egy kamra volt, alattuk pedig pince. Ezután következett a kastély új része, abban is pince, négy szoba és kápolna, azok felett egy nagy és két kisebb szoba volt. A leírásból kikövetkeztethető, hogy 1619 után nem építették újjá a Bakics Pál által emeltetett tornyot, hanem helyette emeletes lakóépületet készítettek, amelyet azután 1658 után jelentős részben még bővítettek is. Széchényi György öccsének, Lőrincnek 1678-ban Rárón kelt végrendelete szerint ő is új kőházat építtetett a kastélyon belül.

1686-ban a még mindig a Széchényiek zálogaként szereplő kastélyból az egykori Jakusics-részt Kaunitz Domonkos gróf vásárolta meg az örökös Erdődy Borbálától. 1699-ben az örökösökből alakult birtokosközösség a szintén örökös Kéry grófokkal hosszú idő óta folytatott pereskedés hatására visszaváltotta a kastélyt az akkor

97 | Révfalu (Győr),
Győr m.
A kastély
a 20. század elején
(RADOS 1933, CX.)

már esztergomi érsek Széchenyi Györgytől, és 1702-ben az egészet eladta Kaunitz grófnak. Az új birtokos még abban az évben új és barokk kastélyt terveztetett a bécsi Domenico Martinellivel. Építését csak 1715 után kezdték meg és 1718 körül fejezték be a régebbi épület lebontása után.

A 18. századi források beszámolóiban nagyszerű barokk kastélynak nevezett épületet 1718 után Kaunitz gróf örököseitől a Czobor család visszavásárolta. A század közepén tőlük szerezte meg Viczay Jób. 1767 és 1774 között gróf Viczay Mihály tulajdona volt. Az ő Eszter leánya kezével került bajnai Sándor Antal tulajdonába. A 19. század közepén Sándor Mór adta el gróf Sina Jánosnak, ő pedig a Wenckheim grófnak adta tovább. 1897-ben az utóbbiak bontatták le az akkor már roskadozónak mondott épületet.

Rövid történeti összefoglalása BOROVSKY Samu, *Győr vármegye*, Budapest, é. n., 54. – 1534–1537: *Hédervár-oklevéltár*, II., 140. – Török Bálint támadására és a kastély felégetésére: *Martonfalvy Imre deák emlékirata. Magyar Emlékirók, 16–18. század*, Budapest, 1982, 82. és BESSENYEI 1994, XX. reg. – 1543: *Hédervár-oklevéltár*, II. 140. – 1592–1612: GECSÉNYI Lajos, *Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái, 1580–1616*, Győr 1990, 501, 785, 874. – 1594: BOROVSKY, i. m., 54. – 1619: NRA Fasc. 683. no. 9. – 1658–1665: BARTFAI SZABÓ 1913, I., 469–471. – 1678: uo., 701. – 1686: BOROVSKY, i. m., 54. – 1699: BARTFAI SZABÓ 1913, I., 471–472. – Domenico Martinelli közreműködésére VOIT 1970, 27, 87. és Hellmut LORENZ, *Domenico Martinelli und die österreichische Barockarchitektur*, Wien, 1991, 205. – 1767–1774: FELHŐ 1970, 128. – 1786: KORABINSKY, 596. – 1799: VÁLYI III., 178. – A 18–19. századi birtokosokra BOROVSKY, i. m., 54.

107. RÉVFALU, Győr vm. (ma Győr, Győr–Moson–Sopron m.)

1945-ben elpusztult kastély. Építésének ideje és körülményei ismeretlenek.

Helyét, illetőleg a körülötte elterülő birtokot 1593-ban vásárolta a győri polgárságból a nemes-ség körébe emelkedett Torkos család, részben helybeli polgároktól, részben a nagylucsei Lipcseyektől. A kastély fennmaradt fényképei és az azokon látható építészeti részletek alapján a legújabb kori átépítései ellenére a 17. század első felében emeltették az akkor már jómódú Torkosok, valószínűleg Mátyás, a komáromi vár prefektusa (97. kép).

HELLEBRANDT Kálmán, *Az ócsai és enesei Torkos család, Győri Szemle*, 4(1934), 332–333. és RADOS 1939, 57, cx. tábla.

108. ROHONC, Vas vm. (Rechnitz, A.)

A II. világháborúban súlyosan megsérült, és utána lebontott, középkori eredetű kastély.

Előzménye valószínűleg az a kisméretű városi vár, amelyet a 13. század második felében említenek először. *Castellum*-má a Garaiak idejében épülhetett, akik 1404-től birtokolták a várost, a tőle keletre fekvő, a városon kívül levő, hasonló nevű várral együtt. Rohoncot 1445-ben III. Frigyes császár foglalta el, tőle 1477-ben, Mátyás király nyugat-magyarországi hadjárata során került vissza. 1478-ban Morgenwerder Jakab, a királyi tüzérség porosz származású parancsnoka kapta meg a várral együtt. Mátyás halála után, 1490-ben Morgenwerder eladta a Baumkirche-

98 | Rohonc (Rechnitz, A.),

Vas m.

A kastély és a város

kelet felől

Johann Ledentu rajza, 1639

(KÖH Fotótár, K. 207.)

reknek. 1492-ben Baumkircher György tartozásai fejében ideiglenesen Bakócz Tamás érseknek és általa rokonainak, az Erdődyeknek engedte át. 1502-ben, Baumkircher halálát követően Bornemisza János királyi kincstárnokot iktatták a kastély birtokába, azonban az örökösök tiltakozása és a velük folytatott több évtizedes per következtében haláláig sem tudta birtokba venni. A per Mohács után a Baumkircher-örökösök és a kincstár között folytatódott és 1539-ig tartott. Az akkor hozott országbírói ítéletével kettéosztotta az akkor már Szalónak várának uradalmá-

val egyesített rohoncit az örökösök és az 1527 óta királyi adományként Bornemisza követő Batthyány Ferenc között. Az utóbbi 1541-ben kapta kézhez a birtok felét, amelyhez 1544-ben vásárlással szerezte meg a másik részét.

A kastély 16. századi történetéről nagyon kevés adat maradt. Feltételezhető, hogy megőrizte ismeretlen középkori formáját a század végéig. Atépítésére 1599-től került sor, az ifjabb Batthyány Ferenc jóvoltából. Az évekig tartó és az 1600-as évekbe átnyúló építkezés megmaradt számadásaiból nem lehet szétválasztani a várban

99 | Rohonc

(Rechnitz, A.),

Vas m.

A kastély kelet felől

Justus van der

Nypoort metszete,

1687

(BIRCKENSTEIN 2001,

115)

100 | Rohonc (Rechnitz, A.), Vas m.
Esterházy Pál tollrajza a kastélyról, 1687
(PRICKLER 1998, 87)

és a kastélyban folytatott munkákat, az utóbbit azonban többször kiemelten említik. Szerepel bennük a kapu feletti helyiség, az úr háza, az aszszonyház, a palota és annak szenes, vagyis külső fűtőháza. A munkát végző mesterek között helybeliek, szalonakiak és közsziegiek fordulnak elő, főképpen azonban a szomszédos stájer és osztrák területekről valók. Torz formában fennmaradt neveik mögött több olasz sejtethető, mint Benedek Kamyn, Benedek Minih és Xristoph Marthy. A terveket készítő bécsi fundáló mester név nélkül szerepel, ugyanúgy, mint az ácsmester. Esetleg ennek az átépítésnek folyamán indulhatott meg annak a négy sarokbástyás formának a kialakítása, amelyben a későbbi, de még a 17. században készült metszetek ábrázolják, erre vonatkozóan azonban a kutatás számára nem állnak rendelkezésre ismert források.

A reneszánsz formában átépített kastélyban fogadta 1619-ben Batthyány Ferenc és felesége Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet és kíséretét. A fejedelem pártjára állt Batthyány az 1621-ben kötött nikolsburgi béke után sem tette le a fegyvert, ezért egy császári sereg elfoglalta Rohoncot, a várat felrobbantotta, a kastélyt pedig felégette. A pusztítást 1622 és 1627 között követte az újjáépítés, amelynek részletei és résztvevői azonban nem ismertek. Az újjáépítést az 1625-ben elhunyt Batthyány Ferenc özvegye, Poppel Éva folytatta és fejeztette be. A fennmaradt adatok alapján még 1630 és 1634 között is folyt valamilyen építkezés a kastélyon. A dunántúli és az országos jellegű késő reneszánsz kastélyépítés ismeretében valószínűleg a század első felében épült végleg négy sarokbástyás formára, de a hátsó szárny hiányában még ekkor is csupán U alaprajzúra.

1636-tól a birtokos család következő tagja, Batthyány I. Ádám új építkezésbe kezdett Ro-

honcon. Ez év májusában szerződött a bécsi Giovanni Battista Orsolinivel a kastély építésére. 1637 februárjában és 1638 októberében újabb szerződéseket kötött a mesterrel. Orsolini kőművesei és kőfaragói Jacopo Cavelle pallér vezetésével, valamint Simon Fraunhofer bécsi ácsmester és Hans Moser hartbergi kőfaragó legényei 1639 nyár végéig dolgoztak a kastélyon (98. kép). Munkájuk részletei ismeretlenek, bár egy 1634 és 1639 közötti fizetésjegyzék sok adattal tudósít a gyártott tégláról, cserépről, lakatos- és kályhás munkáról, faragott gerendákról, pallórról, deszkáról, faszindelyről, vásárolt ablaküvegről, szegről, enyvről, kötélről, talicskáról, Bécsből és Hartbergből szállított kőfaragványokról.

1639 év elején Orsolini mester Bécsben váratlanul elhunyt. Batthyány Ádám május végén új vállalkozót, az ugyancsak bécsi Simone Retaccót bízta meg az építkezés folytatásával. A fennmaradt adatokból arra lehet következtetni, hogy az építkezés 1643-ban fejeződött be. 1639 és 1643 között ugyanis bőséges forrás szól a rohonci téglavetőről és az ott gyártott és égetett tégláról, az uradalmi erdőkben kivágandó famennyiségről és az abból készülő gerendákról és egyéb fa építési anyagról, az uradalom falvainak azt robot-

101 | Rohonc (Rechnitz, A.), Vas m.
A főhomlokzat az 1920-as években
(FREY 1929, 140)

ban szállító szekereiről. Az ezekhez kapcsolódó szerződésekben szerepel Carlo Retacco kőművespallér, Wolf Grundner, Hans Hueber és Matthias Hoslinger ács, Abbondio Bolla és a már említett Hans Moser kőfaragómester, Albrecht Kropenberger és Motter asztalos, Christoph Aspelk pozsonyi lakatos és nem utolsósorban a tervrajzokat készítő bécsi építész, Filiberto Lucchese neve.

Batthyány Ádám 1640 tavaszán Bécsben bízta meg Lucchesét a rohonci kastélykápolna tervei elkészítésével, és arra augusztus 8-án kötött vele szerződést. Az utóbbi eredeti, olasz nyelvű példánya fennmaradt. Lucchese két tervváltozatot készített, amelyből a megrendelő saját kezű feljegyzése szerint az olcsóbb változatot választotta, azonban a kifizetett összeg alapján mégis a gazdagabb készült el. A kápolna falait és boltozatát 1641–1642-ben Lucchese stukkátorai, köztük saját öccse díszítették, oltárát Abbondio Bolla és kőfaragói, oltárképét pedig Christian Kner készítette, az erről maradt fényképek alapján már barokk stílusban. A kápolna készítése alapján nagy valószínűséggel 1636 és 1642 között épült fel az azt tartalmazó hátsó szárny és vált a kastély zárt udvarossá, az udvart díszítő és körben futó, emeletes loggiával.

A barokk átépítés második szakasza 1650 és 1655 közé esett, amikor a hartbergi Anton Butz az akkor készülő új tárházhoz faragott kőkereteket, valamint a kastély parkjában megmaradt címeres díszkutat, akkor az udvar közepére.

Batthyány I. Ádám fia, Kristóf idejéből eddig építési adat még nem ismert, azonban feltételezhető, hogy valamilyen építkezés zajlott a kastélyban, amelyben ekkor, az 1660–1670-es években élénk színházi és zenei élet folyt. Az ismert adatok szerint az apja nyomán a Kanizsával szemben vetett végek generális és a dunántúli főkapitányi címet viselő Batthyány Kristóf ott-hon ülő, békés természetű ember volt, aki ifjú korától az irodalom, a zene és a színházi élet pártfogója volt.

1686-ból maradtak újabb adatok a kastély építéséről, miután az épület abban az évben leégett. Név szerint fel nem sorolt kőművesek és kőfaragók dolgoztak rajta 1689-ig. Thomas Perl kőművesmester és pallér vezetésével új ablakokat üvegeztek az ifjabb Batthyány Ádám rendelkezésére. Az általa folytatott építkezés befejezését jelentheti az a 200 forintos számla, amelyet 1696-ban a grazi Antonio Maderni stukkátor és festő nyújtott be a kastélyon végzett munkájáról. Az általa készített stukkókeretes mennyezetfestmények

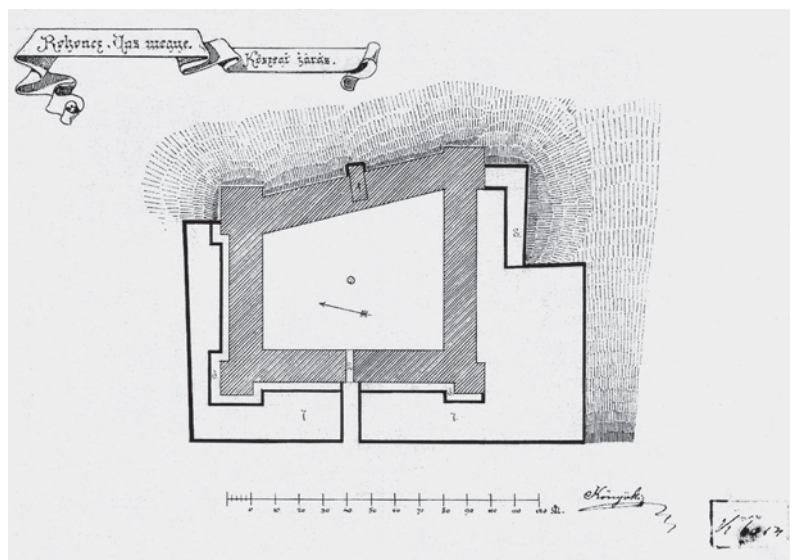
102 | Rohonc (Rechnitz, A.), Vas m.

A kápolna Filiberto Lucchese által 1641–1642-ben kialakított belső tere (FREY 1929, 71)

azok lehettek, amelyekből egyet 1923-ban még fénykép örökített meg (102. kép). Ebben a kastélyban lakott 1690–1691 telén és az azt követő nyáron II. Rákóczi Ferenc, aki vallomásai szerint azért vette bérbe kedves barátjától, Batthyány II. Ádámtól, hogy Bécs közelében élhessen.

Az évszázadokon át épített és díszített kastélyról Bél Mátyás azt írta, hogy „fényűző és császárnak igényét is kielégítő tartózkodási hely”. 1720 és 1745 között új tetőt kapott, 1730 után Donato Felice Allio császári főépítész tervei szerint új dísztermet és teljesen új homlokzatokat építettek, belsejét a bécsi Mathias Wimmer stukkátor díszítette.

1760–1768-ban Batthyány Lajos nádor megbízásából ismét kőművesek, kőfaragók, ácsok, tetőfedők dolgoztak rajta. 1786-ban Korabinszky tekintélyes háromszintes kastélyként írta le, 220 szobával, gazdag képtárral. Nagyméretű udvarában 1767-ben és 1774-ben egész ezred katonaság vonult fel díszszemlére. Utolsó és nagyszabású átépítése 1799–1800-ban történt, ekkor ismét új tetőt és tornya a fényképekről ismert sisakot kapta, belsejét pedig klasszicista ízlésnek meg-

103| Rohonc
(Rechnitz, A.), Vas m.
A kastély
elyszínrajza
(Könyöki József
felmérése, 1884;
KÖH Tervtár, K. 4053.)

felelően alakították tovább. Ezt megelőző állapotát idézi Vályi András országleírása, amely szerint háromszintes volt és kétszáznál több szoba volt benne. Azokban őrizték „a Hertzegi Nemzetségnek Eleji”-ről készült képeket, s vele a Batthyányak képtárát. Tágas belső udvarát és „jeles ízléssel készítettett” kertjét említi. A 17. századtól sokszor említett kertje a 18. század folyamán már kimondottan díszkertként szerepel. 1836-ból Fényes Elek arról tudósít, hogy ez a kert három oldalról övezte a kastélyt és akkor újonnan telepített angolkert is csatlakozott hozzá. Magát a kastélyt 1812 és 1816 között Batthyány II. Lajos herceg klasszicizáló stílusban építtette át uradalmi építőmesterével, Woytha Ferencel és ebben az állapotában maradt meg a későbbiekben is (101. kép).

1871-ben a Batthyányak eladták Szajbéli Gyula ügyvédnek. Tőle került 1906-ban Heinrich Thyssen-Bornemiszházhoz. Az ő utódaié volt 1945 tavaszán bekövetkezett pusztulásáig.

A kastélyról több 17. századi ábrázolás maradt fenn (99., 100. kép).

1884-ban Könyöki József készített róla helyszínrajzot a Műemlékek Országos Bizottsága megbízásából (103. kép). Azon a zárt udvaros kastély trapéz alaprajzú tömbje szerepel, a hátsó szárnyból a még mindig élő középkori hagyománynak megfelelően a külső homlokzatból kinyúló, egyenes záródású szentély. A város felőli nyugati, valamint az északi oldalon mély sziklárok, azelőtt pedig keskeny, dél felől kiszélesedő, fallal kerített előudvar zárta el.

A lebontott kastélyról, történetével együtt: SCHMELLER-KITT 1974, 398–404; PRICKLER 1985, 123–127. – A 13. századi kis várra: SCHMELLER-KITT 1974, 377. és FÜGEDI 1977, 182–183. – 1478–1480: DL 100.920, 100.922, 100.927. – 1486: DL 101.022. – 1490: DL 101.116. – 1478–1490: összefoglalóan: CSÁNKI II., 718–719. és a Batthyány-levéltár, P 1323. 5. cs. fóliázatlan iratai közt levő, 1539-ben készült anyaga. – 1492: DL 46.191. – 1502: DL 101.320. és a Galgóczi Erdődy-levéltár, Lad. 50. fasc. 2. no. 2/h. – Középkorára rövid összefoglalóval: KOPPÁNY 1999, 203. – A rohonci perre: DL 101.360, 101.454, 101.459, 101.466, 101.472, 101.500, valamint ZIMÁNYI 1968, 10–14. – 1539–1544: uo. – 1599–1601: Batthyány-levéltár, Pénzszámadások. Jobbágy Jeremiás regisztruma, 1 – 63. MKI Joaneli. – 1622 – 27: SCHMELLER-KITT 1974, 398–404, de tévesen 1627-es évszámmal, valamint PRICKLER 1985, 123–127. – 1630–1634: Batthyány-levéltár, Miss. no. 14.951, 14.960, 14.971, 29.813. és Batthyány-levéltár, Instrukciók, 1578–1641, f. 217–219. – Az 1636–1639. évi szerződések: uo., Ép. iratok 122. cs. f. 13–15. és KOPPÁNY Tibor, *17. századi építési megállapodások a Batthyány-levéltárból*, Szeged, 1990, 143–159 (A Lymbus Füzetek 15. Művelődéstörténeti Tár II.). – Az építkezésen felhasznált anyagról, vásárlásokról és kifizetésekről fennmaradt egy 26 oldalas füzet az 1634. április 3. és 1639. július 17. közötti időről: Batthyány-levéltár, Ép. iratok 122. cs. No. 39. – Orsolini halálára: THIEME-BECKER XXVI., 1934, 59–60, valamint a Batthyány-levéltár, idézett 26 oldalas füzetében a mestereknek kifizetett összegek. – Simone Retacco 1639. május 26-án kelt első szerződése: Batthyány-levéltár, Ép. iratok 122. cs. f. 15., a felsorolt többi mesterember uo., f. 13–15. – Lucchese megbízása és szerződése uo.,

f. 16–17. – A kápolna munkáira GARAS 1953, 23, 32, 50, 126; AGGHÁZY 1959, 174. és SCHMELLER-KITT 1974, i. h. – 1650–1655: Batthyány-levéltár, Miss. no. 7813–7817. és AGGHÁZY 1959, 176. – Az 1660–1670-es évekre és Batthyány Kristóf műveltségpártolól, zene- és színházzszeretetére: PRICKLER 1985, 126. – 1686: SCHMELLER-KITT 1974, 398–404. – 1686–1689: IVÁNYI 2005, 233. – 1696: Batthyány-levéltár, Miss. no. 40.034. – Az 1923-ból származó fénykép: FREY 1929, 71. és SCHMELLER-KITT 1974, 446. ábra. – 1690–1691: RÁKÓCZI Ferenc, *Vallomások, emlékiratok*, szerk. HOPP Lajos, Budapest, 1979, 86. – 1730 k.: BÉL Mátyás, *Vasi Szemle*, 1977, 451. – 1720–1745: Batthyány-levéltár, Ép. iratok 122. cs. f. 72., 74–77. – Allio szerzőségére: uo., Rohonci-levéltár, 26. fasc. fölíazatlan iratai. – Mathias Wimmer stukkátorra uo., Ép. Iratok 122. cs.f. 128., valamint KOPPÁNY Tibor, Adalékok Donato Felice de Allio (1677–1761) császári és királyi építész magyarországi működéséhez, *Művészettörténeti Értesítő*, XXXVIII(1989), 16–20. – 1760–1768: Batthyány-levéltár, P 1317. Batthyány Lajos nádor iratai, 32. cs. – 1786: KORABINSZKY, 598–599. – 1799: VÁLYI III., 202. – 1836: FÉNYES, 360. – 1871–1945: SCHMELLER-KITT 1974, 398–404. – Könyöki József 1884. évi rajza KÖNYÖKI 2000, 272.

109. RUM, Vas vm.

16–17. századi kastély főépülete azzal a ma is álló, kisméretű és toronyszerű, barokk átépítésű gazdatiszti kúriának nevezett kiskastéllal azonosítható, amely a falu déli részén levő majorság területén, a Rába magas nyugati partján, kis kertben áll.

Az épület alaprajza és részletei alapján feltételezhetően késő középkori eredetű. Legkorábbi írásos említése 1532-ből származik. Ekkor I. Szulejmán szultán Kőszeg felé vonuló serege elől őrsége megfutott és felgyújtotta. Ismeretlen korú építéstől a jómódú középbirtokos Romy családé volt.

Nádasdy Tamás nádor 1555-ben készített feljegyzésében a dunántúli kastélyok között sorolta fel, ami azt jelzi, hogy 1532 után újjáépítették. A Rába fontos átkelőhelyénél állt, ahol a folyón híd vezetett át. 1551-ben a Romyak az átkelőre vámengedélyt is kaptak. Győr 1594-ben történt eleste után a bécsi Haditanács – Nádasdy Ferenc javaslatára – a Rába mentén kialakított végvárak közé sorolta és őrséggel látta el.

Ezt követően, Kanizsa eleste után – Batthyány II. Ferenc javaslata alapján – 1601-ben 50 gyalogosból és 25 lovasból álló őrséget rendeltek Rumba. 1609-ben az elhunyt Egerallyay László lövői kapitánynak itt őrizték ingóságait, amint

azt Zala megye jelentette a Kamarának. A Romy család 1628-ból fennmaradt családi osztozkodása szerint az akkor hárombástyás külső fallal rendelkező, és abban felvonóhidassal kaputoronnyal rendelkező épület emeletes volt.

A 17. század folyamán a család iratainak, leveleinek keltezési helyeként szerepel a *castellum*, így 1630-ban, 1640-ben, 1645-ben, 1647-ben, 1649-ben, 1653-ban és 1656-ban. 1662-ben Romy György özvegyének hagyatékán itt osztoztak fiai.

A 18. században is a család kezén levő, kisméretű kastély volt, amelyet 1786-ban Korabinszky és 1799-ben Vályi is említ. A későbbi országleírásokban már nem szerepel. Borovszky szerint a 19. század végén teljesen átalakított kis része állt csak. A Romy család 19. századi kihaltja után az épület a hagyomány szerint a Bezerédjeké, a valóságban azonban a 19. század végétől a Széchenyieké volt.

Helyére Vas m. 1982, 503; C. HARRACH – KISS 1983, 322. – Középkorára: KOPPÁNY 1999, 205. – 1532: *Török történetírók*, I. 353. és II. 206, valamint TAKÁTS József, Az Izlam Szombathelyen, *Vasi Szemle*, VI(1939), 40. – 1555: TAKÁTS 1915, II. 57. – 1551: Romy-levéltár, Fasc. XV. no. 2. – 1594–1595: PÁLFFY 1999, 215. – 1600–1601: Batthyány-levéltár, Memorabilia, No. 237. és ÖStA. Ka. Akten Exp. No. 149. fr. 2–4. Mindkét adatot Pálffy Gézának köszönöm. – 1609: BILKEI-TURBULY 1989, 854. – 1630: Békássy-levéltár, 7. cs. 1630. f. 2. – 1640–1645: Batthyány-levéltár, Miss. no. 327–328. – 1647: uo., no. 11.916. – 1649: Tallián-levéltár, 3. cs. 1649, f. 1–2. – 1653: uo., 1653, f. 6. – 1656: uo., 1656, f. 4. – 1662: uo., 1662, f. 3–6. – 1786: KORABINSZKY, 611. – 1799: VÁLYI III., 215. – A 19–20. századra BOROVSKY 1898, 92, valamint *Kastélylexikon* 5., 212–214.

110. SAFFARCSKA VAGY RÁCKANIZSA, Zala vm. (Razkrijze, H.)

Elpusztult, középkori eredetű kastély a Mura déli oldalán, időnkint Safarjavecz, Safarjevavesz vagy Saffarszkovesz néven. Zrínyi Miklós 1662-ben írott végrendelete szerint azonos volt a 17. században Ráckanizsaként említett kastéllal.

Építtetője Varasdi Mihály deák, Mátyás király udvari familiárisa, aki az akkor Safarjavecz nevű birtokot két szomszédossal együtt 1481-ben vásárolta, és arra 1482-ben kapott a királytól kastélyépítési engedélyt.

Leszármazottjai a Bednyai vagy Bednyei, a 17. században már Bennyeynek, Binnyeynek nevezett család tagjai. 1587-ben Bednyey Mihály le-

velében kúriájának nevezte. 1625-ben a zalai alispáni tisztséget betöltő idősebb Istváné volt. Saffarcskói Binnyey István 1617-től szerepel a zalai megyegyűlések jegyzőkönyveiben. 1623 és 1628 között volt alispán, 1625-ben pedig egyúttal országgyűlési követ is. 1642-ben az ő gyermekei, az ifjabb István, Zsuzsanna – razinakeresztúri Bocskay Jánosné – és Borbála – Keczey Miklósné – osztozkodtak rajta. Az erről szóló okirat szerint vizesárok vette körül, amelyen közös birtokban maradó híd vezetett át. A kastélynak nevezett emeletes épület északi szárnya jutott Istvánnak, a nyugati szárny a felső szinten elhelyezkedő „pallatium magnum”-mal Zsuzsannának, a fennmaradó többi rész Borbálának. Felosztották a hozzá tartozó majorságot és természetesen a birtokot is.

1618-ban már Ráckanizsa néven szerepel, és akkor alsókindvai Bánffy Kristóf és húgai kezén volt.

A 17. század közepén a költő Zrínyi Miklós szerezte meg, 1662-ben kelt végrendelete szerint csáktornyai uradalmához tartozott. 1692-ben néhai Zrínyi Ádám Csáktornáéhoz tartozó javai közt írták össze, 3000 és 4000 forint közötti értékűre becsülve. 1695-ben hasonló értékre becsülték.

Részletesebb leírása 1720-ból és 1721-ből maradt, amikor már az Althan grófok birtokában volt. Ekkor fapalánkkal körülvett, lakatlan, egymásra merőleges két szárnyból álló, falazott és emeletes épület volt, két boltozott pincével, földszintjén két szobával, emeletén kis konyhával, fazsindellyel fedve, helyreállításra váró állapotban. Palánkkal kerített kert tartozott hozzá.

A 18. századtól a település a csáktornyai uradalom részeként az Althan grófok birtoka volt, 1799-ben azonban már kastély említése nélkül.

1481–1482: CSÁNKI III., 14. és 154, valamint HOLUB 1929, III., 687. – 1587: Batthyány-levéltár, Miss. no. 5358. – 1618: NRA Fasc. 582. no. 27. – 1625: Békássy-levéltár, 7. cs. 1625. f. 3. – 1642: Sallér-levéltár, Fasc. 84. no. 83. – 1662: CSAPODI Csaba–KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós összes művei*, 2. Levelek, Budapest, 1958, 382–398. és *Zrínyi Miklós válogatott levelei*, vál., szöveg. gond. és a jegyzeteket írta BENE Sándor–HAUSNER Gábor, Budapest, 1997, 188. – 1692: *Forráskiadványok* IV. 2. 525. – 1695: uo., VI. 3. 283. – 1720: uo., IV. 2. 526. – 1721: Monumenta Zrínyiana II. 454. – 1752: Andela HORVAT, *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Medumurju*, Zagreb, 1956, 33. – A kastélynak annyira nem maradt nyoma, hogy HORVAT 1956, 147. oldalán csak a templom szerepel. – 1799: VÁLYI III., 220.

111. SALAMONFALVA, Sopron vm. (Zsira, Győr–Moson–Sopron m.)

Elpusztult kastély a mai Zsira községbe beolvadt, annak egykor déli részét alkotó Salamonfalván.

Építtetője feltételezhetően az a faluról salamonfalvainak nevezett Gróf Bernát, aki 1545-ben a felsőlindvai Széchyek dobrai várnagya, 1548-ban pedig Nádasdy Tamás nádor familiárisaként a nógrádi Drégely várnagya. Gróf Bernát a török elleni harcban tanúsított érdemeiért 1556-ban címeres nemeslevelet kapott a királytól. Birtokaitól állandóan távol lévén, azokat 1543-ban valkóvári Allya Mátyásnak adta zálogba. 1556 után bekövetkezett halála miatt csak akkor kerültek vissza özvegye és gyermekei kezére, amikor az asszony 1562-ben Gerdák István szigetvári számtartóval lépett házasságra, és Gerdák fegyverrel foglalta vissza a kastélyt épített Gróf-udvarházat. Az ismertetett eseményekből arra lehet következtetni, hogy az épület még 1543 előtt épült.

A kastélyt 1569-ben országgyűlési határozat alapján Sopron megye fegyveres serege vette el Gerdáktól, az ifjabb Gróf Bernát és húgai számára. A birtokos család azonban az ifjabb Bernáttal kihalt, Salamonfalvát a kastéllyal együtt Gróf Katalin és férje, Rudnyay Miklós örökölte. Az ő Zsuzsanna leányuk vitte tovább Rátky Menyhért kiskomári kapitánnyal kötött házasságába.

A 18. század végéig a Rátkyak birtokában maradt. 1711-ben és 1718-ban is említik. 1719-ben egyemeletes köépületként írták össze, de már külső erődtítmények nélkül, alatta pincével, emeletén két nagyteremmel, kis kamrával és konyhával, oldalán pedig egy zsúppal fedett kis házzal, amelynek végében volt a régi konyha. 1723-ban romos. 1738-ban a Rátkyak birtokosoztokodásában az alatta levő pincét, a földszinti konyhát, sütőházat, az istállókat, emeletén a nagytermet sorolták fel. 1770-ben a család utolsó tagja, József, rokonának, Rimanóczy Ádámnak kötötte le birtokait és kastélyát, amelyet utólag 1786-ban említenek. A Vályi András 1799-es országleírásában szereplő salamonfalvai Meskó-kastély már nem ez, hanem valószínűleg a mai zsirai kastéllyal azonos.

1545: Batthyány-levéltár, Miss. no. 16.049 és 16.840. – 1548: MÁLYUSZ Elemér, A Nádasdy-levéltár magyar levelei, *Levéltári Közlemények*, V(1928), 81. – 1556: ÁLDÁSSY Antal, *Címereslevelek*, II., Budapest, 1904, 38. – 1543–1569: Soós 1937, 217. és Soós 1943, 293–294. – A Rátkyak birtoklására uo. – 1711: *Forráskiadványok* VI. 4, 220. – 1718: BOMBARDIUS, 68. – 1719–1723: *Forráskiad-*

ványok VI. 4, 220. – 1738: Széchenyi-levéltár, II., 21. sz. 1. cs. p. 138–141. – 1770: uo., p. 189. – 1786: KORBINSZKY, 651. – 1799: VÁLYI III., 223.

112. SANKÓHÁZA, Vas vm. (Németújvár, Güssing, A.)

A jelenlegi németújvári Draskovich-uradalom hasonló nevű majorja helyén egykor állt kastély.

A Németújvártól keletre fekvő birtokot, amelyet 1644-ben a kolcsvai határban levőnek írtak, egy évszázaddal korábban, 1539-ben kapta meg hűséges szolgálatai fejében Batthyány Ferencről familiárisa, a raguzai nemes Sankó Miklós. Az ő Gáspár nevű unokájának fából készült kúriája helyére 1644 és 1656 között fiai, Miklós és Boldizsár építtetett kastélyt, a szomszédos Sós-kút bányájából hordott kőből. Az építkezés anyagi alapját anyjuk, Héránt Margit öröksége, a Somogy megyei Kéthely és 28 faluból álló uradalma nyújtotta, amelyhez még Vas megyében is tettekes birtoktest tartozott.

Az építtetők közül Boldizsár 1656-ban utód nélkül hunyt el. Sankó Miklós 1672-ben kelt végrendelete értelmében fiai örökölték. Közülük az ifjabb Miklós somogyi alispán 1703-ban 1200 forintért Batthyány Zsigmond grófnak, 1714-ben pedig Szapáry Krisztinának adta zálogba, aki még azután is birtokolta, hogy Strattmann Eleonóra, Batthyány II. Ádám özvegye ugyanabban az évben megvásárolta. 1730 körül a Batthyányok jóvoltából még mindig Szapáry Krisztina kezében volt. 1750-ben Somogyi Ferenc már tőlük volt zálogbirtokosa. A birtokot abban az évben váltotta vissza Batthyány Lajos gróf, a kastélyról azonban ekkor nincs említés.

1644: Batthyány-levéltár, Sen. Lad. 2. no. 1., amely Héránt Margit örökségének leírását is tartalmazza. – 1539: POLÁNYI István, A nyugat-magyarországi horvát települések, *Vasi Szemle*, V(1938), 237. – A Sankó családra: NAGY 1865, 10, 50, valamint Batthyány-levéltár, Sen. Lad. 2. no. 1–3. és Gersei Pethő-levéltár, 133. cs. Acta Babocsayana, f. 320. – A kastélyt építtető Sankó Boldizsár 1623-tól szerepel somogyi birtokosként az egyesített Zala és Somogy megyék közgyűlési jegyzőkönyveiben: TURBULY 1996, 1131, 1312–1313, 1492. – A kastély építésére Sankó II. Miklós 1672-ben kelt végrendelete: RUMY-levéltár, 1672. no. 1–10. – 1656: Batthyány-levéltár, Miss. no. 41.321. – 1703: Batthyány család grófi ág lt. Lad. X. Fasc. 2. no. 3. – 1714: Batthyány-levéltár, Sen. Lad. 2. no. 4–6. – 1730 körül: *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 451. – 1750: Batthyány-levéltár, Sen. Lad. 2. no. 8–10.

113. SÁRFŐ, Zala vm.

Elpusztult kastély, amelyről 1574-ben azt írták, hogy Felső Sárffőn állt.

Első említése 1568-ból, Sárffői Szalay vagy Sárffy Ferenc végrendeletéből ismert, *fortalitium* elnevezéssel. Építtetője feltételezhetően a végrendelező volt, aki tehetős köznemes, már 1526-ban győri várnagy, a mohácsi csata után II. Lajos király holttestének egyik megtalálója, 1534-ben a győri püspökség szombathelyi provi-zora. 1574-ben Pál nevű fia birtokolta a kastélyt, amelyről több adat eddig nem került elő. Feltételezhetően Kanizsa 1600-ban történt eleste idején elpusztult, ma helye sem ismert.

1574: Békássy-levéltár, 4. cs. 1574. f. 5. – 1568: uo., 10. cs. XVII. század, f. 29. – 1526: Sárffy Ferenc győri várparancsnok jelentése II. Lajos holtteste megtalálásáról Brodarics István kancellárnak és szerémi püspöknek, in *Mohács emlékezete*, szerk. KATONA Tamás, Budapest, 1979, 158–160. – 1534: Békássy-levéltár, 1. cs. 1543. f. 17. és 1547. f. 19.

114. SÁRKÁNYSZIGETE, Zala vm. (Hahót)

Elpusztult, középkori eredetű kastély, helye Hahót határának délkeleti részén, a Szévíz-, a középkori Pölöske patak mocsaras völgyének szigete, ahol árkai ma is láthatók.

Az 1987 és 1989 közötti helyén folytatott régészeti kutatás nyomán vált ismertté, hogy a 16. században említett kastély a Hahót nemzetség Árpád-kori és Buzádszigete nevű, kisméretű várának helyén állt. A 15. század elején örökösdés útján jutott az ákosházi Sárkány család birtokába. *Castellum*-kastélyként 1483-tól szerepel. Mátyás király ekkor kobozta el a birtokot megszerző és 1512-ben buzádszigetinek nevezett Sárkány László fiától, Jánostól, mert az a császárhoz pártolt. 1488-ban a *castellum* még mindig a Sárkányoké volt, ami azt jelzi, hogy időközben kegyelmet kaptak.

1537-ben a Dunántúl nyugati részei ellen indított hadjárata során Török Bálint serege foglalta el. *Castellum* Sárkányszigete 1549-ben is szerepel, ekkor javasolták a török veszély miatti megerősítését. 1551-ben jelezte Nádasdy Tamásnak a Sopronban lakó Sárkány Antal – a fenti László leszármazottja és Nádasdyval itáliai egyetemeken együtt tanuló társa –, hogy szerződést kötött rokonaival „az kastél dolga felől [...] kinek gongyát én viselem az mint tőlem lehet [...]”

immár csak élést, majorságot, port, álgut kely bele szereznem”. A mellette levő és ugyancsak Sárkánysziget nevű faluban ő tartott fenn iskolát, amelybe 1557-ben Itália egyetemeit megjáró tanítót fogadott. Az iskola mellé 1562-ben kelt végrendeletében kollégium építésére hagyott pénzt. 1571-ben az utóbbi összeget a bécsi udvari kamara királyi utasításra a végvárak céljára rendelte, mivel Sárkányszigete túlságosan közel feküdt a töröktől megszállt területekhez.

I. Ferdinánd király 1563-ban néhai Sárkány Antal birtokaiban, ugyancsak végrendelete értelmében, unokaöccsét, Sárkány Ferenc fiát, Jánost erősítette meg. A felsorolt birtokok között szerepel *castellum* Sárkányszigete, más néven még akkor is Buzádszigete.

Szigetvár 1566-ban történt eleste után a kastély a Kanizsa központtal szervezett új, dél-dunántúli végvári szervezet része lett, és még abban és a következő évben Tahy Ferenc kanizsai főkapitány erősítette meg. Mindenkori kapitányai a Sárkány család tagjai voltak.

1579 tavaszán az Eck zu Salm gróf győri generális vezetésével Kanizsa környékét megszemlélő bizottság jelentése szerint nagy kiterjedésű mocsárban egy tó közepén feküdt. Állapotát és fekvését azonban nem találták megfelelőnek, ezért a kanizsai kapitány döntésére bízták további fenntartását, azzal a feltételezéssel, hogy meggondolandó, „nem oly hitvány-e, s nem fekszik-e olyan messze az úttól, hogy le kellene rombolni”. Lerombolása akkor még nem történt meg. 1581-ben Sárkány János öt évre nádasdi Darabos Istvánnak adta át, azzal a feltétellel, hogy köteles megvédeni. 1600-ban a Kanizsa ostromára vonuló török sereg közeledtére azonban Paradeiser kanizsai főkapitány őrségét és felszerelését Kanizsára rendelte és a kastélyt elpusztíttatta.

A kastély helyére VÁNDOR László, Zalai castellumok kutatásának eredményei, in *Castrum Bene* 2., Budapest, 1992, 205, az 1987–1989 között folytatott régészeti és az ahhoz kapcsolódó történeti kutatás eredményeinek bemutatásával. Középkori voltára még KOPPÁNY 1999, 207. – 1512: DL 93.763. – 1549: Litterae ad Cam. Fasc. III. f. 127–128. – 1551: KOMÁROMY András, Magyar levelek a XVI. századból. Sárkány Antal levelei Nádasdy Tamáshoz, *Történelmi Tár*, 1910, 400. – 1562: uo., *Történelmi Tár*, 1911, 107–113. és Kapossy reg. 277. – 1566–1567: TAKÁTS Sándor, Tengöldi Bornemissza János, *Hadtörténelmi Közlemények*, 1914, 255. – 1571: Kapossy reg. 284. – 1563: NRA Fasc. 935. no. 57. – 1579: KELENIK József, A kanizsai védelmi övezet és természet-

földrajzi adottságai a XVI. század 70-es éveinek végén, in *Végvár és környezet*, szerk. PETERCSÁK Tivadar–PETŐ Ernő. Eger, 1995, 168 (Studia Agriensia, 15.). – 1581: Festetics-levéltár, P 237. Vegyes iratok. VII. 16. cs. p. 75. – 1600: VÁNDOR, i. m., 205.

115. SEREGÉLYHÁZA, Vas vm. (Gyöngyösfalu, Vas m.)

Elpusztult kastély az 1934-ben Ludaddal Gyöngyösfalu néven egyesített, egykori község déli részén.

Apátival és Csömötével együtt a 16–17. század fordulóján a Chemethey család birtokában volt, ahol azonban akkor nem említenek kastélyt. 1634-ben a néhai Chemethey István fiát, Józst seregélyházi lakosként írták össze, ott tehát volt a családnak lakóépülete, amely abban a korban már erősített lehetett. Esterházy Pálnak a 17. század harmadik negyedéből származó várrajzai között szerepel alaprajza, részletes magyarázat nélkül.

1934: *Kastélylexikon* 5., 74. – 1634: BALOGH Gy., 1901, 26. – Esterházy Pál rajza: MOL Tervtár, T. 2. XXXII. theka, No. 1062/3.

116. SIMAHÁZA, Sopron vm. (Simaság, Vas m.)

Elpusztult kastély a Nagysággal 1928-ban Simaság néven egyesített község északi részét alkotó Simaháza határában.

Egyetlen, eddig ismert említése 1659-ből, ifjabb Meszlényi Benedek vasi alispán saját kezű birtokösszeírásából származik. Akkor „kastélyformán való pusztá udvarház vízárokkal körülvéve”. A birtokot feleségével, Kigyóssy Ferenc sárvári várnagy Judit leánya kezével kapta 1643-ban. Eszerint a birtokkal együtt a rossz állapotban levő, pusztá kastély is felesége öröksége lehetett, építtetője esetleg Kigyóssy Ferenc személyében kereshető. Későbbi sorsa ismeretlen. Árokkal és sánccal övezett helye ma is látható.

1659: SÖRÖS Pongrác, Meszlényi Benedek, *Századok*, XLII(1908), 552. – Ma is látható helyéről a felvilágosítást Varga Ferenc simasági esperes-plébánosnak köszönöm.

117. SITKE, KISSITKE, Vas vm.

A falun kívül, az egykori Kissitkéhez tartozó területen jelenleg is álló, többszörösen átépített és középkori eredetű kastély. 1985-től szállodának átalakítva működik nagy, de nem jelentős kertben (104. kép).

Kastélyként először 1547-ben említették, amikor a vasvári káptalan egy perben a kastély kapuőre útján idézte meg a Sitkeyeket. Maga a *castellum* azonban lehetséges, hogy ennél korábbi, mert már 1522-ben szerepel egy levélben a sitkei várnagy. 1547-ben a birtokos család felsorolt tagjai valamennyien az 1535 körül elhunyt Sitkey Sebestyén fiai voltak, a kastély építtetője feltételezhetően ő lehetett. Utódai 1548-ban felosztották maguk között az apai örökségű kastélyt. Az erről szóló osztálylevél beszél a kastély palánkjáról és bástyáiról, árkáról és az azon átvezető hídról, a hid előtti sorompóról, a kastély kapujáról, a kapualjnak megfelelő kapuközről, a kapu feletti emeleti helyiségről és az amelletti élelmiszer tároló kamráról, a palánk mellé épített istállókról, az udvarban a kútról, a fölszélről, vagyis észak felől álló régebbi, kőből készült és kőből épített, többszintes, boltozott épületről. Az utóbbiban pince, konyha, lakó- és élelmiszer tároló helyiségek voltak. Szól ezenkívül a fából készült és borona szerkezetű újabb déli épületről, az abban levő pitvarról, konyháról, szobákról, éléstárról, lépcsőről és árnyékszékről. Felsorolt helyiségei alapján ez is emeletes volt.

A kastély részletei mellett felsorolták 25 puskából, egy kétcsövű seregbontóból és négy dárda-ból álló fegyverzetét is. Az osztozkodó öt testvér megállapodott, hogy a palánkot, a kaput és a hidat az árokkal együtt közösen tartják rendben, közös marad a fegyverzet és a puskaporos ház, valamint a kút. Fejenkint egy-egy kapuőrzt

és közösen egy porkolábot tartanak a kastély védelmére.

Az 1548-ból származó leírást 1553-ban készített újabb egészíti ki. Ekkor a Sitkey család tagjai elhunyt Ferenc testvérük részét osztották fel. Megtudható belőle, hogy a kastély régebbi része torony módra és kőből épült, a déli azonban fából. Mindkét irat szerint a kastélyt apjuktól örökölték, annak építtetője tehát ő, az 1512 és 1535 között többször szereplő Sebestyén, vagy annak apja, az 1468 és 1518 között említett Gottárd lehetett.

A 16. század folyamán a Sitkey család tagjainak levelezésében, osztozkodásaiban és pereiben többször szerepelt a kastély. Már 1555-ben felvetette Nádasdy Tamás nádor, hogy több más Rába-menti kastéllyal az észak-dunántúli végvárak közé kerüljön. A családi iratok szerint 1558-ban Sitkey Jakab felesége és leányai részére kötötte le „castellum et fortalitium Kissitke”-hez tartozó birtokrészeit. 1563-ban Sitkey György tiltakozott a fentiek ellen, ugyanakkor a *fortalitium*nak nevezett építményen osztozott Sitkey Jakab neje, Csáky Anna unokahúgával, Hássághy Annával. 1565-ben Sitkey Jakab kastélybeli részét második feleségének, Tahy Annának kötötte le. 1566-ban Sitkey Gergely, 1576-ban pedig Jakab második felesége, Tahy Anna végrendeletében szerepel a kastélyban birtokolt rész. 1577 és 1589 között Jakab leánya, Zsuzsanna, Ankerreither Gáspárné peres irataiban fordul elő, ő ugyanis 1595-ben részt követelt a kastélyból és az ahhoz tartozó birtokból.

A következő évszázad elején a korábban, 1548-ban és 1553-ban osztozkodó Sitkeyek közül a legifjabbnak, Györgynek utódai birtokolták a kastélyt, amelybe Kanizsa 1600-ban történt elesét követően Batthyány II. Ferenc javaslatára Sárvár őrségéből rendelték katonaságot. Ezt megelö-

104 | Sitke
(Kissitke), Vas m.
A kastély
főhomlokzata
a 20. század végén
(a szerző fotója,
1987)

105 | Sitke (Kissitke), Vas m.

Az északi „kápolna”-torony (a szerző fotója, 1987)

zően már Győr 1594-ben történt eleste után javasolták végvárként való megerősítését. A kastély több családi egyezségében 1610-ben és 1613-ban is szerepel, 1615-ben pedig kapuját említik az a feletti szobával és az oda felvezető lépcsővel.

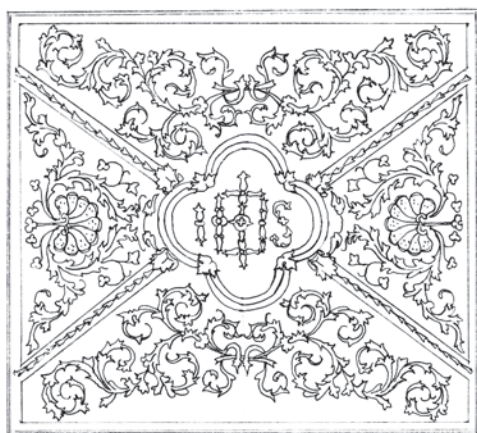
Sitkey György fia, Pál 1617 és 1622 között mostohaanyjával, Marczaltöy Katalinnal pereskedett az örökségért. Az özvegyet végül is elfogatta, azzal vádolva, hogy férjét a kastélyba záratta, és ott meggyilkoltatta. Pállal egyébként a család férfiága 1625-ben kihalt. Az örökösök részeit 1630-ig Zsuzsanna húgának férje, Kisfaludy Mihály vásárolta össze, a birtok egy része azonban közben ismeretlen úton a nagysitkei Sitkey család kezére került. Ettől kezdve tőle viszont a szintén örökös nádasi Darabos család perelte. A két család végül 1666-ban kötött egyezséget. Az erről szóló irat szerint a közösben hagyott kaputól jobbra eső rész lett Darabos Lászlóé és Mária húgáé, aki Esterházy Mihály felesége volt, a kastély bal oldala pedig a Kisfaludyaké.

1693–1694-ből két további Kisfaludy-osztokodásról maradt adat, ezek azonban nem tartalmaznak leírást. Végül 1698-ban a felesége után szintén leányági örökös felsőbüki Nagy István vette át a Kisfaludy-részt, 1707-ig feleségével, Tompa Rebekával együtt pedig a további részeket is megvásárolta. Bél Mátyás 1730 körül a felsőbüki Nagy család birtokaként említi a fallal kerített ősi kastélyt. 1786-ban Korabinszky, 1799-ben Vályi említi ugyanazt. A Fényes Elektől származó 19. századi leírásokban a felsőbüki

Nagy családé Nagysitke, Kissitke viszont a Batthyányaké, ami a két falurész összecserélését jelenti. Vályi szerint egyébként 1799-ben mindkettő a felsőbüki Nagyoké volt.

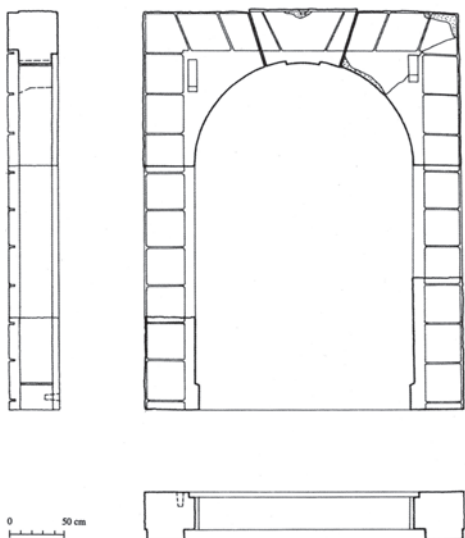
Fényes adatai alapján került a műemléki irodalomba az a tévedés, amely szerint a kastélyt 1730 körül a Batthyányak építtették és csak 1860 után lett a felsőbüki Nagy családé. A levéltári forrásokban a Batthyányak itteni birtoklásáról semmiféle adat nem található, valamint arról sem, hogy a kastély romantikus kapuja felett olvasható évszám szerint 1851-ben a Batthyányak építtették volna jelenlegi formájára.

Az írott források mellett több fontos felvilágosítást nyújt maga az épület. A szállodai felhasználással kapcsolatos homlokzathelyreállítás során 1985-ben a kastély északi végén álló, torony jellegű toldalék északi homlokzatának emeletén középkori lőrés került elő, később alatta és a nyugati oldalon hasonlók befallazott helyeivel együtt (105. kép). Ennek a toronyszerű építménynek az emeletén levő helyiség fiókos dongaboltozatán gazdag kora barokk stukkódíszítmény maradt meg (106. kép). Az utóbbi középrészében látható IHS monogram arra vall, hogy a helyiség kápolna lehetett. Mindez azt jelenti, hogy a kastély falaiban máig is rejtőznek középkori és valószínűleg 16. századi részletek, valamint azt is, hogy az 1698-ban birtokba lépő felsőbüki Nagy István építkezett rajta, a stukkó ugyanis stíluskritikai alapon annak a soproni Pietro Antonio Continak a körébe sorolható, aki Nagy István számára 1697-ben akkor épülő büki kastélyát díszítette hasonló stukkókkal.

106 | Sitke (Kissitke), Vas m.

A „kápolna”-torony boltozatának 17. század végi stukkódíszítése (a szerző felmérése és rajza)

107 | Sitke (Kissitke), Vas m.

A kastély felvonóhidas késő reneszánsz kapukerete, jelenleg a jánosházi kastély kertjében, szétszedett állapotban

(a szerző rajza a *Lapidarium Hungaricum* 5., Budapest, 2002, 215–222. rajza alapján)

További kiegészítést nyújthat az a késő reneszánsz, felvonóhidas és kőből faragott kapukeret, amely a celldömölki, egykori Eltz-kastély kertjében levő töredékek alapján volt rekonstruálható és amely eredetileg minden bizonnyal a kissitkei kastélyhoz tartozott (107. kép).

A kastély jelenlegi helyzetére IVICSICS Péter, Kastélyok, kúriák magáncélú hasznosítása Vas megyében, *Magyar Építőipar*, 1987/9–10, 516–517. – Középkori eredetéről: KOPPÁNY 1999, 210. – 1522: DL. 68.537., idézi RUZSA Károly, A kissitkei kastély, *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1997/1, 44. – 1547: *Egyháztörténeti emlékek*, IV., 545. és RUZSA, i. m., 44–45. – 1548: Batthyány-levéltár, Misc. Rajkiana, no. 114. – 1553: Uo., no. 126. – 1555: PÁLFFY 1999, 114. – 1558: RUZSA, i. m., 45. – 1563: Kisfaludy id. lt. 1. cs. 1563. f. 1. és RUZSA, i. m., 45, az 1565. és 1566. évi adatokkal együtt. – 1576: Kisebbségek lt. 48. cs. Sitkey család. – 1577–1589: Batthyány-levéltár, Misc. Rajkiana. no. 140, 164–173. – 1594–1595: RÁTH Károly, A keszői püspöki vár, *Magyar Sion*, 1868, 116. és PÁLFFY 1999, 219, valamint RUZSA, i. m., 48. – 1600: Batthyány-levéltár, Memorabilia. No. 237. Az adatot Pálffy Gézána köszönöm. – 1617–1622: Kisfaludy-levéltár, 5. cs. évrendezett anyaga. – 1619: RUZSA, i. m., 46. – 1630: uo. és Festetics-levéltár, Scr. VII. Fasc. C. no. 9. p. 133–133v, valamint Niczky-levéltár,

1652. f. 1–8. – 1666: Kisfaludy-levéltár, 7. cs. – 1693–1694: Festetics-levéltár, Scr. VII. Fasc. C. no. 9. p. 125v–126v, 128. – 1698: uo., p. 133–136. és NAGY 1865, 8., 37., valamint RUZSA, i. m., 47. – 1707: Szegedy-levéltár, 7. cs. f. 11. – 1730 körül: *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 459. – 1786: KORABINSZKY, 677. – 1799: VÁLYI III. 264. – 1836: FÉNYES, 416. – 1851: FÉNYES, IV. 31. – 1865: uő, 218. – 1730–1851: GENTHON 1959, 293. és C. HARRACH-KISS 1983, 353. – A kastély északi tornyának mennyezetstukkóját 1991-ben mérhette fel e sorok írója. A késő reneszánsz kapukeretre P. HAJMÁSI Erika–KOPPÁNY Tibor, Sitke-Földvárpusztai ismeretlen származású faragványok, in *Lapidarium Hungaricum* 6., *Vas megye II.*, Budapest, 2002, 213–222. – *Kastélylexikon* 5., 229–232.

118. SITKE, NAGYSITKE, Vas vm.

Elpusztult és ismeretlen időben épített kastély az egykori Nagysitkén, a Nagysitkei Sitkey család birtokában.

Első ismert említése 1651-ből származik. Akkor a feltételezhetően építtető nagysitkei Sitkeyeken kívül ismeretlen körülmények folytán már Kisfaludy Mihálynak, kissitkei Sitkey Zsuzsanna férjének is volt benne része. 1665-ben, a nagysitkei Sitkey családból származó Gábor halála után Erzsébet húgának férje, nádasdi Darabos László és annak testvére, Mária, Esterházy Mihályné kapta meg a királytól, annak ellenére, hogy az elhunyt fia, György és három leánya még életben volt. Az ügyből keletkezett per végül azzal zárult, hogy a két Darabos testvér a kastélyt megvásárolta, de életére visszaadta Sitkey Györgynek. Az ő 1676-ban bekövetkezett halála után Darabos Lászlót és Máriát újból beiktatták a kastélyba.

Darabos László fiúörökös nélküli halálát követően Mária húgának gyermekei, Esterházy Mihály fiai örökölték. 1677-ben ömelleltük a nagysitkei Sitkey-örökös Sankó Miklós utódai is részesedtek benne. A század végén már egyedül az Esterházyaké, azonban „puszta udvarhel”-ként, 1692-ben pedig „Pusztá Kastely”, vagyis elhanyagolt, esetleg már romos épületként. Pusztulásának oka és további sorsa ismeretlen.

1651: Kisfaludy id. lt. 1. cs. f. 1. – 1665: Kisfaludy-levéltár, 6. cs. – 1665 után: Széchenyi-levéltár, III. kötet, 2. sz. 113. cs. C. p. 169–175. – 1673: Festetics-levéltár, P. 237. Vegyes iratok VII. 16. cs. p. 92. – 1676: Kisfaludy id. lt. 2. cs. – 1677: Batthyány-levéltár, Maj. Lad. 9. no. 60. – 17. század vége: Széchenyi-levéltár, i. h. p. 163–168. – 1692: Batthyány-levéltár, Maj. Lad. 1. no. 63.

119. STOTZING, Sopron vm. (Stotzing, A.)

Elpusztult kastély a Zsigmond király parancsára 1409-ben lerombolt és Árpád-kori Roj vagy Rov várának helyén. A települést a 19. században Lajtaszéknek nevezték.

A kastély helye a 15. század végétől Ausztriához tartozott, és Szarvkő várának tartozékaként az alsó-ausztriai Seibersdorf uradalmának volt a része. A szarvkő-seibersdorfi uradalmat 1569-ben Ruprecht von Stotzingen báró, császári udvari tanácsos kapta meg felesége, Magdalena Püchler von Weitenegg kezével. 1583-ban ők telepítettek ide új falut Stotzing néven, melléje ferences kolostort alapítottak és építettek, 1590 előtt pedig kastélyt is emeltettek. Ruprecht von Stotzingen és húga, Magdalena, valamint a Püchler-örökös Anna Maria Colonna zu Welss 1590-ben történt osztozkodása alkalmával az újonnan épült kastélyt 3000 forint értékűre becsülték.

A kettős, Seibersdorf és Stotzing uradalmát 1650-ben az ő unokájuktól, Johann Rudolf Stotzingentől és feleségétől, Lósy Erzsébettől vásárolta meg Nádasdy Ferenc gróf 140 000 forintért. Arra még abban az évben királyi megerősítést is kapott. Az ő kivégzése, 1670 után kincstári kézre került kastélyt 1683-ban a Bécs ostromára vonuló török had felégette.

A kastély birtokába tartozó és Nádasdy által 1651 és 1659 között építtetett lorettomi szervita kolostorban őriztek egy Stotzingről 1683 után készített festményt, amelyen a falu feletti dombon álló, négy sarokbástyás kastély látható. Romjai 1761-ig álltak, akkor széthordták.

A kastély helyére és egyben történetére MOHL Adolf, Szarvkő és urai, *Századok*, XXXVII(1903), 716–722. – Roj vagy Rov várára: FÜGEDI 1977, 183. és ENGEL 1977, 146. – 1569–1761: MOHL, i. m. – 1650: A bécsi Udvari Kamara levéltárának magyar vonatkozású oklevelei, *Történelmi Társ*; 1887, 726. – Silvia PETRIN, Ruprecht und Magdalena von Stotzingen auf Seibersdorf und die Gründung von Stotzing, in *Festschrift für Harald Prickler zum 60. Geburtstag. Beiträge zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes*, Eisenstadt, 1994, 286–297 (Burgenländische Forschungen, Sonderband XIII).

120. SURÁNY, Vas vm. (Vassurány)

A ma álló, iskolának használt barokk kastély előzménye, valószínűleg két udvari szárnya közé zárt, a környező talajszintből kissé kiemelkedő boltozott pince a korábbi kastély maradványa.

Az Ivánczyak itteni kastélyáról a 17. századtól maradtak adatok. A család megmaradt levéltárában Ivánczy Péter vasi alispánhoz, Esterházy Miklós nádor főfamiliárisához intézett, száznál több levél között vannak 1631 és 1641 között a surányi kastélyba címzettek. 1658-ban az ő elhunyt Ferenc fia örökségeként osztozkodtak birtokain és a kastélyon az alsőszelestei Szelestei és a Gazdag család tagjai, leányági örökösökként.

Surányban az Ivánczyak a 15. század elejétől voltak birtokosok, ott kúriájuk is volt. Feltételezhetően ezt építették kastéllyá, esetleg éppen a 17. századi Péter.

A 18. század elején báró Schilson János Mihályé, a győri püspökség jószágkormányzójaé volt, aki 1714-ben itt írta alá azt a szerződést, amellyel a Telekesi Török-örökösöktől megvásárolta a szécsényi kastélyt. 1718-ban már Sigray Józsefé. A korábbi kastélyt ő bontatta le és ő építtette a jelenlegit.

A későbbiekben a Zichy, a Festetics és több más család birtokolta, bár Vályi 1799-ben még mindig a Schilson családot jelöli a falu földesuraként.

A mai kastélyra: GENTHON 1959, 404; C. HARRACH-KISS 1983, 479–480; *Műemlékjegyzék* II. 1219. – 1631–1641: Kisebbségek-levéltár, 11. cs. 26. tétel, Ivánczy család. – 1658: Tallián-levéltár, 3. cs. 1658, f. 2–8. – A 15. századra: CSÁNKI II., 794. – 1714: Festetics-levéltár, Scr. II. Fasc. K. no. 146, p. 62–66. – 1718: BOMBARDIUS, 68. – 1723: Az évszám a főhomlokzati középrizalit udvari kapukeretén olvasható. – Újabb kori birtokosaira: BOROVSKÝ 1898, 98. – 1799: VÁLYI III., 289. – A 19–20. századra: *Kastélylexikon* 5., 300–303.

121. SÜLY, Zala vm.

Elpusztult kastély a Csánki szerint Récse és Bakónak vidékén gyakor volt, ma nem létező faluban.

Egyetlen említése 1574-ből ismeretes, amikor április 23-án itteni kastélyából írott levelével hívta meg Batthyány Boldizsárt esküvőjére vásonkői Horváth Gáspár. Az ő felesége ismeretlen, ezért a kastély esetleges birtokos családjáról sem tudható semmi. A levélen kívül sem építésére, sem további sorsára vonatkozó adat eddig nem került elő.

CSÁNKI II., 102. – 1574: Batthyány-levéltár, Miss. no. 19.962.

122. SÜMEG, Zala vm. (Veszprém m.)

A jelenleg is álló, a veszprémi püspökök egykori barokk kastélyának 1960-ban folytatott homlokzat-helyreállítása alkalmával a nyugati szárny középső részén korábbi épület homlokzatának két széle került elő. Ennek a korábbi épületnek alaprajzi kiterjedését az 1989-ben végzett belső kutatás tisztázta. Eszerint alapincézett és emeletes ház volt, földszintjén és emeletén három-három helyiséggel. Építésének ideje ismeretlen, a benne talált részletek alapján a 17. század közepére helyezhető. Széchényi György veszprémi püspök, a mezőváros földesura ekkor, 1656 és 1658 között kerítetté tornyos kőfallal a vár alatti települést, s azon belül feltételezhetően ő építtette az első, a vár alatti püspöki lakóházat.

Kastélyként történt első említése 1675-ből származik, Sennyey István veszprémi püspök itt és ekkor kiállított oklevelében szerepel. 1684-ben és 1703-ban „Curia”, illetve „Residentia Episcopalis”. Ez volt az a püspöki rezidencia, amelynek állapotáról a helytartótanács 1733. év elején jelentést kért Acsády Ádám püspöktől, s amelyről 1748 tavaszán Bíró Márton püspök azt írta, hogy régi és elhanyagolt épület, a benne levő borkimérés miatt részekek tivornyázó tanyája, ő azonban újjá akarja építtetni.

Az 1960-ban történt külső helyreállítás alkalmával az is tisztázódott, hogy a jelenlegi barokk épület két sarkán átlósan elhelyezett erkélyekkel díszített nyugati szárnya, illetve az ahhoz csatlakozó északi és déli szárny egy-egy szakasza korábbi a mai épületnél, s a rajta megfigyelhető részletek alapján szintén 17. századi. Az 1989-es kutatás tisztázta azután, hogy ez az U alaprajzú épület olyan korábbi kastély maradványa, amely udvari oldalán mindhárom szárnyán árkdós és nyitott folyosóval épült. Mögötte a maival azonos kiterjedésű udvar terült el, fallal körülvéve. Ennek a falnak a hátsó sarkain tornyok álltak, köztük valószínűleg földszintes istálló és gazdasági melléképülettel. A tornyok közül a mostani épületbe foglalva későbbi átépítésben már csak a déli áll.

A kisebb és emeletes püspöki ház kastéllyá építése a város 1664-ben történt leégése után történt, Sennyey ifjabb István (1659–1683) vagy utódja, Széchényi Pál (1687–1710) püspöksége idején.

A mai kiterjedésére és alakjára a 18. század közepén padányi Bíró Márton püspök építtette, amelyet később csupán a nyugati szárny közepizációjának klasszicista átépítésével módosítottak.

Belsejét a 19. század folyamán többször átépítették. A század második felében szüntették meg többek közt a déli középrizalit emeleti nagytermét, amelynek falait a hagyomány szerint Franz Anton Maulbertsch képei díszítették. 1799-ben Vályi még említi 34 szobáját, amelyek közül a „Szála és Galleria márványozva van, 3 tapetizírozva, 3 pedig festve”.

A kastély műemléki helyreállítása – bár hasznosítása egyértelműen még nem tisztázott – az 1990-es évektől ismét folyt, az ahhoz szükséges régészeti és falkutatással, amelyet az ÁMRK részéről Fülöp András és Koppány András végeznek. A helyreállítás tervezője Oltay Péter.

A barokk kastély építésére PEHM József, *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora*, Veszprém, 1934, 377–383; GENTHON 1959, 331–332; *Műemlékjegyzék* II. 1327. – Az 1960. évi helyreállításra KOPPÁNY Tibor–LENNER József, A sümegi volt püspöki kastély homlokzatainak helyreállítása, in *Magyar Műemlékvédelem*, 1959–1960, Budapest, 1964, 137–148. – Az 1989-ben végzett kutatást Somorjay Sélysette művészettörténész (OMF) végezte. Eredményei közöletlenek, itteni felhasználásukért ezúton mondok köszönetet. – Széchényi György püspökre és az általa építtetett városfalakra BARTAI SZABÓ 1913, 129–130. – 1675: Festetics-levéltár, Acta Babocsayana, 133. cs. no. 330. – 1684 és 1703: a Sümegi Városi Múzeum oklevélgyűjteményéből 1960-ban másolt oklevelek alapján. – 1733: PETRÁK Mihály, *Acsády Ádám veszprémi püspöksége*, Veszprém, 1949, 18. – 1748: PEHM, i. m., a barokk átépítésre uo. – Tévedésnek kell minősítenünk *Veszprém megye régészeti topográfiája* 3. kötetének (Budapest, 1970) 218. oldalán azt az 54/4 lelőhelyre vonatkozó megállapítást, amely a sümegi kastély előzményének tekinti a veszprémi püspökség 1492-ben említett, a Szent Péter parochiális egyháza közelében levő lakóházát. Ugyanígy tévedés annak feltételezése, hogy a kastély mellett álló, 17. századi ferences kolostor temploma az említett Szent Péter egyház helyén állna. Az 1492-ből származó adat a török korban elpusztult, Somogy és Tolna megye határán volt Peremarton nevű településre vonatkozik, ahol valóban állt a veszprémi püspököknek háza, az ottani Szent Péter-templom mellett, ahogyan azt a legújabb történeti kutatás megállapította. Minderre KREDICS László–SOLYMOSSI László, *A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriuma*, Budapest, 1993, 10–11 (Új Történelmi Tár, 4.), – 1799: VÁLYI III., 291.

123. SZAMOSFALVA, Sopron vm.
(Neckenmarkt–Samersdorf, A.)

Romos kastély az egykori, Sopronnyékbe olvadt Szamosfalván, amely a 16–17. században Lánzsér várának uradalmába tartozott. A kastélyt 1661-ben Esterházy Pál építtette. Az 1680-as években volt állapotát Matthias Greischer SZAMOS FALVA sive HASSENDORF feliratú metszete ábrázolja (108. kép). Azon L alaprajzú, a hosszabb szár felén egy-, másik felén kétemeletes épület látszik, az L rövidebb szakaszán ugyancsak kétemeletes, toronyszerű résszel. Magas és lőréses fal kerítette, benne az előtte húzódó patakon átvezető híddal és arról nyíló kapuval, a körítőfal bal sarkán háromkerekű malommal. A kastély mögött annál hosszabb területen gyümölcsöskert terült el, jobb oldalán pedig virágtáblás díszkert.

A II. világháborúban kiegészített épületen kora barokk részletek, ajtó- és ablakkeretek látszanak (109. kép).

HOMMA 1961, 73. – PRICKLER 1985, 135–136. – KLIMESCH 1994, 217. – SZALAI–SZÁNTAI, 2006, II., 235. tábla.

109 | Szamosfalva (Neckenmarkt, A.), Sopron m.
Kora barokk kapukeret, 1661 (HOMMA 1961, 60)

akkori írásmód szerint Zarka család rezidenciális lakóhelye volt.

A kastély építésének ideje és építtetője ismeretlen. Első említése 1606-ból való, ekkor adta tovább zálogba Mestery János a nála levő és Szarka

124. SZARKAHÁZA, Vas vm.
(Szombathely)

Elpusztult kastély, esetleg a jelenlegi késő barokk kastély előzményeképpen. A középkor óta Lukafalvának is nevezett település akkor és a 16–17. század folyamán is a lukafalvai Szarka vagy az

108 | Szamosfalva
(Neckenmarkt, A.), Sopron m.
Matthias Greischer metszete, 1680 körül
(SZALAI–SZÁNTAI 2006, 235)

Pál tulajdonát képező *castellumot* merenyei Balogh Jánosnak. 1610-ben Szarka Pál és Ferenc „in modum Fortalitij” épített kúriájaként szerepel, 1633-ban Szarka Ferenc lakóhelye. 1641-ben néhai Szarka Pál fiai, Lajos és Mihály osztozkodtak az „in dicta Lukafalva alias Zarkaháza” emelt kastélyon és az ahhoz tartozó, mintegy húsz vasi és zalai falu birtokán. 1657-ben Szarka Mihály az addigra már elhunyt Lajos fiaival, Ádámmal és Györggyel osztotta meg a kastélyt.

Az osztozkodók rokonsági fokozata azt látszik bizonyítani, hogy a kastély építtetője valamelyik előző századi közös ős, esetleg az 1568 előtt elhunyt idősebb Pál, vagy fia, az 1580–1589 között a vasi alispáni tisztséget betöltő idősebb Lajos lehetett.

1714-ben még régi formájában állt a kastély. Az 1633-ban és 1657-ben említett Szarka Mihály unokája, Zsigmond itteni része akkor Zacharias Kirchmair ab Aldenkirchen báró zálogbirtoka volt. Amennyiben a mai kastély helyén állott, akkor annak építése idején, 1787-ben bontották le vagy falai felhasználásával építették a jelenlegit.

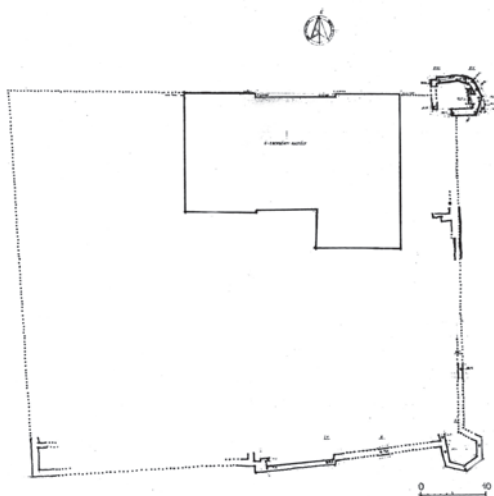
1606: Békássy-levéltár; 6. cs. 1606. f. 1. – 1610: Sallér-levéltár; Fasc. 89. no. 52. – 1633: Kisebb családi-levéltár; 64. cs. Zarka cs. – 1641: Tallián-levéltár; 3. cs. 1641. f. 3–9. – 1657: Kisebb családi-levéltár; i. h. – A jelenlegi kastélyra GENTHON 1959, 370; C. HARRACH – KISS 1983, 455; *Műemlékjegyzék* II. 1215. és *Kastélylexikon* 5., 254–256.

125. SZÉCSENY, Vas vm. (Vasszécseny)

A mostani barokk kastély ugyanott levő előzménye, amelyet részben a 18. század első negyedében, részben a 19. század folyamán bontottak le.

A Mohács utáni évektől Enyingi Török Bálint birtokában levő falu kisebb uradalom központja volt. Kastélyát a család pápai tisztartója, Martonfalvy Imre deák 1555-ben fejeztette be, ekkor építtette meg három emeleti szobáját. Építése tehát az azt megelőző években kezdődhetett.

1557-ben Török Bálint fia, Ferenc tatározta. A kastély létét 1605-ből és 1617-ből származó adatok bizonyítják. 1618-ban az Enyingi Török család kihalt. Szécsenyt az utolsó családtag, István végrendelete értelmében özvegye, Gersei Pethő Margit kapta meg. 1618 júniusában a vasvári káptalan királyi parancsra öt iktatta birtokba. Pethő Margit 1620-ban Telekesi Török János felesége lett. Ekkor II. Ferdinánd király 8000 forint ellenében kettőjüknek adományozta

110 | Szécseny (Vasszécseny), Vas m.

A jelenlegi barokk kastély körvonala a feltárt saroktornyos, 16–17. századi külső falak maradványaival (P. Hajmási Erika feltáró régész szíves közlése)

a kastélyt és birtokait. 1624-ben további 25 000 forint lefizetése ellenében örökösödési joggal kapták meg.

A jómódú dunántúli köznemességgel sok szállal rokonságot tartó házaspár kastélya ezt követően számtalan jelentős esemény színhelye lett. 1626-ban itt végrendelkezett és halt meg ifjabb Nádasdy László, családja pecsenyédi ágának utolsó tagja. 1633-ban itt tartották Egerváry Mihály és Cziráky Éva kézfogóját, 1634-ben pedig Törökek Zsuzsanna leányának Viczay Ádámmal való esküvőjét. A Cziráky Évával adott kelengye 1635-ben készült leltára említi Szőlősi István szécsenyi várnagyot és Reginus Márton udvari prédikátort. A kastélyban hunyt el 1644 elején Telekesi Török János is.

A század második feléből, 1656 és 1682 között a Telekesi Török család tagjainak több levele és okirata kelt a kastélyban. 1678-ban újabb királyi megerősítést kaptak rá, addigra azonban már meglehetősen elszegényedtek, mivel több ágra szakadt a család. 1686-ban német seregek szállták meg a kastélyt és mert a jobbágyaikra kivetett adót már nem tudták összeszedni, Török Ádám és István ebben az évben 1000 tallért volt kénytelen kölcsönként felvenni Júlia húguk férjétől, Hevenyessy Jánostól. 1691 és 1694 között felvett további kölcsönök fejében a kastély és uradalma egyenlőre csak zálogként, Hevenyessyék kezére került. Az ezekről szóló szerződések szólnak először a kastély rossz állapotáról. 1691-

111 | Szécsény
(Vasszécsény),
Vas m.

Az 1720 körül
épült barokk
kastély
(a szerző
fotója, 1987)

ben „annyira Pusztá, hogy abban semminémű Épség nem taláztatik, sem födele, se Pallási, sem Gerendáj, sem Ablakjaj, sem Kemenczej, sem Ajtaj, egy szóvall Falaj repettek, s- mindene megy romlott”. A kastély egyes részei már akkor leomlott állapotban voltak.

1693 tavaszán Vas vármegye küldöttsége szállt ki a helyszínre, és részletes leírást készített az ott látottakról. Eszerint a kastély négyzetes alaprajzú és belső udvaros épület volt, külső sarkain bástyákkal, körülötte zizesárokkal, azon kívül földsáncsal. Az északi oldalon álló, felvonóhidas kapuhoz fából ácsolt híd vezetett. A kapun belépve, az északi fal mellett balról ácsolt kocsiszín volt az északkeleti bástya mellett. A keleti fal mentén nem volt épület. A déli oldal az ottani sarokbástya mellett a sőtőházzal kezdődött, amely egy három helyiségből álló, emeletes szárny mellett helyezkedett el. Az utóbbinak boltozott földszintje és síkmennyezetes emelete volt. A következő és kétemeletes nyugati szárny udvari oldalán háromszintes és árkados folyosó húzódott. Az első emeleten abból nyílt az „Öreg Palota” és az „Ebédlő a vagy a kis Palota”, azután pedig a vendégház. Ez a szárny az északi falra is befordult és a kapuig tartott. Mindez olyan elhanyagolt állapotban volt, hogy a bizottság a második emeletre nem mert felmenni.

Hevenyessyék a velük kötött szerződések értelmében szabadon építkezhetek a kastélyon. Ennek ellenére 1719-ben az újabb hivatalos szemlét tartó megyei küldöttség annyira romosnak találta, hogy véleménye szerint teljes újjáépítésre volt szüksége.

Ekkor már 1713 óta Schilson János Mihály, a győri püspökség jószágkormányzója kezén volt az épület. A Török család utolsó férfitagja neki adta át, és Schilson 1714-ben Hevenyessyékét kifizette. A kastély birtokaival egyébként a Telekesi Török család férfiágon történt kihaltával a kincstárra szállt. 1718-ban Schilson kapta meg visszavonásig 15 000 forintért, örökösödési joggal. 1719-ben újjáépítésére is kapott engedélyt. Ennek alapján készült el 1722-ig bezárólag a jelenlegi, aszimmetrikus elrendezésű barokk kastély a korábbi kapu és a kocsiszín helyén, csatlakozva a romos állapotából újjáépített északi és nyugati szárnyhoz, míg a másik kettőt lebontották (111. kép).

1748-ig maradt a Schilson báróké, akkor az építtető fia királyi rendeletre Festetics József tábornoknak adta át, aki viszont köteles volt tőle a kastélyt készpénzzel kiváltani. 1750 és 1752 között Festetics mai formájára építtette át, emeletén kápolnát létesített és mennyezetét 1760-ban Schaller István soproni festővel díszíttette. 1766-ban Festetics tábornok Pál nevű fia eladta Batthyány Teodor grófnak, aki viszont továbbadta Ebergényi Istvánnak. Az ő utódjai birtokolták a legújabb korig.

A levéltári adatokat 1984-ben történt rövid szondázó ásatás eredményei egészítik ki. Ennek során felszínre került a kastélyt övező fal keleti szakasza és a végein egykor állt sokszögű bástyák alapfalai, a déli külső fal egy szakasza és a kastély délnyugati sarka (110. kép). A fentiek alapján feltételezhető, hogy a Martonfalvy Imre által 1555-ben befejeztetett legelső lakóépület az 1693-as leírásban említett déli, emeletes

szárny volt, ehhez épült később, valószínűleg 1620 után a kétemeletes és árkados folyosójú nyugati szárny, illetve északi folytatása. Az utóbbi szakasz megtartásával emeltette 1719 és 1722 között Schilson János Mihály báró az addig beépítetlen északkeleti sarokba és a kaputorony falainak felhasználásával a jelenlegi kastélyt, amely azonban soha nem épült ki szimmetrikus barokk épületté. A jelenlegi kastély, különösképpen középrizalitja a 18. század eleji Bécs egyik vezető építésének tervezői közreműködésére vall.

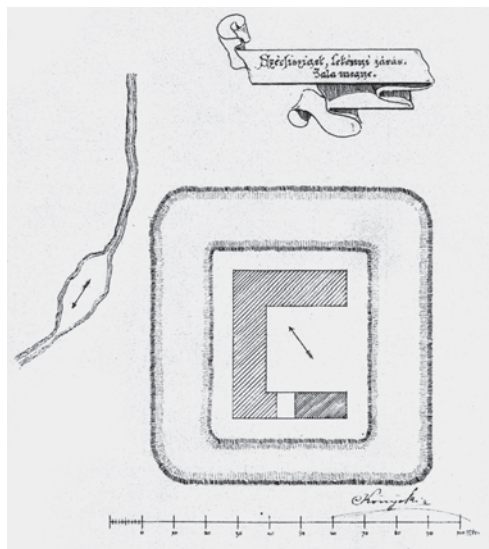
A ma is álló kastélyra: GENTHON 1959, 404–405; KÁROLYI Antal, A vasszécsényi két Ebergényi kastély, *Művészettörténeti Értesítő*, 1961, 32–41; C. HARRACH-KISS 1983, 482–483; *Műemlékjegyzék* II. 1220.; KOPPÁNY Tibor, Adatok a vasszécsényi Ó-Ebergényi kastély építéstörténetéhez, *Vasi Szemle*, XLIV(1990), 68–85, valamint KOPPÁNY 2006, 117–138. – IVICSICS Péter, kastélyok, kúriák magáncélú hasznosítása Vas megyében, *Magyar Építőipar*, 1987/9–10, 518–520. – 1555: SZOPORI NAGY Imre, Martonfalvy Imre deák emlékirata, *Mon. Hung. Hist. II.*, 31., 181–182. – 1557: Nádasdy-levéltár, B. 1548. Miss. Török Ferenc, f. 55. idézi KOMÁROMY András, Magyar levelek a XVI. századból, *Történelmi Társ.*, 1907, 421. – 1607: BENCZIK Gyula-DOMINKOVITS Péter, *Szombathely város jegyzőkönyveinek regesztái (1606–1609)*, 1993, 401. reg. (Acta Savariensia, 7.) – 1617: TÓTH 1992, 1435. reg. – 1618: Festetics-levéltár, Scr. II. Fasc. K. no. 16. és NRA Fas. 1006. no. 20. – 1620: Festetics-levéltár, Scr. II. Fasc. K. no. 17. és Kapossy reg. XI. J/77. – 1624: Festetics-levéltár, Scr. II. Fasc. K. no. 23. – 1625: Sallér-levéltár, Fasc. 89. no. 215, f. 221. – 1626: NRA Fas. 14. no. 53. és Fasc. 566. no. 14. – 1633: REISZIG Ede, A Geregye nemzetség, *Turul*, 18 (1900), 129. – 1634: Batthyány-levéltár, Miss. no. 49.824. – 1635: EÖR-DARNAY Zsolt, Ingóságok leltárai 1615 és 1635-ből, *Századok*, V(1871), 152. – 1644: Batthyány-levéltár, Miss. no. 49.881. – 1656: NRA Fasc. 42. no. 7. – 1668: Kisfaludy-levéltár, 7. cs. – 1669: Békassy-levéltár, 9. cs. – 1682: Sallér-levéltár, Fasc. 93. no. 31. – 1678: NRA Fasc. 242. no. 10. és Festetics-levéltár, Scr. II. Fasc. K. no. 26. – 1686: uo., Scr. VI. Fasc. A. no. 73. – 1691: uo., Scr. II. Fasc. K. no. 78. p. 193–203. – 1694: uo., p. 212–216. – 1713: uo., no. 78. p. 9. – 1714: uo., no. 146. p. 62–66. – 1718: uo., no. 67. – 1719: uo., no. 70. – 1722: a kastély középrizalitjának tetőterében, az egyik gerendába vésett évszám. – 1748: Festetics-levéltár, Scr. II. Fasc. K. no. 116. – 1750–1752: uo., fasc. M. no. 231, 236, 242–243. – 1760: GARAS 1955, 68, 203, 246. – 1766: Festetics-levéltár, Scr. II. Fasc. M. no. 347–348, 358. – Az 1984. évi ásatást P. Hajmási Erika (Savaria Múzeum, Szombathely) végezte, az ásatási alaprajz Schmell Gyula építész-mérnök felmérése. Felhasználását nekik köszönöm.

126. SZÉCSISZIGET, Zala vm.

A ma álló Andrassy-kastély középkori eredetű előzménye volt a 16–17. századi kastély.

Kisebb uradalom székhelyeként 1437-ben említik először az itteni kastélyt, a felsőlindvai Széchyek birtokában. 1533-ban és 1540-ben is az övék volt. A család férfiágának kihaltával a 16. század közepére Széchy Margitnak Salm Miklós gróftól származó utódaié lett. 1591-ben fele az ő Magdolna leányuké, Lobkowitz Poppel László feleségéé, fele pedig a felsőlindvai Széchy Tamásé lett. 1607-ben Poppel László leánya, Éva hozományaképpen a birtok fele Batthyány Ferenc kezére került, a másik fele változatlanul a rimaszécsi Széchy familiáé, mint az akkor már két évtizede a Kanizsa központtal szervezett dél-dunántúli végházak egyike.

Kanizsa 1600-ban történt eleste után az akkor kiépített új végváronak egyik jelentős helye, a mindenkori földesurak főkapitánysága alatt. 1600-ban Batthyány II. Ferenc őrségéül 100 magyar gyalogost, 50 magyar és 50 német lovaszt javasolt, amit a bécsi Haditanács 1601-ben kiadott utasítása jóvá is hagyott. 1627-ben újjáépítették, az akkori munkát másokkal együtt az ifjú Batthyány Ádám vezette. 1632-ben a melllette levő településsel együtt leégett, a következő években azonban az egész mezővárost körülvevő

112 | Szécsisziget, Zala m.

A kastély helyszínrajza (Könyöki József, 1885; KÖH Tervtár, K. 7416. Isz.)

palánkkal együtt építették újjá. 1647-ben a Zrínyi Miklós szervitorai közé tartozó Malakóczy Miklós kapta meg főkapitányságát és vele zálogbirtokként a kastélyt is. Ugyanabban az évben török támadás következtében külső palánkjai elpusztultak. Újjáépítésére a nádor a Széchy-birtokok teljes jobbágyságát mozgósította.

Két évvel később Malakóczy török fogságba esett, ahonnan Zrínyi Miklós váltotta ki. A váltásdíj fejében 1649-ben ő vette meg Malakóczytól Szécsiszigetét. Átéépítéséhez azonnal hozzáfogott és az még 1651-ben is tartott, ez az építkezés azonban valószínűleg csak az erősítményekre vonatkozott. 1653-ban elhunyt Malakóczy, 1664-ben elhunyt Zrínyi is, a kastély és a körülötte elterülő végvár visszakerült a Széchy-ekhez.

1685-ben, a birtokos család kihalta után az örökös Széchy Julianna és férje, Kéry Ferenc gróf a muraszombati kastéllyal együtt Szapáry Péternek adta zálogba. Kéry később visszaperelte, az ő halála után azonban nem utódai, hanem Erdődy Sándor kapta meg a kincstártól. A Kéryek csak 1716-ban tudták visszaváltani és akkor véglegesen eladták Szapárynak. Ebből az időből maradt fenn a Kerka vizével, azon belül pedig sánccal és palánkkal körülvett végvár rövid leírása, amely azonban nem tér ki a magvát alkotó kastélyra (112. kép). Az utóbbi a 19. század végéig volt a Szapáryaké, és csak azután szerezte meg az Andrássy család.

A ma álló épületre: GENTHON 1959, 350; *Műemlékjegyzék* II. 1416. – Középkori adatai: CSÁNKI III., 16. – Középkori történetének rövid összefoglalása: KOPPÁNY 1999, 224. – 1533: Véghely-gyűjt. 4. cs. f. 4. – 1540: NRA Fasc. 351. no. 27. – 1591: KÁROLY János, *Fejér vármegye története*, III., Székesfehérvár, 1899, 210–215. – 1600–1601: Batthyány-levéltár, Memorabilia, No. 237. és ÖStA. KA. Akten Exp. No. 149. f. 2–4. A két utóbbi adatot Pálffy Gézának köszönöm. – 1607: TAKÁTS 1917, 77. – 1627: Batthyány-levéltár, Miss. no. 2347. – 1632: uo., no. 1829. – 1647: Batthyány-levéltár, Misc. Fasc. 101., no. 52. – 1649–1651: SZÉCHY Károly, *Zrínyi Miklós*, I., Budapest, 1896, 290. és IVÁNYI Béla, *A két Zrínyi Miklós körmendi levelei*, Budapest, 1943, 139–140, 156, 187–188, 190. – 1653: Batthyány-levéltár, I. Ádám iratai, 2. cs. 1653, f. 96–97. – 1687–1716: Kisebb családok-levéltár, 30. cs. Kéry család. – 1690: *Forráskiadványok* VI. 3. 314. és XX. 8. 190. – A Szapáry család újkori birtoklására: FÉNYES 1836, 520. és 1851, IV. 130, valamint Claude André DONADELLA–CSEH Géza–POZSONYI József, *A muraszombati, szécsiszigeti és szapári Szapáry család története*, Debrecen, 2007, 32. (Régi magyar családok, 6.).

127. SZELESTE, FELSŐSZELESTE, Vas vm.

A Felsőszelestei Szelesteyek 16–17. századi kastélyáról maradt adatok alapján feltételezhetően a jelenlegi, földszintes épülettel azonosítható, amely a falu felső, északi végén emelkedő domb oldalában van (113. kép).

A több részből álló településen a késő középkor óta a Szelestey család több ága osztozott. 1557-ben az egyiken már volt erősített nemesi lakóhely, ahogyan azt Kanizsai Orsolya írta akkor férjének, Nádasdy Tamás nádornak. Építtetője vagy az 1540–1550-es években élt Szelestey Gergely vagy Sebestyén nevű fia, a kastély ugyanis 1600 körül az utóbbi unokája, Ferenc birtokában volt. A 17. század vége felé ennek a Szelestey Ferencnek az unokája, János leánya, Anna vitte házasságával Szentgyörgyi Horváth József birtokába.

113 | Szeleste, Vas m. Az egykori kastély jelenlegi képe, jobb szélén a délkeleti sokszögű sarokbástya csúcsos teteje (a szerző fotója, 1987)

A szelestei „residentialis Kastélt” 1746-ban, Szentgyörgyi Horváth Antal halála után összeírták. Akkor három részből álló pincéje felett földszintes, tíz szobás-konyhás épület emelkedett, egyik oldalán folyosóval. Mellékszárny csatlakozott hozzá, amelyben további lakóhelyiségek, kamrák és a végén istállók helyezkedtek el. Ez a leírás alapján azonosítható feltételezhetően a jelenlegi felsőszelestei épülettel. További története nem ismert, a 18–19. századi országleírásokban és földrajzi statisztikai könyvekben nem szerepel. Felsőszeleste a 19. században Festetics-birtokban volt.

1557: KÁROLYI Árpád–SZALAY József, *Nádasdy Tamás nádor családi levelezése*, Budapest, 1882, 99. – Szelestey Gergely és fiai, 1563: Festetics-levéltár, Scr. II. Fasc. O. no. 6. és Fasc. R. no. 1., valamint Kisebb családi-levéltár, 6. cs. Beczky cs. – 1600 körül: Festetics-levéltár, Scr. II.

Fasc. L. no. 18–19. – 1746: uo., no. 54. – 1851: FÉNYES, 410. – 1898: BOROVSKY 1898, 37. – *Kastélylexikon* 5., 247–248.

128. SZENTANDRÁS, Zala vm. (Kerkaszentandrás)

Elpusztult kisebb kastély, a Szentandrás Monthor család erősített lakóhelye, amelyet valószínűleg Szigetvár eleste, 1566 után építettek korábbi nemesi kúriájukból, és amelyet 1600-ban, Kanizsa eleste után pusztítottak el a törökök.

REISZIG Ede, A Csabi-nemzetség, *Turul*, 17(1899), 27–34. és 18(1900), 57–71.

129. SZENTELEK, Vas vm. (Stegersbach, A.)

A település központjában, kisebb parkban álló emeletes és árkádos homlokzatú épület, nagyobb és egykor erősített kastély maradványa.

A németújvári várhoz tartozó falut 1523-ban még egy faluval együtt adományozta a vár akkori birtokosa, Újlaki Lőrinc herceg várnagyának, Merczinger Kristófnak. Adományát 1524-ben ké-

114 | Szentelek (Stegersbach, A.), Vas m.

A kastély udvari homlokzata 1988-ban, helyreállítás közben (a szerző fotója)

résére II. Lajos király is megerősítette. Ezt követően Merczinger udvarházat építtetett, amelyet végrendelete értelmében András fia és vejei örökölték. Merczinger András 1558 körüli halála után Németújvár akkori ura, Batthyány Ferenc visszavette a birtokot.

A németújvári váruradalom 1634-ben felvett leltára szerint a szenteleki udvarház négy szobából és két kamrából álló, pincével ellátott épület volt, amelyhez kert, kertészház, valamint majorság tartozott, gazdasági épületekkel. Két évvel később, 1636-ban, amikor Batthyány Ádám az udvarházat feleségére íratta, a bécsi Giovanni Battista Orsolini építőmesterrel kötött szerződést, hogy abból kastélyt építsen. A tervezett építkezés azonban nem kezdődött meg. Csak 1641 tavaszán jelentette a helybeli tiszttartó, hogy megkezdtek a téglagyártását, amelyből „az szentelekj kastelt kezdik epitenj”. A téglavető kemencét és a téglaszínt még 1649-ben is említik.

1658-ból és 1659-ből fennmaradtak a szenteleki „Udvar Ház” leltárjai, amelyek szerint az épület akkor már emeletes volt, külön lépcsőházzal és emeletén ebédlővel. Esetleges külső védőműveiről a leltárak nem szólnak.

Mai formájára 1680-ban építették, ahogyan az az 1691-ben felvett leltár alapján rekonstruálható. Ekkor olyan emeletes háznak írták le, amely alatt pincék húzódtak, földszintjén és emeletén pedig tíz-tíz helyiség volt, s előttük mindkét szinten folyosó húzódott. Ez a beosztás azonos a jelenlegivel. 1691-ben lent helyezkedett el a tiszttartó szobája, a sütőház, a konyha és az ahhoz tartozó két kamra, az ebédlőház, a komornák szobái és a hímes palota, fent pedig a nagy palota, az audienciás ház, valamint nyolc lakóhelyiség. A házat a hozzátartozó istállókkal és további melléképületekkel együtt négy sarkán bástya formájú tornyokkal erősített fal övezte, körülötte árokkal.

Még 1780-ban is ilyen volt, a 19. századra azonban csak épületei maradtak meg. 1918 után iskolaként használták, jelenleg dél-burgenlandi tájmúzeum (114. kép).

Leírása és rövid története: SCHMELLER-KITT 1980, 295. és PRICKLER 1985, 146–147. – 1523–1524: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 1. Lad. 3. no. 16, 18. – 1558: uo., no. 8. – 1581: uo., Lad. 4. no. 37. – 1634: Batthyány-levéltár, Leltárak, no. 87/b. – 1636: uo., AA. Alm. 1. Lad. 4. no. 41. és P 1322., Ép. iratok, 122. cs. f. 13. – 1641: uo., Instrukciók, 36. cs. (1641–1679), f. 4–6. – 1649: uo., leltárak, no. 91. – 1658–1659: uo., no. 92–93. – 1680: uo., Vegyes számadások, 17/a. cs. f. 999–1000. – 1691: uo., Földesúri

130. SZENTGYÖRGY, Vas vm. (Répcseszentgyörgy)

A mai, barokk eredetű és eklektikus külsejű Szentgyörgyi Horváth-kastély előzménye lehetett az a tornyos falakkal megerősített nemesi kúria, amelyben 1579-ben Mezölaky Annát, Ferenc zalavári apát testvérét és egyben Hereházi Here Imre özvegyét, akkor már Csekolith György deák özvegyét erősítette meg Ernő főherceg oklevele.

Szentgyörgyöt 1631-ben adományozta II. Ferdinánd király a horvát Mylkovics családból származó, akkor már Horváthnak nevezett István és János testvéreknek. Utódaik közül István fia, János 1676-ban vasi alispán. 18. századi leszármazottjai már Szentgyörgyi Horváth néven szerepelnek. A kastély 17–18. századi története még feltáratlan.

1730 körül a faluban már a Horváth család kastélya emelkedett, amelynek mai épületét a közkézen forgó szakirodalom szerint 1790 körül szentgyörgyi Horváth Zsigmond építtette Hefele Menyhért tervei alapján. Az épület több barokk részlete alapján azonban már ezt megelőzően, a 18. század közepén is építkeztek rajta. Eklektikus külsejét a 19. század végén nyerte, amikor már Nedved Károly birtokában volt. A 20. század elején a szombathelyi püspökségé. A 19. század folyamán, 1836-ban és 1851-ben szép és pompás kastélyként említik, külön kiemelve jelentős parkját. A 19. század közepétől Adalbert Zinner bécsi bankáré volt, aki jelenlegi formájára alakította át. 1903-ban a szombathelyi püspökség vásárolta meg, attól államosították. Jelenleg magántulajdonban van.

GENTHON 1959, 281; C. HARRACH-KISS 1983, 317; *Műemlékjegyzék* II. 1192. – 1579: Bezerédj család kámi lt. III. 18. – 1631–18. század: SZLUHA 1998, 61–62. – 1730 körül: XXXI(1977), 448. – 18. századi építésére LÖVEI Pál–IVICSICS Péter, Répcseszentgyörgy, volt Horváth-kastély, in *Lapidarium Hungaricum* 6., *Vas megye II.*, Budapest, 2002, 177–178. – 1790: GENTHON és C. HARRACH-KISS 1983, 317. – VÁLYI András országleírásának 1799-ben megjelent III. kötetében (367. o.) a kastély nem is szerepel. – 19–20. század: BOROVSKY 1898, 88. valamint *A szombathelyi egyházmegye névtára (Schematismus Dioecesis Sabariensis)*, Szombathely, 1972, 22–23. – 1836: FÉNYES, 153. – 1851: FÉNYES, IV. 96. – 1865: FÉNYES, I. 405. – 19–20. század: *Kastélylexikon* 5., 205–209.

131. SZENTGYÖRGYVÖLGY, Zala vm.

Elpusztult kastély, rá utaló helynév a faluban és környékén ma nem ismert.

Egyetlen említése maradt, 1576–1578 körül az innét elnevezett, Szentgyörgyvölgyi Bakacs család Lukács nevű tagját a kastély alatt vágta le egy török portya. Ezt megelőzően, 1564-ben már volt nemesi telke és háza itt a családnak, amely lehetett akár erősített is. Korábbi és későbbi sorsa ismeretlen.

Zala m. 1964, 313–314. – 1576–1578: BONCZ Ödön, *A Szentgyörgyvölgyi Bakacs-család, Turul*, 17(1899), 6.

132. SZENTKERESZT, Vas vm. (Táplánszentkereszt)

Feltételezhetően a mai Sigray-Saint Marsan-kastély előzménye volt. Építésének időpontja ismeretlen, építtetője azonban valószínűleg Sennyei Ferenc, Nádasdy Tamás nádor és fia, Ferenc birtokainak prefektusa. A falu a 16. század közepső évtizedeiben az ő birtokában volt, és amikor 1584-ben említik, az ott álló és *fortalitium* módjára épített kúria az övé volt. 1641-ben a kastélyban halt meg unokájának, Sennyei Gáspárnak özvegye, Rumy Borbála. A kastélyt ekkor vejük, Tóti Lengyel Imre örökölte. 1677-ben ő kínálta megvételre Batthyány Borbálának, Rimaszécsi Széchy Péter feleségének. Története ettől kezdve ismeretlen, a faluban csak a 19. század elején tűnik fel ismét kastély.

Az 1830-as években Széchenyi János gróf építtetett kastélyt Szentkereszten, feltételezhetően a korábbi helyén. Tőle később Inkey Sándor birtokába került. 1877-ben Inkeytől vásárolta meg Sigray-Saint Marsan gróf, aki 1896-ban építtette át mai, eklektikus formájára.

A szociális otthonnak használt, mára elvadult parkban álló épület közepső, mindkét hosszoldalon középrizalittal épült része azonos az 1830-as években emelt klasszicista Széchenyi-kastéllyal, amely azonban alaprajza és rekonstruálható tömege alapján esetleg korábbi is lehet. A 19. század végén hosszában bővítették, 1979-ben egyrészt a keleti végén levő és a kastélyhoz csatlakozó egykori pálmaházat építették be, másrészt nyugati végéhez arra merőleges új szárnyat építettek.

GENTHON 1959, 391. – 1584: NRA Fasc. 587. no. 30. – 1641: Acta div. fam, 11. cs. 26. téka, f. 86. – Batthyány-

levéltár, Miss. no. 21.196. – 1830–1877: BOROVSKÝ 1898, 391. – A 20. századra: *Kastélylexikon* 5., 277–278.

133. SZENTKIRÁLY, Vas vm. (Szombathely–Szentkirály)

1648-ban az itteni birtokos Esterházy Dániel tég-lát és meszet kért Batthyány Ádámtól, hogy „puszta Szentkirály házam épületét” megkezd-hesse. A faluhoz felesége, Rumy Judit kezével ju-tott, akinek családja már korábban is birtokolt itt kúriát. A kastély felépültét bizonyítja, hogy a 17. század második felében a családja cseszneki ágát alapító Esterházy Dániel utódaié volt. 1681-ban Mihály nevű fia volt a birtokosa. A század végén Mihály fiai, az ifjabb Dániel és László osz-tozkodtak „Castellum Szent Király” birtokában. A 18. század folyamán is a családé volt, a század végétől azonban a források nem említik.

Ismert adatai alapján feltételezhetően a szom-bathely–szentkirály-bogáti kastély előzményével azonosítható.

GENTHON 1959, 371; C. HARRACH–KISS 1983, 457. – 1648: Batthyány-levéltár, Miss. no. 11.916. – 1681: Batthyány-levéltár, Maj. Lad. 9. no. 54–23. – A 17. század vége: Szé-chenyi-levéltár, II. kötet, 2. sz. 113. cs. C. p. 163–168. – A 18. századra: KORABINSZKY, 626. – *Kastélylexikon* 5., 252.

134. SZENTMÁRTON, Vas vm. (Hegyhátszentmárton)

Elpusztult kastély a falu északi végén, a Rába völ-gye fölé emelkedő Várdombon, a temető mellett. Északról meredek domboldal, a másik három ol-dalról mély és széles árok, azon kívül pedig föld-sánc övezi.

1526 után építtette Ivánczy Péter és János. 1528-ban arról tettek hivatalos panaszt, hogy a közeli birtokos Nádasdyak rátörtek újonnan épült kastélyukra. A század közepső évtizedei-ben, így 1543-ban is, a vasi alispáni tisztséget be-töltő Ivánczy Péter rezidenciája. 1561-ben itt tar-tották leányának, Sárának esküvőjét Szelestey Györggyel, amelyre akkor már özvegye hívta meg Nádasdy Tamás nádort. 1576-ban Ivánczy Lukács, a néhai Péter fia felgyújtotta a nagynénje, Ivánczy Erzsébet birtokában levő kastélyrészt. Az ebből keletkezett per ismeretlen, de helyre-állíthatták a kastélyt, mert 1580-ban az ő *forta-litium*ukként szerepel. Ebben az időben a Rába völgyének falvai már a töröknek is adóztak, a hó-doltság határa egyre közelebb került. 1585-ben

ezért Ivánczy Lukács Sopronba költözött. Nem sokkal ez után, 1588-ban egy váratlanul betört török portya földig rombolta a kastélyt.

Helyének meghatározását Dénes József régésznek kö-szönöm. – 1526–1528: HORVÁTH István, A hegyhátszent-mártoni Ivánczy-kastély története a 15–16. században, *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1994/2, 56. – 1543: Sallér-levéltár, Fasc. 89. no. 16. – 1561: Ná-dasdy-levéltár, B. 1522. Miss. Ivánczy Péter, f. 1. és HOR-VÁTH, i. m., 56. – 1580: BENCIK Gyula, Az őrimogyorósi és a tótfalusi kastély a török elleni védelemben (1609–1681), *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1992/2, 46–47.

135. SZENTMIKLÓS, Sopron vm. (Lajtaszentmiklós, Neudorf an der Leitha, A.)

A ma is álló, az 1770-es évek elején átépített és bővített emeletes késő barokk kastély előzmé-nye. Az egymásra merőlegesen álló két szárnyból összetett épület, főbejárata felett 1641-es év-számú Esterházy-címer látható.

A címer tanúsága szerint abban az évben épít-tette Esterházy Miklós nádor. Az építkezés ellen Wienerneustadt városa tiltakozott, mert szerinte a nádor által emeltetett épület erős *fortalitium*, Esterházy azonban az ügyben elrendelt császári kihallgatáson azt vallotta, hogy ő csak malmot építtetett Szentmiklóson. 1683-ban a Bécs ellen vonuló török felégette, de később újjáépítették.

Matthias Greischer 1680 körül készített, SZENT MIKLÓS, seu SANCTUS NICOLAUS ad Lai-tam feliratú metszete olyan L alaprajzú, kéteme-letes épületnek ábrázolja, amelynek kis ablakos alsó szintje pinceként szolgálhatott (115. kép). A kastély előtt lőréses fallal kerített, tágas udvar látható, a fal sarkain tornyokkal, hosszoldala kö-zepén díszes kapuval, az udvar közepén kútház-zal. Az épülettel szemben féltetővel fedett gaz-dasági szárny áll, onnét nyílt az ugyancsak fallal kerített díszkert, benne kétszintes kerti házzal.

1718-ban a fraknoi uradalomhoz tartozó ele-gáns kastély, amelyet azonban a 18–19. századi országleírások Fényes Elek 1865. évi kötete ki-vételével nem említenek. Fényes akkor is csak azt írta róla, hogy „egy halomra épült díszes kas-tély és kert”.

SCHMELLER-KITT 1980, 205–206, ahol az építés időpontja 1650, valamint PRICKLER 1985, 106–107. és Adelheid SCHMELLER-KITT–Evelyn BENESCH–Renate HOLZSCHUH-HOFER–Katharina PACKPFEIFER, *Die Kunstdenkmäler des*

115 | Szentmiklós
(Lajtaszentmiklós,
Neudörfl an der
Leitha, A.), Sopron m.
Matthias Greischer
metszete, 1680 körül
(SZALAY-SZÁNTAI 2006,
235)

politischen Bezirks Mattersburg, Wien, 1993, 394–398 (Österreichische Kunsttopographie, XLIX.). Az utóbbi szerint malomnak épült és csak a 18. században építették át kisebb kastéllyá, aminek a Wienerneustadt városával való per és Greischer metszete is ellentmond. – 1718: BOMBARDIUS, 77. – Sem KORABINSZKY, sem VÁLYI nem említi. – 1865: FÉNYES I. 273. – KLIMESCH 1994, 217. – SZALAY-SZÁNTAI 2006, 235. tábla.

136. SZENYÉR, Somogy vm.

A Tapsonyi Antimus család által nagyobb somogyi uradalma központjául 1460 körül emeltetett kastély a középkor végén Bakócz Tamás bíboros adományából került az esztergomi káptalan birtokába.

1526-ban a Dráva mellékéről menekült nemesség lovas serege Zay Ferenc, Bakics Pál és Osztroics Miklós, valamint Devecseri Choron András sümegi provizor vezetésével elfoglalta és 1534-ig kezében tartotta. Két évtizeddel később, 1554-ben az esztergomi káptalan átadta Nádasdy Tamás nádor, dunántúli főkapitánynak, akinek a nevében Csányi Ákos vette át. Ettől kezdve került a Balatontól délre kiépülő végvárak sorába.

1555-ben, amikor a török megszállta Somogy megyét, Nádasdy utasítására árkát mélyítették, kapuját építették és palánkját erősítették a környező falvak népének segítségével. Az őrsgnek a nádorhoz írott levele szerint ekkor 41 lovas volt a kastélyban, mellettük a következő eszten-

dőben 45 gyalogos katona. 1566-ig a Nádasdyak, a nádor és később Kristóf öccsének katonasága volt benne, bár 1564-től Eck Graf zu Salm győri végvidéki főkapitány parancsára Ferdinand Zamarina de Specie Casa vette át a kapitányságát. Szigetvár elestének hírére a környező végvárak őrsgéhez hasonlóan a szenyérik is megfutottak és üresen hagyták a kastélyt.

A Kanizsa központtal újjászervezett dél-dunántúli főkapitányság ezt követően újjáépíttette és 1588-ig, a somogyi végvárak elestéig működött. Sáncai a falutól délre emelkedő Várdomb erdős területén ma is láthatók.

1460–1521: KOPPÁNY 1999, 220–221. – 1526: TAKÁTS Sándor, *Emlékezzünk eleinkről*, Budapest, é. n., 135. – 1534: MOL Liber regius I., 235.; THALLÓCZY Lajos *Csömöri Zay Ferenc* című kötetében (Budapest, 1885, 25–26) 1532 és 1536 közé helyezi az elfoglalást. – 1530–1564: BORSA Iván, *A szenyéri várkastély öt leltára a XVI. századból*, 1986, 73–85 (Somogy megye múltjából, 17.). – 1555: Nádasdy-levéltár, B. 1515. pall. 3., p. 7; B. 1547. Miss. Szenyéri Barnabás és Szenyéri lakosok; B. 1552. Miss. Zichy István. – 1556: uo., B. 1515. pall. 3., p. 10. – 1557: Szalay–1566: Nádasdy-levéltár, B. 1536. Miss. Zalay Benedek, f. 3. – Újjáépítésére és végvár szerepére SÁTORI János, *A szenyéri vár, in Szenyér története*, I., szerk. GÁL József, Szenyér, 1994, valamint *Évezredek üzenete a láp világból (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén, 1979–1992)*, szerk. KÖLTŐ László–VÁNDOR László, Kaposvár–Zalaegerszeg, 1996, 155.

137. SZÉPLAK, FELSŐ KASTÉLY, Sopron vm.
(Fertőszéplak, Győr–Moson–Sopron m.)

A falu közepén emelkedő dombon ma is álló, magtárrá alakított, L alaprajzú és emeletes épület. A 2002–2003-ban folytatott helyszíni kutatás megállapította, hogy a kastély helyén a 13. században állt valamilyen, valószínűleg erődített udvarház.

A település a középkor óta a rokon Csornai, Kanizsai és Viczai családok birtoka. A 16. század elején a Kanizsaiaké, akikről 1536 óta Nádasdy-birtok. Az ott feltűnő „felső” kastélyt ők építették a 16. század középső évtizedeiben. 1598-ban néhai Nádasdy Tamás nádor jóvoltából már Megyery Imre és felesége, Viczay Magdolna zálogbirtoka, Megyery anyja, Nádasdy Agáta ugyanis a nádor unokahúga volt.

1633-ban Nádasdy Pál özvegye, Révay Judit az ellen tiltakozott, hogy a kastélyt Megyery Imre fia, Zsigmond zálogként továbbadja. 1658-ban az ifjabb Megyery Zsigmond, fiúörököse nem lévén, rokoni alapon Falussy István és Hagymássy Zsuzsanna fiára, Miklósrá hagyta. Megyery ifjabb Zsigmond halála után azonban Nádasdy Ferenc visszaváltotta, és 1662-ben, hűséges szolgálatai fejében, 20 000 forint ellenében, titkárának és egyben uradalmi prefektusának, Kövér Gábornak adta zálogba. Falussy kárpótlásként Csapodon és Ivánban kapott birtokot Nádasdytól. 1662-ben, amikor Kövér Gábor kézhez vette, összeírást készítettek róla. Két szintjén hat szoba, ebédlő és a palotának nevezett nagyterem volt benne, a mellékhelyiségek nélkül.

Az országbíró Nádasdy lefejezése után, 1675-ben I. Lipót megerősítette Kövér Gábert a bir-

117 | Széplak (Fertőszéplak), felső kastély, Sopron m. A kastély késő reneszánsz kapukerete
(fotó: Koppány András, 2010)

tokban. Az ő halála után unokaöccse, Kövér Pál kapta meg a királytól 1682-ben, de még abban az évben továbbadta Esterházy Pálnak. Az időközben eladósodott Esterházytól Széchényi György érsek vette zálogba, aki 1691-ben, Esterházy engedélyével, hasonló nevű unokaöccsének engedte át. 1771-ig maradt a Széchényieké, ekkor fizette ki Zsigmond gróf özvegyét Ester-

**116 | Széplak
(Fertőszéplak),
felső kastély,
Sopron m.**

A magtárrá átépített
kastély főszárnya
a 20. század
második felében
(KÖH Fotótár,
48.530.)

házy Miklós herceg, így szerevezve vissza a kastélyt. 1786-ban az Esterházy hercegek fényes kastélya volt, amelyet még 1799-ben is így említenek. Magtárrá alakítása ezt követően, a 18–19. század fordulóján történt (116. kép).

1717 év elején leégett. A Széchényi család ezt követően újjáépíttette. 1763-ból fennmaradt, német nyelvű összeírása legalul a pincéket, a földszinten az emeletre induló lépcsőházat, az abból nyíló előteret, a konyhát, a személyzet és az ifjú gróf szobáit, az emeleten a lépcsőházi előtér mellett az ebédlőt, a grófi szobákat, a kápolnát, a belső inas és az ifjak szobáit sorolták fel, összesen huszonkilenc helyiséget, s végül harmincadikként a kapualjat és attól balra a kapuőrző darabontok szobáját, valamint jobbra még egy kis házat két szobával és konyhával. A kastélyt kert vette körül, amelyben lovaglóiskola állt. A kastélydomb alatt további épületek húzódtak, köztük a kápolna és az azzal egybeépített urasági oratórium, egy konyha és egy nagy ebédlő, ezenkívül istállók, kocsiszín és más gazdasági építmények. Az egészhez gyümölcsös- és zöldségeskertek tartoztak.

A jelenlegi épület rövidebb szárnyának egy része a korábbi, már emeletes és négy szárnyból álló, zárt udvaros kastélynak egy része, szintenként három-három helyiségből állt, benne kapualjjal, azon bejáratként félköríves nyílású, rusztikás és toszkán falsávokkal keretezett, késő reneszánsz kapukerettel (117. kép).

CSATKAI–DERCSÉNYI 1956, 529. – 1536: SOÓS 1943, 162. – 1598: uo. – 1633: Esterházy-levéltár, P. 108. Fasc. 111. (Rep. 16. fasc.A. no. 66.) – 1658: GECSÉNYI Lajos, Egy köznemesi család a 17. században (A Falussyak), in *Házi Jenő Emlékkönyv*, Sopron, 1994, 240–241. A szövegben a kastély helyeként Fertőszentmiklós településnévvel szerepel, ahol azonban a rendelkezésre álló adatok szerint nem volt kastély. – 1662: Nádasdy-levéltár, B. 1567. Liber A. p. 119. – 1662–1682: DOMINKOVITS Péter, Egy egygenerációs középbirtok és birtokosa: Kövér Gábor széplaki uradalma, *Fons*, IX(2002), 1–3. sz. 273–303. – 1670: BÁRTEAI SZABÓ 1913, 448, 482. – 1691: CSATKAI 1932, 2–3. és FÁBIÁN István, *A széplaki plébánia története, Magyar Sion*, I(1863), 895–912. – 1771: Esterházy-levéltár, P. 108. Fasc. 1530. no. 182. – 1717: BÁRTEAI SZABÓ 1913, 409. – 1763: Esterházy-levéltár, P. 108. Fasc. 111. (Rep. 16. Fasc. A. No. 66.) – 1786: Korabinszky, 700. – 1799: VÁLYI III., 399. – *Kastélylexikon* 6., 89–93.

138. SZÉPLAK, ALSÓ KASTÉLY, Sopron vm. (Fertőszéplak, Győr–Moson–Sopron m.)

Lebontott kastély a község déli részén, amelynek ma már a helye is ismeretlen.

A falu Viczay-kézen levő felében a birtokos családnak feltételezhetően a középkor óta lehetett nemesi kúriája. 1563-ban királyi megerősítést kaptak összes birtokukra, amelyek között ekkor említik széplaki házukat. Ebből épülhetett az „alsó”-nak nevezett kastély, valószínűleg a 17. század folyamán. 1718-ban a Viczayaké volt. Később ez is a Széchényiek birtokába került, 1736-ban Széchényi Zsigmond felesége, Barkóczy Mária az általa betelepített kamaldüli szerzeteseknek adta át. A 18. század második felében már nincs híradás róla.

1563: Széchényi-levéltár, II. 21. sz. 1. cs. p. 380–386. – 1718: BOMBARDIUS, 83. – 1736: CSATKAI 1932, 2–3.

139. SZLAKÓC, Zala vm. (Slakovec, H.)

Elpusztult muraközi kastély, építésének kora és építtetője ismeretlen. 1659-ben említik először mint a nádasdi Darabos család birtokát. Egy 1570-ből származó okirat szerint a falu és a hozzá tartozó birtok bednyei Frodnahár Zsigmond leánya, Katalin hozományaként jutott a 16. század első felében nádasdi Darabos Osvát kezére. A kastélyt esetleg ő építtethette. 1659-ben az elhunyt Darabos Gáspár özvegye vette zálogba kiskorú unokahúgától, néhai Darabos László leányától, Ilonától. Az épület egyharmada ekkor már Zrínyi Miklós és Péter birtokában volt, annak a kölcsönnek a fejében, amelyet a harmadik Darabos testvér, a török fogságba esett Gergely kiváltására adtak még 1655 előtt. A Darabos család nőági örökösei a század második felében nem tudták kiváltani a kastélyt, amely végül is a Zrínyieké maradt. További sorsa ismeretlen, a Zrínyi-javak 1670 utáni összeírásaiban nem szerepel. A 18. századtól Csáktornyához tartozó Althan-birtok, kastélyt azonban nem említenek benne.

1659: Batthyány-levéltár, Maj. Lad. 9. no. 59. – 1570: uo., Lad. 4. no. 2. p. 23. – 1655: THALY Kálmán, Adalékok Zrínyi a költő életéhez, *Századok*, XVII(1883), 59–62. – 1799: VÁLYI III., 418.

140. SZŐCE, Vas vm.

Elpusztult, ismeretlen kastély a Nádasdi Darabos család törzsbirtokához tartozó faluban, ahol ősi nemesi kúriájuk volt. Kanizsa eleste, 1600 után Darabos János két fia úgy egyezett meg, hogy Gáspár kapta az akkor már meglevő mogyoródsi kastélyt, István pedig a szőcei udvarházat építtethette ki *fortalitium* módjára. 1619-ben ezt a szőcei kúriát már „in formam fortalitij” épületként jellemezték. A két testvér még ebben az évben új egyezséget kötött és megosztozott a mogyoródsi kastélyon, a szőceit nem is említve. További története nem ismert.

1600 utánra BENCZIK Gyula, Az őrimogyoródsi és a tótfalusi kastély a török elleni védelemben (1609–1681), *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1992/2, 47. – 1619: Batthyány-levéltár, Maj. lad. 36. no. 45.

141. SZŐKEFÖLDE, Vas vm. (Szombathely)

Elpusztult kastély a Szombathely belső területének délkeleti részét alkotó, a Gyöngyös-patak mentén elterülő, középkori Szőkefőldé településrészén.

Helyén már a középkorban nemesi kúria állott, amelyet a névadó Szőke család kihalta után, 1511-ben a Bejcziek kaptak meg a királytól. Mohács után több idegen birtokos követően csak az 1540-es években szerezték vissza. 1548-ban Újlaki Ferenc győri püspök Szombathely földesuraként a kúriát a hozzátartozó birtokokkal együtt felmentette a tizedfizetési kötelezettség alól. Ez után, 1567-ben kezdte meg kastélyá építtetni Bejczy Gergely, amint arról Batthyány Boldizsárhoz 1575-ig írott levelei tudósítanak. Ezekben ismételten téglát, meszet, fát kért, a kapott anyagért köszönetet mondott, és ismételten kérte, „az kastel chynalasban legyen segetsegel”. 1575 tavaszán azt is jelezte, hogy Jakab mester azon a héten érkezik, személyéről és munkájáról azonban nem maradt tudósítás.

1600-ban Gergely fia, Miklós személyében kihalt a Bejczy család férfiága. Szőkeföldét már 1598-ban Dorottya nővérének zálogosította el, aki előbb felsőkáldi Káldy Péter, később Csetemey István feleségeként azt meg is örökölte. 1600-ban Dorottya asszony, akkor már Káldy Péter özvegyeként, a földesúr győri püspökkel pereskedett, aki Vas vármegye előtt tett panasza szerint el akarta foglalni néhai Bejczy Miklós szombathelyi javait. 1620-ban már

az ő gyermekeik osztozkodtak rajta. Az erről szóló egyezségben szerepel a kapu és egy bástya, az udvar a kúttal, a fából épített istálló, a sütőház és maga az emeletes lakóépület lépcsőjével, a földszintet alkotó pincékkel, a felső szinten pedig ebédlővel, palotával, több szobával, konyhával, kamrával, pitvarral.

A század második felére a Csetemey család is kihalt, a Káldyak maradtak a kastély egyedüli birtokosai. 1660-ra a család tagjaitól a legifjabb Káldy Ferenc szerezte meg az egészet. Ő adta zálogba 1666-ban 12 000 forintért Széchényi György győri püspöknek, feltételezhetően anyagi nehézségei miatt. Egy évvel később részletes összeírás készült róla és melléképületeiről. A kastély alsó szintje akkor hat boltozott pincszakaszból, a kocsmának használt pincerészből, valamint a konyhából állt, felette öt szoba, négy boltozott helyiség és a palota helyezkedett el.

1685-ben Káldy, mivel a zálogösszeget nem tudta visszafizetni, kénytelen volt kamatot is vállalni. Az így keletkezett anyagi megterhelés miatt 1694-ben fia, Káldy Péter eladta a kastélyt Jaklin Balázs nyitrai püspöknek. Tőle unokaöccse, Jaklin Ferenc örökölte. 1724-ben az ő szép, új módon épült kastélyának írták össze. Az ezt megelőző időben ezek szerint újjáépítették. Földszintjén ekkor is boltozott pincékkel, két konyhával és két kis szobával, emeletén a lépcsőtől balra három boltozott kamrával, jobbra előtérrel és újabb öt kamrával.

Jaklin Ferencnek nem maradt utódja, ezért birtokai a kincstárra szálltak. Szőkeföldét a kastéllyal és uradalmával 1730-ban Nádasdy Tamás gróf kapta meg a királytól. Ő Sigray Józsefnek adta el, aki viszont 1732-ben továbbadta Erdődy Lajosnak. Végül 1752-ben Batthyány Lajos nádor vásárolta meg. A 19. század vége felé lebontották, területe Szombathely város tulajdona lett.

HORVÁTH Tibor Antal, A középkori Szombathely topográfiája, *Vasi Szemle*, 1958, 25–33; KÁDÁR Zoltán–HORVÁTH Tibor Antal–GÉFIN Gyula, *Szombathely*, Budapest, 1961, 19–20; KÁROLYI Antal–SZENTLÉLEKY Tihamér, *Szombathely*, Budapest, 1967, 26. – 1511–1526: HORVÁTH Tibor Antal, Szombathely a XV–XVIII. században, Szombathely, 1993, 39–44 (*Acta Savariensia* 8.). – 1534: Békássy-levéltár, 1. cs. 1534. f. 5, 26, 28. – 1538: uo. 1538. f. 1. – 1542: uo. 1542. f. 1., 3. – 1548: KUNCZ Adolf, *Szombathely-Savaria monographiaja*, Szombathely, 1880, 77. és Békássy-levéltár, 1. cs. 1548. f. 13. – 1567: Batthyány-levéltár, Miss. no. 5383., valamint TAKÁTS Sándor, *A régi Magyarország jókedve*, Budapest,

é. n., 28. ahol a Batthyány Boldizsárnak írott, tréfás hangú levelet 1568-ra helyezi. – 1567–1575: Batthyány-levéltár, Miss. no. 5242, 5394, 5396, 5409, 5419, 5427. – 1575: uo., no. 5517. – 1598–1600: HORVÁTH, Szombathely a XV–XVIII. században, i. m., 39–44. – 1600: TÓTH 1989, 639, 646. reg. – 1620–1660: HORVÁTH, Szombathely a XV–XVIII. században, i. m., 39–44. – 1666: Békássy-levéltár, 9. cs. 1666–1669: f. 50–51v. és 10. cs. 1685–1689. f. 42. – 1667: uo., 10. cs. 1685–1689. f. 37–41v. – 1685–1687: uo., f. 50. – 1694: uo., 1694–1696: f. 47–49. és Batthyány-levéltár, Maj. Lad. 10. no. 19. – 1724: uo., no. 3. és *Forráskiadványok* VI. 3. 331–332. – 1730–1752: Batthyány-levéltár, Maj. Lad. 10. no. 4, 11., valamint uo., Összefoglaló pénzszámadások, 5. cs. „Szőkefőldé in Oppido Sabaria”.

142. SZÖLLŐS, Vas vm. (Gyöngyösszöllős, Szombathely)

A jelenlegi, utcavonalra épített, egyemeletes, barokk eredetű épület 16–17. századi előzménye.

Nagyszöllőst a monyorókeréki váruradalom faluját 1548-ban adományozta az ifjabb Erdődy Péter a török elől az Esztergom megyei Basztéról menekült unokatestvérének, Vértessy Miklósnak, örökösödési joggal. Az erről szóló adománylevelet Vértessy fia, György 1564-ben átírtatta a vármegyével, és megerősíttette magát a birtokban.

Közben 1557-ben Erdődy Péter elcserélte monyorókeréki uradalmát Zrínyi Miklóssal. Az ő György fia 1570 körül visszakövetelte Nagyszöllőst a Vértessyektől, azt állítva, hogy az Erdődy 1560-as hűtlenségi pere következtében visszaszállt a kincstárra és azt ő kapta meg. Az ebből keletkezett per két évtizeden át tartott. 1588-ban ennek anyagában szerepel először a szöllősi ház kastély módjára építettként, amelyet Zrínyi már 1580-ban erőszakkal foglalt el. 1592-ben „in modum fortalitij” épített kúria, amelyet, hogy a vég nélküli pertől megszabaduljon, Vértessy 1594-ben Istvánffy Miklós nádori helytartó előtt eladott Zrínyi Györgynek. Leányai és vejei az adásvételt el nem ismerve, még 1601-ben is folytatták a pereskedést, azonban eredmény nélkül.

A Vértessy–Zrínyi-perrel egy időben folyt az a per is, amelyet Erdődy ifjabb Péter fia, Tamás kezdeményezett 1589-ben a Zrínyiekkel történt birtokcsere érvénytelenítéséről. Ez a per 1613-ban Erdődy javára dőlt el. Nagyszöllős ettől kezdve ismét az ő családjáé lett, s vele a kastély is, bár közben 1608-tól zálogként Széchy Tamás

kezében volt. Véglegesen csak 1616 után került vissza az Erdődyekhez.

Az Erdődyek a 18. században barokk, a 19. század végén eklektikus formákkal építették át, többször is bővítve. A 20. században egy ideig Szombathely városa bérelte, később többféle felhasználása volt. Jelenleg üresen áll.

BOROVSKY 1898, 104; GENTHON 1959, 371; KÁDÁR Zoltán–HORVÁTH Tibor Antal–GÉFIN Gyula, *Szombathely*, Budapest, 1961, 126, 129; KÁROLYI Antal–SZENTÉLEKY Tihamér, *Szombathely*, Budapest, 1967, 144; C. HARRACH – Kiss 1983, 454–455; *Műemlékjegyzék* II. 1215. – 1548: Batthyány-levéltár, Misc. Fasc. 85. no. 97. – 1564: uo., no. 104. és AA. Alm. 3. Lad. 8. no. 55. p. 12. – 1557: uo., AA. Alm. 3. Lad. 8. no. 24. – 1580: uo., Misc. Fasc. 85. no. 85. – 1588: uo., no. 89. p. 24v. – 1592: uo., no. 78, 80, 86. – 1594: uo., no. 88. – 1601: uo., no. 84. – 1589: uo., AA. Alm. 3. Lad. 8. no. 40. – 1613: uo., no. 51/2–4. – 1608: uo., Vegyes számadások, 17. cs. f. 141. – 1616: uo., AA. Alm. 2. Lad. 3. no. 61. – A 19–20. századra: *Kastélylexikon* 5., 256–257.

143. TÁBOR, RÉPCEKETHELY. Sopron vm. (Unterloisdorf-Mannersdorf, A.)

Elpusztult kastély helye Répcekehely és Alsólászló között, a Rábca árterében, kettős vízesárok közötti területen, benne 18. századi, barokk magtárrá alakított épülettel.

Az 1545-ben a két falu között, akkor Alsó-Ausztria területén fekvő és a borsmonostori apátság birtokában levő „Nemesközépmalom” birtokát ifjabb Jurisich Miklós – a hasonló nevű és Kőszeg 1532-ben sikerrel védő királyi kapitány unokaöccse – vásárolta meg. 1546 végén János nevű öccsével együtt nyújtotta be az alsó-ausztriai kamarához kastélyépítési kérelmét, amelyet I. Ferdinánd király nevében 1547-ben kapott meg, és annak alapján építtette fel nemesi kúriáját „In Modum fortalitij”. 1550-ig a környéken birtokokat vásárolt hozzá.

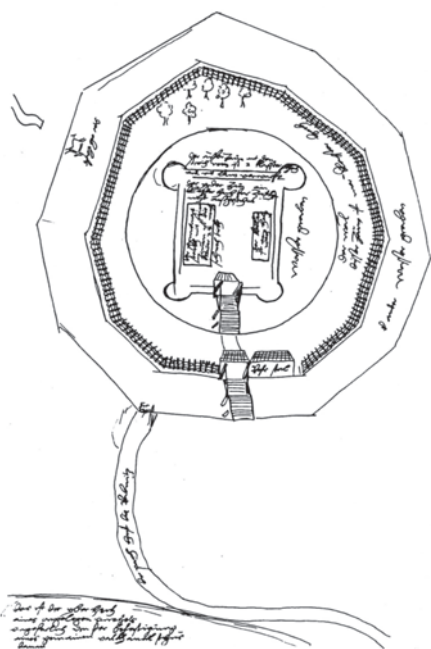
1554-ben Jurisich vejének, Petrinjei Horváth Gergelynek adta el az újonnan emelt „ fortalitium seu castellum”-ot, uradalmával együtt. 1562-ben az új birtokos a borsmonostori apátság további birtokait foglalta el hozzá. Az ebből keletkezett per iratai említik „Tabor aliter Wykastel”-t, amely *castellum* formájára épített nemesi kúria. 1569-ben Horváth Gergely eladta az akkor répcéfőinek nevezett „Wykastel, lingua Germanie Thabor”-t Bejczy Ambrusnak és fiának, Gergelynek, akiket Mérey Mihály nádori helytartó parancsára a

vasvári káptalan birtokba is iktatott. Bejczy Gergely 1576-ban kelt végrendelete értelmében „Az kastelt ky Thabornak Newezthetik”, fiai és leányai örökölték.

1599-ben Miklós nevű fia 6000 forintért Dorottya húgának, Felsőkálly Káldy Péter özvegyének adta át. Bejczy Dorottya ezt követően ment felségül Csetemey Istvánhoz, s a kastély az ő személyén keresztül a Káldyak és a Csetemeyek közös birtoka lett. 1634-ben Káldy Ferenc a saját részét Csetemey Györgynek adta át, akitől viszont 1644-ben rebellió vádja miatt elkobozták. A később kegyelmet kapott Csetemey 1646–1647-ben előbb Mikulics Tamás királyi személynek, azután pedig Johann Paraminszky császári ezredesnek adta zálogba. 1648-ban Csetemey örökös nélkül halt meg, a kastély visszaszállt a Káldyakra, akik még abban az évben Cziráky Ádám soproni alispánnak adták zálogba.

A 17. század utolsó negyedére ismeretlen úton jutott Branyik Péter birtokába, aki feleségére, Jakasich Zsuzsannára hagyta. Az özvegy másodszor Zichy Ádám felesége lett. 1673-ban ők adták tovább Draskovich Miklósnak, akitől – 1678-ban kelt végrendelete szerint – Esterházy Pál vette meg, és lékai uradalmához csatolta.

118 | Tabor (Répcethely, Mannersdorf, A.), Sopron m. A kastély helyszínrajza 1546-ból (MOLLAY, Soproni Szemle, 1970, 286)

Ettől kezdve Esterházy-birtok maradt, bár maga a kastély 1706-ban egy kuruc-labanc összecsapás következtében elpusztult. Helyére, megmaradt falainak felhasználásával épült később a jelenleg ott álló magtár.

Az egykori kastély területén 1962-ben ásásokat végeztek. Ennek eredményeit az ahhoz kapcsolódó kutatás során megtalált, 1546-ból származó alaprajzi vázlatával együtt 1969-ben közzétették. A vázlatos tollrajz (118. kép) az uralkodóhoz beadott építési kérelem melléklete volt. Azon a rajzról és az abba beleírt, német nyelvű szöveg alapján olyan kettős vizesárokka körülvett és négy sarokrondellával erősített palánkfalal övezett, az egykori malomból alakított lakóépület téglalap alakú helye látható, amely emeletes és pártázatos volt. A palánkfal mögött magas töltés húzódott. A lakóépülettel szemben fából készült borospince helyezkedett el. A kastély harmadik épülete a két vizesárok közötti, fonott palánkkal védett külső övben, kapuja mellett álló istálló volt. Mindkét vizesárkon ácsolt fahíd vezetett át, a külső és a belső palánkon egy-egy magas tetős kaputoronnyal, amelyeken át felvonóhidas kapun lehetett bejutni a kastélyba. A rajz alján a Répce vizét bevezető csatorna íves vonalát ábrázolták. A kastély építését megelőzően ez a csatorna a malom mellett folyt el és a kerekét hajtotta.

Matthias Greischer majdnem másfél évszázaddal későbbi, a kastély 1680 körüli képét ábrázoló metszete (119. kép) megváltozott képet mutat. Azon is kettős vizesárok látszik, de védőfal már csak a belső részt veszi körül, amely már téglából vagy kőből, sarokrondellák nélkül épült. A két vizesárkon keresztül vezető fahidak ugyancsak maradó anyagból készült, emeletes és felvonóhidas kaputornyokhoz vezetnek. A kastély belső udvarán álló, kétszintes lakóépületnek a kapukhoz közeli részén L alakú toldás, a másik végén pedig további emelettel magasított torony emelkedik. Az épülettel szemben ekkor is létezett az 1546-ban berajzolt borospince, azonban csak a teteje látszik ki a védőfal mögül.

Lényegében ugyanez a kép látható az 1690-ben kiadott, Burckhardt von Birckenstein-féle geometriakönyvben is, a Justus van der Nypoort által készített metszeten. Az ábrát kísérő szöveg jó fallal és kettős árokkal körülvett, szép kastélynak írja.

Karl ULRICH, Der „Tabor” von Unterloisdorf–Mannersdorf a. d. R., *Burgenländisches Heimatblätter*, 18(1956), 1. sz., 14–17. és Uő, Der „Tabor” von Mannersdorf a. d. Rabnitz,

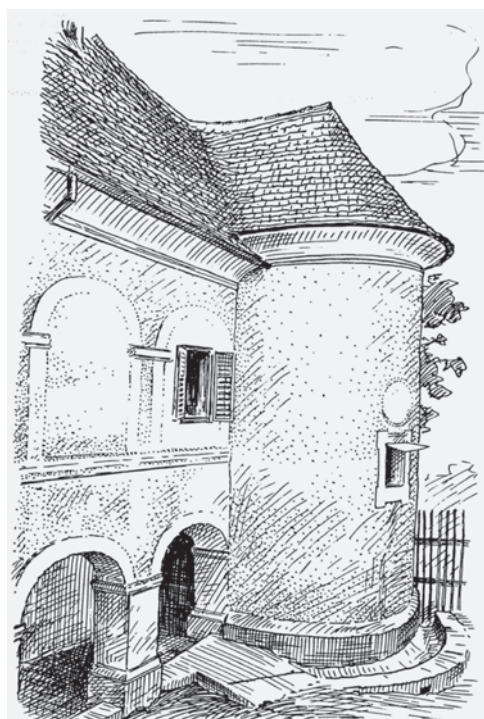
119 | Tábor
(Répcethely,
Mannersdorf, A.),
Sopron m.
Matthias Greischer
metszete,
1680 körül
(SZALAY-SZÁNTAI
2006, 244)

Heimatblätter; 24(1962), 4. sz., 230–237; SCHMELLER-KITT 1980, 309, valamint PRICKLER 1985, 174–175. – 1545–1550: Békássy-levéltár; 1. cs. 1550. f. 1, 21. és 12. cs. 1550. – 1554: uo., 2. cs. 1554. f. 9. és 1558. f. 5. – 1562–1563: uo., 1562. f. 3, 6–8. és 1563. f. 19–20, 24–26. – 1569: uo., 3. cs. 1569. f. 6, 27, 30, 32. és pecsétes levelek 1569, valamint 1570, f. 8–9., 42. – 1576: Kisebb családi-levéltár; 6. cs. Bejczy család. – 1599: Békássy-levéltár; 6. cs. 1599. f. 6. – 1634: uo., 8. cs. 1646–49. f. 62. – 1646: NRA Fasc. 682. no. 4. – 1647: Békássy-levéltár; 8. cs. 1646–49. f. 70. – 1648: NRA Fasc. 1015. no. 26. – 1673: uo., Fasc. 69. no. 33. – 1678: MERÉNYI Lajos, Gróf Esterházy Pál 1678. évi végrendelete, *Történelmi Társ.*; 1911, 606, 611. – 1706: PRICKLER 1985, 174–175. – Az 1962. évi ásatásról Harald PRICKLER, *Der Tabor von Unterloisdorf–Mannersdorf*, in *Festschrift für Heinrich Kunnert*, Eisenstadt, 1969, 114–135 (Burgenländische Forschungen, Sonderheft II.). – 1690: BIRCKENSTEIN 2001, 110.

144. TÁBOR, DOBRA. Vas vm. (Neuhaus am Klausenbach, A.)

Középkori eredetű késő reneszánsz kastély a Dobrától két kilométerre északra, a Malomgödör (Mühlgraben) felé emelkedő dombon.

A terület a középkori Dobra vára tartozéka volt. A várat 1467-ben Baumkirchen András le-rombolta. Két év múlva, 1469-ben építtette fel Tabor néven a vártól nem messze fekvő dombon

120 | Tábor (Vasdobrá, Neuhaus am Klausenbach, A.),
Vas m.

A kastély udvari oldala egy saroktoronnyal, 1950 körül készült rajz (HOMMA 1961, 63)

a mai kastély elődjét Ulrich Pressnitzer. Még a középkor végén visszakerült a később újjáépített dobrai vár uradalmába, amely a 16. század folyamán a felsőlindvai Széchyek és örököseik, az osztrák Salm grófok birtokában volt. 1591-ben az egykori felsőlindvai Széchy-örökséget megszerző rimaszécsi Széchyek és Salm Magdolna, valamint férje, Lobkowitz Poppel László közötti birtokosztozás során a kastély az utóbbiaké lett. 1607-ben hozományként Batthyány Ferencsel kötött házasságába vitte leányuk, Poppel Éva. Az ő 1640-ben bekövetkezett halála után leányai révén Erdődy- és Csáky-birtok lett. 1690-ben a dobrai uradalom Mélgrub (Mühlgraben) falujában említik a Szulcsenek nevű *castellumot*, amely a ma is Tabor nevet viselő kastéllyal azonosítható.

A 18–19. században a Batthyányak grófi ágáé, a 19. század első felében Batthyány Lajosé, a későbbi miniszterelnöké, akinek kedvelt nyaralóhelye volt.

A 20. században magánkézre került. 1968-ban helyreállították, udvarán kibontották addig befalazott árkádjait (120. kép).

1469–1968: HOMMA 1961, 61–63; SCHMELLER 1968, 165; *Burgenland* 1980, 207, PRICKLER 1985, 107–109. – Középkorára: KOPPÁNY 1999, 136. – 1591: KÁROLY János, *Fejér vármegye története*, III., Székesfehérvár, 1899, 210–215. – 1690: *Forráskiadványok* VI. 3. 203. és XX. 8. 193. – 18–19. század: BOROVSKY 1898, 30.

145. TARRÓDHÁZA, Vas vm. (Sorkifalud–Tarródháza)

Feltételezhetően a ma is álló barokk kastély előzménye volt. Az L alaprajzú és egyemeletes épületet valószínűleg abból az 1583-ban és 1601-ben említett „tarrodhazi Curia”-ból épült, amelyet 1602-ben *fortalitium*nak írtak, és amely a középkortól a faluról elnevezett Tarródyak birtokoltak.

1602-ben a Tarródy család négy ága pereskedett a kastély birtokáért, valószínű tehát, hogy annak építtetője a közös ős, az 1495–1496-ban a körmendi várnagyi tisztséget betöltő és 1548 előtt elhunyt Bertalan lehetett. „Fortalitium seu castellum” volt 1611-ben is. 1630-ban azért tiltakoztak a szomszédos birtokos és a rokonságba tartozó Nádasdi Darabosok, mert Tarródy András Orsolya leánya, Nádasdy Boldizsár felesége eladta atyai javait Tarródházán, ahol nemesi kúriája állt. 1640-ben is kúriának nevezték, ahol ugyan ez szokás volt máshol is. Ennek alapján

elképzeltető, hogy az épület a 15–16. század fordulójára helyezhető építése óta erősített volt.

1675-ben Tarródy Orsolya és Nádasdy Boldizsár fiai, Tamás és András osztoztak saját, kastélybeli részükön. Az utóbbira 1678-ban királyi megerősítő oklevelet is kaptak. 1672-ben és 1679-ben „castellum Tarródháza” a Telekesi Török család kezében volt, azonban csak zálogbirtokként.

1686-ban Nádasdy Andrásé, aki 1688-ban átépíttette és bővítette. Ebből az évből fennmaradt a kastély tetejének építésére az egyébként ismeretlen Merthoffer András ácsmesterrel kötött szerződése, amelyben toronyról, rondelláról, lépcsőről és a folyosóra nyíló új helyiségekről esik szó. Nádasdy András ebben az évben királyi védlevelet kapott tarródházi kastélyára. A 18. század elején Imre nevű fiának birtokában volt. Az ő örökös nélküli halála után, 1744-ben özvegye és leánya a kincstárnak adta el, azonban veje, tóti Lengyel Lajos visszaváltotta. Még ugyanabban az évben királyi megerősítést is szerzett a kastélyra és uradalmára.

Bél Mátyás szerint még ezt megelőzően, 1730 körül Rosty István vasi alispán kezében volt, ez azonban ismét csak zálog címén lehetett, mert a kastély még 1733-ban, 1741-ben, sőt 1769-ben is a tóti Lengyel családé. Tőlük került a század végén először a Mórocz családhoz, később a Sallérokhoz, s 1800-ban már Sallér Judit férjéé, Festetics György grófé. Egy ekkor készült összeírás szerint szilárd anyagból épített, pincével ellátott és emeletes épület volt, zsindeley fedve. Földszintjén sorrendben konyha, kamra, cselédszoba, a lépcsőház és egy tágas szoba foglalt helyet, emeletén a folyosóról hat szoba és a kápolna nyílt, továbbá a mellékhelyiségek. Majorság tartozott hozzá, alápincézett majorházzal, istállókkal, magtárral, csűrrel, kerttel és abban kerti házzal.

A 20. században már a Kendeffy családé volt.

FARKAS Kálmánné, A tarródházi kastély és rövid története, *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1993/2, 61–62; IVICSICS Péter, Kastélyorsók Vas megyében, *Magyar Építőipar*, 1994, 198–199. – 1583: Kisebb családok-levéltár, 53. cs. Tarródy család. – 1601: Sallér-levéltár, Fasc. 92. no. 7. – 1602: TÓTH 1992, 843. reg. – 1495–1496: BÁNDI Zsuzsanna, *Körmend a középkorban*, Körmend, 1987, 41–42. – 1548-ban már özvegye, Bebes Veronika szerepel: NAGY 1865, 9., 67. – 1611: Farkas Kálmánné i. h. – 1630: Festetics-levéltár, P. 237. Vegyes iratok, VII. 16. cs. p. 92. – 1640: Sallér-levéltár, Fasc. 72. no. 11. – 1675–1676: Sallér-levéltár, Fasc. 72. no. 18, 20. – 1678: Batthyány-levéltár, Maj. Lad. 4. no. 9. – 1672–1679: Sallér-levéltár, Fasc. 93. no. 30. –

1686: uo., Fasc. 72. no. 40/3. – 1730 körül: *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 448. – 1733: Sallér-levéltár, Fasc. 72. no. 40. f. 1. – 1741: uo., f. 4. – 1744: Festetics-levéltár, Scr. II. Fasc. CC. no. 4. – 1769: Sallér-levéltár, Fasc. 72. no. 37. – A Móroczoké 1799-ben: VÁLYI III., 466. – 1800–20. század: FARKAS, i. m., 61–62.

146. TÉTÉNY, Moson vm. (Mosontétény – Tadtén, A.)

A falutól délre fekvő, „Tadtner Meierhof” központi, a legújabb korban átépített épülete annak a kastélynak az épületével azonos, amelynek képét Esterházy Pál 17. század végi rajza őrizte meg.

A legújabb kori források közül csupán Fényes Elek 1836-ban kiadott országleírása említi, mint „herczeg Esterházy majorság”-át.

1836: FÉNYES, 276.

147. TORONY, ALSÓ KASTÉLY, Vas vm.

A község délnyugati szélén, az Aranyos-patak széles és mocsaras völgyének északi oldalán, alacsony halmon álló, jellegtelen késő barokk és emeletes, iskolának használt épület. Körülötte kiirtott park nyoma látszik.

Az ismert források szerint középkori eredetű. Legkorábbi és ismert említése 1513-ból származik, ekkor egyezett meg ákosházi Sárkány Ambrus és berzencei Bornemisza János az addig közöttük vitás falu és *castellum* birtokában. 1516-ban már csak Bornemiszaé, „castrum Thoron” várnagya, Tapolcai Lukács ugyanis az ő embere volt ekkor.

A település neve arról tanúskodik, hogy ott, az országban másutt is ismert módon, egykor tornyot tartalmazó földesúri lakóhely állt. A 15. század közepén Tejedi Imre győri és szombathegyi várnagy birtokában volt a falu. A Sárkány család és a Rajkyak az ő leányági leszármazottai voltak, s ennek alapján feltételezhető, hogy a *castellumot* Tejedi építtette a 15. század második felében. A 16. század végén már csak a Rajkyaké, 1598-ban a család tagjai osztozkodtak rajta.

A 16–17. század fordulóján a Rajkyakkal együtt a velük rokon sávolyi Józsaák és a Hosszútótyak is birtokosai voltak a kastélynak. 1691-ben viszont még mindig Rajky-birtokban volt, a család itteni ágának utolsó tagja, Ferenc, aki nőtlen ember volt, „az Tornj curialis residentiat,

mely Eöstül maradt”, Orsolya húgára és annak férjére, Vitnyédy Ferencre hagyta. A 18. század elején Bél Mátyás szerint már Svastics Jánosé, 1799-ben a Niczkyké. A 20. században Pick Vilmos tulajdona volt, ma is Pick-kastélyként ismerik.

Az épület alaprajzát és szerkezetét tekintve egymástól jól elkülöníthető három szakaszból áll. Ebből a középső és földszintjén három fiókos dongaboltozattal fedett helyisége a legkorábbi és 16–17. századnak tulajdonítható, a két szélső szakasz 18. századi toldás.

Vas m. 1982, 116. – Középkori eredetére: KOPPÁNY 1999, 236–237. – 1513: DL 106.611. – 1516: DL 101.496. – 1598: Batthyány-levéltár, Misc. Ser. I. 102. cs. f. 413., valamint Zichy-levéltár, Fasc. 22 et C. számozatlan. – Tejedi Imre 1451-ben és 1453-ban szerezte meg Torony birtokát: CSÁNKI II., 854. és HÁZI Jenő, Vas megyei középkori oklevelek, *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 141–142. – Tejedi Imre győri és szombathegyi várnagy, 1453: DL 67.628., 1460: DL 15.515., valamint 1462: DL 15.730., vejei, Ákosházi Sárkány László és Rajki Detre: DL 67.637 és 102.405. – 1691: Rajky-levéltár, 1. cs. számozatlan. – 1730 körül: *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 453. – 1799: VÁLYI III., 517. – A kastély jelenlegi állapota és feltételezhető periódusai az 1994 május 25-i helyszíni szemle alapján. – 19–20. századi történetére: *Kastélylexikon* 5., 286–287.

148. TORONY, FELSŐ KASTÉLY, Vas vm.

Elpusztult kastély. A falunak abban az északi részében állt, amelyet az 1584-ben a veszprémi kapitányi tisztséget viselő Palásthy György kapott meg II. Rudolf királytól. A kastélyt valószínűleg ő építtette, az 1668-ban István nevű fiáé. 1673-ban néhai Palásthy István „Küből építet Curia”-ja, 1677-ben „a Tornj Kastél” az ő gyermekeié. Az utóbbiak 1684-ben fizették ki Antonio Canevalénak, a győri püspök építőmesterének és a szombathegyi Giovanni Bernardo Ceresolával azonosítható Bernhard kőművesmesternek apjuknak a kastély átépítése fejében fennálló tartozását. A „Contractus” címet viselő és az építkezésről fennmaradt szerződés szerint a hivatkozott „delineatio” szerint épülő kastély emeletes volt, pincének használt alsó, boltozott szinttel és afelett pitvarral, konyhával, több szobával. A helyiségek előtt boltozott folyosó húzódott, amelyre falazott külső lépcső vezetett fel. A két mester közül „György Püspök Uram eü Nga Paumastere, ugj mint Anthonius Knoravall”, azaz Antonio Canevale kőszegi kő-

művesmester volt a „delineatio” készítője, Ceresola pedig a megvalósítás vállalkozó építőmestere.

Bél Mátyás szerint 1730 körül Rosty István vasi alispáné. Későbbi sorsa egyelőre ismeretlen.

1584: Véghely-gyűjt. 6. cs. Palásthy család f. 1. – Canevale és Ceresola mesterek – mindketten a Pietro Orsolini által alapított lékai céh tagjai – személyére Harald PRICKLER, Giovanni Bernardo Ceresola: a szombathelyi Szent Márton templom építője?, *Vasi Szemle*, XII(1968), 441–445. – 1668: uo., f. 31. – 1673: uo., f. 3–6. – 1677: uo., f. 1–2. – 1684: uo., f. 6–6v. – 1730 körül: *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 453.

149. TORONY, Zala vm. (Podturen, H.)

Elpusztult muraközi kastély a Mura déli partján. Középkori eredetű volt, 1490 előtt építtette Fadan Kristóf, a pécsi püspökség javainak provizorja. A település eredetileg Csáktornya várának tartozéka, Fadan abból kapta Ernuszt Zsigmond pécsi püspöktől, akinek familiárisa volt. Itteni várnagya, Ölyvedi Ambrus 1501-ben szerepel. Fadan Kristóf 1505-ben elhunyt, a kastély visszaszállt az Ernusztokra, akik a hozzá tartozó három faluval együtt még abban az évben Batthyány Boldizsárnak adták el. Az adásvételt II. Lajos király is megerősítette.

Az 1530–1540-es években Batthyány Boldi – zsár unokája, Kristóf lakott benne családjával, ahol egyébként nagybátyja, Batthyány Ferenc is többször megfordult, amint azt mindkettőjük itt kelt levelei bizonyítják. 1542-ben Ferdinánd király átírta II. Lajosnak a Batthyányak összes birtokára vonatkozó adománylevelét, amelyben ott szerepel az akkor már vásártartási engedéllyel rendelkező Torony is. 1543-ban Batthyány Ferenc arra figyelmeztette unokaöccsét, őriztesse a kastélyt, mert Keglevich Péter fegyverrel akarja elfoglalni. 1545-ben és 1553-ban Keglevich kezén volt, azonban békés úton, zálogként.

Közben, 1552-ben a Batthyányak az ellen tiltakoztak, hogy Zrínyi Miklós vegye át a zálogot Keglevichtől, ezért 1554-ig Nádasdy Tamásnak adták át. Ebből a Zrínyiekkel hosszú per támadt, amelynek csak egy 1590-ben kötött egyezség vetett véget.

A 16. század második felétől összeírások és leltárak is maradtak a kastélyról. A legkorábbi 1570-ből származik és az ott tárolt bort, élelmiszert és berendezést, felszerelést tartalmazza. Megtudható belőle, hogy nagy és kis pincéje,

konyhája, sütőháza, gabonásháza és egy élelem-tárolásra is alkalmas bástyája volt.

A 16. századból származó adatok közül több szól a kastély kertjéről. 1553–1554-ben alsóíndvai Bánffy Istvánné, guti Ország Magdolna két levele említi a kertben levő és koporsó alakú sír- emléket, amelyről ő úgy értesült, hogy rács szent sírja, amelynek búcsúja is van, s amelyet zsidó sírnak is neveznek. Ugyanezekben a levelekben esik szó a kert hálójával befogott vadjairól. Húsz évvel később, 1574-ben arról panaszkodott a toronyi udvarbíró, hogy a kertben mindent tönkretesznek a pávák, jó lenne máshova vinni őket.

A 17. század elejének háborús szakaszában a Batthyányak puskás gyalogosokkal őriztették a kastélyt, ahova a falvakat dúló török portyák elől éjszakára behúzódott a környék lakossága, amint 1603-ban ezt Batthyány Ferencnek jelentették. Ebből az időből, 1602-ből származik az első olyan leltár, amely már további felvilágosítással szolgál az épületről. Említi a kapualjat, az efelett levő „úr háza”-val, az udvarbíró és a számtartó bástyáját, a vár udvarát, kis pincéjét, sütőházát, konyháját és az asszonyházat. A következő, 1633-as leltár földből készült bástyákat és az előbbieken kívül új helyiségeket, pitvart és szobákat sorol fel. Mindezt az a tisztartói levél egészíti ki, amely 1622-ben arról panaszkodik, hogy megszökött a téglavető mester, pedig a fizetséget felvette. A két utóbbi adat arról tanúskodik, hogy 1622 és 1633 között építkezés folyt a kastélyban. Az építtető az ifjabb Batthyány Ferenc, illetve az ő 1625-ben bekövetkezett halála után felesége, Poppel Éva volt.

1632-ben, amikor Batthyány Ádám átvette a családi birtokokat, az osztozkodásban a toronyi kastélyt anyja, az építtető Poppel Éva kapta meg. Az ő idejéből való az az 1637-ben készült leltár, amely az addigiaknál jóval bővebb. Szerepel benne a kastély kapuja előtti sorompó és kapuja, az ezután következő második kapu, majd egymás után két felvonóhidas kapu már a kastély épületében, azután a kapualj és mellette a kapuőrző darabontok helyisége, az öreg vagy nagy bástya, a tisztartói ház és az az alatt levő pince, a kastély konyhája és kamrája, a kapu feletti nyári ház, az úr háza és az asszonyház, valamint további konyhák és kamrák, pincék, az utóbbiak között több új. A kastély mellett kert terült el, abban kertészház állt, a mellette levő majorban pedig majorosház, pajta és istállók.

A leltárakból rekonstruálható építkezések Poppel Éva haláláig, 1640-ig tartottak. Az ezt követően felvett leltár ugyanis régi és új palo-

tárol, új felső, emeleti helyiségekről beszél. Az egy évvel későbbi leltár szerint az új helyiségek alatt pincék voltak, az egyik palotát pedig deszkás mennyezet fedte.

1641-ben a Mura mentén portyázó törökök fenyegették, ezért Zrínyi Miklós őriztette seregével. 1643-ban Batthyány Ádám zálogba adta Mikulics Tamás királyi personálisnak, 1644-ben pedig családi egyezség alapján Borbála húgának, Forgách Ádámnénak adta át anyai örökségként. A kastély további sorsa feltáratlan.

Fadan Kristófa CSÁNKI III., 118, 146. és KUBINYI András, A kincstári személyzet a 15. században, *Tanulmányok Budapest Múltjából*, XII(1957), 37, 17. jegyz. és 39, 42. jegyz. – 1501: DL 101.305. – 1505: DL 101.375, 101.381. és TAKÁTS Sándor, Emlékezzünk eleinkről, Budapest, é. n., 53–54. – 1539: TAKÁTS 1914, 40, 2. jegyz. – 1540: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 3. Lad. 9. no. 29. – 1541: uo. Miss. no. 3766. – 1542: uo., AA. Alm. 1. Lad. 1. no. 49. és leltárak, no. 106, f. 4–7v. – 1543: Batthyány-levéltár, Miss. no. 3599. – 1545: uo., AA. Alm. 3. Lad. 9. no. 22. – 1551–1553: uo., no. 24. – 1552: uo., no. 27. – 1554: uo., no. 29. – 1590: NRA Fasc. 376. no. 8. – 1553–1554: Batthyány-levéltár, Miss. no. 1745, 1756. – 1574: uo., no. 2058. – 1603: uo., no. 49.923. – 1570: Batthyány-levéltár, Leltárak, no. 114. – 1602: uo., no. 94. – 1633: uo., no. 44/3. – 1622: Batthyány-levéltár, Miss. no. 47.117. – 1632: Batthyány-levéltár, AA. Alm.3. Lad. 9. no. 45/1–2. – 1637: uo., Leltárak, no. 44/1. – 1640: uo., no. 97. p. 2–3v. – 1641: uo., no. 98. és IVÁNYI 1943, 73. – 1643: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 3. Lad. 9. no. 49/1–2. – 1644: uo., no. 45, 50, 51.

150. TÓTFALU, Vas vm. (Felsőmarác, Vas m.)

Elpusztult kastély és falu a mai Felsőmarác határában. A 16. század közepe előtt épült a Rába völgye fölé enyhén magasodó dombhát szélén, ahol ma kőkereszt emlékeztet a település helyére.

A Zala megyei Csányiak *castelluma* volt. 1550-ben a vasvári káptalan a *fortalitium* módjára épített kastélyban idézte meg a falut birtokló két Csányi Bernátot, akik másodunokatestvérek voltak. A kastély építtetője a két Bernátnak a 15–16. század fordulóján élt nagyapja lehetett, s ebben az esetben az késő középkori eredetű volt.

Kanizsa eleste után a Zala és Vas megyei kis végházak közé került, mindenkori földesurai kapitánysága alatt. A 17. század első felében az 1550-ben említett idősebb Csányi Bernát fia, a Batthyányak fegyveres kíséretéhez tartozó

György volt a kapitánya. 1628-ban olyan egyezséget kötött Imre nevű öccsével, hogy az új, saját kastélyt építhetett a meglévő kastély kapujával szemben erre a célra átengedett területen. Az új kastély azonban nem készült el, mivel Csányi Imre jobbágysai a török közelsége miatt megszöktek. A szerződést ezért 1638-ban felbontották.

A végházzá lett kastély őrsége 1609-ben Csányi György vezetésével 10 gyalogosból állt. 1639–1640-ben György hasonló nevű fia, 1650-ben pedig annak fia, Bernát kapitánysága alatt változatlanul 10 gyalogos szolgált a tótfalusi kastélyban. A Haditanács 1646-ban kiadott rendelete értelmében a kis végházakat gyengeségük miatt meg kellett szüntetni, a tótfalusi kastély azonban Batthyány Ádám generális engedélyével megmaradt, sőt még 1652 után is, amikor pedig királyi rendelet szüntette meg őket. A Csányiak ugyanis vállalták, hogy birtokaik védelmében saját költségükön is fenntartják a kastély őrségét. 1658-ban az akkor élt Csányi Bernát, a Batthyányak csákányi tisztartója, „Tótfalussy kastélyom épületire” az iváncsi erdőn vágatott és faragtatott ötszáz szálfá beszállításához kért szekereket, valamint zsindelet Batthyány Ádámtól. A nagyszámú szálfá arra vall, hogy a kastély esetleg fából épült vagy legalábbis fapalánk vette körül, amit ekkor megújítottak.

A kastély pusztulását valószínűleg az 1664-ben Szentgotthárd felé vonuló török had okozta, a későbbi adatok ugyanis nem szólnak róla.

Helyére és történetére BENCZIK Gyula, Az őrimogyorósi és a tótfalusi kastély a török elleni védelemben (1609–1681), *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1992/2, 46–56. – A Csányi családra NAGY 1865, 9., 96–97. – 1639–1640: Batthyány-levéltár, I. Ádám iratai, 1. cs. 1631–1639. f. 59–60. és 4. cs. f. 156v. – 1655–1658: uo., Miss. no. 8810, 8859, 8915. – 1646–1652: TAKÁTS 1915, II. 126.

151. TÖMÖRD, Vas vm.

Elpusztult kastély a jelenlegi, klasszicista helyén, amelynek a domboldalba benyúló pincéje feltételezhetően a korábbi épület maradványa.

Eredetileg Kőszeg kincstári uradalmához tartozó falu, ahol csak 1632-től említenek kastélyt. Az uradalom 1616-tól a rimaszécsi Széchyek zálogbirtoka volt, feltételezhető, hogy a tömördi kastély építése is hozzájuk fűzhető. A század középső éveiben a Széchyek másoknak adták tovább zálogként, így 1644-ben Zrínyi Miklósnak,

1654-ben Dessewffy Lászlóné Széchy Margitnak, 1657-ben Sigray Jánosnak és Gorup Jánosnak. Az 1680-as években Széchy Dénesné Draskovich Sára személyén keresztül Draskovich Miklós kezére került. 1682-ben a kastély gazdag berendezését említik, több festménnyel. 1683-ban Thököly hadai foglalták el. A fejedelem megbízottjai kőszegi mesterek bevonásával ekkor leltárt készítettek az épületben talált felszerelésről. Az 1670 után a Wesselényi-összeesüvésbe keveredett Széchyektől elkobzott kastélyt 1695-ben Esterházy Pál szerezte meg.

1730 körül már Felsőbüki Nagy Lajos kastélya volt, valószínűleg apja, a nagy birtokszerző István nádori ítélőmester jóvoltából. 1770-ben az ő családjától került a Chernellekhez, akik közül 1809-ben György a korábbi épületet lebontva építtette a mai kastélyt. A Batthyány-levéltár építési irataiban fennmaradt költségajánlatok szerint az erkély, az attika, a belső lépcső, az ajtó- és ablakkeretek faragására 1843-ban szerződött Chernel Gusztáv a soproni Höller György kőfaragómesterrel. A ma látható részletek tehát ekkoriak és Höller műhelye készítette őket.

A 19. század végétől idegen birtokosok kezére került. Jelenleg bérlők birtokában kerámiaalkotóműhely céljára szolgál.

A jelenlegi kastélyra GENTHON 1959, 398; C. HARRACH-KISS 1983, 467; *Műemlékjegyzék* II. 1217. és IVICSICS Péter, kastélyok, kúriák magáncélú hasznosítása Vas megyében, *Magyar Építőipar*, 1987, 517–518. – 1632: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 3. Lad. 8. no. 55. – 1695: CHERNEL 1877, 73–74, 80, 88, 134–135. – 1644: SZÉCHY Károly, *Zrínyi Miklós*, I., Budapest, 1896, 177. – 1654–1657: Kisebb családi lt. 21. cs. Gorup család. – 1683: CHERNEL 1877, 73–74, 80, 88, 134–135. és ENTZ Géza, *A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig*, Budapest, 1937, 20–21. – 1730 körül: *Vasi Szemle*, XXXI (1977), 448. – 1770: DOMINKOVITS György, *A Chernel család tömördi birtokszerzése, Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1994/2, 76–80. – 1843: Batthyány-levéltár, Ép. iratok, 132. cs. számozatlan. – 19–20. század: *Kastélylexikon* 5., 288–290.)

152. UDVARD, Sopron vm. (Gross Mutschen, A.)

Feltételezhetően 1945-ben elpusztult kastély, amely a legújabb burgenlandi műemléki szakirodalomban már nem szerepel.

A 16. században a Sennyeiek birtoka, kastély módjára épített udvarházzal, amelyen 1596-ban

Sennyei Sándor özvegye és négy fia osztozkodott az elhunyt fivérével, Gáspárral. Az osztozkodás arra vall, hogy az épület örökségük volt, akkor pedig azt a közös ős, a 16. században élt Sennyei Ferenc építtette. Az osztálylevél az északi oldalon levő, téglából és kőből készült, pincével ellátott épületekről, valamint a konyháról szól, amelyeket Sennyei Gáspár kapott meg.

A későbbiekben is a családé. 1625-ben itt tartották Sennyei György leányának, Annának esküvőjét Poky Jánossal, 1686-ban pedig Sennyei Mária és Cziráky Mózes esküvőjét. A kastélyban keltek Sennyei ifjabb Sándor és neje, Paczoth Judit levelei 1634 és 1642 között, Ferencé 1651–1656-ban, valamint Alberté 1650 és 1672 és özvegyéé, Amade Éváé 1679 és 1686 között. A kastély változatlanul a Sennyeiek tulajdonában 1770 körül, 1786-ban és 1799-ben is említik.

1919-ben egyszerű, kétemeletes, 17. századi épületként tartották számon, amelyhez még akkor is felvonóhidassal kapu vezetett (121. kép).

1596: NRA Fasc. 28. no. 91. – 1625: CHERNEL 1878, II. 72. 1686: Batthyány-levéltár, Miss. no. 9565. – 1634–1642: uo., 42.835–838. – 1651–1656: uo., no. 42.665–667. – 1650–1672: és 1679–1686: uo., no. 42.616–628. – 1770 körül: FELHÓ 1970, 238. – 1786: KORABINSZKY, 787.–1799: VÁLYI III., 544. – 1929: FREY, XXII. és 92. kép.

121 | Udvard (Gross Mutschen, A.), Sopron m.
A kastély kaputornya (FREY 1929, 92)

153. ÚJUDVAR, Zala vm. (Novidvor, H.)

Elpusztult kastély a Muraköz északi részén, a Zrínyiek csáktornyai uradalmához tartozó faluban, amelynek építési ideje és elpusztulásának kora ismeretlen.

A költő Zrínyi 1627 és 1660 között sok levelét keltezte innét. 1662-ben kelt végrendelete szerint ő építtette át alapjaiból és majorságot is létesített mellette. 1691-ben, a Zrínyi-birtokok konfiskálása idején császári őrséget kapott. Az egykori Zrínyi-javak 1721-ből származó összeírása szerint L alaprajzú és emeletes téglapépület volt, palánkkal körülvéve. Földszintjén boltozott pincék, emeletén hat szoba, két kamra és egy konyha volt, két előtérrel, mindez akkor épült új tető alatt.

1627–1660: IVÁNYI 1943, 75–152. – 1662: *Zrínyi Miklós válogatott levelei*, vál., szöv. gond. és a jegyzeteket írta BENE Sándor–HAUSNER Gábor, Budapest, 1997, 188 (Régi magyar könyvtár, 6.). – 1691: NRA Fasc. 318. no. 33. – 1721: *Monumenta Zrínyiana II.*, 442. és *Forráskiadványok IV.*, 2. 494.

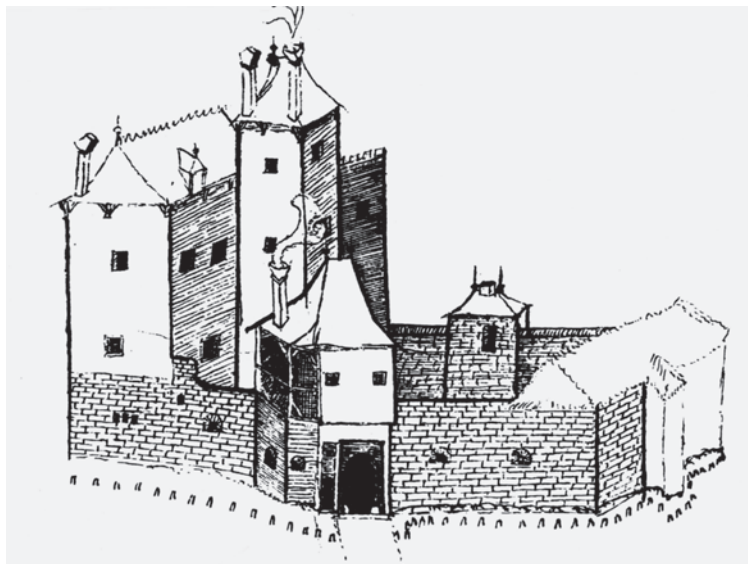
154. VÁG, Sopron vm. (Győr–Moson–Sopron m.)

1923-ban lebontott kastély a falu Rába felőli oldalán. Helyén 1555 körül kezdett építeni Wathay Lőrinc cseszneki kapitány kőalapokra emelt fagerendázású házat, árokkal és palánkkal kerítve, „Castelj modra”. 1560-tól téglából építtette

át, mivel látta, hogy a fából készült ház romlandó. Ebben a kastélyban született 1568-ban fia, Ferenc, a későbbi költő. 1600 és 1602 között már ő építtette át valószínűleg arra a formára, amelyben önéletírása elejére lerajzolta (122. kép).

Wathay Ferenc kastélyát a rajz szerint árok övezte, azon kívül pedig kihegyezett karókból készült falalánk. Téglából épült külső falában emeletes kaputorony magasodott, amelyen át felvonóhidas és kettős, gyalog- és lovaskapu vezetett a kastély udvarára. A toronynak a kapuk melletti oldala alul vízszintes fagerendákból, fent favázis szerkezettel épült. A körítőfalban és a kaputorony alsó szintjén lőrések voltak. A téglalap alaprajzú belső udvar egyik szélén állt a két emeletes lakóépület, udvari oldalán vele egybeépített, de egy emelettel magasabb toronnyal. A rajzon a ház mögött ugyancsak kétemeletes, pártázatos épület, talán egy nagyobb torony részlete látszik. A kaputoronnyal szemben, a hátsó körítőfalban azt erősítő, újabb emeletes torony volt, a lakóépülettel szemben pedig nád- vagy zsúpfedésű, alacsonyabb épület, valószínűleg istálló.

1594-ben, Győr elestét követően az ifjabb Nádasdy Tamás javasolta végvárként való megerősítést, Kanizsa 1600-ban történt eleste után pedig Batthyány Ferenc a Rába vonalában új végvárvonal kialakítását, amelyben a vági kastély is szerepel. Oda a király által fizetett 20 gyalogos katona elhelyezését kérte. A bécsi Haditanács csak 10 főnyi őrséget javasolt, végül azonban a kastély mégsem került a végházak közé, és nem

122 | Vág, Sopron m.
Wathay Ferenc rajza, 1602
(WATHAY 1976, 120)

123 | Vág, Sopron m. A falu térképe a kastéllyal
(MOL Térképtár, S.12. No. 9., 30/4.)

kapott királyi őrséget, miután Győrt 1598-ban sikerült visszafoglalni. 1606-ban ennek ellenére ismét kérték a győri főkapitányt, hogy adjon puskás őrséget a kastélyba.

Az 1610 körül elhunyt Wathay Ferenc után Anna húga utódai, a Polányiak, Vízkeletyek és Heresinczyek örökölték a kastélyt. 1634-ben őket királyi oklevél erősítette meg a birtokukban. 1637-ben Polányi György és Heresinczy Péter osztozkodtak rajta. Az erről szóló osztálylevél szerint Polányié lett a lakóépület északi része az emeletre vezető lépcsővel és a kis toronnyal, valamint a kaputorony emelete, Heresinczyé az épület déli része a nagy toronnyal. A bejárat és az ahhoz vezető híd közös maradt.

1650 körül, Heresinczy halála után unokatestvéire, Polányi Kristóf fiaira és Vízkelety Évára szállt, 1673-ban Polányi Lászlóé és Vízkelety Éváé. Az utóbbi 1679-ben kelt végrendelete értelmében az egész Polányi Lászlóra maradt. A végrendelet megemlíti, hogy a kastélyt Vízkelety Éva bővítette és át is építette. A 18. század első felében Polányi Zsigmond építkezett rajta.

Az épület további sorsa 1923-ban történt lebontásáig ismeretlen. Egy 1763-ból fennmaradt és a tágabb környéket ábrázoló kéziratos térképen látható a Rába partján álló kastély, amely akkor téglalap alaprajzú épület volt, három sarkán bástyaszerű, kerek tornyokkal. Ezt a formát Vízkelety Éva építkezése során kaphatta. Külső védőművei és árcai a 18. század első felében tűnhetek el. A Rába partján álló, négyszögletű kastélynak írja Vályi is 1799-ben. Az ennél későbbi országleírások nem említik.

NÉMETH Imre, *Vág, sopronmegyei község története*, h. n. é. n.; KOPPÁNY Tibor, Wathay Ferenc egykori vági kastélya, *Művészettörténeti Értesítő*, XXXI(1982), 135–139, valamint KOPPÁNY 2006, 107–116. – 1555–1602: Wathay Ferenc önéletrajza, in *Régi magyar költők tára*, XVII. század, 1., szerk. KLANICZAY Tibor–STOLL Béla, Budapest, 1959, 539–542. és WATHAY 1976, 110–124. – 1594–1595: PÁLFFY 1999, 215. – 1600–1601: Batthyány-levéltár, Memorabilia, No. 237. és ÖStA. KA. Akten Exp.No. 149. f. 2–4. Pálffy Géza szíves közlése. – 1606: TURBULY 2002., 632. reg. – 1634–1679: Döry-levéltár, 2. cs. évrendezett iratok. – 1763: MOL Térképtár, S. 12. XI. No. 30/4. – 1799: VÁLYI III., 577–578.

155. VAJDAFALVA, Vas vm. (Szombathely)

Elpusztult kastély a Gyöngyös-patak déli oldalán, a Szarkaháza és Hermány közötti, egykori településen.

1555-ben a falut birtokló és magyar nemesseget szerző Ankerreither János radalfalvai harmincados, a Magyar Kamara későbbi tanácsosa építtette. Ebben az évben kelt az a levél, amelyet Nádasdy Tamás nádor Batthyány Ferencnek arra a panaszára írt, hogy Ankerreither engedély nélkül építtet kastélyt. Nádasdy szerint a készülő épület nem *fortalitium*, hanem a többi nemeshez hasonlóan Ankerreither is csak lakóházát erősíteti. Róla szóló további adat jelenleg nem ismert, a hasonló épületeket azonban a kor általában kastélyként említi. Vajdafalva birtokosai a későbbiekben is Ankerreither János leszármazottai voltak. Gáspár fiának Sitkey Zsuzsannától született János nevű fia 1567 és 1589 között a kissitkei kastély részeiért pereskedett elhunyt anyja családjával.

A település helyére TÓTH 1989, térképmelléklet. – 1555: TAKÁTS 1915, II. 55. – Az Ankerreither családra és vajdalfalvi birtoklására BALOGH Gy. 1901, 5. és BÉDY Vince, *A pápóci prépostság és perjelség története*, Győr, 1939, 38–39. – 1567–1589: Batthyány-levéltár, Rajkiana, no. 164–173. és Kisfaludy család id. lt. 1. cs. 1., 1577.

156. VÁT, MERSEVÁT, Vas vm.

Elpusztult kastély az egykori Belsővat falutól délre, a Marcal árteréből kiemelkedő, Kastélykert nevű dombháton.

1650–1651-ben építtette Felsőkálldi Káldy Péter veszprémi alispán és pápai vicekapitány. Maga a település a középkor vége óta Hosszú-

tóty-birtok volt, amely a 17. századra a leányági örökös Káldy, Sennyey és Eörsy családok kezére került. 1643-ban osztotta fel a falut a három család azzal a kikötéssel, hogy a fő örökösök a Káldyak. Abban is megegyeztek, hogy egymás tudta nélkül nem kezdenek építkezésbe. Káldy Péter ennek ellenére 1650-ben éppen az osztzkodás során Eörsy Zsigmondnak jutott „pajtás-kert”-ben kezdett építkezésbe. Ehhez az alapot a Vízkelety Évától felvett 500 magyar forintos kölcsön biztosította. A történetekre az ügyből keletkezett és évekig húzódó per iratanyaga nyújt felvilágosítást.

1651-re el is készült az új kastély, attól kezdve ugyanis itt élt Káldy Péter és családja. Az 1670-es évekig számos levelét és iratát keltezte innét. Ezek az iratok nevezik a falut az épület nyomán Kastélyosvátnak. A falu melletti mező 1683-ban a Thököly seregével Bécs ellen vonuló szultáni török sereg ellen meghirdetett nemesi felkelés kijelölt gyülekezőhelye volt, maga a kastély pedig parancsnokának, Batthyány II. Ádámnak szálláshelye.

Káldy Péter 1686-ban hunyt el. Birtokain és váti kastélyán öt gyermeke és később az ő leszármazottai osztoztak. 1687-ben az öt részre felosztott kastélyról megállapítható, hogy kétemeletes és pincés volt, földszintjén kapualjjal és konyhával, két boltozott szobával és a tömlőccel, emeletein pedig két-két boltozott szobával és egy kamrával, pitvarral, lépcsővel. Kapuja előtt az arra haladó út mellett vámház volt és amellet majorság. Az osztálylevelél nem említi, a helyszín nyomán azonban biztosra vehető, hogy palánk és a közeli Marcal patakából idevezetett vízzel telt árok vette körül.

1690-től Káldy Péter legkisebb leánya, Zsuzsanna – előbb Sibrik Zsigmond, később Niczky Ferenc felesége – vásárolta össze az örökösök részeit, így 1700 körül már csak ő és unokahúga, Káldy Zsigmond leánya, Horváth Ferencné volt

a birtokosa. 1702-ben kettőjük egyezsége alapján Káldy Zsuzsanna helyreállíttatta a kastélyt és új tetőt készíttetett rá, 1705 és 1709 között azonban lakhatatlanná vált. Bél Mátyás kéziratos műve szerint Káldy Péter egykori kastélya a Rákóczi-szabadságharc idején leégett, és még 1730 körül is romosan állt a falu szélén.

A kastély egyetlen megmaradt részlete a Marcal keleti oldalán fekvő, Veszprém megyei Külsővát falu plébániaépületének udvari oldalán befalazott, feliratos kőfaragvány (124. kép). Ezen a Káldy és a Szecezer család lekopott címere és a kettő között alig olvasható 1650-es évszám van, annak bizonyítékeként, hogy felsőkáldi Káldy Péter, őfelsége dunántúli seregének főhadnagya és veszprémi alispán készítette a 17. század közepén feleségével, Szecezer Judittal. A kőfaragványt, amely eredetileg feltételezhetően a kastély kapuja felett volt, 1934-ben találták egy merseváti disznóól bontása közben, onnét hozták el és helyezték az éppen akkor átépülő külsővati plébánia falába.

Helyére: Vas m. 1982, 309. és 1994. május 14-i helyszíni szemlém. – 1650: Sibrik-levéltár, Káldy iratok, 1. tétel, évrendezett anyaga. – 1643–1674: uo. – 1683: THALY Kálmán, Az 1683-iki táborozás történetéhez, *Történelmi Táir*, 1887, 116–117, 294–295. – 1686: Békássy-levéltár, 10. cs. 1685–89. no. 83. – 1687: Sibrik-levéltár, 149. tétel, p. 8–9. – 1690: Sibrik-levéltár, Rokon családok iratai, 49. tétel. f. 22. – 1693–1699: Sibrik-levéltár, 149. tétel. f. 3–10. – 1699: uo. f. 22. – 1702: uo., f. 8. – BÉL Mátyás: *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 459. – A címeres kőfaragvány előkerülésének és mai helyére kerülésének történetét a falu szülöttjének, Körmeny József veszprémi kanonok úrnak köszönöm. – A címeres kőfaragványra és történetére KOPPÁNY Tibor, A külsővati plébániakert címeres köve, in *Tanulmányok Külsővát történetéből*, szerk. ILON Gábor, Külsővát, 1996, 165–170, valamint KOPPÁNY 2006, 187–192.

124 | Vát (Belsővát), Vas m.
Címeres-feliratos kőfaragvány Külsővát plébánia-épületén (a szerző felmérési rajza, 1996)

157. VÁT, KÜLSŐVAT, Veszprém vm.

Elpusztult kastély a mai község déli részén, a Béri Balogh Ádám utca 26. számú ház telkén és környékén.

A falu a késő középkortól a Zala megyei Hosszútóty család innét vátinak nevezett ága központja, udvarházzal. 1561-ben Hosszútóty Farkasé, aki itt lakott. A kastélyt valószínűleg ebből az udvarházból építtette Győr eleste után, az 1590-es években a család Nádasdy Ferenc segítségével, aki egy tarackkal is ellátta. 1599 elején kérte Vas vármegye, hogy a király rendeljen bele 20 fős őrséget. Tavasszal már gyalogos őrség állomásozott benne, amelyet felsőbb parancsra a Nádasdy, az Enyingi Török és a Liszthy család fizetett. A Kanizsa 1600-ban történt eleste után Batthyány Ferenc által készített tervezet is 20 fős őrséggel ellátott végháznak javasolta, amelyet a Haditanács el is fogadott. 1605-ben Vas vármegye a kemenesalji járás 10 gyalogosát rendelte ide, a Marcal hidját őrző végház védelmére.

1621-ben, amikor Nádasdy Pál az apja által adott tarackot Sárvárra vitette javíttatni, erről szóló levele „Eözvegy Hosztotiné Aszoniom haza”-ként említi. Ebben a levélben írta le Nádasdy, hogy „az a Kastélytis szegeny iduözült Attyam Uram maga fondatasabul es akarattibol epetette es rendelte Strasa helnek Sárúárért s a Kemenes alliajert”. 1634-ben még mindig a Hosszútótyak *castelluma*, amelyről 1626-ban azt írták, néhai Hosszútóty Györgyé volt, s akkor özvegye, Bakolczay Erzsébet és húga, Sitkey Gáspár özvegye osztozott rajta. További sorsa ismeretlen. Valószínűleg 1650 előtt pusztult el vagy bontották le. Helyette építtette ettől az évtől a Vas megyei Belsővaton új kastélyát a Hosszútóty-örökös Káldy Péter.

A kastély helyét az a késő középkori kályhacsempe-lelet határozza meg, amely itt került elő. Minderre ILON GÁBOR-SABJÁN Tibor, XV. századi cserépkályhák Külsővatról, Pápai Múzeumi Értesítő 2., Pápa, 1989, 77–139. – A falura és birtokosaira: ILA-KOVACSICS 1964, 236. – 1561: KOMÁROMY András, Magyar levelek a XVI. századból, *Történelmi Tár*, 1911, 542. – 1595 körül: PÁLFY 1999, 216. – 1599: TÓTH 1989, 539. és 556. reg. – 1600–1601: Batthyány-levéltár, Memorabilia, No. 237. és Öst. KA. Akten Exp. No. 149. f. 2–4. Mindkét adatot Pálffy Géznak köszönöm. – 1605: TÓTH 1992, 907. reg. – 1619: uo., 1480. reg. – 1621: Batthyány-levéltár, Miss. no. 32.814. – 1626: Sibrik-levéltár, Káldy-iratok, 1. tétel évre rendezett. – 1634: ILA-KOVACSICS 1964, 236. és Véghely-gyűjt. Botka család f. 7. – 1650: lásd a Vát I. (Mersevát) címszót.

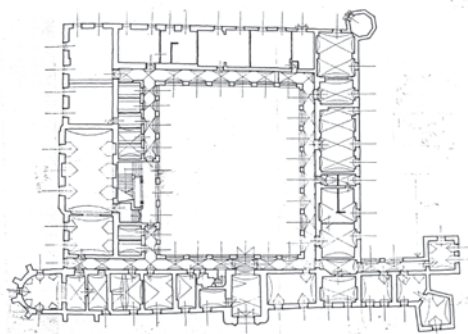
158. VÉP, Vas vm.

A jelenlegi, parkban álló kastéllyal azonos. 1580 és 1590 között Zrínyi György építtette.

A falu eredetileg a vörösvári uradalom részeként a középkor végétől Erdődy-birtokban volt. 1557-ben cserélte el idősebb Erdődy Péter horvát bán dunántúli birtokait Zrínyi Miklós szlavóniai és horvátországi birtokaival. Zrínyi Miklós 1566-os végrendeletében, valamint az örökségeért 1577-ben folytatott Zrínyi-Tahy-per irataiban felsorolt várak és kastélyok között még nem szerepel. Először 1591-ben említik *castellum* Vépét. A Zrínyieket – saját kérésükre – ekkor erősítette meg birtokaikban II. Rudolf. Erdődy Péter unokája, Tamás 1588-ban pert indított a csere érvénytelenítése érdekében. A másfél évtizedig húzódó per közben, 1592-ben összeírták a Zrínyi-javakat, és ekkor ismét említették a vépi kastélyt. 1603-ban az épületben hunyt el Zrínyi György, 1606-ban pedig Bocskai hadai elől a kastélyban húzódott meg a szombathelyi polgárság.

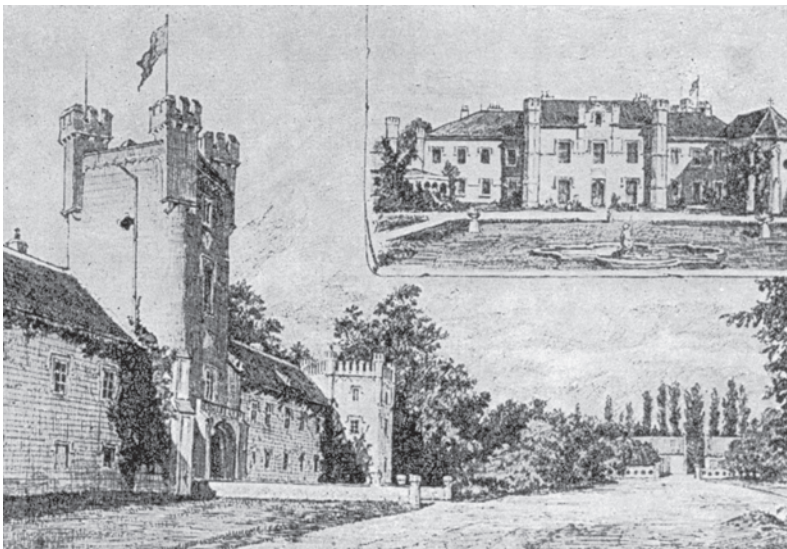
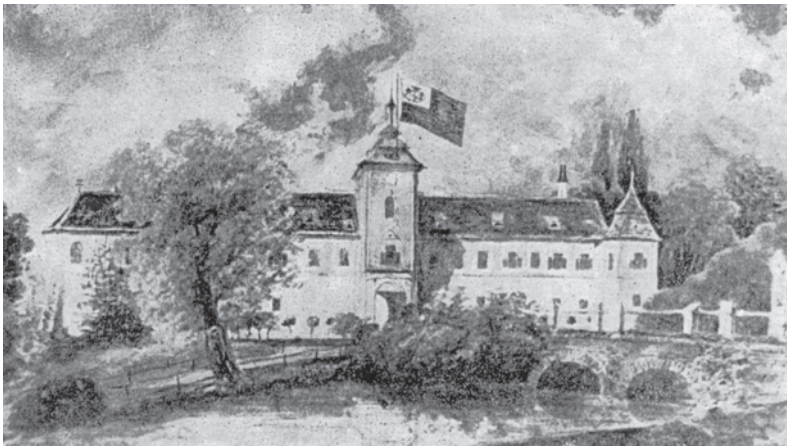
A hosszú per eredményeképpen 1613-ban az Erdődyek visszakapták eredeti birtokaikat, s azok között Vép és kastélya ismét az övék volt. A kápolna külsején levő, 1615-ös évszámú, Erdődy-címeres kőfaragvány azt látszik bizonyítani, hogy a kastély ebben az időben továbbépült. 1678-ban „négy szegletre építve” állt. 1679-ben azt írták róla, hogy „az kastely környös körül renováltatott”.

1681-től Erdődy Sándor özvegyének, Csáky Krisztinának második férje, Bercsényi Miklós birtokolta. Tőle 1697-ben váltotta vissza ifjabb Erdődy Sándor, aki 1726-ig nagyjából át is építtette. 1728-ban épült az északkeleti szárny lépcsőháza. Bél Mátyás szerint 1730 körül „durva-

125 | Vép, Vas m. A kastély jelenlegi alaprajza (KÖH Tervtár. Városepítési Tervező Iroda: Kastélyok és kúriák vizsgálata Vas megyében, 1982)

126 | Vép, Vas m.

Fent a kastély
főhomlokzata 1840 előtt,
lent az 1846–1847. évi
átépítés után
(Műemlékvédelem,
1977/3, 170–171)

művű, de választékosan kiképzett” épület. Vele szemben Korabinszky 1786-ban és Vályi 1799-ben csak annyit említ, hogy az Erdődy grófoké.

Feltételezhető további kisebb belső és külső változtatások után 1846–1847-ben romantikus stílusban építették át Johann Julius Romano von Ringe bécsi építész tervei alapján (126. kép). Az akkor kapott gótizáló külsőt, valamint több melléképületet helyreállítás címén 1962–1964-ben a műemléki hatóság sajnálatos módon eltávolította, az udaron pedig kibontatta a barokk oldal-folyosó elfalazott árkádjait (129. kép). 1984–1985-ben is folyt az épületben helyreállító munka, többek között a lépcsőház díszítésének restaurálása. A 20. század második felében mezőgazdasági szakiskola működött benne, amely 1990 után megszűnt. Azóta üresen áll.

A négyzetes alaprajzú, belső zárt udvaros, egyemeletes épület jelenleg is eredeti méretében és formájában áll, belseje azonban többszörösen átépített. Simára vakolt homlokzatain részben tagozás nélküli, kőkeretes ablakok sorakoznak. Bejárati főhomlokzata közepén kétemeletes torony magasodik, földszintjén kőkeretes, egyszerű késő reneszánsz, eredetileg felvonóhidas kapuval (127. kép). A torony első emeleti ablaka felett kőbe faragott Erdődy-címer, a második emeleti felett kerek óra látható. A főhomlokzat bal szélén sokszög záródású, támpilléres és gótizáló külsejű kápolna nyúlik a beforduló oldalhomlokzat síkja elé, zárófalan kisméretű, vörös márvány Erdődy-címerrel, s azon 1615-ös évszámmal. A főhomlokzat jobb szélén az eredeti épület-tömbhöz három ablaktengely hosszúságú, kes-

127 | Vép, Vas m. Felvonóhidás kapukeret a kastély kaputornyában (a szerző fotója, 1995)

keny szárny és ahhoz elől ötszög alaprajzú, hátul négyzetes torony csatlakozik (128. kép). A kastély hátsó oldalának északi sarkán is kisebb, sokszögű torony áll. A belső udvaron kosárirves nyílásokkal emeletes árkádsor szegélyei mind a négy oldalt.

Az épület belsejében a földszinti helyiségeket nagyjából eredeti, fiókos dongaboltozatok fedik. Félig romantikus, nagyjából azonban szecessziós stílusú belső lépcsőháza ugyancsak megmaradt régebbi formájában (125. kép).

A kastély körül természetvédelmi területté nyilvánított, nagy kiterjedésű tájképi park van, meglehetősen elhanyagolt állapotban.

128 | Vép, Vas m. A kastélykápolna szentélye (a szerző fotója, 1995)

GENTHON 1959, 423; C. HARRACH – KISS 1983, 507–513; *Műemlékjegyzék* II. 1225. – 1557: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 3. Lad. 8. no. 24. – 1566: NRA Fasc. 369. no. 5. – 1577: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 3. Lad. 8. no. 37. – 1591: uo., no. 43. – 1588: uo., no. 40–42. – 1592: BARABÁS Samu, Zrínyi György birtokainak fölbecslése, *Történelmi Tár*, 1895, 330–357. – 1603: ERDŐDY Ferenc, Adalékok a vépi kastély és park történetéhez, *Savaria*, 5–6 (1971–1972), 80. – 1606: BENCZIK Gyula–DOMINKOVITS Péter, *Szombathely város jegyzőkönyveinek regesztái (1606–1609)*, 1993, 13. reg. (Acta Savariensia, 7.). – 1613: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 3. Lad. 8. no. 48. és Misc. Ser. II. f. 447–453. – 1678–1679: Vas m. lt. XIII/10. Erdődy család monyorókeréki lt. 42. tétel, Sisa József szíves közlése. – 1681: ERDŐDY, i. m. – 1726–1728: C. HARRACH–KISS 1983, 507–513. – 1730 körül: *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 276. – 1786: KORABINSZKY,

129 | Vép, Vas m. A kastély barokk árkádos udvara (a szerző fotója, 1995)

825. – 1799: VÁLYI III., 620. – 1846–1847: SISA József, A vépi volt Erdődy kastély Vas megyében, *Műemlékvédelem*, XXI(1977), 170–173. – Legutóbbi történeti összefoglalása: *Kastélylexikon* 5., 311–315.

159. VÖRÖSVÁR, Vas vm. (Rotenturm, A.)

Elpusztult, középkori eredetű kastély, a jelenlegi és a II. világháború óta romosan álló, romantikus kastély parkjának északnyugati sarkában, ahol sáncai részben még ma is láthatók.

A település neve korai, valószínűleg Árpád-kori vár emlékét őrzi, amely a falunév német formájának tanúsága szerint téglából készült és vakolatlan falai nyomán vörös színű torony köré

épült. Feltételezhetően ennek helyén állt az 1424-től váltakozva *castrum* és *castellum* elnevezésű építmény, az innét elnevezett Veresvári család birtokában. 1424-től eleinte zálogként, tíz évvel később végleg Ellerbach-birtok. 1496-tól Bakócz Tamásé, illetve tőle az Erdődyké.

1517-től az osztrák Stubenbergeknél volt zálogban, tőlük 1529-ben vagy 1532-ben Erdődy Péter fegyverrel vette vissza. Ekkor Batthyány Ferenc is igényt tartott rá, ugyanis 1527-ben az Erdődyek hűtlensége miatt János király neki adományozta. Erdődy továbbra is szomszédos birtokosoknak adta zálogba, 1540-ben Zrínyi Miklósnak, 1542-ben éppen Batthyáynak, aki építkezett is a kastélyon, s ehhez Nádasdy Tamástól kért faanyagot. 1544-ben Erdődy Péter végrendeletében feleségére, Puchheim Dorottýára hagyta. Ő a következő évben adta át Nádasdy Tamásnak és feleségének, Kanizsai Orsolyának. 1545–1546-ban már Nádasdy építkezett rajta. 1550-ben ismét az Erdődyek kezén volt, ekkor az ifjabb Erdődy Péter lekötötte Zrínyi Miklósnak a kettőjük gyermekei között tervezett házassági szerződésben, amelynek értelmében Zrínyi 3000 forintot le is fizetett neki. A házasság később megghiúsult. 1552-ben már Erdődy építkezett Veresvár *castellum*án, ehhez az építkezéshez Nádasdy Tamástól kért fenyőgerendákat.

1556-ban először újból Zrínyi Miklós, majd Széchy Margit és leánya, Salm Magdolna vették zálogba. A következő évben, 1557-ben történt Erdődy és Zrínyi nagy birtokcsereje, amelyben a dél-dunántúli Erdődy-birtokok, -várak és -kastélyok a Zrínyiek kezébe mentek át. Zrínyi Miklós 1566 elején írott végrendeletében Vörösvár örökösé felesége, Rosemberg Éva. Az ő kártalanítása érdekében adta zálogba ismét 1567-ben és 1568-ban Zrínyi György a kastélyt és uradalmát Széchy Margitnak. Erre vonatkozik Zrínyi Kristófnak az az 1569-ben kelt sajátkezűleg írott „bizonyosága”, amely szerint az elmúlt években, „Mykoron en az orszghnak kywyle wolтам volna Ispanyaba”, György bátyja mostohaanyjuk, Rosemberg Éva kifizetésére 8000 forintot vett fel „Groffnew azzonyomtul”, aki akkor néhai apjuk iránti tiszteletből a pénzt elengedte, és a kastélyt visszaadta. 1570-ben már Batthyány Boldizsár kezében volt, ő feleségével, Zrínyi Miklós Katalin nevű leánya kezével kapta meg. A zálogos korszaknak csak 1613-ban lett vége, amikor az Erdődyek több évtizedes pereskedés után visszanyerték a Zrínyiekkel elcserélt birtokokat. Vörösvár ekkor még mindig Széchy Margit örökösei, Poppel Éva és férje, Batthyány ifjabb Ferenc zálogában volt.

Hosszú egyezkedés után tőlük került vissza Erdődy Tamáshoz.

Az Erdődyek a 17. század folyamán átépítették a kastélyt. Egy 1676-ból fennmaradt összeírás szerint négyszögletű alaprajzzal épült, de csak bejárati oldalán volt beépítve, közepén kaputoronnyal, a másik három oldalán fal vette körül, s azon kívül vizesárok övezte. Ezt az állapotát ábrázolja az 1784. évi jozefinista térkép is, amelyen négyszögű és belső udvaros, sarkain hegyesszögű bástyákkal épített, földsáncsal övezett kastély látható. Azon kívül gyümölcsös- és veteményeskertek terültek el. A kapu felőli része „valamennyire ép”, a többi oldalon csak külső falai álltak. 1713-ban Erdődy II. Sándor barokk formákkal építtette újjá, 1720-ban Jacob Gallo stukkátorral belsejét díszítette. A 18. század végén már nem laktak benne, 1775 és 1780 között ugyanis a közelében új kastélyt építettek, amelyet 1786-ban Korabinszky és 1799-ben Vályi is említ. A II. József-kori katonai felmérésen a négyszögű és zárt udvaros régi kastély, sarkain nagyméretű bástyákkal még látható. A 19. század elején bontották le.

1820 és 1835 között az új, barokk kastélyt klasszicista stílusban építették át, 1862–1866-ban a bécsi Anton Weber tervei alapján pedig a toronyszerű legújabb épület emelésével egy időben romantikus formákkal alakították tovább. 1945 tavaszán háborús események következtében romossá vált, azóta úgy áll.

Az ismeretlen időben épített, feltételezhetően fallal és árokkal övezett, téglából és vakolatlan formában épített torony és az ahhoz tartozó birtok I. Lajos király adományaképpen 1368-ban került a cseh származású Hinko udvari lovag birtokába. Az ő utóda volt a Veresvárinak nevezett család. Minderre ENGEL 1996, I., 463, 480. és II., 260. – Történetére Karl ULBRICH, Die Baugeschichte der Erdődy-Schlösser in Rotenturm an der Pinka, *Burgenländisches Heimatblätter*, 40(1978), 3. sz., 97–133; SCHMELLER-KITT 1974, 410–424; SCHMELLER-KITT 1980, 255. – 1424–1509: CSÁNKI II., 721–722, 731. – Középkorára: 1496–1550: HERMANN Zsuzsanna, Kereseregének vétküik büntetésén. Ítélet Vörösvárról és végzés Rákoson, in *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*, szerk. CSUKOVITS Enikő, Budapest, 1998, 81–98. – KOPPÁNY 1999, 244–245. – 1517: DL 102.324. – 1529: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 3. lad. 9. no. 15–16. – 1527: uo., no. 14. – 1540: uo., Misc. ser. II. f. 329. – 1542: Nádasdy-levéltár, B. 1514. pall. 5. p. 53/b. – 1544: NRA Fasc. 567. no. 9. – 1545: uo., no. 4. és Batthyány-levéltár, AA. Alm. 3. Lad. 9. no. 18. – 1545–1546: Nádasdy-levéltár, Számadások II. 296. és MÁLYUSZ Elemér, A Nádasdy levél-

tár magyar levelei, *Levéltári Közlemények*, IV(1927), 99.
 – 1550: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 3. lad. 8. no. 21, 55.
 – 1552: Nádasdy-levéltár, B. 1518. pall. 70. p. 35. – 1556: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 3. lad. 9. no. 22. és Misc. Ser II. f. 331–333. – 1557: Batthyány-levéltár, Misc. Ser II. f. 304–337. – 1566: NRA Fasc. 369. no. 5. – 1567–1568: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 3. Lad. 9. no. 24. és Misc. Ser II. f. 366. – 1569: Batthyány-levéltár, Acta Antiqua. Alm. 3. Lad. 3. no. 26. – 1570: NRA Fasc. 100. no. 14. és Batthyány-levéltár, Miss. no. 52.866. – 1613–1614: Batthyány-levéltár, AA. Alm. 3. Lad. 9. no. 38. – 1676: Vas m. lt. XIII/10. Erdődy cs. monyorókeréki lt. 42. cs. Sisa József szíves közlése. – 1730 körül: *Vasi Szemle*, XXXI(1977), 275. – 1786: KORABINSZKY, 843. – 1799: VÁLYI III., 651. – 1810–1866: SCHMELLER-KITT 1974, 410–424. és SCHMELLER-KITT 1980, 255.

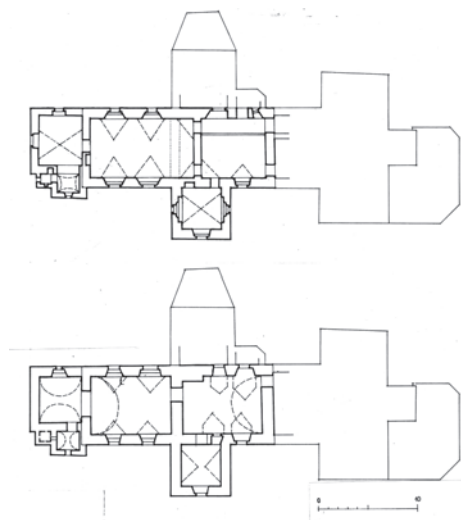
160. ZSENNYE, Vas vm.

A 16–17. századi kastély a jelenlegi épület középső részével azonos, és előzménye, falaiban középkori udvarház maradványaival.

A falu a róla elnevezett Sennyey család birtoka, amelynek a mai kastély helyén, az egykori Kissennyén ősi rezidenciája volt. *Fortalitium*, vagyis erősség néven 1557-ben szerepel először, akkor Nádasdy Tamás nádor birtokainak prefektusáé, Sennyey Ferencé. Valószínűleg ő építtette át kastéllyá a család korábbi udvarházából.

1559 tavaszán a Nádasdy-birtok Sopronkeresztúrról két ács, egy sárvári és egy lövői érkezett ide, ami akkor folytatott építkezés bizonyítéka. 1569 és 1619 között sokszor említik kastélyként. További építéséről a 17. század második feléből maradt adat. A feljegyzett családi hagyomány szerint 1676 és 1686 között az ifjabb Sennyey István veszprémi püspök bővítette. A következő bővítés már 18. századi, 1730 és 1740 között Sennyey Sándor és felesége, gyön-gyösi Nagy Sára építkezett rajta.

Zsennyét és uradalmát 1828-ig birtokolta a Sennyey család, akkor adta el Bezerédj György alnádornak. Az új tulajdonos 1830 körül az elhanyagolt állapotú épületet helyreállíttatta. Végül 1867-ben az ő fia, a Bécsben építészeti is tanult Bezerédj Elek építtette át saját elképzelése alapján jelenlegi formájára. Ezt követően már csak kisebb alakítások történtek a kastélyon, amely a 19. század vége óta leányági örökségként a Békássi családé lett. 1953-ban művészteleppé, illetve művészeti nyaralóvá alakították és ennek a célnak állították helyre kisebb módosítással 1983-ban is.

130 | Zsennye, Vas m.

A jelenlegi kastély körvonalában a 16–17. századi épület földszinti és emeleti alaprajza (a szerző felmérési rajza, 1986)

Az 1953-ban végzett átalakítás alkalmával a tervező Károlyi Antal már észrevette, hogy a kastély középső része jóval korábbi a többinél. A *Vasi Szemle* hasábjain közölt tanulmányában az akkor előkerült középkori kőfaragványok alapján középkorinak minősítette (131. kép) és megállapította, hogy egykor vízesárok vette körül. Az északi, pillérek által alátámasztott erkély földszinti falában látható latin nyelvű felirat alapján azt is megállapíthatta, hogy jelenlegi, romantikus formájára és méreteire Bezerédj Elek építtette 1867-ben. Mindehhez tanulmányában periodizált alaprajzot is közölt a kastély földszintjéről és emeletéről (130. kép).

Észrevételeit az 1983-ban végzett falkutatás nagyrészt igazolta. Ekkor lehetett bizonyítani, hogy az épület két középső helyisége egy emelet magasságig középkori, de középkori és vele egybeépített a déli oldalon emelkedő, egy helyiségből álló, rizalitszerűen kialakított része is. Az utóbbról megállapítható volt, hogy eredetileg egy emelettel magasabbra és torony formájára épült, oldalain azonban már 16. századi reneszánsz ablakkal. Ezt az épületet vette körül az az egykor vízzel telt árok, amely a kastély körül száraz állapotban ma is létezik. Az árkon belül valószínűleg további, főleg gazdasági melléképületek is állhattak, feltételezhetően palánkkal körülvéve.

A 16. században átalakított, középkori és emeletes udvarházat emelet magasságig mind-

131 | Zsenye, Vas m.

A déli „torony” barokk és romantikus homlokzatai a feltárt és befalazott késő középkori ablakkal (a szerző fotója, 1986)

két végén egy-egy helyiséggel bővítette az 1670–1680-as években Sennye püspök, és valószínűleg ekkor boltozták be mindkét szintjét fiókos dongákkal (132. kép). Az 1730–1740-ben folytatott építkezés része a teljes második emelet, valamint az északi oldalra felépített középrizalit a mögötte levő lépcsőházzal. Ekkor bonthatták el a külső védőműveket és töltötték be az árok egy részét, és ekkor telepítették az első parkot a kastély köré. A kastélynak ez a barokk állapota látható a közeli Gutatöttös temploma szentélyének Dorffmeister István által 1771–1772-ben festett mennyezetképén. 1828-ban Bezerédj György új tetőt készíttetett az épületre, új ajtókat és ablakokat rakatott, átépítette a lépcsőházat. Az addig minden bizonnyal barokk jellegű parkot tovább bővítette, tájképi angolkertté alakította.

1867-ben Elek fia a kastélyt keleti irányban meghosszabbította és keresztirányú szárnyakkal bővítette, ahogyan a kocsibehajtó alatt a falba mélyített kerek tábla kronosztikonos szövege hirdeti: DVpLiCaVlt CRUCeM Alexius de Bezeréd. Az átépítéssel egy időben hatvan holdnyi területtel bővítette a parkot is, amelyet Bécsből és Párizsból hozott különleges fákkal romantikus kertté alakított, benne üvegházzal és díszkertészettel. A 20. század elején leányágon

a Görgey család kezére került. A század második felében művészeti alkotóház működött benne.

MAJTHÉNYI Károly, A zsenyei művésztelep, *Vasi Szemle*, XII(1958), 134–139. és KÁROLYI Antal, A zsenyei Sennye udvarház, *Vasi Szemle*, XXV(1971), 443–458, valamint C. HARRACH-KISS 1983, 514–515. – Középkori eredetéről: KOPPÁNY 1999, 208–209. – 1557: KÁROLYI-SZALAY 1882, 99. – 1559: Nádasdy-levéltár, B. 1558. Számadások, p. 99/b. – 1569: Batthyány-levéltár, Miss. no. 5810. – A további említések: 1576: Kisebb családok lt. Sitkey család 48. cs. – 1605: BENCIK Gyula-DOMINKOVITS Péter, *Szombathely város jegyzőkönyveinek regesztái (1606–1609)*, 1993, 44. reg. (Acta Savariensia, 7.) – 1614: Batthyány-levéltár, Miss. no. 9490. – 1616: Sennye-levéltár, 1616. f. 4. – 1617: Batthyány-levéltár, 6. Misc. Fasc. 101. no. 49. – 1619: Békassy-levéltár, 7. cs. 1619. no. 16. – 1730–1772: FÁBIÁN Mária, Dorffmeister István művészi munkássága a szombathelyi egyházmegyében, II., *Vasi Szemle*, 1936, 30, valamint M. KOZÁK Éva, A gutatöttösi r. k. templom feltárása, *Archeologiai Értesítő*, 102(1976), 102, 115. – 1828–1867: SISA József, Adalékok a magyarországi romantikus kastélyépítéshez, *Ars Hungarica*, 1980, 112. és KOMARIK Dénes, A gótizáló romantika építészete Magyarországon, *Építés-Építészettudomány XIV*(1982), 309–310. – KOPPÁNY Tibor-LŐVEI Pál, Zsenye, Sennye-bezerédj-kastély, *Lapidarium Hungaricum 6., Vas megye II.*, Budapest, 2002, 577–589. – Az 1983-as falkutatást e sorok írója végezt, arról KOPPÁNY Tibor, A zsenyei Sennye-bezerédj kastély és kutatása, *Műemlékvédelmi Szemle*, 7(1997), 115–130, valamint KOPPÁNY 2006, 79–92. – Legújabb összefoglalása: *Kastélylexikon 5.*, 317–321.

132 | Zsenye, Vas m. A romantikus átépítésű kastély északi része, a 16. századi szakaszon barokk homlokzattal (a szerző fotója, 1986)

FÜGGELÉK

DUNANTULI KASTÉLYLELTÁRAK, ÖSSZEÍRÁSOK, LEÍRÁSOK, ÉPÍTÉSI SZERZŐDÉSEK ÉS ELSZÁMOLÁSOK

Az alábbi 16–17. századi, a Dunántúl és más területek kastélyaira vonatkozó, nagyjából közöletlen szövegek egy-egy birtoktest összeírásából a kastélyokra vonatkozó részeket tartalmazzák. Nyelvük a kamarai, vagyis hivatalos összeírások kivételével – amelyeket általában latinul írtak – magyar. Közlésük lehetőleg betűhív és a forma is az eredetit követi annak érdekében, hogy keletkezésük korát minél jobban érzékeltessék. Egyetlen kivétel a jánosházi kastély 1609. évi osztozásának mai nyelvű szövege, amely 20. századi közlés átvétele.

A sorrendben elsőként szereplő, az egykor a Vas vármegyei Mesteriben két évvel Buda török megszállása után leírt, később elpusztult kastély ugyanúgy vizesárokkal és azon belül fallal vagy palánkkal körülvett nemesi rezidencia volt, mint az utolsók közötti és ugyancsak Vas megyei Apáti – ma Gencsapáti – kastélya, amelyet még 1720-ban is halastónak használt vizesárok, valamint fal övezett. Mindegyikben ott állt az általában egyemeletes lakóház, boltozott földszintjén gazdasági célokra használt helyiségekkel, akár boltozott, akár síkmennyezetes emeletén pedig lakóhelyiségekkel, az elmaradhatatlan és reprezentációs felhasználású nagyteremmel, azaz a palotával, nem egy kastélyban kápolnával. Ez volt az az erősített nemesi lakóhely, amely egyúttal gazdasági birtokközpont, kifelé a földesúri hatalom jelképe és váratlan, kisebb támadások ellen a földesúrnak és családjának, vagyonának és ingóságainak védelmet nyújtó építmény. Eredete a középkorra nyúlik vissza, mint ahogyan Mesteri kastélya is onnét származott, építészeti megfogalmazását tekintve pedig Apáti kastélya még 1720-ban is azt képviselte. A két említett példa a középbirtokos nemesség kastélyaira volt jellemző. A nagybirtokos arisztokrácia kastélya több szárnyból álló, többnyire belső udvaros, sok helyiséget magában foglaló épület, amely a földesúri család mellett még a nagyszámú nemesi kíséret befogadására is alkalmas volt. Elrendezését, helyiségeit és azok csoportosítását, kapcsolatát és nem utolsósorban berendezését, azon keresztül pedig a bennük folyó életet mutatják be a két évszázad összeírásai, leltárai, a rájuk költött összegek elszámolásai.

1.

1543. Mestery György és János osztozása a mesteri kastély épületén a pozsonyi Magyar Kamara küldöttei előtt (részlet):

„...quod porta subtus turri et pretorium inter stubam ac domum inferiores, similiter et pretorium superius sit ambobus communis, stube due, inferior scilicet et superior ad plagam meridionalem adjacentes parva duo in turri, ante stubam superiorem prescriptam existentem cedant domino Joanni, due domus inferior et superior ad plagam septentrionalem adjacentes, unacum parvo stuba in turri existentes cedant domino Georgio Mestery, locus secessi in superiori pretorio existens sit communis ambobus partibus. In tecto domus propugnaculum ad meridionalem plagam factum cedat domino Joanni, et duo propugnacula, una ad occidentem, altera ad septentrionalem facta, similiter et domus supra stubam parvam sui turri et totalibus facta cedant domino Georgio Mesthery, tecturam turris et domus sue domino Georgio suis expensis propriis reformare debebit. [...]”

(MOL. Múzeumi törzsanyag. Horváth Tibor Antal 1959. évi gyűjtése.
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Levéltári regesztagyűjtemény,
A-I.-11., 00011-12.)

2.

1548. február 8. Kilenc, név szerint felsorolt „fogott bíró” előtt osztoznak valamennyi apai örökségű birtokukon, azon belül a kissitkei kastélyon (*domus eorum paterna vel castellum*) Kissitkei Sitkey Sebestyén és Essegváry Katalin fiai, Jakab, Gergely, valamint a kiskorú Ferenc, Gothárd és György (részlet):

„...Az hazaknak oztassa

Sitky Jakapnak

Az Wy hazak deelrwl kyben wagyon Konha zoba eleteshaaz Bastya kamorazek es ezhez az sythew zobanak az pytwara az Ires fewldel ky ez kezwt wagyon

Sytkey ghergelnek

Az Alat walo hazak felzel felewl kyben wagyon pytwar zoba kamora kamorazek es az sythew zobanak fele

Sytkey Ferencznek

Az loo istallo eleteshazzal Bastyawal, az kapw felewt walo zoba es az sythew zobanak fele

Sytkey gothartnak

Az feen walo hazban eg zoba az ebellewhel de ennek az eleyt Bee keel chynalnya

Sytky gergnek

Az Mynt ewn Magha walaztotta az feen walo hazakban felzewrwl walo Bolt, es az feen walo Bolt es az Zalannas haz

Kette gothartnak es gergnek az felsew hazakhoz Jwtot az konha es az mellet walo Borona haaz

Ez keet germek kewzet az garadychok kamorazekek es az hazaknak az fewly kwz legyen Myndenik az ew haza fwly Maghanak essayk

Az Pynchenek oztassa

Az Jakap haza felewl az pyncheben Jwtot Jakapnak hozzara haat sengh nieg wy hean Aytot chynalhat rea az pynchebe az ew haza felewl es az kew falt ky waghathya aytot chynalhat az pynchebe de az pynchet altal rakassa Az pynchenek az thewb rezeth niegge oztotak ez az pynchebe ieleket hattanak hog kyn megh esmeri az ew rezeth mynden ember es az pynchenek az kwzepit az neg Reznek nylwan es zabadon hattak

Valamykort az felsew hazakat megh heyazzak, gerg es gotharth; keth Rezet chinallanak Jacap gergel es ferencz harmad Rezet chynallyak es epethek merth az pincheben Myndenek keze vagon

Az hazak dolgabol ez vegeztek hogh Jakap Zent Mihal napigh az ew hazayt megh chinallya es azonnal az zobabol az kyben mast lakyk ky menyen es az Aytoiat az zobanak az Jakap haza felewl Azzonnal be rakyak

Az kapura az kapunak es soromponak hydnak palanknak chinalasara egetembe wyzellyenek gondot Towaba mynden zemel eg eg kapunalot tartchon ki thezen ewth kapunallot ezeknek felethe mynd ewtn egh porkolabot fogagyanak kyt egetembe tartchanak az mynth vele megh zerzethenek

Az porws haz es az kapw kwz es az kastel pyarcha Myndenek kwz

Az kwt Mynd lanczawal myndennek kewz Kecz Vyrasztot khewseghel tharchanak

Az haz zywkwseghenek Mynden gongyanak egetembe visellyek Mynden ghongyat es otalmazasat”

(Batthyány-levéltár, P. 1313. Törzslevéltár. Miscellanea. 101. csomó,
Rajkiana, no. 114. Sajat gyűjtés.)

3.

1580. október 23. Nádasdy Pál és Tamás, a család nemesi ágából származó Nádasdy János fiai a felsorolt hat tanú előtt osztozik atyai örökségén, benne a Nádasdon álló kastélyon (részlet):

„...Zenth Lwkacz Nap vtan valo vasarnap Nadasdon, Nadasdy Paal es Thamas kozóth valo Oztalyra hyvattattanak, es Egyben gywltenek, az vytezteő Kawasy Job Vram, Bezere dy Gergely Vram, Megyery Imreh Vram, Sybryk Istvan Vram, es Chempen Bertalan Vram, kyk el kezdwen Igy Oztotattuk megh eőke th. Előzer jwtoth magok alkovasa zerenth Nadasdy Paal Vramnak hath lo kynek negye szekere th

huz Kettey hatas. Egyk feyer Paripa, Masyk Pey, Azono hoz valo nyergek, es fegyverderekek panczer wyostul, az mellyeketh az előttys vyseltek.

Az Ezwth myweth kyth zolgalattyaval talalth Nadasdy Paal vram, twdny harom-Aranyos kwpath, aztys Pal vramnak rezeben attok.

Az heleth Thamas vramnak, az Raboth, kyth mastan Nadasdy vram vöth neky, attok es vytettek Thamas vramnak. Ahoz eöth Lowath, Egyk eöreg lo kek, Masyk kokor, harmadyk Chyma, negyedyk zwrke kek parypa, eötödyk posgany török parypa.

Az Nadasdy kastelyt keth fele oztottok, Nap keleth felöl valo fele az belseö Thoron modra chynalth hazaknak mynd allya fewly eseth Pal vramnak. Nap nywgath felöl valo fele mynd foldyg eseth Thamas vramnak, Igy hogy, az pyncze alol, myndenyk aytoyawal eseth Pal vramnak az köz falygh, az ew haza alath azonkeppen Thamas vramnak eseth az mas fele nap esethről, az köz faltol el kezdven.

Az kys Emelcheöth Ithfen es kys pythwarth Arnyk zekkel egyetembe közben hattok mynd keth felre.

Ittem az palank mellyeth kö istallo volth vagyon, kapw felöl valo felelevel eseth fele Pal vramnak, az kapu mellyeth valo keth bastyaval es konyhaval Az heleth nap Esethreöl valo felet Azon Istallonak Thamas varmnak az keth Bastyawal egyetemben attok nap nyugoth felöl myvel hogy az egyk bastya hazakkal vagyon fel Epethve.

Az kapwth felseö hazaval egyetembe közben hattok mynd kettőnek Egyenlőkeppen Byrny.

Az Arok asasth es Palank chynalasth egyenlőkeppen mynd ketten chynalllyak es Epechek.”

(Sallér család levéltára, Fasc. 89. no. 27. Saját gyűjtés.)

4.

1596. január 16. Néhai Perneszy András fiai: János, Imre, György és László, valamint leányai: Katalin, Hagymássy Gábor és Klára, Kürthy István felesége osztoznak Nádasdy Tamás és Zichy György vasi alispánok, Egerally László és Kis Orbán főszolgabírók előtt a Zala megyei Lövő kastélyán (részlet):

„...Eleoszor az my az kasthel dolgatth illethy, Lazlo Wram Georgj Wrammal alkugyek, Pernezy János Wramis alkudjek Hagymassyne Azzoniommal, es Kwrthy Istwanne Azzoniommal.

Az kapw keöz mynd alliaual feoliuel keöz legyen, Mierth hogj az haznak sze-ögseghere, szerszamoth kel tharthani, Porkolabnakis kell drabanthywal egyetemben. –

Az kapun Job kez felol, mikor be mennek delriol eggik Basthiathul az massik chordakigh az szegletigh fele legyen kőzepy, az kethth Rezen legyen felivel, salliawal, tudni illik Pernezy Gíörgye, es Pernezy Lazloe.

Ittem az kapun hogy be mennek Bal kez felöl valo Basthya konihathul az szegletigh, fól szel felöl, az a' rend haz pythwaraua, ahol az Nagy gradycz feol megien, az mind vegigh hozzaban keth fele Menwen Közep arant

ketteynek legjen, az az ketth rezre ozthassek, tudny illik Hagymassyne Azzoniomnak, es kwrthy Istwanne Azzoniomnak.

Ittem Az Nagy gradichthol foghwa, ugj minth Nap keleth felol keozep Rend haz mind allyauual feoliuel, egik rezen essek Pernezy Janos Vramnak, azt hozza tewen, Mierth hogj Bal kezrwl valo Basthya felol, konyhayauual, Nincz olyan eppwletben Minth az teobby. Az kozep Rend az kinek Jutth, tartozzek ennek

az alab Valonnak, vagj fizethesseuel vagy hassonlo eppwlettel. Azonkeppen az del felol valo Rendis az kynek Jutth, hasonlo keppen Vagj fizetessel, vagj hassonlo epwlettel, Jambor Mesterek Itelethy szerynth, de elsóben az kisebbik valazon ezekben, az teobby Nylath Vonion ... (kizsakadt rész) ... Raytha, az kisebbik Pernezy Lazlo Vram valazon benne.

Ittem az my illethy az Maior haz dolgatth, Pernezy Lazlo Vramnak Juthoth, ezt hozza tewen, hogj Pernezy janost, es pernezy Giorgioth, ky fizesse belole.

[...]

Az kastel aranth az wcha felol valo kys kerth, [...]

[...]

Az kastel Arokyaban walo halak felol..."

(Zichy-levéltár, Fasc. 217 et A., no. 56. Saját gyűjtés.)

5.

1602. február 15. A muraközi Torony Batthyány-kastélyának inventariuma (részlet):

„...Anno 1602 15 Februarii

Inwentaltok en Kys Wrban es Legetych marton Trattnyak ianos wdwarbiro kezehez Tornyschay es gerebn waranak Tartomanyaban myndennemo maiorsagot es ezkozoth

Tornyschay Castelban

Az Kapwkozben es az	
Bastthyakon zakalassok	21
Es egh Mwsckett pwska	1
Tarazk kereken	1
egh kwes Zakals Por	
Zakalas glyobys	290.

Az wdwarbiro bastiaban	
Aztall	1
Nozolya	2
Tamazto Apro Zekek	5

Az kapw folott walo wr hazaban	
Kerek aztall	1
Az Azzony hazaban	
Nozolya ketteő	2
Aztall	1
Torott Iweg ablak	5
Konyha szerzam	
Wass Nyars	2
Wago kes	2
Rostell	1
On tall	2
Serpenyo	1
Vas kwicz	1
Swteő hazban	
Nagh altalaghban Etzeth myndenykben	
kwes kwes vasyon	
Az Myndenestulis ha lezen	p. 32
Swtheő tekeneo	1
Szytak	4
Wass ffazek labastwll	1
kychyn Rez mosar	1
Eoregh Rez nosar torott	1
Szamtarto Bastiaban	
Aztall	1
Nazolya	2
Az Var piaczn	
Kwt Epp kyn kett vodeor	
vacion kuczostwll	1
Maiorba valo ffa zeker	2
gabonanak valo szekren	1
Rohonczrwl kytt hoztak	
o fferdwlth Bor	
Anni 1600 Tely	1
On Regy kanna	2
Rohonczy Wres hordo	7
itt valo hordoyo wres	4
Myndenfele gabona..."	

(Batthyány-leltár, P. 1322., 111. cs. Leltárak., no. 94. Saját gyűjtés.)

6.

1609. február 10. A jánosházi kastély felosztása néhai Nádasdy Kristóf özvegye, Devecseri Choron Margit és gyermekei: Nádasdy Tamás és Nádasdy Orsolya, Gersei Pethő Gáspár özvegye között (részlet 20. századi átírásban):

„...Ahogy a jánosházi várba bemegyünk, a kiskapuközban lévő darabant- és rab-házak közös tulajdonban maradtak. A fölöttük lévő házat Choron Margit kapta, a héjazat vagy »sindelalja« Nádasdy Tamásé lett. Nádasdy Tamás hozatta rendbe még ennekelőtte a vár tornyát és a bedült kapuboltot, kéményeket rakatott, kijavíttatta a gerendázatot és a kőfalakat. Bemenvén a kapun, jobbkézre a kapu és a napkeletre néző bástya között is voltak épületek, ezeket Choron Margit kapta. A két asszony közös birtoklásában maradt a torony alatt lévő nagy pince. Fölhaladva az alsó grádicson, amely magába a várba vezetett, jobbra esett egy nagy szoba, balra egy szenes ház és egy sötét kamra; mindezek Nádasdy Orsolya kezére jutottak. A második grádicson fölmenve a felső házakba, jobbra itt is szenesházat találunk, amelyben kályha és kemence is vagyon. A toronyban óra mutatta az időt, volt harang is, melyet Nádasdy Tamás hozatott Vásárhelyről. A napkelet felől való bástyának három neve is volt: Szabó Pál bástyája, görös vagy csordakos bástya. Ezt is, meg a többi bástyát is Nádasdy Tamás hozatta rendbe, aki igen nagy gondot fordított jánosházi várára. felosztásra került a külső vár vagy palánk, nemkülönben a majorok is. [...]”

(KAZÁRY Károly, A jánosházi gróf Erdődy-birtok és vár rövid története, *Dunántúli Szemle*, 1940, 67.)

7.

1613. március 25. Perneszi András örököseinek osztozása a Zala megyei Lövő kastélyán, Perneszy László halálát követően, megyei küldöttek előtt (részlet):

„...Lett illien oztály, es egien leö akarattbol walo limitatio, Az Nehay Nemzetes es Wytezeleö Pernezy Lazlo rezereöl, Vgymint ez Leöwey kastelben. Tudny illik: Az melly reze Az melly reze (sic!) az Eöregb zobához ragasztatott ky wolt Pernezy Lazlonak, Annak az feöly, Vgymint az nagy Zobában walo rezz az aytoigh, iutott Pernezy Gieörgy [...] (kiszakadt rész) [...] Annak az allia Vgymint egy istálló iutott Pernezy Kalára azzony Bossány Andrásne az zoniom zámára. Az mellett nap eniezettreöl walo Basttiában iutott legh alol az Seüteö Zoba, Pernezy Janoss giermeky zámára, Azon Seüteö zobafeöleött walo ház, kyben mast az hayduk laknak, iutott Hagymassy Gabriel giermeky zámára, Legh feölseö házatt azon Básttiában hattuk keözben, illien okkal, hogy Zakállasoknak es egieb leöweö zerzámoknak, s leöweö helnek walo ház legien. [...]”

(Tallian család levéltára, 1. csomó, 1613., f. 12. Saját gyűjtés.)

8.

1620. május 13. A Felsőkálldi Káldy család és rokonsága osztozása a szombathely-szőkeföldi kastélyon (részlet):

„...Jutot Chemetej Georgnek Ebelleő zobanak gradicz feleol ualo resze alliauall es az nagy szoba allyauall.

Jutot Kaldy Susannanak Palotanak kemencze felől ualo resze alliauall az mint az also közfal mutattia, az mas rendek az pituar alliauall.

Jutot Kaldy Mihalynak, kis szoba kapu felől, Ebelleo szobanak egy reszeuel alliauall, es az kis szoba nagy szoba mellet alliauall.

Jutot Kaldy Borbalanak Palota uegeben ualo szeneshaz alliauall es az konyha feliuell.

Jutot Kaldy Ferencznek kapuhaz pusztza feliuell es az korczomallo pinczenek az foly, az masik renden ismeg Bott vasas aytain alliauall.

Az korczomalo pincze közben maradot rendel ualo korczomalasra az Atiafiaknak.

A fa istallo az sütő szobanak egy reszeuel jutot Kaldy Ferencznek.

Az több resze az sütő szobanak az előtte ualo Pituarral jutot Csetemey Georgynek.

Ezek uegeben az Uy kis fal egienlő mertekben jutot Kaldy Mihalynak.

Az uton egy kapu helt hattunk.

Azontul anni merteken az Bastiauall Kaldy Susannanak.

Az kis ayto felől anni reszen Kaldy Borbalanak. Epeczen mindenik az mit akar az maga reszen. Az töb uduara auagy piarcza az haznak az kuttal közben üreszen maradot.

Az uaros felől ualo be jaro kapu is piarczual közben maradot. [...]”

(MOL. Múzeumi törzsanyag. Horváth Tibor Antal 1959. évi gyűjtése.
MTA Művészettörténeti Kutatóintézete. Levéltári regesztagyűjtemény,
A-I.-11., 00066-67.)

9.

1622. február 24. Szántóházy Ferenc királyi ítélőmester II. Ferdinánd király nevében kiadott oklevele Nádasdy Tamás özvegye: Gersei Pethő Zsuzsanna és unokaöccse, Nádasdy ifjabb László birtokosztozásáról, benne a lukácsházi kastélyról (részlet):

„...domine relicte Susanna Petheő de Gerse [...] domos a plaga meridionalj ab hipocausto fornicato ad usque turrim in ordine medio interiantes, cum angulari fornice Basttya dicta, et cellario ab eius de turris parte constructo, item iuxta culinam de gradum subtus turri quandam parua Camera...”

(Sallér család levéltára, Fasc. 89. no. 70. Saját gyűjtés.)

10.

1629. november 7. A (zala)béri kastély felosztása Egerallyi János és Perneszy Pál között, Csebi Pogány Zsigmond, Zala és Somogy vármegyék alispánja előtt (részlet):

„...Elsőben ezen Béri Kastélyban az minemű Keő ház Épület vagyon, és föl-
ötte valami romlot fa ház előttte föl szélrül valami konyha, és füttő ház
kiváltfőn való. Alatta valami Borona fábul építettet Istálló nap esetrül keő
fal, mellet egy Borona Bástya fölén semmi sincsen, Ezeket az föllyül megh
irt, és elől számlált pusztá epületeket intéztük két felé illyen formán.

Ugy mint az Keő Épületet alatta való Pinczével, és fölötte való eőregh szobán
ki róla az igyekezzén két felé legyen menve, mind az fölöttő való edgyüt
az fa épülettel edgyüt. Az mérésnek így köll megh lenny egyik fele essék
nap keletrül az kappu föllyül mind az allyáual föliuel edgyüt, és ehhez az
fölihöz essék mingyarást az előttte valo romlot fábul epítettet Istallo mind
folivel edgyüt.

Item az kű épületnek az hasonló fele nap keletrül mind alatta való Pinczével
és az Eoregh Szobával és azon föllyül való fa épület

Az migh az fele tart ehez intéztük szintén ezen napesetrül való Borona Bást-
tyát mindenestül ezeken kívül pedigh napesetrül az palánk mellett mely
Spacium vagyon, és ismét az folossó alat az Borona Istallo közben’ mely
kicsin Pitvarocska vagyon azt intéztük ezen nap esseti rész házokhoz
hogy Békesegessen Utyok légyen az Bástyához menny.

Harmadszor Az mikor epíttény akarjak az meghirt házokat valamely fél a
mikor az legh föllyül való házokat építtény fogják annak az földelit Sza-
lufazássát Sindőlőzesset Szeginek megh vételit és Szerszámjának is megh
vételit egyenlővel.

[...]

Következik az meghirt Kastelyban lévő házokk osztállya, ez szerint az mint
meghirtuk, az Nap keletrül való rész az alatta való Pinczevel azon fele’
fölötte való Eőregh Szobával, az föllyül ismég az fölötte lévő romlot ház-
nak is az fele’, azelőt mindgyárt az mely Sútő Borona vagyon, mindezek-
kel edgyüt Egerally János Uramnak. [...]

(Tallián család levéltára, 2. cs. 1629. f. 1–2. Saját gyűjtés.)

11.

**1630. július 28. Az (ostfi)asszonyfalvi kastély felosztása Vas vármegye ki-
küldöttéi előtt Ostffy János és Tamás között (részlet):**

„...Az legh első osztalliakkor marattanak uolt fön, az Azonfaluai Uarban ualo
rezek, nemeli sellierekkel, es Uduar hel földejuel eggiüt. Mell [...] (kiszá-
kadt papír) [...] ekkoraigh közöslegh birtanak, azokatis igi rendelte el
köztök.

Az hazakat ket karban szedtünk, melinek egik resze mind Nap kelet fölöl uagion, masik resze Nap njugot fölöl. Ualaztotta azon Thamas Ur' az Nap keletj rezt, mellien enni haz uagion. Az fölső szeren Egi kalihas szoba, egi bolt szenes haz. Azok alat egi bolt Zoba, es egi szenes haz. Harmad rendben azok alat megis, ket bolt pincze. Azon kjuöl az kapu fölöt egi kalihas Zoba.

Az nap njugoti rezen meli Janos Ur'k jutot uagion az fölső szeren három haz egi öreggh szoba, Pituar es egi Gallia. Az közep szerenis Egi öreggh Zoba masis az kibwl füttik, egi pituar, fölötte egi szalannas haz. Az legh also szeren, Egi Tejes haz, Nagi Gerendas pincze, Ismegh az kerettes mellet egi borona sütő Szoba.

Az Uar alat három kert [...] (kiszakadt papír) [...] kettej Gyümölcsös, Janos Ur'k jutot az Malom előtt ualo [...] (kiszakadt papír) [...] Dömölki Ur' ker-tenel ualo az jutot Thamas Ur'k.

A harmadikat uagi meg [...] (kiszakadt papír) [...] ket fele ozzuk. uagi egi arant birjak."

(Ostffy család levéltára, 3. csomó, XX. fasciculus, no. 63. Saját gyűjtés.)

12.

1636. november 27. A körmendi Batthyány-kastély inventárium (részlet):

„Inuentarium. Keörmenden Bozay laszlo Tisztarttosagaban, Boros Andras, es Szilagy Miklos Uraimek által.

Az Körmendi Uarban.

(bor, gabona stb. felsorolása)

Az Eoreg Palotán

Réz Tarack	2
------------	---

Hoszu asztal	1
--------------	---

Az Ebedleő házban

Hoszu asztal	1
--------------	---

Kisebb asztal	1
---------------	---

Hoszu szek	3
------------	---

Almarium, Poharszeknek	ualo 1
------------------------	--------

wueg Ablak	3
------------	---

Az Ur hálo hazaban,

kis szek	3
----------	---

Hoszu szek	1
------------	---

Asztal	1
--------	---

Agy	1
-----	---

wueg Ablak	3
Az Masodik hazban	
wueg Ablak	2
Hoszu szék	3
Az Harmadik hazban	
wueg Ablak	3
Az Feölseö Bastiaban	
Asztal	1
Agy	1
Hoszu szék	1
Kis kar szék	4
wueg Ablak	3
Az Eczetes hazban.	
Eczetes Atalag	4
mjndenikben uagion keues	
Eczet..	
Kaposzta meczeő	1
Saitar	6
Vas rosta	6
Fa rosta	6
Asztal	1
Kasznar hazhoz ualo	
Eoreg rosta	1
Az Eczetes haszon beleol	
ualo kamorában.	
Uy sen Vas, Masa	1
Szál Uas, Palcza	10
Teglaueteo kapa	5
Algiu kerekre ualo	
karika	5
Wres hordo	1
Len mag, Atalag	2
Háy	5
Benedek Deak Laday	2
Egyikben mjnden Laistromy	
benne uannak, Eot forintis	
uagion bennt, melliet az	
Urnak hagiott testamentomban.	
Egi ladaban, egi Ablakra	
ualo wueg es On	

Bors eörleö	1
Orahoz ualo mutato	1
Masa Mérték	1
Vas Abronch	4
Vas Peochet niomo, az Ur eö naga neueuel	2
Vago kés	
Va abronchos	
Keobeol	2
Fel keobeol	1
Pápay keobeol	1
Bor hordo korso	7
Szántó uasnak ualo, chinalatlan Uas	1
Konihara ualo Fazék	50.
Szegletes fa tanier	66
Tal	6
Az Tisztarto hazaban	
Kerek asztal	1
Hoszu asztal	2
Kis kar szek	5
Eöreg karszek	2
wueg Ablak	1
Az Belseö hazban,	
Wures Atalag	4
Szaraz Megy, egik atalagban	
Egi keues	
Agi	2
Almarium	1
Az kapu keszben,	
Rabra ualo Uas	8
Niakra ualo Uas	2
Belench	4
Kaloodához ualo Lakat	2
Lancz	1
Eoreg Lakat	5
Vas Serpenieö	2
Vas rostelj	1
Vasas Aso	2
Hir leonj ualo	
Mosar	1

Asztal	1
Hoszu szék	4
Eoreg tekenieo	2
Wres hordo	4

Egi Porkolab.
Negi Drabant

Az konihan,	
Asztal	2
Hoszu szek	2
Kad	2

Az kasznár hazban,	
Buza cub	74
Ros cub	346
Kewles cub	107
Zab cub	14
Haidena cub	18
Arpa cub	14.

Az Czueig hazban,	
Vas Sisak	5
Vas lampas	5
Algiukerekre ualo	
Sen Uas	5
Puskapor, Tong	1
Tarack goliobis	28
Fertalj Ora	1
Muskater goliobis	
forma	1

Az Toroniban	
Eoreg Ora	1
Fertalj Ora	1
Porkolab hazban	
Agi	1
Vas giertiatarto	1
Vas fwsteoleö	1
Asztal	1
Kar szek	2

Az Feolseö bastian,	
Forgo Uas Tarack	1
O Szalonna	1

Foghagima	
koszoru	35
Ueoreos hagima	
koszoru	5
Szakalos 19	
[...]"	

(Batthyány-levéltár, P. 1322. Leltárak, no. 37. Saját gyűjtés.)

13.

1637. szeptember 25. Heresinczi Péter és Polyani György felosztják a vági kastélyt Kisfaludy Pál, Kisfaludy Mihály, Vízkelety János és Sárffy István „fogott bírák” előtt (részlet):

„...hogy aminemü pusztá kastyelok uagyon Vagon Soprony Varmegyében [...] ez ideigh kósztok osztalban nem volt, [...] a' kastélyis kető közbe naprul napra csak pusztult egyik sem építette.

[...] Polyani György Uramnak jötöt a' kastelynak föl széröl valo része [...] (kitört papír) [...] (kitört papír) [...] hazak, az kis Toronyal együt, és a' hol fel menek a' gradicson a' kastyélba a Pituart kett fele osztották, ezen kívül a k [...] (kitört papír) [...] znek az also részt ket fele osztotunk. A kastyelnak U [...] (kitört papír) [...] föl söröl Polyany György Uramé a' torontul fogva. [...] a' hid elút valo kert Polyani Uramnak jötöt kő méves hazaua együt, aki Predikator haza melet vagon.

Item Heresenczi Péter Uramnak, a' kastyélnak del felül valo részét az órógh toronyal egyetemben osztottuk egyenessen a' keritissig.

Item a' kapu felet valo hazat Heresenczi Péter Uramnak attuk a' kastyél elút valo szőlős kertetis.

Item kis Vagnal a' mi Paytas kert volt ...

Ami a Hidat illeti ketten egyarant ipiczenek. [...]"

(Dóry család levéltára, 2. cs. 1637. f. 1-2. Saját gyűjtés.)

14.

1640. november 23. A rakicsányi Batthyány-kastély inventáriuma:

[...]

Az Toronban szakalas hatt
Alata valo hazban
Aztal kettő
Ep zöld kemencze egi
Harom randbeli Ivehg ep ablakok
Aito egi plehestül.

Az Castelj Padlasan
Egi rakasban huszon eöt köbel ros
Mas rakasban Tavaszi ros tizen het köbel
Harmadik rakasban Buza eötven harom köbelel
Negiedik Raksban Buza negiven hat köbelel s fel
Eötvedik raksban ros harmincz
Hatodik rakasban Buza
Oczo köböl harom njolcz
Egi ponva.

Mellette valo hazban
Harom aztal
Hat rendbeli Ivegh ablakok
Zöld ep uj kemencze egi
Egi Darab vaszon
Kötöt szek Egi
Aito Plehestül egi

Annak az haznak padlasan
Szakalas harom
Köböl kettő
Arpa njolcz köbelel
Köles njolcz köbelel
Haidina köbel Huszonkilencz

Az közebső hazban az hol Aszoniom eö Ngha szokot szalani
Az Falon Eöt karpit
Hat aztal
Njolcz Seljes szek
Ket Iveghben valamj Viz
Ketei üres Ivegh
Egi korso. Egi pint
Nozolia Egi
Ket Vas Gereben
Ket kötes közet kosar
egikben tizen harom
Masikban tizen negi
Hat Ivegh ep ablak
Ep kemencze zöld egi
Ket plehes aito
Ket njoszolia
Ruha szarazto fa kettő
Fa szekecske negi

Mellete valo szenes hazban
Tizenket Viznek valo Ivegh
Egi nagi Olmatium be vagion retezölve
nem tugiuk mi vagion benne
kötet szek egi
Negy plehes aito
Ket Ivegh ablak ep
Zöld kemencze egi

Mellete valo hazban
Harom plehes aito
Harom Ivegh ablak
Egi kötöt szek
Egi zöld kemencze
Harom kis asztalocska
Mellete ualo hazban
3 Plehes Aytto
3 wvögh Ablak
1 Aztalocska
2 köttöt szek

Mellete valo hazban
Az falon egy karpit
4 wuegh Ablak
egy aztalocska
egy zöld kemencze
egy köttöt szek
egy plehes Aytto

Az Palotaban
egy fa Pohar szek
harom aztall
huzon negy zöld szek
az falakon hatt karpitt
kett fugo rez giertia tartok
Eött wuegh Ablak
Dupla plehes aito egy

Mellete valo hazban
Negy bör sellie szek
Hatt karpitt az falakon
Negy wuegh Ablak
Egy törödözöt zöld kemencze
kett plehes ayto

Az Tornaczon
Egy Dupla plehes aytto
Hatt kopia

Az Also bastiaban
Eott Tungh mez
Egy fa sikalo minden ezközöstül
Niolcz pörgö rokka minden szerszamaual egiütt
huz köttöt kys szek
harom Tungh Puska por
harom Tabla On
Niolcz Lektariom Dezka
zbiricza Saitt kett szaz eötuennegj
zbiricza Way harminczharom Pint es harom Meszel
Egy rakasban kw So szasztizenhét
Mas rakasban Chakine Aszoniom o Nga Sawa szaz kilencz
kó So
Egy vas Streder
zbiricza Len szösz százhusz fontt
harom wuegh Ablak
Egy öregh Ponyua
Egy kis wres Tungocska
Egy zauar aytto

Massodik Botban egy mas feledik dab porteka be vagion
rekeztue

Az also Tornaczon
kett vres hordo
Egy kad
Egy rakas tegla
Mellete valo Botban
kett wuegh Ablak
Egy zöld kemencze
Egy plehes aitto
kett paraszt retezes aito

Masodik melete ualo Botban
Rakua alma giömölchel
harom wuegh Ablak
Egy Aito retezes
Az Uramek hazaban
Egy Aitto retezes
harom köttöt Sellie szek
Egy Aztall

Egy zöld romladozott kemencze
Egy noszollia
Negy wuegh Ablak

Gradits alat ualo Botban
Ablakra valo Tabla tizenegy Par Az kapu közben
Egy gialogh zaszlo
Egy szall kopia
Kilencz zakalas, egy musketta
Egy gialogh Dob
kilencz kettes zakalos Lodingh
vas bilincs három
kett hartia Lampas
egy Talicska, egy vas Lapat
Eott niul halo
három rab vas
Egy rud vas
Egy Lancz
Az Kapukon tizenegy Lakatt

Az Drabant hazban
Egy Aztal
egy kaloda
egy kemencze
egy halo
Egy kappa

Porkolab hazban
Egy aztal
egy kemencze
kett Noszollia
három wuegh Ablak
egy darab on
Tizennegy Taraczk goliobis
egy vas zolga
Egy cserepben szakalas vas goliobis
Mas cserepben szakalas on goliobis
Tizen egy ablakra valo vas sarkak pantostul
Egy Tungocskaban egy marok puska por
három szakalosnak valo goliobis forma

Egyk wy fa Bastian
Egy oregh vas Taraczk
Negy szakalas
Massik kis Bastian

Egy kis sebres vas Taraczk
kett szakalas
kett oregh mosar
Egy kicsin vas mosar

Az Kuton
Egy öregh Lancz vödör raita vas abroncsos

Az kutt fölött heban
Egy szel szállana
Egy köből abrak
Egy sak Egy Saitar
Egy Dremenko egj Mertek
Az Pincze fölött hazban (53 tételben gabona, élelmiszer,
edény, szerszám, váson, fonal stb.)
Az haz heian (16 tételben ugyanaz)
Az kapoztas hazban (5 tételben savanyú és sós káposzta,
hagyma, fokhagyma)
Az Saffar hazban (21 tételben élelem, szerszám, viasz és méz,
konyhai felszerelés)

Az Konhan
Egy par tűz helre valo vas
harom Pad, egy retezes Almariom
kett vas retez aiton s tablan
Egj rosz csöbör
Piaczra valo Lampas egj uasas
Item egj Niars
Az Sütö hazban
Egy vas niars egy rostell
harom altalagh eczett
harom Serpenio
Egy repa derzalo
harom szitta, kett öregh feisze
Fa medencze ött
Egy pecsenio Süttö vas
Egy vas Labas Negy fa tall
Egy vas kalan, egy vódrócske
Egy bors teorug föld mosar

Az Tömlöcz aytoian
Egy szal vasbul egj retez
Egy kaloda egj retez raita
Az Aytonis egy retez

Az Boros pinczében
(48 tételben felsorolt hordó bor)

Az Tyztarto hazaban
kett Aztal, Egy Noszollia
kett ayto egy kemencze [...]”
(Következik a majorság)

(Batthyány család levéltára, P. 1322. 111. csomó, Leltárak, no. 67. Saját gyűjtés.)

15.

1648. november 3. A jánosházi kastély felosztása a Choron-örökös Telekesi Török, Chernel és Viczay család tagjai között:

„...Eszőben is azért az Jánosházi Várban a kapu föllöt valo Szenes ház, jutot a mellette lévő Öregh és bod házzal es Allyával edgüt Csernelné Aszonyomnak

Másodszor a kapu föllöt való bolt bástya, mely a' Szérül vagyon az ellenben lévő kis kálhás Szobával, allyával fölével edgüt jutot Rátky Györgyné Aszonyomnak, a két Szoba közöt lévő pitvar köz legyen Rátky Györgyné, és Csernel Istvánné Aszonyomékel.

Harmadszor az ott allat valo konyha jutot Csernel Istvánné Azonyomnak, mellyen mind azon altal Szabadon főzhet Vicsai Adam Vram, migh más konyhát epített magha számára melyet mindenkor altal kivantatik az, hogy ött Esztendő allat megh Csinaltassa Vicsai Adam Vram.

Negedser az föl szegrül való gerendás bástya, a mellette valo pitvarával, es annak vigében öregh Szobával annak pitvarával, es ugyan azokk allyával fölével adgüt, es ha valami pusztá talaltatik a Várban kire epittethetne; jutot Vicsai Gyermekéi Számára, illy okál. Elsőben hogy Vicsai Adam Vram tartozék Rátkyné Aszonyomnak Szamára az köz pitvarban egy süttő kement csinaltatny. Masodszor hogy Vicsai Adam Vramnak és maradékának szabad ligyen az konyhából az also házat fűtteny. Es harmadszor hogy a süttő kemencseben szabad ligyen Vicsai Adam Vrk, süttetny még mas kemencsét csinaltattat, mellyel mind azon altal kivantatik, hogy ött esztendő allat megh csinaltasson Vicsai Adám Vram.”

(Illésházy-levéltár, Lad. 18. fasc. 6. no. 43. Saját gyűjtés.)

16.

1650. május 17. A rohonci Batthyány kastély inventáriuma:

„Rohonczi Várban mindenféle Házi ezjözeknek megh írassa, és Inventálassa. anno 1650.

Az Rudolff Hancz kulchár kezénél léueő ezközek száma.

Az Pimczében.

Vagyon in loco plehes

retezes ayto No 7.

Rostellios Ablakok az

Pinczéken Nro 18.

[...] (a bor kezeléséhez szükséges

felszerelés felsorolása) [...]

Az eczetes hazban

Graczi Soo hegy Nro 13.

Paraszt kemencze Nro 1.

Plehes Olmarium Nro 1.

Pocz Nro 2.

Üuegh Ablak Nro 1.

Aztal Nro 1.

Tamazto Szék Nro 2.

Egyes Szek Nro 2.

Badogh Töcher Nro 1.

Badogh Le szurő Nro 1.

Plehes Aito Nro 1.

Oluasztot fagiu az ki az

lakodalomtul maradot

egy Saitarban Libr. 75.

Őrlet Kő Soo pint Nro 3.

Badogh Gertia Tarto Nro 1.

Grezi Soo hegy Nro 13.

Az előtt valo Kulchar Hazban

Agy Nro 3.

Aztal Nro 1.

Egyes Szek Nro 2.

Üuegh Ablak Nro 1.

Plehes Aito Nro 1.

Az Pituarban mely az Eczetes

haz előtt vagyon.

Eöreg vasas Fa szék Nro 1.

Gertia tartani Plehes

lada Nro 1.

Rostellios üuegh Ablak Nro 1.

Szék Nro 2.

Retezes Aito Nro 1.

Az Pituarban nilo Gertia czinalo Botban.

Fagiu vagni valo

vas ó Szek Nro 1.

Üres Hordo Nro 1.

Plehes Aito Nro 1.

Az Eczetes haz feölet valo Bastiaban

Hon az Gonbkettők laknak.

Uy Szöld kemencze	Nro 1.
Plehes Aito	Nro 1.
Üvegh Ablak	Nro 2.
Agy	Nro 5.
Aztal	Nro 4.
Egyes Szek	Nro 7.
Tamazto Szek	Nro 1.

Abbül nilo kamaraban

Üvegh Ablak	Nro 1.
Parazt Aito	Nro 2.
Mas roz Aito	Nro 1.
Pad	Nro 3.

Ez mellett elseő Hazban.

Maszos kemencze	Nro 1.
Fürez	Nro 1.
Kar Szek	Nro 2.
Tamazto Szek	Nro 1.
Hoszu Szek	Nro 1.
Plehes Aito	Nro 1.
Ablak	Nro 7.
Feymoso Szek	Nro 1.
Almarium	Nro 1.
Hoszu Aztal	Nro 1.
Polcz	Nro 1.
Negy Szegletu Aztal	Nro 2.

Ez előtt valo Pituarban.

Hoszu Tabla	Nro 1 .
Üvegh Ablak	Nro 1.
Plehes Aito	Nro 1.

Az Istalo fölett valo Palotaban.

Tamazto Uy Szek	Nro. 34.
Hoszu Uy Tabla Aztal	Nro 9.
Egyes Szek	Nro 12.
Rez Uy Gertia tarto	Nro 34.
Pohar Szek	Nro 4.
Musikasoknak valo karos	Nro 1.
Üvegh Ablak	Nro 18.
Szöldmazos kemencze	Nro 2.
Aito Plehestül	Nro 4.
Bor hidegiteni Saitar	Nro 1.

Az Gonkető Hazban ki az előtt

Deakoke volt.

Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Aztal	Nro 3.
Egyes szek	Nro 9.
Hoszu paraszt Szek	Nro 2.
Agy	Nro 5.
Plehes aito	Nro 1.
Üuegh Ablak	Nro 2.

Ez haz mellett valo Bastiaban.

Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Agy	Nro 5.
Aito	Nro 3.
Aztal	Nro 1.
Egyes szek	Nro 2.
Üuegh Ablak	Nro 4.

Azon hazban nilo kamaraban.

Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.
Aztal	Nro 2.
Bör Szek	Nro 1.
Plehes Aito	Nro 1.

Emellett Szenelő hazban

Rostellios Ablak	Nro 1.
Kerek Aztal	Nro 1.
Plehes Aito	Nro 1.

Az Szabo Hazban

Üuegh Ablak	Nro 1.
Plehes Aito	Nro 1.
Agy	Nro 6.
Egyes Szek	Nro 4.
Hoszu Tabla	Nro 1.
Hoszu Szek	Nro 1.
Üuegh Ablak	Nro 2.
Szöld kemencze	Nro 1.
Plehes Aito	Nro 1.

Ez mellett valo vendegh hazban.

Szöldmazos kemencze	Nro 1.
Agy	Nro 2.
Aztal vörös szenieghes	Nro 2.

Ebbül nyló Hazban.

Üuegh Ablak	Nro 2.
Szöld kemencze	Nro 1.
Egy ablak Tabla plehestül	Nro 2.
Aito Plehestül	Nro 1.

Az Poharnok Hazaban.

Uy Szegletes Aztal	Nro 1.
Hosu Tabla	Nro 1.
Ablak Tablastül	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.
Bor hüueseteni valo rez	
Saytar	Nro 1.

Az rekeztessenben.

Szöld Polcz	Nro 1.
Törödözet rez gyertia tarto	Nro 4.
Abroszoknak valo Pres	Nro 1.
Paua Legyesző	Nro 1.
Ramas kep	Nro 1.
Aito retezestül	Nro 1.

Az ebédlő Palotaban.

Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Üuegh Ablak Tablastül	Nro 8.
Kerek Aztal	Nro 1.
Hoszu Tabla	Nro 1.
Pohar Szek	Nro 1.
Hoszu kar Szek	Nro 3.
Egyes Szek	Nro 13.
Bőr Szek	Nro 1.
Ramakon valo kep	Nro 8.
Eöreggh rez Gertia tarto	Nro 1.
Az falakon Szöld karpit	Nro 12.
Szegletes Aztal	Nro 1.
Réz Dob	Nro 2.
Aito Plehestül	Nro 2.

Az Ur eő Nagha hazaban.

Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Tabla Aztal	Nro 4.
Szőnyeggh Raita	Nro 2.
Ramas kep az falakon	Nro 21.
Aranias karpit az Falon	Nro 6.
Peczetlő Törzsek	Nro 1.
Üuegh Ablak tablastul	Nro 2.
Aito Plehestül	Nro 2.

Az ur eő Nagha halo Hazban.

Szöldmazos kemencze	Nro 1.
Födöles agy Superlatostül	Nro 1.
Vörös posztoual	
boritot aztal	Nro 1.
Mas Aztal szőnyek raita	Nro 1.
Bőr Szek	Nro 6.

Szöld barsony Szek	Nro 2.
Aranios karpit	Nro 6.
Üuegh Ablak	Nro 3.
Aito Plehestül	Nro 5.
Ez mellett valo Uram eő Nagha elseő Hazaban.	
Szegletes kys Aztal	Nro 4.
Hoszu Tabla	Nro 1.
Fiokos Aztal	Nro 2.
Ramas kep	Nro 14.
Aranios karpitok	
az falakon	Nro 4.
Födeles Agy	Nro 1.
Üvegh Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.
Lada teli leuelekel	Nro 2.
Kisseb Lada	Nro 2.
Az masik Hazaban.	
Kek mazos kemencze	Nro 1.
Szegletes Aztal	Nro 2.
Egyik vörös poztoual buritot	
az masikon penigh	
Szönyegh vagyon.	
Oltar	Nro 1.
Üst patika Lada	Nro 1.
Parazt patika Lada	Nro 1.
Üuegh Ablak	Nro 2.
Ayto Plehestül	Nro 1.
Az Frauczimerek Hazaban.	
Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Szegletes Aztal	Nro 2.
Födeles Agy	Nro 2.
Mas Agy	Nro 3.
Hoszu kar Szek	Nro 3.
Egyes Szek	Nro 4.
Bőr Szek	Nro 1.
Üvegh Ablak	Nro 4.
Azoniom eő Nagha hazaban.	
Feyer mazos kemencze	Nro 1.
Olmarium	Nro 1.
Szegletes Aztal	Nro 3.
Vörös és Sarga	
atlacz karpit	Nro 7.
Üuegh Ablak	Nro 2.
Aito Plehestül	Nro 2.

Az kis Azoni Hazaban.

Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Aztal	Nro 3.
Szenelő Hely	Nro 1.
Egyes Szek	Nro 2.
Ki Aszoniok fődeles agya	Nro 2.
Üuegh Ablak	Nro 2.
Aito Plehestül	Nro 1.

Az kissebik kis Ur hazaban.

Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Szegletes Aztal	Nro 2.
Paraszt Agy	Nro 1.
Kis Ur bochuie	
Superlatostul	Nro 1.
Egyes Szek	Nro 1.
Üuegh Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.

Az kis Urak előbeni ebédülő Hazaban.

Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Aztal	Nro 2.
Agy	Nro 2.
Kar Szek	Nro 5.
Üuegh Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.

Az Rekeztésben.

Eőregh Ormarium	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.

Az kis konihan.

Ormarium	Nro 1.
Fias aztal poczostül	Nro 1.
Polcz	Nro 13.
Szegletes Aztal	Nro 1.
Vago kes	Nro 2.
Vas Nyars	Nro 2.
Vas kalan	Nro 4.
Vas vella	Nro 1.
Tüzellő vas	Nro 2.
Eőregh es kichin Serpenyő	Nro 8.
Pechenye ala valo Serpenyő	Nro 1.
Badogh le Szurő	Nro 2.
Rez mosar	Nro 2.
Badogh Soo tarto	Nro 6.
Bors őrleny való malom	Nro 1.
Saitar	Nro 6.
Viztartani valo	

Eöreggh saitar	Nro 1.
Melegitő	Nro 1.
Bard	Nro 1.
Vago tabla	Nro 1.
Borsolo Lada	Nro 1.
Deczalo	Nro 1.
Szita	Nro 1.
Tortanak valo Serpenyö	Nro 2.
Üuegh Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.
Az kis Urak Tanulo Hazaban.	
Szöld mazos kemencz	Nro 1.
Szegletes Aztal	Nro 1.
Egyes Szek	Nro 6.
Üuegh Ablak	Nro 2.
Aito plehestül	Nro 1.
E mellett valo Kamoraban.	
Rekesztes	Nro 1.
Tabla	Nro 1.
Hoszu Aztal	Nro 1.
Üuegh Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.
Az kis Urak halo hazaban.	
Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Aztal	Nro 2.
Agy	Nro 2.
Kis Urak Agiay	
Superlatostül	Nro 2.
Üuegh Ablak	Nro 2.
Aito Plehestüll	Nro 2.
Kis Széchy Szalassan.	
Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Aztal	Nro 2.
Noszolya	Nro 2.
Egyes Szek	Nro 1.
Pad	Nro 1.
Regi Bőr Szek	Nro 1.
Üuegh Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 2.
Hadnagy Uram Szalassan.	
Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Szegletes Aztal	Nro 1.
Nyoszolia	Nro 1.
Szek	Nro 3.
Polcz	Nro 1.

Üuegh Ablak	Nro 2.
Aito Plehestül	Nro 1.
Lengyel Imre Szalassan.	
Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Aztal	Nro 1.
Nyoszolia	Nro 1.
Üuegh Ablak	Nro 2.
Egyes Szek	Nro 2.
Aito Plehestül	Nro 1.
Elötte valo Pituarban.	
Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Szegletes Aztal	Nro 1.
Üuegh Ablak	Nro 1.
E mellett valo Gradichos Pituaron.	
Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Szegletes Aztal	Nro 1.
Üuegh Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül Lakatostül	Nro 1.
Üuegh Ablak	Nro 1.
Kerengő Gradichon	
vas Rostely	Nro 1.
Ezterhas Lazlo Uram eő Naga Szalassan	
Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Szegletes Aztal	Nro 1.
Nyoszolia	Nro 2.
Pad Szek	Nro 2.
Üuegh Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.
Az eő Naga halo hazaban.	
Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Szegletes Aztal	Nro 1.
Nyoszolia	Nro 1.
Bőr Szek	Nro 2.
Üuegh Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 2.
Aranios Karpit	Nro 5.
Szöld mazos kemencze	Nro 1
E mellett valo masodik Hazban.	
Aztal Szoniegestül	Nro 1.
Egyes Szek	Nro 3.
Ezüstös karpit	Nro 5.
Üuegh Ablak	Nro 1,
Aito Plehestül	Nro 2.

Az kapolna mellett valo harmadik hazban.

Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Tamazto Szek	Nro 1.
Üuegh Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 2.

Ebbul nyló kamaraban.

Üuegh Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.
Kapolnara Nylo	
Uuegh ablak	Nro 1.
Le terdepleni valo Szek	Nro 1.

Az Baratok Szalassan.

Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Agy	Nro 1.
Aztal	Nro 2.
Hoszu Pad	Nro 1.
Egyes Szek	Nro 2.
Üuegh Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.

Az mellett valo Hazban.

Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Uy Nyoszolia	Nro 4.
Üuegh Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.

Az Tislerek hazaban.

Üuegh Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.

Abbül nylo Hazban.

Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Hoszu Tabla	Nro 2.
Üuegh Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.

Aszoniom eő Naga haza alat valo bot,
Moso hazas egyeb ot valo botok
és hazok csak abban maradtak mint
tauali hogy nem hatanak Inuentalni.

Az konyha Saffar Pinczeiben

Paraszt fazok	Nro -
Tungh	Nro 1.
Ures hordo	Nro 3.
Hoszu Tabla	Nro 2.
Derszalo	Nro 1.
Aito Lakatostül	Nro 1.
Rostellios Ablak	Nro 1.
Saytar	Nro 1.

Az Eöreggh Konijan.	
Tuz ala valo vas	Nro 2.
Eöreggh es apro vas Nyars	Nro 3.
Szito vas	Nro 2.
Peczenie forgato vas	Nro 5.
Vas rostelli	Nro 2.
Vas Serpeniő eöreggh	
es apro	Nro 4.
Vas Faszek	Nro 14.
Vas Kalan	Nro 5.
Tortara Süttni valo pleh	Nro 6.
Lé Szűrő Pleh	Nro 1.
Rez Medencze	Nro 2.
Vago kes	Nro 6.
Üres kad	Nro 2.
Saytar	Nro 5.
Hoszu Tabla	Nro 6.
Hus Vago Tabla	Nro 1.
Hoszu Szek	Nro 3.
Rostellios Ablak	Nro 3.
Aito Plehestül	Nro 1.
Rez Mosar	Nro 2.
Az koniha mellett hazban.	
Paraszt kemencze	Nro 1.
Ormarium	Nro 1.
Aztal	Nro 1.
Rostellios Üuegh Ablak	Nro 1.
Vas Lapat	Nro 1.
Rez Pleh	Nro 3.
Tortanak valo	
Badogh Forma	Nro 24.
Eöreggh Fejsze	Nro 1.
Agy	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.
Abbul nylo kamaraban.	
Aztal	Nro 1.
Agy	Nro 2.
Rostellios Üuegh Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.
Rez Lapat	Nro 1.
Eöreggh vas fazek	Nro 2.
Uy aztal Tabla	Nro 6.
Hoszu Szek	Nro 2.
Chöbör	Nro 1.
Fa medencze	Nro 1.

Az koniha mellett Del Szélrül valo kamoraban.

Roz Tungh	Nro 2.
Ures Hordo	Nro 1.
Hoszu Tabla	Nro 1.
Rostellios Üuegh Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.
Vas Serpenió	Nro 3.
Kad	Nro 3.
Viz hordo Chöbör	Nro 1.
Egyes Szek	Nro 1.
Tortanak valo forma	Nro 8.

Az Sutheők Szalassan.

Eöreggh valo Tekenő	Nro 2.
Aztal	Nro 1.
Paraszt kemencze	Nro 1.
Sűrő es ritka Szita	Nro 8.
Agy	Nro 2.
Tezta vakaro kes	Nro 2.
Hoszu Szek	Nro 1.
Teztahoz valo abroz	
az kety Roz.	Nro 4.
Saitar	Nro 2.
Desa	Nro 1.
Teztanak valo Tabla	Nro 7.
Üuegh Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.
Ormarium Plehestül	Nro 1.

Az kenier Süthö hazban.

Süthö Kemencze	Nro 2.
Üuegh Ablak	Nro 1.
Kenier veto Lapat	Nro 3.
Vas Vila	Nro 1.
Vas Fa szek	Nro 1.
Viztartani hordoczka	Nro 1.
Pituara valo Tablas	
üuegh Ablak	Nro 1.

Az kerengeő Gradiz mellett valo Pituarban.

Rostellyos Üuegh Ablak	Nro 1.
Aito Pantostül	Nro 1.

Az Liztes Hazban.

Rostellyos Üuegh ablak	Nro 2.
Lizt Tarto Lada	Nro 3.
Lizt hordo Lait	Nro 2.
Lizt tartani valo hordo	Nro 9.
Ormarium	Nro 1.

Aztal	Nro 1.
Roz Lada	Nro 1.
Egyes Szek	Nro 1.
Lizt hordo Lada	Nro 1.
Vasatlan K��b��l	Nro 2.
Vasatlan Fertali	Nro 1.
Vasas fel K��b��l	Nro 1.
Szoro Lapat	Nro 1.
Rud tartani valo vas	Nro 1.
K��szikla Szeg�� vas	Nro 1.
S��k	Nro 13.
Poniua. Az ketes roz	Nro 4.
��uegh Lampas	Nro 1.
Kenier tartani Szekren	
roz semire kelle��	Nro 4.
Jedieczeni valo	
fekete Tabla	Nro 1.
Aito Plehest��l	Nro 3.
Tizttarto Uram Szalassan.	
Sz��ld mazos Kemencze	Nro 1.
Aztal	Nro 2.
Agy	Nro 3.
Egyes Szek	Nro 3.
Tamazto Szek	Nro 2.
Hoszu Szek	Nro 1.
��uegh ablak rostelliost��l	Nro 1.
Aito Plehest��ll	Nro 1.
A mellett valo kamoraban.	
��uegh Ablak rostelliost��l	Nro 1.
Aito Plehest��ll	Nro 1.
Parazt Szek	Nro 1.
Az Rekeztesben.	
Chatorniahhoz valo	
hoszu furo	Nro 2.
Ugyan a'hoz Chatorniahhoz	
valo vas karikak	Nro 26.
Fa chene emel�� fog��	Nro 1.
Szegletes fa Tanier	Nro 50.
Ablak Tablara valo pantok	Nro 3.
Lada	Nro 1.
Eniff egy Sakal Libr'	No 20.
Szaruasoknak Szarua par	Nro 3 ��.
Item egy Agu	Nro 2.
Az minem�� kutat bontotak el, ahoz valo on	
Cheuek es vassak, az kasznar kezennel vannak.	

Az Iffyak Hazaban

Aztal	Nro 1.
Mazas kemecze	Nro 1.
Nioszolia	Nro 4.
Parazt Szek	Nro 1.
Barbelinak valo moso szek	Nro 1.
Forgo Szek	Nro 1.
Pocz	Nro 2..
Aito Plehestüll	Nro 1.
Üuegh ablak rostelliostüll	Nro 1.

Az Uraimék hazaban.

Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Rostelios Ablak	Nro 1.
Hoszu tabla labostüll	Nro 6.
Aito Plehestül	Nro 1.

Az Barbeliok hazaban.

Aztal	Nro 1.
Mazos kemencze	Nro 1.
Nyoszolia	Nro 4.
Parazt Szek	Nro 1.
Barbelinak valo moso szek	Nro 1.
Forgo Szek	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1 .
Üuegh Ablak rostelliostüll	Nro 1.

E mellett Uraimék hazaban.

Aztal	Nro 1.
Aito Plehestüll	Nro 1.

E mellett valo harmadik Hazban.

Rostellios üuegh ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.

Az Eczetes haz alat valo Pimczeben.

Kapoztas Ures Hordo	Nro 4.
Rostellios Ablak	Nro 1.
Reteszes Aito lakatostül	Nro 1.

Az Istaloban.

Tüzellő hely	Nro 1.
Valo	Nro 1.
Üuegh Ablak	Nro 7.
Falban valo vas karikak horogall együtt	Nro 42.
Plehes ketes Aito	Nro 1.

Az rekeztessenben.

Aito Pantostüll	Nro 1.
Nioszolia	Nro 1.

Az Louaz mester Hazaban.

Aztal	Nro 1.
Kar Szek	Nro 2.
Paraszt kemencze	Nro 1.
Nyeregh Tarto Szek	Nro 4.
Nioszolia	Nro 1.
Üuegh Lampas	Nro 1.
Pocz	Nro 3.
Üuegh Ablak	Nro 3.
Chöbör	Nro 2.
Aito Pantostül	Nro 1.

Az Istalo előtt Gradich valo Botban.

Aito Pantostül reteszestül	Nro 1.
----------------------------	--------

A mellette valo puzta Pinczeben.

Aito lakatostül	Nro 1.
-----------------	--------

A Föllött valo Bothban mely most Deakok haza.

Agy	Nro 4.
Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Aztal	Nro 3.
Egyes Szek	Nro 5.
Rostellios üuegh ablak	Nro 2.

Abbül nyló kamaraban.

Nioszolia	Nro 1.
Üuegh rostellios ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.

Az Tiztarto Hazban.

Rostellios Ablak	Nro 1.
Aito Plehestül	Nro 1.

Az Viz Egettő hazban.

Rostellios Ablak	Nro 1.
Aito Lakatostül	Nro 1.
Aztal	Nro 1.

A hoz valo Pituarban.

Aito Reteszestül	Nro 1.
------------------	--------

Az Só tarto hazban.

Kű Soo	Nro 83.
Ures Meszes Tungh	Nro 3.
Ő Lada	Nro 1.
Ures hordo	Nro 1.
Saitnak valo dezka alas	Nro 1.
Aito lakatostül	
Pruij hazhoz valo	
eöreg vas fazek	Nro 1.

Az előtt valo pituaron.

Ures Meszes Tungh	Nro 5.
-------------------	--------

Ures hordo	Nro 1.
Kis Uraknak boritot	
valo bõr koczy	Nro 1.
Hoszu parazit szek	Nro 1.
Az Takacz Hazban.	
Szegletes Aztal	Nro 1.
Szöld mazos kemencze	Nro 1.
Rostellios üuegh ablak	Nro 1.
Tamazto Szek	Nro 2.
Agy	Nro 2.
Egyes Szek	Nro 2.
Polcz	Nro 2.
Szövö Szek	Nro 2.
Aito Plehestül	Nro 1.
Az Porkolabok Hazaban.	
Paraszt kemencze	Nro 1.
Rostellios üuegh ablak	Nro 1.
Paraszt Szek	Nro 2.
Kú falban valo ormarium	Nro 1.
Aito Pantostül	Nro 1.
E mellett valo kamoraban.	
Aztal	Nro 1.
Hoszu Szek	Nro 1.
Egyes Szek	Nro 1.
Rostellios üuegh ablak	Nro 1.
Az Tömlöczben	
Kaloda Reteszestüll	Nro 2.
Hoszi Lancz raita	Nro 2.
Kalodahoz valo Lakat	Nro 5.
Az aitaian vas rostell	Nro 1.
Lakat Raita	Nro 1.
Az Rabok Tüzeleõ helén.	
Ablak Rostellios	Nro 1.
Aito Pantostüll	Nro 1.
Az kapu közben.	
Embere valo vas az	
melly az köröszteni	
rabokon vagy on	Nro 13.
Embere valo vas	Nro 2.
Nyakra valo vas	Nro 9.
Bilincz	Nro 9.
Hozu vas Lakat	Nro 11.
Kú feieteni valo vas Sulok	Nro 3.
Vas Chakani	Nro 2.
Vas Lapat	Nro 3.

Vas Rud	Nro 2.
Tűz egető vas Lampas	Nro 4.
Tyalog Dob	Nro 1.
Roz Musketa	Nro 1.
Az Föl vonio kapuban.	
Lancz az Hidon	Nro 1.
Lakat	Nro 2.
Az Gradicz alat valo kamaraban.	
Szkalos	Nro 60.
Vas Mosar	Nro 1.
Taraczk es szkalos	
Goliobis Circiter	Nro 400.
Szentegyhazon vas kerez	Nro 1.
Vas Lampas	Nro 6.
Vas Chakani Tabora valo	Nro 3.
Kű vago Chakani ő	Nro 6.
Uy vas Lapat	Nro 2.
Mez keuerő Uy kapa	Nro 1.
Item ó	Nro 1.
Aito Lakatostüll	Nro 1.
Az Ebédleő Uraimek Hazaban.	
Aztal	Nro 1.
Hoszu Szek	Nro 4.
Roz parazt kemencze	Nro 1.
Rostellios Üuegh Ablak	Nro 2.
Falban Olmarium	Nro 1.
Aito Pantostüll	Nro 1.
Uy vara valo	
vas Lampa sok	Nro 8.
A Rekeztésben.	
Aztal	Nro 3.
Nyoszolia	Nro 2.
Parazt Szek	Nro 4.
Ormarium	Nro 1.
Nyoszolia	Nro 2.
Aito lakatostül	Nro 1.
Az Palota valo heban.	
Fa rosta	Nro 3.
Szoro Lapat	Nro 7.
Vasaszott Köből	Nro 1.
Vasaszott fel Köből	Nro 1.
Vasaszot Fertali	Nro 1.
Rekeztésre es folyossora valo fak egy rakasban.	
Roz hoszu vas rosta	Nro 2.
Aito lakatostüll	Nro 1.

Az Toroni alat valo Szalonas Hazban.

Aito Retezestül	Nro 1.
Jartatlan Szaruas bőrök	Nro 6.
Tehen bőr	Nro 6.
Tulok bőr	Nro 17.
Boriu bőr	Nro 13.
Lo bőr	Nro 1.
Erdey bőr	Nro 3.
Osz bőr	Nro 93.

Vitra veszo egy rakasban

Circiter	Nro 250.
Uy Agy	Nro 5.

Az oras Toromban.

Uy rez Taraczk	Nro 2.
Hosza valo golobis	Nro 70.
Ő Sator	Nro 1.
Ora Harangostül	Nro 1.
Aito Lakatostül	Nro 1.

Az vendegh haz fölött valo Heban.

Koniha Sator	Nro 1.
Aito Lakatostül	Nro 1.

Az hoszi Palota valo Heban.

Uy Szalana	Nro 22.
------------	---------

Az Eczetes haz fölöt valo Bastiaban.

Vas Taraczk	Nro 1.
-------------	--------

Az Uy haszok valo heban.

Maszos es parazt	
faszek	Nro 1372.
Eöreggh es apro maszos	
es parazt korso	Nro 1400.
Labos	Nro 190.
Maszos es parazt Tali	Nro 1210.
Melegítő Labos	Nro 17.
Födő	Nro 42.
Szita	Nro 61.
Rosta	Nro 31.
Tekeniő	Nro 15.
Saitar	Nro 91.
Kerek Tanier	Nro 600.
Szegletes Tanier	Nro 3583.

Az Kulcharok kezenell.

Kard	Nro 20.
Chöbör	Nro 16.
Seiter	Nro 27.
Bor hordani atalak	Nro 15.

Az Takacz kezenell.	
Tamazto Szek	Nro 29.
Egyes kar Szek	Nro 62.
Uy Tabla	Nro 15.
Az var Piaczan.	
Vas Taraczk	Nro 1.
Gemes Kut	Nro 1.
Labos korczolia	Nro 3.
Koniha mellett lakadalomra	
keszitetek volt	Nro 1.
Mellyen Dezka lehet	
Circiter	Nro 400.
Az var hidgia előtt	
Sindeles Szen.	Nro 1.
Az Sörfösző Hazban.	
Kalilhas kemencze	Nro 1.
Aito Pantostül	Nro 1.
Ures hordo	Nro 2.
Aztal	Nro 1.
Kad	Nro 2.
Az Pituarban.	
Szarazto Kemencze	Nro 1.
Eöreggh Sör fösző Fa szek	Nro 1.
Kad eöreggh es kiczin	Nro 5.
Fa kanna	Nro 1.
Desa	Nro 1.
Pincze Aitostüll	Nro 1.
Az Rohonczy Var	
allat valo Malomban (a felszerelés felsorolása)	
Az kertes hazban. (kerti szerszámok)	
Az Kerben.	
Eleven kut lanczostul	Nro 1.
Az Meh tarto hazban.	
(kasok és szerszámok)	
Az Leuedösző Hazon	
Aito Plehestül	Nro 1.
Nyari hazon aito plehestüll	Nro 1.
Az Eöreggh kerten.	
(gyümölcsös és veteményes kertrészek felsorolása)	
Az viragos kis kerben.	
(nagy és kis kapu)	

(Batthyány-levéltár, P. 1322., 111. cs. Leltárak, no. 79. Sajat gyűjtés.)

17.

1652. A mihályi kastély egyik felének felosztása Cziráky Ádám nádori ítélőmester előtt a Niczky Gáspárné Kisfaludy Erzsébet és anyja, Kisfaludy Mihály özvegye Sitkey Zsuzsanna, valamint testvérei: Balázs, Zsigmond, Ferenc, László, Pál, Magdolna és Judit közti birtokperben (részlet):

„...portiones Castellares Egregij condam Michaelis Kisfaludi in Castello Mihályi [...]

Néhay Kisfaludi Mihály ur portiójából jutot az fiának Kisfaludi Balázsnak Mihályi Castelyban az also bolt Pinczének harmad része, az mellette lévő pallásos háznak felével, Kisfaludi Sigmondnak az fölső Pitvarnak kétt része, aból nyilo kis bolt Bástyának a felével. Kisfaludi Ferencznek az also Bolt Pinczenek kétt része. Kisfaludi Lászlónak az ot fön valo Bolt Szobának harmad része, az előtte lévő pitvárnak harmad részével, Kisfaludi Pálnak az ott fön lévő pallásos öreggh Szobának, az Káldi rész felöl fele, az Bolt Szoba alat lévő pallásos háznak felével, az Kapu fole Kisfaludi Erzsébet Asszonnak, az ot fön lévő Bolt Szobának Kisfaludi János részéről valo kétt része. Kisfaludi Judit Leány Aqsszonnak az kis Bolt Bástyának az allya az előtte lévő Szobák felével [...]

(A margón melléje írva:)

„...Kisfaludi Magdolna Asszonnak az ot fen lévő Palotas Öreggh Szobanak abbol a bold Szoba alat levő Palotas haznak felével.”

(Kisfaludy-levéltár, 6. csomó, 1652. no. 12. saját gyűjtés.)

18.

1652. A mihályi kastély másik felének felosztása Cziráky Ádám nádori ítélőmester előtt a néhai Kisfaludy István özvegye, Geréczy Anna és leányai: Éva, Mária, Katalin és Kisfaludy István első házasságából származó gyermekei: Ádám, Gábor, István és Mózes, valamint Borbála, Hagymássy Istvánné közötti perben (részlet):

„...Nehai Nemzetes Uitezleő Kisffaludi Istuan Uram Mihaly Kastelybeli Portioiabul iutot fianak, Kisffaludi Adamnak [...] Az kappu közöth ualó bolth Szoba. Kisffaludi gábornak, egy szenes Bolt ház. Kisffaludi Borbála Aszony-nak, egy eöreggh Pallasos Kalyhas szoba. Kisffaludi Kathonak Süteő szoba konyhastul. Item azon megh neuezet szegény Kisffaludi István uram utolso felesseghétül, Gerecki Anna Aszonytul ualó gyermekinek, in Communi négy részre iutot egy eöreggh bolth Kalyhas szoba, abbul nylo bolth bastiaual, mellette léueő Secessussal edgiüth. Item allata léueő hoszu bolth Pincze, éppen azon bastianak allyaual edgiüt; mind ezek megh leuen uégezetre azon megh neuezet Graeczi Anna Aszony, nehai Kisffaludi Istuan Uram Relictaia, s- maradéki közöth, az megh neuezet Mihály Kastély ellenében ualó nagy neuéo kertet, mely Kisffaludi Mihalyne aszony [...] (kitört rész) [...] Kisffaludi János Uram kertenek közte uagyon...”

(Kisfaludy-levéltár, 6. csomó, 1652. no. 14. Saját gyűjtés.)

19.

1652. április 24. A körmendi Batthyány-kastély inventáriuma (részlet):

„Inuentarium bonorum Arcis Keörmend Tam rerum mobilium quam inmo-
bilium Jussu Illustrissimi Comitis Domini Adami de Batthyán die: 24 Men-
sis Aprili. Ao Dni: 1652.

Ad manus Egregij Domini Stephani Nemsem prouisoris Conscriptum Per
Nicolaum Sanko et Joannem Tomasijcz.

Körmendj Varban		Liztes haz elöt Valo Kamorában	
Kapu Közben		Algiuhoz Valo kisa fok	
Embere valo Vas	No. 3.	Vas asok	No. 6.
Rudas Vas lakatostul	No. 1.	Szoro Lapat	No. 2.
Bilincz Vas lakatostul	No. 3.	Ayto Lakatostul	No. 1.
Kapura Valo Lakat	No. 4.		
Rabra Valo hoszu lancz	No. 1.	Drabant hazban	
Niakra Valo Vas	No. 2.	Az Harom gantaros Pinczében	
Retezes Kaloda laktostul	No. 1.	Roz Kad	No. 1.
Kapura valo oh Retez	No. 3.	Czap Szék	No. 1.
Vas Aso	No. 1.	Fa Kana	No. 1.
Vago Tabla	No. 1.	Bor hordani Valo kis Atalag	No. 2.
Czerep Téglá forma	No. 1.	Papai köböl	No. 1.
Tal moso Saytar	No. 1.	Ayto lakatostul	No. 1.
Kis Tekeniő	No. 1.		
Labas Serpenio	No. 1.	Iffiak Haza alat Valo Pinczében	
Buza lizt 1. hordoban	Cub: 4.	Ayto retezustul	No. 1.
Ros lizt 4. hordoban	Cub: 25.		
		Az Iffiak hazaban.	
Az Var piaczan		Haidina	Cub. 20.
Lanczos Vödörös eleuen kut.	No. 1.	Kölles	Cub. 1,1/2.
Bor uonio korczola	No. 2.	Parazt hozu Szék	No. 1.
		Hozu Vas rosta	No. 1.
Liztes Hazban		Ayto Lakatostul	No. 1.
Üres hordo	No. 10.		
Roz kad	No. 2.	Tiztarto Haza elot Valo Pituarban.	
Fa kana	No. 2.	Ayto retezustul	No. 1.
Bor Uonio kötel	No. 2.		
Vasas Egez köböl	No. 1.	Tiztarto Hazaban.	
Vasas fél köböl	No. 1.	Szegletes asztal	No. 1.
Vasas finak	No. 1.	Hozu Tabla	No. 1.
Vasatlan fél köböl	No. 1.	Hozu szék	No. 2.
Hozu Tabla Aztat	No. 2.	Parazt kalyhas kemencze	No. 1.
Ayto retezustul Lakatostul	No. 1.	Eöuegh Ablak rozteliostul	No. 1.
		Niozolia	No. 2.
		Ayto Pantostul	No. 1.

Abbul Nilo botban		Eczetes Hazban	
Hozu paraszt szék	No. 3.	Eczetes Atalagh keues keues Eczet	
Kapozta meczeö kes	No. 1.	bennek	No. 3.
Regi ora mutato Tabla	No. 1.	Hozu Szék	No. 3.
Rostelios Ablak	No. 2.	Fa giertia tart	No. 2.
Ewres hordo	No. 4.	Kalyhas kemencze roz	No. 1.
Vasas Ayto retezustul	No. 1.	Eövögh rostelios Ablak	No. 1.
		Plehes Ayto	No. 1.
Az masik botos kamoraban		Szegletes Asztal	No. 1.
Szegletes Asztal	No. 1.	Niozolia	No. 1.
Tamazto Szék	No. 3.	Fa Icze es Mezel	No. 2.
Bors eörleö Malom	No. 1.		
Czerép Tal	No. 50.	Az belső kamoraban	
Fa Tanier	No. 40.	Szalana	No. 4.
Szal Vas	No. 1.	Hay	No. 3.
Aczel Masa	No. 1.	Vas Abroncz	No. 3.
Kappa Vas szál	No. 2.	Masa mertek	No. 1.
Kemenczében Valo oh		Roz Almarium	No. 1.
Vas rostely	No. 1.	Peczetleö Vas	No. 1.
Eöreggh Vas karika Malom		Ora mutato Vas	No. 1.
Malom gerendelhöz Valo	No. 4.	Eövegh Ablak	No. 1.
Kü falban valo foglalo		Feier on darab	No. 10.
Vas szál	No. 2.	Ayto retezustul	No. 1.
Méz keuereö kappa	No. 2.		
Irto Vas kappa	No. 1.	Haidinas hazban	
Fa Pint	No. 1.	Fazek es paraszt korso	No. 50.
Lampas	No. 1.	Ayto retezustul Lakatostul	No. 2.
Kötö Lancz	No. 4.		
Ollo	No. 1.	Drabant hazban	
Repa daralo	No. 1.	Paraszt Kemencze	No. 1.
Ayto Plehestül	No. 1.	Ayto lakatostul	No. 1.
Porkolab hazaban		Az Por Hazban	
Paraszt Agy	No. 1.	Eöreggh es kiczin szakalas	No. 28.
Szegletes Asztal	No. 1.	Ittem szeczeödre Vitek	No. 2.
Eöreggh hir mondo Mosar	No. 1.	Kanot rakasal	No. 1.
Vij gialog Dob	No. 1.	Puska por funt	No. 50.
Hozu Szék	No. 4.	Taraczk, es szakalas goliobis	
Vas rostélj	No. 1.	Ladaban	No. 1.
Vas Niars	No. 2.	Szakalas goliobis forma	
Vas Serpenio roz	No. 1.	kalanostul	No. 2.
Fa mosar	No. 1.	Tüz egeteö Lampas	No. 2.
Fa kana	No. 3.	Ora kis harang	No. 1.
Paraszt Kemencze	No. 1.	Loding töltes goliobis	No. 100.
Ayto lakatostul	No. 1.	Szakalas tölteni vali Vas Vezeö	No. 1.

Kender Magh	Cub. 1.	Musikasok szeki	No. 1.
Eöuegh ablak	No. 1.	Gerendaban Parazt	
Bilincz Lakatostül	No. 7.	giertia tarto	No. 4.
Tamazto Szék	No. 2.	Ayto Péehesgül	No. 2.
Lakat	No. 1.		
Parazt kemencze	No. 1.	Az Ur Halo Hazaban.	
Ayto lakatostül	No. 1.	Vy Szegletes Asztal	No. 2.
		Oh Szegletes Aztal	No. 1.
Kerek Bastiaban		Niozolia	No. 1.
Szöld Kemencze	No. 1.	wuegh Ablak	No. 3.
Niozolia	No. 1.	Tamazto Szék	No. 4.
Hozu Tabla	No. 1.	Ayto Plehesgül	No. 1.
Ayto Plehesgül	No. 1.		
		Az Felseő Bastiaban.	
Az Ebédleő Palotaban		Roz Vas Tarack	No. 1.
Eöüegh Ablak	No. 8.	Rez Tarack	No. 1.
Szöld kemencze	No. 2.	Mas Vas tarack	No. 1.
Aztal Vy	No. 3.		
Hozu Tabla	No. 1.	Var előtt valo Konyhan	
Hozu Tamazto Szék	No. 1.	Hozu Szék	No. 6.
Hozu parazt Szék	No. 5.	Kad	No. 2.
Kar Szék	No. 5.	Hozu Tabla	No. 2.”
Pohar Szék	No. 1.		

(Batthyány-levéltár, P. 1322. Leltárak, No. 52. Saját gyűjtés.)

20.

1662. április 6. A (fertő)széplaki Nádasdy-kastély leírása:

„Inventarium Castelli Széplak, per Egregium Matthiam Pramer et Joannem Fabian conscriptum 6 April 1662.

Az örögh Palotaban négy jó ép örögh eöuegh Ablak, Egy Almarium, két plehes Ayto.

Abbul nylo Házban, három asztal, Egy örögh Diofa Agy; Zöld Kálhás kemencze.

Három ép eöuegh Ablak, Egy hitván Legyesző.

Abbul nylo kis Házban, Egy hoszu Tábla; Egy ép örögh eöuegh ablak. Zöld kálhás kemencze. Plehes ajtó. Kalendariumm Tabla.

Az ebédleő Házban két jó ép örögh ablak, eöueges. Pohar szék. Zöld kálhás kemencze.

Dupla plehes ayto. Asztal.

Abbul nylo kis hazban, egy ép örögh eöuegh ablak. Asztal, Ágy, Plehes Ayto.

Abbul nylo kis hazban, Egy ép örögh eövegh ablak; asztal, zöld kálhás kemence. Noszolya. Plehes ayto.
 Abbul nylo Pusztá Házban. vas ablak Tábla.
 Abbul nylo kis házban Három ép örögh ablak, Ágy.”

(Hg. Eszterházy-levéltár; P. 108. Rep. 16. Fasc. A. no. 7. Saját gyűjtés.)

21.

1663. december 18. A pozsonyi Magyar Kamara összeírja a kihalt Alsó-lindvai Bánffy család javait, azon belül Belatinc kastélyát:

„Castellum Belatincz. Quadrangulare duarum contignationum potiori ex parte ex ligno aedificatum, fossato sicco circumdatum; supra portam interiorem, turris in ipsa aedificiorum circumferentia, diversa cubacula habitationes palatium, cameras, culinas et alias commoditates, in area vero puteum seu fontem habens ...In turri campana et horologium sonans...”

(U. et C. fasc. 33., no. 9., in *Forráskiadványok* VI., 3., 23.)

22.

1665. január 1. A bozsoki Batthyány-kastély inventáriuma:

„Az Bosoki Castely inventariumia.
 Az Castélybán leueő Eöregh Pincén
 (12 hordó bor)
 Az Konyhá alát válo Pincében.
 Savaniu kaposzta hordo 1.
 Savaniu Repá hordo No. 1.
 Biko lakatos Pantos Aito No. 1.
 Az tar ház néveő valo Boltbán.
 Veöreős Haima Koszoruval No. 26.
 Foghagima Koszorú No. 15.
 Ültetny való Haima No. 1.
 Pogacz Alma: Cub 3.
 Muskotál alma Cub “
 Iratos alma Cub 1
 Geztenye Cub L
 Vasas Aito az Egyik N: 2.
 Plehes
 Ezen Bolt fölöt valo Házban.
 Gazos Buza Cub 3, “
 Buza ocso Cub 2.
 Lencse Cub 2, “
 Arpa Cub “

Meh: Kasal	N: 6.
Plehes Aito	N: 1.
Pleh nélkül	N: 1
Ep Eövegh Ablak	N: 3.

Inend nilo hazban.

Buza alya	Cub: 4.
Ros ocso	Cub: 2.
Lencze ocso	Cub: 2.
Paraszt kerek Asztal	No 1.
Ep Eövegh Ablak	No: 3.
Plehes Aito	N. 1.

At Ebedleő Palotában

Kerek Asztal	No: 1.
Egyes Tamaszto Szék	No 12.
Hoszu Tamaszto Szék	No: 2.
Rostelios Pohar Szek	No 1.
Győmölcs tarto Pohar Szék	No. 1.
Lampás	No: 1.
Pohar Szekhez valo Saitar	No 3.
Ep Eövegh Ablak	No: 3.
Plehes Aito	N: 1.

Inend nylo Kamarában

Plehes Aito	No 1.
Pleh nalkül aito	Nro 1.
Paraszt Nyoszolya	Nro 1.
Asztal	Nro: 1.
Ep Eövegh Ablak	Nro: 2.

Inend nylo 2dik Bolt Kamarában

Reghi Sellie Szek.	N 2
Ep Eövegh Ablak	N 3.
Falban valo Almarium	N: 2.

Az Masik renden való Hazak

Az Reghi Palotaban

Buza	Cub: 4.
Haidina	Cub: 11.
Magnak valo Zab	Cub: 25.
Aszszu Dio	Cub ~
Kaposzta mecző kes	Nro: 1.
Aszszu Megy	Cub: 1.

Rostellios Pohar Szek	Nro: 1.
Ep Eövegh Ablak	N. 4.
Kerek Asztal	Nro: 1.
Hoszu Tabla asztal	Nro: 1.
Tavaly apro Kender	
fey Kötés	Nro: 54.
Ez idei Kender fej	
Eöreg Kötéshez	Nro: 4.
Alacson Nyoszolya	Nro: 1.
Folyosora valo hoszú	
Pálcza vas	Nro: 1.
Badogh Gomb	Nro: 2.
„Paraszt” köből	Nro: 1.
Fertaly Egy	N: 1.
Szaru Lampas	N: 1.
Plehes Aito	N: 1.

Inend nylo Kis Boltban.

Kender Magh	Cub 2.
Aszszú Alma	Cub: 3.
Eöreggh Plehes almarium	1.
Plehes Aito	N: 1.
Pais	No: 1.
Ablakban valo Rostely	
Ablakra	N: 1.
Az Eöreggh Konyhan	
Tűzelő vas	Nro 2.
Almarium	Nro: 1.
Hosszú Tabla Asztal	Nro: 2.

Az iratos veres Házban.

Szegletes Asztal	Nro: 1.
Pad kető	No 2.
Egyes Szek	N 1.
Ketős Ep Eövegh Ablak:	4.
Plehes Aito Nro:	1.

Inen nylo kis Boltocskában.

Hoszú Asztal	Nro: 1.
Plehes Aito	Nro: 1.

Ezen iratos haz előtt valo Hazban

Almarium	N: 2.
Plehes Aito	Nro: 1.
Szegletes Asztal	Nro: 1.

Az Kasteli Piarczán eleven Kút
 lanchos Csigas és vas vodros   N: 1.
 Vastagh Deszka   Nro: 13.
 Falban valo Egetet Tegla   Nro: 4000.
 Item vikony Deszka   Nro: 20.

Az Kapu Közben.
 Gyalogh Dob   Nro: 1.
 Nyakra valo vas   par Nro: 1.
 Belencz hozzá való   par Nro: 1.
 Vas derék   N: 1.
 Az Kapukon hoszu lanch   3.
 Lakat   Nro: 4.
 Meczet Deszka Ramakhoz
 valo lécz   Nro: 104.
 Item Ramakhoz valo lecz
 vastagiab   No: 13.

Az Toronyban.
 Vár Ora minden hoza tartozando
 Eszközivel io   Nro: 1.
 Szakalos   Nro: 5.

Az Teömlöczben.
 Retezes Kalada   Nro: 1.
 Vasbúl csinal veöreös torony   Nro: 1.
 Az Castéli előtt Udva'
 ron leveő Hazok és
 Istalok romladozot
 alapotal vannak."

(Batthyány-levéltár, P. 1322., 111. csomó. Leltárak, no. 85., f. 13–16v. Saját gyűjtés.)

23.

1676. március 11. A jánosházi kastély keleti részének felosztása Vas vármegye kiküldött bizottsága előtt Chernel János és Pál között (részlet):

„...Legh Elsőb itt az Várban lévő házak oszolván.

Fölseő Ház, az eőregh Palotának fele jutot Csernel János Vrnak, mellynek Szomszédgja kapu fölött Sághi Andrásné Aszonyom háza, az fele jutott Csernel Pál Vrnak, mellynek Szomszidgja nap keletről Ráttki Boldisár Ur alatta valo eőregh Pénczének is fele Csernel János Vramnak, mellynek Szomszédgja Nap nyugotrul az Kapu köz, az fele jutott Csernel Páll Vrnak, mellynek nap keletről az Szomszédgja Ráttki Boldisár Vram pénczéje."

(Illésházy-levéltár, Lad. 18. fasc. 6. no. 57. Saját gyűjtés.)

24.

1687. március 7. Felsőkálldi Káldy Péter gyermekeinek és örököseinek osztózása a (belső) vati kastélyon (részlet):

„Elsőbenis ezen Vathi Kastélban jutot nekem Kálldi Sigmondnak, az középső Renden lévő két Szoba, nékem pedigh Kálldi Susánnák (sic!) az fölső avagy harmadik részben lévő két Szoba, nékem pedigh Kálldi Rebekának az kastélon kívül valo Major ház péncczéivel edjutt, és az Kastélban lévő belső alatt való bolt Szoba, Szabad lészen az első szobából bejárás, nekem Amp-ruster Jánosnak az Kastél előtt levő vámház fölivel állával edgyütt, és az kastélban az harmadigh felső Condignatioban lévő Kamara; nekünk pedigh Perneszi János maradiknak az alsó részen lévő első bolt Szoba, a középső Condignatioban lévő Kamara, és az Tömlőcs fölött valo Kis bótocska, az minemű Pincze vagyon az Kastél alatt, az nekünk Kálldi Sigmondnak, Susánnának, és Perneszi János maradiknak három részre jutott, ugy szinten az héyazaton Lévvő rekesztésekis hasonló képpen ugyan nekünk hármunknak kölletik az Kastélnak födelezisitis vigben vünnünk, ... az Kastélban lévő Konyhais nekünk hármunknak jutott, az kastél Kapuján, Pitváracon, és gradicsokon szabad leszen minyáiunknak a járás.”

(Sibrik-levéltár, 149. tétel, p. 8–9. Saját gyűjtés.)

25.

1691. január 25. A szenteleki Batthyány-kastély inventáriuma:

„Sz: Elekj házokban, avagy Kastélyban Lévvő Eszköznek föl Irássa.

1. Fölső Contignation az Palotán	
Rostélyos üveges Ablak	N. 4.
Uy Pohár széék, fiokos és Pléhes	N. 1.
Kar széék mindenestül	N. 31.
Uy Zöld Kemencze	N. 1.
Uy Pléhes és Pántos aito	N. 1.
2. Ebbül nyilo szenes házban	
Rostélyos üveges Ablak	N. 1.
Pléhes, és Pantos Aito	N. 1.
Uy fejr Ágy	N. 2.
3. Ebül nyilo Komorában,	
Uy Pléhes, és Pántos Aito	N. 1.
Rostélyos, üveges jo Ablak	N. 2.
Komora széék, kilincses	
aito raita	N. 1.
4. Aszonyom eő naga házában,	
Uy Pléhes Pántos aito	N. 1.

Rostélyos üveges jo Ablak	N. 2.
Zöld jo Kemencze	N. 1.
Uy fejér ágy	N. 1.
Kis Kerék Asztal	N. 1.
5. Ebül nyilo frauczimerek házában,	
Pléhes, és Pántos jo Aito	N. 1.
Zöld Kemencze	N. 1.
Üveges rostélyos jó Ablak	N. 1.
Kilincses aito, árnyik széken	N. 1.
Szegletes hét fiokos Uy	
Asztaly	N. 1.
Item szegletes Asztaly	
fiok nélkül	N. 1.
Uy fejér ágy	N. 1.
Zöld bársonyos Selye szék	N. 1.
Alacsony varot támozték	
nélkül szék	N. 1.
Folyos felé Uy Pléhes,	
Pántos aito	N. 1.
6. Ebbül nyilo Aszonyom	
eö Naga háza fele,	
Pléhes, és Pántos jo aito	N. 2.
üveges rostélyos jo Ablak	N. 1.
aito fölöt Uy üveges Ablak	N. 1.
7. Az Ur eö Naga haló házában,	
Pléhes, Pántos jo aito	N. 1.
Üveges rostélyos Ablak	N. 2.
Kis szegletes Asztaly	
Szünyeg rajta	N. 1.
Uy fejér ágy	N. 1.
Árnyik széken, Kilincses	
Pántos Aito,	N. 1.
8. Ebül nyilo audenczias Házában,	
Kerék Asztaly	N. 1.
4 szeglető Asztaly	N. 1.
Uy Zöld Kemencze	N. 1.
Uy pléhes, és pántos aito	N. 1.
Üveges rostélyos jo Ablak	N. 3.
9. folyosorul szolgáló Pituar-ház,	
Aito	N. –
üveges rostélyos jo Ablak	N. 1.
10. Padlásra nyilo Pléhes,	
Pántos aito,	N. 1.
Melete rostélyos	
üveges jó Ablak	N. 1.

11. Also folyosora nyilo	
Dupla vörös Pléü pántos aito	N. 1.
melete táblás roszélyos Ablak	N. 1.
12. Az Pitvár házbul nyilo,	
Dezkás Himes Palotában,	
Pántos pléhes aito	N. 1.
Rostélyos üveg Ablak	N. 3.
rosz törődözet kemencze	N. 1.
13. Ugyan az folyosorul nyilo	
Ebédló házban,	
Uy Pléhes Pántos aito,	N. 1.
Zöld Kemencze	N. 1.
Üveges, Rostélyos Ablak	N. 2.
Paraszt szeglető Asztaly	N. 1.
14. Ezen Ebédló Házbul nyilo	
frauczimerek házában,	
Uy Pléhes Pántos aito	N. 1.
Rostélyos üveges Ablak	N. 2.
15. Ezen házbul Gradicsra szolgáló	
Pléhes Pántos Aito	N. 1.
Zöld Kemencze	N. 1.
Kerék Asztaly	N. 1.
Szeglető fiokos Asztal	N. 1.
Uj fejrő ágy,	N. 2.
az falban csinált Pléhes,	
Pántos fiokos Olmárium	N. 1.
16. Fraucimerek házából nyilo házban,	
Uj Pléhes Pántos aito	N. 1.
rostélyos üveges Ablak	N. 1.
Kis szeglető fiokos Asztaly	N. 1.
Élés tarto fiokos földély	
nélküli Zöld Láda	N. 1.
hus vágo szé	N. 1.
17. Ebül nyilo házbul az Bolton	
Pléhes és Pántos aito	N. 1.
rostélyos és Drotos Ablak	N. 2.
18. Ebül nyilo tisztarto	
Ur Szállása felle,	
Uy Pléhes Pántos aito	N. 1.
üveges Rostélyos Ablak	N. 2.
árnyék szé kilincses aito raita	N. 1.
19. Ezen házbul nyilo Konyha,	
Pántos Pléhes aito	N. 1.
rostélyos üveges Ablak	N. 2.
4. szeglető Asztaly	N. 1.

tálos	N. 1.
kübül valo Csatornya	N. 1.
20. Konyhábul nyilo házban,	
Pléhes Pántos aito	N. 1.
Ovitt Zöld Kemencze	N. 1.
Szeglető Asztaly	N. 1.
üveghes rostélyos Ablak	N. 1.
Közép hordo	N. 1.
21. Ezen házbul nyilo Boltban,	
Pléhes aito	N. 1.
rostélyos törődözöt	
üvegh Ablak	N. 2.
Kamora széke nyilo	
Kilincses aito	N. 1.
22. Ezen Boltbul himes Palotára nyilo	
Pántos Pléh nélkül ualo aito	N. 1.
23. Also foloson Vörös Duplás Pántos	
Pléhes aito	N. 1.
rostélyos üvegh nélkül Ablak	N. 1.
Konyhában nyilo Pléhes	
és Pántos aito	N. 1.
Nagy Pinczében	
Eöreggh Korcsolya	N. 1.
Kisebb	N. 1.
Kis Pinczében.	
Pléhes retezes aito	N. 1.
[...]	
Sütő házban,	
Paraszt Pántos Pléh nélkül aito	N. 1.
üveg Ablak	N. 2.
Paraszt kis vörös kemencze	N. 1.
4. Szeglető Asztaly	N. 1.
Sütő tekenyő	N. 1.
Eczetes hordo Circiter Eczet	
benne Pint	N. 50.
Irto kapa,	N. 1.
Konyhán,	
Pántos retezes aito	N. 1.
törötözöt Eöveg Ablak	N. 1.
Sütő Kemencze,	N. 2.
Rostély,	N. 1.
[...]”	

(Batthyány-levéltár, P. 1322. 63. csomó. A földesúri familia iratai.

f. 15–19. Saját gyűjtés.)

26.

1692. szeptember 6. Pribiszlavec Zrínyi-kastélyának értékelő kamarai leírása:

„Aestimatio totius insulae Muraköz

[...]

Aestimatio castelli Pribicslavecs et appertinentiarum ejusdem modo quo supra triplici taxatione mediante desumpta.

Castellum hoc totaliter muratum habens sub se maximum triangulare sub fornice cellarium, in Prima et Secunda Contignatione autem Cubiculae 11 cum Camerulis duabus et Culinas Angulari Ambitu duplici suo, aestimabitur cum aedificiis Allodialibus ligneis.”

(U. et C. Fasc. 3/5. p. 35., in *Forráskiadványok* IV., 2., 523.)

27.

1692. szeptember 6. Lapsina Zrínyi-kastélyának kamarai leírása:

„Aestimatio totius insulae Muraköz.

[...]

Aestimatio castelli et bonorum Lapcsina triplici taxatione mediante modo infrascripto desumpta.

Hoc Castellum muratum et totaliter tegulis Coapertum constans in prima et secunda Contignatione ex Culinis sub fornice duabus Cubiculis partim sub fornice, partim vero simpliciter tabulato extructis Novem, Cellario sub longo sub fornice uno, ambitus e regione hujus ab infra, et desuper sub fornice oblongis duobus, praeterea stabulo uno et Cameris Simpliciaribus quator erectis,...

(U. et C. fasc. 3/5. p. 29., in *Forráskiadványok* IV., 2., 376.)

28.

1696. A gátai kastély felosztása Esterházy Pál nádor előtt Esterházy I. Dániel fiai: János, Mihály és Zsigmond között (részlet):

„...énnekem Eszterházy Mihálynak jutot azon Gattay Udvarházbol az első Sor, mely az bé járó kaputul kezdetik mind két contignatiostol mellyen vagon az also Contignatioban két szoba s – egy pitvar és egy bolt ki az első szobában nyilik; az felső Contignatioban penigh egy pitvar ‘egy szoba és egy szobában nyiló kamara: Nékem Eszterházy Sigmondnak pediglen az másik

ket Conzignatiobol álló Sor egészen, mely napnyugot felől esik (: ki vévén az palota alatt lévő Szobát, mint hogy azon Eszterházy Mihály uramnak jutot :) mely Portiomon vagyon egy öreg Palota, egy rekesz és egy kamara az felső Contignatioban, az also Contignatioban penigh jutot kétt Boltot úgy mindazon által, hogy Eszterházy Mihály urnak maga pinczebéli Portiojara grádicsott és bé járást engedgyek csináltotny, mely gradicsnak vagy Pinczeknek torka az én Boltomba fogh esny. Nekem penigh Eszterházy Jánosnak jutot az egy Contignatiobol álló Soor egészen mind az öreg kertig az Székér Szénnyel együtt ki véuén azt az darab épületet, hol az Pinczében járo ke-rengös gradics vagyon csinálva, kitt Eszterházy Sigmond vramnak engettem, hogy azon maga Portiojához való fel menő gradicsot csinálhasson. Es miuel ezen utolsó Portio csak egy Contigantiobol álván, nem adequalhattya az többi, ezen okon engettetet hozzá az Udvarnak Layta felől való Része, mind az rajta léuő romladozott épülettel együtt, kin ha alkalmatlan lenne az építés, szabad legyen az kút felé fellyebis hozván épületesmet, [...] Az kútt és kapu közre marad, kiknek építésére és csináltotására mind hárman tartozunk egyenlőkepen...”

(Esterházy család, zólyomi levéltár, III. E.1., 44. cs. Gátai uradalom.
Birtokjogi iratok, 1680–1739. Saját gyűjtés.)

29.

1698. szeptember 3. A jánosházi kastély Chernel-részének leírása (részlet):

„A Várbeli Csernel János Rész.

Három Szoba, Ráttki Vrammal közös konyhának fele, az Viczai és Ráttki házai között lévő also konyhánakis fele, egy also eletes Házal. Az szobákon sem ajtó, sem kemence sem penigh ablakok nincsenek. A kapu fölött valonak úgy fenyő Deszkával való úgy Pallása föld többis nélkül. Item az három Szobák előtt való folyosoknak kívül való deszkázattya ugyan úgy, az gerendákon való pallása nélkül. Item az másik két Szobának sincsen Pallása, de megh van pavimentomya, az födele penigh mind a’ harmok úgy Sindöllyel vagyon megh Sindölözve, és mind hozzá tartozando munkája ugyan úgy. Item egy úgy kü kémény, az híd, Kapuköz, Tömlőcz kutban compossessoratus Csernel Vram.”

(Illésházy-levéltár, Lad. 18. fasc. 6. no. 58. Saját gyűjtés.)

30.

1705. május 5. A magyar kamara összeírása a gátai kastélynak a kuruccá lett Esterházy II. Dánieltől részéről (részlet):

„...Est in hac possessione castellum superius vulgo Eszterhazianum appellatum, cujus aream, per portam desertam intrando, itur ad partem sinistram et intratur in culinam sat magnam, ex qua culina ad utramque partem, dext-

ram utpote ac sinistram, et cubiculum unum fornicatum, et huic contigue
adjacens itidem fornicata camera. Tandem ascenditur per gradus lapideas
ad superiorem contignationem, in qua atrium et 4 cubicula bene accomo-
data, verum fornacibus, partis atque fenestris anno praeterito ab erumpen-
tibus Austriacis totaliter privata, destructaque esse cernuntur. ex majoribus
gradibus derivantur ad partem dextram minores gradus, per quas ascen-
dendo intratur in aliud atrium et ex inde in cubiculum satis amplum. Sub
his aedificiis sunt duo bona cellaria urnarum vini 800-arum capacia,...

(U. et C. fasc. 10. no. 33., in *Forráskiadványok* IV., 1., 251.)

31.

1713. november 22. A (gyöngyös)hermányi kastély inventáriuma (részlet):

„Néhai Békássy Miklos Uram Hermányi Jozságának, és Jobbágyainak; nem
külömben Mobiliáknak, mellyek akkor ottan találtattak, a midőn Méltó-
sághos Generalis, Trakostyáni Gróff Dráskovics Uram eő Excellája, Tekén-
tetes, Nemzetes, és Vitézlő felső Surányi Sigray Joseff Vice ispán Uramtúl
eő kglmétül azon Jozsagot kezéhez vette; [...]

Conscriptioja, és Inventatioja. 1713. Die 22 9bris.

Először is a kastelly, és az Mobiliák Conscribáltattak.

A Délrűl való, felső Contignatióon lévő Szobán vagyon kétt aító, mind a kettő
pléh és kulcs nélkül való, de reliquo több requisitumi azon aítóknak meg
voltak, zöld mázos kemencze benne.

A mellette lévő Szobának hasonloképpen kétt aitaja vagyon, és ép ablakjai,
zöld mázos kemencze benne; kétt asztal, egyik kerék, egy mástúl ell való,
a másikat köziben lehet applicálni. Uj fa szék vagyon tizenkettő benne.

Harmadik Szobának hasonlóképpen kétt aitaja, egész requisitumokkal,
hanem horgas kulcs nélkül vagyon, ép ablakjai, kék tarka kemencze va-
gyon benne jó épséggel; Egy ágy, egy szegletes fejér asztalocska; item
ebből nyílik (: salvis auribus:) a secessus, kinek az aijtaja egészen meg va-
gyon Pléhveé, és kulcsal együtt.

Negyedik házbanis' kétt aító burított pléhvel, és sarkakkal, ép ablakok vannak
raitá, és egy fekete ágy benne.

Ötödik Szobának egy aitaja, hasonló burított pléhvel. Egy fekete gombos
ágy vagyon benne, de kemencze nincs, és bört haitás nélkül való; deszka
pallása, egy néhány deszka nélkül, kinek szükséges az reparatio, ebbenis
ép ablakok vannak.

Ebből a szobából nyílik a kápolna, kétt felé nyíló magas aitaja vagyon néki,
pléh nélkül való, egy retesz vagyon raita. Ezen háznak is ép ablakjai, vas
rostélyokra.

Ezen szobákban vagyon egy óvitas rostélyos almarium; Egy fiókos láda liszt-
nek való, óvit; Egy szökrény, de nem derekas; Egy hordó bornak való, cir-
citer hétt akós; Egy Uj kádocska, circiter öt akó, egy mézes tungocska.

Mind ezen felső Contignatióban lévő Szobáknak vagyon egy generalis kulcsa, kivel az egész aítók fell nyilnak.

Item a folyosorúl szolgál kű egy táblás ablak, pléhecske vagyon raita.

Item kétt kemencze aitaia, egyiken pléh, és kulcsa vagyon, másik a nélkül való.

Item ugyan a folyosórúl nyilik (: salvis auribus:) a secessus; Aító, pléh és kulcs raita.

Az alsó Contignatióban.

Konyhárúl nyilik a cseléd ház; pléh nélkül vagyon az aitaja, hanem a sarkok raita vannak; A másik a folyosorúl nyilik, de aito nincsen raita, hogy bé zárhatnák. Harmadik aító Uj, a ki az boltba nyilik, sarkok vannak raita, de egy pánt heija vagyon, és pléhe nincsen. Egy alacsony paraszt kemencze vagyon benne; A falban nyilik egy kis almarium pléh, és kulcs nélkül, vas rostélyos ablakja.

Ebbül nyilik a bólt, vas rostélyos ép ablakjai vannak, egy Uj asztal vagyon benne; Ebbül nyilik (: salvis auribus:) a secessus nincs aító raita.

Mellette vagyon az konyha; pléh vagyon az aitaján, kulcsa nincsen. vagyon benne egy hoszu Tábla, egy száll deszkából lévő Pócz.

Mellette a konyhának vagyon egy Szoba; vagyon benne egy kerék óvita asztal, alsó láb heijával, zöld födeles agy benne, de fellyül deszkák heijával.. zöls kemencze benne, de az alsó rendi föltozot, jó ablakok raita: Ezen szobának kétt aitaja, romladozot plehekkal, egy horgas kulcs nélkül való; a sarkok raita vannak.

E mellett vagyon megint más szoba, aító raita, közönséges pléhvel, de horgas kulcs nélkül; Ép ablakjai; zöld kemencze benne, három kállyha heijával. Ezen házból nyilik a Pincze aitaja, pléhés aitaja kulcsával együtt, horgas kulcs nélkül;

Item taláztatott három kaposztás hordó; Egyik Urnarum circit 6. másik Urnarum circit 7. harmadikis Urnarum circit 7.

Item lisztnek való füles hordó Urnarum circit 10.

Item Űres hordók; Egyik Urnarum 10. Másik Ur' 8. Harmadik Urnarum 9. Negyedik Urnarum 6. Ötödik Urnarum 8.

Item az udvaron vagyon kankalikos kutt, és egy ó hidas.

Item Vagyon Három ház derékből álló gabonás háznak való Épület; kocsinak való szín; a köz falak nem készek még ezekben.

Item lábokra csinált egy hosszu szekér szín. Item boronából (: S. A:) Sertélles istálló; Item a szín végében egy istálló pallás nélkül.

Item vagyon az grádics alatt egy kis Házikó; Az aitaján retesz vagyon, és az ablakjai jók.

Item réghi pusztá galamb ház.

Item Juhok aklya lábokra vagyon csinálva, és jól meg vagyon földve.

Item a Major háznak romladozot aitaja, paraszt ablakjai, kétt paraszt deszka pad benne, és sütő kemencze.

E mellett vagyon egy tyuk ház, egy rossz aító vagyon raita.

E mellett vagyon egy tej ház, egy kis aító rajta retesszel.

Item vagyon három Istálló; az első tiz lóra való; felire pallásos; romladozott falaj vannak, és hasonló az padlása is fellyűl. Masodika nyolcz lóra való, a felső padlása nékj tűrhető, nincsen alsó padlása. Harmadik négy lóra való, a felső padlása jó, de nincsen meg palolva.

Item vagyon kétt paraszt szán.

A Paita Talpakra vagyon építve, kétt paita fia, deszkás kapuia a paitának.

Mind a kétt paita fia teli szénával, circiter huszon öt szekér széna.

Item az Új épületeknekis teli a földi; négy négy ökörre való circiter tizen négy szekér széna benne;

Item a lovak Istállója felet, midőn a Meltóságos Ur apprendálta, volt circiter 9 szekérre való, vagyon most négy szekérel. Négy négy ökör szekérre való volt a széna.

Sarju vagyon circiter három szekérre való.

Item vagyon a paitás kertben egy Jéghegy verem. [...]"

(Békassy-levéltár, 11. csomó, 1711–1720, f. 15–18. Saját gyűjtés. –

Közölte kihagyásokkal és több helyen téves olvasattal HETÉSSY István, A hermányi kastély és uradalom leírása 1713-ban, *Vasi Szemle*, XXV(1971), 1. sz., 132–134.)

32.

1720. szeptember 16. A (gencs)apáti, Ipolykéri Kérs Ferenc özvegye, Esterházy Borbála kezén levő kastély kamarai összeírása (részlet):

„Primo. Reperitur in territorio Apáti castellum quasi quadriangulum circum circa muro aedificiorum illorum ejusdem castelli exstructum, aloquin valato antiquo excavato per modum Piscinae, sed actu ruinate et destructo, aqua alias ex fluvio gyöngyös admissa, sed exsiccata.

Introitus huius castelli est alias cum porta attrahibili penes alteram etiam portam bonam, sed absque catenis et funibus necessariis sub fornice. In inferiori tractu est culina cum suo cubiculo proportionate quatuor cubiculis fornicatis cum quatuor fornicibus magnis, et tribus cellariis utrumque magnis sed non profundis, ob id quod cum fluvius Gyöngyös exundet non tantum cellaria verum et fons, qui ibidem in area exstat, fluviali aqua implentur. Praeterea etiam sunt duae fornices pro conservandis curribus et carpentis,

Secundo. Non procul a porta introitus castelli sunt gradus ad contignationem primam, in qua contignatione sunt circum circa cubacula etiam septem fornicata cum una culina sub camino, uno cubiculo cum stukatura, et adhuc tribus fornicibus et secundaris gradibus contignationis secundae ad partem septentrionalem una capella cum sanctuario fornicato ex quinque cubiculis pavimentatis ex ligno, duabus turribus una quadrangularis, altera rotunda; ita etiam duobus quasi moeniis ad partem superiorem cum aedificio totaliter seu tecto per gradinem ruinato, id est in turri ro-

tunda et moeniis ambobus una etiam praeterea magna parte tecti, reliquum aedificium tevti indiget etiam reparationes.”

(U. et C. fasc.. 1., no. 53., in *Forráskiadványok* IV., 1. füzet, 13.)

33.

1720. október 14. Pribiszlavec egykori Zrínyi-kastélyának kamarai összeírása:

„Conscriptio dominii Csáktornya.

[...]

Est hic in villa Pribiszlavec Castellum Dominale muratum, habens sub se magnum triangulare fornicatum cellarium in introitu dirutum, In Prima et Secunda Contignatione autem habentur: 11 cubicula cum Sacello seu Capella desolata, et Camerulis duabus, ac una culina, at quam duplici angulari ambitu. Aream habet sat amplam, et nudam a meridie exiguo, ac majori ex parte diruto lateritio muro cingitur; extant in super duo aedificiola per modum Propugnaculi olim eytructa, ac nulli amplius usui apta. Habet hoc castellum Portam unam desolatam, praeterea a latero versus orientem hortum unum, in cuius contiguitate exstat Horreum Ligneum Stramine tectum nimis exiguum. Fenestris vitreis reperitur Idem Castellum penitus denudatum. tectum partim Scandulis, partim asseribus coopertum. Pavimenta lignea asseritia, sed vetusta; praeter Culinam et Cellarium hic nihil datur fornicatum.”

(U. et C. fasc. 3/7., p. 21., in *Forráskiadványok* II., 523–524.
és *Monumenta Zrínyiiana* II., 388–389, 1721. február 3. dátummal.)

34.

1720. október 14. Ráckanizsa egykori Zrínyi-kastélyának kamarai összeírása:

„Castellum hoc ex lateribus muratum habet in superiori contignatione 7 cubicula, quorum tabulata seu pavimenta nullius sunt valoris. aedificium hoc est formatum ad formam literae »L«. In superiori adhuc contignatione est una parva culina, securam durabilitatem haud habens, in inferiori contignatione sunt duo cubicula. Item cellaria duo sub fornice, unus fornix est mediocris durabilitatis, alterius autem fornix ruinae proximus, tectum est novum, scandulis coopertum. Hoc totum aedificium civile, si inhabitare deberet, eget per totum nova reparatione. Circumferentia est antiquis sepibus cincta, hortum, habet unum periter sepibus cinctum.”

(U. et C., fasc. 3/7., p. 67., in *Forráskiadványok* II., 526
és *Monumenta Zrínyiiana* II., 454, 1721. február 3. dátummal.)

35.

1634. április 3. – 1639. július 17. A rohonci Batthyány-kastély építési költségeinek elszámolása (részletek):

„Rohonczy var Eppületire es az mester emberekére s ahoz valo eszköz és szerzam vetelre valo kölczeg es Computus.

Paumasternek ualo fizetes.

Anno 1636 die 29 Marti. Imparatis f. 40.

Anno 1636 die 20 Augusti. Imparatis f. 100.

Anno 1637 die 20 Januarij. Imparatis f. 40. „

(1639-ig további tizennyolc tételben, összesen f. 2989.)

„Alcz hanznak ualo fizetes.”

(tétéles felsorolásban, összesen f. 909.)

„Keőfaragonak ualo fizetes.”

(ugyanúgy, összesen f. 175.)

„Mész kemenczehez ualo keőfeitestől az keőfeitőnek, és más egetőnekis ualo fizetes”

(ugyanúgy, összesen f. 179.)

„Ibidem keő feitőnek ki az epülethez köuet feitet.”

(ugyanúgy, összesen f. 18.)

„Teglauetőnek ket féle tegla czinaltatasatul”

(ugyanúgy, összesen f. 242.)

„Vas szerzám czenálásatul az Haner Smitnek”

(ugyanúgy, összesen f. 178.)

„Czerepezőnek”

(ugyanúgy, összesen f. 45.)

„Pinkafelti kouacznak”

(ugyanúgy, összesen f. 18.)

„Sindel czenalonak”

(ugyanúgy, összesen f. 44.)

„Aczél uetele”

(ugyanúgy, összesen f. 5.)

„Lécz es Sindel szegh vétele”

(ugyanúgy, összesen f. 208.)

„Taliczka uetele”

(ugyanúgy, összesen f. 8.)

„Eniw uetele”

(ugyanúgy, összesen f. 10.)

„Öregh kötel czinaltatas”

(ugyanúgy, összesen f. 9.)

„Dezka vetele”

(ugyanúgy, összesen f. 10.)

„Ablakokra ualo Tanier luegh uetele”

(ugyanúgy, összesen f. 18.)

„Őn vetele”

(ugyanúgy, összesen f. 1.)

„Kálhák uetele”

(ugyanúgy, összesen f. 4.)

[...]

„Az Rohonczi Alczoknak Borrul es czjporul ualo fizetes”

(ugyanúgy, összesen f 232.)

„Similiter az Rohonczi keőmiesseknek Borrul es czjporul ualo fizetes”

(ugyanúgy, összesen nincs feltüntetve)

„Paumasternek hordos Borrul ualo fizetes

Szalomakrul vittenek Beczben ket Szertiniak bort.

Rohoncزل vittenek Beczben hordo bort.

Uivarrol vittenek Beczben Negi Szertiniak bort.”

„Mésegetőnek es keőfeitőnek Buza es Ross fizettesse [...]

Czerepezőnek [...]

Teglaуетőnek [...]

Iueghiartónak”

„Summa Erogationis pecuniarum facit

f. 5747. dn. 64, ”

Ittem Vini Vasa No. 9. cont Ako 96, I.

Buza cub: 32, ”

Ross cub: 150, ”.”

(Batthyány-levéltár, P. 1322., 122. cs. Építési iratok, No. 39. Saját gyűjtés.)

36.

1640. Batthyány I. Ádám „alkuvása” a bécsi Filiberto Lucchese stukkátorral a rohonci kastély kápolnájáról (részlet két különálló lapon):

Az első lapon:

„Filli Bertaua! valo alkuvas és kivansaga az kapolatull Rohonczon, 1640.”

„1. Az Abriss mellyik szép keteő kezöl azt kilömben nem csinálhatya f. 550.

2. Az másik Abrisst penigh csinalya f. 400.

3. Minden legényre ualamenni munkaloszik kevanya napiaban 2. Czipo kenyeret. egy egy Pint Bort. egy egy font Hust, minden legényre hét azámra három Tikott avagy

kappant. ezen keuöl minden legényre hét számra két font Barany auagy Boriu Hust.

Ismét hét számra egy Oktall Arpa kassat. Ebből amennj az itekben kíván-tatik.

4. Beött napokban minyaioknak egy funt Vayat. Saytott. egyet. es egy nagy két Tall étek beötti eleseghből.

5. Minden Materiall ami kévántatik, Vgy mint Gibsz. vas szeg és Mész a mennj kevantatik, Ezenkeuöl: Elegendeö Zurachert. ismét Fekete feuenyt kezensegest.
6. Feiér feuenyt a mellyről Nagdnak emlikezet. Ismét Nadat. Vas vesszőt.
7. Laikaufott 10 Arany es egy Hordo Bort, mellyet Beczben vitetnj kévannya.

Lukasz Filiberta.”

A második lapon:

„Filibertanak a kivanságha az Rohonczi kapolnarol.

Nota.

1. Kévanya maganak és munkasoknak Lako helyt és agyat, mellyell Contentus lehatt.
2. Masodczor kevannya maganak es minden munkasnak minden napra 3 czipo kenyörött 2 Font Hust . 3. Idcze Bort es minden nap minden legenire es munkasra egy Tikott.
3. Avagy penigh, minden napra agyanak mindeniknek a’ menni font hust kevannya mind addigh még 400 font Husra tellyek az szama, és minden hetre minyaioknak harom Tikott avagy Kappant.
4. Bött naokban penigh Uram eö Naga Konyhajaröl minyaiokk enni etelt, az mint mostani Pallérnak jár.
5. Telyben panigh ha munkalosznak az kapolnaban kevantatik, hogy ottan kemencze legen hogy annal inkább benne munkalothassék és lakhassékis, ha penigh nem munkalosznak kevanya külömb Hazat mint moganak, mint penigh munkasoknak es ahoz elegendeö fatt futteni valot.
6. Kevannya 4 köböll tiszta Buza lisztet, minden hetre egy font vayatt, es Uram eö Nagatul minden hozza ualo Materialt, amelly kevantatik.
7. Kesz Penzeöl kevanya L. 300.
8. Kevanya 100 Startin Bort mellyet Biczben fel uitesse Uram eö Naga.
9. Kevanya Hatt Mutt Zabott. 3 Mutt Buzat. és két jo kevery hizlalt Artanyt, es minden nap harom Gyertyat, ha penigh iell munkaloszik annj gyergat kevanya menni szukseges lészen.”

(Batthyány-levéltár; P. 1322. Építési iratok, 122. cs.,
foliáztalan, a f. 16. és 17. között. KOPPÁNY 1990/2., 150–151.)

37.

1653. február 10. Batthyány I. Ádám „szerződése” a nevének említése nélkül, a bécsi Carlo della Torrével azonosítható építőmesterrel a körmendi kastély átépítéséről (részlet):

„Anno 1653: die 10. Februarij

Az Keörmendj Vár Epületrül valo Jedzés, s- atul az Paumászter mit kéván.

1. Az Kapun a mint bé mennek atul az Darabtul, tudnj illik Kaputul foghvást, az Tisztarto Háza felé valo Básttyáigh, kíván az Paumásztér f. 450 – f. 400.

Item az Kapu feőleőt valo Tornyot, és az Keöteő Vasakat beleie vonnj mindenképpen.

Item az kis Kerék Básttyát kiben az Páterek szálaltanak a mikor oda mentek, feőllyebb raknj jó modgiával annak rendj szerint.

Item az Gradicsnál csinalt az Pitvarban egy Boltot.

Item azon az renden az holot mastan munkáloszik kívül, ió modgyával megh vakollyon, az város felleől. Mind ezekért kér f. 100.

Item Bort Ako 10 – meghatták már.

2. Az mássodiktúl, tudnya illik az Kerengő Grádicstul fogvást Palozához valo Básttyáigh,

kéván f. 370. – f. 340.

3. Az harmadék eőreögh Darabtul, tudni illik a hol az Palota lészen, Jaz másik Básttyáigh f. 621. – f. 560.

Item az eleőt Láb fákon vólt az Follyossó, de az után mind Keöbeöl lészen rakva: Kenyeres Ház, és más Kamorákis lesznek ezen a helen.

Summa facit f. (1540–1400.)

Ezenkívül Aldomásra kíván, Tall: 40. fl: f. 60.

Bort Uyvári Startinyákkal No: 2 fl: f. 36.

Buzát, és Rótot Cub. No: 30. fl: f. 45

facit: f. 151.

Item hizlalt Artány No: 2. fl: f. 10.

Az Epülethez Robotost, és Rabot az mennj kívántatik.

Item kívántatik ehez az Epülethez.

Keövägo Kapa No: 12 .

Vas Lapát No: 12.

Mész kevereő Kapa No: 2.

Keömiesnek valo Feisze No: 2.,

Nagy hoszu Fűrész No: 1.

Kis Fűrész, No: 1.

Vas dorongh az kivel

teörnek és rontanak, No: 1.

Nagy Vas Peöreöly, No: 2.

Rostély az ki által

Feövént hányák No: 2.

Lécz szegh mindeneő Falbélj állapotnak

eöszve szegézéssére No: 5000.

Mint egy 80.Startinyák meszet

az Epülethez. Deszka az Arcussok,

és más eggieb állapotok

csinalássára No: 400.

Az mennj Téglá, és Mész kívántatik az Keörmendi [...] Epületre. Tegla Keörmendhez kévántatik	No: 70.000.
Mész ugian ide Keörmendhez, Tiz Kemenczével.	[...]
Keörmenden az Tislér Munkához az mennj Deszka kevántatik. Lészen Ablak rám, Eöreögh, és kiczin	No: 30.
Kévántatik ezen rámkhoz Teöl faából valo eöreögh Lécz	No: 100.
Item apro Lécz,	No: 200.
Lészen Aito (:a ki nem paraszt): örögh, és kiczin	No: 21.
Kévántatik ezen Aitókhoz, ugy mint Aito ragasztókhoz temerdegh feönyeö Deszka	No: 50.
Kozépszereö Feönyeö Deszka	No: 50.
Item Vékony Feönyeö Deszka	No: 100.

Keörmendj Vár hoz valo Tislér
munkának feöl írassa.

(a készülö ajtószárnyak szélessége és magassága Schuch és Zoll méretekben)

Item az feölseö Házokban léveö Keöbeöl valo Aito Ragasztók (ti. keretek) méretei.”

(Batthyány-levéltár, P. 1322. 111. cs. Leltárak, No. 31–54.
f. 974/h–i. KOPPÁNY 1990/2., 151–154.)

38.

1655. május 24. Pathy Zsigmond „megállapodása” „Kőmies Simonnal” nagypati udvarházában (kastélyában) történő építkezésére (részlet):

„...egy darab küfalat leszedni es 3 botot véghez vinni es aytokat s ablakokat meg igazittani, 2 kémént csinálny, egy kemencze allajat az szobaban vako-lasaval es megzegisivel, Padimentomával tisztességesen...” amiért 45 forint készpénzt kap, 12 köböl gabonát, 7 akó bort, 1 ártányt és ellátást, kosztot és kvártélyt, amíg dolgozik.

(MOL. Múzeumi Törzsanyag. Horváth Tibor Antal 1959. évi gyűjtése.
MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Levéltári regesztagyűjtemény,
A–I.–11., 00108–109. Idézi H. TAKÁCS 1970, 229.)

39.

1684. június 9.

Palásti István szerződése a toronyi kastély építésére a győri püspök építőmesterével, Antonio Canevalével:

Az irat belső oldalán:

„Actum in Tarrod haza. Contractus Szephani Palásti

En Palásti Istvan alkuttam megh Győr-y Püspök Uram eű Nga Paumasterevel, ugj mint Anthonius Knoravallal, hogy az mely epületet czinaltatunk Tornjon az delineatio szerent, ugj hogy kívül az Sindel alat valo partazatot körösded körnül megh czjnallja, megh vakollya és meg meszeli. Az bolt pincze fölöt valo hazat megh boltozza leszedvén az első boltozast, előttö valo pitvaraval és konyhaiaval egjüt. Item az mellet valo also hazatis, mellette levő boltjaual megh boltozza, az Gradics az folyosora megh chjnallja és foljoso fölöt megh boltozza, ket kement fölrak, azt megh vakallja és megh meszely, mennel szeb formara es alkalmatosabban allyat fölyt az hazaknak es heynek megh padimentumozza, pnczeben valo kis oszlopokat, kívül az pincze torkatys megh boltozza, es az hazban az kire az boltokatkel uyonna czinalny, az előbbeny boltot leszedny, kalyhas kemenczek allyatis megh rakny, valamint kivantatik, arnyk szekeketis az szerent, ablakokat renovalny uyonna az mint kivantatik; Az föl szelrül valo hazakban valo köz falt, alat, fönt, föl rakny, s azon kívül az föl szélrül valo kü falt az sindelyig mind faligh föl rakny. Az gradics elöt az melj kerek oszlop vagion, aztat le fedni es uyonna föl rakny, az sindelyig, egy szoval valami ezekhez kivantatik, tartozik megh czinalny szepeu fogyatkozás nekül, vakolast, meszelest, hasadast, az konyha tüzhellel és fölső kis konyhaval együt, egy szoval mindenüt az hol kivantatik, tartozik fogyatkozás nekül megh czynalny, aitokat es ablakokatis ki vagny. Ezen munkajara adok neki mindenestül fogvast kesz penzt 160 forentot, es egy artant negy forent erőt, minden hetre 41 penzt kenyerre, minden ket napra 3 meszely bort, minden ket napra haron funt hust, minen hetre egy funt sot, pentek napra saytot illendőkeppen. Eöys reafelelven, hogy az föl fogadot munkat veghben viszgy fogyatkozás nélkül.”

A külső oldalon:

„Bernhard Paomazter kűmives conventiojanak paria

Attam az Paomasternek – fl 7.”

és ezt követően 18 tételben a kifizetett, 5 és 14 forint közötti összegek, amelyek közül a 13. tételben szereplő 6 forintot „Ruebnek” fizette, az utolsó hármat pedig „Az wolt wj Jakob Kűmiesnek”, vagyis a kastélyt megépítő Bernhard, azaz Giovanni Bernardo Ceresola szombathelyi, az ismeretlen Rueb és Jakob kőműveseknek, összesen 124 forint összegben.

(MOL. Véghely gyűjt. Palásti család levéltára, f. 6. Saját gyűjtés.)

40.

1688. március 10. Ostffy Miklós szerződése asszonyfalvai háza építésére Pichler János soproni ácsmesterrel, Örsy Mihály vasi szolgabíró előtt:

Ostffy „...Soproni Ács Picheler Jánossal, az ki Soprony vároшы Polgaris alku-
dott meg ily forman hogy it Asszonfalvan egy Pinczet az földben boro-
nabul, fölöttö egy kamorat és annak is fölöttö egy hazat kötesekre folyo-
sojaval köröskernyül és rea jarando gradicscsaval egy szoival az sendel föl
veresen kívül leczeseigh minden ács mesterseghezvalo munkajat azon
harom Contignationak veghez fogja vinnyi az emletet Ács János kiért
ígért Ostffy Vramis neky alku keppen kesz penzt f. 30. és egy köből Buzát
az mint hogy in instanti megis atta ő kegyelme az tiz forintjat neky. tettek
mind a ket reszrül tiz taller kötest, a ki közülök ő kegyelmek az alkut
megh masolna, az megh allo fél az megh nem allo félen vigore solum
prae [...] (kitört papírrész) [...] megh vehette. kirül adom ezen testimo-
nalisomat kezem irasa és petsetem alat. Actum Asszonfalva die 10 Marty
1688.

Idem qui supra Michael Örsy Judlium Cottus Castriferrei.

P. S. Maganak az Mesterembernek Ostffy Vrammal lévén Asztala, az vele levő
Legyeneknek penigh fölöstökömré kenyér, ebekre és vacsorára főt etelek
fognak jarnyi migh az munka tart.”

(Ostffy-levéltár; 1. cs., T. fasc., f. 323. no. 50. Saját gyűjtés.)

41.

**1688. július 14. Nemes Nádasdy András szerződése tarródházi kastélya
tetőzetének megújítására Merthoffer András ácsmesterrel:**

„En Merthoffer András adom tudasara mindeneknek az kiknek illik, hogy
én Nemzetes és Vitezleő Nádasdi András Urammal alkuttam meg, az eő
Kglme Háza födelénel uytására, Torony és Gradics fölének csinálására, fo-
lyosorul ki bocsátot uy épületnek, s rundélnak Copulaval valo meghfödözé-
sére, az valasztelonis hat osztályos Csatornakk csinálására, Száz tiz forén-
tokban és becsületes Laykaufban, a mint előre azokból az Száz Tiz forentok-
ból eőt foréntokat már föl is vettem eő Kglmétől. Möllyeket énis tartozom
az eő Kglme kívánsághs szerint jól és becsületesen vigbe vinnem. Actum
Tarodhaza die 14 July 1688.

idem qui supra

Coram me Szephano Török de Telekes mp.

Coram me Stephano Egerváry mp.”

(Sallér-levéltár; 72. fasc., no. 23. Saját gyűjtés.)

A FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

I. LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Megjegyzés: a kutató megnevezése nélküli levéltári egységek saját gyűjtésből származnak.

Acta div. fam.

MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, E. 200, Acta diversarum familiarum

Acta jes.

MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, E. 152, Acta jesuitica, Gyéressy Béla kutatása a MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének levéltári regesztagyűjteményében

Ányos-levéltár

MOL P. 6. A fajszi Ányos család levéltára

Balassa-levéltár

MOL P. 11. A Balassa család levéltára

Batthyány-levéltár

MOL P. 1313–1338. A herceg Batthyány család körmendi levéltára

AA P. 1313. Törzslevéltár: Acta Antiqua

Maj. P. 1313. Törzslevéltár: Majoratus

Sen. P. 1313. Törzslevéltár: Senioratus

Misc. P. 1313. Törzslevéltár: Miscellanea

Rohonci-lt. P. 1313. Törzslevéltár: Rohonci-levéltár

Miss. P. 1314. Missilis levelek

I. Ádám iratai P. 1315. Batthyány I. Ádám iratai (1631–1667)

Tisztartók P. 1322. A Batthyány család körmendi központi igazgatósága (1530–1940), 26. cs.

Tisztartókkal való levelezés (1609–1658)

Instrukciók P. 1322. Uo., 35–37. cs. Földesúri instrukciók (1578–1696)

Földesúri familia P. 1322. Uo., 44–62. cs. A földesúri familiára vonatkozó iratok (1533–1941)

Udvartartás P. 1322. Uo., 63. cs. A földesúri udvartartásra vonatkozó iratok (1597–1925)

Leltárak P. 1322. Uo., 111–118. cs. Leltárak (1630–1932)

Ép. iratok P. 1322. Uo., 122–135. cs. Építési iratok (1636–1937)

Tisztartóság P. 1323. A körmendi tisztartóság iratai (1662–1941)

Vegyes számadások P. 1334. A Batthyány-birtokok vegyes számadásai (1549–1941)

Batthyány cs. grófi ága levéltára

Josef Karl HOMMA, *Inventar des Graeflige Batthyanyischen Familien- und Herrschafts-Archives in Güssing, Burgenland*, kéziratot másolat a KÖH műemléki könyvtárában, ltsz. 30.153.

Békássy-levéltár

MOL P. 45. A Békássy család levéltára

Bezerédj kámi levéltár

MOL P. 57. A Bezerédj család kámi levéltára

Bezerédj ménfői levéltár

MOL P. 58. A Bezerédj család ménfői levéltára

Chernel-levéltár

MOL P. 108. A Chernel család levéltára

Czirákylevéltár

MOL P. 1305. A Czirák család levéltára

Df.

MOL Diplomatikai fényképgyűjtemény

Dicales Conscriptioes

MOL Magyar Kincstári Levéltárak. Magyar Kamara Archivuma. E. 156. Conscriptioes Dicarum Comitatus Vesprimiensis, Comitatus Zaladiensis

DL

MOL Diplomatikai Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény

Dőry-levéltár

MOL P. 105. A jobaházi Dőry család levéltára

Erdődy cs. vörösvári levéltár

MOL P. 107. Az Erdődy család vörösvári levéltára

Esterházy-levéltár

Rep. MOL P. 108–184. A herceg Esterházy család levéltára P. 108. Repositoriumok

Esterházy cs. pápai lt.

MOL P. 1216. Az Esterházy család pápai ágának levéltára

Esterházy cs. tatai lt.

MOL P. 197. Az Esterházy család tatai ágának levéltára

Esterházy cs. zólyomi lt.

MOL P. 1289. Az Esterházy család zólyomi ágának levéltára

Felsőbüki Nagy-levéltár

MOL P. 1997. A felsőbüki Nagy család levéltára

Festetics-levéltár

MOL P. 234–237. A herceg Festetics család levéltára.

P. 234. Tolnai levéltár; Scrinium I–VII.

P. 237. Vegyes iratok, VII. A győri és avasvár-szombathelyi káptalan átíratos könyve, 16. cs.

Galgóci Erdődy-levéltár

MOL Mohács előtti gyűjtemény segédletei. Iványi Béla regesztái a galgóci Erdődy-levéltárból

Gersei Pethő-levéltár

MOL P. 235. A herceg Festetics család levéltára. A Gersei Pethő család iratai

Illésházy-levéltár

MOL P. 1341. A herceg Batthyány család körmendi levéltára. Az Illésházy család iratai

Káldy-levéltár

MOL P. 1865. A Sibrik család levéltára, Káldy-iratok

Kisebb családok It.

MOL R. 319. Az 1526 utáni gyűjtemény. Kisebb családi fondtörédek

Kisfaludy-levéltár

MOL P. 430. A Kisfaludy család levéltára

Kisfaludy id. It.

MOL P. 431. A Kisfaludy család idősebb ágának levéltára

Liber reg.

MOL Magyar Kancelláriai Levéltár. Magyar Királyi Kancellária Levéltára. A. 57. Libri Regii

Lippay-levéltár

MOL P. 1342. A herceg Batthyány család körmendi levéltára. A Lippay család iratai

Litterae ad Cam.

MOL Magyar Kincstári Levéltárak. A Magyar Kamara Archivuma. E. 41. Litterae ad Cameram exaratae. Badál Ede kutatása a MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének levéltári regesztagyűjteményében

Lónyay-levéltár

MOL P. 450. A Lónyay család levéltára.

MKA Lymbus

MOL Magyar Kincstári Levéltárak. A Magyar Kamara Archivuma. E. 211. Lymbus

MKI Horváth T. A.

A MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének levéltári regesztagyűjteménye, Horváth Tibor Antal regesztái a Batthyány család körmendi levéltárának 1956-ban elégett anyagából

MKI Iványi

A MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének levéltári gyűjteménye, Iványi Béla regesztái a Batthyány család körmendi levéltárának 1956-ban elégett anyagából

MKI Joaneli

A MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének levéltári gyűjteménye, Joaneli Alfréd regesztái a Batthyány család körmendi levéltárának 1956-ban elégett anyagából

MOL

Magyar Országos Levéltár, Budapest

Nádasdy-levéltár

MOL Magyar Kincstári Levéltárak. A Magyar Kamara Archivuma. E. 185. Archivum Familiae Nádasdy. Jankovich Miklós kutatása a MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének levéltári regesztagyűjteményében

Niczky-levéltár

MOL P. 1998. A Niczky család levéltára

NRA

MOL Magyar Kincstári Levéltárak. A Magyar Kamara Archivuma. E. 148. Neo-Registrata Acta, Badál Ede kutatása a MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének levéltári regesztagyűjteményében

Ostffy-levéltár

MOL P. 532–533. Az Ostffy család levéltára

Rajki-levéltár

MOL P. 583. A Rajki család levéltára

Rumy-levéltár

MOL P. 2001. A Rumy család levéltára

Sallér-levéltár

MOL P. 235. A herceg Festetics család levéltára. A Sallér család iratai

Sennyey-levéltár

MOL P. 599. A Sennyey család levéltára

Sibrik-levéltár

MOL P. 600. A Sibrik család levéltára

Szapáry-levéltár

MOL P. 813. A Szapáry család levéltára

Szegedy-levéltár

MOL P. 387. A mezőszegedi Szegedy család levéltára

Széchenyi-levéltár

MOL P. 623 A Széchenyi család levéltára

Tallián-levéltár

MOL P. 650. A Tallián család levéltára

Teleki cs. gyömrői lt.

MOL P. A Teleki család gyömrői levéltára

Thaly-levéltár MOL P. 681.

A Thaly család levéltára

U et C.

MOL Magyar Kincstári Levéltárak. A Magyar Kamara Archivuma. E. 156. Urbaria et Conscriptiones

Városi iratok.

MOL Magyar Kincstári Levéltárak. A Magyar Kamara Archivuma. E. 554. Városi és kamarai iratok

Véghely-gyűjt.

MOL 1526 utáni gyűjtemény. R. 284. Véghely Dezső gyűjteménye, 1. tétel: családok iratai

Viczay-levéltár

MOL P. 427. A Khuen-Héderváry család levéltára, Viczay-iratok

Zalabéri Horváth-levéltár

MOL P. 316. A Zalabéri Horváth család levéltára

Zichy-levéltár

MOL P. 707. A Zichy család zsélyi levéltára

II. KÉZIRATOS FORRÁSOK

Genthon-bibl.

GENTHON István, *Magyarország művészeti emlékei bibliográfiája*, kézirat, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Könyvtára, Budapest

Holub 1933

Holub József, *Zala megye története a középkorban*, III., Pécs, 1933, kézirat, másolat, Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém

Kapossy-hagy.

KAPOSSY János kéziratok hagyatéka a MOL anyagából, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Könyvtára, Budapest

III. I R O D A L O M

AGGHÁZY 1959

AGGHÁZY Mária, *A barokk szobrászat Magyarországon*, 1–3., Budapest, 1959.

AGGHÁZY 1965

AGGHÁZY, Mária, Stuccatori e scultori comaschi in Ungheria, *Arte Lombarda* X(1965), 99–108.

AGGHÁZY 1967

AGGHÁZY, Mária, Steirische Beziehungen der ungerländische Barockkunst, *Acta Historiae Artium Scientiarum Historicae*, XIII(1967), 4. sz., 313–352.

ASCARELLI 1969

ASCARELLI D'AMORE, Elsa, Festungsbaumeister aus dem Valle Intelvi an österreichisch-ungarischen Fortifikationen vom 16. bis 18. Jahrhundert, *Ostbairische Grenzmarken* XI(1969)

BALOGH Gy. 1901

Balogh Gyula, *Vasvármegye nemes családjai*, Szombathely, 1901

BALOGH–SZLUHA 1999

BALOGH Gyula – SZLUHA Márton, *Vas vármegye nemes családjai*, második, bővített kiadás, Budapest, 1999.

BALOGH 1933

BALOGH Jolán, A reneszánsz építészet Magyarországon, II. rész, *Magyar Művészet*, IX(1933), 328–350.

BALOGH 1940

Balogh Jolán, A késő-renaissance és a kora-barokk művészet, in *Magyar Művelődéstörténet*, III., szerk. DOMANOVSKY Sándor, Budapest, 1940, 513–570.

BALOGH 1954

BALOGH Jolán, A magyarországi négysarokbástyás várkastélyok, *Művészettörténeti Értesítő*, 1954, 247–252.

BALOGH 1966

BALOGH Jolán, *A művészet Mátyás király korában*, I–II., Budapest, 1966.

BALOGH 1970

BALOGH Jolán, A reneszánsz kor művészete, in *A magyarországi művészet története*, negyedik, átdolgozott kiadás, főszerk. FÜLEP Lajos, Budapest, 1970.

BALOGH 1975

BALOGH Jolán, Olasz tervrajzok és hazai későreneszánsz épületeink, in *Magyarországi reneszánsz és barokk*, szerk. GALAVICS Géza, Budapest, 1975, 55–135.

BALOGH 1982

BALOGH Jolán, *Varadinum. Várad vára*, 1–2., Budapest, 1982 (Művészettörténeti Füzetek, 13/1–2.).

BÁRTFAI SZABÓ 1913

BÁRTFAI SZABÓ László, *A Sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története*, I–II., Budapest, 1911–1913.

BENCZIK 1992

BENCZIK Gyula, Az őrimogyorósi és a tótfalusi kastély a török elleni védelemben (1609–1681), *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1992/2, 46–56.

BESSENYEI 1994

Enyingi Török Bálint, a bevezetést írta és a forrásokat közléteszi BESSENYEI József, Budapest, 1994.

BÉKEFI 1907

BÉKEFI Remig, *A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban*, Budapest, 1907.

BIALOSTOCKI 1976

BIALOSTOCKI, Jan, *The Art of the Renaissance in Eastern Europe: Hungary, Bohemia, Poland*, Oxford, 1976.

Bibliotheca Zrínyiana

A Bibliotheca Zrínyiana története és állománya, szerk. KLANICZAY Tibor, Budapest, 1991.

BILKEI 1999

A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái, 1527–1541, szerk. BILKEI Irén, Zalaegerszeg, 1999.

BILKEI–TURBULY 1989

BILKEI Irén – TURBULY Éva, *Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, I. 1555–1609*, Zalaegerszeg, 1989 (Zalai Gyűjtemény 29.).

BIRCKENSTEIN 2001

Das Geometriebuch des Kronprinzen. A trónörökös mértankönyve, h. n., é. n., Burckhard von Birckenstein geometriakönyvének hasonmás kiadása, kiadta RÓZSA György, Budapest, 2001.

B. NAGY 1973

B. NAGY Margit, *Várak, kastélyok, kúriák, ahogy a régiek látták*, Bukarest, 1973

BOMBARDIUS 1718

BOMBARDIUS, Michael, *Topographia magni Regni Hungariae*, Viennae, MDCCXVIII.

BÓNIS 1971

BÓNIS György, *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Budapest, 1971.

BORBÉLY ANDOR, Adatok a magyar várak és városok ábrázolásához a XVI–XVII. századból, *Hadtörténelmi Közlemények*, 1932, 171–174.

BOROVSKY 1898

Vasvármegye. Magyarország vármegyéi és városai, szerk. BOROVSKY Samu, Budapest, 1898.

BUBICS–MERÉNYI 1895

BUBICS Zsigmond – MERÉNYI Lajos, *Herceg Esterházy Pál nádor 1635–1713*, Budapest, 1895.

BUDINIS 1936

BUDINIS, Carlo, Gli artisti italiani in Ungheria, in MAGGIOROTTI, Leone Andrea, *L'opera del genio italiano all'estero*, II Capo, III. Il Cinquecento, Roma, 1936, 65–94.

Burgenland 1980

Dehio-Handbuch – Die Kunstdenkmäler Österreichs – Burgenland, bearb. von Adelheid SCHMELLER-KITT, 2. Auflage, 1980.

CD

FEJÉR, Georgius, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, I–XI., Budae, 1829–1844.

C. HARRACH – KISS 1983

C. HARRACH Erzsébet – KISS Gyula, *Vasi műemlékek*, Szombathely, 1983.

CERNEL 1878

CERNEL Kálmán, *Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja*, I–II., Szombathely, 1878.

CURK 1965

CURK, J., Die Tätigkeit italienischer Baumeister im 16. und 17. Jahrhundert der Steiermark, *Zbornik za Umetnostno zgodovino*, VII(1965).

CSÁNKI I–III., V.

CSÁNKI Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I–III., V., Budapest, 1890–1913.

CSATKAI 1932

CSATKAI Endre, *Sopron környékének műemlékei*, I., Sopron, 1932.

CSATKAI 1933

CSATKAI Endre, *Sopron környékének műemlékei*, II., Sopron, 1933.

CSATKAI 1937

CSATKAI Endre, *Sopron környékének műemlékei*, III., Sopron, 1937.

CSATKAI–DERCSÉNYI 1956

CSATKAI Endre – DERCSÉNYI Dezső, *Sopron és környéke műemlékei*, II., javított és bővített kiadás, Budapest, 1956.

CSATKAI–FREY 1932

Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust, bearbeitet von Dr. André CSATKAI und Dagobert FREY, XXIV., Wien, 1932.

DACOSTA KAUFMANN 1978

DACOSTA KAUFMANN, Thomas, Jan Białostocki, *The Art of the Renaissance in Eastern Europe, The Art Bulletin*, LVIII(March 1978), 1. sz., 164–169.

DEMKÓ 1914

DEMKÓ Kálmán, Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században, *Hadtörténeti Közlemények*, XV(1914), 1–3. sz., 210–233, 423–441, 573–638.

DÉTSZY 1972

DÉTSZY Mihály, I. Rákóczi György fundálói, *Építés-Építészettudomány*, III(1972), 347–373.

DÉTSZY 1975

DÉTSZY Mihály, Végvárrendszerünk XVI. századi kiépítésének kérdéséhez, *Hadtörténelmi Közlemények*, XXII(1975), 571–577.

DÉTSZY 1994

DÉTSZY Mihály, Adatok Joannes Maria Speciecasa hadiépítész életpályájáról, in *Gerő László nyolcvanadik születésnapjára, Tanulmányok*, szerk. PAMER Nóra, Budapest, 1994 (Művészettörténet – Műemlékvédelem. V.), 227–234.

Egyháztörténeti emlékek

Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitás korából, I–V., szerk. BUNYITAY Vince – RAPAICS Rajmund – KARÁCSONYI János – KOLLÁNYI Ferenc – LUKSICS József, Budapest, 1902–1912.

EMBER 1946

EMBER Győző, *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*, Budapest, 1946.

ENGEL 1977

ENGEL Pál, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437)*, Budapest, 1977.

FALLENBÜCHL 1968

FALLENBÜCHL Zoltán, A Magyar Kamara tisztviselői a XVII. században, *Levéltári Közlemények*, 39(1968), 2. sz., 233–268.

FALLENBÜCHL 1988

FALLENBÜCHL Zoltán, *Magyarország főméltóságai (1526–1848)*, Budapest, 1988.

FELHŐ 1970

FELHŐ Ibolya, *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában, I. Dunántúl*, Budapest, 1970.

FEUERNE 1977

FEUERNE TÓTH Rózsa, *Reneszánsz építészet Magyarországon*, Budapest, 1977.

FÉNYES 1836

FÉNYES Elek, *Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*, Pesten, 1836.

FÉNYES 1851

FÉNYES Elek, *Magyarország geographiai szótára*, I–IV., Pesten, 1851.

FÉNYES 1865

FÉNYES Elek, *Magyarország ismertetése statisztikai, földirati s történelmi szempontból, I. Dunántúli kerület*, Pesten, 1865.

FIDLER 1995

FIDLER, Petr, Beiträge zu einem Künstler und Kunsthandwerkerlexikon des Donaugebietes (Österreich, Slowakei und Ungarn), II., *Ars*, 1995/2–3, 205–218.

FIDLER 1997

FIDLER, Petr, Beiträge zu einem Künstler- und Kunsthandwerkerlexikon des Donaugebietes (Österreich, Slowakei und Ungarn), Exzerpta aus den Archiven in Pressburg und Tyrnau, *Ars*, 1997/1–3, 221–252.

Forráskiadványok, 1–8.

A Művészettörténeti Dokumentációs Központ (1–2. füzet) és a MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának (3–8. füzet) forráskiadványai, *Urbaria et Conscriptiones, Művészettörténeti adatok*, IV. 1. füzet, Budapest, 1967.

IV. 2. füzet, Budapest, 1967.

VI. 3. füzet, Budapest, 1970.

XI. 4. füzet, Budapest, 1975.

XV. 5. füzet, Budapest, 1979.

XVIII. 6. füzet, Budapest, 1981.

XIX. 7/1. füzet, Budapest, 1984.

XIX. 7/2. füzet, Budapest, 1984.

XX. 8. füzet, Budapest, 1990.

FREY 1929

FREY, Dagobert, *Das Burgenland, seine Bauten und Kunstschatze*, Wien, 1929.

FÜGEDI 1977

FÜGEDI Erik, *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*, Budapest, 1977.

GALAVICS 1973/1.

GALAVICS Géza, Későreneszánsz és korabarokk. Jegyzetek a 17. század első felének művészetéhez, in *Művészettörténet – tudománytörténet*, szerk. ARADI Nóra, Budapest, 1973, 41–90.

GALAVICS 1973/2.

GALAVICS Géza, A barokk művészet kezdetei Győrben, *Ars Hungarica*, 1973, 97–126.

GALAVICS 1975

GALAVICS Géza, Hagyomány és aktualitás a magyarországi barokk művészetben, XVII. század, A barokk képzőművészeti tematika helyi elemei, in *Magyarországi reneszánsz és barokk*, szerk. GALAVICS Géza, Budapest, 1975, 231–277.

GALAVICS 1976

GALAVICS Géza, Törökellenes harc és világi képzőművészetünk – 17. század, *Művészettörténeti Értesítő*, XXV(1976), 1–40.

GALAVICS 1983

GALAVICS Géza, Barokk (1630–1780), in *A művészet története Magyarországon*, szerk. ARADI Nóra, Budapest, 1983, 215–231.

GALAVICS 1986

GALAVICS Géza, *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és a képzőművészet*, Budapest, 1986.

GALAVICS 1988

GALAVICS Géza, A mecénás Esterházy Pál. Vázlat egy pályaképhez, *Művészettörténeti Értesítő*, XXXVII(1988), 136–171.

GALAVICS Géza szerk., *Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem*, Budapest, 2000.

GARAS 1953–1955

GARAS Klára, *Magyarországi festészet a XVII. században*, I., Budapest, 1953, II. Budapest, 1955.

GARAS 1970

GARAS Klára, A barokk kor művészete, in *A magyarországi művészet története*, főszerk. Fülep Lajos, negyedik, átdolgozott kiadás, Budapest, 1970, 257–312.

GARAS 1975

GARAS Klára, Az olasz mesterek és a magyarországi barokk térhódítása, in *A magyarországi reneszánsz és barokk*, szerk. GALAVICS Géza, Budapest, 1975, 201–229.

GECSÉNYI 1990

Gecsényi Lajos, *Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái, I. 1580–1616*, Győr, 1990.

GECSÉNYI 1991

Gecsényi Lajos, Elképzelések a Rábaköz önvédelmének megszervezésére a XVII. század közepén, *Soproni Szemle*, 45(1991), 343–347.

GECSÉNYI 1995

Gecsényi Lajos, *Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái, II. 1617–1626*, Győr, 1995.

GENTHON 1959

GENTHON István, *Magyarország művészeti emlékei, 1. Dunántúl*, Budapest, 1959.

GLASER 1933

GLASER Lajos, A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga, *Térképészeti Közlöny*, 6. külömfüzet, Budapest, 1933.

HÁRICH 1972

HÁRICH, Johann, Über das Schloss Esterházy zu Eisenstadt und die Burg Forchtenstein, *Burgenländisches Heimatblätter*, 34(1972), 14–24.

HÁZI 1928

HÁZI Jenő, *XVI. századi magyar nyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából*, Sopron, 1928.

HÁZI 1982

HÁZI Jenő, *Soproni polgárcsaládok*, Budapest, 1982.

Héderváry-oklevéltár

A Héderváry család oklevéltára, I–II., közlik br. RADVÁNSZKY Béla – ZÁVODSZKY Levente, Budapest, 1909–1922.

HERCZOG I–III.

HERZOG József, Adatok a hazai építészet XVI. századi történetéhez, *Magyar Művészet*, II(1926), 241–243; III(1927), 113–114; III(1927), 588–589.

HO

NAGY Imre – PAUR Iván – RÁTH Károly – STUMMER Arnold – VÉGHÉLY Dezső, *Hazai Okmánytár; Codex Diplomaticus Patrius*, I–VII., Győr, 1865 – Budapest, 1891.

HOLUB 1929

HOLUB József, *Zala megye története a középkorban*, Pécs, 1929.

HOLZSCHUCH 1995

Gottfried HOLZSCHUCH, Zur Baugeschichte des fürstlich Esterházyischen Schlosses in Eisenstadt, in *Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten und Mäzene. Ausstellung der Republik Österreich, des Landes Burgenland und der Freistadt Eisenstadt*, Katalog, Eisenstadt, 1995, 144–145.

HOMMA 1961

HOMMA, Joseph Karl, *Burgenlands Burgen und Schlösser*, Wien, 1961.

HORVAT 1956

HORVAT, Andela, *Spomenici arhitekture i likornih umjetnosti u Medumurju*, Zagreb, 1956.

H. TAKÁCS 1970

H. TAKÁCS Marianna, *Magyarországi udvarházak és kastélyok*, Budapest, 1970.

IIA–KOVACSICS 1964

IIA Bálint – KOVACSICS József, *Veszprém megye helytörténeti lexikona*, Budapest, 1964.

ISTVÁNFFY 1867

ISTVÁNFFY Miklós, *Magyarország története*, fordította VIDOVICH György, Debrecen, 1867.

ISTVÁNFFY 2001, 2003

Istvánffy Miklós *magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában*, I/1. 1–12. könyv, sajtó alá rendezte BENITS Péter. Budapest, 2001; 13–24. könyv, Budapest, 2003.

IVÁNYI 1943

IVÁNYI Béla, *A két Zrínyi Miklós körmendi levelei*, Budapest, 1943.

KAPOSSY-REG.

KAPOSSY János, Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből, sajtó alá rendezte BÁNREVI György – BOTTLO György – BADÁL Ede, I. *Művészettörténeti Értesítő*, V(1956), 47–53; II. *Művészettörténeti Értesítő*, V(1956), 190–197; III. *Művészettörténeti Értesítő*, V(1956), 318–330; IV. *Művészettörténeti Értesítő*, IX(1960), 237–244; V. *Művészettörténeti Értesítő*, XI(1962), 227–233; VI. *Ars Hungarica*, III(1975), 119–131; VII. *Ars Hungarica*, III(1975), 295–307; VIII. *Ars Hungarica*, IV(1976), 123–136; IX. *Ars Hungarica*, IV(1976), 291–304.

KÁROLYI–SZALAY 1882

KÁROLYI Árpád – SZALAY József, *Nádasdy Tamás nádor családi levelezése*, Budapest, 1882.

Kastélylexikon 5.

VIRÁG Zsolt, *Magyar kastélylexikon 5. Vas megye kastélyai és kúriái*, Budapest, 2004.

Kastélylexikon 6.

VIRÁG Zsolt, *Magyar kastélylexikon 6. Csongrád megye kastélyai és kúriái*, Budapest, 2007.

KÁSZONYI 1964

Kászonyi Andrásné, Andrea Bertinalli stukkátor és köre, in *Az Iparművészeti Múzeum és a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum Évkönyve*, VII(1964), 55–70.

KEMPELEN I–XI.

Kempelen Béla, *Magyar nemes családok*, I–XI., Budapest, 1911–1932.

KLIMESCH 1994

KLIMESCH, Gertraud, Zur „Greischer-Serie”. Eine Topographie für Paul Esterházy (1635–1713), *Burgenländische Forschungen*, Sonderband XIII., Eisenstadt, 1994, 213–224 (Beiträge zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes).

KOLBACH 1961

KOLBACH, Rochus, *Steirische Baumeister. Tausendundein Werkmann*, Graz, 1961.

KOMJÁTHY 1978

KOMJÁTHY Miklós, *A somogyi konvent II. Ulászló-kori oklevelei az Országos Levéltárban*, 6. közlemény, Kaposvár, 1978 (Somogy megye múltjából 9.).

KOPPÁNY 1974

KOPPÁNY Tibor, A castellumtól a kastélyig, *Művészettörténeti Értesítő*, XXIII(1974), 285–299.

KOPPÁNY 1984

KOPPÁNY Tibor, Batthyány I. Ádám építkezései, 1629–1659, *Történelmi Szemle*, XXVII(1984), 539–555.

KOPPÁNY 1987

KOPPÁNY Tibor, Nádasdy Tamás udvara és az építészet, in *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. R. Várkonyi Ágnes, Budapest, 1987, 217–227.

KOPPÁNY 1988

KOPPÁNY Tibor, Építési gyakorlat a 17. századi Magyarországon, a tervezéstől a megvalósításig, *Építés-Építészettudomány*, XIX(1987–1988), 449–488.

KOPPÁNY 1989

KOPPÁNY Tibor, Adatok Donato Felice de Allio (1677–1761) császári és királyi építész magyarországi működéséhez, *Művészettörténeti Értesítő*, XXXVIII(1989), 16–20.

KOPPÁNY 1990/1.

KOPPÁNY Tibor, Gótizáló tendenciák a magyarországi későreneszánsz építészetben, in *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*, szerk. Keserű Bálint, Szeged, 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 10.).

KOPPÁNY 1990/2.

KOPPÁNY Tibor, 17. századi építési megállapodások a Batthyány levéltárból, Szeged, 1990, 143–159 (Lybuss Történelmi Tár II.).

KOPPÁNY 1993

KOPPÁNY Tibor, Carlo della Torre, a Batthyányak 17. századi építész, in *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*, Budapest, 1993 (Művészettörténet- Műemlékvédelem VI.).

KOPPÁNY 1997

KOPPÁNY Tibor, A magyarországi végvárak építési szervezete a XVI–XVII. században, in *Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században*, szerk. PETERCSÁK Tivadar, Eger, 1997 (Studia Agriensia, 17.).

KOPPÁNY 1999

KOPPÁNY Tibor, *A középkori Magyarország kastélyai*, Budapest, 1999 (Művészettörténeti Füzetek 26.).

KOPPÁNY 2002/A

KOPPÁNY Tibor, Művészek és mesterek a 16–17. századi Kanizsai–Nadasdy birtokok építkezésein, in *Détsy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*, szerk. BARDOLY István – HARIS Andrea, Budapest, 2002, 379–396 (Művészettörténet–Műemlékvédelem XI.).

KOPPÁNY 2002/B

Koppány Tibor, Művészek és mesterek a Batthyány-család 16–17. századi építkezésein, in *Magyar Műemlékvédelem. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve*, XI(1991 – 2001), Budapest, 2002, 173–194.

KOPPÁNY 2006

Koppány Tibor, *A castellumtól a kastélyig. Tanulmányok a magyarországi kastélyépítés történetéből*, Budapest, 2006, 153–177.

KORABINSZKY 1786

Korabinszky, Johann Mathias, *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*, Pressburg, 1786.

KÓTA 1997

Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban. I. regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről 1212–1526, készítette KÓTA Péter, Szombathely, 1997.

KÖH

Kulturális Örökségvédelmi Hivatal

KÖNYÖKI 2000

Az örökség hagyományozása. Könyöki József műemlékfelmérései, 1869–1890, összeállította VÁLINÉ POGÁNY Jolán, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 2000 (Forráskiadványok IV.).

MAGGIOROTTI–BANFI 1933/1.

MAGGIOROTTI, Leone Andrea – BANFI, Florio, Győr vára, *Hadtörténelmi Közlemények*, 1933, 1–155.

MAGGIOROTTI–BANFI 1933/2.

MAGGIOROTTI, Leone Andrea – BANFI, Florio, Pietro Ferabosco, *Hadtörténelmi Közlemények*, 1933, 156–173.

Martonfalvai 1982

Martonfalvai Imre deák emlékirata, Magyar emlékirók, 16–18. század, Magyar Remekírók, Budapest, 1982, 77–114.

MAMÜL

Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, Középkor és kora újkor, I–VIII., Budapest, 2003–2008.

MNM

Magyar Nemzeti Múzeum

MOJZER 1981

MOJZER Miklós, Későreneszánsz és barokk művészet, A Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállítása, *Művészettörténeti Értesítő*, XXX(1981), 39–49.

Monumenta Zrínyiana II.

Monumenta Zrínyiana II. (Pars oeconomica), II. *Insula Muraköz (1635–1720)*, digessit István N. Kiss, redegít Vera ZIMÁNYI, Budapest, 1991.

MRT

Magyarország Régészeti Topográfiaja

MTT

Magyar Történelmi Tár

Műemlékjegyzék

Magyarország műemlékjegyzéke, I–II., Budapest, 1976.

NAGY 1865, 1–12.

Nagy Iván, *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, 1–12., Pest, 1865.

OMvH

Országos Műemlékvédelmi Hivatal

OSzK

Országos Széchényi Könyvtár

PÁLFFY 1996

PÁLFFY Géza, A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig, *Történelmi Szemle*, XXXVIII(1996), 2–3. sz., 163–217.

PÁLFFY 1997

PÁLFFY Géza, Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században, *Történelmi Szemle*, XXXIX(1997), 257–288.

PÁLFFY 1999

PÁLFFY Géza, *A császárváros védelmében. A Győri Főkapitányság története, 1526–1598*, Győr, 1999.

PALLADIO 1982

PALLADIO, Andrea, *Négy könyv az építészetéről*, ford. HAJNÓCZI Gábor, Budapest, 1982

PATAKI 1931

PATAKI Vidor, A XVI. századi várépítés Magyarországon, in *A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve*, I., Budapest, 1931, 98–133.

PAYR 1924

PAYR Sándor, *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*, Sopron, 1924.

PFEIFFER, 1987

PFEIFFER János, *A veszprémi egyházmegye történelmi névtára (1630–1950), püspökei, kanonokjai, papjai*, München, 1987.

PRICKLER 1980

PRICKLER, Harald, *Burgen und Schlösser, Ruinen und Wehrkirchen in Burgenland*, 5. Erw. Aufl., Wien, 1980.

PRICKLER 1998

PRICKLER, Harald, Die lockenhauser Maurer- und Steinmetzengunft, in *Zur Landeskunde des Burgenlandes. Festschrift Hanns Schmid*, Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Band 100, Eisenstadt, 1998, 177–197.

PETHŐ GERGELY 1753

Rövid magyar krónika, Irattatott PETHŐ Gergelytől, Kassán, 1753, hasonmás kiadás, Budapest, é. n.

PRT

A Pannonhalmi Szent Benedekrend története, I–XII/B., szerk. ERDÉLYI László – SÖRÖS Pongrác, Budapest, 1902–1916.

RADOS 1939

RADOS Jenő, *Magyar kastélyok*, Budapest, 1939.

RADVÁNSZKY 1986

RADVÁNSZKY Béla, *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században, I–III., Budapest, 1986. (Az 1879. évi kiadás reprintje.)*

RAPAICS 1940

RAPAICS Rajmund, *Magyar kertek. A kertművészet Magyarországon*, Budapest, é. n. [1940]

Rég. Füz.

Régészeti Füzetek, Series I.

RÓZSA 1957

RÓZSA György, *A Birkenstein-féle metszetes könyv. Justus van der Nypoort magyar vonatkozású művei*, Budapest, 1957 (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, XXXVI.), és Uő, *Magyar Könyvszemle*, LXXII(1957), 25–46.

RÓZSA 1970

RÓZSA György, Nádasdy Ferenc és a művészet, *Művészettörténeti Értesítő*, 1970, 185–202.

SCHEMPER 1983

SCHEMPER, Ingeborg, *Stuckdekorationen des 17. Jahrhunderts im Wiener Raum*, Wien–Köln–Graz, 1983.

SCHMELLER 1968

SCHMELLER, Alfred, *Das Burgenland, seine Kunstwerke, historischen Lebens- und Siedlungsformen*, 2. Aufl., Salzburg, 1968.

SCHMELLER-KITT 1974

SCHMELLER-KITT, Adelheid, *Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberwarth*, bearbeitet von Adelheid Schmeller-Kitt nach Vorarbeiten von J. Fleischer, *Österreichische Kunsttopographie*, Bd. XL., Wien, 1974.

SCHMELLER-KITT 1982

SCHMELLER-KITT, Adelheid, *Archivalische Vorarbeiten zur Österreichischen Kunsttopographie, Gerichtsbezirk Mattersburg, Burgenland*, 1. Teil, Wien, 1982.

SCHMELLER-KITT, ADELHEID – E. BENESCH – R. HOLZSCHUCH-HOFER – K. PACKPFEIFER, *Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Mattersburg, Österreichische Kunsttopographie*, Bd. XLIX., Wien, 1993.

SCHÖBEL–STEINER 2005

SCHÖBEL, Judith – Ulrike STEINER, *Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberpullendorf, Österreichische Kunsttopographie*, Bd. LVI., Horn, 2005.

Somogy m. 1974.

Somogy megye földrajzi nevei, tudományos irányító VÉGH József, Budapest, 1974.

Soós 1937

Soós Imre, Adatok a sopronmegyei középbirtokok 16. századi történetéhez, *Soproni Szemle*, I (1937), 259–279.

Soós 1943

Soós Imre, *Ősi sopronmegyei nemzetségek*, Sopron, 1943.

Sopron vm. tört. I–II.

Sopron vármegye története. Oklevéltár, I–II., szerk. NAGY Imre, Sopron, 1889–1891.

SZABÓ 1928

SZABÓ Dezső, *A herceg Festetics család család története*, Budapest, 1928.

SZALAY 1861

SZALAY Ágoston, *Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504–1560*, Magyar Leveles Tár, I., Pest, 1861.

SZALAI–SZÁNTAI, 2006

SZALAI Béla – SZÁNTAI Lajos, *Várak, városok, falvak metszeteken (1515–1800)*, I., Budapest, 2006.

SZÁNTÓ 1980

SZÁNTÓ Imre, *A végvári rendszer és fénykora Magyarországon, 1541–1593*, Budapest, 1980.

SZEGŐ 1911

SZEGŐ Pál, *Végváraink szervezete a török betelepedésétől a tizenöt éves háború kezdetéig (1591–1593)*, Budapest, 1911.

SZLUHA 1996

SZLUHA Márton, *A Szluha család története*, H. n., 1996.

SZLUHA 1998

Vas vármegye nemes családjai (családfa melléklettel), írta BALOGH Gyula, kiegészítette SZLUHA Márton, Szombathely, 1894, reprint: Budapest, 1998.

TAKÁTS 1908

TAKÁTS Sándor, *A magyar gyalogság megalakulása*, Budapest, 1908.

TAKÁTS, *Rajzok*, I–III.

TAKÁTS Sándor, *Rajzok a török világból*, I–III., Budapest, 1915–1917.

TAKÁTS 1917

TAKÁTS Sándor, *Zrínyi Miklós nevelőanyja*, Budapest, 1917.

TAKÁTS 1922

TAKÁTS Sándor, *Régi magyar kapitányok és generálisok*, Budapest, 1922.

TAKÁTS 1926

TAKÁTS Sándor, *Magyar nagyasszonyok*, I–II., Budapest, 1926.

TAKÁTS 1927

TAKÁTS Sándor, *Szegény magyarok*, Budapest, 1927.

TAKÁTS 1956.

TAKÁTS Sándor, *Bajvívó magyarok*, szerk. RÉZ Pál, Budapest, 1956.

TBM

Tanulmányok Budapest Múltjából

THIEME–BECKER I–XXXVII.

THIEME, Ulrich – BECKER, Felix, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, I–XXXVII., Leipzig, 1907–1950.

TÓTH 1989

Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, I. 1595–1600, szerk. TÓTH Péter, Miskolc, 1989 (Vas megyei levéltári füzetek 2.).

TÓTH 1992

Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, II. 1601–1620, 1631–1641, szerk. TÓTH Péter, Vas megyei levéltári füzetek 5., Szombathely, 1992.

Török történetírók I–II.

Török–magyarkori történelmi emlékek. Török történetírók, fordította THÚRY József, I. Budapest, 1893, II. Budapest, 1896.

TURBULY 1996

TURBULY Éva, *Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, II. 1611–1655*, Zalaegerszeg, 1996 (Zalai Gyűjtemény 39.).

TURBULY 2002

TURBULY Éva, *Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, II. 1595–1608*, Sopron, 2002.

VÁLYI I–III.

VÁLYI András, *Magyar országnak leírása*, I. Budán, 1796, II. Budán, 1799, III. Budán 1799.

VARGA J. J. 1976

VARGA J. János, *Katonáskodó szerviensek birtokai a XVI–XVII. századi Batthyány nagybirtokon*, *Történelmi Szemle* 19(1976), 1–2. sz., 102–122.

VARGA J. J. 1981

VARGA J. János, *Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon*, *Értekezések a történelmi tudományok köréből* 94., Budapest, 1981.

Vas m. 1982

Vas megye földrajzi nevei, szerk. Bárdosi János, Budapest, 1982.

VOIT 1970

VOIT Pál, *A barokk Magyarországon*, Budapest, 1970.

WATHAY 1976

Wathay Ferenc énekes Könyve, hasonmás kiadásban közreadta a Magyar Helikon, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta NAGY Lajos, Budapest, 1976

ZÁDOR–RADOS 1943

ZÁDOR Anna – RADOS Jenő, *A klasszicizmus építészete Magyarországon*, Budapest, 1943.

Zala m. 1964

Zala megye földrajzi nevei, szerk. PAPP László – VÉGH József, Zalaegerszeg, 1964.

ZIMÁNYI 1962

ZIMÁNYI Vera, *A herceg Batthyány család levéltára*, Budapest, 1962 (Levéltári leltárak, 18.).

ZIMÁNYI 1968

ZIMÁNYI Vera, *A Rohonc-szalónaki uradalom és jobbágysága a XVI–XVII. században*, Budapest, 1968.

HELYNÉVMUTATÓ

Acsád, Vas m. 124

Apáti, Vas m. (Gencsapáti) 50, 63, 72, 89, 97,
124–125, 236, 271, 331

Asszonyfalva, Vas m. (Ostfiasszonyfa) 24–25, 44,
90, 120, 125–126, 283, 339

Baltavár, Vas m. (Bérbaltavár) 126–127

Belatinc, Zala m. (Beltinci, H.) 36, 59, 84, 127–128,
174, 319

Bér, Zala m. (Zalabér) 23, 56, 127, 129–131, 283

Boldogasszony, Sopron m. (Frauenkirche, A.) 131

Boncodföldre, Zala m. 111, 131

Botszentgyörgy, Somogy m. (Nagykanizsa, Zala
m.) 23, 52, 56, 58, 70, 132–134

Bozsok, Vas m. 12, 51, 53, 62, 69–71, 75, 79, 95,
107, 134–140, 202, 238, 261, 319

Bük, Sopron m. (Vas m.) 44, 49, 53, 65, 81, 124,
140–142, 149–150

Ciklés, Sopron, (Siegless, A.) 116, 142–143

Cinfalva, Sopron m. (Siegendorf, A.) 116, 143–144

Csákány, Vas m. (Csákánydoroszló) 24, 88, 100–101,
144–146, 185, 260

Csány, Zala m. (Zalacsány) 23, 55, 146–147, 260

Csatár, Zala m. 147–148, 211

Cséb, Zala m. (Zalacséb) 36, 148, 204–205, 215

Csékút, Veszprém m. (Padragkút) 148

Csepreg, Sopron m. (Vas m.) 37, 148–149

Csernelháza, Sopron m. (Csernelházadamonya,
Vas m.) 84, 149–150

Dáka, Veszprém m. 150

Darázfalva, Sopron m. (Trausdorf a. d. Wulka, A.)
53, 117, 150–151

Darufalva, Sopron m. (Drassburg, A.) 56, 151

Dasztifalu, Sopron m. (Egyházasfalu) 152

Devecser, Veszprém m. 23, 37, 53, 55–56, 58–59, 67,
70–71, 77–78, 80, 147, 153–155

Dénesfa, Sopron m. (Győr-Moson-Sopron m.) 50,
83–84, 97, 109, 152–153

Dobra, Zala m. 36, 89–90, 100, 107, 114, 119, 155,
167, 212

Dömölk, Vas m. (Celldömölk) 84, 155–156, 173,
208, 239

Dörföl, Sopron m. (Dörfl, A.) 25, 156–157

Egerszeg, Zala m. (Zalaegerszeg) 12, 21, 147,
158–159, 161, 185, 250

Egervár, Vas m. (Zala m.) 17, 37, 51, 53, 60–62, 97,
105, 147, 159–161, 214

Egyed, Sopron m. (Győr-Moson-Sopron m.) 161–162

Fehéregyháza, Sopron m. (Donnerskirchen, A.)
116, 162–163

Füzes, Vas m. (Kohfidisch, A.) 163

Gálosháza, Vas m. (Nikitsch, A.) 73, 163–164

Gárdony, Zala m. (Lesenceistvánd, Veszprém m.)
164

Gáta, Moson m. (Gattendorf, A.) 63, 93–95, 98, 100,
103–106, 109, 164–166, 324–325

Gétye, Zala m. 23, 52, 166, 172

Gór, Vas m. 166–167

Grics, Vas m. (Gritsch, A.) 167

Gyimótfalva, Vas m. (Jormansdorf, A.) 168

Gyulakeszi, Zala m. (Veszpém m.) 168

Hédervár, Győr m. (Győr-Moson-Sopron m.) 36, 56,
80, 168–171, 227

Herény, Vas m. (Szombathely) 171

Hermány, Vas m. (Szombathely) 63, 171, 263,
329–331

Hidvég, Vas m. (Rábahidvég) 14, 21, 24, 96, 166,
172, 223

Ikervár, Vas m. 24, 37, 173, 190

Ivánegerszeg, Vas m. (Vasegerszeg) 83, 173, 217

Izsákfalva, Vas m. (Celldömölk-Izsákfa) 24,
173–174, 208, 239

Izsakóc, Zala m. (Ižakovci, H.) 36, 174

Jánosháza, Vas m. 24, 37, 55–56, 58–59, 70, 77–78, 80, 173–177, 239

Jobbágyi, Vas m. (Siget a. d. Wart, Jabing) 177

Kányafölde, Zala m. (Kányavár) 24, 177–178

Kehida, Zala m. 108, 178, 223

Keresztúr, Sopron m. (Sopronkeresztúr, Deutschkreuz, A.) 17, 25, 35–37, 45, 53, 61–64, 70, 72, 75–76, 78–80, 84, 100, 105–106, 113–114, 116, 119, 174, 178–184, 202, 269

Kéthely, Somogy m.) 23, 185, 235

Kismarton, Sopron m. (Eisenstadt, A.) 17, 30, 36–37, 40, 43, 49, 53, 64, 80, 88, 100, 114–119, 151, 162–163, 182, 185–189

Kovácsi, Vas m. (Meggyeskovácsi) 190

Köpcseny, Moson m. (Kittsee, A.) 49, 53, 64, 81, 191–193

Körmend, Vas m. 14, 24–25, 36, 42, 45, 51–53, 57, 59–60, 67–68, 71, 91, 93–96, 98–99, 101, 103–106, 108, 114–115, 119, 172, 194–197, 205, 218, 257, 280, 310, 332

Lak, Vas m. (Répcelak) 24, 197

Lakompak, Sopron m. (Lackenbach, A.) 37, 52–53, 60–61, 70, 72, 75, 78–79, 113–114, 117–118, 197–200, 202

Lapsina, Zala m. (Lapšina, H.) 136, 201–202, 327

Letenye, Zala m.) 37, 203, 212

Locsmánd, Sopron m. (Lutzmansburg, A.) 203

Lós, Sopron m. (Nagylózs, Győr-Moson-Sopron m.) 96, 203

Lövő, Vas m. (Németlövő, Deutsch Schützen, A.) 68, 204

Lövő, Zala m. (Zalalövő) 12, 22, 36, 50, 52, 84, 111, 204–205, 274, 281

Lukácsháza, Vas m. 205–206, 278

Marcaltő, Veszprém m. 83–84, 206–207

Mesteri, Vas m. 24, 52–53, 56, 67, 83, 103, 207–208, 272

Mezőlak, Veszprém m. 208

Mihályi, sopron m. (Gyár-Moson-Sopron m.) 24, 44, 62–63, 70, 78–79, 208–210, 313

Mindszent, Vas m. (Pinkamindszent) 69, 102, 211

Mogyorósd, Vas m. (Őrimogyorósd) 24, 211–214, 249, 253, 260

Muraszombat, Vas m. (Murska Sobota, Sz.) 37, 61, 212–213, 223, 246

Nádasd, Vas m. 50, 52, 56, 67, 76, 111, 213–214, 273–274, 314

Nagyfalva, Vas m. (Mogersdorf, A.) 37, 214

Nagykomár, Somogy m. (Kiskomár, Zala m.) 214

Nick, Vas m. 215

Óhíd, Zala m. 215

Oroszvár, Moson m. (Rusovce, Szl.) 216

Paty, Vas m. (Rábapaty) 216–217

Paty, Vas m. (Kőszegpaty) 217

Peresznye, Sopron m. (Vas m.) 83, 217–218

Pervány, Sopron m. (Kleinmutschen, A.) 218

Petánc, Vas m. (Petjanci, Sz.) 37, 114, 214, 218–220

Pinkafő, Vas m. (Pinkafeld, A.) 51–52, 71, 103, 107, 115, 220

Pinnye, Sopron m. 221

Pörgölény, Vas m. (Pilgersdorf, A.) 221

Pribislavec, Zala m. (Pribislavec, H.) 37, 222, 327–328

Pulya, Sopron m. (Felsőpulya, Oberpullendorf, A.) 222

Ráckanizsa, Zala m. (Razkrijze, H.) 36, 233–234, 328

Rajk, Zala m. 23, 55, 68, 85, 178, 222–223

Rakicsány, Vas m. (Rakizán, Sz.) 25, 36, 51–53, 62, 67–70, 75, 88–89, 99, 101, 107, 115, 118, 223–225, 284

Rákos, Sopron m. (Fertőrákos, Győr-Moson-Sopron m.) 96–97, 225–226, 268

Rakovác, Zala m. (Rakovac, H.) 13, 37, 69, 102, 226

Rámóc, Sopron m. (Alsórámóc, Unterrabnitz, A.) 53, 226–227

Ráró, Győr m. (Ásványráró, Győr-Moson-Sopron m.) 56, 169, 227

Révfa, Győr m. (Győr, Győr-Moson-Sopron m.) 228

Rohonc, Vas m. (Rechnitz, A.) 25, 36, 42, 51, 53, 61–63, 67–75, 77, 79, 87–88, 90–95, 100–102, 104, 106–109, 112–115, 119, 136–137, 195, 228–233, 290, 308, 331, 333–334

Rum, Vas m. 24, 165, 233

Saffarcska, Zala m. (Ráckanizsa, Razkrijze, H.) 36, 233–234, 328

Salamonfalva, Sopron m. (Zsira, Győr-Moson-Sopron m.) 234

Sankóháza, Vas m. (Németújvár; Güssing, A.) 30, 36, 42, 45, 75, 88, 91–92, 94–95, 97–99, 101, 104, 106–107, 112, 114, 119, 185, 235

Sárfő, Zala m. 235

Sárkányszigete, Zala m. (Hahót) 235–236

Seregélyháza, Vas m. (Gyöngyösfalu) 236

Simaháza, Sopron m. (Simaság, Vas m.) 236

Sítke, Kisitke, Vas m. 12, 50–52, 67–68, 73, 76, 156, 237–239, 263, 272

Sítke, Nagysítke, Vas m. 156, 238–239

Stotzing, Sopron m. (Stotzing, A.) 62, 240

Surány, Vas m. (Vassurány) 240

Süly, Zala m. 240

Sümeg, Zala m. (Veszprém m.) 107, 109, 153, 213, 223, 241

Szamosfalva, Sopron m. (Neckenmarkt-Sam ersdorf, A.) 37, 117, 242

Szarkaháza, Vas m. (Szombathely) 242, 263

Szécseny, Vas m. (Vasszécseny) 51–52, 69, 80, 214, 240, 243–244

Szécsisziget, Zala m. 24, 37202, 212–213, 245–246

Szeleste, Vas m. 246

Szentandrás, Zala m. (Kerkaszentandrás) 247

Szentelek, Vas m. (Stegersbach, A.) 75, 247, 323

Szentgyörgy, Vas m. (Répceszentgyörgy) 248

Szentgyörgyvölgy, Zala m. 69, 83, 248

Szentkereszt, Vas m. (Táplánszentkereszt) 248

Szentkirály, Vas m. (Szombathely) 249

Szentmárton, Vas m. (Hegyhátszentmárton) 22, 249

Szentmiklós, Sopron m. (Lajtaszentmiklós, Neudörfl a. d. Leitha, A.) 37, 85, 117, 249–250

Szenyér, Somogy m. 23, 250

Széplak, Sopron m. (Fertőszéplak, Győr-Moson-Sopron m.) 251–252, 314

Szlakóc, Zala m. (Slakovc, H.) 252

Szőce, Vas m. 253

Szőkefölde, Vas m. (Szombathely) 58, 71, 96–97, 253–254, 278

Szőllős, Vas m. (Szombathely) 254

Tábor, Sopron m. (Répcetethely, Unterloisdorf-Mannersdorf, A.) 50, 54–55, 85, 254–255

Tábor, Vas m. (Dobra, Neuhaus Klausenbach, A.) 36, 89–90, 100, 107, 114, 119, 256–257

Tarródháza, Vas m. (Sorkifalud-Tarródháza) 44, 87, 89–91, 257, 334, 339

Tétény, Moson m. (Mosontétény, Tadtén, A.) 258

Torony, Vas m. 44, 51, 56, 88–91, 258, 279

Torony, Zala m. (Podturen, H.) 37, 56, 67, 113, 259, 334

Tótfalu, Vas m. (Felsőmarác) 24, 97, 211, 214, 253, 260

Tömörd, Vas m. 260–261

Udvard, Sopron m. (Gross Mutschen, A.) 261

Újudvar, Zala m. (Novidvor, H.) 37, 262

Vág, Sopron m. (Győr-Moson-Sopron m.) 23–24, 57, 69, 96, 102–103, 114, 262–263, 284

Vajdafalva, Vas m. (Szombathely) 86, 263

Vát, Vas m. (Mersevát) 263–265, 323

Vát, Veszprém m. (Külsővat) 24, 53, 68, 75, 84–86, 109, 265

Vép, Vas m. 60, 70, 265–267

Vörösvár, Vas m. (Rotenturm, A.) 56, 265, 267–268

Zsennye, Vas m. 55–56, 59, 70, 78, 269–270

